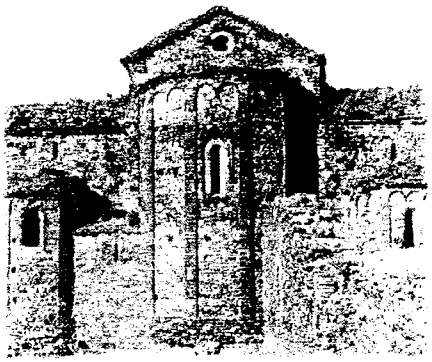
QUARTES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA

FIGUERES (ALT EMPORDÀ)

20 i 21 de novembre de 1998

QUARTES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA

Actes

FIGUERES (ALT EMPORDÀ)
20 i 21 de novembre de 1998

CONSELL COMARCAL DE L'ALT EMPORDÀ

MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA GIRONA

INSTITUT D'ESTUDIS EMPORDANESOS

Universitat de Girona
Departament de Geografia, Història i Història de l'Art

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Servei d'Arqueologia

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA
DE LES COMARQUES DE GIRONA

Comissió organitzadora:
Aurora MARTÍN
Montserrat MATARÓ
Josep Mª NOLLA
Mª Teresa GENÍS
Quim TREMOLEDA
Xim RAURICH
Anna Mª PUIG

Secretària de les Jornades i
responsable de l'edició de les Actes:
Anna Mª PUIG

Correcció català:
CONSORCI PER A LA NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA.
SERVEI COMARCAL DE L'ALT EMPORDÀ

ISBN: 84-87834-12-4

Dipòsit legal: GI-712-96

Figueres (Alt Empodà)
novembre 1998

Foto portada: Pep Callís. Servei d'Arqueologia
(Sant Quirze de Colera)

ÍNDEX

Un taller lític paleolític: Can Planiol (Santa Coloma de Farners)
N. SOLER, D. ORTEGA, N. SANCHIZ, B. GÓMEZ, R. ROSILLO, J. SOLER 7

Intervencions arqueològiques a les coves del Reclau (Serinyà, Pla de l'Estany)
N. SOLER, J. MAROTO, D. ORTEGA, X. SINTES, J. ESCOLÀ 14

La Bauma del serrat del Pont (Tortellà, la Garrotxa)
G. ALCALDE, M. MOLIST, M. SAÑA 25

Campanyes de 1996-97 al jaciment del neolític antic de la Draga (Banyoles, Pla de l'Estany)
A. BOSCH, J. CHINCHILLA, J. TARRÚS, X. NIETO, X. RAURICH, T. PALOMO 29

L'assentament prehistòric de Sanavastre (Das, la Cerdanya)
S. ALIAGA, J. CAMPILLO 37

La cova de la Pólvora (Albanyà, Alt Empordà). Resultats de la intervenció arqueològica de 1996
T. PALOMO, A. BOSCH, M. BUCH, R. BUXÓ, J. MATEU, E. TABERNERO 41

Carretera GI-681 de Llagostera a Tossa de Mar (el Gironès i la Selva), del pq. 7'5 al 16'4
T. PALOMO 48

Excavacions a l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (Baix Empordà)
A. MARTÍN, J. CARAVACA 50

Les campanyes d'excavacions arqueològiques a Mas Castellar (Pontós, Alt Empordà).
E. PONS, M. BOUSO, Ma J. FERNÁNDEZ, M. FUERTES, N. GAGO, H. GONZÁLEZ, A. LÓPEZ, C. GONZALO, N. LLAVANERA, N. ROVIRA, A. VARGAS, D. CANAL, Q. ESTEBA, N. EVANGELIO, E. TEIXIDOR 64

Montbarbat (Lloret de Mar-Maçanet de la Selva, la Selva)
M. del Vilar VILÀ, E. ALBIOL, C. BARRACHINA, E. BURGUEÑO,
N. MARSÀ, S. MARTÍN, M. NEGRE, E. RAMÓN 80

Les excavacions a la muntanya de Sant Julià de Ramis (el Gironès)
J. BURCH, J.Ma NOLLA, Ll. PALAHÍ, J. SAGRERA, D. VIVÓ 93

Camp dels Escalers (Sant Julià de Ramis, el Gironès)
J. LLINÀS, J. MERINO 109

Intervencions arqueològiques a Empúries (L'Escala, Alt Empordà)
X. AQUILUÉ, P. CASTANYER, M. SANTOS, Q. TREMOLEDA 114

Cinquena campanya del conveni 93-96 a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)
A. Ma PUIG, M. TEIXIDOR 136

Excavació d'urgència del jaciment de la Devesa (Besalú, la Garrotxa)
F. BUSQUETS, M. FÀBREGAS 149

Excavacions arqueològiques a la Font Pasquala (Gualta, Baix Empordà)
X. ALBERCH, J. BURCH, R. JARREGA, J. Ma NOLLA, J. SAGRERA 171

Les excavacions al camp de Baix de Vilauba (Camós, Pla de l'Estany)
P. CASTANYER, J. TREMOLEDA 178

L'establiment romà de ses Alzines (Tossa de Mar, la Selva)
J. BURCH, J.Ma NOLLA, Ll. PALAHÍ, J. SAGRERA, D. VIVÓ 185

Darreres excavacions a l'hort d'en Bach (Maçanet de la Selva, la Selva)
J. LLINÀS, C. MONTALBÁN, A. RAMIREZ 193

El seguiment d'obres del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, el Gironès)
Ll.PALAHÍ 204

L'excavació de l'any 1997 a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà)
J. LLINÀS 209

El rebaix d'una part de la vil·la romana de Vilarenys (Vall-Llobrega, Baix Empordà)
Ma J. CAJA 215

La Presó Vella de Castelló d'Empúries (Alt Empordà)
A. Ma PUIG, M. TEIXIDOR 218

L'intervenció arqueològica al castell de Llívia (la Cerdanya)
S. ALIAGA, G. CABALLÉ, C. SUBIRANAS 228

**El castell de Montsoriu (Arbúcies, la Selva).
Resultats de les darreres campanyes d'intervenció arqueològica**
G. FONT, J. MATEU, S. PUJADAS, J. Ma RUEDA, J. TURA 234

**El monestir de Sant Quirze de Colera. Estructures arquitectòniques
i funeràries (Rabós d'Empordà, Alt Empordà)**
D. CODINA, B. AGUSTÍ, M. TEIXIDOR 245

Monestir de Sant Pere de Rodes (Alt Empordà)
J. LLINÀS 259

Sant Llorenç de Sous (Albanyà, Alt Empordà)
J.Ma VILA 266

Intervenció en la necròpolis de Santa Maria de Ripoll (el Ripollès)
B. AGUSTÍ, M. SURIÑACH 274

Intervenció a l'església parroquial de Sant Aniol de Finestres (la Garrotxa)
J. ESTEBA 287

Excavacions arqueològiques a Santa Eugènia de Saga (Ger, la Cerdanya)
S. ALIAGA 297

**Actuacions arqueològiques en el centre històric de Besalú (la Garrotxa):
carrer del Portalet, carrer del Pont Vell, carrer Major, carrer Tallaferro
i carrer de la Devesa**
F. BUSQUETS, M. FREIXA 300

Intervenció arqueològica al Molí d'en Ribes (Palamós, Baix Empordà)
Ma J. CAJA 320

Intervenció arqueològica al carrer de la Barca núms. 2, 4 6 i 8 (Girona, el Gironès)
D. PUNSETI 328

**Tres intervencions menors a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà):
la barbacana del Portal de Mar, el safareig del Jardí del Governador
i el camp de treball**
A. Ma PUIG 335

**El camí fortificat baixmedieval i el baluard defensiu del segle XVII
(Hostalric, la Selva)**
G. FONT, S. PUJADAS 341

Sobre l'antiga claveguera de Palamós (Baix Empordà)
Ma J. CAJA 349

Seguiment arqueològic de les obres de la nova Casa de Cultura a la Plaça Major (Llançà, Alt Empordà)
A. Ma PUIG 355

El camp de treball desenvolupat al camí de Masvalls (Celrà, el Gironès)
Ll. PALAHÍ, F. CODINA 357

Les excavacions al port d'Empúries (L'Escala, Alt Empordà)
X. NIETO, X. RAURICH 363

Actuació arqueològica subaquàtica a la platja de Torre Valentina (Calonge, Baix Empordà)
X. NIETO, X. RAURICH 376

L'excavació d'urgència del derelicte Presido (L'Estartit, Baix Empordà)
X. NIETO, X. RAURICH 383

Les campanyes de restauració de dolmens a l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus (Alt Empordà)
J. TARRÚS, E. CARRERAS, P. GAY 390

Noves dades sobre l'ocupació del territori proper a l'*oppidum* d'Ullastret durant l'antiguitat
R. PLANA, J. CARAVACA, M.A. MARTIN 405

Prospecció geofísica per radar en el Pati d'Armes de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)
Ll. MARÍ 410

Comprovació arqueològica dels resultats de la prospecció geofísica (Roses, Alt Empordà)
A. Ma PUIG 417

La prospecció arqueològica subaquàtica a la dàrsena esportiva de Roses (Alt Empordà)
X. RAURICH, T. PALOMO 420

L'inventari del patrimoni històric, artístic i arqueològic de la comarca de la Selva: nous jaciments arqueològics
J. LLINÀS, J. MERINO 433

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

UN TALLER LÍTIC PALEOLÍTIC: CAN PLANIOL (SANTA COLOMA DE FARNERS, LA SELVA)[1]

Narcís SOLER
David ORTEGA
Néstor SANCHIZ
Bruno GÓMEZ
Rafael ROSILLO
Joaquim SOLER
Àrea de Prehistòria, Universitat de Girona

INTRODUCCIÓ

El jaciment de Can Planiol (Santa Coloma de Farners, la Selva) va ser descobert als anys 70 per Néstor Sanchiz, restaurador del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, el qual va donar notícia de la presència d'un lloc ple de fragments de quars que semblaven tallats amb una tecnologia paleolítica. Néstor Sanchiz i Narcís Soler van prospectar la zona el 1976 i van recollir material que va ser dipositat al Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants. Una selecció dels objectes més característics s'exposa en una vitrina del museu (Martín et al., 1985). També el Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols conserva objectes d'aquesta primera època. Els incendis del juliol del 1994 a la comarca de la Selva, que van afectar gran part dels boscos de Sant Pere Cercada, van motivar una nova visita al jaciment que sense vegetació era més visible. Al 1996 vàrem sol·licitar un permís de prospecció per delimitar el jaciment, recollir sistemàticament nous materials i valorar la seva importància en el context dels jaciments paleolítics de la comarca de la Selva.

Agraïm al senyor Joan Planiol i Santjaume, de Santa Coloma de Farners, propietari de Can Planiol, totes les facilitats que ens ha donat per poder portar a cap aquesta recerca.

[1]Aquesta investigació ha estat possible gràcies al projecte de la DGYCIT PS95-0138: *Del paleolític mitjà al paleolític superior a la cova de l'Arbreda.* Agraïm també el permís d'excavació que ens concedí la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

SITUACIÓ I CONTEXT GEOLÒGIC

El jaciment en superfície de Can Planiol es troba al límit oriental de la serralada de les Guilleries, prop de l'antic cenobi agustinià de Sant Pere de Cercada, a una alçada aproximada de 425 m sobre el nivell del mar. El jaciment és proper a la masia de Can Planiol, que li dóna nom, i el seu accés és fàcil per la pista forestal que porta de Santa Coloma de Farners a Sant Pere de Cercada. Es troba prop de la pista, 1 quilòmetre abans d'arribar al monestir.

El relleu local és el característic de la muntanya baixa de la serralada de les Guilleries, amb abundants turons poc elevats però de pendents forts, amb poques planes i en l'actualitat amb un paisatge molt boscós drenat per les rieres de Santa Coloma i el torrent de Vilarràs.

L'entorn geològic immediat al jaciment està format pels materials paleozoics de les Guilleries. El granits i els leucogranits són els materials majoritaris en el sector de Sant Pere de Cercada, molt fracturats i amb abundants dics de roques filonianes. Aquests són majoritàriament constituïts per aplites i pegmatites reblertes de quars, i en menor grau, per pòrfirs i microgranits que poden tenir una potència mètrica i aflorar de manera discontínua en una superfície molt extensa. Els materials plioquaternaris tenen molt poca extensió dins el massís, limitats als dipòstis col·luvials de vessant de muntanya i als al·luvions poc desenvolupats de les rieres (Pallí et al., 1993) (fig. 1). El jaciment s'associa als dics d'aplites i pegmatites propers a la masia de Can Planiol, que afloren en el vessant de la muntanya i tenen una direcció nord-est/sud-oest. Els objectes arqueològics, exclusivament de naturalesa lítica, es troben dispersos en una àmplia superfície. En diferents indrets l'abundor d'ascles i de nuclis permet distingir dins el jaciment diferents sectors separats per zones amb pocs o sense fragments de quars. La superfície total que sumen els diferents sectors d'interès arqueològic, difícil de delimitar, podria ser superior a les 10 hectàrees.

La campanya de prospecció de 1997

La campanya de 1997 es va centrar en la recol·lecció sistemàtica de fragments de quars en el tall al costat de la pista a l'anomenat sector 1 i en la recol·lecció selectiva en els sectors 1 i 2. El sector 1 es troba a tocar la carretera i és el primer que es va localitzar. A ell pertanyen els objectes exposats al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Quan es va obrir la carretera que porta a Sant Pere Cercada, es van rebaixar terres i va quedar al

descobert en el seu talús una secció que deixava veure una gran acumulació de fragments que farcien una rasa, cosa que va permetre el descobriment del jaciment. En aquest lloc, que anomenen sector 1 talús, vam agafar de forma sistemàtica i només de la secció, més de 2.000 fragments de quars, per tenir una mostra no seleccionada del jaciment. Es van prospectar també la resta el sector 1, la superfície més propera al talús, i el sector 2, en el mateix vessant de muntanya i a 200 m del primer. En aquests vam recollir un menor nombre d'objectes perquè vam seleccionar aquells que estaven clarament tallats i vam rebutjar la resta del material.

Sector 1 (talús)

Procedents del talús es van recollir 2017 objectes que per categories es reparteixen en 6 nuclis –4 de talla bifacial centrípeta de tipus discoïdal o levallois i 2 de talla unifacial–, 288 ascles, 1 útil retocat, 1556 fragments amb senyals de talla i 138 fragments aparentment no tallats, tots ells objectes de quars (fig. 2). De roques filonianes hi ha 27 fragments procedents del desmentellament del mateixos dics i la seva presència és habitual en tots els col·luvions del massís. Només hi ha un fragment de còdol de granit, que pot ser un fragment de percussor, i que va ser aportat probablement des de les rieres properes.

Sector 1 (superfície)

Es van recol·lectar també 274 objectes a la superfície del vessant de la muntanya més proper al talús. Per categories hi ha 25 nuclis –12 de talla bifacial centrípeta de tipus discoidal o levallois, 10 bifacials parcials de tipus *chooping-tool* i 3 unifacials parcials–, 94 ascles, 6 útils retocats i 148 fragments amb senyals de talla o antropitzats. Tots els objectes són de quars i novament es va recuperar un fragment de percussor que té com a suport el granit.

Sector 2 (superfície)

En el sector 2, que es troba en el mateix vessant de muntanya a 200 m del sector 1, es van recollir 23 objectes de quars que van ser ser seleccionats entre els fragments visibles. Entre ells hi ha 9 nuclis –4 de talla bifacial centrípeta de tipus discoïdal o levallois, 2 bifacials parcials tipus *choopping-tool*, 3 unifacials parcials i 2 políedres–, 7 ascles i 5 fragments antropitzats.

La indústria lítica de Can Planiol es pot atribuir globalment als tecnocomplexos del paleolític mitjà i és comparable tipològicament i tecnològica a la dels jaciments mosterians o del paleolític inferior recent de la comarca de la Selva. En relació a aquests, Can Planiol és un jaciment amb un interès especial a causa de la gran quantitat de material en superfície

que s'hi pot recollir i a la seva associació a un aflorament de matèria primera de bona qualitat i molt abundant. Els objectes arqueològics es troben dispersos en una àmplia superfície. El relleu local de pendents forts que afavoreix la dispersió dels fragments de quars als vesssants de muntanya facilita també la seva acumulació en les superfícies més planeres. És possible, doncs, trobar objectes arqueològics en els col·luvions en el vessant de la muntanya propers al seu emplaçament original tot i que en posició secundària. L'activitat humana es va desenvolupar sobre el mateixos filons de quars explotats i al seu voltant. Aquesta explotació no generà però cap registre arqueològic específic, si bé la extraordinària acumulació de quars en el tall o talús del sector 1 potser reflecteix el farciment, amb els fragments de quars rebutjats, del mateix espai que ocupava el filó que s'estava explotant. No s'han observat alteracions postdeposicionals en cap objecte de quars –no hi ha ni pàtines ni encrostacions de carbonats– i la utilització de criteris morfològics és l'únic recurs que permet de destriar els objectes. Amb l'objectiu d'establir aquests criteris s'han observat els aflorament on el quars es meteoritza de manera natural i s'ha tingut en compte el treball dels vidrers com a activitat que pot generar fragments de quars. Els objectes recollits en la campanya de prospecció en els sectors 1 i 2 es poden atribuir amb tota seguretat als processos de talla en època prehistòrica. La datació del jaciment és també difícil, i ja hem dit que només per raons tecnològiques podem atribuir-lo al final del plistocè mitjà o començament del plistocè inferior.

Els dics de quars afloren de la superfície en el vessant dels turons i són molt fàcils de localitzar en un paisatge obert a causa del seu color blanc intens. La seva meteorització comporta un gran nombre de elements detrítics de mides diferents que es troben dispersos pendent avall en les seves proximitats i en una superfície d'extensió variable. En aquells llocs, on es pot excloure amb seguretat l'activitat antròpica, no es troben mai fragments que reprodueixin els caràcters morfològics propis dels nuclis o de les ascles de quars que sí que són abundants en altres sectors. Els dics de quars de Sant Pere Cercada i de la parròquia veïna de Castanyet van ser explotats durant l'època moderna per a la producció de vidre en els forns de Sant Pere de Cercada, o al forn més llunyà de Vilobí d'Onyar. El quars era trencat a cops de mall i trinxat per moldre'l abans de passar al forn. Diversos autors recullen notícies en relació a la producció de vidre a Sant Pere Cercada i Santa Coloma de Farners (Grau & Puig, 1992) i de l'explotacó del quars de Sant Pere Cercada amb aquesta finalitat (Quintanilla, 1865; Vidal, 1886), i es conserva un forn de vidre a poca distància de Can Planiol, acompanyat de les ruïnes de les edificacions que l'envoltaven i la mola que servia per triturar el quars. No coneixem amb seguretat cap dic de quars que hagués estat explotat per a la producció de vidre ni la localització dels diferents processos de treball que s'hi relacionen –mallat, transport, trinxat ...–.

Fragments i ascles derivats del treball amb malls potser podrien ser confosos amb els que ens interessen, però ja hem dit que és ben segur que aquest no és el cas dels sectors 1 i 2 que hem descrit aquí.

CONSIDERACIONS FINALS

El jaciment en superfície de Can Planiol és un registre arqueològic de gran interès per la seva cronologia en el paleolític inferior i mitjà, i perquè reflecteix una estratègia d'explotació de matèries primeres dirigida a la captació i transformació exclusiva del quars. Es tracta d'un verdader taller lític, on s'afaiçonaven nuclis, ascles i útils amb la previsió d'utilitzar-los en altres llocs de la comarca, on falta la matèria primera apropiada per la talla. Documenta per primera vegada l'explotació sistemàtica d'uns recursos lítics. La caracterització dels diferents processos de treball desenvolupats en el jaciment i en especial aquells en relació a la captació i primera transformació del quars és el principal tema de la recerca per desenvolupar en el jaciment. El fet que s'operés sobre grans fragments, trossos o rocs de quars filonià, i no sobre còdols com és més habitual durant tot el paleolític, dóna al jaciment una forta originalitat.

Establir clarament els criteris que permeten destriar els objectes arqueològics entre els fragments de quars i delimitar i cartografiar detelladament el jaciment són feines que també cal completar.

BIBLIOGRAFIA

MARTÍN A., NIETO X., PONS E. & SOLER N. (1981) *El museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants*, Diputació de Girona, Generalitat de Catalunya, Girona, 18 pp.

GRAU J. & PUIG R. (1992) Vidriers de la comarca de la Selva (s. XVI-XIX), *Quaderns de la Selva*, 5, pp. 55-69.

PALLÍ LL., ROQUÉ C. & CAPELLÀ I. (1993) *Mapa geològic de Santa Coloma de Farners*, Universitat de Girona, Ajuntament de Santa Coloma de Farners, 2 fulls.

QUINTANILLA M. (1865) *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, 404 pp.

VIDAL Ll.Mª (1886) Reseña geológica y minera de la Provincia de Gerona, *Boletín de la Comisión del Mapa Geológico*, XIII, Madrid, pp. 209-380.

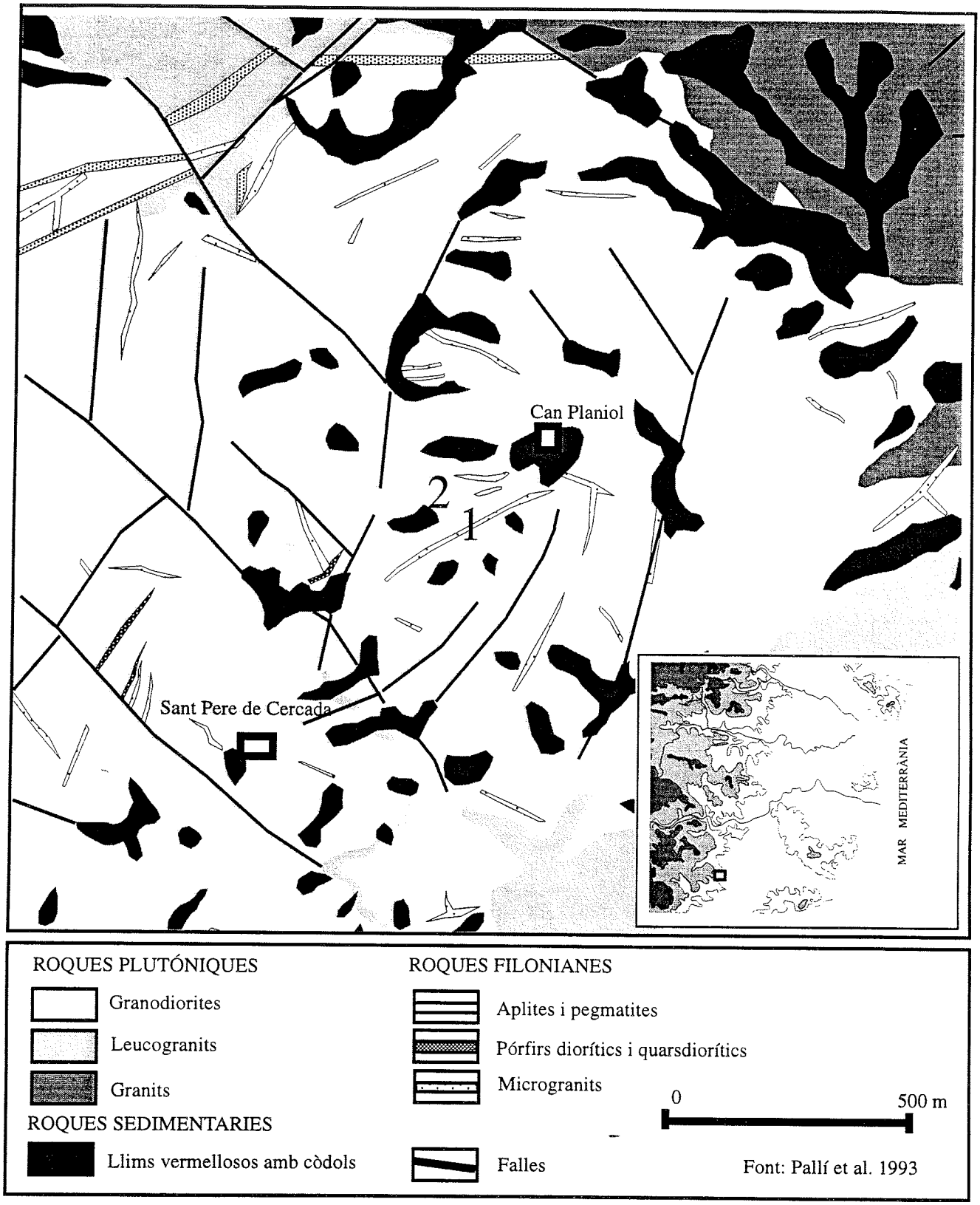

Fig. 1: Mapa litològic del jaciment de Can Planiol amb indicació dels sectors.

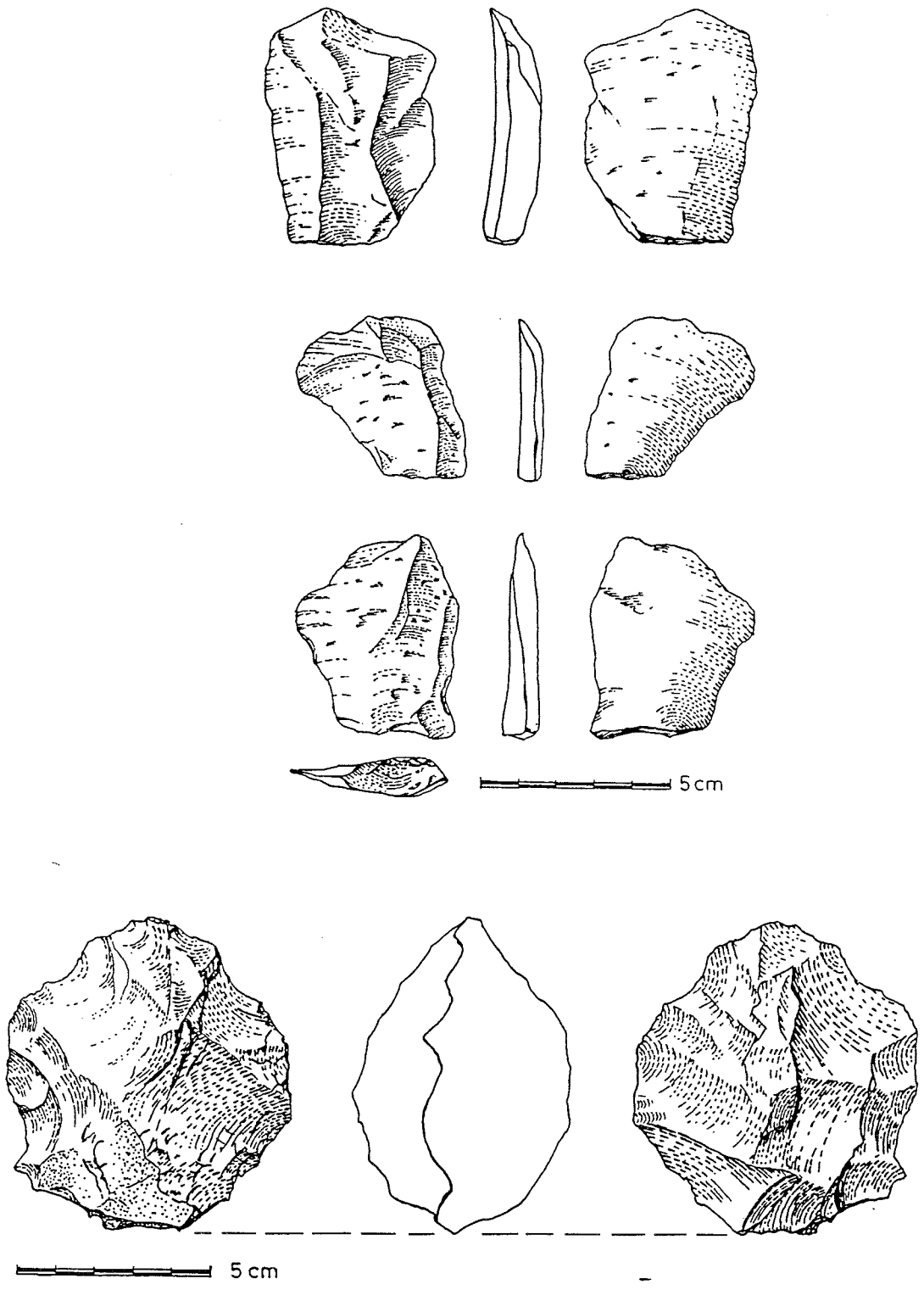

Fig. 2: Indústria lítica de Can Planiol, sector 1 Talús. Ascles i nucli discoïdal de quars.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A LES COVES DEL RECLAU (SERINYÀ, PLA DE L'ESTANY)

Narcís SOLER
Julià MAROTO
David ORTEGA
Xavier SINTES
Joan ESCOLÀ
Àrea de Prehistòria, Universitat de Girona

INTRODUCCIÓ

Les coves del Reclau (Serinyà, Pla de l'Estany) es troben a 4 km al nord de Banyoles, al cantó est de la carretera C-150 que porta a Besalú i tocant al marge dret del riu Serinyadell. La seva altitud sobre el nivell del mar és d'aproximadament entre 200 i 210 m. El paratge de les coves, de titularitat pública des de 1974, quan fou adquirit per la Diputació de Girona, comprèn diferents coves obertes en la cinglera travertínica de Serinyà. Les més importants, de nord a sud, són la cova del Reclau Viver, la cova d'en Pau, la cova de Mollet i la cova de l'Arbreda, i entre les de menor importància, el cau d'en Roura, la cova de Mollet III i la cova de l'Arbreda II (fig. 1). Les coves del Reclau són actualment propietat del Consell Comarcal del Pla de l'Estany i dels ajuntaments de Banyoles i Serinyà, els quals han engegat, amb la col·laboració del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, la Comunitat Europea i la Diputació de Girona, la construcció d'un parc arqueològic –el Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà– que explicarà en aquest lloc els jaciments i la vida que hi feien els caçadors del paleolític (Maroto et al., 1997). La primera fase de les obres, dirigida a condicionar les coves, els seus accessos i l'entorn, es va fer durant els anys 1996 i 1997 i va permetre l'obertura del lloc al públic.

Les excavacions a les coves del Reclau es van iniciar amb els treballs de Josep M. Corominas, qui les descobrí i les excavà, algunes totalment i altres en part. Així, la cova

del Reclau Viver entre els anys 1943 i 1948, la d'en Pau els anys 1943, 1958, 1974 i 1975, la de Mollet els anys 1947, 1948, 1958 i 1972, la de Mollet III el 1972, i la cova de l'Arbreda el 1972 i el 1973. Posteriorment Narcís Soler dirigí les excavacions a la cova de l'Arbreda des de 1975 fins a 1982, i conjuntament amb Julià Maroto des de 1983 a 1987, data en què es van aturar les excavacions al paratge. Les coves del Reclau Viver, Mollet i l'Arbreda han generat un bon nombre de treballs de recerca que fan que siguin molt conegudes, especialment per la seva seqüència de paleolític mitjà i superior, aspecte en el qual són els millors jaciments de Catalunya.

La Universitat de Girona i el Museu d'Arqueologia de Catalunya han reprès les excavacions a les coves del Reclau des de 1996. Els conjunt dels treballs realitzats durant els anys 1996 i 1997 van anar dirigits a l'adequació del paratge a la configuració del Parc Prehistòric de les Coves de Serinyà[1].

Dins d'aquests treballs, hem de separar les intervencions de seguiment de les programades. Les primeres van consistir en el seguiment de les obres d'adequació d'accessos i itineraris dins del parc i de construcció dels teulats de la coves de l'Arbreda i del Reclau Viver. Gran part d'aquests treballs es van fer amb maquinària pesant i representaren el moviment d'un volum important de terres. Aquestes intervencions van ser dirigides per un de nosaltres (Xavier Sintes), el qual va ser contractat per l'empresa adjudicatària del projecte durant el mes de gener de 1997.

Les intervencions programades van anar dirigides principalment a adequar les coves a la seva visita i a millorar la comprensió de les seves morfologies. A la cova del Reclau Viver bàsicament es va tractar de netejar el seu interior i de retirar parcialment la terrera de l'excavació de Josep M. Corominas dipositada a l'exterior. A la cova de Mollet també es va retirar parcialment la terrera de Josep M. Corominas dipositada a l'exterior. I a la cova de l'Arbreda, hi va haver treballs de retirada de terres superficials, d'excavació d'un nou sector i de represa parcial de l'excavació en l'àrea que s'excava des del 1975.

[1]Aquesta investigació ha estat possible gràcies a la subvenció del Museu d'Arqueologia de Catalunya i al projecte de la DGYCIT PS95-0138: *Del paleolític mitjà al paleolític superior a la cova de l'Arbreda.*

LES INTERVENCIONS PROGRAMADES

Cova de l'Arbreda

La cova de l'Arbreda va ésser excavada per Josep M. Corominas el 1972-1973. Hi va fer un sondatge de 9 m de profunditat, el sector Alfa. De 1975 a 1987 ho van fer Narcís Soler i Julià Maroto, que van excavar un àrea de més de 20 m^2 de superfície i fins a una profunditat de quasi 6 m, anomenat sector Beta. En l'àrea dels dos sectors hi ha ben representat el paleolític mitjà (aproximadament entre 100.000 i 40.000 anys BP) i el paleolític superior (aproximadament entre el 40.000 i el 15.000 BP) (Soler & Maroto, 1987). Això la converteix en un dels jaciments paleolítics més importants d'Europa per estudiar les diferents civilitzacions que es van desenvolupar durant aquestes dues etapes.
En les campanyes de 1996 i 1997 es va ampliar la superfície excavada amb una nova àrea d'excavació a l'oest del sector Beta, que ha de permetre als visitants comprendre millor la morfologia original de la cova i oferir una millor vista del jaciment.

L'estiu de 1996 els treballs arqueològics van començar amb la retirada dels rocs i blocs procedents de l'excavació del sector Beta que cobrien tot el sector oest, més proper al Serinyadell. Per sota del rocam apareixia directament el primer estrat (*terra rossa*) del reompliment del jaciment i, en gran part, el travertí de l'exterior de la cova. Aquest espai va ser quadriculat (quadres Z2, Z3, Z4, Z5, Y2, Y3, Y4, Y5, X2, X3, X4, X5) i un cop topografiat es començà la seva excavació (fig. 2). La potència d'aquest primer i únic estrat i la seva extensió quedà limitat en cada quadre per la presència de les formacions travertíniques. Tant el sediment com els blocs de travertí presentaven un accentuat pendent cap a l'oest. El nombre d'objectes recuperats va ser molt baix i entre ells només destaca algun útil i làmina de sílex, fragments de ceràmica a mà de poca significació cronològica i alguna resta d'ovicaprí.

El 1997 es va acabar l'excavació d'aquest espai i es va passar a treballar a l'interior de la cova. S'excavà en els quadres E2, E3, E4 i E5, a partir d'una profunditat de 580 cm respecte el pla absolut, cota on havia arribat l'excavació de 1987, i dins del nivell I. Aquest nivell està ben datat per C^{14} AMS al voltant dels 40.000 anys BP: 39,9 ± 0,6 ka BP com a mitjana de 4 datacions (Maroto et al., 1996), i culturalment correspon al paleolític mitjà final. El sediment està format per argila arenosa de color marró clar amb abundants fragments de travertí mètricament diversos. Puntualment es troben bossades de graves de travertí. La superficie excavada es va aprofundir 25 cm a E2 i 10 cm a la resta de quadres. Els objectes recuperats van ser majoritàriament d'indústria lítica i en menor proporció de fauna. Els primers, relativament abundants, consten essencialment de peces

de quars, la matèria primera més abundant, quarsita i altres roques, entre les quals n'hi ha alguna de sílex; es tracta d'ascles, algunes de tècnica levallois, de fragments, rascadores i denticulats. La fauna està formada per restes diverses, de les quals les determinables són en la seva majoria de conill *(Oryctolagus cuniculus)*; també hi ha ós de les cavernes (*Ursus spelaeus*) i en menor quantitat grans herbívors (*Cervus elaphus*, *Equus caballus* i *Bos-Bison* principalment).

Cova de Mollet

La cova de Mollet és una petita cavitat amb una única sala amb una orientació dominant nord-sud, coberta originàriament per una visera avui parcialment esfondrada. Contenia, quan va ser excavada per Josep M. Corominas, un nivell molt pobre postpaleolític amb ceràmica, un nivell aurinyacià arcaic i un important nivell del pleistocè mitjà (Maroto et al., 1987).

El 1996 s'hi va treballar per retirar parcialment els sediments dipositats a l'exterior procedents de les excavacions. Es van retirar per mitjants manuals uns 80 cm del tram superior de la terrera. D'haver estat trets amb mitjans mecànics es podia haver malmès part del travertí que forma la cova. Contenien restes arqueològiques no recollides en les excavacions precedents. Part d'aquests sediments extrets foren garbellats amb aigua amb una malla de 5 mm. Tots els objectes recuperats es van rentar, es van classificar i es van emmagatzemar amb indicació de la seva procedència. Es tracta de nombroses restes de fauna (majoritàriament de conill) i d'elements d'indústria lítica, essencialment de quars i de talla levallois.

Cova del Reclau Viver

La cova del Reclau Viver, excavada totalment per Josep M. Corominas, majoritàriament entre el 1943 i el 1948, conserva en l'actualitat bona part de la seva morfologia original, cosa que fa que sigui la cavitat del parc amb més atractiu per als visitants. La cova es divideix en dos espais ben diferenciats, l'anomenat vestíbul, una sala d'uns 10 m^2 que ha conservat la volta de coberta, i a la qual s'accedeix per una entrada de reduïdes dimensions, i la galeria, una sala allargada d'orientació nord-sud i contigua a l'anterior, on la volta no es conservava. Els sediments i blocs de travertí procedents de les excavacions del jaciment es van dipositar a l'exterior de la cova, on formaven diversos bancals i plataformes que emmascaraven l'accés a la cova, situada a una alçada considerable dins del talús travertínic, i suavitzaven el fort desnivell topogràfic.

Els treballs del 1996 a la cova del Reclau Viver van consistir en la neteja de l'interior de la cova, en la delimitació i inici de l'excavació de bossades de sediment més o menys concrecionat que quedaven en aquest interior, i en el rebaix manual dels sediments dipositats a l'exterior per Josep M. Corominas.

El sediment procedent de la neteja de l'interior es va garbellar amb aigua i amb malla de 5 mm. Els objectes recuperats van ser classificats i emmagatzemats amb la indicació de la seva procedència, ja sigui del vestíbul o de la galeria. Durant la neteja de la galeria i el vestíbul es van delimitar els sediments que de manera puntual quedaven en diferents racons enganxats a la paret. A més, a la galeria es van delimitar els sediments que es trobaven en bona part del seu sòl, ocupant les zones deprimides. Es van començar a excavar i pel fet de tractar-se de sediments molt carbonats, travertins formats a l'interior de basses, la seva extracció era molt dificultosa. Contenien restes faunístiques que, tot i el seu reduït nombre, cal atribuir a les primeres ocupacions paleontològiques de la cova. Corresponen a restes de conill (*Oryctolagus cuniculus*); potser caldria afegir-n'hi alguna d'ós de les cavernes (*Ursus spelaeus*), procedent de la neteja d'aquest interior.

A l'exterior de la cova es va retirar per mitjans manuals una potència d'uns 100 cm de sediments procedents de l'excavació de la cavitat que contenien abundants restes arqueològiques no recollides en les excavacions anteriors. Part de les terres extretes foren garbellades amb aigua amb una malla de 5 mm. Els objectes recuperats, abundants, es van rentar, es van classificar i es van emmagatzemar amb indicació de la seva procedència (Reclau Exterior). Es tracta de nombroses restes de fauna, d'elements d'indústria lítica i òssia i de fragments ceràmics. Cal destacar, entre altres, la troballa d'un fragment d'atzagaia que per la seva tipologia seria aurinyaciana, una canina de cérvol perforada i un petit fragment d'os gravat amb incisions, objectes que cal atribuir als nivells del paleolític superior. També, fragments de ceràmica impressa del neolític, un fragment d'àmfora i una plaqueta de gres gravada amb signes. Tots aquests objectes són coherents amb el reompliment de la cova (Soler, 1986). Les restes de fauna, molt nombroses, eren dominades pel conill (*Oryctolagus cuniculus*) i són abundants el cavall (*Equus caballus*) i el cérvol (*Cervus elaphus*). També hi són presents el gran bòvid (*Bos-Bison)*, el cabirol (*Capreolus capreolus*), l'ase (*Equus hydruntinus*), el senglar (*Sus scrofa*), l'eriçó (*Erinaceus europaeus*), la guilla (*Vulpes vulpes*), la pantera (*Panthera spelaea*), l'ós de les cavernes (*Ursus spelaeus*), el llop (*Canis lupus*) i l'home (*Homo sapiens sapiens*). Aquest últim procedeix probablement dels enterraments postpaleolítics que es van fer en els nivells superiors de la galeria.

Prospecció parietal

Els treballs d'adequació museològica de les coves, tant exteriors (accessos, cobertes), com interiors (musealització estricta), han afectat i afectaran el seu domini rupestre. Els anclatges de cobertes, passeres i altres accessos o equipaments, que comporten forats i intervencions traumàtiques i destructives, poden afectar el registre arqueològic rupestre. Per tal de preservar aquest patrimoni es va realitzar una prospecció profunda de les parets, sostres i sòls de les cavitats, per tal de catalogar les possibles accions antròpiques existents.

Es van prospectar els tres jaciments que quedaven afectats per les obres: l'Arbreda, Mollet i el Reclau Viver.

Cova de l'Arbreda. Es van detectar indicis aparents de restes d'accions antròpiques en un bloc de travertí. Es tracta d'incisions no figuratives molt erosionades, observables en part a simple vista i en part amb llum rasant. Aquest bloc està situat dins de la superfície d'excavació en curs.
Cova de Mollet. No s'observaren indicis d'accions antròpiques en les parets de la cavitat.
Cova del Reclau Viver. S'observaren a l'entrada de la cova incisions poc profundes, patinades, sense valor figuratiu i d'edat incerta. Aquestes incisions eran cobertes per les terreres que les excavacions antigues van acumular a l'entrada de la cavitat. Al seu interior no es van observar indicis clars d'actuacions rupestres.

Aquestes recerques parietals s'hauran de completar, tot continuant la prospecció i fent-la extensiva a tot el conjunt de les coves del Reclau.

LES INTERVENCIONS DE SEGUIMENT

El seguiment arqueològic

El desenvolupament del projecte del Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà, en concret la segona part de la primera fase de les obres, va motivar la petició d'un permís de seguiment al Servei d'Arqueologia. Va ser als mesos de gener, febrer i març de 1997 que va tenir lloc aquest seguiment.

Aquesta obra implicava la construcció dels accessos a les coves de l'Arbreda, Reclau Viver i Mollet i de les cobertes de les dues primeres. Es necessitava el control arqueològic de la retirada de les terreres formades per les antigues excavacions i també el seguiment

dels forats que calia obrir per fonamentar els pilars de les cobertes. Aquestes actuacions no representaren una tasca molt complexa perquè només els pilars de la cova de l'Arbreda alteraren nivells arqueològics. És per això, per la poca superfície excavada, que les dades que podem aportar són també poques.

La intervenció a la cova de l'Arbreda

Els primers treballs arqueològics els vam iniciar a la cova de l'Arbreda. A partir del dia 21 de gener de 1997, vam encetar l'excavació de quatre quadres, d'uns 80 cm^2 cada un, on anaven instal·lats quatre dels suports de la coberta. Aquests treballs es continuaren durant el febrer.

Els quatre sondatges estan aliniats i es troben a uns 5 m al sud de la superfície d'excavació i paral·lels a la mateixa. El núm. 1 és el topogràficament més alt, situat més a l'est i més a prop del Pla d'Usall. Contràriament, el núm. 4 és el topogràficament més baix, situat més a l'oest i més a prop del riu Serinyadell.

Aquests quadres s'aprofundiren uns 60 o 70 cm, just per permetre la col·locació de les platines de fonamentació de les bigues. La resta de forats que afectaven la cova de l'Arbreda es van fer directament sobre la roca travertínica.

Paral·lelament a l'excavació dels sondatges vam controlar la retirada total de la terrera que es trobava en contacte amb la darrera ampliació de l'excavació, la del sector oest de l'estiu del 1996.

Sondatge núm. 1

Després d'un gruix feble de terra vegetal, sortia directament el *terra rossa* amb una potència estratigràfica d'uns 20 cm. Aquest *terra rossa* contenia poc material: alguna calcària cremada, alguna sorrenca i alguns fragments de fauna. Per sota, la presència de blocs de travertí ens anunciava un nou nivell, al voltant dels 3 m per sota el pla zero, amb un sediment més arenós, en el qual es van recuperar estelles d'os, calcàries cremades, plaquetes de sorrenca i alguna resta escassa d'indústria lítica realitzada sobre sílex o quars, així com un fragment de *Pecten*. Respecte a l'àrea d'excavació tradicional, correlacionem aquest sediment *a priori* i amb reserves amb el nivell C (solutrià). L'excavació del quadre s'aturà quan va aparèixer arreu travertí sòlid a una profunditat suficient que permetia el suport del pilar de la coberta.

Sondatge núm. 2

Igualment, després d'una capa fina de nivell superficial apareixia el *terra rossa*, que presentava un cabussament força pronunciat cap a l'oest i una potència d'uns 20 cm. Era molt pobre quant a materials i contenia alguns travertins cremats. Per sota, vam trobar blocs de travertí i un canvi sedimentològic comparable al del sondatge anterior. El nou nivell tenia una potència d'uns 40 cm i un cert pendent cap a l'oest. Presentava en poca quantitat algunes estelles, ossos de conill, calcàries cremades i restes de sílex; també es deu tractar del nivell C. Per sota, apareixia un sediment diferent, d'una coloració més marronosa i més granulós, també amb pendent cap a l'oest, que presentava nombrosos travertins cremats, algunes estelles, alguna sorrenca i algun os de conill. Potser es podria tractar del nivell D (solutrià) definit a l'excavació del sector Beta.

Sondatge núm. 3

També rebaixàrem el *terra rossa*, gairebé estèril, fins a topar amb uns blocs travertínics força sòlids. Entre les escletxes dels blocs aflorava el nivell subjacent, que gairebé no es va tocar. Atès que el forat era suficient de cares a la fonamentació del pilar, aquí s'aturà la intervenció.

Sondatge núm. 4

Rebaixàrem un primer nivell de sediment superficial, remenat, i a continuació el *terra rossa* d'una potència variable, però superior als 30 cm. Contenia un fragment de molí, alguns fragments de ceràmica i sorrenques. Sota aquest *terra rossa* aparegué un nivell paleolític molt ric, del qual vam excavar uns 15 cm. Destaquem la presència d'un bon nombre d'ascles de quars i d'estelles d'os. Pel seu contingut arqueològic i per la seva posició topogràfica, aquest nivell no el correlacionem amb els presents majoritàriament al sector Beta, sinó més aviat amb el reompliment del cantó sud-oest d'aquest sector, de sediment arenós i endurit per calcificació, que conté una indústria mosteriana rica.

Intervenció a la cova de Mollet

Els treballs es dugueren a terme durant la darrera setmana de febrer i consistiren a acabar de retirar la terrera formada per les excavacions i que tapava el talús travertínic d'accés a la mateixa cavitat. El seguiment consistia a vetllar que l'actuació de la maquinària pesant no malmetés el travertí. En aquest sentit la cova de Mollet no presentava cap altre problema arqueològic. Per mitjà de dues màquines excavadores, una de petita i una altra de major grandària, es portà a terme la retirada de la terrera.

En acabar el conjunt dels treballs, l'aspecte exterior de la cova va canviar substancialment, en haver recuperat en gran part la seva morfologia anterior a l'inici de les excavacions de Josep M. Corominas.

Intervenció a la cova del Reclau Viver

A la cova del Reclau Viver igualment es portà a terme el treball de control de la retirada dels sediments de les excavacions de Josep M. Corominas, així com el de seguiment dels forats per col·locar-hi els pilars de la coberta. Aquesta intervenció comportà un seguiment des de mitjan febrer fins als inicis de març.

Es van retirar les dues terreres de les excavacions Corominas, situades al camí d'accés al jaciment. Aquesta acció va comportar el rebaix d'uns 3 metres del talús situat al peu de la cova. Tots els sediments resultants d'aquesta intervenció van ser redipositats més avall per a la construcció de les rampes que actualment donen accés al mateix Reclau Viver.
En relació als forats de l'estructura de la coberta, cap d'ells no afectava nivells arqueològics. Tots se situaven a la part superior de la cova i s'obrien dins el mateix travertí.

BIBLIOGRAFIA

MAROTO J., SOLER N. & MIR A. (1987) La cueva de Mollet I, *Cypsela*, VI, Girona, pp. 101-110 pp.

MAROTO J., SOLER N. & FULLOLA J.Mª. (1996) Cultural Change Between Middle and Upper Palaeolithic in Catalonia, *The Last Neandertals, the First Anatomically Modern Humans*, Tarragona, pp. 219-250.

MAROTO J., ORTEGA D., SINTES, X. & SOLER N. (1996) El proyecto del parque arqueológico de las cuevas de Serinyà, *XVIII Reunió de Paleolitistes de l'Estat*, Torroella de Montgrí, pp 88-94.

SOLER N. (1986) *El Paleolític Superior al nord de Catalunya*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona.

SOLER N. & MAROTO J. (1987) L'estratigrafia de la cova de l'Arbreda (Serinyà, Girona), *Cypsela*, VI, Girona, pp. 53-66.

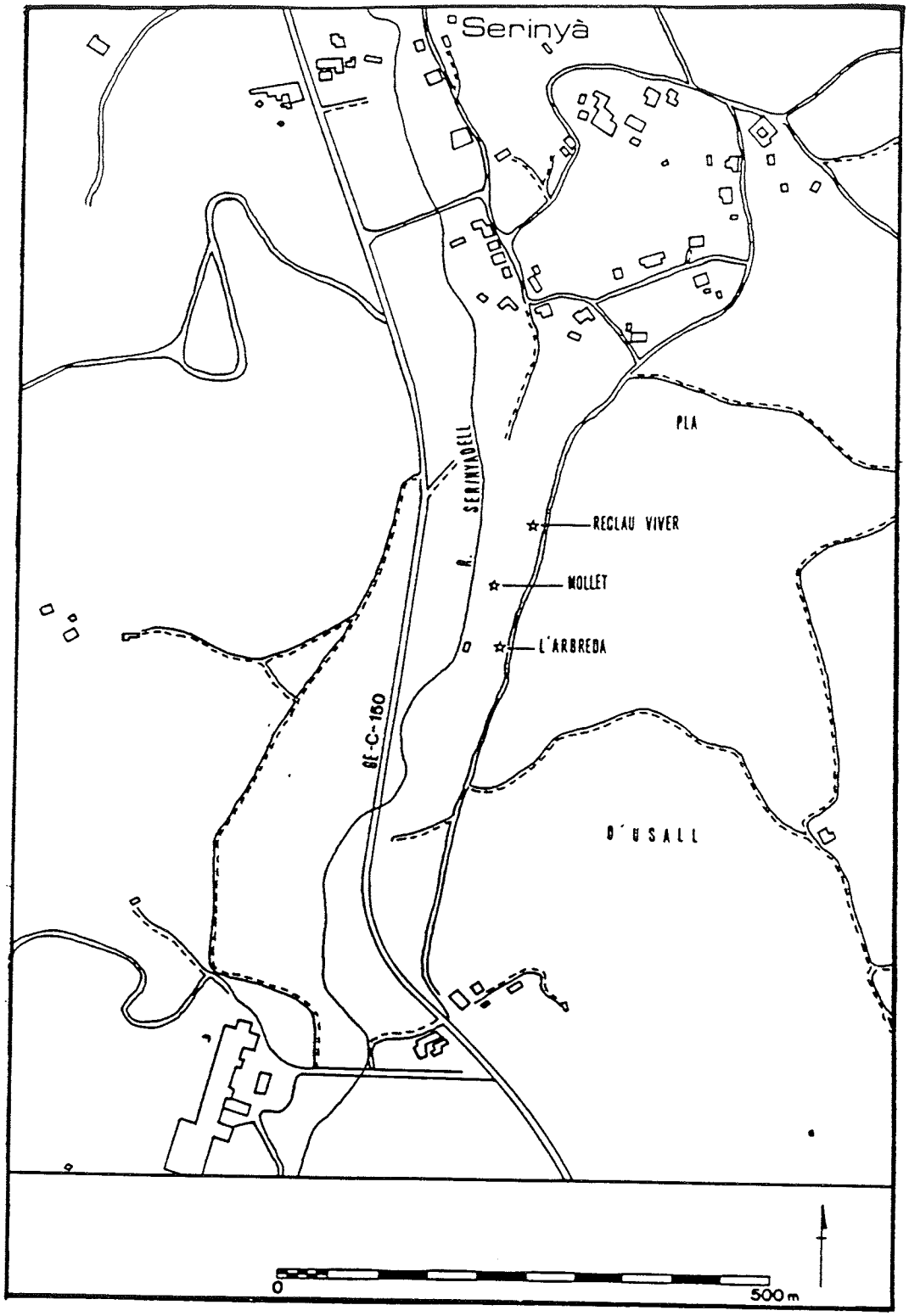

Fig. 1: Situació geogràfica de les coves del Reclau (Serinyà).

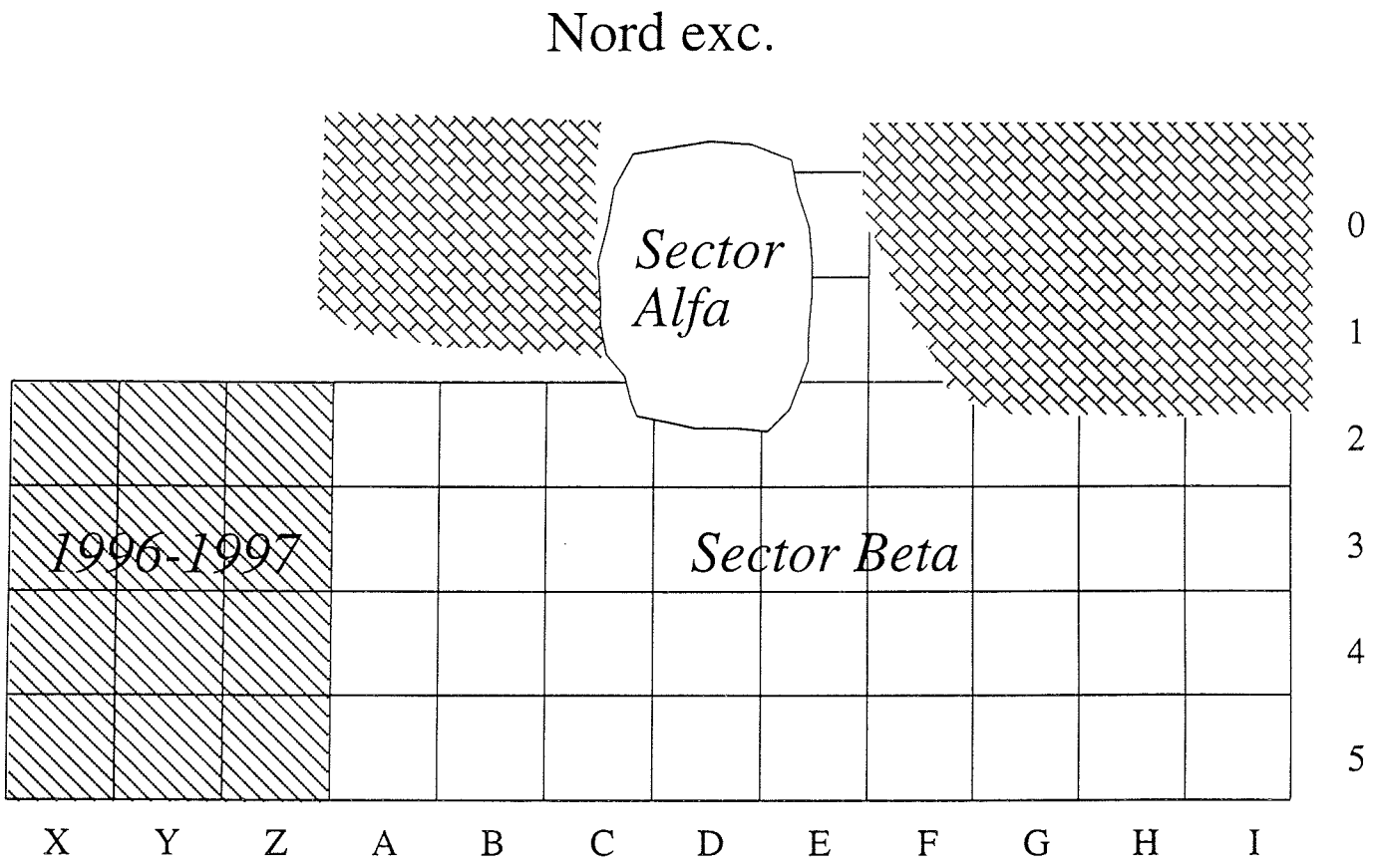

Fig. 2: Cova de l'Arbreda. Croquis on s'indiquen els diferents sectors de l'excavació.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LA BAUMA DEL SERRAT DEL PONT (TORTELLÀ, LA GARROTXA)

Gabriel ALCALDE[1]
Miquel MOLIST[2]
Maria SAÑA[3]

L'any 1996, a causa de la manca de recursos econòmics, no es va poder desenvolupar una campanya d'excavacions a la Bauma del Serrat del Pont. L'any següent, la campanya d'excavacions arqueològiques al jaciment es dugué a terme al mes de juliol, sota la direcció de Gabriel Alcalde, Miquel Molist i Maria Saña. Es va comptar amb la participació i col·laboració d'un total de 26 persones, estudiants i llicenciats/des d'Arqueologia, Prehistòria o Història de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Universitat de Girona.

L'objetiu principal que es perseguia a la campanya de 1997 era l'excavació en extensió de la nova ocupació de la balma identificada la campanya anterior (1995), corresponent al Neolític. L'ocupació probablement mesolítica identificada en el sector E del jaciment durant la campanya de 1995 no es va treballar perquè se n'esperava trobar la continuació també en el sector oest, una vegada excavades les ocupacions neolítiques que s'hi sobreposen.

La metodologia seguida va consistir a excavar en extensió seguint de manera individualitzada cada una de les ocupacions identificades, tal com es fa en els treballs sobre aquest jaciment des dels seus inicis el 1989. Els criteris d'identificació de les ocupacions utilitzats han estat bàsicament les característiques físiques dels sediments, les estructures construïdes i l'arranjament de l'espai i, de manera general també, les característiques de les diferents categories de materials arqueològics recuperats.

[1]Universitat de Girona
[2]Universitat Aurònoma de Barcelona
[3]Universitat Aurònoma de Barcelona

Durant la realització d'aquests treballs arqueològics de camp, s'han identificat dues ocupacions diferenciades: el nivell arqueològic III.4 i el nivell arqueològic III.5. Mentre que el nivell arqueològic III.4 s'ha excavat de manera completa en aquesta campanya, el nivell arqueològic III.5 s'ha excavat només en part.

NIVELL ARQUEOLÒGIC III.4

Sedimentològicament es correspon amb un canvi respecte a l'ocupació anterior. Aquest nivell es caracteritza per tractar-se d'un sediment argilós, compacte, de color marró clar. Arqueològicament, III.4 correspon a un nivell d'ocupació humana en el qual s'interrelacionen les següents estructures:

Estructura d'emmagatzematge- manteniment (fossa)
Està envoltada d'un sediment argilós, de textura compacta i de color grisós que correspon possiblement al material utilitzat per a la seva preparació. Una concentració inicial de pedres, disposades de manera homogènia i de mides semblants, va permetre identificar aquesta estructura que presenta una planta circular, de 120 cm de diàmetre. Una vegada utilitzada per la seva funció primària, aquesta estructura hauria estat utilitzada com a abocador de deixalles, si bé cal especificar que quantitativament són pocs els materials arqueològics recuperats en el seu interior.

Estructura de combustió
Es tracta d'un fogar amb cubeta de forma el·líptica i poc profunda, amb presència d'abundants carbons, còdols de diferents matèries i fragments de calcària rubefactats.

Àrea de processament de vegetals
Està situada al costat de l'estructura de combustió anteriorment descrita i està constituïda per la presència d'una concentració significativa d'instruments de treball relacionables directament amb aquesta activitat (molí i mans de molí).

Estructura de combustió
Es tracta d'una àrea de combustió extensa, amb abundància de cendres i carbons. L'àrea de combustió hauria funcionat sobre una base de fragments de calcària de mides desiguals, encara que reduïdes, disposats directament sobre la roca mare, aprofitant un indret on aquesta última presenta una configuració plana.

Estructura de combustió

Està limitada per dos blocs de calcària disposats de manera perpendicular a cada un dels seus costats que haurien servit de límit i protecció. Destaca la presència d'abundants carbons i fragments de còdols de diverses matèries i fragments de calcària rubefactats.

Límit construït-paret

Consisteix en una sèrie de blocs de calcària disposats seguint una línia recta. Aquesta paret divideix el jaciment en dos espais. La presència d'aquest límit construït de manera expressa podria ser l'explicació de l'absència del nivell arqueològic II.4. en el sector E, on es passa directament de les ocupacions calcolítiques a la mesolítica. Els blocs de mides grans haurien caigut de manera probablement natural de la paret de la balma i haurien estat aprofitats pels seus habitants col·locant-hi alguns altres blocs de mides més petites que completarien el tancament i servirien de base a una estructura que limitava l'espai d'habitació construïda segurament amb materials peribles.

Una vegada excavades aquestes estructures, ha estat possible evidenciar el nivell de preparació d'aquesta ocupació, caracteritzat per concentracions de fragments de calcària de reduïdes dimensions distribuïts a les zones que calia anivellar.

En relació amb el material arqueològic recuperat, cal remarcar que les categories més representades són la indústria lítica i la fauna, amb una quantitat significativament inferior de restes de ceràmica. El material apareix dispers per tota l'àrea d'ocupació i és relativament més nombrós a la zona sud. Destaca, dins la categoria de les restes lítiques, la documentació d'una gran diversitat de matèries primeres representades, amb un domini bàsicament de la talla laminar. S'ha registrat, també, la presència de geomètrics. És remarcable l'excepcional estat de conservació que presenten les restes de fauna recuperades. Les restes analitzades de fauna durant la mateixa excavació evidencien la presència majoritària d'animals salvatges, principalment cérvol i porc senglar. Cal esmentar igualment, i com a novetat respecte a les ocupacions excavades en els anys precedents, un elevat nombre de restes recuperades d'aus, mol·luscs i quelonis. La ceràmica és la categoria de materials arqueològics quantitativament menys representada. En relació amb els fragments que presenten decoració destaca la presència d'impressions i de cordons llisos, característiques que, amb la resta de materials arqueològics i la posició estratigràfica d'aquest nivell, i mentre s'esperen les datacions de C14, permeten situar aquesta ocupació humana en moments del Neolític antic.

Tenint en compte les dades exposades fins aquí, podem caracteritzar el nivell III.4. de la Bauma del Serrat del Pont com una ocupació corresponent al Neolític antic, durant la qual s'hauria estructurat l'espai de l'abric de manera completament diferent de la documentada per les ocupacions posteriors. Destaca el fet que no s'ocupa tota la superfície que queda coberta per la paret rocosa. De moment, però, no disposem de dades suficients que permetin solucionar la problemàtica entorn a la construcció de la paret divisòria. En aquest sentit, l'excavació futura de les ocupacions més antigues permetrà arribar a la base de l'estructura i solucionar aquesta qüestió. És significatiu, també, el fet que el major component de l'associació faunística recuperada sigui precisament els animals salvatges, fet que evidencia un domini de l'activitat de cacera per sobre de la ramadera. L'abundància d'estructures domèstiques, i de manera particular l'àrea de combustió extensa i l'estructura d'emmagatzematge-manteniment, està indicant que no es tractaria d'una ocupació de caràcter puntual.

EL NIVELL ARQUEOLÒGIC III.5

Sedimentodològicament, aquest nivell es caracteritza per un canvi en la textura i el color del sediment respecte al descrit pel nivell III.4. Es tracta ara d'un sediment amb una textura més solta i de color marró més clar que el descrit pel nivell arqueològic superior.

Cal esmentar que aquesta nova ocupació tot just s'ha començat a excavar en aquesta campanya, fet que no permet oferir-ne una descripció precisa. Com a característiques rellevants cal esmentar la presència d'una concentració de pedres que evidencia una nova estructura amb una funció encara per determinar i, pel que fa al material arqueològic, la presència pràcticament exclusiva d'indústria lítica i fauna, amb unes freqüències relativament més elevades de representació del quars en relació amb les ocupacions posteriors. La interpretació d'aquest nou nivell arqueològic i la seva atribució cronològica es podran realitzar després de la propera campanya, una vegada s'hagi excavat totalment.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

CAMPANYES DE 1996-1997 AL JACIMENT DEL NEOLÍTIC ANTIC DE LA DRAGA (BANYOLES, PLA DE L'ESTANY)

Àngel BOSCH
Júlia CHINCHILLA
Josep TARRÚS
Xavier NIETO
Xim RAURICH
Toni PALOMO

LES PROSPECCIONS TERRESTRES I SUBAQUÀTIQUES DE 1996

L'any 1996, la campanya d'excavacions a la Draga va consistir en la realització de diversos sondeigs a la part terrestre i subaquàtica per tal d'acabar de definir la topografia i l'extensió del jaciment.

L'objectiu d'aquesta campanya de sondejos era doble:
- Per una part, calia disposar de dades fiables per tal de completar les que es disposaven dels sondejos de 1990 i complementar les que paral·lelament es realitzaven en el sector subaquàtic del jaciment, amb l'objectiu de conèixer d'una forma més precisa l'extensió exacta de l'ocupació neolítica.
- Per altra part, calia conèixer de quina forma el pendent natural del sòl arqueològic estava afectat pel nivell mínim de fluctuació de la capa freàtica, ja que aquest nivell ens indicaria fins on seria possible la conservació de restes orgàniques en el mateix nivell arqueològic.

El mètode utilitzat va ser en el sector terrestre el de prendre una sèrie de columnes de mostra de 7 cm de diàmetre mitjançant un tub de ferro galvanitzat proveït d'una ranura longitudinal, que era enfonsat verticalment en el sòl. Els sondejos es van realitzar seguint dos eixos, nord-sud i est-oest, relacionats amb les excavacions realitzades fins al moment, tant en el sector emergit com en el subaquàtic. La distància entre cada sondeig era de 15 metres.

Per altra banda, en el sector subaquàtic, el CASC va preveure la realització de sondejos a banda i banda de la franja subaquàtica on ja es tenien documentades restes arqueològiques per a determinar l'extensió de l'assentament lacustre.

Paral·lelament, es cregué convenient aprofitar la infraestructura emprada en aquesta actuació per iniciar sondejos en altres punts de l'estany, a la recerca de nous jaciments arqueològics. Aquesta tasca es realitzà un cop ja s'havia aconseguit delimitar el jaciment de la Draga, dins de la franja subaquàtica.

ELS RESULTATS DE LA CAMPANYA DE 1996

S'ha pogut constatar que l'extensió del jaciment és d'uns 10.000 m quadrats aproximadament, uns 1.000 m dels quals, que corresponen a l'antiga platja neolítica, estan actualment submergits sota les aigües de l'Estany.

En la línia dels sondejos nord-sud el jaciment no apareix a la platja subaquàtica de l'Estany, al costat de la Carpa d'Or, però és ben present pocs metres endins, ja en terra ferma, en el sondeig 1. Des d'aquest punt, en direcció sud, el nivell arqueològic va apareixent en tots els sondejos, però més difícil determinar-lo en els dos darrers, 9 i 10, on apareix a fondàries cada cop més grans i en la columna de sediment només s'hi detectava per la presència d'alguns carbons. Probablement, el límit sud es trobaria molt a prop d'aquest darrer sondeig.

En la línia dels sondejos oest-est, iniciada a la zona ja excavada del sector subaquàtic, s'ha comprovat que el nivell arqueològic apareix uniformement en tots els sondejos, però es fa poc perceptible en els dos darrers (6 i 7), on, també, només es detecten algunes restes vegetals carbonitzades i el nivell arqueològic surt molt amunt.

Els dos eixos sondejats ens proporcionen unes dimensions aproximades de 120 metres (nord-sud) per 95 metres (oest-est), encara que no sabem quina part d'aquesta superfície va ser utilitada durant el neolític antic per a bastir-hi les construccions de l'hàbitat.

En relació al nivell mínim de fluctuació de la capa freàtica, els resultats han estat molt interessants.S'ha pogut constatar que la major part del jaciment està per sota d'aquest nivell i que la zona excavada fins l'any 1995 en el sector terrestre és en realitat la zona més alta del jaciment.

Així, en la línia de sondejos nord-sud, el nivell arqueològic es troba per sota del nivell freàtic en els números 1 a 6, 9 i 10. Aquest fet possibilita la conservació de restes vegetals en el mateix sòl arqueològic. Aquest punt ha pogut ser constatat per la presència de fragments de branquillons en els sondejos números 1 a 6 (els números 9 i 10, probablement limítrofes, només disposaven de petits fragments de carbó).

En la línea de sondejos oest-est aquest mateix fenomen ha pogut ser observat fins al número 5, ja que a partir del 6 el nivell arqueològic guanya molta alçada.

La transcendència d'aquests resultats és molt important, ja que obren la porta a la possibilitat d'excavar, des del sector terrestre, un nivell arqueològic on es poden conservar perfectament les restes vegetals i que, per tant, proporcionaria uns resultats molt superiors als que ha ofert la zona excavada des de 1991.

Pel que fa el sector subaquàtic, els treballs han permès complir el principal objectiu de la campanya, que era determinar l'àrea que ocupava el sector subaquàtic de la Draga. Atès que això ja s'ha aconseguit, es podran programar amb més fiabilitat els propers treballs arqueològics.

El segon objectiu, la recerca sistemàtica d'altres jaciments submergits a la vora interna de l'estany, va servir per trobar acumulacions de ceràmica iberoromana davant del jaciment del Mas Castell de Porqueres, que agafa ara, doncs, una dimensió també subaquàtica.

LA CAMPANYA DE 1997 AL SECTOR TERRESTRE

Com a conseqüència dels resultats de la campanya de prospeccions de 1996, la campanya d'excavació de 1997 es va planificar amb la intenció de traslladar la zona d'intervenció arqueològica en direcció nord-oest, situant-la en la proximitat de la zona d'excavació subaquàtica. Aquest trasllat de la zona d'excavació tenia un doble objectiu:

a) La proximitat a la zona d'excavació subaquàtica permet interrelacionar molt més fàcilment els resultats de les dues intervencions complementàries. En aquest sentit, no és descartable en un futur no massa llunyà poder excavar l'espai que les separa, ocupada actualment per un doble passeig, peatonal i ciclista.

b) La possibilitat d'excavar un nivell arqueològic on la capa freàtica permetés la conservació de restes vegetals havia de proporcionar a l'excavació un valor científic molt superior al que s'havia aconseguit en les anteriors intervencions. D'aquesta manera, les restes constructives no es limitarien als extrems inferiors dels troncs clavats verticalment, conservats a partir de 60 cm per sota del nivell arqueològic, sinó que apareixerien també les restes dels sòls, parets i cobertes. Per altra part, també hi havia la possibilitat de recuperar objectes realitzats amb matèries vegetals o restes d'interès paleoeconòmic.

Després de realitzada la campanya de 1997 es pot dir que el seu resultat més important al sector terrestre ha estat la descoberta d'un gran nombre de troncs, situats horitzontalment o lleugerament inclinats, que arriben a cobrir completament la superfície del jaciment. Aquests troncs es troben situats damunt d'altres que es troben a un nivell inferior.

L'excavació s'ha fet completament en extensió sobre els 25 metres quadrats, sense realitzar prospeccions puntuals per conèixer la potència del gruix de troncs, a fi de no fer malbé cap possible element d'informació.

La distribució d'aquests troncs no és aleatòria, sinó que es poden observar direccions predominants entre els troncs de grandàries similars. Així, per exemple, és destacable el paral·lelisme entre troncs de grandària mitjana que es travessen perpendicularment amb altres de gruixos més petits.

Entre els troncs horitzontals destaca la presència de l'extrem superior conservat de nombrosos pals verticals (amb la lletra P i un múmero, en el dibuix). Aquests presenten gruixos diversos, des de petites estaques, de 10 a 12 cm de diàmetre, a pilars gruixuts de fins a 24 cm de diàmetre.Sovint es veuen diferents nivells d'inclinació, tot i que és molt probable que sigui deguda a la caiguda de la construcció.

El conjunt, en la seva situació actual és de molt difícil interpretació, i caldrà acabar l'excavació d'aquesta superfície per a poder aventurar una conclusió més consistent. Actualment l' única interpretació que es pot fer és la de pensar en una caiguda d'una construcció important (del tipus d'una casa), de la qual en podem observar les restes de la coberta i/o parets. La impressió del conjunt és molt semblant a la que ofereixen els primers nivells d'excavació de molts dels jaciments de la zona alpina, sempre amb aquesta mateixa interpretació.

Si ens avenim en aquesta interpretació, resultaria que els sediments excavats es van dipositar per damunt de les estructures caigudes, i per tant seria normal que resultessin pobres en objectes arqueològics altres que els constructius.

Amb tot, malgrat la seva poca importància quantitativa, caldria destacar diversos objectes: un fragment de braçalet de marbre (aproximadament 2/3 parts), un anell realitzat en os i algun fragment de ceràmica amb decoració cardial. En fusta, caldria resaltar la presència d'un fragment de vas corresponent a la zona de la base, de forma arrodonida.

En relació a la ceràmica, cal destacar que el seu estat de conservació és considerablement millor que el que oferia a la zona excavada fins al 1995. La manca d'oscil·lació del nivell freàtic hi deu d'haver ajudat, de la mateixa manera com ja succeeïa a la zona subaquàtica. Això es tradueix en què les decoracions ceràmiques siguin molt més clares i que el percentatge de decoracions cardials hagi augmentat de forma considerable.

LA CAMPANYA DE 1997 AL SECTOR SUBAQUÀTIC

L'actuació subaquàtica duta a terme al jaciment de la Draga l'estiu de 1997 (14 de juliol al 13 d'agost) va tenir com a objectiu principal ampliar l'àrea excavada l'any 1995.

L'excavació de l'estiu de 1997, cal veure-la com la continuació de la campanya d'excavació arqueològica de l'any 1995. Els treballs duts a terme l'any 1994 anaven destinats a contrastar la hipòtesi de la presència de nivells d'ocupació neolítica dins de l'Estany i els treballs realitzats l'any 1996 van permetre prospectar el perímetre intern de la riba occcidental de l'Estany i assegurar la longitud del jaciment de la Draga, tant pel nord com pel sud, a través dels sondejos fets a la franja submergida.

Pel que fa als resultats de l'excavació subaquàtica de 1997 cal ressaltar que les estructures de sosteniment (pals i forats de pals) les trobem concentrades en el sector nord-oest de la quadrícula de l'excavació subaquàtica. De la mateixa manera, al nord-oest dels pals trobem una concentració remarcable de carbons i restes vegetals, que generen un espai de coloració fosca. Aquestes indicis poden fer pensar que es tracti d'un angle d'una construcció, feta amb pals clavats. Malauradament, només hem pogut excavar una part molt petita d'aquesta estructura, que potser continuava sota el dic-passeig que voreja l'Estany.

D'altra banda, cal destacar una concentració de restes vegetals i arqueològiques en el quadres GC 93/94 i GB 93/94, lloc on s'observa en una petita depressió (10 cm de potència màxima).Probablement es tracta d'una àrea d'acumulació de restes, de caràcter natural, igual que la registrada l'any 1995, també a la zona subaquàtica. És important esmentar que, dins d'aquesta zona enfonsada, es varen recuperar quatre tipus de material orgànic: una mena de llança curta, feta d'avellaner i un pal amb punxa, fet d'arboç, tots dos amb un extrem punxegut i l'altra rom, tots dos endurits amb foc; mig bol amb nansa de cinta, fet de fusta de roure, i la base d'un cistell de jonc.

Pel que fa a la resta de materials recuperats cal destacar nombrosos fragments ceràmics amb molt bon estat de conservació amb decoració cardial.

CONSIDERACIONS FINALS

L'excavació de l'estiu de 1997 a la Draga ha servit per descobrir una nova àrea a la zona terrestre, més propera a l'Estany, on el nivell freàtic resta per damunt de l'ocupació arqueològica. Aquest fet canvia profundament tot el que havíem fet fins ara en aquesta part emergida de la Draga. La possibilitat, prevista fa temps, de poder excavar una capa arqueològica del neolític antic, on es conservessin, ensorrades, les estructures de fusta del sostre i de les parets, és ara una realitat.

Això obligarà a canviar el sistema d'excavació a la zona terrestre, per tal de poder fer front als nous reptes i oportunitats que ara s'ofereixen. No cal dir que els resultats científics podran ser encara més espectaculars. A més, és probable que la nova zona seleccionada, a tocar el carril per a les bicicletes, sigui finalment el lloc on es puguin trobar les cases neolítiques d'aquest poblat, encarades a l'Estany. Segons els estudis dendrocronològics preliminars (Patrick Gassmann, Museu cantonal de Neuchâtel, Suïssa) és possible que la zona excavada els anys 1991-1992, 1994-1995, sigui en realitat una àrea de treball i d'emmagatzematge, on no s'haurien bastit les cases neolítiques.

Pel que fa a l'excavació subaquàtica, s'han confirmat les dades aportades durant la campanya de 1995. La franja subaquàtica continua aportant extraordinaris estris de fusta (bol de fusta) i objectes en material perible (fons de cistell) molt ben conservats, igual que els fragments de ceràmica neolítica, però en canvi sembla tractar-se d'una zona més arrasada i amb menys acumulacions arqueològiques conservades que a la zona emergida.

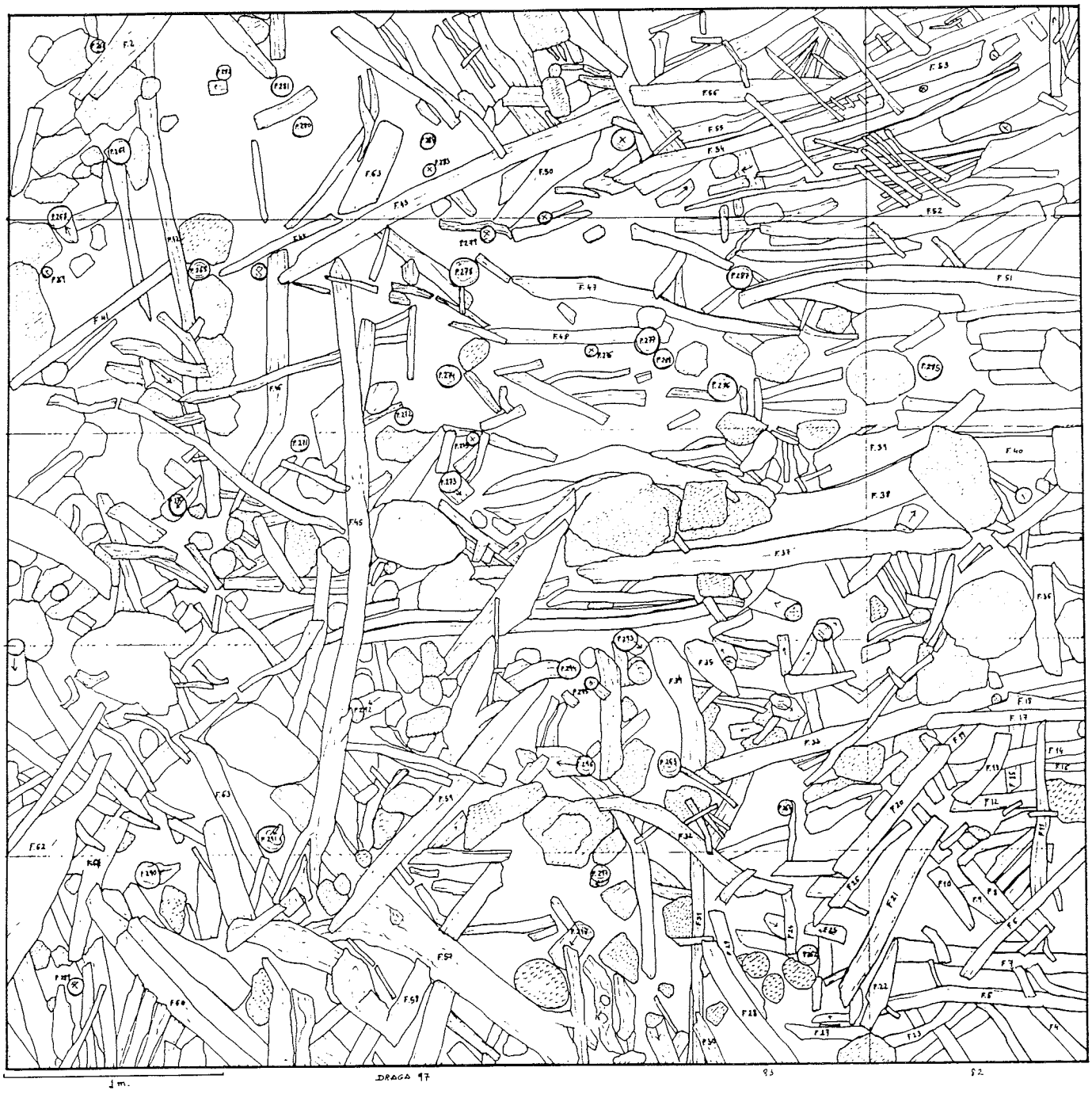

Fig. 1: Planta general de l'excavació terrestre de 1997.

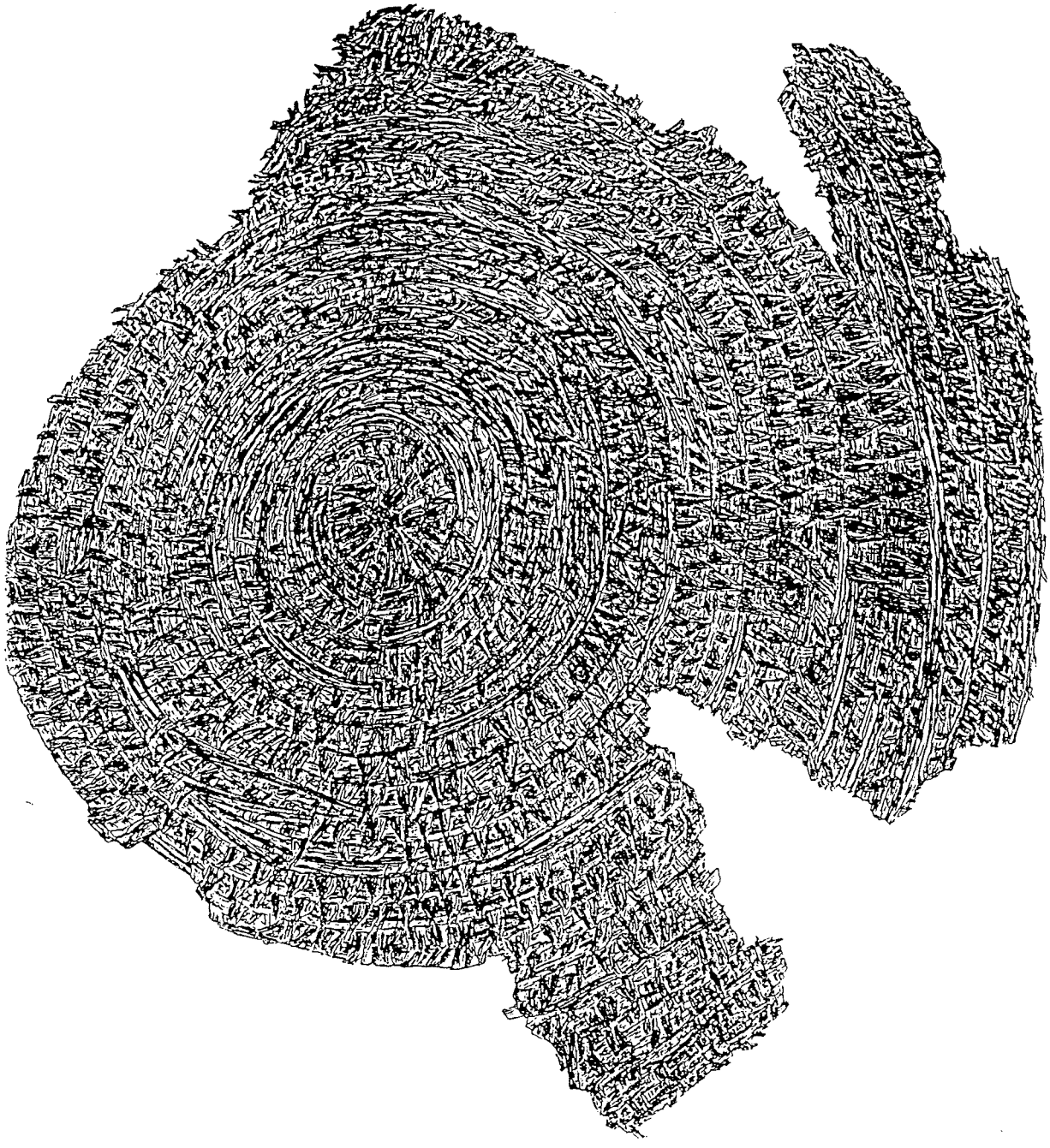

Fig. 2: Base d'un cistell de jonc, trobat al sector subaquàtic l'any 1997 (dibuix de Dolors Pinatella).

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

L'ASSENTAMENT PREHISTÒRIC DE SANAVASTRE (DAS, LA CERDANYA)

Sara ALIAGA
Jordi CAMPILLO

ANTECEDENTS

L'any 1992, la Sra. Mia Botey ens va informar de la localització d'un presumpte jaciment al nucli de Sanavastre (terme municipal de Das), ja que en una de les seves passejades havia descobert ceràmica a mà en un dels talls del camí. Vam visitar l'indret i vam poder comprovar que, efectivament, en el tall apareixia ceràmica i un nivell de cendres que pressuposava, per la seva forma, una cubeta de combustió. La troballa va ésser comunicada a l'arqueòloga territorial de la comarca, M. Aurora Martin, la qual va accedir a dur a terme una intervenció arqueològica d'urgència pels següents motius:

- El jaciment estava en una zona de pas a l'abast de tothom.
- La seva localització en el tall el feia molt vulnerable a les esllavissades, la qual cosa era evident ja que la seva descoberta n'havia estat fruit d'una.
- Es tractava d'un jaciment prehistòric a l'aire lliure al mig de la plana cerdana, i era el primer testimoni segur d'una ocupació d'aquest moment i característiques a la comarca.
- La manca d'informació i investigació a la comarca feia també adient poder tirar endavant l'actuació.

L'actuació d'urgència es va planificar en dues fases: una inicial, de neteja del tall per definir i localitzar els nivells arqueològics, i una segona, de rebaix de terres fins als esmentats nivells, per a la qual cosa s'havia acordat amb l'Ajuntament de Das la utilització d'una màquina.

La primera fase va ser duta a terme per l'arqueòleg Josep Oriol Mercadal i Fernàndez el 1992 i la segona pels arqueòlegs Sara Aliaga Rodrigo i Jordi Campillo Quintana. Aquesta

segona fase es va iniciar el novembre de 1995 però, malauradament els freds de Cerdanya van arribar abans d'hora i obligaren a l'arqueòloga territorial, Sra. Montserrat Mataró, a anul·lar el permís fins a la primavera del 1996.

Els treballs es van reprendre en el punt just on es van deixar. Al novembre del 95 tan sols es va poder rebaixar els nivells superficials amb màquina i arribar manualment fins als nivells arqueològics. Quan aquests es van localitzar, l'excavació va ser impossible a causa del fred que congelà el sediment. Així, el juny de 1996 es va realitzar l'excavació sistemàtica del jaciment.

LOCALITZACIÓ

El jaciment està localitzat al poble de Sanavastre (Das, la Cerdanya) a 1.081 metres, al costat del pou de la mina de lignit i sobre un petita terrassa que és la única resta del nivell de relleu original, el qual va estar fortament transformat per les extraccions de la mina a cel obert de lignit de la vora que el van convertir en una planura. El poble de Sanavastre i el jaciment es troben una mica més amunt del punt actual de confluència entre el riu Segre i el torrent de Sanavastre.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

En un primer moment, els nivells localitzats van ser els següents:

- Superficial
- Nivell 1. Nivell d'ocupació
- Nivell 2. Nivell d'ocupació
- Nivell 3. Nivell original

En un segon moment, hom va poder observar que els nivells 1 i 2 eren el mateix i que corresponien a un únic moment d'ocupació

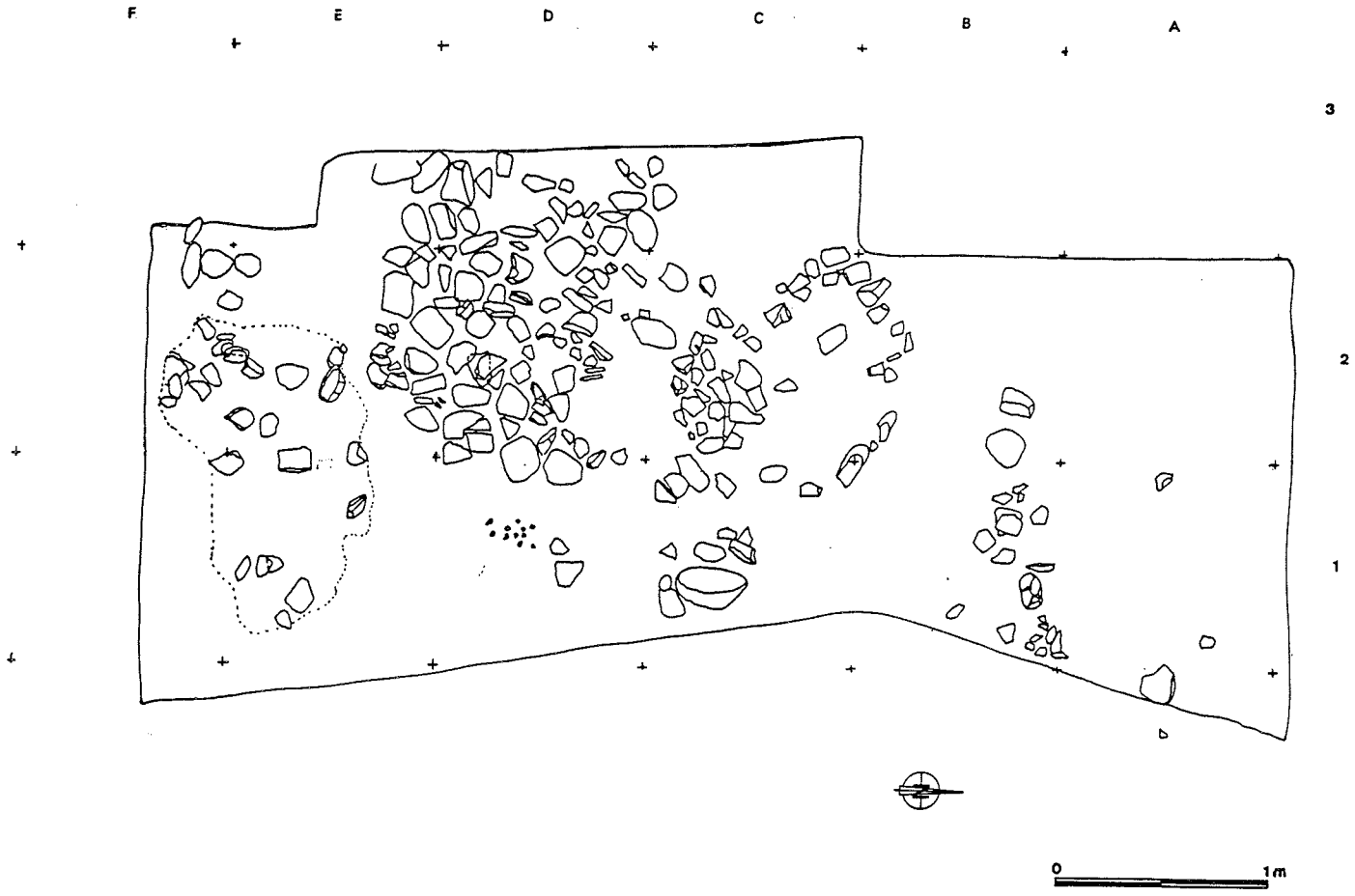
El resultat va ser la localització d'una estructura de combustió oval i el que serien les restes d'altres dues estructures ja desaparegudes en el tall. Aquestes estructures estaven retallades al subsòl original compost de graves de riu i farcides de pedres, principalment esquistos i quarsos, amb signes de rubefracció i cendres. Tant dins de l'esmentada estructura com als seus voltants es va trobar concentrat el material arqueològic.

El material arqueològic aparegut és bàsicament ceràmic. Aquest és de factura a mà, d'aspecte molt groller, molt fragmentat i amb poques formes que de forma clara ens l'incloguin en un moment determinat. També es localitzaren, en menor nombre, ossos d'ovicàprid i estris lítics de factura tosca.

CONCLUSIONS

Tot sembla indicar que ens trobem davant de les restes d'un assentament a l'aire lliure d'un moment datable, pel material arqueològic i la tipologia de les estructures, a falta de cronologies absolutes, dins d'un Neolític final (?). Aquest es localitzaria sobre una de les terrases formades pel riu Segre en el punt on rep l'aigua del torrent de Sanavastre. Aquest assentament prehistòric a la plana ens indicaria una dualitat econòmica amb l'explotació d'aquesta durant l'hivern i de l'alta muntanya a l'estiu, la qual cosa provocaria una transhumància estacional dins de la mateixa comarca (com ha pogut confirmar C. Rendu en les seves excavacions arqueològiques de les comunitats ramaderes a la zona d'Enveig, localitzades a més de 2.000 metres d'alçada).

Hom pensa que el jaciment s'estendria per tot el vessant nord-oest que va des de la plana superior fins al riu Segre però, quant i fins on? No podem constatar-ho ja que el vessant original es troba completament cobert pels detritus de l'explotació de la mina de lignit.

Planta general de l'excavació.

LA COVA DE LA PÓLVORA (ALBANYÀ, ALT EMPORDÀ). RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA DE 1996

Antoni PALOMO
Àngel BOSCH
Montse BUCH
Ramon BUXÓ
Joaquim MATEU
Esther TABERNERO

La cova de la Pólvora és una gran cavitat situada en el vessant est del massís de l'Alta Garrotxa, a 760 metres s.n.m., oberta en un gran cingle calcari que es troba en el marge esquerre del torrent de la Coma del Ferrer, afluent de la Muga.

La cova presenta una gran obertura fàcil de percebre des de l'altra banda de la vall. La seva planta està formada per dues sales allargassades situades a diferents nivells i que es comuniquen per un ressalt de roca d'uns 4 metres d'alçada. La primera sala és més aviat un corredor estret de 20 metres de llargada, amb un lleuger pendent cap a l'exterior, amb poc sediment. La sala interior, que és la que ha proporcionat les evidències arqueològiques, es troba situada a un nivell superior, fa 17 metres de llargada per uns 5 metres d'amplada mitja i una alçada de 10 a 15 metres.

El seu interès arqueològic va ser reconegut el 1988 a partir d'una primera prospecció (Bosch, 1991). A l'estiu de 1994 es va haver d'efectuar una nova intervenció arqueològica, amb caràcter d'urgència, davant les contínues actuacions de clandestins que feien pensar que el jaciment podia malmetre's completament. Aquesta intervenció, realitzada sobre un total de 15 metres quadrats, es va plantejar amb l'objectiu de caracteritzar a nivell cronocultural la cavitat. Els resultats més important van ser, per una banda, la documentació de tres nivells d'ocupació corresponents a finals de l'edat del bronze, al calcolític-bronze inicial i al neolític; i per altra, la constatació que durant la més antiga de les ocupacions, la cavitat seria utilitzada com a cova d'emmagatzematge, un cop haver-se descobert un total de sis fosses (fig. 1).

La intervenció de 1996, realitzada com a excavació planificada, tenia com a objectiu més important el posar al descobert el nivell de fosses neolítiques, que corresponien al nivell menys afectat per les intervencions clandestines (Bosch et al., 1996). Aquesta actuació arqueològica es va plantejar amb el suport del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona i de l'Ajuntament d'Albanyà. Els treballs es van desenvolupar durant la segona meitat del mes d'agost.

Malauradament el jaciment havia rebut noves visites de clandestins que havien alterat completament la superfície del jaciment. Després d'haver netejat tots els sediments remoguts, vam poder comprovar que la destrucció havia afectat gairebé la totalitat dels dos nivells superiors, per altra banda molt rics en restes ceràmiques, però, en canvi, havien afectat poc al nivell inferior que va poder ser excavat en la meitat de la seva superfície, mentre que l'altra part es trobava en dubtós estat de conservació. El procés d'excavació va ser molt àgil, a causa de la facilitat amb què podien delimitar-se les estructures.

Una vegada acabada la intervenció arqueològica, i trobant-nos en fase d'anàlisi de totes les restes recuperades, podem avançar algunes conclusions sobre els tres nivells d'ocupació:

a) L'ocupació més recent correspon a finals de l'Edat de Bronze, amb una cronologia aproximada de 800 a 1000 anys a.C. Aquest nivell apareix protegit per una petita crosta de carbonats, on s'han pogut recuperar restes ceràmiques a mà, en què apareixen decoracions d'acanalats i incisions, i carbons vegetals. La manca de restes alimentàries i de qualsevol estructura no possibilita que en la fase actual de la investigació es pugui determinar la funció que la cavitat tingué.

Les restes d'aquest període són ben conegudes en nombrosos jaciments de l'Alt Empordà, ja sigui en poblats com la Verna (Espolla), en necròpolis de camps d'urnes com Can Bech de Baix (Agullana) o els Vilars (Espolla), com a l'interior de diferents tipus de cavitats naturals, com la Caula (Les Escaules), reutilitzant fins i tot antics megàlits (Pons, 1984). És un període d'ocupació intensiva del territori, tant de les planes costaneres com de les zones interiors, i es poden detectar les seves activitats fins i tot a les zones altes de la muntanya.

b) El nivell arqueològic subjacent correspon a una ocupació que tingué lloc gairebé un mil.lenni abans, havent-se obtingut una datació per C14 de 4020±70 BP. El material recuperat en aquest nivell és únicament ceràmic, amb decoracions més riques que en el

nivell anterior entre les quals destaquen les aplicacions de cordons impresos, juntament amb altres incisions i impressions. De la mateixa manera que en el nivell anterior, no s'ha pogut determinar cap funcionalitat per la manca d'estructures.

És aquest un període encara mal conegut a les nostres terres, tot i que apareixen restes disperses en multitud de jaciments, generalment en petites cavitats com el Roc del Napolità (la Jonquera) i Xuliman (Cantallops) (Toledo, 1990), o en coves a la zona de l'Alta Garrotxa, com la cova 120 (Sales de Llierca) (Agustí et al. 1987), probablement totes elles d'utilització sepulcral.

c) Finalment, en el darrer nivell, de cronologia neolítica, s'han localitzat fins a 15 fosses diferents datades radiocarbònicament en 5150±60 BP i 5270±60 B., en el tram final de la fase de Montboló.

Les fosses, que són l'únic element arqueològic que apareix en aquest nivell, van ser excavades en un sediment estèril, travessant dos estrats, un d'argiles compactes i un altre de descarbonatades. Totes presenten una boca de tendència circular, amb un diàmetre que pot oscilar entre 160 cm i poc més d'un metre. Les parets són pràcticament rectes, amb una fondària mitjana de 50 cm, i el fons és completament pla.

La major part de la superficie de la sala interior hauria estat emprada en l'excavació de fosses, presentant aquestes una forta densitat que faria que algunes d'elles s'haguessin superposat parcialment sobre d'altres d'anteriors. Un exemple d'aquest fenomen es pot observar, entre altres, a les fosses 1 i 2 i en les fosses 4 i 5.

El reompliment de les fosses està format per llims de color marró fosc de textura molt flonja. Les restes arqueològiques apareixen en el fons, i consisteixen bàsicament en restes ceràmiques, gran quantitat de carbons, algunes pedres i molt rarament restes de fauna.

Entre les fosses excavades de forma sencera, destaca la fossa 1, al fons de la qual apareix un gran vas ceràmic esclafat entre fragments de pedra, amb un vas de mitjanes dimensions. A la prospecció de 1988 es van documentar les restes de les extremitats inferiors d'un individu humà adult, probablement inhumat dintre d'una fossa situada en el fons de la sala interior. Malauradament no ha estat possible reemprendre l'excavació, ja que aquesta zona de la cavitat va quedar afectada per les actuacions clandestines.

Les ceràmiques corresponen a vasos de mitjanes i grans dimensions, que no presenten cap mena de decoració, amb una superfície acuradament polimentada, i com a elements de

prensió només apareix alguna nansa de cinta. Les formes són molt simples, de tendència subesfèrica, amb coll o sense.

L'anàlisi de fitòlits (anàlisi fitolitològica realitzada per J. Juan) sobre algunes mostres recollides en les fosses d'aquest nivell, constata una presència molt important de pellofes i de microrestes de palla de cereal. Aquestes troballes permeten relacionar la funcionalitat de les fosses neolítiques amb un nou cas de pràctiques d'emmagatzematge en cova, prou conegut a la zona amb els estudis realitzats a la cova 120 (Agustí et al., 1987). Les activitats d'experimentació realitzades a la mateixa cova, ja demostraren, en diverses ocasions, com les fosses excavades en cavitats es presenten com a llocs idonis per a la conservació dels excedents agrícoles (Alcalde & Buxó, 1989, 1991).

Actualment no coneixem per al període Montboló altres manifestacions d'emmagatzematge semblants, però, tot i que a una escala més reduïda, hi podríem relacionar algunes troballes aïllades de la vessant nord dels Pirineus Orientals. Es tracta de vasos sencers, trobats sense context arqueològic a l'interior de diferents cavitats com la Grotte de San Brescqs (St. Paul de Fenouillet), Grotte de Mitjaville (Ria) o Grotte de Font-Calde (Reynès) (Claustre, 1984). Tots ells són grans vasos globulars, amb coll cilíndric, molt semblants al que apareix a la fossa 1 de la Pólvora. En el cas del vas de la Grotte de San Brescq, presenta un fons pla, tal com apareix també en un de la cova 120.

En relació a les cavitats d'emmagatzematge de la vall del Llierca (coves S'Espasa i 120), de cronologia més antiga, la cova de la Pólvora presenta algunes caracterísitques similars com és un difícil accés, i una obertura en una cinglera, orientada cap el sud-est, sobre un petit curs d'aigua. En canvi, la cova de la Pólvora es situa a una alçada superior, molt més a l'interior del massís muntanyós, i per tant molt més allunyada dels possibles camps de conreu.

Possiblement, ja durant el període Montboló, la complementarietat de recursos pròpia del Neolític antic s'hauria transformat de forma considerable. Al nord-est de Catalunya, durant aquest període, es documenta l'existència d'hàbitats a l'aire lliure, situats en zones properes a terres fèrtils (Alcalde et al., 1991), però es continua mantenint la utilització de les coves, ja sigui com a hàbitats (cova d'en Pau), com a sepulcres (cova del Pasteral), o com a llocs de refugi i estabulament (cova del Bisbe). Probablement ens trobaríem en una fase d'intensificació i especialització de la producció agrícola, però la muntanya continuaria essent objecte de diferents activitats.

En el cas del massís de l'Alta Garrotxa, les manifestacions d'aquest període tot i ser menors, poden ser significatius. A més de la cova del Bisbe, situada en la vall del Llierca, s'ha pogut documentar una cista sepulcral (cista de la Creu del Principi) (Bosch & Tarrús, 1989), que juntament amb la cova de la Pólvora, seria indici de l'activitat perllongada de grups humans en aquesta zona, durant períodes estacionals. És possible, que juntament amb l'activitat específicament agrícola, durant el IV mil.lenni es comencés una especialització ramadera que utilitzaria les zones altes de la muntanya durant els períodes estivals. D'aquesta manera s'explicaria que es faci servir una cavitat per a emmagatzemar aliments i que fins i tot s'enterrin a la mateixa muntanya. En relació a la ramaderia, no podem oblidar la situació geogràfica de l'Alta Garrotxa com a lloc tradicional de pas entre les pastures d'estiu del pirineu oriental i les d'hivern de la costa empordanesa.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ B., ALCALDE G., BURJACHS F., BUXÓ R., JUAN-MUNS N., OLLER J., ROS M.T., RUEDA J.M. & TOLEDO A. (1987) *Dinàmica de la utilització de la cova 120 per l'home en els darrers 6.000 anys*, Serie Monogràfica, 7, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

ALCALDE G., BOSCH A. & BUXÓ R. (1991) L'assentament neolític a l'aire lliure de la Plansallosa (la Garrotxa), *Cypsela*, IX, Girona, pp. 49-63.

ALCALDE G. & BUXÓ L. (1989) Explotación y almacenamiento de trigo escanda en la Prehistoria, *Boletín Agropecuario*, 49, Barcelona, pp. 12-14.

ALCALDE G. & BUXÓ R. (1991) Experimentació d'emmagatzematge i explotació de *Triticum dicoccum* Sch. a la vall del Llierca (La Garrotxa), *Cypsela*, IX, pp. 87-94.

BOSCH A. (1991) *El Neolític antic al N.E. de Catalunya*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (inèdita).

BOSCH A. & TARRÚS J. (1989) La cista amb túmul de la Creu del Principi (Alta Garrotxa), *Vitrina*, 4, Olot, pp. 13-19.

BOSCH A., BUCH M., BUXÓ R., CASADEVALL J., MATEU J., PALOMO T. & TABERNERO E. (1993) Ocupació humana i explotació del territori dels primers agricultors-ramaders de l'Alta Garrotxa, *Annals 1992-1993. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, Olot, pp. 45-76.

BOSCH A., BUCH M., BUXÓ R., CASADEVALL J., MATEU J., PALOMO T. & TABERNERO E. (1996) Cova de la Pólvora (Albanyà, Alt Empordà). Una cueva de almacenamiento en el interior del macizo de la Alta Garrotxa, en el pre-pirineo oriental, *Rubricatum*, 1, volum I, pp. 415-421.

CLAUSTRE F. (1984) Nouveaux éléments pour le Néolithique ancien du Roussillon, *L'Anthropologie*, 88, pp. 449-455.

PONS E. (1984) *L'Empordà, de l'edat del Bronze a l'edat del Ferro*, Sèrie Monogràfica, 4, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

TOLEDO A. (1990) *La utilització de les coves des del Calcolític fins al bronze final al NE de Catalunya (2200-650 aC)*, Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. (inèdita).

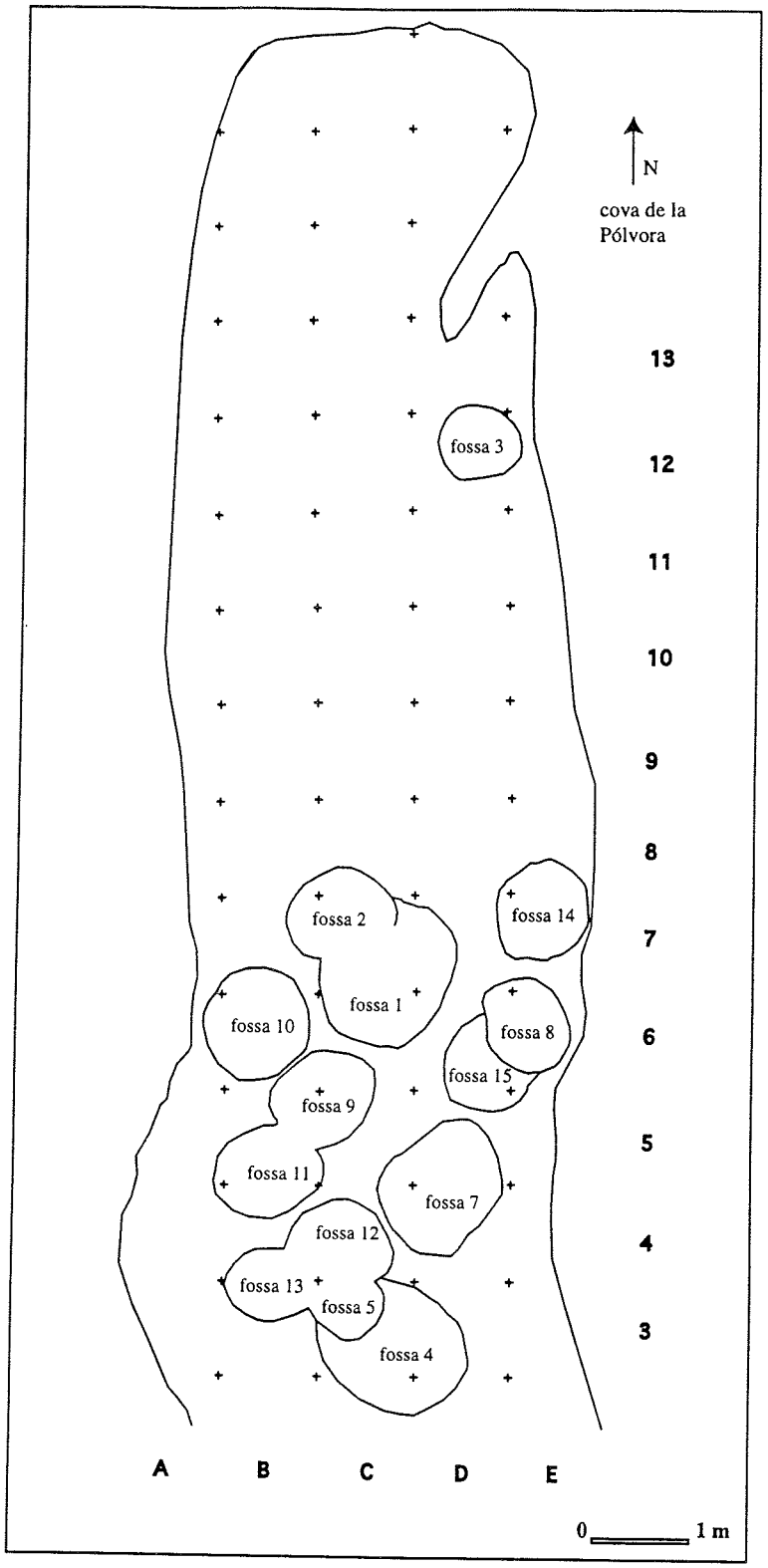

Fig. 1: Planta general

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

CARRETERA GI - 681 DE LLAGOSTERA A TOSSA DE MAR (EL GIRONÈS I LA SELVA). DEL PK 7'5 AL 16'4

Antoni PALOMO

A l'any 1997, a conseqüència de les obres del condicionament de la carretera Gi-681 de Llagostera a Tossa de Mar pels municipis de Llagostera, Caldes de Malavella i Tossa de Mar (el Gironès i la Selva), s'inicia el treball de control de moviments de terres. Segons indica l'edicte del Departament de Medi Ambient del dia 26 de febrer de 1996, "pel qual es fa pública la declaració d'impacte ambiental del Projecte de rebaix de terres en les obres de condicionament de la carretera Gi-681 (del PK 7'5 al PK 16'4) de Llagostera a Tossa de Mar pels municipis de Llagostera, Caldes de Malavella i Tossa de Mar (el Gironès i la Selva), promogut i tramitat per la Direcció General de Carreteres del Departament de Política Territorial i Obres Públiques", en l'apartat 4.5 s'especifica: "Mesures de protecció del patrimoni cultural. Realitzar el seguiment dels moviments de terra per recuperar i/o catalogar les restes arqueològiques d'interès que apareguin en el traçat o en la zona d'influència de l'obra, per a la qual cosa se seguiran les directrius de la Direcció General de Patrimoni Cultural".

Aquest seguiment va ser dut a terme sota la direcció tècnica d'Antoni Palomo Pérez.

METODOLOGIA

La metodologia emprada per al seguiment va consistir en el control visual durant el desbrossament, control de les excavacions fetes per les retroexcavadores i verificació de les seccions per si restessin evidències d' estructures construïdes. Consideràvem acabat el seguiment quan s'arribava al sauló compactat.

ESTRATIGRAFIA

Pel que fa a l' estratigrafia ens trobem davant d'un sòl desenvolupat sobre material silícic àcid, la qual cosa ens dóna un sòl constituït bàsicament per proporcions variables de quars, feldspats i miques, això i l'acció predominant sota un clima de tipus mediterrani, genera una alteració física que en el cas particular del granit o similars origina un material arenós poc consistent al que anomenem sauló.

El color és bru amb tonalitats vermelloses més o menys intenses, a causa del baix contingut en matèria orgànica, de la presència variable d'òxids de ferro i de les condicions climàtiques de caràcter estacional contrastat.
L'estratigrafia observada en la zona va ser:
-capa vegetal
-terra vegetal
-sauló de textura arenosa i poc estructurat
-sauló compactat

RESULTATS

Durant el seguiment del moviments de terres es van poder recuperar algunes restes arqueològiques que estaven descontextualitzades estratigraficament. El material recuperat van ser dos objectes tallats sobre quars i un fragment informe d'àmfora ibèrica

Les poques evidències d'indústria lítica no ens permet precisar cap adscripció cronocultural. Cal dir que sobre matèries com el quars es fa difícil el reconeixement d'estigmes d'activat antròpica ja que el quars rarament dóna superfícies concoides ben identificables. D'altra banda cal assenyalar que en la zona que han aparegut aquestes restes el quars és absent en el subsòl geològic. Aquest fet, juntament amb les característiques morfotècniques del material ens permet caracteritzar aquest material com a indústria lítica.

La troballa d'aquests tipus de material no es fa gens estranya en el context de la Selva- el Gironès, on existeixen nombroses estacions en superfície amb indústria lítica tallada bàsicament sobre quars.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

EXCAVACIONS A L'OPPIDUM DEL PUIG DE SANT ANDREU D'ULLASTRET (BAIX EMPORDÀ)

Aurora MARTÍN[1]
Jordi CARAVACA[2]

INTRODUCCIÓ

Els treballs fets els anys 1996 i 1997 al Puig de Sant Andreu d'Ullastret han continuat el projecte d'excavació en extensió iniciat el 1995, que es desenvolupa entre la porta 4 de l'oppidum i la torre 3. Bona part d'aquests treballs han afectat exclusivament nivells superficials (carrers/zones 13 i 15), o estan en fase de realització (zones 22, 23, 12, 16 i 17) i els resultats són per tant parcials. Només en el cas de les zones 18, 19 i 14 l'excavació ha arribat al nivell dels sòls de la darrera fase d'ocupació, almenys en alguns dels sectors excavats. Per això en aquest treball ens referirem a aquestes zones, i molt especialment a la 14.

LES ZONES 18 i 19

Es troben situades a la primera terrassa del barri construït a l'exterior de la muralla vella de llevant de l'*oppidum* (Martín, Caravaca & Montalban, 1996). La zona 19 està situada entre les portes 2 i 5, i a l'oest s'adossa al tram meridional del parament de la muralla de l'istme. L'escala 17 (zona 20), la separa de la zona 18.

A la zona 19 es van identificar tres sectors, dels quals només se n'ha excavat un, el 3, petit espai conservat parcialment, a causa dels esllavissaments de terres causats pel pendent de la muntanya. En el seu interior es va trobar un forn de tipus domèstic força

[1] Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Ullastret.
[2] Col·laborador del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

malmès. Els escassos materials arqueològics recuperats daten la seva utilització en el segle III a.C.

A la zona 18 es va excavar el sector 1, habitació de planta rectangular delimitada a l'oest pel parament exterior de la muralla est del recinte antic, i a l'est per la segona terrassa d'aquest barri de l'oppidum. Al nord limita amb l'escala 17, al peu de la qual es conserven indicis d'haver-hi hagut l'accés a aquesta casa. El sector 1 medeix 7 m de nord a sud i 5 m d'est a oest. Sobre el paviment de terra batuda es varen trobar restes de dues llars, construïdes amb una sola de ceràmica i al damunt una capa de terra cremada. El material arqueològic recuperat és de la segona meitat del segle III a.C., i cal remarcar la presència de dues restes humanes corresponents a parts no cranials de l'esquelet, una vèrtebra i un fragment de costella.

El mur que delimita el sector per la banda est arriba fins a la terrassa inferior. Es pot observar que, tot i que la filada superior del mur ocupa tota la llargada d'aquest costat, a partir de la segona filada es divideix en dos trams, i deixa una obertura a la part central que es marca clarament, formant els brancals d'una porta. En no haver estat aixecat el paviment, resta pendent d'interpretació la funcionalitat d'aquest espai en fases anteriors.

LA ZONA 14

Correspon a una illa de cases que en el moment actual dels treballs presenta una forma rectangular. Per la banda de ponent, el límit el marca la muralla oest del jaciment, i més concretament la cortina que es troba entre les torres 3 i 4. No obstant, no es troba directament adossada al parament de la muralla, sinó que està separada per un petit passadís que s'estreny de nord a sud. Per l'est, aquesta zona es troba delimitada per la zona 13. Pel nord, el límit és una altra zona de circulació, la 15, carrer amb orientació est-oest que, partint del carrer 13, dóna accés a la torre 4. El límit sud està marcat pel talús que delimita l'excavació actual, fet que no permet saber exactament on acaba per aquesta banda l'illa de cases, ja que hi ha murs que passen per sota del talús. Cal remarcar la presència d'una petita porta oberta en el parament de la muralla, al sud del sector 11, que en campanyes posteriors caldrà veure si correspon a una entrada al poblat o bé es tracta d'un accés només a la zona 14. El que es veu clarament és que la seva obertura no va tallar la muralla en tota la seva alçada, sinó que hauria estat oberta en un moment posterior a la seva construcció, quan probablement les filades inferiors no eren visibles.

Interiorment, i en l'estat actual de l'excavació, la zona 14 es troba dividida en 14 sectors. Començant per l'oest, trobem una habitació de grans dimensions, orientada en sentit nord-sud (sector 1), que té una avantsala (sector 2). Al davant d'aquesta hi ha un espai de forma trapezoïdal (sector 11), amb restes d'un sòl fet de lloses de pedra a la banda nord. Atès que aquests tres sectors es troben clarament en relació, els tractarem conjuntament. La seva excavació, a més, ha permès determinar dues fases d'habilitació de l'edifici.

El sector 1 és un espai de forma rectangular, orientat nord-sud. El seu eix major, el nord-sud, amida uns 11,20 m i l'est-oest 5,50 m. La seva superfície interior útil és, per tant, de 61,6 m^2. L'avantsala, també de forma rectangular, a la primera fase té unes mides en el seu eix nord-sud de 3 m i en l'est-oest de 5,5 m i la seva superfície interior útil és de 16,5 m^2. Aquests dos sectors estan comunicats per una porta, que en el primer moment tenia 2,70 m d'amplada.

El sector 2, en el seu moment inicial, era un espai porticat, el límit exterior del qual era un llindar, construït amb quatre grans lloses o blocs, amb la coberta aguantada probablement en la part central d'aquest costat per una columna situada sobre el llindar. En l'estat en què el coneixem està tancat per un mur de mala factura, construït amb pedres de formes i mides diverses, entre les quals es troben un basament de columna de pedra sorrenca, decorat amb diferents motllures de diàmetre decreixent de baix a dalt, i un element de forma cilíndrica, que hauria estat part d'un fust de columna, de sorrenca també. Aquests dos elements segurament havien format part de la columna de sustentació del porticat de la primera fase. Un paral·lel d'aquest fet de tapiar parcialment una entrada porticada el trobem al sector 3 de la zona 15 de l'Illa d'en Reixac (Martín, Mataró & Caravaca, 1997). La porta entre els sectors 1 i 2 de la zona 14, a la segona fase d'habilitació de l'edifici, també es va tapiar parcialment, i va quedar una obertura de només 1 m d'amplada.

Pel que respecta al sector 1, per sota del nivell superficial, s'ha detectat un sòl d'ocupació d'*opus signinum*. Aquest sòl no es conservava d'igual manera en la totalitat del sector, però es va poder seguir fàcilment. Per sobre d'aquest, s'hi van trobar diferents concentracions de ceràmica: dues a la part nord del sector i una al sud, a prop de la porta que comunica aquest espai amb l'avantsala. Entre el material que forma aquestes concentracions cal remarcar la presència d'una gran gerra amb vessador inferior i un petit olpe de ceràmica comuna ibèrica amb engalba blanca, de forma semblant a la dels olpes púnics 521c (Adroher, 1993). Cal dir que aquest sòl seria molt probablement el de la primera fase de l'edifici, ja que el trobem al mateix nivell que el paviment d'aquesta fase a l'avantsala o sector 2, tal com veurem més endavant.

A l'angle nord-oest, i al nivell del sòl, s'hi va localitzar un conjunt de lloses de pedra que possiblement podria tractar-se d'una refacció puntual del sòl d'opus signinum.

Al centre del sector, s'hi ha detectat una estructura de terra cremada de forma quadrada de 1.10 per 1 m amb restes de cendres i carbons al voltant. Correspon a una llar que segurament, atesa la seva superfície, la forma que presenta i l'absència total de restes alimentàries que s'hi relacionin, podríem qualificar de caràcter ritual.

La gran quantitat de restes de morter de calç que s'ha localitzat durant el curs de l'excavació disperses en tota la superfície del sector, i de vegades plaques de grans dimensions, ens permeten afirmar que els murs perimetrals del sector anaven recoberts de morter, del qual encara en queden restes *in situ*, sobretot en el mur oest. Es tracta d'un morter de recobriment format per dues capes. La interior, de color blanc, és un morter aeri de calç. En canvi, la superfície està formada per una capa fina (d'entre 0,3 i 0,7 mm) de color fosc. Aquesta capa fosca està constituïda per un morter puzzolànic (morter hidràulic de calç) amb un àrid, que probablement seria basalt.

En el 2 també s'ha trobat un nivell sedimentològic damunt de l'últim nivell de sòl conservat. Aquest és iguament de morter i s'ha conservat en part. Per sobre, s'hi han trobat restes de morters caiguts, que segurament haurien estat usats per recobrir els murs. Cal remarcar la troballa d'un fragment de calota humana. Per sota d'aquest sòl, i a la mateixa cota del que trobem en el sector 1, s'ha identificat un altre paviment que ha estat interpretat com el sòl de la primera fase d'ús de l'edifici. Com ja ha estat dit anteriorment, aquesta coincidència de cotes ens porta a pensar que el sòl corresponent a l'última fase no ha arribat fins a nosaltres pel que fa al sector 1.

El sector 11 es troba situat al sud del conjunt format pels sectors 1 i 2. És un espai que tenia la funció d'accés a aquests des d'una zona de circulació. Per la banda oest està delimitat per un mur de gran aparell que podria correspondre al parament interior de la muralla oest del poblat, en el qual trobem una obertura que sembla formar part d'un sistema de desgüàs i la porta oberta a la muralla de la qual hem parlat anteriorment. Per l'est, el límit el marca un mur que presenta una orientació nord-oest/sud-est, que no segueix, per tant, les orientacions de la resta de murs de la zona. Arrenca de la part exterior de la cantonada sud-est del sector 2. Aquest espai presenta una forma trapezoïdal, i la seva amplada màxima es troba a la part sud. L'eix nord-sud medeix uns 6 m. L'amplada mínima de l'eix est-oest és de 5 m i la màxima de 7 m. La superfície és, per tant, de 42 m^2.

L'últim sòl d'ocupació d'aquest sector està format per un empedrat de lloses de pedra de mida mitjana-gran. Aquest paviment no es conservava en tota la superfície del sector. El trobem principalment a la part nord, a tocar el sector 2. Se'n conserva una superfície de 16,5 m^2. Per sobre d'aquest es trobà gran quantitat de material arqueològic, compost per ceràmica, bàsicament àmfora púnica centromediterrània o cartaginesa T 5.2.3.1 i T 5.2.3.2. (Ramon, 1995), objectes de bronze i ferro i restes d'esquelet cranial humà, algunes associades a claus de ferro. Una mandíbula es trobava col·locada en l'espai existent entre les lloses.

Per sobre d'aquesta concentració de material hi havia un estrat de pedres de mida variable, amb un sediment gris, que ha estat interpretat com l'enderroc dels materials que constituïen el farcit de la muralla un cop els blocs que formaven els paraments exteriors havien estat expoliats.

Adossats a llevant d'aquests tres sectors, i de sud a nord, trobem, en primer lloc, un altre gran espai (sector 12), el límit meridional del qual encara no està ben definit, i a l'interior del qual hi ha una estructura de pedra de forma circular emmarcada entre quatre murs, a la qual s'han trobat associades restes d'activitat industrial (un forn metal·lúrgic i restes d'un altre). Al nord d'aquest darrer, hi trobem un espai rectangular orientat d'est a oest dividit en 10 habitacions o sectors. Es troben distribuïts en tres fileres, adossades a llevant del mur est dels sectors 1 i 2. Una primera fila la constitueixen els sectors 3, 4 i 5. La segona fila és la composta pels sectors 6, 13 i 14. El sector 14 és un petit espai que es troba en l'angle nord-est del sector 6 i que tindria la funció de rebost. En el sector 13 cal remarcar l'aparició, a la banda septentrional, de dos forns dedicats a la cocció d'aliments. La darrera fila és la formada pels sectors 7, 8, 9 i 10.

El poc material arqueològic recuperat en l'excavació d'aquests sectors fa difícil d'establir-ne la funció, que només en pocs casos ha pogut ser definida de manera segura: una zona de producció artesanal (sector 12), una zona dedicada a la transformació dels aliments (sector 13) i un rebost (sector 14).

El sector 12 està situat al sud dels sectors 3, 4 i 5, els quals s'obren a aquest per mitjà de portes. Per l'oest està limitat pel sector 11, i per l'est pel carrer 13. És un espai de grans dimensions, d'uns 16 metres en l'eix est-oest per 9 de nord a sud, que presenta una superfície de 144 m^2. Aquestes dimensions són relatives ja que tant per la seva banda sud com per la banda est encara no s'han definit clarament els límits. A part de la gran

superfície que presenta, l'absència de restes d'estructures arquitectòniques que poguessin servir de suport a una teulada fa pensar que es tracta d'un espai a l'aire lliure.

L'unica estructura que s'hi troba està situada més o menys al centre de l'espai. És de planta circular de 2 metres de diàmetre i està formada per una filada de pedres. L'espai que trobem al seu interior, d'1,20 metres de diàmetre, està reblert de terra i pedres de talla irregular i de mida petita i mitjana. Aquesta estructura circular està envoltada per quatre murs que formen una estructura quadrada.

A tocar de l'angle nord-est del quadrat, es troba un forn metal·lúrgic. Es tracta d'una estructura circular de terra cuita d'entre 60 cm (est-oest) i 67 cm (nord-sud) de diàmetre. La paret es conserva en una alçada màxima de 17 cm (en la seva part nord-est) i té una amplada d'1 cm. En la seva part superior, aquesta paret presenta el començament de la inclinació de la volta del forn. Per la banda exterior, es troba recoberta per una altra capa de terra cuita compacta , no allisada, d'1 a 3 cm de gruix, que decreix cap a la part superior. Aquesta capa ha estat interpretada com una placa de protecció i al mateix temps d'aïllament.

En el seu interior, el forn presentava una seqüència estratigràfica formada per tres nivells. L'estrat superior estava format per un sediment de llim, de coloració marró-grisosa. Entre el sediment es van poder diferenciar fragments de terra cuita caiguts de la volta del forn i de ceràmica, corresponents a una peça de comuna ibèrica (una vora amb la nansa) i a àmfora ibèrica. Per sota d'aquest nivell se n'identificà un altre, també format per llims, que presentava una coloració grisa. Per sota d'aquest nivell, i per sota d'una fina capa de carbons hi aparegué un nivell de terra marron que correspondria al sòl on estava assentat el forn.

La presència de nombroses restes d'escòries de metall en l'espai adjacent al forn i les seves mesures, ens porten a atribuir-li una funcionalitat metal·lúrgica.

En relació amb aquest forn es localitzaren les restes de la paret d'un altre de petit, del qual només quedaven dos petits fragments de terra cremada posats de manera vertical, situats per sobre de dues pedres del mur meridional de l'estructura quadrada de què hem parlat anteriorment.

Quant al material arqueològic, cal remarcar la presència d'un nivell de ceràmica posada planera que ocupa una superfície important del sector. Entre el material no ceràmic cal citar la presència d'elements metàl·lics: una sivella de bronze i una escarpa de ferro. Així

mateix, cal dir que també va aparèixer la part superior d'un crani humà en relació a un fragment d'espasa de ferro del tipus de La Tène i una petxina.

El sector 13 és un espai de forma allargada, que limita al nord amb els sectors 8, 9 i 10, a l'est probablement s'hi trobarà la continuació del carrer o zona 13. Al sud hi han els sectors 3, 4 i 5, i a l'oest limita amb el 6. En el seu angle nord-oest es troba el sector 14. En l'estat actual de la intervenció es defineix com a eix vertebrador de bona part de l'edifici, amb estances a ambdós costats, on les del costat septentrional tenien oberts els accessos. Per ara s'ha excavat en un tram d'uns 6 m d'amplada, a l'interior del qual s'han trobat els basaments de dos forns, a més del possible rebost esmentat més amunt. Probablement era un espai a cel obert.

S'hi excavà un estrat amb abundants restes de ceràmica, que es concentraven al centre i a l'oest del sector. Aquest estrat cobria un paviment de terra trepitjada i un possible enllosat, mentre que a l'extrem est del sector, a l'inici de l'excavació ja es podia observar una gran taca de terres vermelloses que indicava la possible existència d'una estructura de combustió, sota la qual va aparèixer el forn de majors dimensions.

El paviment de terra trepitjada conté petits fragments de ceràmica apareguda plana, restes de carbonets i d'estuc. Té una petita inclinació vers l'oest, cap al sector 6, on sembla que podria continuar per sota del paviment d'aquesta estança. En relació a aquest paviment de terra trepitjada apareixen, al nord-est del sector i a la seva part central, les restes d'un enllosat, format per lloses i pedres ben encaixades que formen una superfície gairebé plana. L'enllosat tanca pel sud el possible rebost i queda emmarcat a nord i sud per les restes del paviment.

Els dos forns es van localitzar a la banda nord-est del sector 13. El primer (FR-144) és de dimensions considerables, de forma ovalada, amb el diàmetre màxim d'1,9 m i el menor d'1,8 m. El segon (FR-145), de dimensions més reduïdes, amida uns 65 cm de diàmetre i es va trobar en molt mal estat de conservació.

L'estructura de l'FR-144 es sustenta en un doble mur de pedres, de forma ovalada també, que pel costat nord es recolza en el mur meridional del sector 8. Cobrint les parets i l'interior del forn es trobà una capa de terra flonja i argilosa, de poca potència, amb abundant presència d'esquist i molt poca ceràmica. La coloració vermellosa d'aquesta terra indicava la proximitat de les parets caigudes de l'estructura de combustió. L'enderroc d'aquestes, que era d'un color vermell molt intens, es concentrava a partir del centre del forn, cap al sud i l'oest. Les restes conservades "in situ" de les parets del forn arriben a

tenir uns 10 a 20 cm de gruix en els llocs en què estan més ben conservades, i assoleixen una alçada de 10-15 cm .

Per sota l'enderroc de les parets, a l'interior del forn, hi havia una capa de terra de color marró-vermellós que cobria una solera de ceràmica. Era de consistència flonja, argilosa i heterogènia, amb inclusions de carbonets, petites pedres i també conservava taques de terres vermelloses provinents de la volta destruïda del forn. Repartida de forma desigual a causa de l'enderroc de l'estructura, es va localitzar de manera més clara cap al centre i l'oest, amb un gruix de 10-12 cm, on l'enderroc era més potent.

La solera de ceràmica s'enfonsa més cap al sud i l'oest, és a dir, en els llocs en què es concentraven les parets caigudes, i arriba a uns 20 cm de desnivell respecte a la cota de l'oest. A la part sud es veu clarament el desnivell o enfonsament que va produir la destruccció, ja que la ceràmica es conserva encara recolzada a l'inici de l'elevació de la paret del forn, i mostra el nivell original que devia tenir la solera. Encara per sota d'aquest nivell de ceràmica s´ha observat una capa de terra vermellosa que ha quedat pendent d'excavació.

El forn FR-145 és de dimensions molt més reduïdes, es presenta conservat en estat precari i situat sobre el paviment de terra trepitjada. Es troba a uns 30 cm a l'oest de l'altre. En el seu interior es poden veure restes de terra cremada d'un color vermell intens que segurament formarien part de les parets destruïdes de la volta d'aquesta estructura de combustió. Per sota d'aquestes es localitzà una capa de terra argilosa de color marró amb taques vermelles, inclusions de petites pedres, algun carbonet i restes de ceràmica, uns 5 cm per sota del nivell de l'enderroc de la paret.

Aquests dos forns estan situats molt propers. És possible que l'FR-145 sigui posterior a l'FR-144, però també podrien haver estat coetanis i haver servit per a usos diferents. El de majors dimensions fa pensar en cuites comunitàries, o tal vegada les seves dimensions es deuen que podria correspondre a l'abastament d'una família aristocràtica en el sentit ampli, amb el que podia suposar aquest tipus d'estructura gentilícia.

El sector 14, espai que s'ha interpretat com a rebost, és de petites dimensions, 60 per 60 cm, i queda delimitat a l'est per una plataforma quadrada de pedres, al nord pel mur meridional del sector 8, a oest i sud obre vers els sectors 6 i 13 respectivament. En el seu interior es varen trobar restes de diverses àmfores, de tipus cartaginès de la segona meitat del segle III a.C. i ibèrica, i d'un morter de pedra sorrenca, de vora arodonida, d'un tipus ben conegut en el jaciment i segurament de fabricació local. També es varen trobar restes

d'algunes peces de ceràmica de cuina a torn d'imitació de les ceràmiques gregues o cartagineses de cuina, producció que a Ullastret és molt abundant a tota la segona meitat del segle III a.C. Tots aquests estris deuen haver estat utilitzats en relació amb les activitats de transformació d'aliments dels dos forns domèstics descrits més amunt.

Cal dir també que a l'angle sud-oest del sector 6 es va trobar la meitat inferior d'una àmfora grecoitàlica recolzada verticalment en el mur, i en el centre del sector 7 n'hi havia una altra, cartaginesa, esclafada sobre el sòl. Ambdós espais obren cap al sector 13, el 6 directament, i el 7 a través del 6. Això fa pensar que poden haver tingut la funció de magatzems, relacionats amb les instal·lacions de transformació d'aliments.

CONSIDERACIONS FINALS

Arquitectònicament, la zona 14 presenta en general una tècnica constructiva bastant acurada. La majoria dels murs són de doble aparell fets amb blocs de pedra ben escairats i de dimensions grans, combinats amb pedres més petites. En els trams nord i est del sector 1, i ocasionalment en altres parets de la zona 14, aquest aparell es combina amb grans blocs cúbics que ocupen tota l'amplada del mur. Només els murs perimetrals dels sectors 7 i 8 presenten una tècnica de construcció diferent. Tot i que també estan fets amb doble aparell, els blocs que els formen són de dimensions més reduïdes.

Les característiques de l'edifici ens porten a considerar que la zona 14 és una casa d'una família de la classe aristocràtica del poblat. En el moment actual dels treballs, creiem que es poden atribur usos concrets als diversos sectors, malgrat la manca d'informació en alguns d'ells. En primer lloc, tindriem un espai gentilici (sector 1, 2 i 11), una gran sala de reunions, amb una entrada de caràcter monumental. Al seu costat, a la part meridional de l'edifici, un espai d'utilització artesanal, el sector 12, dedicat a la metal·lúrgia. Per altra banda, els sectors 6, 7, 8, 9, 13 i 14 que, a causa de la presència de diferents estructures de combustió dedicades a la transformació dels aliments i als indicis de l'ús d'algun d'aquests sectors com a magatzem i com a rebost (especialment el 14), tindrien una funcionalitat més domèstica. La funció atribuïda a aquests sectors, a part de les troballes de materials arqueològics, està recolzada pel sistema constructiu més senzill que presenten, amb murs construïts en doble aparell usant pedres de mida més petita. Els sectors 3, 4, 5 i 10 es troben en una fase de l'excavació en què és prematur d'atribuir-los alguna funció.

Un fet generalitzat és que les portes de tots els sectors s'obren cap al sud. Aquesta és una característica que es repeteix amb molta freqüència en el Puig de Sant Andreu i en el proper poblat de l'Illa d'en Reixac, i que probablement es deu al factor climàtic, ja que a la zona empordanesa dominen els vents de nord.

La gran quantitat de restes de morter de calç localitzades durant l'excavació a l'interior dels sectors, com poden ser les grans plaques caigudes amb la superfície exterior cap avall com en els sectors 1 i 2, un gran amuntegament en el sector 3, o fins i tot encara localitzat *in situ* a la part baixa dels murs del sector 1, demostren l'ús d'aquesta tècnica de recobriment dels murs en bona part dels sectors d'aquesta zona. Entre els morters localitzats fins al moment, trobem tres tipus d'acabats de la superfície exterior. En primer lloc els de color blanc, als quals només se'ls ha allisat la superfície exterior. Els altres dos acabats són els de coloració vermella i coloració negra. La composició del recobriment vermell seria un lliscat de calç barrejat amb ceràmica triturada, més o menys allisada per sobre de l'arrebosat blanc. La composició de l'arrebossat negre és un allisat fet amb fragments de carbó vegetal, que és el que li dóna el color.

Un altre fet que cal remarcar és la presència de les restes humanes. Aquestes es troben concentrades bàsicament en els sectors 11 i 12. L'aparició de fragments de mandíbules i de calotes humanes no és un fet excepcional en els poblats ibèrics d'aquesta zona. De fet, un dels paral·lels més propers el trobem en el jaciment veí de l'Illa d'en Reixac, en què es va excavar un gran edifici on aquest tipus de restes eren també presents. A més, aquestes troballes també es troben ben documentades en molts poblats d'aquesta mateixa època en el golf de Lleó (Arcelin, Dedet & Schwaller, 1992), i sobretot en el d'Entremont (Aix-en-Provence), on, a més, s'han localitzat nombrosos fragments d'escultures representant caps (Coutagne, 1993). Aquest ritual té un origen celta. L'associació de restes humanes amb espases de ferro també és un fet bastant freqüent en el món celta (Bruneaux, 1996; Bruneaux & Meniel, 1997). No obstant, i a causa de la insuficiència de textos, la seva significació no està encara ben establerta. Les diferents hipòtesis referent a aquest punt contrasten interpretacions que inclouen des d'una veneració dels avantpassats fins a donar-los un valor de trofeu de guerra.

L'estudi de les restes humanes localitzades en el sector 11 ha permès identificar quatre mandíbules inferiors i tres fragments d'una mateixa calota, i es té, per tant, restes de quatre individus diferents, tots ells adults. L'estimació sexual indica certa masculinitat en totes aquestes mandíbules. Cal remarcar que una d'aquestes presentava un tall en el cos esquerre en direcció al mentó, fet que podria ésser un símbol de violència (Agustí, 1997).

ELS MATERIALS MOBLES. PROPOSTA DE CRONOLOGIA DE L'ABANDONAMENT DEL PUIG DE SANT ANDREU

Els materials arqueològics recuperats al llarg dels tres anys d'excavació permeten comprovar la importància dels nivells corresponents a finals del segle V a.C. i als segles IV i III a.C. en el poblat del Puig de Sant Andreu. Els dels segles V-IV a.C. s'han localitzat bàsicament en el sondeig en curs de realització a la zona 22.

Dintre d'aquests conjunts es fan evidents diferències quantitatives notables en els volums d'importacions. Així, si en les fases més velles, les àmfores predominants són les ibèriques de producció local, seguides per les púniques, en especial les ebusitanes, a les fases més recents la suma de totes les produccions d'àmfora púnica que arriben al poblat deixarà l'àmfora local en un segon pla. També l'origen de les produccions púniques variarà. En el segle IV a.C. predominen les procedència punicoebusitana, mentre que en el III a.C. procedeixen de l'àrea centromediterrània.

En els conjunts de vaixella fina, davant l'elevat nombre de ceràmica àtica que arriba durant els darrers anys del segle V a.C. i especialment a la primera meitat del segle IV a.C., els productes característics del segle III a.C. seran menys abundants. Entre aquests es troben les produccions del taller de les petites estampetes, en poca quantitat, a la primera part del segle, però, les més abundants al llarg de bona part del segle són les produïdes en el taller de Roses. En el darrer quart del segle apareix la campaniana A. Aquest panorama, en els poblats empordanesos que perduren després de la repressió catoniana, va canviar en el segle II a.C., amb la desaparició de les produccions de Roses i la introducció a gran escala de la campaniana A. Per altra banda, al segle III a.C., la vaixella de taula de tipus costa catalana experimenta un gran desenvolupament.

És interessant constatar la progressiva substitució de la ceràmica de cuina ibèrica clàssica, feta a mà, per les produccions de ceràmiques de cuina a torn que imiten models colonials, elements que permeten assegurar també un progressiu canvi en els sistemes de transformació dels aliments i per tant en els propis hàbits alimentàris.

En base a tots els materials exhumats, i tot i l'estat inicial del projecte, creiem que tots els indicis apunten a un abandonament del poblat, d'igual manera que es pot afirmar per la veïna Illa d'en Reixac, a principis del segle II a.C., arran dels esdeveniments de la revolta indígena contra els romans. De qualsevol manera, l'abandonament del poblat, tot i que

sembla ràpid i sobtat, com podria indicar la troballa d'aixovars domèstics i altres restes, dipositats i esclafats sobre els sòls, que es troben *in situ*, no s'associa a una destrucció generalitzada de l'*oppidum*, en el qual ara com ara no s'han trobat senyals d'incendis ni de destrucció intencional de les muralles.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1993) *Lattara, 6, Dictionnaire des Céramiques Antiques en Méditerrannée nord-occidentale*. Lattes.

AGUSTÍ B. (1997) Lesiones rituales y signos de violencia en dos poblados ibéricos del nordeste peninsular, *Actas del IV Congreso Nacional de paleopatologia. La enfermedad en los restos humanos arqueológicos,* Cádiz, pp. 273-276.

ARCELIN P., DEDET B. & SCHWALLER M. (1992) Espaces publics, espaces religieux protohistoriques en Gaule méridionale, *Documents d'Archéologie Méridionale,* 15, pp. 181-242.

BRUNAUX J.L (1996) *Les réligions gauloises. Rituels celtiques de la Gaule independante*, Paris, ed. Errance.

BRUNAUX J.L & MENIEL P. (1997) *La résidence aristocratique de Montmartin (Oise) du III au II a av.J.C.*, DAF, 64, Paris.

COUTAGNE D. (ed) (1993) *Archéologie d'Entremont au Museé Granet*, Aix-en-Provence.

MARTÍN A., CARAVACA J. & MONTALBAN C. (1996) Excavacions a l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu, Ullastret, Baix Empordà, *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, pp. 76-86.

MARTÍN A., MATARÓ M. & CARAVACA J. (1997) Un edifici cultual de la segona meitat del s. III aC a l'Illa d'en Reixac (Ullastret, Baix Empordà), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueologia Castellonenses*, 18, pp. 43-70.

RAMON J (1995) *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*, Colecció Instrumenta, 2, Universitat de Barcelona.

Fig. 1: Puig de Sant Andreu, 1996-97. Planta general de la zona en excavació.

Fig. 2: Puig de Sant Andreu, 1996-97. Planta de la zona 14.

LAS CAMPANYES D'EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A MAS CASTELLAR (PONTÓS, ALT EMPORDÀ)

Enriqueta PONS[1]
Mónica BOUSO
Ma José FERNÀNDEZ
Maribel FUERTES
Noelia GAGO
Helena GONZÀLEZ
Antonio LÓPEZ
Carlos GONZALO
Narcís LLAVANERA
Núria ROVIRA
Anna VARGAS
David CANAL
Quim ESTEB
Núria EVANGÈLIO
Eva TEIXIDOR

INTRODUCCIÓ

Les campanyes d'excavacions efectuades al Mas Castellar els anys 1996 i 1997 tingueren com a objectiu finalitzar per una banda, amb el projecte de la primera fase d'intervencions en el jaciment (1993-1996) amb el títol *L'expansió del món iber. El jaciment de Mas Castellar i nuclis especialitzats* amb un seguit de intervencions puntuals obligatòries per acabar amb el projecte i començar els estudis tipològics i interdisciplinaris. I per altra banda, s'iniciava un segon projecte l'any 1997, *L'Empordà i el seu territori a l'edat del ferro* mitjançant l'estudi i l'ampliació de noves àrees d'excavació, investigació que continua i completa l'anterior.

Per finalitzar el primer projecte fou necessari realitzar diferents tasques que es varen concentrar sobretot en el sondeig de la zona 1 (zones 10, 11 i 12), i acabar en l'estudi

[1] Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Cal esmentar les col·laboracions de N. Carulla, S. Casellas, J. Juan–Treserres, J. Nadal, E. Orri i M.C. Rovira.

tipològic de totes les estructures i dispositius domèstics, i de l'estudi litològic de les estructures urbanes (*Memòria*, 1994-1996, vol. II).

El segon projecte es planteja actuant principalment en noves àrees d'excavació:
-S'obren noves àrees de prospecció, a l'oest del sondeig 1, i al mig del Camp de Dalt, la zona 20, amb la descoberta d'un nou grup de sitges i una estructura rectangular situada entre el camp i la casa 2, anomenada sector 7 de la zona 11.
-S'intensifiquen els estudis al poblat fortificat situat al sud del Camp de Dalt, amb una sèrie d'intervencions situades al cantó de les cales ja conegudes (cales 5, 3 i 7), ara la zona 30. S'amplia l'àrea del nivell del Camp de Dalt en 750 metres quadrats.
-Es continua amb els treballs interdisciplinaris, especialment als relatius a la fauna, a la vegetació i a les llavors.

ELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS DELS ANYS 1996-1997

Les excavacions a l'establiment rural (zona 10)

Va tractar de completar alguns dels espais de les cases complexes: la núm.1 i la núm.2 i algunes de les estructures domèstiques.

a.- La casa complexa 1

S'excaven part dels sectors 3 i 7, 6 i 9, descoberts entre el períodes 1992-1995, i que es troben en el bloc urbanístic meridional de l'esmentada casa.

El *sector 3* que comprèn l'estança principal de la casa, amb un espai hàbil de 75,50 m^2, es comunica al nord pel sector 1 (rebedor principal de la casa 1) i pel sud amb dues estances, els sectors 6 i 7. No té un accés directe al carrer La intervenció arqueològica dels anys 1996 i 1997 s'han centrat en tres llocs puntuals: neteja del sòl (SL36), excavació de la porta nord i de les llars laterals (LL28 i LL307), i l'excavació del contenidor (FS97). En total, en el sòl d'ocupació d'aquesta estança foren localitzades una llar central, quatre llars més petites a la perifèria i un contenidor d'aigua, a més de les restes d'una ara de marbre, i molts altres objectes que feien referència a una àrea d'ús cultual per una banda, on es sacrificaren gossos (*Canis familiaris*), i una àrea domèstica per l'altra, on moldrien els cereals (Pons, 1997).

Al sud de l'estança 3 es troben els sectors 7 a l'oest i el sector 6 a l'est, els quals es comuniquen directament amb l'estança 3 per llurs portes.

El *sector 7* ocupa una extensió de 13 m de llargària per 9 m d'amplada. Està dividit en dues parts principals: una al nord de forma quadrada i dividida en dos subsectors (7a i7b) i una altra al sud de forma romboïdal (sector 7c). El *sector 7a* ocupa un espai hàbil de 19,25 m^2. Està separat del sector 7b per un muret protegit per dos basaments, que limiten una entrada empedrada. En funció dels dispositius domèstics i arquitectònics, una llar associada a un molí rotatori a l'est i un forn domèstic a l'oest i de la disposició dels materials arqueològics aquest sector ha estat interpretat com una àrea d'acció (zona de pas, mòlta, transformació de productes, filat, etc). El *sector 7b*, al sud, és de dimensions més grans (7,40 m per 3,75 m) i ha estat interpretat com un espai de trànsit que comunicaria la casa 1 amb el carrer pel sud, i al qual s'accediria directament a través de la zona porticada (sector 7a) a l'estança 3 pel nord i per l'est es comunicaria amb el sector 9 o espai metal·lúrgic. El *sector 7c*, localitzat al sud del sector 7b, està limitat per dos murs que giren en direcció est, cap al talús. Aquesta bifurcació li dóna una forma romboïdal amb unes dimensions de 6 m per 6,60 m i una superfície hàbil de 39,6 m^2. Tot el conjunt suposa una estructura arquitectònica porticada important, que sustentaria un nivell superior recolzat per dues columnes d'envergadura, segons senyalen els basaments distanciats uns 2,40 m. A la vegada això assenyala també que el sector 7a estaria cobert almenys per un pis superior, mentre que el sector 7b estaria a celobert. En definitiva, el sector 7a es comporta com una avantsala porticada que protegiria l'estança 3 pel sud. (Pons, 1997). La zona del vestíbul i el sector 7b han donat una abundant informació de restes faunístiques on destaquen els bovins seguits dels ovicaprins i els suids (activitat culinària destacable). També en aquesta àrea i especialment en el vestíbul i dins l'estança 3 sobresurten les restes de gos sacrificat, però aquest cas resulta de caire cultual.

El *sector 6* correspon a una estança de forma quadrangular de dimensions reduïdes (un espai hàbil de 22,68 m^2). L'accés es realitzaria al nord pel sector 3 i a través d' una porta de 1,20 m de llargària. L'objectiu de la darrera intervenció arqueològica ha estat la delimitació del sòl encodolat de l'estança, una part del qual apareix enlluït, l'estudi de la construcció i utilització d'una llar situada davant la porta i d'un forat de pal, i finalment la identificació d'una banqueta (dimensions 2,70 m per 1,20 m per 0,24 m) construïda directament sobre el sòl de l'habitació i feta de terra crua molt homogènia i compacta, adossada al mur meridional. De la sala de repòs (*andron*) destaca la troballa d'un vaset en miniatura, dins del qual s'han trobat les restes d'un fong al·lucinogen, semblant a les aparegudes en una mandíbula trobada en el sòl de l'estança 3.

Al *sector 9*, que es troba a l'est de l'estança 7b, sembla clara la funcionalitat d'aquest espai especialitzat en el treball de la forja per la presència de tres forns (FR262, FR264, FR307), una llar que mantindria el foc (LL263), una pica pel refredament de les peces de ferro i una fossa de combustió per a l'elaboració de carbó de fusta de roure (FS301) segons les anàlisis antracològiques. Tot aquest conjunt respondria a un treball especialitzat, forja i reparació d'eines en el qual els diferents dispositius tindrien un funcionament simultani, dins d'un espai que restaria cobert. Rebria la llum directament per la porta (PR206) que comunica amb el sector 7b (Rovira, 1998).

b.– La casa complexa núm 2

Els resultats més importants de la casa 2 han estat la descoberta d'un espai porticat (sectors 11-2 i 11-4b) situat a la dreta de l'entrada principal de la casa, que protegeix i comunica els sectors 11-3 i 11-1 amb el passadís o entrada principal de la casa (sectors 11-4a i zona 101).

L'*espai porticat*, el forma una sala rectangular (7,60 m per 2,80 m) disposada d'oest-est orientada a sud. Ocupa un espai hàbil de 17m2 que forma una avantsala porticada als sectors 3, a l'oest i al sector 1 per l'est. En aquest espai també s'ha diferenciat un sòl argilós i una llar (LL305) força desnivellats a causa d'alguns moviments sísmics? Aquesta sala porticada distribueix als sectors 3 i 1 la llum i l'escalfor solars necesàries segons les funcions a les quals han estat destidades: una funció domèstica per a l'estança 3 i una funció de rebost / treball domèstic (filat, reparació d'eines) per al sector 1, on la porta de comunicació amb aquesta última és molt estreta.

El passadís intern correspon a l'espai obert entre les zones 11 i 12, comunicaria amb el carrer principal, carrer 100, per una gran porta sense llindar (PR320) que s'enfronta amb l'altra casa complexa núm.1. Aquest espai faria de distribuïdor amb la zona porticada a la dreta i amb la zona 12, a l'esquerra, espai en què es destaca per l'existència d'un gran forn. El sòl d'aquest espai també es troba força desnivellat a causa del moviment de terres.

El *sector 3* de la casa 2 es compon d'una estança situada al nord-oest de la zona 11 i orientada a sud. Els límits dels sector 3 que ens interessen aquí són els de la segona fase (fases 1C2) ja que és la millor conservada. Ocupa una superfície de 32 m2 (7,80 m per 4 m). Es defineix per un sòl construit amb una llar central (LL282) associada a un molí de vaivé i a una pedra seient (o de suport). Destaquem en aquest sector dues concentracions de materials arqueològics: una vora la llar i el mur est i l'altra davant la porta d'accés.

De tot aquest conjunt deduïm que la llar sembla organitzar les activitats de la casa. Prop d'aquesta es realitzarien les tasques de la mòlta. Cap a l'entrada es concentraria una gran activitat sedentària i casolana (quantitat de material trinxat). L'accés es realitzaria des de la zona porticada per una porta de gran amplada (2,50 m), cosa que li dóna una gran lluminositat. Aquesta estança té el seu homòleg, encara que més domèstic, en el sector 3 de la casa complexa núm.1. Ambdós destaquen per l'escassa presència de peces discoïdals (element comercial) i de restes de fauna (element culinari i de cuina), materials que es concentren especialment en els vestíbuls.

El *sector 7* fou descobert gràcies a la realització d'un nou sondeig a la zona 20 l'any 1997. La finalitat de l'ampliació d'aquesta zona era la de veure la relació entre les estructures d'emmagatzematge (zona 20) i les de l'hàbitat (casa 2), així com la de establir un dels límits de l'assentament hel·lenístic (veure amplada). L'excavació del sector 7 posà al descobert una estructura rectangular, limitada per murs, a excepció de la part oest, oberta vers la zona de les noves sitges descobertes. Es troba situada entre el camp de sitges i el sector 6 de la zona 11. L'estança fa 8 m de llarg, disposada d'oest a est, per 4,50 m d'amplada aproximadament. Té un espai hàbil de 23,80 m2. No podem especificar la funcionalitat economicosocial de l'estructura fins que no es produeixi l'excavació del nivell d'ocupació del sector. Malgrat això, es pot insinuar la possibilitat que es tracti d'un altre recinte vinculat amb activitats econòmiques i per tant relacionat amb les sitges. Plantegem aquesta possibilitat en base a l'orientació de l'estructura d'accés, les seves dimensions i la morfologia dels murs.

Les excavacions a l'establiment rural (zona 20)

La zona 20 es troba situada al quadrant nord est de l'anomenat Camp de Dalt a l'oest de l'establiment rural (sondeig 1). Es tracta d'un sondeig de 13 per 8 m disposat oest-est (superficie de 104m^2) que es va realitzar l'any 1996 a fi de comprovar la continuïtat de les estructures urbanístiques, cap a l'interior del Camp de Dalt, en base a unes prospeccions electromagnètiques realitzades en aquesta àrea. El resultat fou la troballa d'unes estructures negatives, totes elles retallades en el subsòl, les quals presentaven dos grups segons les dimensions: unes estructures amb un diàmetre inferior als 50 cm, que classificarem com forats (FO) i les altres amb diàmetre divers, superior als 50 cm i que denominarem fosses o sitges (SJ). Durant les campanyes de 1996 i 1997 s'han excavat un total de 16 forats i 5 fosses–sitges.

L'excavació de l'any 1996 donà prioritat a les estructures de petit diàmetre. Es va poder establir certes diferències entre elles: per una banda trobem uns forats que semblen

estar relacionats amb eixos (possible coberta) i que corresponen als forats: 121, 115, 112,118 i 115; d'altra banda es documenten dues agrupacions de 5 forats cadascuna, al sud-est de la cala, la primera formada pels forats: 124, 125, 126, 127 i 131 i la segona pels forats: 122, 123, 128, 129 i 132. Aquestes agrupacions de forats de dimensions diferents semblen tenir relació amb les fosses-sitges. Ara per ara tenim dues hipòtesis: es tractaria de diferents sondejos per a la construcció de noves sitges o bé es tractaria de forats de sosteniment d'alguna maquinària que ajudes a l'extracció del material procedent de la construcció de les sitges.

Les fosses-sitges

S´han excavat un total de cinc: les sitges SJ113, SJ114, SJ116, SJ133, SJ134

-La sitja 116 es troba situada al centre de la zona 20. Presenta una boca ovalada amb un diàmetre màxim de 1'25 m i una fondària de 0'68 m. Les parets i el fons són concaus i donen un perfil bicònic. El volum conservat és de 430 l. S'han documentat tres nivells de reompliment que corresponen a deixalles de tipus culinari, per tant s'ha interpretat aquest dipòsit com a contenidor d'escombrera. Està datada entre el 325- 300 a.C.

-La sitja SJ 113 situada al sud-oest de la zona 20. És de boca circular i de perfil cilíndric amb parets concàves. El seu diàmetre màxim és de 2 m i la fondària d'1,50 m. El fons és pla amb tendència arrodonida. Conserva un volum de 2720 l. El reompliment de la sitja està compost per 3 unitats estratigràfiques. Té una funció secundària d'escombrera, formada per un primer nivell d'obliteració de terres sorrenques, pedres i poc material; un segon i tercer nivell que semblen pertànyer a una o més unitats domèstiques a causa de la presència d'abundant material de construcció. Destaca la poca presència de fauna i de ceràmica fragmentada i rodada. La cronologia del conjunt és del 325-300 a.C.

-La sitja SJ114, es troba al nord-est de la zona 20. Presenta una boca circular amb un diàmetre màxim de 2,36 m (d'est-oest), i una fondària de 1,60 m. Les parets són lleugerament concàves i el fons és pla, amb un diàmetre d'1,25 m (presenta una tendència troncocònica). Conserva un volum de 3670 l. Aquesta sitja talla parcialment les sitges SJ 133 i la SJ135 (no excavada). S'han documentat 11 nivells de reompliment que corresponen a diferents tipus d'abocaments, directes o indirectes, i que mostren que la fossa SJ114 va ser reutilitzada com a escombrera, per la gran quantitat de ceràmica que apareix, fauna, material de construcció i diferents capes de cendres i carbons. Són dipòsits originats per l'abocament tant de deixalles culinàries com de material de construcció o neteges de llars (cendres). L'amortització està datada entre el 275 i el 225 a.C. (presència de petites estampetes, taller de Roses entre d'altres).

-La sitja 133 es troba tallada per la sitja SJ114 (per la part sud) de manera que la boca es troba escapçada, la part que es conserva és arrodonida i té una amplada màxima de 90 cm i 72 cm de mínima. Les parets són còncaves amb una tendència bicònica de carena suau. El fons és totalment pla i l'alçada és de 90 cm. Conserva un volum de 570 l. S'han documentat 6 nivells de reompliment. Fou amortitzada com a escombrera almenys en 5 moments, pel tipus de sediment abocat format per restes culinàries, així com també d'altres tipus de deixalles com tovots, cendres i carbons. Aquesta estructura és tallada per la sitja SJ114 i la proximitat amb la SJ134 ha provocat que alguns estrats de la SJ133 s'esllevissessin cap a l'estructura SJ134 en un dels moments de l'amortització. El conjunt es data del 325-300 a.C.

-La sitja 134 es situa al nord-oest de la zona 20, comparteix la paret sud-est amb la SJ 133 fins que aquesta paret cedeix en un moment de les seves amortitzacions. Té una boca circular amb un diàmetre màxim d'1'10, la fondària màxima conservada és de 2'06 m, de parets rectes i fons pla descrivint un perfil troncocònic, el diàmetre de la base és d'1'90 m. El volum conservat és de 3696 l. S'han documentat 14 nivells de reompliment. Aquesta estructura ha estat interpretada com a sitja d'emmagatzematge en la seva funció primària i com a escombrera en la seva funció secundària. El reompliment d'aquesta escombrera s'hauria realitzat en diversos abocaments. Aquest dipòsit estaria format per l'abocament de deixalles constructives i de neteges de llars, així com també de deixalles culinàries. La datació del conjunt és de 325-275 a.C

Les excavacions al poblat fortificat (zona 30)

Zona situada al sud del Camp de Dalt i prop del talús, fou una de les parts escollides per a la realització del segon projecte. Els primers sondejos foren realitzats els any 1991 i 1992 i 1993 (sondejos 3, 5 i 7) i posaren al descobert unes estructures muràries defensives, datades de final del segle V i principi del segle IV, les quals foren interpretades com les estructures d'un poblat emmuratllat, amb muralla i contrafort (sondejos 3 i 7) i les restes d'una casa extramurs (sondeig 5) (*Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, 1992-1993). L'actual projecte, iniciat l'any 1997 té el propòsit de descobrir l'entrada del poblat ibèric fortificat i la disposició de les cases de l'esmentat poblat.

Efectivament, els mencionats sondejos (de 200 metres quadrats) posaren al descobert un tram de la fortificació, força malmès disposat en paral·lel al talús, i que s'adossava a una estructura rectangular, interpretada com el reompliment d'un contrafort sense paraments, els blocs del qual van ser extrets durant l'abandonament voluntari. Damunt les estructures abandonades i després d'un abocament de materials (còdols i terra)

transportats per aplanar i aixecar a la vegada uns terraplens, fou construïda una torre circular, de la qual només es descobriren els fonaments (sondeig 3). A la superfície del pendent, a prop del sondeig 3, foren definides les estructures d'una casa ibèrica, situada a extramurs i a uns 3 metres de desnivell en relació a la superfície del Camp de Dalt (sondeig 5).

La campanya de 1997 amplià el sector pels cantons nord i est, passant el sondeig 3 de 200 m2. A 560 m2. El resultat de l'excavació donà els límits de un abocador, així com la descoberta d'una torre rectangular disposada en paral·lel a la muralla. Al costat de la torre i a l'est es trobà el nivell d'un sòl d'hàbitat, marcat per l'existència d'un sòl cremat, una llar i un forn? Cap al nord-est del sondeig continuà l'alineació de la muralla i l'aparició de nou d'uns murs paral·lels entre ells i que partien del senyal delimitat per la muralla espoliada. Això va fer pensar en la possibilitat de cases típiques ibèriques adossades a la muralla i que prenien aquesta com a mur de fons. El mur que tancaria aquests àmbits no va aparèixer, però una nova ampliació vers al nord, l'any 1998, confirmà aquesta interpretació.

La muralla (MR 333)

Una de les poques dades que teníem del sondeig 3 (200 metres quadrats), abans d'iniciar el segon projecte, era la presència d'una muralla que protegia pel sud un poblat ibèric, just en la zona més vulnerable. També va quedar clar que l'abandonament i arrassament de les estructures muràries de caràcter defensiu es va produir de manera voluntària per part dels propis habitants, que en un moment d'esplendor comercial es veieren obligats a modificar les estructures de l'hàbitat i sortir de l'entorn tancat que produïa un poblat fortificat. Aquest moment de l'abandonament es datava de final del segle V i principi del segle IV a.C.

L'espoli de la muralla va comportar un doble procés d'esforços. Per una banda el procés d'extracció dels blocs de la muralla i de l'altra, l'amortització posterior amb l'aportació de gaves (còdols i terra) procedents de la construcció de les sitges. El resultat és una muralla *fantasma* en la mesura que l'hem pogut documentar. De l'ampliació vers l'est sorgí una zona encodolada i força compacta de límits ben marcats, que coincidia amb la continuació del pany de muralla. La forma que presenta aquesta estructura coincidiria amb la trinxera d'espoli dels grans blocs de la muralla, posteriorment reomplerta, amb terra del substrat de la zona.

Diferents assajos per estudiar l'espoli de la muralla fou la descoberta d'una fossa (FS29) l'any 1993 i excavada l'any 1997. Situada entre el contrafort i la muralla, va ser identificada com una fossa construïda per a l'extracció dels blocs de la muralla. De límits irregulars (2,8 m per 2,56 m), un cop buidada es va delimitar l'amplada de la muralla. L'espoli dels blocs es va realitzar des de l'angle muralla/contrafort i des de sobre el mur, on sense obrir cap trinxera a l'exterior del pany. Resten encara alguns blocs *in situ* del farcit interior del llenç, i a l'exterior de la muralla encara es conserven alguns carreus del parament. D'entre els materials destaquen, a part dels fragments de tovots amb empremtes de palla i enlluït, les restes de ceràmiques de vernís negre d'origen grec d'inici del segle IV, una mica més tardans que els materials que es troben en una escombrera que va tenir lloc darrere la muralla. El buidat de la muralla ens resulta, ara per ara, poc rendible, sobretot si tenim en compte que l'abandonament es troba ben datat (fossa FS29) i el reompliment és totalment estèril. El tram negatiu de la muralla ens diferencia la zona 30 en dues parts, sud i nord.

La **zona sud** s'estén fins al talús suau que limita meridionalment el Camp de Dalt. A l'oest de la zona ampliada es va definir el tancament d'una escombrera, l'abocador 38, que ja havia estat parcialment excavada a les campanyes de 1991-1992, una avantorre o bastió (sector 7) i una cabana extramurs adossada a l'avantorre. El conjunt sembla limitar el passadís de l'entrada principal al poblat, cosa que voliem confirmar.

L'*abocador (AB38)* ocupa part del passadís de l'antiga entrada al poblat. De forma el·líptica (10 m per 4 m), segueix un pendent cap a sud-oest que indica part d'una possible entrada en rampa al poblat. La fondària varia de 20 cm fins a 1,20 m. Aquesta bossada de 40 m^2 conté un sediment ric en matèria orgànica, cendres i materials arqueològics, on destaquen els carbons de fusta (estudis paleoambientals realitzats per Maite Ros), les llavors (estudis carpològics per D. Canal) i els ossos d'animals (estudis faunístics de Marc Noguera). Aquests estudis ens han permès establir la dieta alimentària del poblat ibèric, basada especialment de blat seguit de l'ordi i el mill entre els cereals. De la dieta càrnia destaquen en nombre els bovins seguits dels ovicaprins i dels conills. Del material arqueològic destaquem rebutjos de forns de reducció i de la fosa del metall, i fragments de bronze i de ferro. Hi ha pocs objectes sencers, de valor o d'estim personal, com ara fusaioles, penjolls, fíbules, el metall dels quals es troba molt malmès. Del material ceràmic destaca un assortit de ceràmiques de procedència àtica de figures vermelles amb figuracions humanes i motivacions florals o geomètriques, el qual dóna un marge cronològic al poblat, que va des de final del segle V a la primera meitat del segle IV a.C. Aquests materials antròpics obstrueixen un corredor limitat per dos

murs defensius, que podria correspondre a l'entrada del poblat ibèric fortificat, destruït a final del segle V i principi del segle IV a.C.

L'*avantorre (sector7).* Descoberta gràcies a l'excavació de l'escombrera situada sobre una rampa d'argila vermella i que accedia al poblat. Aquesta rampa es troba encaixada entre el front de la muralla i un bastió que reforçaria la defensa de l'entrada en forma de corredor o (embut). Es troba en part destruït per l'avanç del talús, i presenta una forma troncopiramidal. A l'est, el mur paral·lel a la muralla (MR323) s'adossa a una estructura de pedres, MR324, de forma rectangular, molt àmplia i orientada nord-sud. L'amplada pot estar provocada pel fet de ser dos murs adossats. L'angle que delimita aquests murs, cap al talús, podria pertànyer a l'interior d'una torre o bastió. A l'interior, a banda i banda del mur frontal, s'han localitzat estrats molt argilosos, amb tovots que formarien part de la paret de tovots de la sobreestructura. La zona situada entre la torre d'avantguarda fins la muralla forma un espai o corredor protegit que marca l'entrada al poblat.

L´*hàbitat extramurs.* Fora de la muralla, i adossades al bastió, foren localitzades les restes d'un sòl d'ocupació, el sòl d'una cabana (?) cap a l'est. A diferència de la casa construïda,localitzada també extramurs, els anys anteriors (cala 5), a la cabana no hem trobat límits sòlids, que foren segurament espoliats, però sobre el sòl s'ha identificat una llar en cubeta construïda amb sola de ceràmica (LL327) i una acumulació de tovots i argiles rubefactades, al costat de la torre, que podria tractar-se d'una cubeta de forma irregular. En la neteja es van extreure fragments d'argila cuita, un d'ells amb marques de canyes i algún còdol cremat. Aquests fragments de tovots semblen més abocats que dipositats intencionadament. De tota manera aquest material havia d'estar relacionat amb alguna activitat de foc (una llar o un forn desmuntat), ja que va rubefactar tot aquest costat de l'habitació. El material que ha donat aquesta habitació és molt escàs i poc significatiu.

En la campanya de 1997, la **zona nord** de la muralla espoliada posà al descobert l'existència de 3 àmbits segurs adossats a la muralla, però no va aparèixer el mur que tancaria els àmbits identificats. L'ampliació vers al nord l'any 1998, ha identificat millor les dimensions dels àmbits, que en total són 5 sectors, orientats de nord a sud. Els murs mitjaners s'adossaven al pany de la muralla (oest-est) formant una illa de cases que seguirà el seu traçat.

Les *cases adossades*. Un dels objectius principals del projecte era definir estructures d'habitació de l'esmentat poblat. Efectivament, l'ampliació vers al nord distingí l'inici de tres murs disposats de nord a sud paral·lels entre ells i adossats a la muralla espoliada. Aquests murs varen fer pensar de seguida que podien ser els murs que limitarien espais d'habitació adossats a la muralla i separats entre si per murs contigus, a la manera com estem acostumats a veure en l'arquitectura ibèrica. El límit nord de la cala no va poder donar la llargada definitiva d'aquests sectors ni per tant els murs frontals que tencarien aquests espais, on es trobarien les possibles entrades.

De moment vàrem poder diferenciar tres sectors: el sector 1 que es trobava entre el límit est de la cala i un mur (MR326) d'una llargada descoberta de 8 m, i separada del límit uns 3 m. El sector 2, situat a l'oest del sector 1, i limitat entre el mur contigu amb el sector 1 (MR326) i un altre mur (MR334) paral·lel. Aquest seria l'únic sector que va donar tota l'amplada i la llargària de l'habitació principal (?)a causa de la presència d'un mur est-oest (MR336). Aquest mur separa el sector 2 en dues estances: la sala gran o sector 2a al nord, i l'avantsala o sector 2b. La sala principal tindria una extensió de 36,75 m^2. A l'interior i a l'angle sud-est i paral·lel al mur est (MR326) apareix un altre mur (MR325). Aquestes dues parets estan molts juntes i l'espai intermedi no és ni tan sols de pas. Pensem que forma part d'una estructura interna (graner o magatzem), aïllada del sector. A l'extrem sud del mur MR334, d'uns 6 m, es localitzen uns blocs que formen part d'un enderroc, encara no delimitat. Entre aquests blocs es va identificar el fragment d'una escultura de litologia sorrenca amb secció ovoïdal que mostra un grup d'estries al llarg de les cares més llarges. Aquests motius són lleugerament corbats, paral·lels i poc profunds. S'ha interpretat com el fragment corresponent al coll o les costelles d'un animal, segurament un lleó. Concretament el material del bloc és de gres de gra molt fi, homogeni, amb força ciment calcari i poc porós, de bona qualitat per ser esculpit sense excessiu risc de ruptura o degradació posterior. El gres és un material molt utilitzat per a la construcció de les parets de les cases en el jaciment (58,8 %), però es tracta d'un gres més groller que el de l'escultura. No obstant s'han trobat gresos semblants. Així es pot deduir que aquest bloc escultòric és originari del Mas Castellar.

Contigu al sector 2 es preveuen altres sectors (núm. 3, 4 i 5) per delimitar encara. La campanya de 1998, ja realizada, ha acabat de confirmar la presència de cases contigües adossades a la muralla espoliada, d'entre 60 i 45 m2 de superfície, i compostes de dos o més compartiments.

Els resultats de l'ampliació i l'excavació en extensió confirmen que Mas Castellar esdevé un poblat fortificat durant l'època ibèrica plena i que és classificat dins del grup de poblats de barrera. Les excavacions ens informen que tota aquesta estructura defensiva fou desmantellada cap als voltants del 400 a.C.

L'ESTUDI CERÀMIC

Com a conseqüència de les intervencions arqueològiques portades a terme durant el bienni 1996-1997, l'estudi del material ceràmic ha comportat una aproximació més detallada a la cronologia del jaciment que tot seguit detallarem:

1.- Les actuacions puntuals a l'àrea de l'establiment rural sobre el nivell d'ocupació del sector 6 (casa 1), amb les UE 10283-10294, i sobre el carrer 100 donen una cronologia dins de la fase 1C1 (-200/-175) mentre que dins del sector 3 es confirma la continuïtat de l'ocupació durant els períodes 1C1-1C2 (-225/-175). Ja dins de la casa 2, les intervencions sobre el sector 3 (UE 11074-11088-11097) confirmen una cronologia pertanyent a la fase 1C2 (-225/-200), pel predomini del material d'origen itàlic davant del de caire ibèric.

2.- La zona 20, a l'oest de l'establiment rural, presenta tot un seguit de cronologies que abarquen *grosso modo* el segle III a.C., a causa de la particularitat de tractar-se d'estructures tancades, sitges i/o fosses. Així, contrastant amb el cas dels forats (FO) que impedeixen donar una cronologia per la manca d'elements determinatius, la sitja SJ133 aporta una cronologia -325/-300 per l'associació d'àtica de vernís negre, pasta clara, ibèriques pintades i indiquetes, a banda de les comunes, ceràmica a mà i els conjunts amfòrics ibèric, punicoebussità i centromediterrani. Les sitges 134 i 114, ambdues connectades, permeten centrar-ne la cronologia a la primera meitat del segle III a.C., -300/-275 i -275/-250 respectivament, amb elements àtics i petites estampetes, pasta clara amb desgreixants micacis i pintura marró-ataronjada i amb les produccions amfòriques ibèrica, punicoebusitana, massaliota i punicocartaginesa. La resta de les sitges estan en fase d'estudi.

3.- La intervenció en el poblat ibèric ha donat una cronologia mitjana de -450/-350, tot diferenciant les 3 subàrees d'actuació: l'*àrea de les cases adossades* a la muralla, amb una cronologia -425/-375; la *fossa FS29* d'extracció de blocs de la muralla té una cronologia relativa de principis del segle IV (presència d'una copeta carenada en grisa

monocroma i copa Castulo), i l'*abocador AB38*, situat extramurs, dóna una cronologia -425/-400 per la presència de materials més antics (vernís negre, figures roges i un fragment de figures negres) juntament amb altres. Sembla que l'extracció de blocs de la muralla fou més moderna que l' ús de l'abocador i de l'abandonament de les cases.

BIBLIOGRAFIA

ADROHER A.Ma., PONS E. & equip de Pontós 1991 (1992) La campanya de 1991 a Mas Castellar-Pontós: un exemple de prospecció arqueològica, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Feliu de Guíxols 1992, pp.44-51.

PONS E. (1993) L'expansió septentrional del món ibèric: nuclis especialitzats: Mas Castellar de Pontós, *Seminari sobre l'iberisme a Catalunya, Laietana* 8, Mataró, pp. 105-128.

PONS E., ADROHER A.Ma., BARTUREN J., CONTRERAS F., LLAVANERA N. & TABERNERO E. (1993) El jaciment protohistòric de Mas Castellar-Pontós (Alt Empordà). Resultats de les campanyes de 1990-1992, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26, Figueres, pp. 312-335.

PONS E. & equip de Pontós 1992 i 1993 (1994) Las campanyes de 1992-93 a Mas Castellar-Pontós (Alt Empordà). *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Torroella de Montgrí 1994, pp. 46-56.

PONS E. & equip de Pontós 1994 i 1995 (1996) Les campanyes de 1994-1995 a Mas Castellar-Pontós (Alt Empordà), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines.* Santa Coloma de Farners 1996.

Bibliografia recent

BUXÓ R., PONS E. & VARGAS A. (1998) *El graner de l'Empordà. Mas Castellar de Pontós a l'edat del ferro*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.

PONS E. et al. (1997) Estructures, objectes i fets cultuals en el jaciment protohistòric de Mas Castellar-Pontós, *Espacios y lugares cultuales en el mundo ibérico. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 18, Castelló 1997, pp. 71-89.

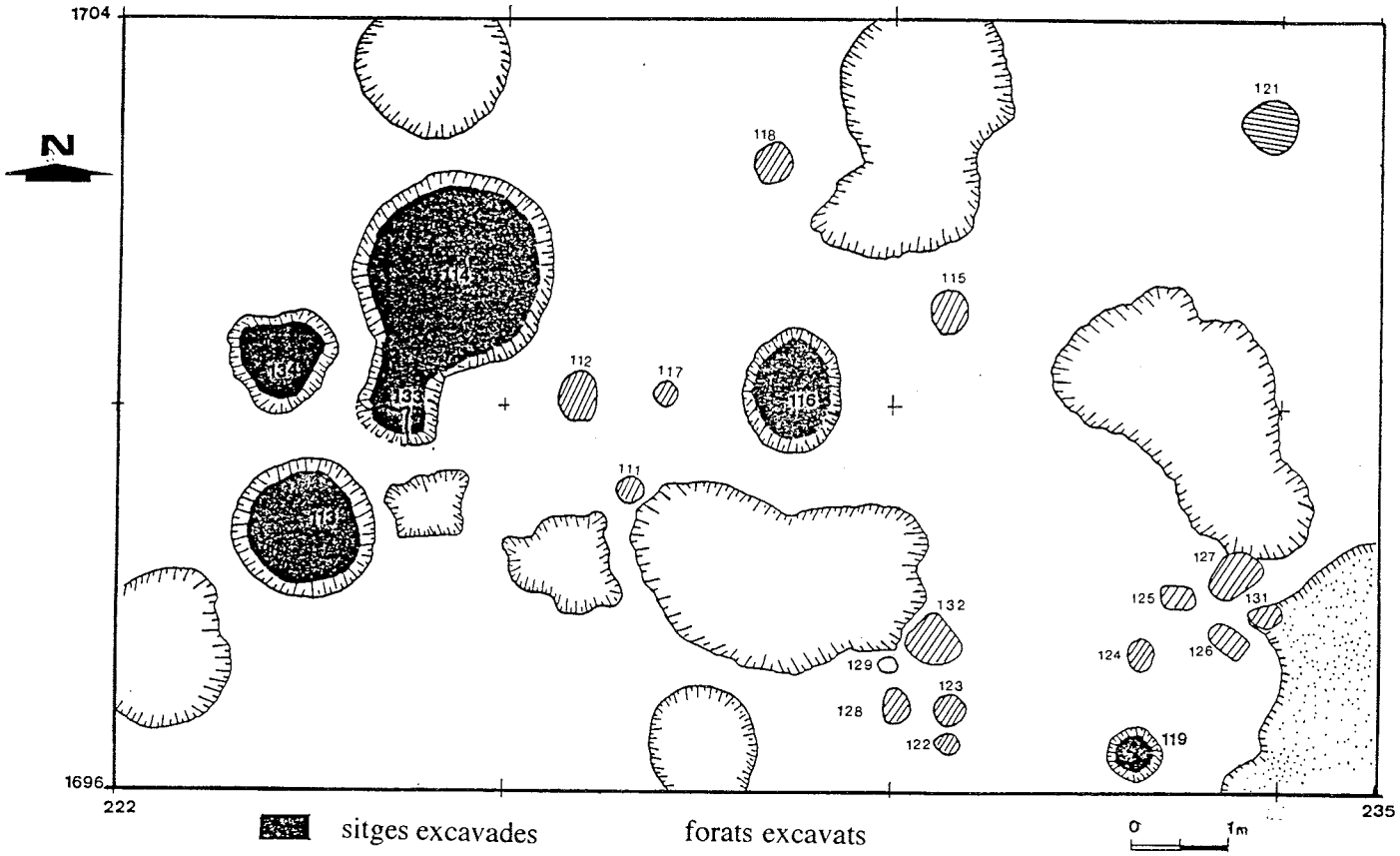
PONS E., ROVIRA M.C. et al. (1997) El dipòsit d'ofrenes de la fossa 101 de Mas Castellar de Pontós: un estudi interdisciplinari, *Estudis Arqueològics*, 4, Girona.

PONS E., RUIZ DE ARBULO J. & VIVÓ D.(1998) El yacimiento ibérico de Mas Castellar de Pontós (Girona). Análisis de algunas piezas significativas, *Acta del Congreso Internacional, Los Iberos*, Barcelona.

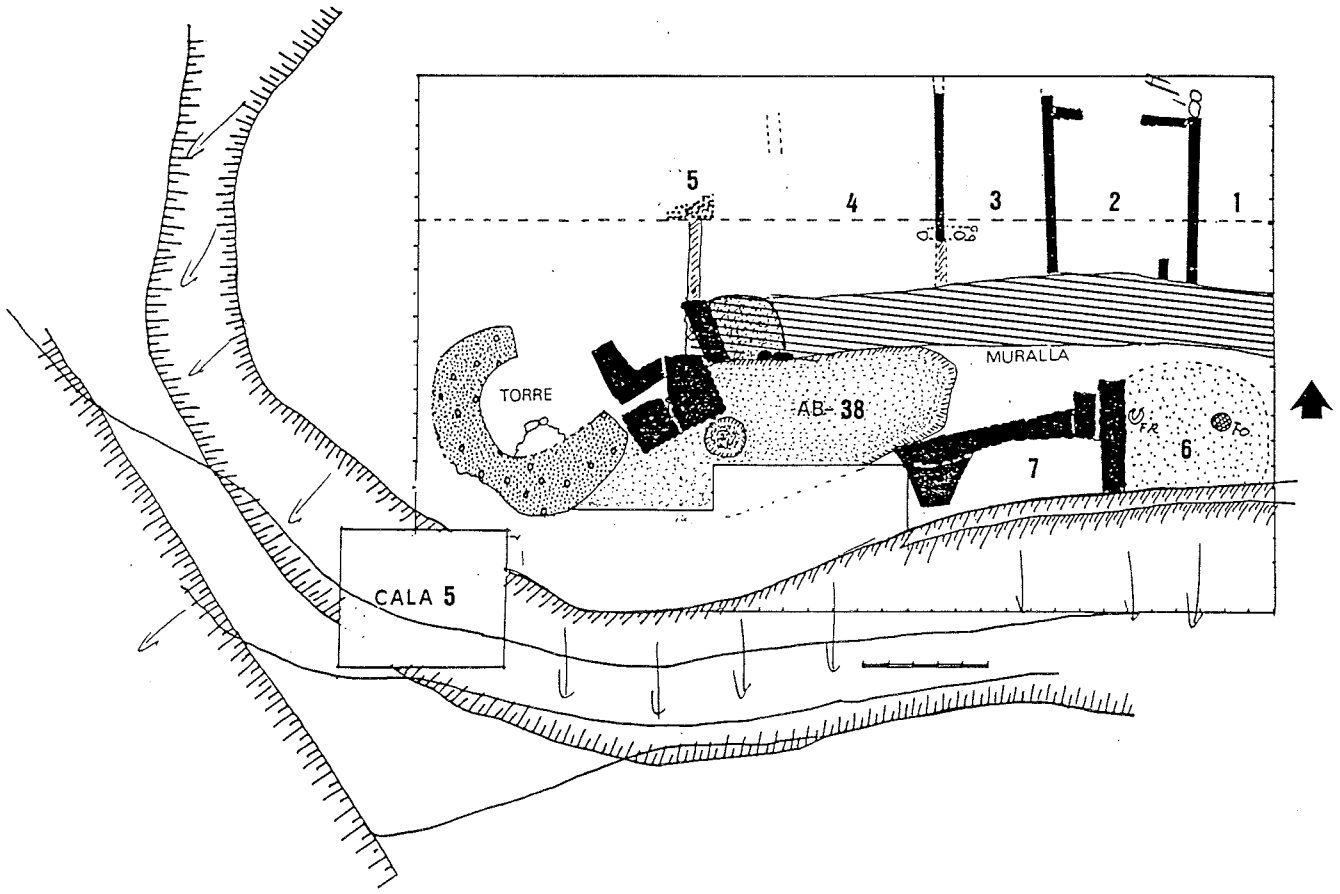
Bibliografia en premsa

PONS E., BOUSO M., GAGO N. et al. (en premsa) Significació funcional de les sitges amortitzades de Mas Castellar de Pontós: una aproximació metodològica, *Cypsela XII*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

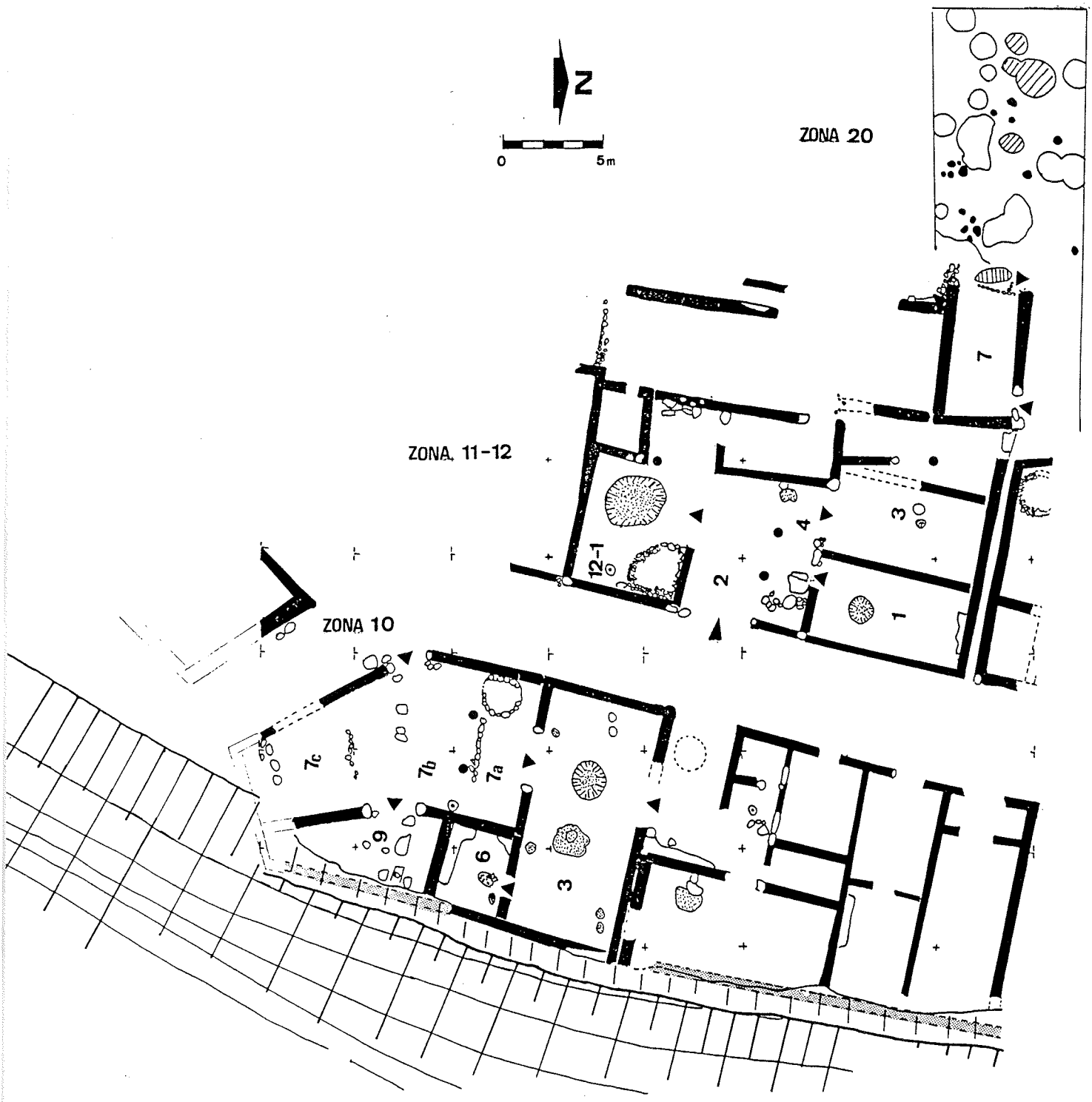
PONS E., GONZALO C., LOPEZ A. & VARGAS A. (en premsa) Frontera, mercado y comercio del cereal de la *chora* emporitana: Mas Castellar de Pontós (Girona, España), *III Congrès de l'Associació Internacional d'Arqueòlegs*, Ravenna 1997

Mas Castellar-Pontós 1996-97. Zona 20. Camp de sitges.

Mas Castellar-Pontós 1996-97. Zona 30. Poblat fortificat ibèric. Segles V-IV a.C.

Mas Castellar-Pontós 1996-97. Zones 10, 11 i 12. Establiment rural. Segles III-II a.C.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

MONTBARBAT (LLORET DE MAR-MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA)

Maria del Vilar VILÀ
Esther ALBIOL
Carme BARRACHINA
Eugeni BURGUEÑO
Neus MARSÀ
Sílvia MARTÍN
Mercè NEGRE
Esther RAMÓN

OBJECTIU DE LES CAMPANYES 1996-1997

Aquestes dues campanyes d'excavacions formen part de dos programes triennals d'actuacions al poblat de Montbarbat, el de 1994-1996 i el de 1997-1999, presentats a la Generalitat de Catalunya. Els objectius són la identificació de models urbanístics i l'estudi microespacial d'un àmbit. Així doncs els treballs es concentren:

-continuació de l'articulació urbanística dels àmbits adossats al parament intern de la muralla. Excavació del sector sud (cales P3, P4 i P5).
-identificació d'un nou barri intern central, organitzat al vessant suau, desvinculat de la muralla, on es desenvolupa una nova estratègia d'estudi microespacial (Cala C1).

DESCRIPCIÓ

Delimitació de l'àrea excavada

Les dues darreres intervencions arqueològiques dutes a terme al poblat ibèric de Montbarbat s'ubiquen als barris sud i centre. Les cales P3, P4 i P5 es troben situades a la

part sud-oriental, a continuació de P1 i P2, en un lloc de gran pendent, però amb la particularitat que no hi ha afloraments de roca granítica. Totes les cales tenen al seu extrem sud la muralla. No hi ha parets perpendiculars a la fortificació, possiblement a causa de la gran erosió que ha sofert aquesta zona. Les cales presenten una extraordinària longitud en no tenir cap estructura mural visible i amiden un total de 22,15 metres de longitud per 18 metres d'amplada, aproximadament.

La part nord i centre, com a conseqüència del fort pendent del terreny, té poca espessor de terra, mentre que és a la zona propera al parament intern de la muralla on la potència estratigràfica augmenta de forma considerable.

S'acaba d'excavar la cala P3, la qual s'havia iniciat l'any 1994. Es continua treballant a la cala P4 i es comença la cala P5.

La cala C1 que a l'anterior estudi presentat a les *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (VILÀ et al., 1996) s'anomenava P6, i que es va iniciar l'any 1996. Es troba ubicada al nord de la cala P3 i separada d'aquesta per un mur singular (ara UE 2002, abans UE 1502). Mesura 5,86 metres de longitud per 3,80 metres d'amplada mitjana. Aquesta Cala C1 té una superfície total interna de 13,80 metres quadrats i es troba edificada longitudinalment en direcció nord-sud. La seva situació en el barri central del poblat, en un lloc on el pendent de la muntanya és suau, fa que presenti una superfície força plana.

En iniciar-se els treballs de camp de les unitats estratigràfiques de deposició s'han coordenat totes les restes de cultura material que apareixen, per tal de plasmar la distribució espacial de tots els elements arqueològics trobats dintre de l'habitació.

ESTUDI PER CALES

Cala P3

La cala P3 amida en total 21,70 metres aproximadament del cantó oest i 22,15 metres del cantó est. El desnivell entre la part alta i la baixa és d'uns 6 metres.

S'excava la unitat estratigràfica 1208 que presenta aquesta descripció:

-U.E. 1208: estrat de reompliment format per una terra de consistència flonja amb una coloració verda fosca (5Y2/1[1]). En el seu interior hi havia pedres caigudes de la muralla i un bon nombre de material ceràmic (ceràmica a mà). Cal destacar la presència de tapadores, ceràmica al torn i fragments de vasos d'importació àtics entre els quals hi ha un plat de peix amb el llavi decorat i diversos *skyphoi*.

Cala P4

La cala P4, iniciada també durant la campanya de 1996, es troba situada a l'àrea sud de l'*oppidum*. Té unes dimensions de 22,15 metres, aproximadament, de longitud i sis metres d'amplada. Aquesta cala limita per l'est amb la cala P5, al nord amb una zona encara no excavada, a l'oest amb la cala P3, i té com a tancament sud el parament intern de la muralla. Tota la part nord de la cala en una longitud de 19,15 metres es troba molt degradada i aflora la roca mare de seguida. És a la zona sud, en els darrers tres metres abans del parament intern de la muralla, on el granit forma una cavitat suau, i on les unitats estratigràfiques de deposició han donat molt de material. El desnivell entre la part superior i la zona sud és d'uns 4,70 metres, aproximadament.

Les unitats estratigràfiques que presenta aquesta cala són les següents:

-U.E. 1300: correspon a la capa superficial, formada per terra sorrenca de consistència flonja, de color marró groguenc molt fosc (10YR2/2), composta d'abundant matèria orgànica, principalment en forma de fullaraca i arrels, i pedra petita. Profunditats: mínima: -9,900 metres; màxima: -10,015 metres.

-U.E. 1301: estrat d'abandonament, de textura terrosa i flonja, de color marró moderat (5YR4/4). Presenta nombroses arrels, pedres granítiques descomposades i força material ceràmic. Profunditats: mínima: -10,015 metres; màxima: -10,465 metres.

-U.E. 1302: agrupació de pedres petites de tipus granític, a excepció d'un còdol i d'una pissarra, que formen una estructura en forma de ventall d'1,12 metres de longitud per 0,50 metres d'amplada. Podria tractar-se de la primera filada d'una tanca o d'una paret desapareguda. Descansa directament sobre la roca natural que, en aquest tram, ha estat retallada i aplanada per allotjar-la. Profunditat mínima: - 10,550 metres.

-U.E. 1303: estrat d'abandonament de textura forta, compacta, de color marró groguenc pàl·lid (10YR6/2), surten pedres i el material ceràmic és abundant: vernís negre àtic i occidental, ceràmica grisa de la costa catalana, algun fragment de bronze i restes de tovot. Profunditats: mínima: - 10,465 metres; màxima: - 10,785 metres.

-U.E. 1304: nivell de deposició, de color marró moderat (5YR3/4), de consistència flonja i amb presència d'abundant sauló i material: vernissos àtics i occidentals, ceràmica grisa de la costa catalana, àmfora ibèrica i púnica, nombrosos fragments de ceràmica a mà, una fusaiola, un fragment de bronze i diversos carbons i cendres. Hi ha quatre pedres caigudes i alineades i una taca de cendres (possiblement fusta consumida) que mesura 0,56 metres de longitud per 0,34 metres d'amplada. Profunditats: mínima: - 10,785 metres; màxima: -11,155 metres.

[1] Per a les coloracions de les terres i de les estructures hem utilitzat la taula ROCK-COLOR CHART de la Geological Society of America.

-U.E. 1305: retall rectilini fet a la roca natural per acollir l'estructura 1302. Es situa a la zona est de la cala.

-U.E. 1306: nivell de llims de color ataronjat groguenc pàl·lid (10YR8/6), de superfície llisa i de textura compacta que reposa sobre la roca mare del cantó nord de la cala i va baixant i eixamplant-se amb el sòl granític. No està acabada. Profunditat: mínima: -10,750 metres.

-U.E. 1307: estrat d'abandonament, de consistència flonja, i amb una coloració marró grisosa pàl·lida (10YR6/2). El material és abundant, amb la particularitat que té molta pedra i indústria lítica. Profunditats: mínima: -11,155 metres; màxima: -11,515 metres.

-U.E.1308: estrat de deposició, de consistència flonja, amb una coloració marró grisosa (5YR3/2). El material és molt abundant, especialment el vernís negre àtic i la indústria lítica. Profunditats: mínima: -11,515 metres; màxima: -11,655 metres.

-U.E. 1309: estrat d'abandonament per sobre el nivell d'habitació, amb abundants carbons, fins i tot taques carbonoses que li donen un color molt fosc, marró grisós (5YR3/2). La consistència és flonja i molt terrosa. S'observen algunes pedres soltes en el sector nord-est, de mida mitjana (entre 10 i 20 centímetres). El material és molt abundant tant ceràmic com lític, metàl·lic i ossi. Profunditats: mínima: -11,655 metres; màxima: -11,785 metres.

-Llar de foc 1: de planta rectangular amb els angles arrodonits. Mesura 94 centímetres en direcció nord-sud, i 70 centímetres en direcció est-oest. Està formada per quatre unitats estratigràfiques (1310, 1311, 1312, 1313):
U.E. 1310: capa superior de la llar 1 que tenia un grosor de 2,50 centímetres, estava constituïda per argila refractària de color marró vermell moderat (10R4/6). Profunditats: mínima: -11,785 metres; màxima: -11,810 metres.
U.E. 1311: segona capa de la llar 1, formada per una barreja de pedres, fragments ceràmics i fang. La ceràmica està concentrada en el sector nord-oest en una longitud de 40 centímetres en direcció est-oest, i 26 centímetres en direcció nord-sud. Aquests fragments ceràmics corresponen a diversos vasos, imitacions de vernís negre, pintada ibèrica, comuna, àmfora púnica i a mà. En el sector sud, i en una àrea de 24 centímetres en direcció nord i 70 centímetres en direcció est-oest, hi ha nombroses i petites pedres granítiques de forma irregular, en nombre de 58, que mesuren entre sis i nou centímetres de longitud, i entre cinc i sis centímetres d'amplada. Tot l'estrat estava constituït per fang de color ataronjat vermellós moderat (10R6/6). Profunditats: mínima: -11,810 metres; màxima: -11,825 metres.
U.E. 1312: tercera capa de la llar 1, formada per un nivell de fang refractari de color ataronjat vermellós moderat (10R6/6), de quatre centímetres d'espesor, que es troba situat en el sector nord-oest, de 30 centímetres de longitud en direcció est-oest, i 46 centímetres en direcció nord-sud. Profunditats: mínima: -11,825 metres; màxima: -11,865 metres.
U.E. 1313: quarta capa de la llar 1, constituïda per un nivell de fang de color marró pàl·lid (10YR5/2), de consistència més dura del cantó sud, de quatre centímetres de gruix, i en el qual es troben diversos fragments ceràmics no dispossats horitzontalment. Profunditats: mínima: -11,865 metres; màxima: -11,905 metres.

-U.E. 1314: pedra granítica que mesura 37 centímetres de longitud per 25 centímetres d'amplada i 21 centímetres d'altura, situada al costat oest de la llar 1, a una distància de cinc centímetres. El fet que la cara superior fos plana fa pensar en un element auxiliar de les tasques domèstiques relacionades amb la cocció d'aliments. Profunditats: mínima: -11,747 metres; màxima: -11,960 metres.

-U.E. 1315: taca número 1, informe, situada al cantó est de la cala, mesura 78 centímetres de longitud per entre 25 i 44 centímetres d'amplada, té una coloració marró vermellosa (10YR7/4). Profunditats: mínima: -11,660 metres; màxima: -11,780 metres.

-U.E. 1316: forat de pal 1. Constituïda per tres pedres situades a 44 centímetres del angle sud-oest de la llar 1 i a 37 centímetres de l'U.E. 1314. Formaven una cavitat de 28 centímetres per 20 centímetres, a l'interior de la qual aniria un pal relacionat amb la llar de foc 1. Profunditats del forat: mínima: -11,980 metres; màxima: -12,135 metres.

-U.E. 1317: forat de pal 2. Constituïda per tres pedres situades a 90 centímetres de l'angle nord-oest de la llar 1, i a 80 centímetres de l'U.E. 1314. Formaven una cavitat de 21 centímetres per 16 centímetres, a l'interior de la qual aniria un pal relacionat amb la llar de foc 1. Profunditats: mínima: -11,865 metres; màxima per determinar.

-U.E. 1318: nivell d'habitació, la terra és de color marró pàl·lid (5YR5/2), amb gran quantitat de tovots i cendra. Està per excavar. Profunditat mínima: -11,940 metres.

-U.E. 1319: grup de pedres, possible paret per determinar, formada per pedra granítica de dimensions petites. Mesura 0,60 metres de longitud per 0,24 metres d'amplada. Està orientada en direcció oest-est i continua a la cala P5 que està per excavar.

-U.E. 1320: taca número 2, compacta, de tovot o de tàpia caiguda (sostre, paret?) de color ataronjat vermell moderat (10R4/6). Continua a la cala P5, per excavar. Profunditats: mínima: -11,770 metres.

-U.E. 1321: forat de pal número 3. Constituït per dues pedres granítiques separades per 10 centímetres per quatre centímetres, sembla que era un forat de pal relacionat amb la llar 1, i les U.E. 1316 i 1317. Es troba situat a 80 centímetres de l'inici de l'U.E. 1319. Profunditats: mínima: -11,340 metres; màxima: -11,470 metres.

-U.E. 1322: element de combustió (llar de foc 2?), de consistència compacta i de coloració ataronjada vermellosa moderada (10R4/6). Està delimitada però s'ha d'excavar. Situada a 70 centímetres de l'U.E. 1314 (pedra granítica llar 1), a 55 centímetres de l'U.E. 1320 (taca número 2), i a 150 centímetres de la muralla (U.E. 1000).

-U.E. 1323: farciment del forat de pal número 1 (U.E. 1316), de consistència compacta, de coloració marró pàl·lida (5YR5/2). Profunditats: mínima: -11,980 metres; màxima: -12,135 metres.

-U.E. 1324: farciment del forat de pal número 2 (U.E. 1317), de consistència compacta, de coloració marró pàl·lida (5YR5/2). Profunditats: mínima: -11,865 metres; màxima per determinar.

-U.E. 1325: arciment del forat de pal número 3 (U.E. 1321), de consistència compacta, de coloració marró pàl·lida (5YR5/2). Profunditats: mínima: -11,340 metres; màxima: -11,470 metres.

Cala P5

La cala P5 es troba situada a continuació i a l'est de la P4. Mesura 6 metres d'amplada (paral·lela a la muralla). Tot just es va iniciar l'excavació.

-U.E. 1400: estrat superficial no acabat.

Cala C1

La cala C1, a l'anterior campanya anomenada P6, es troba ubicada al nord de la cala P3 on el pendent és molt suau. Aquesta habitació presenta les parets molt arrasades, especialment les situades al cantó nord, est i sud, on només resta la primera filada i, en algún cas, falta. Això fa que el material es trobi degradat en fragments petits i en poca quantitat. Es desconeix, de moment, l'entrada de l'habitació.

En iniciar-se els treballs de camp, de les unitats estratigràfiques de deposició s'han coordenat totes les restes de cultura material que apareixen; es busquen els eixos (la x i la

y) de cada peça, per obtenir la distribució espacial dels diversos elements lítics, ceràmics o metàl·lics trobats dintre de l'habitació.

Les unitats estratigàfiques que presenta aquesta cala són les següents:

-U.E. 2000: unitat superficial poc potent, composada per fulles, arrels i soques. La coloració de la terra és marró groguenca molt fosca (10YR2/2) de consistència flonja. Dóna poc material, entre el qual cal destacar nombrosos fragments de tovot i ceràmica ibèrica al torn. Profunditat: - 5,109 metres.

-U.E. 2001: estrat de deposició, format per una terra de consistència poc forta i de coloració ataronjada groguenca pàl·lida (10YR8/6) amb nombroses pedres granítiques. El material és escàs i els seus percentatges són els següents: 50% de ceràmica al torn, 26,9% de ceràmica a mà, 19,2% de tovot, i 3,8% de pedres foràmies. Profunditat: - 5,309 metres.

-U.E. 2002, 2006, 2007 i 2008: parets de pedra granítica construïdes en sec que es recolzen directament sobre la roca natural. La seva disposició delimita una estança trapezoïdal amb, com a mínim, una obertura a l'exterior (encara es troba en procés d'excavació). Les pedres emprades en la seva edificació són de mida mitjana a les parets 2007 i 2006, i tenen una grandària superior i es mantenen ben escairades, encara que es conserven pitjor, a la 2002 i 2008. Profunditat mitjana: -5,679 metres.
2002.- Paret situada al sud, està formada per cinc grans carreus, li manca el de l'angle est i un del centre. Dimensions: longitud conservada: 3,12 metres; amplada oest: 0,74 metres; amplada est: 0,46 metres.
2006.- Paret situada a l'oest, presenta una construcció amb pedres de petites dimensions que formen dos paraments. Dimensions: longitud total: 4,75 metres; amplada mitjana: 0,44 metres.
2007.- Paret situada al nord, presenta el mateix tipus de construcció que la paret U.E. 2006; no conserva l'angle est. Dimensions: longitud conservada: 2,88 metres; amplada mitjana: 0,44 metres.
2008.- Paret situada a l'est. Està formada per sis pedres grosses i no conserva cap dels angles; la part central de la paret no s'ha trobat encara. Dimensions: longitud conservada: 5 metres; amplada: 0,40 metres.

-U.E. 2003: nivell d'abandonament, de coloració heterogènia que oscil·la entre l'ataronjada groguenca pàl·lida (10YR8/6) i la marró clara (5YR5/6), de consistència variable, amb abundants fragments de quars natural i freqüents arrels i carbons a tota la seva superfície. Es registren nombrosos bocins de ceràmica ibèrica i de tovot molt desfet, cosa que afavoreix la variació de color a tot el nivell. El material es troba situat majoritàriament a les zones nord i oest de l'habitació a causa del pendent que presenta una inclinació oest-est. Això també s'observa en la conservació de les parets. Els percentatges de material són els següents: 57% de ceràmica al torn, 30% de ceràmica a mà, 11% de tovot, 1% de pedres foràmies i 0,6% de metall. Profunditat: - 6,044 metres.

-U.E. 2004: nivell de llims de color ataronjat groguenc pàl·lid (10YR8/6), de consistència compacta. No es conserva a tota la superfície interna de la casa, només s'aprecien paral·lelament al parament intern de les parets nord (U.E. 2007) i oest (U.E.2006) de l'estructura. Profunditat absoluta: entre 5 i 10 centímetres.

-U.E. 2005: estrat de deposició, la terra és de consistència compacta i de coloració marró fosca (5YR3/4). És un nivell amb bona fiabilitat estratigràfica, encara que en el sector sud-est hi ha una gran quantitat de soques que el contaminen. Els materials són escadussers i molt degradats. Els seus percentatges són els següents: 0,3% de vernís negre, 51% de ceràmica al torn, 31% de ceràmica a mà, 0,3% de fitxes, 0,6% de fusaioles, 6% de pedra local, 2% de pedra foràmia, 1% d'escòria de ferro, i 6% de tovot. Profunditats: mínima: -6 metres; màxima: -6,174 metres.

-U.E. 2009: element de combustió (possible llar) ubicada en el centre de la cala, del cantó sud-oest, encara per excavar. Presenta de moment unes dimensions irregulars de 0,50 per 0,60 metres. Profunditat mínima: -6,174 metres.

-U.E. 2010: nivell d'habitació de terra batuda i atapeïda, molt consistent i forta, amb una coloració grisa ataronjada (10YR7/4). A la zona central de la cala assoleix uns vuit centímetres de gruix. S'ha d'acabar en la propera campanya. Profunditat mínima: -6,174 metres.

-U.E. 2013: nivell de deposició molt endurit que s'estén per sota del nivell d'habitació i per sobre de la roca mare, de color groc grisós pàl·lid (10Y8/2). S'ha d'acabar en la propera campanya. Profunditat mínima: -6,374 metres.

RESULTATS I CRONOLOGIA

Continuem excavant al costat de l'àrea de possibles magatzems del sud del poblat; del cantó del parament intern de la muralla els fragments ceràmics són abundants, també es troben moltes pedres foràmies treballades, segurament utilitzades com a eines; la presència d'un possible basament construït amb pedres petites a la cala P4 (U.E. 1302) suggereix l'existència d'un cobert molt aprop de la muralla i les llars (U.E. 1310, 1311, 1312, 1313 i U.E. 1322) indiquen un habitatge o un taller.

La potència estratigràfica de les cales excavades (P3, P4 i P5) és poc important a la zona nord, en canvi a la part sud, quan la roca natural presenta una inflexió i el bastiment intern de la muralla torna a aparèixer i fa de contenció de la terra, les cales prenen una nova dimensió amb nivells de gruixos considerables.

A les cales P3 i P4 no hem trobat de moment parets d'estructures construïdes. A la cala P4 han sortit, tocant a la muralla, dos nivells d'habitació (U.E. 1309 i 1318) amb dues estructures de combustió, una llar 1 (U.E. 1310, 1311, 1312 i 1313) i una altra de probable, llar 2, (U.E. 1322) que està per determinar. Una possible paret de tovot o sostre (U.E. 1315 i 1320), i una altra paret de pedra (U.E. 1319) que s'endinsa a la cala P5. En aquesta cala P4 la roca natural constitueix una cavitat interna, segurament preparada, al contrari del que passava a la cala P3 on el granit aflorava molt alt.

S'han identificat tres agrupacions intencionades de pedra (U.E. 1316, 1317 i 1321) que formaven forats de pal (U.E. 1323, 1324, 1325), molt probablement relacionades amb una estructura per a la sortida de fums de la llar 1 (U.E. 1310, 1311, 1312 i 1313). En el punt on hem deixat els treballs enguany comencen a sorgir quatre pedres de la filada superior del parament intern de la muralla (U.E. 1000) del cantó de la cala P3; sembla que les primeres filades de la defensa en aquesta cala P4 foren construïdes a un nivell més

baix, seguint el pendent brusc de la muntanya, i que la muralla estarà millor conservada que en les cales properes més occidentals (P3 i P2).

La defensa, a partir de la cala P3 presenta quatre filades de parament intern del cantó est, formades per grossos carreus. S'accentua el gir de la fortificació cap al sud-oest iniciat a P1-P2. El parament extern està per delimitar. Manquen parets d'habitació perpendiculars o paral·leles a la muralla. La muralla en el tram de P3 té una amplada que oscil·la entre 1,30 i 1,10 metres , i una altura en el parament intern entre 0,75 i 0,20 metres.

L'àmbit C1 indica l'existència d'un barri de cases situat a la zona central del poblat, lloc on el pendent és més suau i, per tant, l'erosió no ha estat tant forta, i on probablement la potència estratigràfica sigui més important a la part baixa. Aquest barri continua a la zona on hi ha l'actual camí d'accés que condueix al cim de la muntanya i on, a causa de la degradació del terreny, es veuen diverses parets d'habitació.

Cal destacar, però, que l'habitació C1 presenta les parets molt degradades, especialment les situades al cantó nord, est i sud, on només resta la primera filada i en algun cas falta, això fa que la potència de terra sigui poca. Es desconeix també la situació de l'entrada i, per tant, la seva orientació. Les unitats estratigràfiques excavades no indiquen cap element diferenciador (llar, delimitacions internes, etc.). Dimensions: longitud: 5,86 metres; amplada mitjana: 3,80 metres, amb una superfície total interna d'uns 13,80 metres quadrats. Els materials descoberts fins ara són molt degradats i poc significatius.

Al costat est de la cala C1 superficialment es constata un aflorament de pedres grosses alineades de forma intencionada i disposades amb la mateixa orientació de la paret sud (U.E. 2002) de la cala C1. Les quals marquen el límit nord de les cales P3, P4 i P5. Aquest mur sembla que separa la barriada central de la del centre sud.

S'han determinat dos nivells d'habitació (U.E. 2005 i 2010), i una possible estructura de combustió (U.E. 2009) encara per precisar. S'ha dibuixat per triangulació la distribució dels materials arqueològics exhumats, per intentar avaluar a nivell microespacial possibles funcionalitats dintre de l'àmbit. Els materials són escadussers i es troben molt fragmentats.

En línies generals, la cronologia de les àrees excavades continua donant un període comprès entre la primera meitat del segle IV i els inicis del segle III a.C., amb alguns elements intrusius anteriors i posteriors a aquestes dades.

Durant la campanya realitzada el mes de setembre de 1997 s'han reconstruït dos sectors del parament extern de la muralla, amb la mateixa tècnica constructiva existent, 2,70 metres en direcció nord, i 25,40 metres del tram sud. L'angle sud-oest de la muralla s´ha refet totalment seguint les línies que marca la banqueta original de reforçament. L'altura resultant és la conservada en el parament intern de la defensa. La pedra utilitzada es va trobar en els pendents sud i oest, fora de l'*oppidum*.

BIBLIOGRAFIA

AA. VV. (1996) *Montbarbat (1978-1986)*, Lloret de Mar.

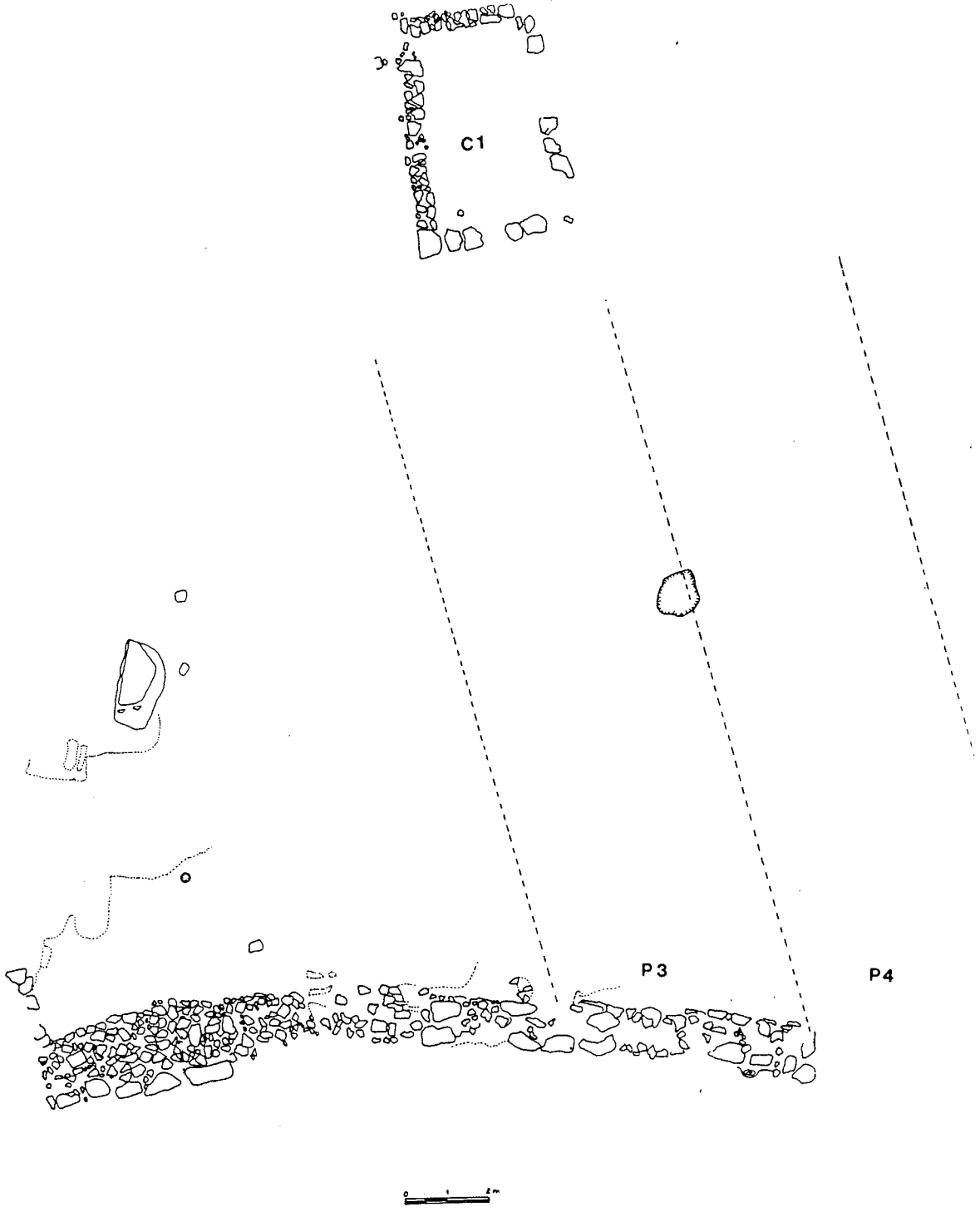
BURGUEÑO E. & VILÀ M.V. (1996) El poblat ibèric de Montbarbat: Aproximació a l'estudi del territori al curs inferior de la Tordera en època ibèrica, *Quaderns de la Selva*, 9, pp. 55-84.

VILÀ M.V., ALBIOL E., BARRACHINA C., BURGUEÑO E., MARTÍN S., NEGRE M. & RAMÓN E. (1996) Montbarbat (Lloret de Mar-Maçanet de la Selva, la Selva), Campanyes 1994-1995, *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, pp. 65-75.

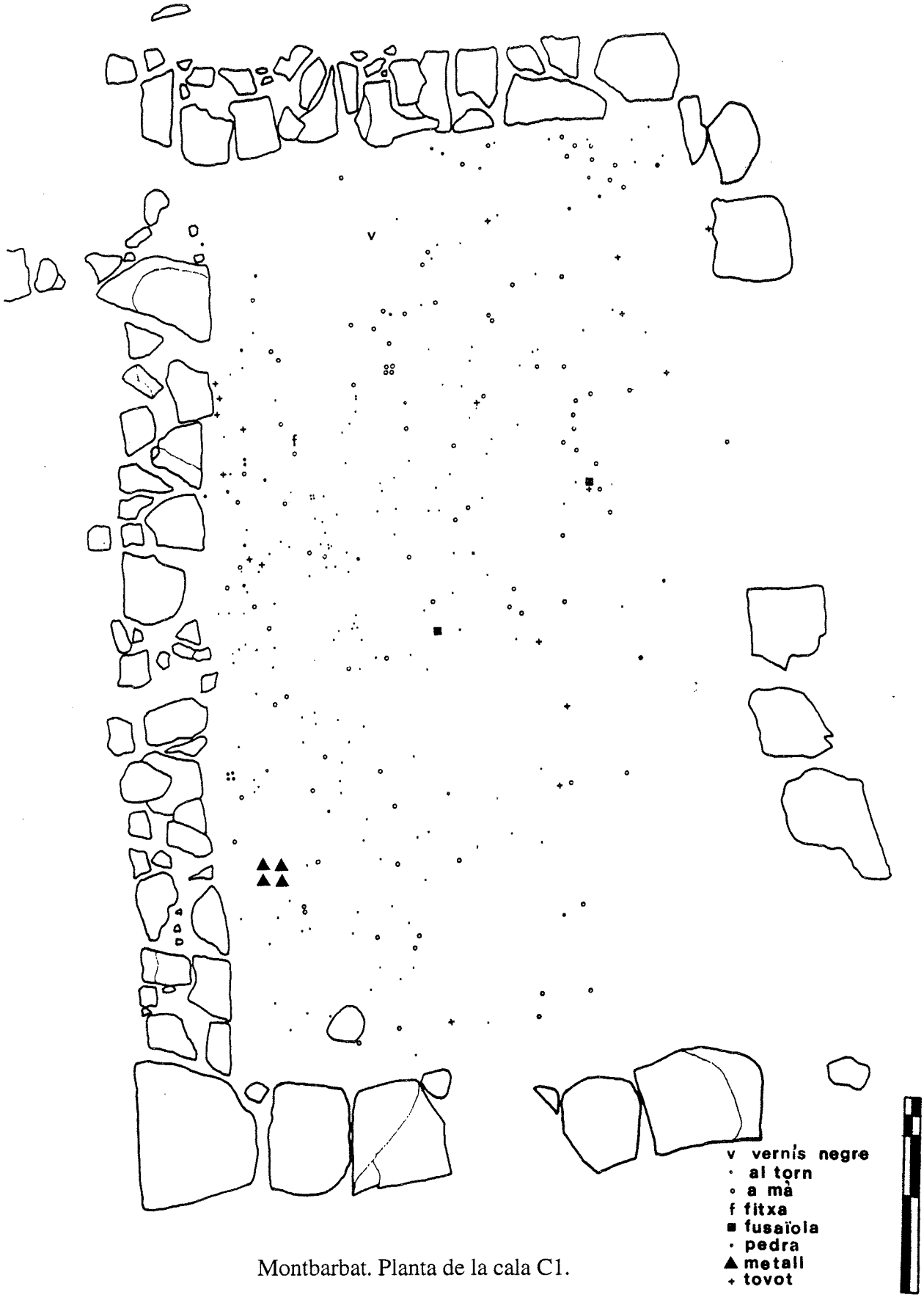
VILÀ M.V., ALBIOL E., BARRACHINA C., BURGUEÑO E., MARTÍN S., NEGRE M., RAMÓN E. (1996) El poblat ibèric de Montbarbat, una aportació a la Cultura Ibèrica, *Activitat Científica*, 9, Universitat de Barcelona, pp. 20-21.

VILÀ M.V., ALBIOL E., BARRACHINA C., BURGUEÑO E., MARTÍN S., NEGRE M. & RAMÓN E. (1996) *Mèmoria del poblat ibèric de Montbarbat (Lloret de Mar – Maçanet de la Selva, la Selva) corresponent a l'any 1994. Àmbit R9B i P1 (Magatzem II i Magatzem III, respectivament)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, (inèdita).

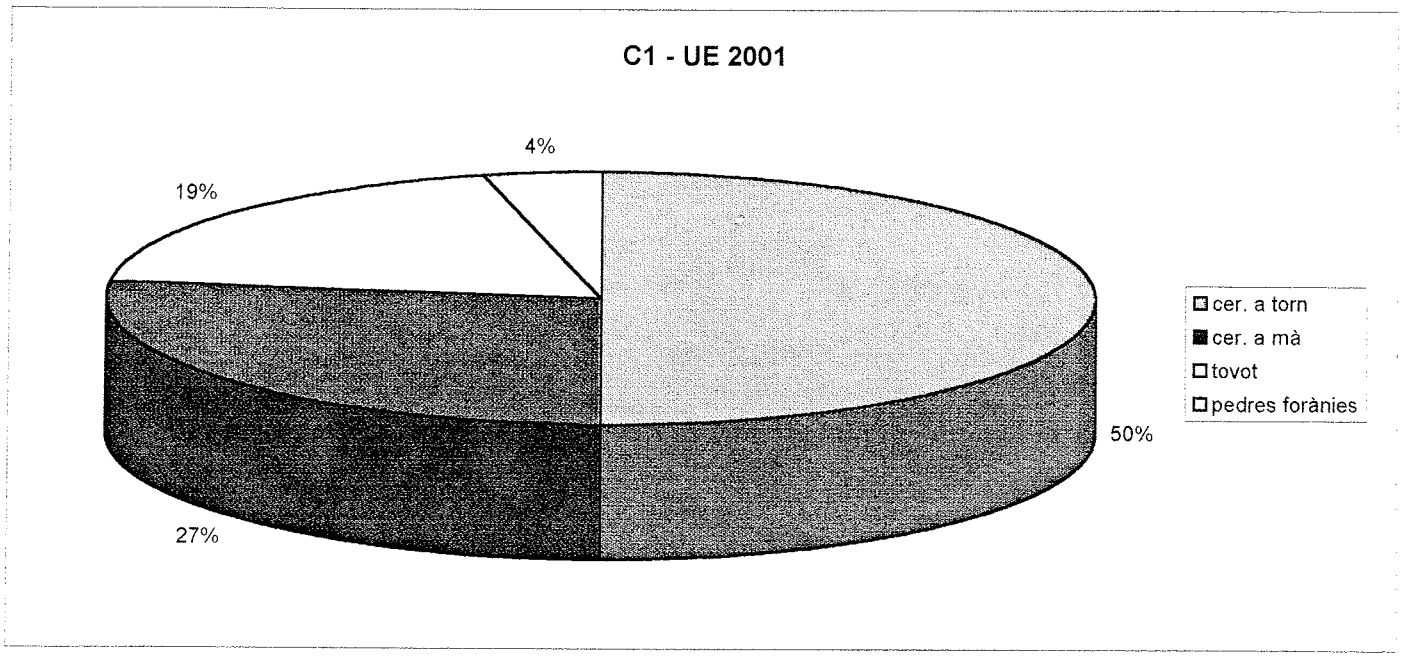
VILÀ M.V., ALBIOL E., BARRACHINA C., BURGUEÑO E., MARSÀ N., MARTÍN S., NEGRE M. & RAMÓN E. (1997) *Mèmoria del poblat ibèric de Montbarbat (Lloret de Mar – Maçanet de la Selva, la Selva) corresponent a l'any 1995. Cala P2*, Generalitat de Catalunya. Barcelona, (inèdita).

Montbarbat. Zona centre-sud.

Montbarbat. Planta de la cala C1.

Montbarbat. Distribució de materials per percentatges de la cala C1.

Foto superior: llar de foc núm. 1. Foto inferior: reconstrucció de l'angle sud-oest de la muralla.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LES EXCAVACIONS A LA MUNTANYA DE SANT JULIÀ DE RAMIS (EL GIRONÈS)

Josep BURCH
Josep M. NOLLA
Lluís PALAHÍ
Jordi SAGRERA
David VIVÓ

INTRODUCCIÓ

L'any 1995, l'àrea d'arqueologia de la Universitat de Girona va rebre la petició de l'Ajuntament de Sant Julià de Ramis d'encarregar-se de les excavacions dels jaciments de la muntanya on es localitza l'església dedicada actualment als Sants Metges, amb la voluntat, per part de l'ens local, de tirar endavant un ambiciós programa a mig i llarg termini que contemplava l'adquisició de tots els terrenys d'aquella àrea que no fossin de titularitat pública, el trasllat de l'antic cementiri i una excavació en extensió, seguida d'una consolidació immediata de les estructures recuperades i d'una adequació funcional dels lloc excavats per a la creació d'un parc arqueològic. L'ambició dels plantejaments, el convenciment del paper que la universitat ha de jugar en la relació amb l'entorn immediat i el potencial arqueològic del jaciment en feren acceptar la proposta de seguida.

Les possibilitats econòmiques que posà a la nostra disposició l'ajuntament de la vila, molt generoses, feien possible el manteniment d'un equip nombrós -30 persones- durant un mes, fet que determinà el disseny del programa d'intervencions dels tres primers anys: en primer lloc, calia continuar l'exploració del sector afectat per l'ampliació, inacabada, del cementiri que donà lloc a una excavació de salvament que féu possible el descobriment d'un llenç de muralla notable i ben conservat (Burch & Sagrera, 1994, pp. 63-71; Burch, 1994, pp. 75-87; Burch, 1995, pp. 85-94; Burch & Sagrera, 1996, pp. 59-66). Calia, segons pensàvem, explorar aquest sector en extensió i profundiat, acabar-lo i un cop enllestit, fer-lo accessible i incorporar -lo al circuit de visita del sector monumental de la muntanya a redós del temple romànic dedicat als Sants Metges. Tanmateix, el fet que

l'equip fos tan nombrós facilità l'obertura d'una nova zona en el sector situat a uns 275 m cap al nord-oest de l'àrea esmentada, en el punt de més extraordinari control visual del territori de l'entorn i on s'havia assenyalat l'existència d'una suposada torre de guaita d'època romana que, molt parcialment, era visible (Nolla & Casas, 1997, pp. 146-148) i que coincidia amb els límits occidentals de l'*oppidum* segons la prospecció efectuada per J. Burch l'any 1993 (Burch & Sagrera, 1994, pp. 63-71; Burch, 1994 , pp. 75-87). Aquesta nova zona seria el sector 2 i l'altra l'1.

EL SECTOR 1. DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS. TOPOGRAFIA. CRONOLOGIA

Es tracta d'una plataforma plana situada immediatament per sota del nivell de l'església i del cementiri adjacent, uns vuit metres per sota, d'uns 35/40 m de llargària i d'una amplada, artificial, d'uns 14 m. A l'extrem nord-oest d'aquesta zona, l'esquist rocós de base s'eleva creant un límit natural. Justament al seu davant s'ha situat un camí, relativament modern, que comunica aquesta zona amb la terrassa més alta on s'alça l'antic temple parroquial. Tot aquest espai fou objecte d'importants obres de plataformització el 1993 (o 92 ?) per crear un espai gran i còmode que fes possible l'ampliació del cementiri cap al sud-oest, cap a la vall del riu Ter, i fer-la més gran i més segura bastint-hi una potent escullera d'enormes blocs de pedra calcària, suaument atalussada i refermant el camí que acabem d'esmentar per facilitar l'arribada de màquines i camions. Tots aquests treballs modificaren puntualment l'indret i cal tenir-los presents a l'hora d'intentar entendre l'evolució del lloc.

En començar els treballs, l'aspecte era el següent: un pany de muralla, recte, d'uns trenta metres que presentava, al sud-est, un canvi de direcció en angle recte o l'evidència del brancal d'una porta. Era feta, preferentment, de blocs notables de pedra calcària procedent dels contraforts de les Gavarres a l'altra banda del riu Ter, a poc més d'un quilòmetre de distància de l'*oppidum*, i algun carreu de gres que sembla reutilitzat. A tres metres, un altre mur paral·lel i semblant que fou interpretat com un segon recinte murat i entre un i altre, uns murets d'esquist, equidistants, que semblaven correspondre a unes intervencions posteriors quan el recinte emmurallat interior ja no funcionaria. Les datacions proposades eren del primer quart del segle IV a.C. per la fortificació exterior, a partir d'un petit sondeig efectuat a l'exterior, de finals segle II a.C., pel mur interior i de principis del segle I a.C., pels murets perpendiculars (Burch & Sagrera, 1994, pp. 63-71; Burch, 1994, pp. 75-87; Burch, 1995, pp. 85-94).

La nostra intenció era d'excavar davant de la muralla per fer-la més evident, per poder-la estudiar amb detall en tota l'extensió, aconseguir més material per confirmar-ne i polir-ne la datació i explorar semblantment el mur intern i les parets perpendiculars d'esquists disposats en sec.

L'aparent simplicitat s'esvaí de seguida; tant en un extrem com en l'altre es posen al descobert, colgats per un gran farcit que calia datar a la darreria del segle II a.C., i que esdevingué després un abocador amb pervivència fins a l'inici de segon terç del segle I a.C., aproximadament, els sòcols en pedra d'uns murs que conformaven un seguit de cambres que havien estat ocupades durant una llarga etapa amb modificacions i reformes que, de vegades, havia deixat senyals tangibles. Era evident, arreu on es podia constatar, l'anterioritat d'aquest barri en relació a la gran muralla que fou la causa de l'abandonament dels habitatges, els murs dels quals tallà brutalment quan fou necessari.

La neteja del sector, acurada, i la fragilitat de la teoria d'un doble recinte murat esglaonat en un curt període de temps, ens feren plantejar, com a hipòtesi de treball que calia confirmar, la possibilitat que no fos altra cosa, en realitat, que una única obra de defensa feta segons la tècnica tan romana de l'*emplecton*, de triple fulla: dos poderosos murs disposats equidistants i paral·lels, un farcit interior de terra i pedruscall i uns murs perpendiculars de connexió i lligam del parament interior i exterior.

L'ÀREA RESIDENCIAL

Només la coneixem parcialment però amb prou claredat com per explicar-ne algunes característiques constructives i, subtilment, la seva història.En la primera meitat del segle IV a.C., en funció del material, preferentment ceràmic, que hem localitzat per sota dels primers paviments i que serví per aplanar i fer viable la utilització del lloc, per raons que se'ns escapen i que només a partir d'indicis encara poc segurs, podríem considerar com un eixample, com un creixement d'un *oppidum* que, consolidat, havia quedat petit i no com l'emprempta de l'ocupació primigènia.

Per fer habitable aquest sector, com passa en la major part del vessant sud-occidental de la muntanya, calgué una obra comuna de gran magnitud que no s'ha conservat però que podem deduir sense massa problemes. En efecte, en haver-hi uns desnivells molt forts fou necessari crear, en una cota determinada que ens és desconeguda, un gran mur de contenció que degué fer alhora tasques defensives, d'una alçada notable, i que creà un gran farcit d'elevació i plataformitzà la zona creant una àmplia zona on bastir-hi

habitatges, magatzems i àrees de treball. Per treure el màxim profit de l'actuació i seguint una tradició local ben documentada (Maluquer de Motes, 1972, pp. 43-60; Maluquer de Motes, 1982, pp. 206-207; Martín, 1994, pp. 101-102; Caravaca & Teixidor, 1996, pp. 119-125), hom retalla la roca del subsòl per construir la capçalera d'aquestes cambres rectangulars a les quals s'adossaven els fonaments i els sòcols dels murs fets de plaques d'esquist unides en sec o amb argila. Pel damunt, les parets foren continuades amb toves o amb paret de tàpia i el sostre, sobre un embigat de fusta, seria de branques, palla i fang. Els paviments eren, preferentment, de terra piconada o, els més sofisticats, d'un enllosat de plaques esquistoses. En una de les cambres, situada a l'extrem sud-est, fou descoberta la solera d'un gran forn de planta circular, fet de bocins de terrissa i argila conformant diverses capes sobreposades, emmarcat per un mur d'esquist que pertanyia a la fase inicial de funcionament de l'espai i un altre petit forn, angular, bastit amb molta cura que seria coetani del moment d'abandonament del lloc quan fou edificada la muralla tardorepublicama. No sabem en quin moment el gran mur de sosteniment d'aquesta àrea cedí i s'inicià l'esllavissada de tot el sector que ha portat a la desaparició física de pràcticament tota la barriada bastida més enllà de la roca, cosa que dificulta enormement la restitució urbanística i funcional del lloc.

És interessant assenyalar la doble orientació d'aquestes cambres, nord-est/sud-oest, unes i nord-sud, les altres, amb un espai intermedi que potser serví de punt de connexió entre ambdues, condicionades probablement per la forma de la roca que s'aprofità sempre que fou possible. En algunes de les cambres hem pogut localitzar murs arrasats, parets noves, portes closes i altres d'obertes, forns abandonats i altres evidències que posen de manifest una llarga i rica ocupació.

Només queda acabar d'explorar el punt d'unió entre les dues trames amb diferent orientació per deixar visitable aquest sector del poblat.

LA MURALLA

Aquesta poderosa obra de fortificació és un monument notable i bastant ben conservat, malgrat l'agressió que patí, en ser descobert quan s'ampliava el cementiri municipal. La interpretació inicial -un doble recinte que correspondria a dues èpoques separades per una llarga etapa i, més endavant encara, uns murets perpendiculars compartimentant espais (*supra*)- i la datació proposada a partir dels condicionants propis de tota excavació d'urgència, han estat matisats com a conseqüència de l'excavació en extensió d'aquesta àrea. En efecte, es tracta d'una obra unitària -un doble mur de carreus de pedra calcària,

preferentment, i algun bloc de gres, disposats paral·lelament a poc més de 3 m de distància, i farcit al mig de pedruscall i terra d'escombreres. A unes distàncies determinades -cada 2'60 m i cada 5'80 m, es disposen uns murets d'uns 0'50 m, d'esquists lligats en sec o amb una mica de fang, que van de paret externa de dins a paret de fora, lligant-les i cohesionant el reble intern. Els murs interns i externs es disposen directament sobra el sòl geològic en el ben entès que les restes estructurals preexistents no foren mai utilitzades per recolzar l'obra nova, sinó que es tallaren de tal manera que fos possible fonamentar directament sobre roca. En aquest cas, i per la cota d'aparició del subsòl geològic, el mur intern es fonamenta a més alçada que l'extern. Les parets de cohesió s'imbriquen en un i altre mur, i s'adapten perfectament als desnivells de la roca subjacent.

Coneixem, de moment, un pany d'uns 35 m, amb un possible gir o porta en l'extrem sud-est i cal saber com aquesta formidable muralla s'adapta i s'encaixa a l'altra punta -nord-oest- amb una elevació significativa de la roca. En aquest sector no hi hagué, amb seguretat, cap torre defensiva.

Aquestes defenses, amb un aspecte exterior d'una mena d'*opus quadratum*, que utilitzaren una matèria primera sòlida i adequada, però costosa, que calgué anar a cercar a l'altra banda del riu Ter, als contraforts de la muntanya de Montjuïc, especialment per bastir-les, són fetes dins de la tradició romanorepublicana, tal com podem observar, sense anar més lluny, en les muralles fundacionals de la ciutat regular d'Empúries que caldria datar a la darreria del segle II a.C. Es tracta de la tècnica de l'*emplecton* ben desenvolupada en el món grecohel·lenístic i assimilada de seguida en la Mediterrània central i occidental. La datació, ben establerta a partir del material recuperat en el reble intern i confirmada pels anivellaments exteriors, s'ha de situar en un moment imprecís dins del darrer terç del segle II a.C. i cal considerar-la obra romana. Sembla que a l'altra banda del tossal on s'eleva l'església romànica, mirant cap a nord, també es localitzarien restes d'aquesta mateixa fortificació, que tindria una forma menys regular del que faria pensar el tram que hem explorat abastament, adaptant-se, tanmateix, adamirablement a la topografia del lloc en benefici de la solidesa defensiva. No sabem, tampoc, si es tracta d'una mena de fortalesa, disposada en el punt central de l'*oppidum* o una part de les muralles que l'encerclarien completament. Podria semblar difícil d'explicar aquesta obra important de defensa en la cronologia que proposem, però potser no ho és tant si la contemplem com un intent rigorós i eficaç de controlar visualment i militarment la via d'Hèracles, sobretot després de la conquesta de l'espai sud-est de les Gàl·lies i de la creació de la província narbonense, amb la fundació el 118 a.C. de la colònia romana de *Narbo Martius*, la primera més enllà d'Itàlia (sobre aquestes qüestions: Burch et al., en premsa).

Un cop enllestida la muralla, sembla convenient per crear un espai de circulació al seu davant colgar el sòcol dels murs de les dependències que conformaven aquella barriada desafectada en construir-se la fortificació. L'excavació del lloc ha permès constatar, d'una punta a l'altra, un abocament artificial de pedruscall, terra d'escombreres i material de tota mena, amb moltes restes òssies d'origen animal i terrissa, que omplien l'espai delimitat pels sòcols dels vell murs, fins a fer-los invisibles. Per sobre, tal com posà de manifest l'excavació, s'hi continuaren abocant deixalles. És precisament en aquest nivell on s'ha recuperat el material arqueològic més modern que sembla situar l'abandonament de l'àrea i, molt probablement, de l'*oppidum* vers el primer terç/primera meitat del segle I a.C.

EL SECTOR 2. DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS. TOPOGRAFIA. CRONOLOGIA

Es tracta d'un esperó natural situat a uns 275 m al nord-oest de l'església dels Sants Metges, en una cota lleugerament superior, i és el segon punt més alt del turó de Sant Julià, però també el millor situat respecte al control de la via de comunicacions entre les planes de l'Empordà i de Girona. Tanmateix, aquesta posició elevada i desprotegida ha afectat força al jaciment ja que les estructures, un cop definitivament abandonades, varen quedar totalment desprotegides i el sòl de roca aflora ràpidament, cosa que dificulta la recuperació dels estrats arqueològics originals.

En començar els treballs, el 1995, tot el sector era boscós i feréstec de manera que amb prou feines es podia veure algunt parament dispers, de no més d'una filada d'alçada, i s'intuïa un petit turó artificial, una part del reble del qual es podia observar, el qual dibuixava una forma de mitjalluna. Va ser necessari una feina prèvia de desforestació, manual i reduïda el primer any i molt més àmplia el segon gràcies a l'actuació de l'Ajuntament de Sant Julià de Ramis.

Aquesta estructura havia estat identificada com una possible torre de guaita d'època tardoromana en la carta arqueològica de 1987 i, posteriorment, com el límit occidental del poblat ibèric, tal com s'ha esmentat més amunt. Així, la nostra intenció fou la de confirmar aquestes propostes, si bé amb no massa esperances de fructificar. Tanmateix, els resultats no podien ser més espectaculars, ja que superaren amb escreix les nostres expectatives.

Així doncs, en acabar la campanya de 1997, ja s'han descobert uns 675 m^2 i s'ha pogut testimoniar el tancament occidental del poblat ibèric, així com la torre de guaita baiximperial, juntament amb un gran edifici associat.

LA FASE IBÈRICA

D'aquesta època podem constatar dos sectorts ben diferenciats: la muralla i una zona residencial. La muralla, coneguda tan sols parcialment, té, en el seu tram més llarg, una longitud d'uns 15 m i una amplada d'1,20 m, amb una orientació de nord-est a sud-oest. En l'extrem de ponent, aquesta gira perpendicularment cap a migdia uns 4 m i torna a girar cap a ponent en una estructura que podria ser una torre, ja que sembla estar reomplerta de pedruscall, fet que caldrà confirmar en futures intervencions. L'extrem de llevant també gira perpendicularment cap a migdia i sembla que es relaciona amb un altre mur que corre, paral·lelament, a uns 4 m del primer. Ara per ara, la identificació d'aquest punt és també força dificultosa ja que aquí els murs solament els coneixem per una banda i parcialment, de manera que no es pot afirmar si ens trobem amb el model del sector 1, és a dir una doble muralla connectada amb murets perpendiculars, un *emplecton*, o bé una estructura més complexa com una porta o una torre. Aquestes preguntes s'hauran de respondre, també, en futures intervencions.

Un element que s'ha de tenir molt present és la topografia original del sector, avui dia molt emmascarada. Així, en la intervenció de 1996 es va poder constatar com la cara exterior de l'extrem de ponent baixa uns 2 m per sota del nivell de la roca mare a l'interior del recinte, cosa que ens indica que aquesta muralla es va fer condicionada a l'orografia del terreny que sembla baixar sobtadament, per altra banda fet molt corrent en la poliorcètica ibèrica.

Finalment cal esmentar que aquesta muralla no s'ha pogut datar, ara per ara, amb fiabilitat, ja que no s'ha trobat cap estrat arqueològic intacte associat a ella ja que la construcció de l'edifici baiximperial va arrasar fins a la roca mare qualsevol estructura que hi hagués a l'interior del recinte. Tanmateix, la tècnica constructiva, molt semblant a la del sector 1, si bé de carreus més petits, i la possibilitat de l'*emplecton*, ens fan pensar que formaria part del mateix conjunt i que, per tant, s'hauria de datar al darrer terç del segle II a.C.

La zona residencial. A l'extrem sud-oriental del sector 2, just al final de l'edifici baiximperial, es conserven les empremtes de dues cabanes ibèriques retallades a la roca

mare. Tanmateix, cal ressenyar que la seva planta no és completa, ja que es troben just al marge de la cala i queden retallades pel camí d'accés a l'església. Aquestes, orientades cap a llevant i tallades longitudinalment pel mur terminal de l'edifici abans esmentat, es troben esglaonades una darrera de l'altra, amb un mur al final de la més baixa que emmascara l'escaló de la roca. La superior presenta dos forats cilíndrics, separats per 3 m i retallats a la roca just sobre el marge de l'escaló, i delimita una estructura, probablement de fusta, que conformaria aquesta estança. La inferior presenta, també, dos forats retallats a la roca però en aquest cas junts i dins. En aquest cas, la funcionalitat és diferent, especialment un d'ells que presentava al seu interior un fragment d'espasa i un crani, i altres restes d'un nadó, probablement en un context de ritu propiciatori i no fundacional, ja que no està associat a cap mur o estructura.

Com a la resta del sector no es va poder trobar cap estrat arqueològic fiable associat a les estructures, atès que directament sobre el sòl de roca, malgrat que hi havia molta ceràmica ibèrica, hi apareixia, esporàdicament, ceràmica tardoromana. Tanmateix, els fortats cilíndrics, i sobretot el de l'enterrament infantil, restaven intactes i van proporcionar uns conjunts reduïts però fiables de la segona meitat del segle II a.C., cosa que ens permet testimoniar l'ocupació d'aquestes estructures, si més no, en aquesta cronologia.

Finalment cal esmentar que, malgrat que l'edifici baiximperial va arrasar tot el sector fins a roca mare, hi ha zones on aquesta apareix intacta, especialment a tramuntana de les cabanes i al centre del pati de l'edifici, on no es pot apreciar cap traça de retalls que prefigurin una possible cabana, cosa que fa pensar en la possibilitat que aquesta zona fins a la muralla estigués lliure de qualsevol edificació, prefigurant una plaça o un *intervallum*.

L'EDIFICI BAIXIMPERIAL

Aquesta és una gran construcció composta per dues estructures diferenciades, tot i que van lligades: la torre de guaita i l'edifici. En algun moment del segle IV sembla que les antigues muralles ibèriques varen ser amortitzades, ja que les estructures s'aixequen sobre part de l'enderroc d'aquestes, i reaprofitades com a base per la torre de guaita. Així, contra aquestes muralles i per la part exterior, s'hi van abocar grans quantitats de terra per tal de formar un turó artificial de fins a 3 o 4 m d'alçada respecte al nivell original de l'exterior, on va ser bastit. Aquest turó, doncs, presenta una forma de mitjalluna, cap a tramuntana, delimitat amb un mur de pedra seca que funcionaria alhora de parament i de mur de contenció, tot i que solament el coneixem en part, mentre que la cara de migdia aprofitaria la muralla ibèrica reforçada amb una argamassa de calç i pedrusca. Per sobre

d'aquest turó, del qual no s'ha conservat el nivell de circulació original, es poden observar les restes, molt malmeses, d'alguna estructura construïda amb murs de pedra lligada amb calç, probablement les fonamentacions de la torre de guaita.

A migdia d'aquest turó, just per sota i al interior de l'antic recinte ibèric, hi ha bastit un gran edifici d'uns 660 m^2, aproximadament, en trobar-se rebaixat pel camí d'accés a l'església. Aquesta construcció té un gran eix longitudinal de nord-oest a sud-est de 30 m de llargària, format per un gran mur de pedra i calç i d'1 m d'amplada que es pot resseguir, ja sigui amb el propi mur, ja sigui per l'empremta negativa retallada a la roca que divideix l'edifici en dues meitats. La meitat oriental sembla ser ocupada únicament per quatre grans estances d'entre 6 i 8 m d'amplada i 9 m coneguts de llarg. Totes elles són paral·leles i estan disposades perpendicularment en aquest mur, i presenten, les tres excavades, sòls d'*opus signinum*, conservats irregularment, d'una gran qualitat i gruixudària. En la segona estança, cap a migdia, hi ha un mur construït posteriorment, que la divideix en dues de més estretes, i que es troba assentat directament sobre el paviment original.

De la meitat occidental, solament en coneixem la part de tramuntana on es pot veure una estructura en U oberta cap al congost, probablement una àrea oberta o pati. D'aquesta estructura solament es conserven els murs de tramuntana i llevant, mentre que el de migdia s'ha perdut, i en quedant, solament, la rasa retallada a la roca mare. Una característica d'aquesta estructura és la presència de contraforts en la seva part interna, formats per grans blocs escairats de gres, un reforçant cada cantonada i dos en cada pany de mur. Aquests contraforts presenten una problemàtica estructural, ja que pressuposen una alçada molt considerable de l'edifici. Contraforts similars es poden veure a la vil·la del Hort d'en Bach, a Maçanet de la Selva, a les fases baiximperials, raó per la qual podria tractar-se d'una característica constructiva del moment. També, en aquest espai descobert es detecta una petita construcció d'un moment posterior recolzada contra la cantonada est.

Constructivament l'edifici presenta unes característiques comunes. Grans murs de pedruscall unit amb morter de calç, de gran solidesa, assentats directament sobre la roca mare parcialment retallada per tal d'aconseguir un nivell d'edificació uniforme, per la qual cosa és possible resseguir-los, fins i tot, quan el mur ha desaparegut. Un element destacat a tenir en compte és la reutilització i adaptació de grans blocs de gres, principalment emprats en la construcció dels contraforts abans esmentats, que denoten l'existència d'un edifici anterior de gran rellevància. Entre els blocs recuperats en superficial es poden

apreciar proporcions i tècniques constructives netament romanes (mides en peus romans i rebaixos de cua d'oreneta), així com un orostat de considerables dimensions.

Igual que passa amb la fase anterior, la major part dels estrats estan alterats, amb una gran abundància de material ibèric, si bé amb la presència testimonial de ceràmica tardoromana. Tanmateix, és molt destacable que aquesta última es troba tant en la preparació dels paviments de *signinum* com en els estrats segellats per aquests últims, de manera que la construcció de l'edifici es pot datar entre els segles IV-V.

Aquesta última dada és de considerable importància alhora de la interpretació de l'edifici. La presència d'una construcció d'aquestes proporcions i solidesa, tant en la superfície com en els seus diferents elements, lligada a una torre de guaita, fan pensar en la identificació d'una fortalesa-caserna que controlaria la *Via Augusta* en un punt estratègicament immillorable. Tanmateix, no s'ha de considerar un element isolat, sinó que formaria part d'un complex sistema defensiu de protecció de la via que connectaria *Gerunda* i Sant Julià amb la torre de guaita bastida en el segle IV sobre els trofeus de Pompeu, al coll de Panissars, i la impressionant fortalesa doble de les *Clausurae*, ja entrat el territori francès, amb el punt intermedi, possiblement, de la torre d'origen tardorepublicà del castell de Falgàs a la Mare de Déu del Mont.

BIBLIOGRAFIA

BURCH J. (1994) Excavacions arqueològiques al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII, Girona, pp. 75-87.

BURCH J. (1995) El poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, noves aportacions, *Excavacions d'úrgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, (B. Agustí, J. Burch & J. Merino, ed.), Sèrie monogràfica, 16, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona, pp. 85-94.

BURCH J. & SAGRERA J. (1994) Excavacions arqueològiques durant l'any 1993 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis (el Gironès), *Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, pp. 63-71.

BURCH J. & SAGRERA J. (1996) Notícia de la presència d'un abocador ceràmic al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, *Cypsela*, XI, Girona, pp. 59-66.

BURCH J., NOLLA J.M., PALAHÍ L., SAGRERA J. & VIVÓ D. (en premsa) La fi del món ibèric: l'exemple de l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià de Ramis, *Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del ferro de l'Europa occidental: de la producció al consum, XXII Colloque International pour l'étude de l'Age du Fer*, Girona, 21-24 de maig de 1998.

CARAVACA J. & TEIXIDOR M. (1996) Excavacions arqueològiques l'any 1994 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis (Gironès), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Gramenet, pp. 119-125.

MALUQUER DE MOTES J. (1972) El poblado ibèrico de Sant Julià de Ramis (Gerona), *Pirineos*, 106, Jaca, pp. 43-60.

MALUQUER DE MOTES J. (1982) Sant Julià de Ramis, *Les Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona, pp-206-207.

MARTÍN M.A. (1994) Els antecedents ibèrics de la ciutat de *Gerunda*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII, Girona, pp. 89-108.

NOLLA J.M. & CASAS J. (1997) Nouvelles données sur la *via Augusta* dans le secteur nord-est de la Catalogne, *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: via et via Augusta,* (G. Castellví, J.-P. Comps, J. Kotarba & A. Pezin, ed.), *Documents d'Archéologie Française*, 61, París, pp. 142-148.

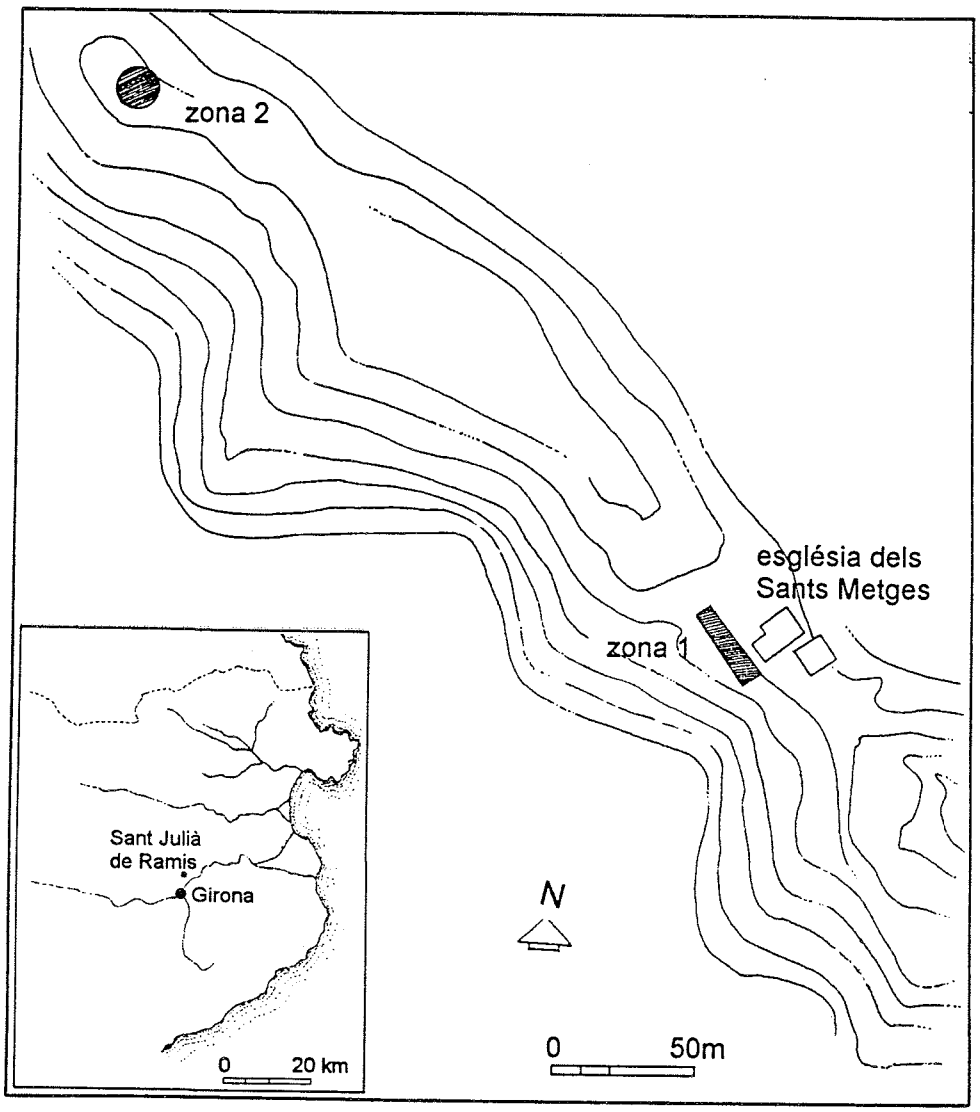

Fig. 1: Plànol de situació del jaciment.

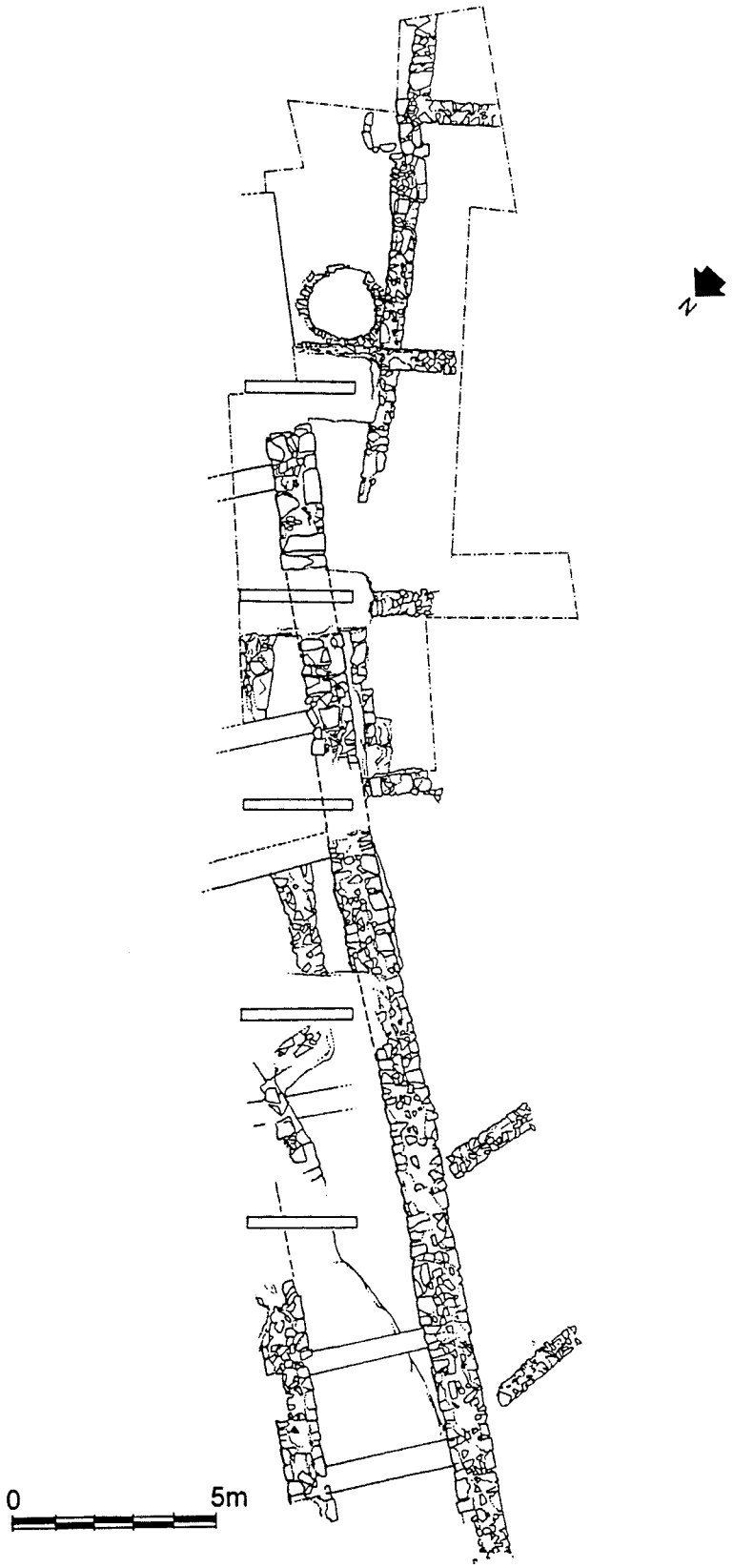

Fig. 2: Planta general de la zona 1.

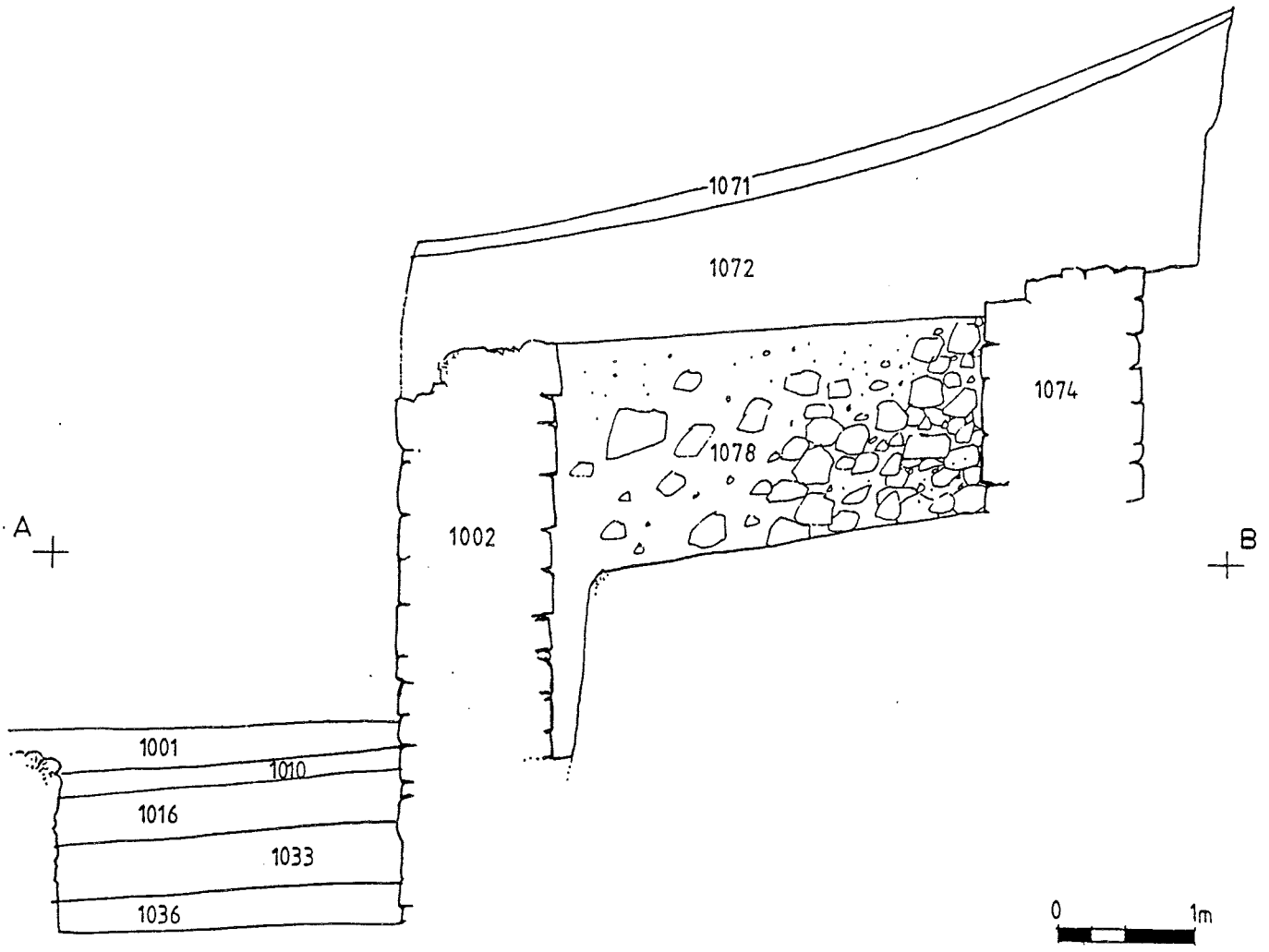

Fig. 3: Secció transversal de les muralles.

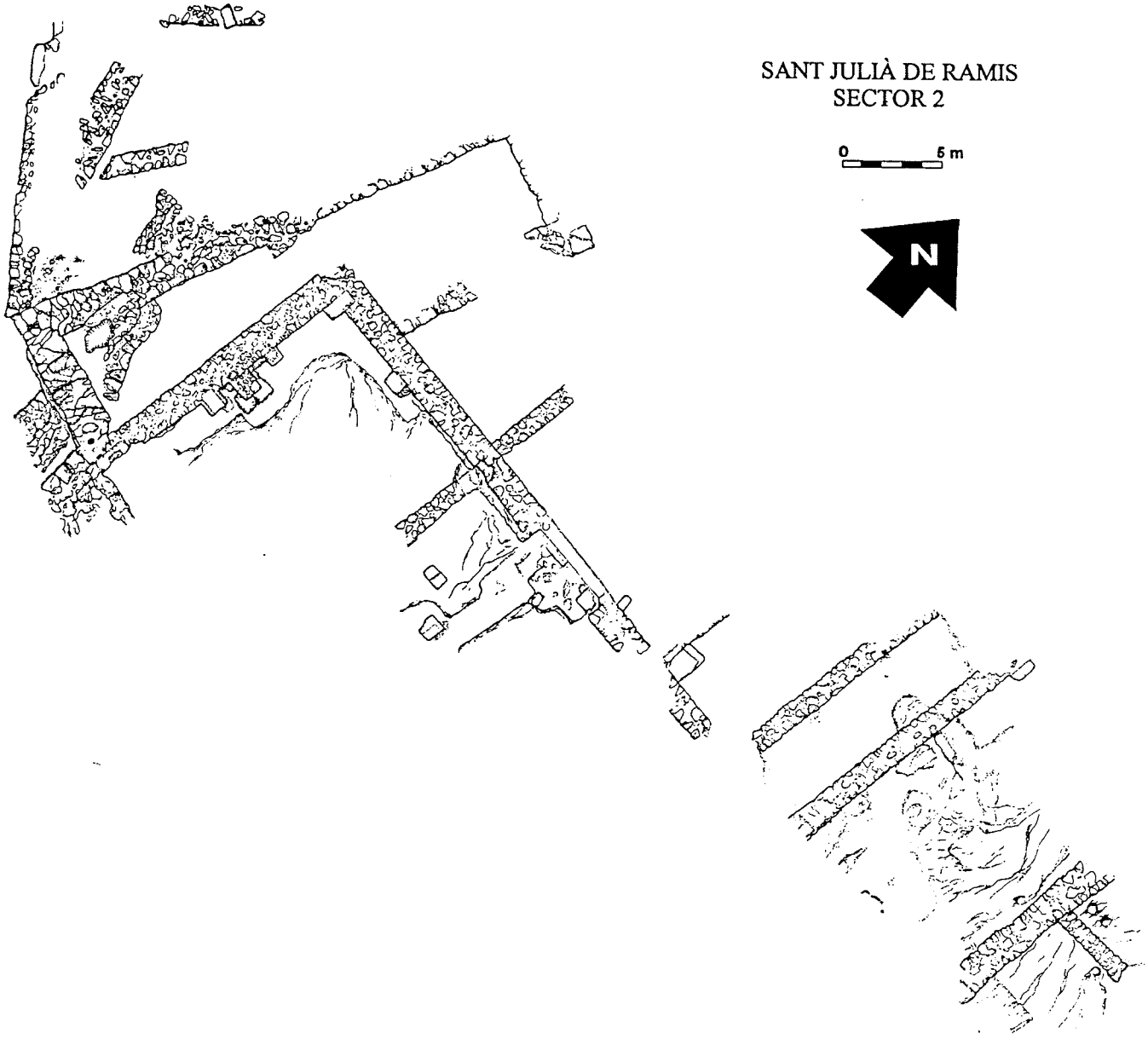

Fig. 4: Planta general de la zona 2.

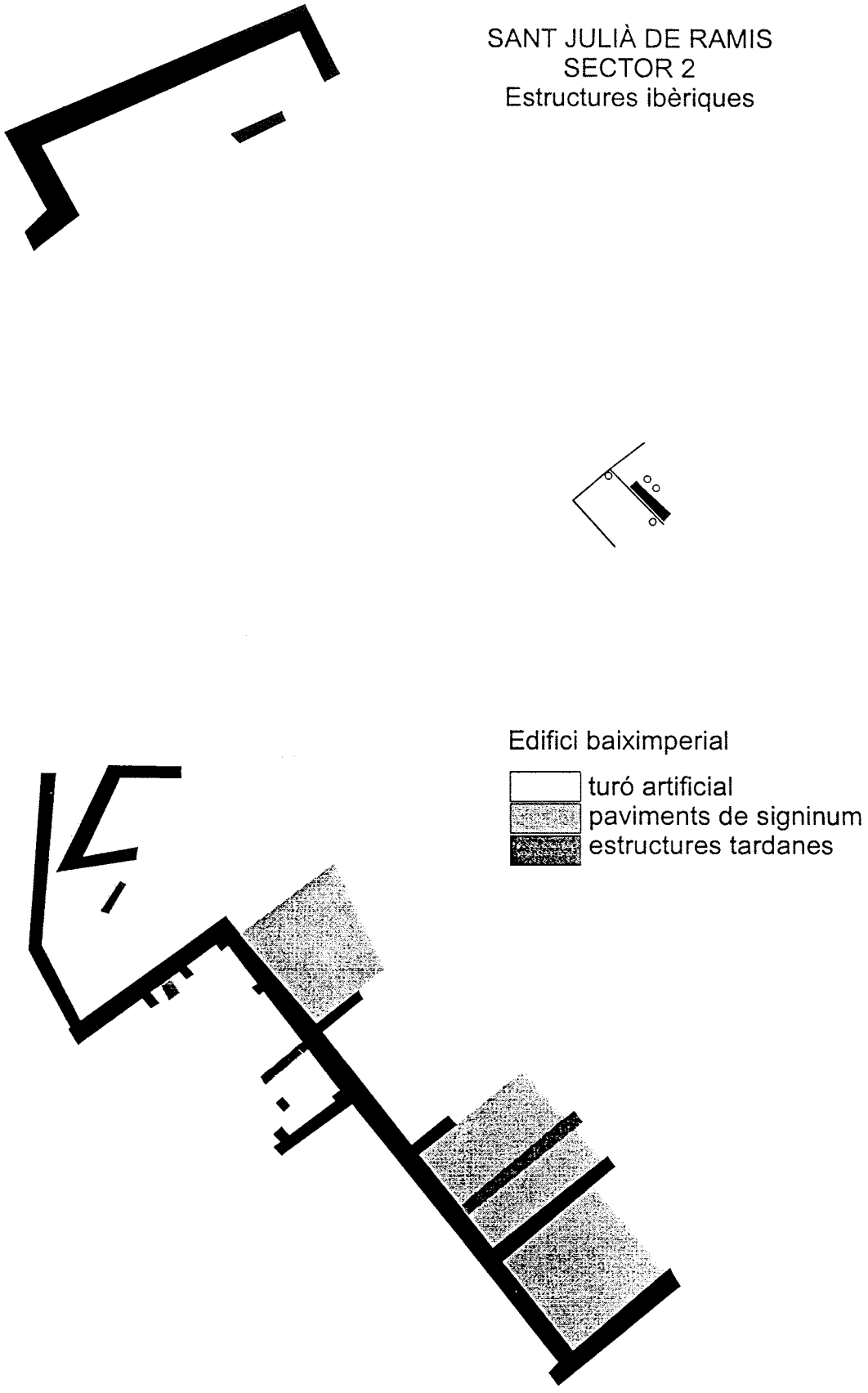

Fig. 5: Zona 2. Fases urbanístiques.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

CAMP DELS ESCALERS (SANT JULIÀ DE RAMIS, EL GIRONÈS)

Joan LLINÀS
Jordi MERINO

SITUACIÓ I HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

Conegut inicialment com a Camí del Pla, el camp de sitges dels Escalers està situat a la petita plana que s'estén al migdia del nucli de Medinyà, ben delimitada a ponent per la muntanya de Sant Julià i a llevant pel curs del Ter. Aquest fet implica, per tant, que es troba pràcticament als mateixos peus del poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, encimbellat dalt la muntanya homònima i a la mateixa sortida de l'important pas natural del Congost. L'indret ha estat des de sempre una via natural de pas dels camins terrestres més transitats del país, ja que es troba a la zona de contacte entre les dues grans planes del nord-est de Catalunya, la selvatana i l'empordanesa. No és estrany, doncs, que fos precisament la construcció de carreteres el que va propiciar la descoberta del jaciment que ens ocupa.

Amb motiu de la construcció, l'any 1971, d'una carretera veïnal que implicà uns importants rebaixos de terreny, es descobriren diverses sitges tallades en secció per les obres. L'excavació d'urgència va ser realitzada per Mercè Ferré, del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de Girona, i va documentar un total de tretze sitges i dos forns. Els resultats no foren publicats i, fins al moment, només en tenim referències no massa llargues en obres de caràcter més general (Nolla & Casas, 1984, p. 196; Martín 1991, p. 35; Martín, 1994, p.102; Burch et al., 1995, p.72), que situen el moment de funcionament de les sitges a la segona meitat del segle III a.C. i a la primera del següent (Burch, 1996, p. 373).

La motivació de l'excavació d'urgència que presentem es troba en relació amb la realització de rebaixos de terres en el camp que havia quedat encerclat per diverses vies públiques (carretera nacional II, variant est de Girona i carretera veïnal de Sant Julià de

Ramis), i que respecte a les quals es trobava molt més enlairat. Els primers moviments de terra deixaren a la vista un total de cinc de les tretze sitges excavades l'any 1971, però també en van permetre la descoberta de tres més, que romanien sense excavar.

Els objectius de la intervenció, realitzada durant els mesos de setembre i octubre de 1997, i finançada pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, anaven encaminats a documentar arqueològicament les tres noves sitges i a efectuar un seguiment de les obres de rebaix a la resta del terreny per tal de certificar, si s'esqueia, la presència de més restes arqueològiques.

DESENVOLUPAMENT DE L'EXCAVACIÓ

Com hem comentat, les úniques troballes efectuades durant l'excavació foren tres sitges, parcialment tallades per les obres de rebaix de terra. Les sitges apareixien retallades a l'argila del subsòl, sota un nivell superficial de poca potència format per terra barrejada amb molts rierencs de mides petites i mitjanes i sense material arqueològic.

Sitja 1

Situada al nord-est de la zona excavada. Només se'n conserva una tercera part. La seva forma és ovoïdal amb el fons pla. La fondària màxima és de 190 cm, mentre que el diàmetre no s'ha pogut establir. El farcit està format per terra argilosa molt compacta. El material arqueològic és molt abundós, encara que repartit de forma molt irregular, concentrat en una capa d'uns 30 cm de gruix i a uns 40 cm. de fondària respecte a la cota superior. Gairebé tot el material és de fabricació indígena, esmicolat i pràcticament sense formes, fet que ha dificultat l'establiment d'una datació precisa. Tot i així, podem situar la seva amortització entorn de la segona meitat del segle III a.C.

Sitja 2

Situada a l'est de la zona excavada. Les obres en destruïren una mica menys de la meitat, i és la més ben conservada. És ovoïdal amb el fons pla. La fondària màxima és de 175 cm, el diàmetre màxim és de 212 cm i el diàmetre al fons és de 140 cm. El farcit està format per terra argilosa molt compacta amb diverses pedres, alguna de les quals és de grans dimensions, i material arqueològic molt escàs. En conjunt, aquest material és semblant al dels farcits de les altres dues sitges. La presència d'una base de vernís negre dels tallers occidentals amb una roseta impresa dona una datació aproximada de mitjan-segon terç del segle III a.C.

Sitja 3

Situada al nord-oest de la zona excavada. Se n'ha conservat una mica més de la meitat, fet que ha permès conèixer la seva forma i dimensions. A l'igual que les altres, és ovoïdal amb el fons pla. L'alçada màxima conservada és de 170 cm, el diàmetre màxim és de 188 cm i el diàmetre al fons és de 147 cm. El farcit d'obliteració està format per terra argilosa molt compacta amb pedres de dimensions petites i mitjanes i material arqueològic no massa abundant i semblant al de les sitges anteriors, tot i que alguna forma de ceràmica comuna ibèrica podria allargar la datació fins a principis del segle II a.C., sense massa precisions.

CONCLUSIONS

El camp de sitges dels Escalers es va descobrir en fer-se la carretera que portava a la indústria tèxtil SAFA. En aquell moment es localitzaren 13 sitges que s'estenien per una àrea de 40 metres de llargada i 8 d'amplada. El jaciment, que en aquell moment fou anomenat Camp del Camí, estigué en funcionament entre la segona meitat del segle III a.C. i la primera meitat del segle següent (Burch, 1996, pp. 372-373).

Les tres sitges excavades durant la campanya de l'any 1997 s'ubicarien en el sector nord-oest del conjunt localitzat l'any 1971. La pertinença al mateix camp de sitges està confirmada, a més, per la cronologia dels materials arqueològics exhumats, que se situen preferentment a la segona meitat del segle III a.C.

Finalment, cal esmentar la proximitat d'aquest camp de sitges amb l'*oppidum* ibèric de Sant Julià de Ramis, fet que permet suposar que es tractaria d'una àrea d'emmagatzematge situada als peus del poblat, a l'igual que un altre camp conegut a no massa distància, el Bosc del Congost, situat també al peu de la muntanya de Sant Julià i al costat del riu Ter.

BIBLIOGRAFIA

BURCH J. (1996), *L'emmagatzematge de cereals en sitges d'època ibèrica al nord-est de Catalunya*, Tesi doctoral, Universitat de Girona (inèdita).

BURCH J., CARRASCAL C., MERINO J. & NAVARRO N. (1995) L'emmagatzematge en sitges al pla de Girona. L'exemple del Bosc del Congost, *Excavacions d'urgència a Sant julià de Ramis. Anys 1991-1993*, Sèrie Monogràfica, 16, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona, pp.71-84.

MARTIN M.A. (1991) El poblament ibèric a Girona, Història de Girona, Ed. ADAC, Girona, pp.33-36.

MARTIN M.A. (1994) Els antecedents ibèrics de la ciutat de Gerunda, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII, Girona, pp.89-108.

NOLLA J.M. & CASAS J. (1984) *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

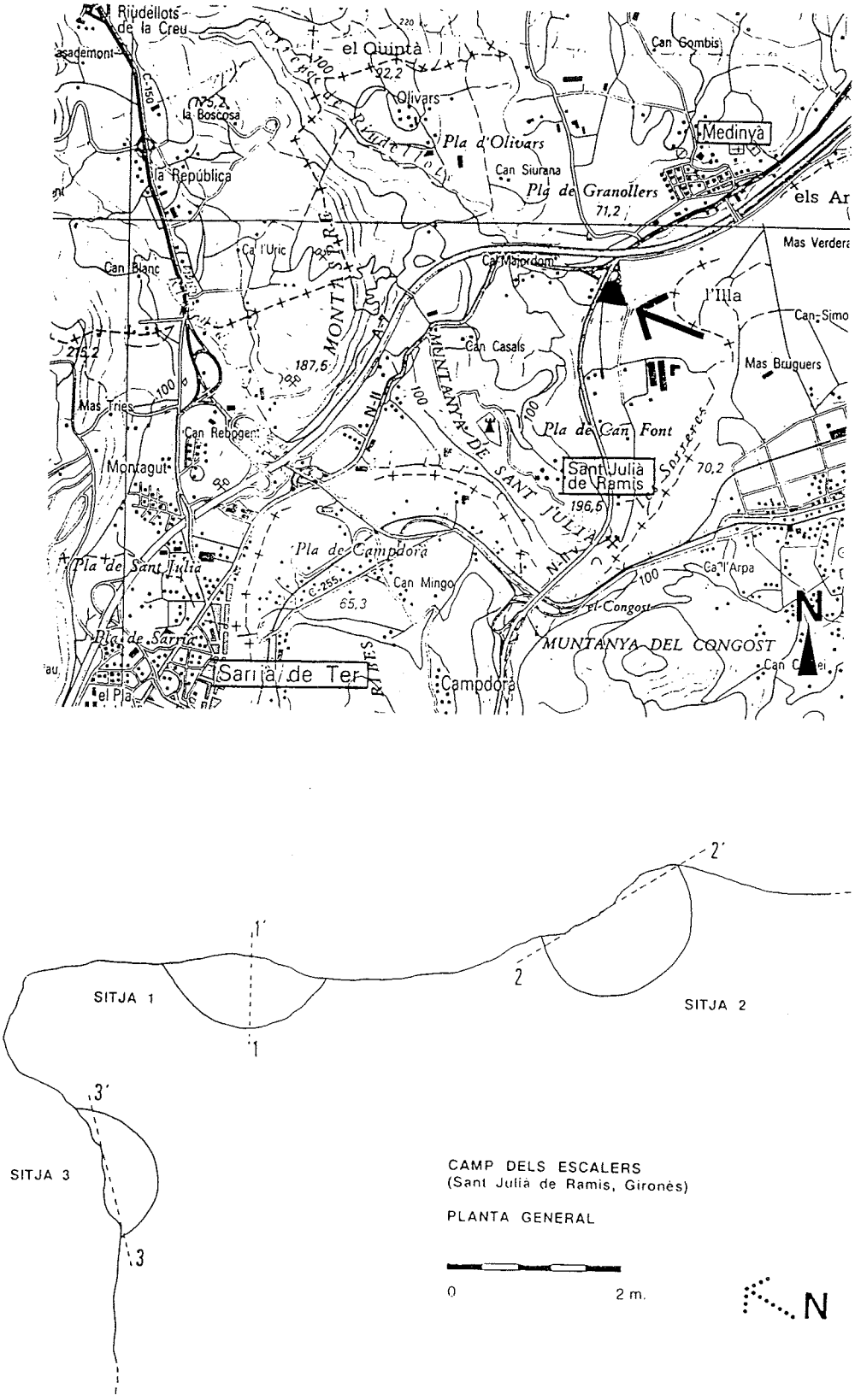

Fig. 1: Situació i planta general del jaciment

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A EMPÚRIES (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ)

Xavier AQUILUÉ
Pere CASTANYER
Marta SANTOS
Joaquim TREMOLEDA
Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries

INTRODUCCIÓ

El Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, al llarg dels anys 1996 i 1997, ha continuat la seva tasca de recerca arqueològica dins dels diferents assentaments que conformen el jaciment d'Empúries (Sant Martí d'Empúries, Neàpolis, ciutat romana, turó de les Corts i àrees suburbanes), entesos, aquests assentaments, com a part d'una realitat històrica única que abraça des del primer moment d'ocupació humana en la zona fins als nostres dies. Les intervencions programades efectuades, incloses en el *Projecte de recerca arqueològica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries*, han estat centrades en el projecte del fòrum de la ciutat romana, tot i que s'han efectuat també una sèrie de treballs de seguiment i d'excavació arqueològica d'urgència en diversos sectors de la Palaiàpolis i de les zones suburbanes, gràcies a l'estreta col·laboració mantinguda amb el Servei d'Arqueologia. D'altra banda, un jaciment de les característiques d'Empúries requereix també la realització de projectes de conservació i presentació de les estructures excavades que formen part de la visita actual a les ciutats grega i romana, raó per la qual s'han executat també en aquest període dos projectes importants de consolidació i museïtzació. Finalment, l'any 1996 Empúries es va constituir en una Unitat Associada del Centre Superior d'Investigacions Científiques a través de l'Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma. Entre d'altres

actuacions, l'equip investigador d'Empúries ha participat els anys 1996 i 1997 -amb un projecte de recerca propi *Excavacions arqueològiques i estudi històric-urbanístic de la ciutat de Tusculum (Laci, Italia). El fòrum: el porticat nord i les muralles* (PB95-0030-CO5-03), finançat per la DGICYT i amb una durada de tres anys- en el programa d'intervencions arqueològiques que es realitza en la ciutat romana de Tusculum, conjuntament amb la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, el Consorcio de la Ciudad Monumental, Histórico-Artística y Arqueológica de Mérida, la Universidad de la Rioja i la Euskal Herriko Unibertsitatea.

A continuació detallem les intervencions efectuades en el jaciment d'Empúries al llarg d'aquests dos anys agrupades segons les seves característiques.

EXCAVACIONS PROGRAMADES. FÒRUM DE LA CIUTAT ROMANA

Els treballs efectuats al fòrum de la ciutat romana es van concentrar en l'excavació de l'edifici del criptopòrtic que tancava per la banda nord l'espai dels temples i delimitava el conjunt del fòrum. Aquests treballs són la continuació del programa de recerca iniciat l'any 1992 que es proposa reinterpretar històricament aquest espai de la ciutat romana, excavar i recuperar tots els seus edificis i, finalment també, realitzar un projecte de conservació i museïtzació del conjunt arquitectònic (fig. 1). A la pràctica, els resultats d'aquestes intervencions completen l'avenç proposat en l'anterior edició d'aquestes Jornades. Com als anys anteriors l'equip que ha participat en aquestes excavacions ha estat format per Xavier Aquilué, Pere Castanyer, Joan Llinàs, Jordi Merino, Marta Santos i Joaquim Tremoleda.

Les excavacions de l'any 1996

Els treballs d'excavació arqueològica efectuats al criptopòrtic de la ciutat romana d'Empúries es van desenvolupar durant el 50è Curs d'Arqueologia d'Empúries, celebrat al mes de juliol, i, posteriorment, durant els mesos d'octubre a novembre. Les excavacions es concentraren en diversos quadres de l'ala nord d'aquest criptopòrtic, on preteníem excavar els estrats d'abandonament, caiguda i anivellació de l'edifici, començar a descobrir-ne el paviment o nivell de circulació i connectar d'aquesta manera les tres ales que formen l'edifici. Volíem també recuperar algunes de les sitges excavades al subsòl de l'ala est, pertanyents a una fase anterior a la construcció del criptopòrtic.

Pel que fa a l'ala nord (5000), l'excavació es va concentrar, d'una banda, a la meitat est, on es va documentar una reocupació posterior a la caiguda i enderroc del criptopòrtic, evident en una sèrie d'àmbits de petites dimensions adossats al mur sud i que posaven de manifest la utilització d'aquest espai per unes finalitats molt diferents de les originals. L'àrea de treball s'anà subdividint en diferents quadres que coincideixen amb les àrees que estructuralment formen una unitat, és a dir, amb cadascuna de les habitacions identificades (5300, 5500 i 5700) o amb la zona de pas situada just al davant seu (5400 i 5600). D'entrada, cal fer notar que no totes aquestes estructures foren bastides al mateix moment i que segons les seves característiques constructives, podem individualitzar dos moments diferents, que van des de la caiguda d'aquesta ala del criptopòrtic, vers les acaballes del segle I, fins gairebé l'abandonament de la ciutat romana.

La primera reocupació es caracteritza per uns murs aixecats damunt d'unes banquetes de fonamentació ben marcades, de major amplada que l'alçat de la paret i per la utilització de morter per unir les pedres. En alguns casos s'observa l'existència de restes de revestiment encara adherides al sòcol. Les habitacions comuniquen a una mena de corredor o passadís, situat a la banda nord, que finalitza en una mena de pati o àrea tancada situada més cap a l'oest (correspon al sector d'excavació 5100). L'entrada a aquestes estances, a una cota sensiblement més baixa que el nivell de circulació del sector de les cisternes públiques, es devia realitzar per una escala situada a l'angle nord-est d'aquesta ala i de la qual s'han conservat les restes del mur que aguantava el rebliment intern, reaprofitant nombrosos elements arquitectònics de l'antic criptopòrtic. Posteriorment aquesta sèrie d'estances s'amplià en direcció est, constructivament força més pobres i que rarament utilitzen l'argamassa, i se n'identifique nous àmbits (quadres 5500 i 5700) que mantenen igualment la zona de circulació que hi havia al davant (quadre 5600).

Quant als treballs de l'ala oriental (4000), en alguns punts es rebaixà el paviment del criptopòrtic, formada per una capa de sorres molt depurades i compactes, de color fosc, que cobria i regularitzava les desigualtats de la roca natural, de poc gruix, fet que va facilitar la ràpida localització d'algunes sitges, atès que la pressió de les capes superiors i la menor resistència del farciment dels dipòsits varen fer que la part del paviment que les cobria cedís i dibuixés clarament el contorn circular de les boques. La decisió, però, d'excavar també una part de l'esmentat paviment, per la importantíssima informació que podia aportar de cara a afinar la datació de l'edifici, va permetre de completar també la localització i l'excavació d'una nova sitja, la percepció de la qual no es feia evident en superfície, ja que el gruix del paviment en aquest cas no va cedir, sinó que segellava

perfectament el retall anterior. Totes les sitges són excavades a la roca i tenen una forma molt regular, globular i arrodonida. Les mides de les conegudes fins ara no són gaire grans, tot i que és possible que alguna que està encara per excavar tingui unes dimensions notables. Tot i que la cronologia dels materials recuperats a l'interior és diversa, s'intueix un primer grup datable en el segle II a.C. i unes altres farcides en època augustal, datació que fins ara era la més moderna en relació a la cronologia constructiva d'aquesta ala del criptopòrtic.

Pel que fa a restes i estructures anteriors a la construcció d'aquesta ala del criptopòrtic hem de citar encara diversos fornets de forma lenticular, molt petits, al voltant d'uns 60 cm de llargada i els 25 cm d'amplada, excavats a la roca, a poca profunditat, que apareixen sempre farcits de carbó o cendra, i la pedra i la terra del voltant absolutament cremades. També d'interès són les restes de la fonamentació del mur que tancava originalment l'ala nord i que, en el punt de connexió amb l'ala oriental, fou arrabassat per tal de permetre la circulació continuada entre ambdues parts.

L'excavació de la meitat est de l'ala nord del criptopòrtic es va reprendre novament a mitjan octubre, amb la voluntat d'enllestir definitivament els treballs d'aquest sector i destapar el paviment, rebaixant els estrats d'abandonament dipositats amb anterioritat a la reocupació efectuada entre la fi del segle I i els inicis del segle II i que ja hem comentat més amunt (fig. 2). Una vegada extrets tots aquests nivells quedà ja visible un paviment, corresponent a una reforma efectuada ja al segle I d.C., fet amb una mena de llims molt fins i amb molt poc material arqueològic. La reforma del nivell de circulació coincideix també amb un nou arrebossat del mur nord, on la rebava és encara visible en alguns trams. Per tal de conèixer millor l'estructura original es va continuar l'excavació fins a un altre paviment, menys regular, fet de terra de color vermellós, que correspon a la primera fase constructiva de l'edifici, contemporània als murs laterals i a la columnata central i que constitueix la primera regularització del terreny.

A la part oest de la mateixa ala nord, on només s'havia rebaixat el nivell superficial, es començà buidant una rasa d'època moderna paral·lela al mur sud. Els primers estrats arqueològics corresponen a l'abandonament de la reocupació tardana. L'excavació d'aquestes capes, d'una potència considerable amb nombroses restes constructives, deixà al descobert un mur que semblava delimitar, a llevant, l'estructura industrial excavada a la campanya anterior.

Aquestes restes més modernes descansen damunt d'una anivellació posterior a l'abandonament del criptopòrtic. Es tracta d'un estrat que s'estén per tota la superfície de l'excavació, sorrenc, amb moltes taques blanquinoses de morter i poc material arqueològic, la superfície del qual marcava el nivell de circulació de la fase tardana.

Directament per sota d'aquest estrat apareix el nivell de destrucció del criptopòrtic, força potent, amb restes de morter, material de construcció i abundant material arqueològic. S'hi distingueixen algunes bossades amb concentració més elevada de restes constructives. Cobria directament el paviment corresponent a la darrera etapa d'ús de l'ala nord del criptopòrtic, d'uns 20 cm de potència, fet amb sorra molt neta, amb poc material arqueològic.

Especial interès mereix la localització de les impromptes corresponents a una remodelació general de la columnata central que, juntament amb l'anàlisi de les estructures visibles en aquest moment, sobretot en l'angle nord-oest del criptopòrtic, ens permet de demostrar que, de bon començament, el criptopòrtic estava format només per una sola ala, la nord. Aquest edifici, de planta rectangular, estava construït amb una tècnica de doble mur en els trams llargs i un sol mur en els trams curts. Les parets exteriors, més amples i resistents, fetes amb pedres de grans dimensions, correspondrien també al tancament del porticat superior, mentre que els folres interiors, arrebossats amb morter, servien únicament de fonament a l'embigat del paviment d'aquest pis més alt. Aquests murs de folre estaven recoberts amb un revestiment d'argamassa, que s'ha conservat molt malament. La columnata central estava formada per columnes de 80 cm d'amplada, amb tambors de pedra sorrenca formats per dos blocs semicirculars, assentades directament sobre la roca del subsòl. Estaven arrebossades amb un enlluït de color blanquinós, d'entre 3 i 5 cm de gruix, molt mal conservat. La distància de l'intercolumni és constant: 4,15 metres. El darrer element que formava part d'aquesta primera fase és un banc situat a l'extrem oest del mur sud, totalment emmascarat per les obres corresponents a la segona fase de l'edifici, i que suposem que en origen era idèntic al descobert l'any 1982 a la banda oposada.

La segona fase implica la remodelació total de la banda de ponent d'aquesta ala nord a causa de la construcció d'un nou braç del criptopòrtic. Això obligà a desmuntar parcialment els murs del costat sud i a modificar la disposició de la columnata central, per tal d'adaptar-la a la nova modulació, tal com demostren els retalls d'espoli de les quatre columnes de l'extrem oest, posteriorment omplerts i anivellats i les trinxeres de construcció de les noves columnes diferents a les anteriors i, en canvi, idèntiques a les

de l'ala oest. L'intercolumni és ara més irregular i es situa entorn dels cinc metres. Per a la datació d'aquesta reforma ens haurem de remetre als materials recuperats en el paviment de l'ala oest, amb presència de T.S. Sudgàl·lica, ceràmica comuna africana, àmfores altoimperials, que caldrà precisar un cop efectuat l'estudi definitiu dels materials.

Les excavacions de l'any 1997

La continuació de les excavacions l'any 1997 al criptopòrtic del fòrum de la ciutat romana, efectuades al llarg del 51è Curs d'Arqueologia d'Empúries celebrat al mes de juliol i a la campanya efectuada entre el mes de novembre de 1997 i gener de 1998, pel que fa referència a l'ala oriental (4000) va consistir en l'excavació de diverses sitges, l'existència de les quals havia estat ja comprovada. La intenció era combinar l'excavació dels nivells associats a les estructures arquitectòniques, com passava a l'ala nord, amb altres que estiguessin deslligades de l'edifici del criptopòrtic i aportessin dades noves en relació a l'ocupació anterior de la zona on s'implantà posteriorment l'esmentat edifici i que ens aproximessin a un *terminus post quem* per a la data de la seva construcció. Així, durant el 51è Curs d'Arqueologia es va finalitzar l'excavació d'una sitja que es troba al centre de l'ala, a sota pràcticament d'una de les columnes centrals del criptopòrtic. Ja l'any anterior es va poder constatar l'existència d'un mur fet en pedra seca a l'interior de la sitja, adossat contra el perfil sud i que ocupava pràcticament tota la meitat meridional del fossat. L'altra sitja es trobava contigua a l'anterior, cap al sud i era fàcilment visible per un gran diàmetre de boca, irregular, que s'obria retallant la roca del subsòl.

Més endavant, d'octubre a desembre es completà l'excavació de la zona sud de l'ala est a partir del nivell de circulació de l'ala. El tram occidental del paviment semblava afectat per possibles contaminacions posteriors. A llevant, el paviment estava format per sorra molt depurada, amb escàs material arqueològic. A la superfície del paviment s'observaven diverses zones amb tonalitats vermelloses i negres, cremades, corresponent al moment d'abandonament. També d'aquest mateix moment són un fornet, amb les parets fetes amb fragments de tègula i dos forats de saqueig de forma irregular, en el farcit dels quals es recolliren diversos fragments de ceràmica africana de cuina. Per sota del nivell sorrenc hi havia un estrat general d'anivellament, que en alguns punts estava en contacte directe amb la roca del subsòl. A la meitat oest, el paviment es recolzava directament sobre la roca i les sorres d'aportació eòlica, que apareixien a una cota més elevada.

Per sota dels nivells de funcionament del criptopòritic i abans d'arribar a les sitges, es va trobar una fase intermèdia, que fins al moment no s'havia documentat en cap altra àrea d'aquest edifici. La formen diversos murs orientats d'est a oest i que tenen la mateixa modulació que les columnes del criptopòrtic, tot i correspondre a una fase anterior. Són murs fets amb pedres de dimensions petites lligades amb morter, tot i que la filada inferior està feta en sec, que travessaven tota l'ala, encara que la majoria només s'han documentat a la meitat sud. Funcionen amb unes altres parets, orientades de sud a nord, situades just a sota del mur de tanca de l'ala pel costat de llevant, que descansa directament damunt d'aquestes estructures més antigues. Observant l'alçat del mur de tanca, es poden veure, tallats en secció, els diversos murs travessers i una mica més al nord, l'empremta de diversos murs que actualment han desaparegut.

En alguns casos i per necessitat de la modulació, el traçat dels murs passava just per sobre d'alguna sitja, raó per la qual es construïren sengles parets al seu interior. Cridava l'atenció la sitja amb dos murs, el primer orientat d'est a oest i el segon de nord a sud, fets amb pedres amb la cara vista desbastada unides en sec i de la mateixa alçada de la sitja (sobrepassant els tres metres d'alçada en el primer cas). Aquests murs oferien una fonamentació molt més consistent que els farcits habituals de les sitges, fets amb terra d'escombrera. Aquest fet es repeteix a la sitja 4500, a l'interior de la qual hi ha un mur orientat d'est a oest, idèntic als que anteriorment hem descrit i amb la mateixa funció, si bé en aquest cas, en trobar-se just al costat de la columna, en un primer moment es pensà que podria correspondre al moment de construcció de l'ala est del criptopòrtic.

Fins al moment, i a causa sobretot dels rebaixos que afectaren aquesta fase en el moment de la construcció de l'ala, no ha estat possible establir-ne la datació absoluta, si bé els farcits de les dues sitges ens donen un *postquem* preaugusteu.

Per acabar també hem de fer esment del sondeig realitzat a l'interior de la *pronaos* del temple capitolí, on es varen excavar diferents estrats fins a la roca natural. La major part d'aquests nivells s'han de relacionar amb la construcció d'aquest edifici. Hem de fer esment de dues rebaves corresponents a les successives elevacions del terreny efectuades per aconseguir la gran plataforma inferior del podi. Els materials ceràmics recuperats permetran aportar noves precisions a la datació d'aquest edifici.

Conclusions i resum històric de la seqüència estratigràfica

El primer projecte d'excavacions del fòrum emporità es remunta a les intervencions efectuades durant l'estiu de 1982 i que afectaren, de forma puntual, la totalitat de les restes que configuren aquest important conjunt arquitectònic. La ràpida publicació dels resultats assolits suposà, a nivell d'interpretació arqueològica, una primera sistematització de la seqüència històrica de la ciutat romana i, de retruc, del procés de romanització al nord-est de Catalunya. L'evolució del sector s'estructurava en diverses fases, la primera de les quals correspon a les preexistències, és a dir, al campament militar instal·lat a la part alta del turó abans de la fundació de la ciutat, entorn a l'any 100 a.C. Del primer fòrum, d'època republicana, es va identificar el temple capitolí, situat al bell mig de l'àrea religiosa, el criptopòrtic en forma de U que envoltava aquest sector i una filada de *tabernae* que tancaven pel sud l'àrea oberta de la plaça. Les reformes d'època augustea comportaren una sèrie de canvis importants, que modificaren sensiblement l'aspecte i la composició del centre urbà. Llevat d'algunes reformes a l'àrea sacra, les obres més significatives fan referència a la construcció de la basílica i la cúria, així com també del pòrtic que envolta la zona central i d'una filada de *tabernae* a la banda oest.

Amb posterioritat a aquesta primera intervenció, l'any 1992, es varen reempendre els treballs de camp amb el propòsit de completar l'excavació d'algunes edificacions i millorar la presentació al públic d'aquests important sector de les ruïnes. Per tal de completar la planta del conjunt, en aquesta campanya es va insistir sobretot en destapar les estructures de la meitat oest que, corresponents a 10 *tabernae* que, a excepció dels dos àmbits de l'extrem nord, es trobaven encara cobertes pels nivells superficials i d'abandonament. Deixant de banda els sondejos efectuats en el marc dels Cursos d'Arqueologia, les actuacions restaren aturades fins l'any 1995, quan s'aprovà l'excavació en extensió del criptopòrtic.

Els resultats d'aquests treballs obliguen a replantejar la seqüència històrica que hem resumit més amunt. En origen, aquesta construcció constava únicament de la gran nau rectangular situada a la part nord que, molt probablement, amb una columnata central i uns bancs situats a ambdós extrems, funcionava amb unes altres estructures relacionades amb la gran cisterna pública, relacionada amb el campament militar romà de la primera meitat del segle II a.C. A aquesta fase més antiga s'hi relacionen un conjunt de sitges de dimensions més petites, amb les parets globulars, força rectes i amb el fons pla o còncau, farcides en època tardorepublicana amb rebliments de composició i naturalesa diversa. En alguns casos era un únic reompliment format per blocs de pedra

i sorra. En d'altres, el farcit estava format per sediment amb escàs material arqueològic o amb importants conjunts ceràmics.

Una cronologia considerablement més moderna tenen unes altres sitges, de grans dimensions, amb fondàries que sobrepassen els dos metres i mig i diàmetres de més de tres metres. Són globulars, molt irregulars i amb el fons més o menys pla. Els nombrosos materials arqueològics del farcit situen la seva amortització en època preaugustea o augustea. No serà fins aquest moment que es tancarà la part de llevant mitjançant una filada d'àmbits, possiblement oberts al kardo B, completament arrasats a causa de la construcció d'una ala de planta rectangular adossada a la nau septentrional del criptopòrtic, que segueix una evolució molt similar a l'ala nord, també amb dos nivells de paviment i que, pel que fa a la construcció, presenta algunes diferències notables en relació als altres sectors d'aquest edifici. Caldrà esperar a l'estudi definitiu dels materials recuperats per intentar proposar-ne la datació.

Finalment, vers mitjan segle I d.C., s'afegeix una tercera ala que emmarca a l'oest l'àrea religiosa del fòrum i que implica la modificació de l'extrem oest de l'ala nord. Es desmunten els murs del costat sud i el banc del costat oest i s'hi adossa el mur de folre de la nova ala occidental, que té una amplada considerable en el seu tram final al nord, que supera el metre. L'evolució del criptopòrtic, que acabem de presentar de forma excessivament resumida fa plantejar, per tant, la hipòtesi inicial basada en el caràcter unitari de la construcció, i fa necessària la finalització de les intervencions arqueològiques en el mateix fòrum (sectors tabernae sud i curia), encaminades a resoldre de forma definitiva tots aquells problemes arqueològics i històrics que avui estan pendents.

INTERVENCIONS D'URGÈNCIA I SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC

Bàsicament les intervencions realitzades que han proporcionat resultats d'interès han estat relacionades amb el nucli de Sant Martí d'Empúries, amb motiu de treballs d'arranjament de les estructures actuals de la vila o amb l'inici de noves edificacions (fig. 3). L'any 1997 es va realitzar també dos actuacions de control arqueològic efectuades a les zones suburbanes d'Empúries, provocades per treballs d'urbanització actual. Aquestes actuacions han donat resultats negatius des del punt de vista arqueològic i no han proporcionat, per tant, cap dada d'interès. Es tracta del seguiment, efectuat per l'arqueòleg Pere Castanyer, dels treballs de fonamentació d'un habitatge al

núm. 15 del carrer del Forn, i del seguiment, efectuat per l'arqueòleg Xavier Amigo, de les rases de fonamentació realitzades per a la construcció d'un nou habitatge al carrer de la Muralla núm. 3 de la urbanització la Coma, ubicada a oest de la ciutat romana, entre aquesta i Sant Martí d'Empúries. Les actuacions que han proporcionat dades d'interès són les següents.

Sant Martí d'Empúries. Carrer del Corral 8/10

Amb motiu de l'inici dels treballs de construcció d'una nova edificació al solar número 8-10 del carrer del Corral de Sant Martí d'Empúries, al bell mig del nucli històric del poble, es varen efectuar al llarg del mes de novembre i primers dies de desembre de 1997 dos sondejos arqueològics previs per determinar la seva seqüència estratigràfica així com l'existència d'estructures arqueològiques que poguessin ser afectades pels treballs de construcció. El solar, d'una superfície aproximada de 147,5 m2, es troba delimitat al nord pel carrer de la Francesa, i al sud pel carrer del Corral. L'existència de restes arqueològiques en aquesta zona del nucli de Sant Martí era segura, tal com vàren demostrar les recents excavacions realitzades l'any 1994 i 1995 als carrers propers i a la plaça Major per part del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, arran de les obres d'urbanització del nucli de Sant Martí. La realització d'aquests sondejos previs ha estat assumida pel Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, que ha destinat als treballs dos arqueòlegs, un oficial d'excavacions i dos auxiliars, segons els acords assolits amb el Servei d'Arqueologia. L'excavació arqueològica ha estat dirigida pels arqueòlegs Marta Santos i Xavier Amigo.

Les dues cates realitzades es situen en zones oposades del solar, amb l'objectiu d'aconseguir una visió més completa de la topografia d'aquesta zona, corresponent a la vessant septentrional del turó rocós on es va situar la *Palaiapolis* emporitana i més tard el nucli tardoromà i medieval, origen de l'actual poble de Sant Martí d'Empúries. D'acord amb la sectorització del nucli urbà seguida durant les campanyes d'excavació efectuades en 1994 i 1995, el solar prospectat ha estat denominat sector 9000, mentre que els dos sondejos realitzats s'han individualitzat com a cates 9100 i 9200, respectivament, de cares al registre arqueològic. Ambdues cates s'han començat una vegada que havien estat completades les obres d'enderrocament de l'edifici preexistent, i per tant a partir del nivell de terres subjacent, en part anivellat per la màquina excavadora de l'empresa constructora.

El primer dels sondeigs efectuats (sondeig 9100) va consistir en una petita cata, de forma aproximadament quadrada, amb unes dimensions màximes de 1,50 x 1,50 m,

realitzada a la cantonada sud-est del solar, immediatament a continuació de la paret mitjanera de l'edificació que ocupa el solar adjacent, i a tocar el límit del carrer del Corral. S'ha pogut comprovar que en aquest sector la roca natural calcària que forma el subsòl natural es troba a 2,80 m de profunditat sota el nivell del carrer actual, i a 8,90 m d'altura respecte al nivell del mar, fet que suposa un marcat desnivell en relació a les cotes observades durant l'excavació en extensió realitzada en 1994-1995 a la plaça Major.

La seqüència estratigràfica recuperada demostra la presència d'una primera ocupació de l'indret corresponent a l'època del Bronze Final, amb la qual es relaciona un potent estrat de rebliment de les irregularitats de la roca, que va proporcionar material ceràmic corresponent al període Bronze Final IIIa, al voltant del segle IX/VIII a.C., tot corroborant les dades proporcionades per l'excavació de la plaça Major. Per damunt d'aquest estrat apareixen una sèrie d'estructures i estrats relacionats amb un hàbitat de la Primera Edat del Ferro (paviments, una llar i estrats de cendres i terres de diversa composició), datable a partir del segle VII a.C. per les ceràmiques a mà recuperades i per la presència ja en els estrats superiors de ceràmica feta a torn (com ara fragments d'àmfora d'origen etrusc i fenici sud-peninsular), que prova els contactes comercials ja iniciats per aquestes poblacions indígenes en la segona meitat del segle VII a.C. Molt afectat per intervencions posteriors, apareix damunt de la fase descrita les restes d'un mur ara per ara de difícil atribució, ja que l'estratigrafia que amb ell podria relacionar-se havia desparegut a causa de la presència d'una gran rasa que afectava tota la seqüència, amb un gran farcit de més de 1 m de potència conservada, format per diferents bossades de terra amb nombroses restes constructives (pedres amb morter adherit, teules) i un conjunt abundant de material ceràmic. Les produccions documentades -T. Sigillata Africana D, T. Sigillata Grisa i Ataronjada tardoromana, T.S. Lucente, àmfores d'origen nord-africà, oriental i sud-hispànic, etc., així com el repertori de formes presents, semblen indicar-nos una cronologia entorn de la segona meitat del segle V d.C. per a la formació d'aquest gran estrat d'abocament. Les construccions d'època moderna i contemporània varen fer desaparèixer bona part d'aquests farciments tardoromans. No obstant això, encara s'ha pogut documentar la presència d'una fossa de planta circular (sitja) reomplerta amb materials d'època tardoromana procedents de la fase d'ocupació anterior i alguns fragments de ceràmica grisa de cuina que permeten situar la cronologia de l'amortització de la fossa dins del període altmedieval. Finalment, l'ocupació d'època moderna i contemporània es troba representada per les estructures de la vivenda enderrocada.

El segon dels sondejos es situava a la zona nord-oest del solar i es va plantejar des del començament amb una major superfície amb l'objectiu d'aconseguir una visió més clara de la seqüència. Es tractava d'una cata de forma rectangular, amb unes dimensions màximes de 2,80 per 2,25 m. Amb la finalitat d'assegurar l'obtenció d'una seqüència estratigràfica poc alterada per les construccions modernes, la ubicació del sondeig mantenia una distància de 2,05/2,20 m respecte a la paret mitgera que marca el límit oest del solar, i igualment una separació de 1,65/2,10 m respecte al paviment actual del carrer de la Francesa. No obstant, la troballa de les restes arrasades de la fonamentació d'una edificació moderna a la banda nord del sondeig, tan sols a 50 cm de profunditat respecte al nivell actual del solar, va fer necessari reduir la superfície excavada, la qual a partir d'aquesta cota era de tan sols 1,95 per 2,25 m.

En aquest sondeig es va detectar també la presència d'un estrat d'anivellament de la roca relacionat amb la fase del Bronze Final III així com la de les restes del poblat indígena de la Primera Edat del Ferro, anterior a la instal·lació fundacional grega. Damunt d'aquestes evidències, es conservaven algunes restes arrasades de construccions posteriors, a les quals possiblement cal atribuir una cronologia romana baixrepublicana, si tenim en compte els materials associats. Per sobre d'aquestes restes, i en algunes zones de la cata arribant fins a la pròpia roca natural, es va documentar un potent abocador d'època tardoromana (segles V-VI), amb diverses bossades superposades que presenten abundant material ceràmic i constructiu, que ha estat afectat en part per construccions d'època moderna pertanyents a edificacions precedents a la que ara s'ha enderrocat. Les seves restes es trobaven cobertes per un potent estrat d'enderrocament, que apareixia perfectament anivellat i cobert amb un farcit de sorres resultat de la preparació del terreny per a la construcció de l'edifici que fins ara ocupava el solar.

Els resultats provisionals dels dos sondeigs arqueològics demostren de forma clara la importància arqueològica d'aquest immoble del carrer del Corral de Sant Martí d'Empúries, amb una seqüència estratigràfica conservada de gairebé tres metres de potència pertanyent a les diverses fases de l'ocupació de Sant Martí d'Empúries des de l'època del Bronze Final III fins als nostres dies. Especialment interessant és la constatació, també aquí, de la fase del poblat indígena de la Primera Edat del Ferro, anterior a l'assentament foceu, amb unes estructures i una cultura material associada del tot semblant a les documentades a la excavació de la plaça Major en 1994 i 1995. No obstant, en cap del sondeigs efectuats es varen localitzar estrats clarament associables amb l'ocupació grega arcaica, del segle VI a.C. Convé destacar, però, la presència d'una

fase d'ocupació, amb construccions encara no definides, del període hel·lenístic i romà-republicà, que no han estat documentades en altres sector de la *Palaiapolis*. D'altra banda, es constata una vegada més l'ocupació tardoromana del nucli de Sant Martí, convertit en la ciutat d'Empúries de l'Antiguitat Tardana, amb importants abocadors urbans que demostren l'activitat portuària i comercial en aquest període de la *civitas* emporitana, seu del bisbat d'Empúries, i l'existència d'una ocupació medieval, definida per sitges i fosses d'escassa entitat.

Els sondeigs demostren la necessitat d'excavar tota la superficie del solar, no tan sols per evitar la seva destrucció en el moment de construcció del nou habitatge, sinó també perquè es tracta d'una oportunitat única per recuperar, en extensió i sense que hagin estat alterades, les fases més antigues d'ocupació de Sant Martí. Les zones ja excavades a la plaça Major presentaven una escassa potència estratigràfica a causa que la roca natural apareixia a cotes molt altes, fet que va motivar que les fases pertanyents a l'assentament indígena i al període fundacional grec estiguessin molt alterades per les actuacions efectuades en època tardoromana i medieval. D'altra banda, a la resta dels sectors excavats del jaciment, aquestes fases més antigues havien desaparegut en la seva totalitat.

Sant Martí d'Empúries. Sector occidental de la muralla

La realització de dues rases en el sector exterior del pany occidental de la muralla de Sant Martí, efectuades pel Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya, amb motiu dels treballs d'arrenjament de la muralla al mes de novembre de 1997, van posar al descobert les restes de la muralla tardoromana d'Empúries. Les rases (de 5,40 per 1 m i de 6'85 per 1 m, respectivament) van ser efectuades a l'extrem septentrional del pany defensiu amb la finalitat d'observar l'estat de conservació dels seus fonaments. El Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries es va limitar a efectuar la documentació gràfica i fotogràfica de les evidències posades al descobert per dites rases, documentació que va ser efectuada per l'arqueòleg Xavier Amigo. Bàsicament les restes descobertes corresponen a les filades inferiors de la muralla tardoromana, sobre la qual descansa la muralla visible en l'actualitat, construïda amb carreus rectangulars (0'35 per 0'60 m) de pedra sorrenca, així com a una possible torre medieval, adossada al pany de la muralla tardoromana, cōnstruïda amb reble de pedres i morter de calç i amb un parament extern de blocs reutilitzats de pedra sorrenca i calcària, molt perduts. No es té cap seqüència estratigràfica per datar aquestes construccions, tot i que les evidències descobertes permeten afirmar que el límit de la

muralla tardoromana de la ciutat es va mantenir en època altmedieval i ha perdurat fins a l'actualitat.

TREBALLS DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ ARQUEOLÒGICA

La necessitat de mantenir una activitat de consolidació de les estructures exhumades per les excavacions i que avui són visibles i visitables al jaciment no és nova. Tradicionalment s'ha vingut realitzant aquesta tasca de manteniment, però, sempre amb un caràcter de feina de xoc, consolidar per aturar el procés de degradació a les quals es veuen abocades les restes exposades al públic i als agents naturals. El projecte de restauració desenvolupat en el curs de l'any 1997 i redactat per l'arqueòleg Joaquim Tremoleda, responia, en canvi, a un concepte que anava una mica més enllà, en el sentit que era concebut amb un caràcter sectorial que es centrava a un grup d'estuctures que havia funcionat com a un conjunt orgànic i havia estat estudiat prèviament com a tal. Els dos sectors escollits foren la casa de peristil del sector 10 de la Neàpolis i la zona entorn de l'atri de la casa 2B de la ciutat romana.

Casa de peristil. Sector 10, Neàpolis

L'ínsula 10 es troba en una zona propera al centre ciutadà de la ciutat grega. De fet limita amb l'àgora per la banda nord i, per tant, constitueix un dels punts d'atenció principals en l'actual itinerari de visita. Aquesta ínsula està ocupada, gairebé en la seva totalitat, excepte la banda occidental que ho és per locals comercials, per una casa amb peristil interior, una de les cases d'època republicana tardana més extenses i espectaculars de la Neàpolis. Compta amb el suport d'un plafó explicatiu en el qual, mitjançant un plànol i una restitució, s'intenta oferir a l'espectador el funcionament antic d'aquesta unitat (fig. 4).

L'excavació d'aquest conjunt s'inicià l'any 1925. L'11 de nevembre de 1925, E. Gandia descriu l'excavació que va afectar profundament la franja de terreny que era propietat del servei de dunes i que limitava amb la parcel·la que pertanyia a la Junta de Museus. En l'àmbit del peristil, excavat entre de 13 i el 18 del mateix mes, destaca especialment el buidatge de la cisterna que existeix en el subsòl, en l'angle nord-est d'aquest espai obert. S'estava treballant des del nivell de sorres superficial i s'arribà a 5,70 m de profunditat en el punt més baix, 2,40 m dels quals corresponen a la profunditat de la cisterna. Aquestes intervencions antigues varen provocar grans desnivells del terreny

que varen desfigurar la fesomia de la darrera ocupació arquitectònica de la casa, a la vegada que es barrejaven estructures de diverses fases constructives.

El projecte de restauració en aquest sector va tenir com a objectiu principal el de posar en evidència la darrera fase de funcionament de la casa, per a la qual cosa foren necessàries actuacions de naturalesa diferent segons els elements. Una tasca prèvia fou la d'identificació i documentació de l'estat en què es trobaven les estructures abans de la intervenció; amb aquesta finalitat es va fer una relació de totes les UE que existien segons el número identificatiu, que es generava a partir del quadre en el qual estava situat, una descripció de la tècnica constructiva i del seu estat de conservació, les dimensions i les equivalències numèriques en els casos que fossin estructures comunes a més d'un quadre.

Podem resumir la tipologia d'actuacions en els següents punts:

- Consolidació de murs
- Restauració de murs
- Anivellament amb aportació de terres
- Consolidació de paviments d'*opus signinum*
- Restitució d'elements arquitectònics
- Consolidació i cobriment de la cisterna

Atri de la casa romana 2B. Insula 29, Ciutat romana

L'ínsula 29 de la ciutat romana estava constituïda, en el seu darrer moment de funcionament, per dues unitats d'habitatge: la casa 2A i la casa 2B. La primera, de dimensions més reduïdes ocupa la part nord-oest de l'ínsula, mentre que la 2B s'estén per la resta de superfície edificada. Per la banda nord està delimitada per diverses estructures que corresponen a la casa romana núm. 1; per l'oest, el *cardo* A delimita la façana; pel sud el límit el constitueix el *decumanus* D; mentre que per la banda oriental depassa el límit originari marcat per traçat perimetral de la muralla.

Un altre pla sectorial de restauració centrat en àrees actualment visitables a Empúries va afectar el sector de l'atri de la casa romana 2B, tot i que la casa continua vers l'est i el nord-est amb un jardí interior i àrees edificades formades per grans sales de representació, un petit complex termal i un gran espai enjardinat que tancaria per la banda oriental. Una de les raons principals fou que es tractava del lloc on es conservaven des de l'excavació bona part de l'alçat del tapial de les parets, document important per a la interpretació i comprensió de la tècnica constructiva romana per part

dels visitants. La proposta tingué per objectiu la consolidació i restauració de les estructures exposades actualment –restes de murs en pedra i tapial i mosaics–, sense entrar en la neteja, consolidació i possible recol·locació *in situ* de les pintures guardades en els magatzems del Museu procedents dels diversos àmbits d'aquest sector (fig. 5).

La casa romana 2B fou excavada entre els anys 1947 i 1956. El registre d'excavació es troba en els diaris d'aquests anys, tot i que les referències són molt desiguals. El sector que ens ocupa va ser l'últim on es va treballar, ja que l'excavació s'havia iniciat per la banda oriental i està molt poc documentat.

Les primeres descripcions les devem a Martín Almagro i a Alberto Balil. La posterior definició i delimitació, en l'àmbit de l'ínsula, de dues unitats d'habitatge la va realitzar Xavier Nieto, a partir de l'estudi de les pintures murals recuperades. Finalment, les darreres visions de conjunt es donen a *Ampurias romana* de Ricardo Mar i Joaquín Ruiz de Arbulo, i als treballs de Marta Santos, on es dóna una evolució de la casa en tres fases cronològiques successives.

L'estructura que forma aquesta àrea, dominada per la simetria, està marcada per dos trets fonamentals: l'entrada a la casa que es realitzava des del *cardo* A i l'atri que es troba al centre d'aquest sector (quadre 3000). La porta d'entrada està flanquejada per dues habitacions de vestíbul (22000 i 23000), la primera de les quals hauria assumit la funció de *cella ostiaria*; seguidament, i en el mateix eix, l'atri toscà conserva l'*impluvium*, emmarcat per pedres calcàries que delimiten el mosaic tessel·lat que combina amb fragments de marbre de procedència diversa, a l'impluvi s'obre també la boca de la cisterna (CS-51) que hi ha al subsòl i que recollia l'aigua de pluja que portaven les canalitzacions i les teulades. Al fons, l'atri està emmarcat per dues *alae* (17000 i 26000) i l'espai destinat a *tablinum* de la casa. El sector sud-oest es conserva en un estat de conservació dolent i són visibles estructures anteriors a la darrera reforma de la casa (quadres 27000, 28000 i 29000) i són les úniques que no conserven la pavimentació; la resta de quadres estaven tots pavimentats amb *opus signinum* tessel·lat o amb fragments irregulars de marbre, alguns en molt mal estat de conservació.

La zona que s'obre a l'est correspon a una remodelació que va permetre la creació d'un peristil quadrat, la inclusió del qual va comportar l'arrasament de la muralla que delimitava el perímetre de la ciutat per la banda de llevant.

Les tasques necessàries a la zona de l'atri de la casa romana 2B responen bàsicament a les necessitats de consolidar les estructures arqueològiques i, per altra banda, a la museïtzació i a la millora en la presentació pública d'una àrea molt frequentada pels visitants.

Les intervencions que es varen proposar per aquesta part de la casa es poden dividir en cinc grans grups:

-Neteja i consolidació de pintures. En alguns casos concrets, la proposta no es contrarà només en la neteja, sinó també en l'extracció del seu lloc i el trasllat al museu.
-Neteja i consolidació de paviments. Tenint en compte que que també inclou la documentació gràfica dels mateixos en el cas que no s'hagi fet anteriorment.
-Anivellament amb terra d'estructures o quadres que, per raons de conservació o de museïtzació, requereixin una aportació de terres. Aquestes hauran de ser sempre terres netes de material arqueològic i caldria aixecar seccions i prendre cotes de la zona a cobrir.
-Consolidació de murs amb parament de pedra, normalment sòcols, que s'hauran d'aixecar a la cota que marca la part original conservada i amb el mateix tipus constructiu que es va emprar.
-Construcció/consolidació de paraments de tapial. En el cas d'aquesta intervenció, hem de tenir en compte que es documenten diversos tipus d'actuació, depenent de l'estat de conservació de cada mur. Un criteri general per a l'aixecament de parets de tapial és l'alçada. En aquest sentit, hem considerat oportú mantenir una alçada regular a tota l'habitació, però sense donar un aspecte gaire uniforme i regular, sinó que s'anirà guanyant o perdent alçada de forma progressiva.

En principi, alguns murs de tapial presenten un bon estat de conservació, l'alçada conservada haurà de ser similar a la resta de murs de la mateixa habitació, consolidant només l'amplada que amb el temps s'ha anat perdent.

Finalment, es documenten també alguns casos on es fa necessari el desmuntament de la paret per tornar-la aixecar per mala conservació i, fins i tot, per perill en la seguretat del visitant.

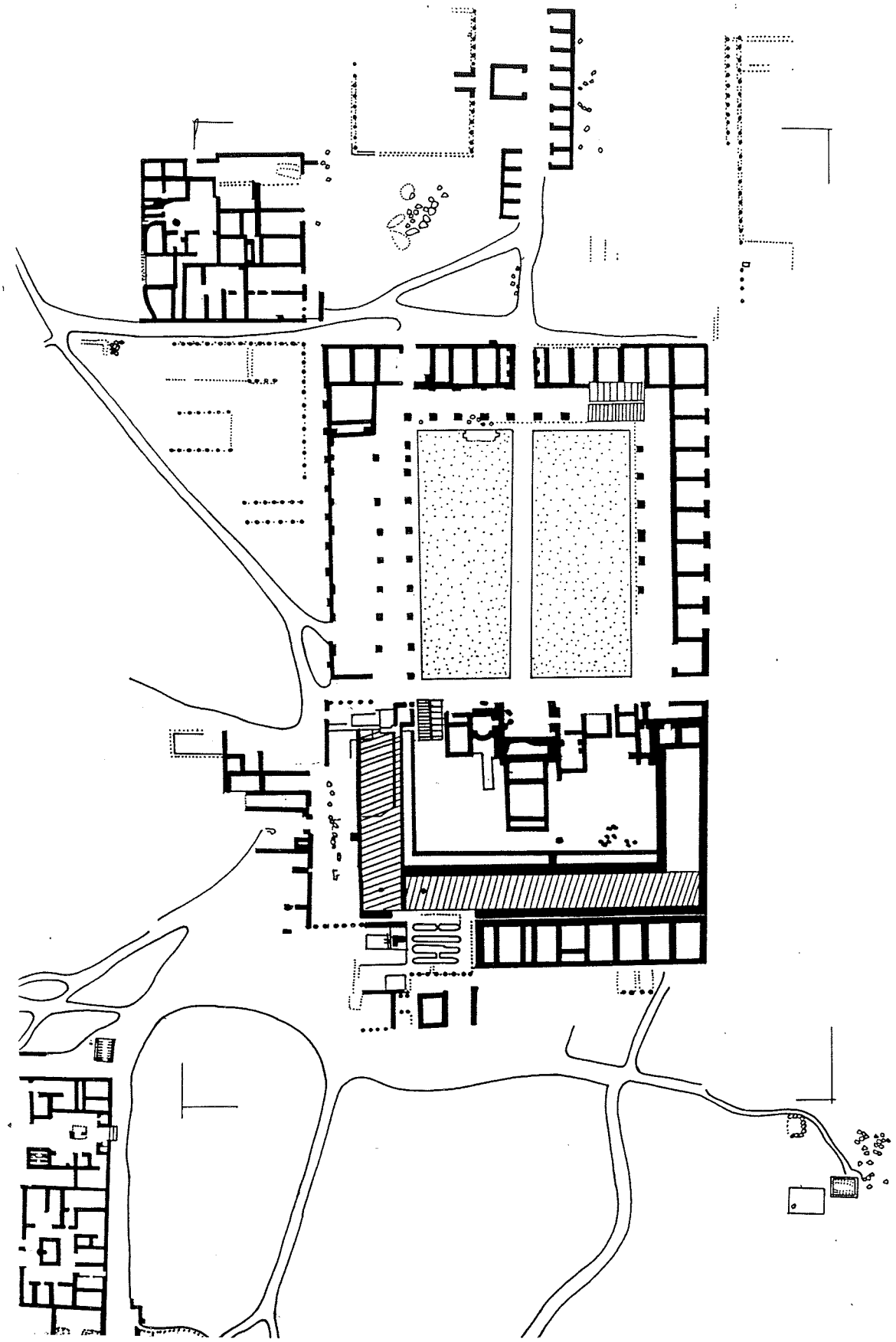

Fig. 1: Planta general del jaciment d'Empúries i del fòrum de la ciutat romana amb les naus del criptopòrtic excavades l'any 1996 i 1997.

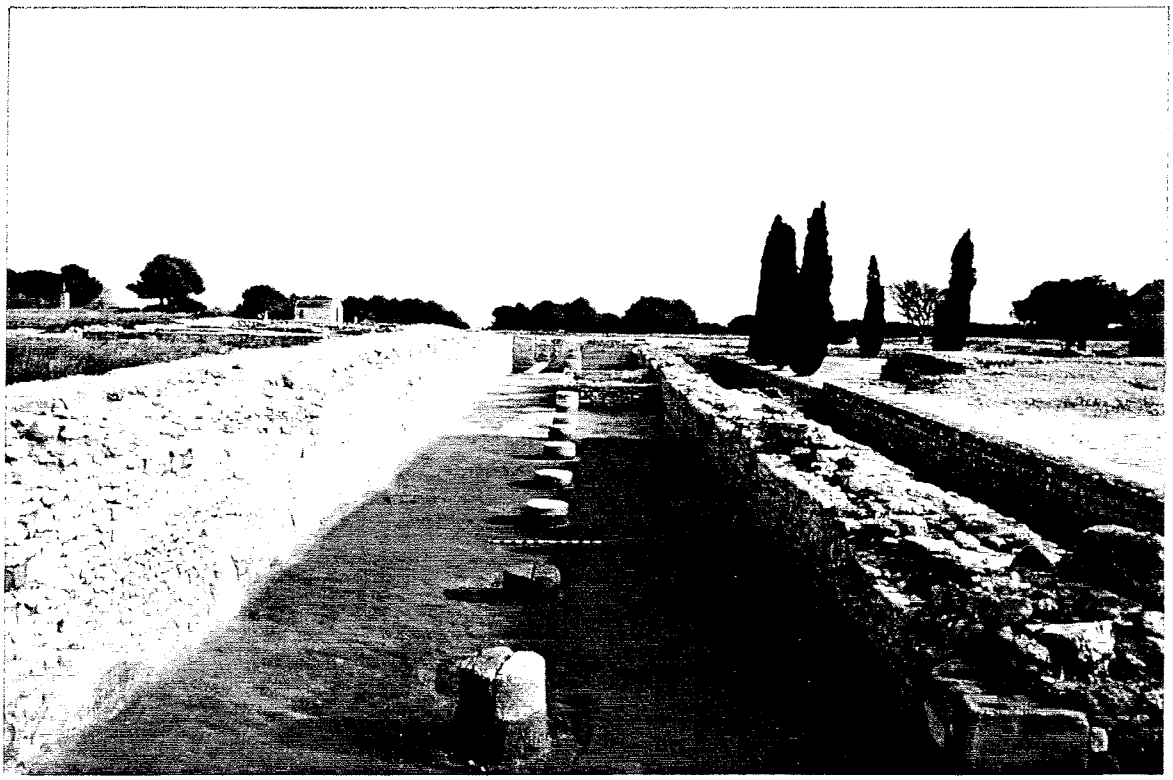

Fig. 2: Vista general de la nau septentrional un cop finalitzats els treballs d'excavació de l'any 1996.

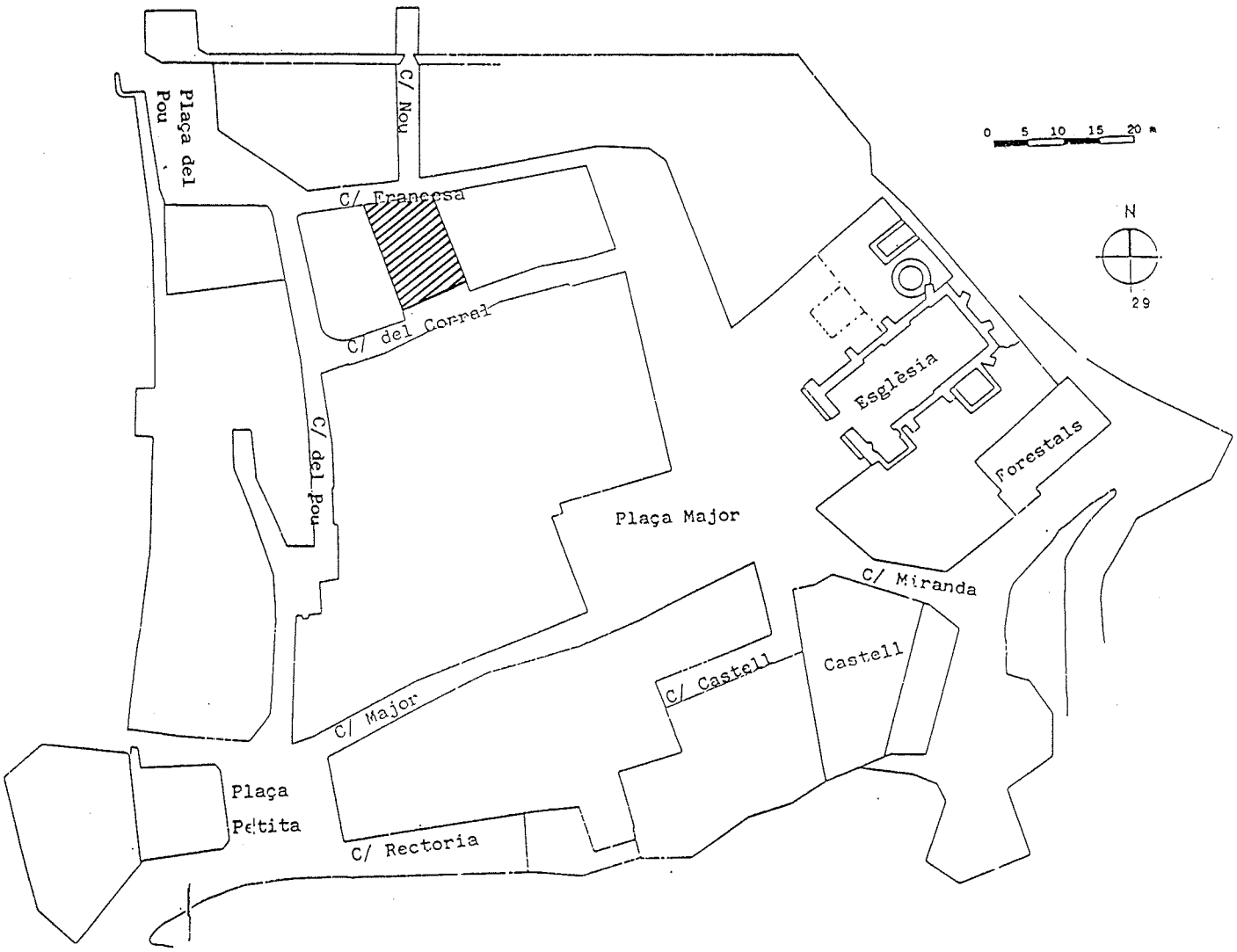

Fig. 3: Planta de Sant Martí d'Empúries amb indicació del solar núm. 8/10 del carrer del Corral i el sector exterior del pany de la muralla occidental.

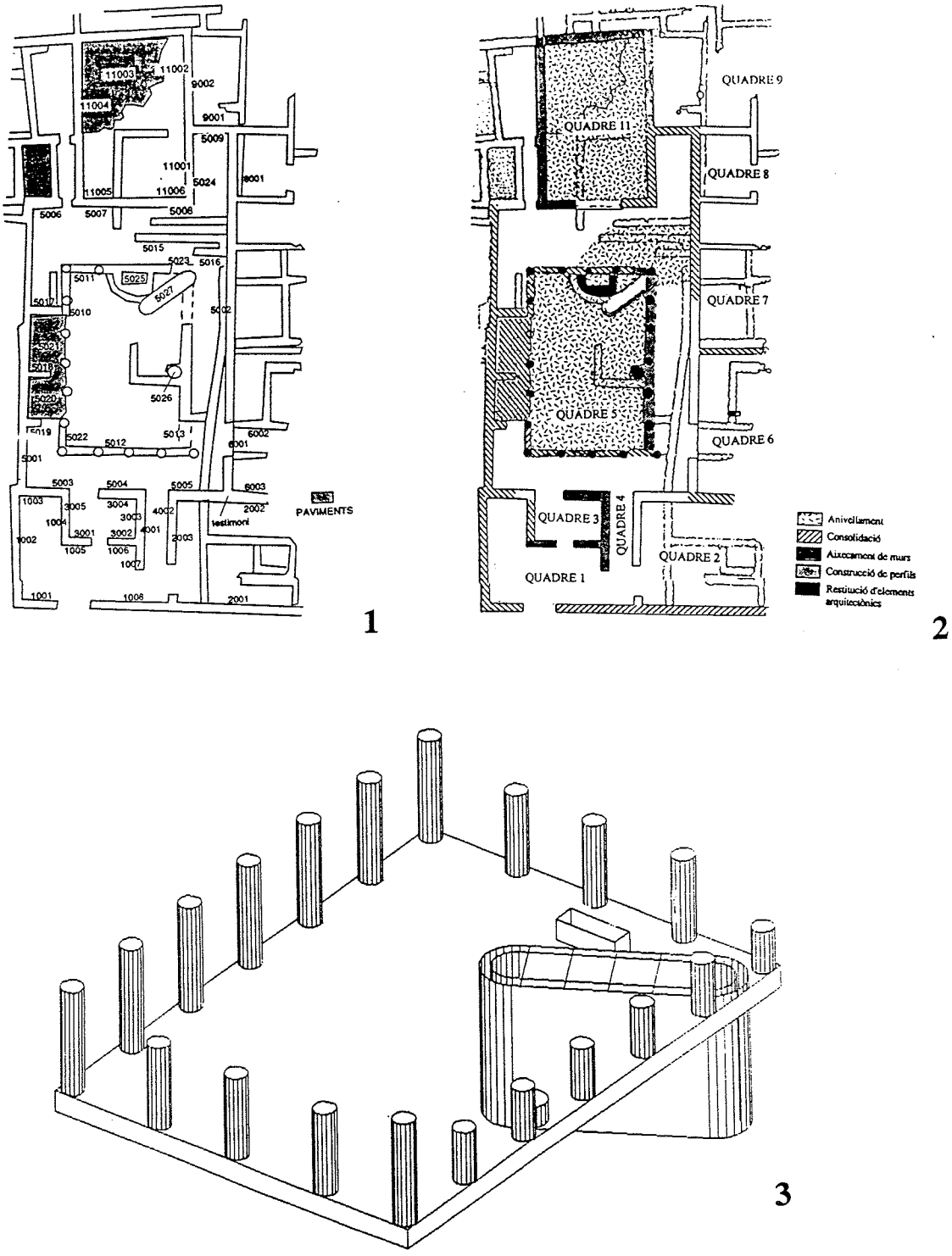

Fig. 4: Casa del peristil de la Neàpolis: 4.1. Planta de la casa de peristil del sector 10 amb la relació d'UE donades per a la restauració; 4.2. Especificació de les tasques realitzades en el sector 10; 4.3. Perspectiva del peristil amb la restauració de les columnes i de la cisterna.

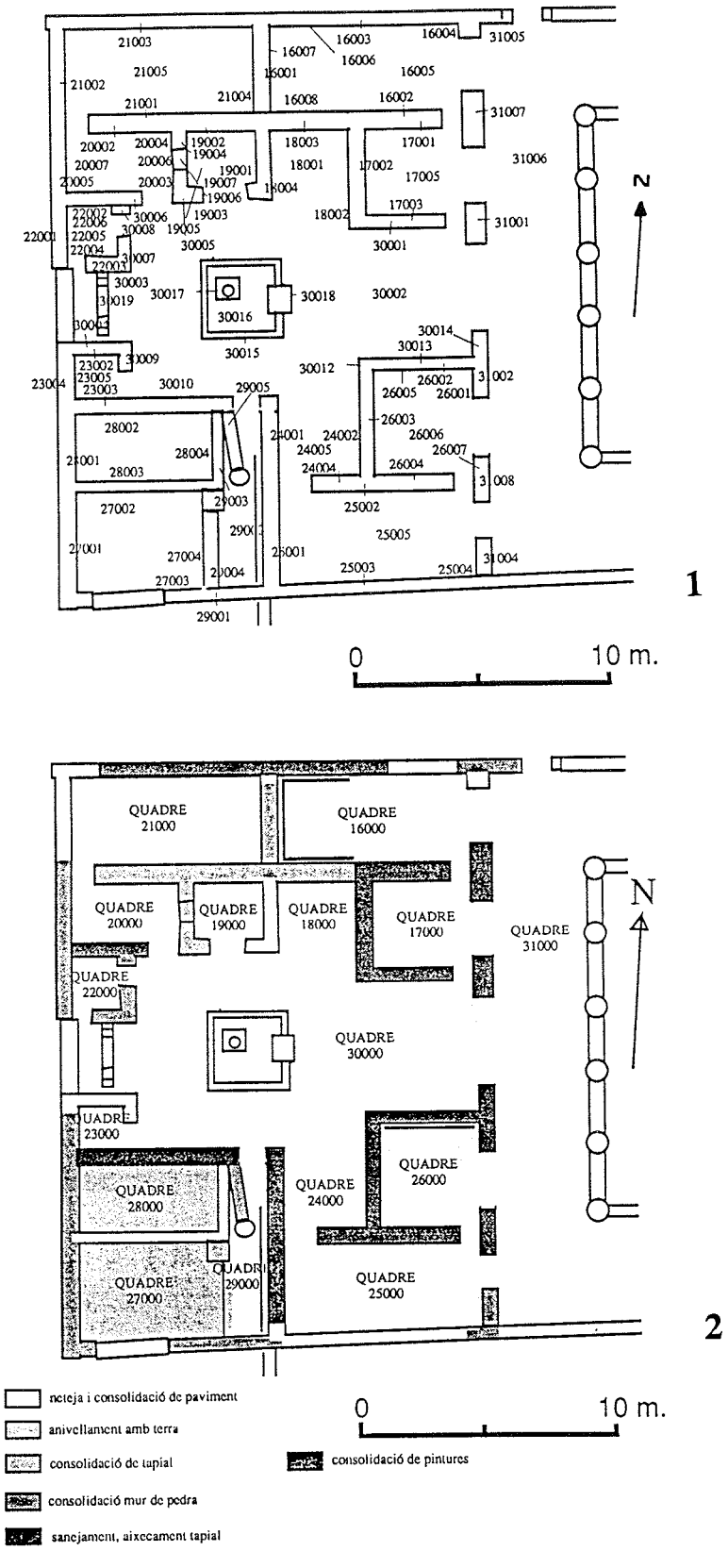

Fig. 5: Casa romana 2B de la ciutat romana. 5.1. Relació d'UE de la zona de l'atri de la casa romana 2B; 5.2. Quadres de la zona de l'atri de la casa romana 2B amb l'especificació de les tasques realitzades.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LA CINQUENA CAMPANYA D'EXCAVACIONS A LA CIUTADELLA DE ROSES EN EL MARC DEL CONVENI DELS ANYS 1993-96 (ROSES, ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG
Mireia TEIXIDOR[1]

Entre el 12 de setembre i 22 de novembre de l'any 1996 va tenir lloc la cinquena campanya d'excavacions a la Ciutadella de Roses, en el marc del conveni signat entre el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Girona i l'Ajuntament de Roses, pels anys 1993-96, el qual regulava les intervencions arqueològiques al jaciment. Seguint la línia plantejada a l'inici dels treballs, en aquesta campanya es pretenia continuar la descoberta de la vila medieval, així com les diverses ocupacions que es manifesten en el subsòl del modern pati d'armes. En una i altra zona, es portava treballant des de la primera campanya, i s'incidia en el valor d'aquest múltiple jaciment, amb tres nivells d'ocupació destacables, l'hel·lenístic, el d'època visigòtica i el medieval.

Pel que fa a l'intervenció en el pati d'armes, o zona 3, l'excavació es va concentrar en una de les rases obertes en la campanya anterior, la rasa 3, en la qual s'havien descobert les restes d'una muralla que havíem datat, de forma incerta, entre els segles IV-III a.C. (Puig et al., 1996, pp. 243-244). Davant la importància de la troballa, es va considerar oportú seguir en el mateix espai, tant per datar amb major precisió aquesta estructura, com per veure el seu comportament en relació a l'ocupació grega del turó i del port antic. Cal dir que els objectius proposats s'assoliren, a la vegada que s'aconseguiren noves dades relatives a l'extensió del poblament d'època visigòtica, així com a l'ocupació funerària del turó de Santa Maria.

[1]Amb la col·laboració de Carme Carrascal i Gemma Vieyra, arqueòlogues de l'equip tècnic de les campanyes de 1993-96.

A la zona de la vila medieval, o zona 1, atès que disposàvem de suficients dades referents a l'evolució d'aquest espai des d'època visigòtica, l'excavació es va limitar a posar al descobert la darrera fase d'ocupació de l'extrem nord-occidental de la vila, tal com havia quedat després del setge de 1645, durant el qual les cases d'aquest sector s'enderrocaren. Fins aleshores s'havia descobert quasi tota l'illa I del sector 5; ara es va decidir continuar a l'illa I del sector 3, situada més al sud, que ja havia estat començada la campanya anterior. Un cop finalitzats els treballs, s'ha aconseguit descobrir bona part de l'illa i delimitar alguns dels edificis que en formaven part.

LA INTERVENCIÓ EN EL PATI D'ARMES. DE LA MURALLA HEL·LENÍSTICA A L'ANIVELLAMENT DEL MODERN PATI D'ARMES

L'excavació a la rasa 3 del pati d'armes va consistir en obrir una nova rasa a continuació de la de l'any anterior, d'uns 100 metres quadrats de superfície, que resseguia el traçat de la muralla, amb l'intenció de posar al descobert el màxim possible del seu perímetre. La seqüència estratigràfica, però, va proporcionar evidències de les diverses fases d'ocupació d'aquest espai, des del segle III a.C. fins al XVI. En primer terme, el lloc apareix ocupat per la muralla hel·lenística, amb una sèrie de nivells associats tant intramurs com extramurs, aquests amb abundant material relatiu al moment final d'ús del recinte. A continuació, un cop la muralla s'abandona i queda obsoleta, aquesta es converteix en el límit de la necròpolis paleocristiana del turó de Santa Maria, amb algunes tombes insertades entre les pedres de la muralla. La fase de necròpolis ve seguida, uns anys després per una fase d'hàbitat, documentada a partir d'una sèrie de murs que destrueixen i colguen alguna de les sepultures anteriors. El lloc s'abandona i després de reomplir una sèrie de forats existents amb material d'escombrera i d'enderroc, el lloc es reocupa com a necròpolis. Directament per damunt d'aquestes restes funeràries, no s'arriba a documentar cap altre ocupació anterior al modern anivellament del pati d'armes.

La fase hel·lenística: la muralla del turó de Santa Maria

L'excavació va posar al descobert un total de 36 metres del traçat de la muralla que cal considerar del recinte de l'antic nucli grec del turó de Santa Maria, on, segons les campanyes realitzades fins avui dia, sembla que es situa el primer emplaçament grec de *Rhode*. La situació topogràfica exacte d'aquesta estructura és en el vessant de llevant de turó, i segueix el marge dret de la riera que travessava antigament pel centre del pati d'armes de la Ciutadella. A la vegada, es situa en el límit del subsòl argilós del lloc, on comencen les sorres-graves de la riera, fet que informa de la condició que el mur exercia

com a dic de contenció de les aigües. Uns 80 metres a llevant es troba construït el barri hel·lenístic, començat a excavar als anys seixanta, el qual, si ens atenim a la topografia antiga, quedava al marge esquerra d'aquesta riera, separat de l'antic nucli del turó, tant per aquest curs natural d'aigua com per la mateixa muralla, tot i que és molt probable que el barri ja fos abandonat en el moment en què es va construir aquesta defensa.

En l'espai excavat de la rasa només ha estat possible descobrir dos trams de muralla; el més llarg, amb un total de 28 metres, segueix un traçat nord-sud, amb una lleugera desviació de cinc graus a l'oest; en el seu extrem nord, l'altre gira en angle recte en direcció a l'oest, del qual només coneixem un total de 8 metres de llargada, encara que tenim indicis que continua més enllà. A l'extrem sud del tram llarg, i gràcies a la rasa oberta durant la prospecció del georadar, un cop finalitzada aquesta cinquena campanya, es va documentar una possible porta d'entrada al recinte, la qual deixa una obertura d'uns tres metres fins que la muralla torna a rependre el seu traçat més a ponent, en direcció al mar.

L'obra està enterament construïda a base de grans blocs irregulars de pedra, complementats amb altres menors, majoritàriament de granit local, lligats amb argila compactada i rejuntats amb pedres més petites, amb les façanes simplement desbastades. El parament intern té un aspecte més acurat, amb obra menor, mentre que la façana exterior presenta un major nombre de grans blocs de granit. En total, el mur assoleix una amplada d'uns 130 cm, el que dóna al mur una destacable solidesa, tot i que no resulta una obra defensiva excessivament potent.

Pel que fa a la datació de la muralla, aquesta ha estat possible gràcies a l'abundant material ceràmic recuperat en els estrats associats als nivells fundacionals d'extramurs, en l'espai del fossat, ja que els nivells intramurs no han aportat material significatiu. Entre el material exhumat destaca, en percentatge, la ceràmica de vernís negre del taller de Roses, decorada amb rosetes i palmetes, amb les formes Lamb. 24, 25, 26 i 27, com a formes majoritàries, juntament amb les Lamb. 23, 28, 40, 43 i les Morel F5335, 4753 i 3521, essent la pasta del tipus 1 la més abundant. Volem destacar, com a trets distintius d'aquest volum ceràmic, la major presència del motiu decoratiu central de la roseta davant les palmetes, i l'existència d'una producció diferenciada de peces amb vernís marró-ataronjat, normalment de petit format. Entre el material amfòric destaquen, en major nombre, les àmfores ibèriques, seguides de les púnicoebussitanes, amb una representació destacable de la forma T-8.1.3.1, i les púniques centromediterrànies, amb les formes Ramon T-5.2.3.1, 5.2.3.2 i 4.2.1.5. Pel que fa a les àmfores grecoitàliques, en menor nombre, els perfils de vores corresponen al grup 3 d'Asensio. L'àmfora menys representada és la

massaliota, amb una vora del tipus 8. Finalment, entre la ceràmica comuna destaca la grisa de la costa catalana, l'ebussitana, la púnica, la grega de cuina i, molt minoritàriament, la massaliota, a més d'una gamma variada de recipients de producció indígena.

En conjunt, aquest material ens situa en un context avançat del segle III a.C., molt probablement en el darrer quart del segle, datació proporcionada pels envasos amfòrics amb formes púnicoebussitanes i centromediterrànies produïdes de forma massiva en aquesta època, i una presència reduïda d'àmfora massaliota, molt més abundant a *Rhode* durant la primera meitat del segle. Finalment, la ceràmica de vernís negre del taller de Roses produïda, segons Sanmartí, entre el primer i el tercer quart del segle III a.C., presenta una sèrie de trets diferenciadors que ens podrien situar en el darrer moment d'aquesta ceràmica. En conjunt, ens trobem en el context històric de la Segona Guerra Púnica, període d'inestabilitat politicoeconòmica, que bé podria haver motivat la necessitat de fortificar la vella *Rhode*, recinte dins del qual, uns anys més tard, els grecs de la ciutat, juntament amb els indígenes revoltats, s'alçarien contra els romans en els fets de Cató, l'any 195 a.C., fortificació que podria evocar el nom de *castellum* de *Rhode*.

La necròpolis paleocristiana del turó de Santa Maria

Tot i que entre el volum ceràmic recuperat es documenta una freqüentació del lloc des de els inicis del segle II d.C., un cop abandonada la muralla, no sembla rependre's l'ocupació almenys fins a un moment anterior a mitjan segle V d.C., en que l'àrea immediata a la muralla és ocupada per una necròpolis. Aquest cementiri és el mateix que s'esten a les proximitats de la vella església paleocristiana, emplaçada sobre el turó de Santa Maria, excavada parcialment als anys 1945/47, la qual ocupa també el vessant de ponent sobre el qual es fonamenta la muralla. Tots els indicis apunten que aquesta construcció es trobava encara parcialment visible i que segurament fou utilitzada com a límit de l'àrea funerària i per allotjar algunes de les tombes entre les seves pedres.

La fase constructiva del segle VI dC

Si la fase de necròpolis no va alterar en gran manera el sòl tal com va quedar després de l'abandonament del lloc a conseqüència dels fets de Cató, en el tombant del segle II a.C., sí que es produeix un important condicionament d'aquesta àrea, prèvi a la substitució de l'espai funerari per un espai d'hàbitat. Les escasses restes documentades ens confirmen l'abandonament d'aquest cementiri, almenys en aquest sector més llunyà del turó, ja que algunes tombes són amortitzades per la construcció d'uns murs. Aquestes obres cal veure-les en relació a l'intensa ocupació d'època visigòtica que demostrem des de la primera campanya, tant en el subsòl del pati d'armes com en el de la vila medieval. Els

murs aprofitaran les pedres de la muralla com a material de construcció, moment a partir del qual cal suposar que aquesta defensa va quedar totalment colgada.

L'abandonament del lloc d'hàbitat al segle VII. Els forats d'escombrera

Posteriorment als murs de la fase anterior, el lloc apareix ocupat per un gran nombre de forats, reblerts amb abundant material d'escombrera, tant ceràmic com fauna, així com restes d'enderrocs. En total es varen excavar sis forats, situats de forma dispersa en la superfície de la rasa 3, sense cap uniformitat relativa a la mida, contorn o profunditat, però amb uns reompliments de terres similars, d'un alt contingut orgànic, color negrós i amb alguns carbonets. L'abocament d'aquestes escombreres no es pot situar amb anterioritat a inicis del segle VII, i cal veure-les amb relació a altres forats similars que foren descoberts en l'excavació de la rasa 4 durant la campanya anterior, situats només uns metres més al sud.

La necròpolis posterior a inicis del segle VII

Un cop colgats els forats d'escombrera i anul·lats els murs de la fase anterior, es procedeix a reocupar el lloc com a necròpolis, i es repren l'espai que ja ho havia estat al segle V. La inhumació que es va excavar en aquest lloc, es correspon amb la darrera fase cementirial del turó de Santa Maria, un cop l'hàbitat del solar de la Ciutadella d'època visigòtica sembla trobar-se en davallada. Aquesta necròpolis, ara més dispersa del que havia estat en els primers moments, quan es trobava limitada a les proximitats de la vella església trobada en el subsòl del temple romànic de Santa Maria, s'esten entre les runes del lloc d'hàbitat, i ocupa espais relativament llunyans d'aquest centre, com ara les tombes descobertes en campanyes anteriors entre els nivells d'enderroc de les construccions d'època visigòtica del subsòl de la vila medieval. Aquesta fase de necròpolis tardana té un paral·lel cronològic amb la necròpolis que s'ha anomenat del port antic, situada al marge oposat de la riera, de la que se'n coneixien algunes inhumacions sobre les runes de l'edifici A i del barri hel·lenístic, les quals s'han sumat a les darreres tombes descobertes en les rases 1, 2 i 4, excavades en anteriors campanyes. Aquest conjunt de necròpolis tardanes, amb dos espais funeraris diferenciats, que potser cal atribuir a grups humans diversos, cal situar-les cronològicament en un moment en què l'hàbitat de la plana immediata al mar s'ha abandonat, segurament per la recerca d'un lloc més segur i arrecerat de la costa, a la muntanya, del que en seria un exponent el poblat de Puig Rom.

LA INTERVENCIÓ A LA VILA MEDIEVAL

Sempre treballant en base als coneixements urbanístics que es tenen de la vila medieval de Roses i seguint la mateixa línia iniciada en campanyes anteriors, la intervenció arqueològica duta a terme l'any 1996 es va marcar uns objectius: delimitar l'illa I del sector 3 pel seu costat sud i deixar a la vista la major part possible de les estructures fins a arribar al darrer nivell de pavimentació. L'excavació d'aquesta illa ja s'havia iniciat l'any 1995 i havia quedat ben delimitada al nord per l'anomenat carrer de l'Hospital. Durant tota la campanya següent es varen continuar els treballs i només varen quedar pendents d'excavació les cases del límit sud de l'illa, les quals donen al carrer Ganyut, carrer que fou localitzat durant el camp de treball de l'estiu de l'any 1997[2]. Pel que fa al costat de llevant, l'illa queda coberta per l'actual traçat de l'itinerari de visita al monument i a l'oest, fou colgada pel talús de la muralla renaixentista.

Tot i que en algunes habitacions de les cases de l'illa I del sector 5 s'havien sobrepassat els nivells de pavimentació fins arribar als nivells més antics d'ocupació de la vila i poder establir la seva evolució constructiva, a més de conèixer l'existència d'un important assentament visigòtic -contemporani al de la zona del pati d'armes-, en aquest cas no s'han superat els sòls del darrer moment d'ús dels àmbits excavats i s'han deixat tal com estaven abans de produir-se l'enderroc ocasionat arran del setge de l'any 1645.

Edifici I/3/1

Aquest primer edifici el trobem situat just a tocar el talús de la muralla renaixentista, a l'extrem oest del que fins ara s'ha pogut descobrir de l'illa I del sector 3. Pel fet d'haver quedat totalment tallat per la muralla, aquest edifici no ens ha arribat en el seu estat original, és a dir, ni les dimensions ni la planta són les que eren incialment. L'únic àmbit que coneixem -al qual hem donat la lletra A- té una superfície aproximada de 22,2 m2 i s'hi accedia a través d'una porta que donava al carrer de l'Hospital. A partir de l'estudi de les estructures que en resten, però, s'ha pogut deduir que l'àmbit annexe pel costat de ponent, parcialment soterrat pel talús de la muralla, també formaria part d'aquest edifici. Així mateix, els àmbits B i G, pertanyents més tard a l'edifici veí, també n'haurien format part i es comunicarien amb l'àmbit A a través d'una obertura, posteriorment tapiada en anul·lar-se part de l'edifici.

Desconeixem quin fou l'ús d'aquest edifici en el darrer moment. Durant l'excavació només s'han documentat les restes d'una pica de pedra, adossada al mur de llevant de

[2] Veure text corresponent en aquest mateix volum.

l'àmbit A, i d'un paviment de rajol, a l'extrem meridional, que fou possiblement desmuntat i reutilitzat per a pavimentar altres estances. La construcció de la muralla -segona meitat del segle XVI-, va provocar canvis importants en aquest edifici, els quals són difícils d'observar ja que, després del setge del 1645, l'espai va quedar afectat per la reconstrucció del talús de la muralla i per l'anivellament immediat de la zona, quan aquesta àrea urbana va passar a ser un jardí, fet que també va alterar els nivells d'enderroc del segle XVI.

Edifici I/3/2

Edifici situat a continuació del primer -edifici 1-, adossat al sud. El seu accés original segurament hauria estat des del carrer Ganyut, al sud de l'illa. Igualment que l'anterior, aquest edifici fou afectat durant la construcció de la Ciutadella a la segona meitat del segle XVI, i va quedar parcialment colgat pel talús i, per tant, deixà d'utilitzar-se com a tal a partir d'aquest moment. És per aquest motiu que tenim dificultats a l'hora d'observar-ne la planta original. A partir de les estructures que se'n conserven, però, es dedueix que l'edifici estava constituït per tres àmbits - L, M i P-, els quals continuen per sota del talús i, per tant, no en podem saber la planta completa. Tot i això, sembla ser que tots tres àmbits havien estat connectats entre sí a través d'unes portes que, posteriorment, foren tapiades -igual que la porta principal d'accés a l'edifici-, ja fos per canviar l'accés als àmbits, ja fos per anul·lar-ne l'ús. També és posible que l'edifici hagués tingut sortida cap a un pati central que es trobava a la meitat sud de l'illa, a través de l'àmbit C i d'un espai obert, àmbit O. Aquest pas s'hauria anul·lat en el moment en què l'àmbit O passa a formar part de l'edifici 3, possiblement durant les reformes de mitjan segle XVI.

L'entrada a l'edifici es feia des del carrer a través dels àmbits P i M, els conduïen cap a l'àmbit L, en el qual hem de destacar l'existència d'una llar i un pou, a l'extrem nord-est de l'estança, una estructura circular, al centre, i una altra estructura en forma de quart de cercle, a l'extrem sud-est, que possiblement hauria tingut la funció de dipòsit. Tot aquest seguit d'estructures ens fan pensar en una possible funció industrial de l'edifici, que hom ha relacionat amb un possible trull. Malgrat tot la reestructuració de la zona soferta a mitjan segle XVI, impedeix reconèixer totalment la connexió i funcionament d'aquestes sales.

Edifici I/3/3

Aquest edifici el trobem situat a l'est dels edificis 1 i 2, i el seu accés era pel carrer de l'Hospital. Igualment que els dos edificis anteriors, al llarg del temps va patir un seguit de reestructuracions arquitectòniques que han quedat plasmades en els seus murs. En el darrer moment d'ús l'edifici va adoptar una planta rectangular, orientada en sentit nord a

sud, formada per tres àmbits: B, G i O. S'hi accedeix a través d'una primera estança, àmbit B2, en la qual hi havia una escala que pujava al primer pis -d'aquesta escala només s'ha conservat la part inferior, la resta va quedar totalment destruïda-. A l'oest, separada per un envà, s'hi troba una segona habitació, àmbit B1, que encara conserva el paviment de rajoles i restes de l'enlluït de morter a les parets. De l'àmbit B2 s'accedeix a l'àmbit G a través d'una porta situada sota la volta de l'escala. Aquest és un espai rectangular, sense més estructures que una petita menjadora adossada a la paret nord. Finalment, arribem a la darrera habitació, subdividida en dos àmbits a través d'un mur. L'àmbit O1 presenta un pou situat a l'extrem nord-est de l'estança i una canalització que travessa l'àmbit en direcció oest-est, la qual sembla venir del pou situat a l'extrem nord-est de l'àmbit L i que es dirigeix cap a l'edifici 4. En l'àmbit O2 ha aparegut un altre pou adossat al mur divisori entre els àmbits O1 i O2.

Les reformes observades en els murs fan suposar que l'edifici anteriorment hauria estat format pels àmbits B i G, i possiblement també amb l'A -que hem identificat com a part de l'edifici 1-, el que constituiria també una planta també rectangular, però orientada d'est a oest, paral·lela al carrer de l'Hospital. Probablement l'àmbit O originalment no hauria format part d'aquest edifici sino que, com a espai de distribució des de l'edifici 2 cap al pati central, funcionaria de manera independent. A nivell d'hipòtesi podem suposar que en el moment en què aquest àmbit es subdivideix en dos, és quan s'incorpora a l'edifici 3 i es configura la seva planta final.

Edifici I/3/4

Situat al costat est de l'edifici 3, està format per set àmbits: els C, D, E, H, I, J i K. L'entrada és pel carrer de l'Hospital a través d'una mena de corredor, l'àmbit E, que queda alineat amb un carrer que es va posar al dercobert a l'illa de cases situada al nord d'aquesta, illa I del sector 5. Des d'aquest corredor s'accedeix a l'àmbit C i al conjunt constituït pels àmbits D, H, I, J i K, els quals formen una planta uniforme, rectangular, paral·lela al carrer de l'Hospital. Dins d'aquest conjunt, l'àmbit H, pavimentat amb pedres, té l'aspecte d'un pati interior que funcionaria com espai redistribuidor cap als àmbit veïns: D a l'oest, I al sud i J a l'est. A l'àmbit K, l'accés es faria des de l'àmbit I.

És possible que tota aquesta zona fos una àrea de treball -no sabem amb quina finalitat- en la que intervindrien diversos dipòsits, pous i canals, i on l'ús de l'aigua podria jugar un paper destacat. Cal assenyalar que la canalització que prové del pou de l'àmbit L de l'edifici 2 i que travessa d'est a oest l'edifici 3 es dirigeix precisament cap a l'àmbit central d'aquest edifici. Pel tapiat de la porta que comunica l'àmbit D amb el pati central, i pel

nivells de centres documentats en el seu interior, podria semblar que aquest àmbit deixà d'utilitzar-se abans de la destrucció de l'any 1645.

Conclusions

Tal com l'excavació ha deixat al descobert aquesta illa de cases de la vila medieval i davant la impossibilitat de poder superar els darrers nivells d'enderroc de les seves cases, no s'han pogut determinar fases anteriors en l'urbanisme d'aquest sector. No obstant això, en alguns dels àmbits excavats han aparegut indicis de murs soterrats sobre els quals es fonamenten els darrers murs de les cases. És possible que estiguem davant de les mateixes reformes constatades a l'illa I del sector 5 que foren provocades per la reestructuració urbana que va patir bona part de les cases veïnes a la nova muralla de la Ciutadella. Fins i tot, la troballa de bales de catapulta, ja sigui formant part dels murs de les cases, o bé d'altres estructures interiors dels edificis, són un element indicador que aquest sector de la vila també es degué veure afectat per setges anteriors, en època medieval (és comú veure aquestes bales reaprofitades com a material de construcció. en altres punts de la Ciutadella).

BIBLIOGRAFIA

PUIG A. Ma, PUJOL M., VIEYRA G. & CARRASCAL C. (1994) Resultats de la darrera campanya arqueològica realitzada a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, pp. 156-165.

PUIG A. Ma, PUJOL M., VIEYRA G. & CARRASCAL C. (1994) Represa dels treballs arqueològics a la Ciutadella de Roses, *Programa de Festa Major*, Roses, pp. 25-31.

PUIG A. Ma, PUJOL M., VIEYRA G. & CARRASCAL C. (1994) Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, Figueres, pp. 17-41.

PUIG A. Ma, CARRASCAL C., PUJOL M., VIEYRA, G. & TEIXIDOR, M. (1994-95) Resultats de les darreres campanyes d'excavació a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia*, Generalitat de Catalunya, pp. 123-132.

PUIG A. Ma, CARRASCAL C., VIEYRA, G. & TEIXIDOR, M. (1995) El conjunt d'espases trobades en els darrers treballs a la Ciutadella de Roses, *Programa de Festa Major*, Roses, sp.

PUIG A. Ma, CARRASCAL C., VIEYRA, G. & TEIXIDOR, M. (1995) L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V al XVII), *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28, Figueres, pp. 41-69.

PUIG A. Ma, CARRASCAL C., TEIXIDOR, M. & VIEYRA, G.(1996) Els principals punts d'actuació al jaciment múltiple de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, pp. 242-251.

PUIG A. Ma, CARRASCAL C., VIEYRA, G. & TEIXIDOR, M. (1996-1997) La Roses d'època visigòtica en el subsòl de la Ciutadella (Alt Empordà): darreres investigacions, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVII, Girona, pp. 1011-1026.

PUIG A.Ma (en premsa) La localització topogràfica de l'antic port de *Rhode* (Roses. Alt Empordà), *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà 1997.

PUIG A. Ma, CARRASCAL C., TEIXIDOR, M. & VIEYRA, G. (en premsa) Els espais funeraris i els llocs de culte al jaciment de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà). Resultats de les darreres campanyes, *I Simposium d'Arqueologia Medieval,* Homenatge al prof. Manuel Riu, Berga 1998.

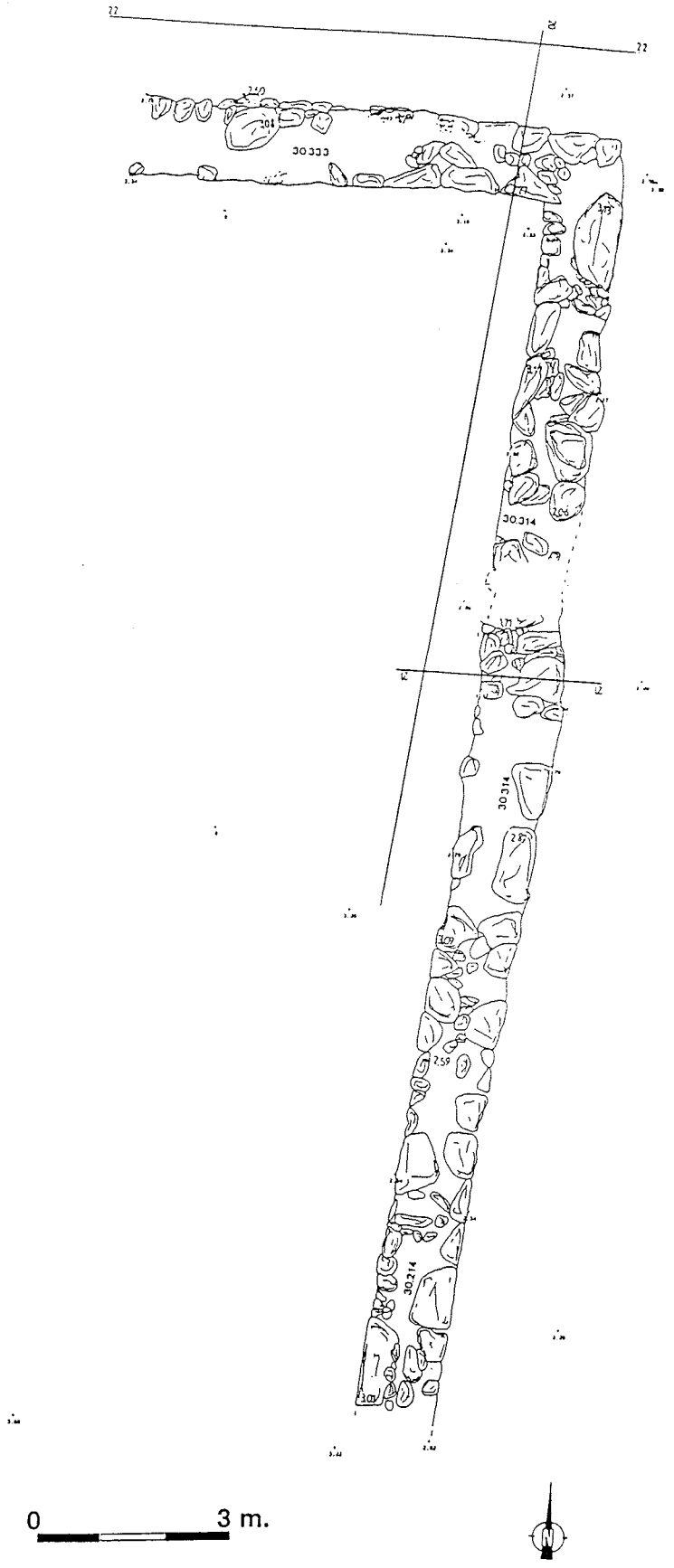
PUIG A.Ma (en premsa) La problemàtica del registre arqueològic en un jaciment múltiple. L'exemple de la Ciutadella de Roses (V aC-XIX dC), *I Simposium d'Arqueologia Medieval,* Homenatge al prof. Manuel Riu, Berga 1998.

PUIG A. MA (en premsa) Els contextos del segle VII al jaciment de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà). Una valoració preliminar a partir dels resultats de les darreres campanyes, *Pyrenae.*

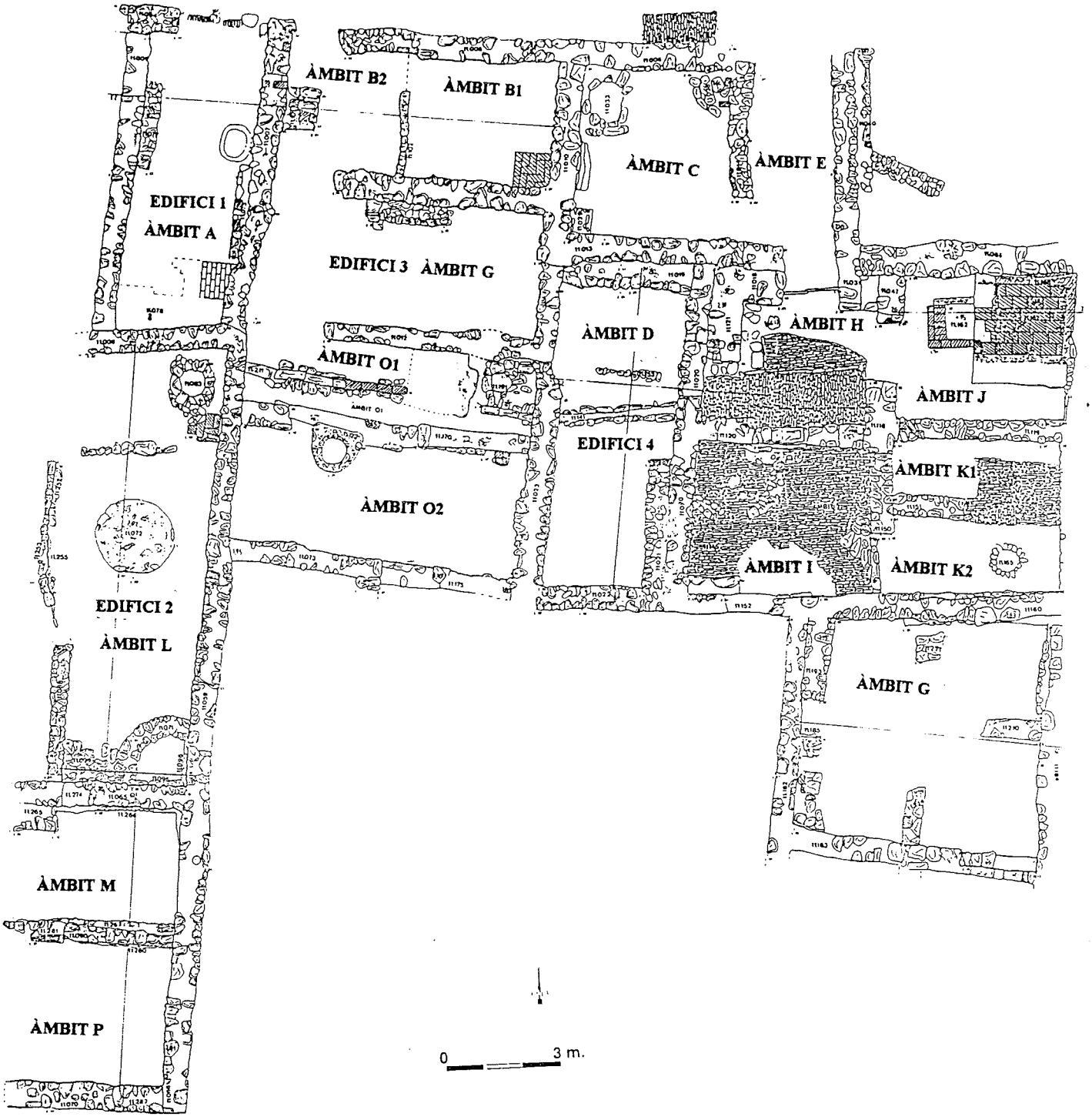
PUIG A.Ma (en premsa) Aproximació cronològica a la muralla de Rhode. Una defensa en el límit est del nucli de Santa Maria, *Empúries.*

Plànol de la Ciutadella amb l'emplaçament de les àrees descobertes a la zona del pati d'armes (núm. 1) i a la vila medieval (núm. 2).

Planta general de la muralla hel·lenística que delimita el nucli grec del puig de Santa Maria en el vessant de llevant.

Planta general del sector excavat de l'illa I del sector 3, amb els diversos edificis i àmbits que s'han pogut identificar.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

L'EXCAVACIÓ D'URGÈNCIA DEL JACIMENT DE LA DEVESA (BESALÚ, LA GARROTXA)

Cesc BUSQUETS
Marta FÀBREGAS

Arran de les obres d'adequació de la zona de la Devesa (Besalú) que consistien en la pavimentació del carrer i arranjament d'una part com a plaça pública, es va realitzar un seguiment arqueològic, ja que s'intuïa la planta d'una possible torre circular, part de la qual aflorava a nivell del paviment de terra batuda del carrer. Aquestes primeres tasques van quedar àmpliament superades amb una gran quantitat de restes estructurals i també materials que anaven apareixent a mesura que les obres avançaven. Aquest fet provocà que s'aturessin momentàniament, per tal de dur a terme un nou replantejament urbanístic que combinés correctament la conservació de totes les restes arqueològiques amb la nova ordenació del sector de la Devesa. Per això, tant l'Ajuntament de Besalú com el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya van creure necessari dur a terme una excavació arqueològica d'urgència o salvament. La intervenció arqueològica va afectar uns 900 metres quadrats i es va dur a terme sota la direcció de Marta Fàbregas i Cesc Busquets des del mes de novembre de 1996 fins l'abril de 1997.

El jaciment de la Devesa es troba al vessant de tramuntana del puig de Santa Maria, i forma una esplanada en un dels terraplens de desnivell del puig. Està situat en una terrassa entre dos rius, el Fluvià i el Capellades i, geològicament es tractaria d'una terrassa d'origen fluvial que es formà en anar-se dipositant sediments provinents de les vingudes d'aquests rius. La situació topogràfica resultant s'ha de tenir molt en compte, ja que representa una zona estratègica des d'on es controla tot un extens territori, tant per les comunicacions (punt de transició entre plana i muntanya) com per l'explotació (sobretot agropecuària).

Tot i que a hores d'ara la investigació encara està en procés d'estudi, podem donar una primera síntesi general de les troballes i de l'evolució cronològica que representen, la qual

ens dóna un sentit de continuïtat prou important que comença durant els segles VII a.C. i arriba ininterrompudament fins als nostres dies. Se n'han documentat vuit fases:

FASE 1: EDAT DEL FERRO (segle VII a.C.)[1]

D'aquesta època s'ha descobert una estructura que estava situada en el sector nord-occidental del jaciment, entre el talús de la carretera C-150, el mur de tancament del turó de Santa Maria i la torre circular (fig. 1). Es tractava d'una mena de cubeta o fossa excavada a l'argila natural i coberta pel nivell superficial que cobria tot el jaciment. La seva planta es veié molt afectada per la realització d'uns rebaixos fets en el terreny per una màquina retroexcavadora. Aquesta deixà tallada en part l'estructura, fet que dificulta la interpretació de la planta original, que devia ser de forma circular, amb un diàmetre aproximat d'uns 90 cm. La seva secció, en canvi, només quedà afectada en les cotes superiors i s'han pogut excavar uns 36 cm, en els quals aparegueren dos nivells de rebliment.

El primer estava format per una terra argilosa que contenia molt de material ceràmic (uns 356 fragments) i presentava una potència de 28 cm. El conjunt ceràmic era molt homogeni i tot i estar molt fragmentat, s'ha pogut realitzar un bon procés de remuntatge que ens ha permès reconèixer un nombre mínim de vasos: entre 16 i 18 unitats. A partir de la observació de les vores, les bases i una carena, es pot dir que es tracta de vasos de mida mitjana, a excepció de dos grans recipients. Per les diferents formes (bol, vas obert troncocònic, vas tancat de perfil en S), les decoracions (línies d'impressions digitals i cordons incisos en la inflacció vora/coll i acanalats) i els diferents acabats (engalbats, respallats i allisats) ens acostem a una cronologia relativa que situa el conjunt a l'inici de l'Edat del Ferro. També s'han recuperat dues fusaioles, una de les quals, de forma bitroncocònica es documenta durant el període transicional de finals del Bronze i principis de l'Edat del Ferro.

Dins d'aquest mateix nivell, es va recuperar una sivella de cinturó de bronze decorada. Es conserva el taló, que és de forma rectangular i l'arrencament de la placa, que és de forma romboidal allargada. Morfològicament correspon al tipus Ab descrit per E. Pons[2] i té una cronologia de la tercera etapa de transició a l'Edat del Ferro, situada entre el 650 i el 600 a.C. En aquest mateix estrat també es va documentar una altra peça de bronze. Es tracta

[1] Estudi realitzat juntament amb Dr. M.MOLIST, F.BORRELL, A.CASAS i S.COMELLAS.
[2] PONS E. (1984) *L'Empordà. De l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro. 1100-600 a.C.*, Sèrie Monogràfica, 4, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

d'un botó, de secció semiesfèrica, amb dues parts: cos i anella. És una peça molt habitual en contextos de l'Edat del Ferro, però no té una assignació cronològica concreta.

El segon nivell que farcia l'estructura estava compost per un nivell de fragments de ceràmica molt ben col·locats, a manera de capa refractària, sobre l'argila natural. El conjunt ceràmic, tot i que molt més pobre tant quantitativament com qualitativa que l'anterior, té unes característiques molt semblants.

Així doncs, aquestes característiques es poden relacionar amb el període que descriu E. Pons [3] com a IIIª etapa de transició entre l'Edat del Bronze i l'Edat del Ferro. Aquesta etapa se situa dins l'Edat del Ferro I i està considerada com el període final del procés de transformació en què es documenta la persistència i duració d'alguns elements que enllacen amb els períodes anteriors. Cronològicament el conjunt quedaria emmarcat entre els anys 625 i 575 a.C.

A més d'aquesta estructura, també es localitzà al jaciment algun material ceràmic aïllat, que també es pot adscriure a aquest mateix període cronològic.

FASE 2: ÈPOCA IBÈRICA (segles III- I a.C.).

Ens trobem davant de dos moments cronològics clarament diferenciats. El primer, a partir del segle III a.C., la zona de la Devesa s'utilitzaria com a camp de sitges, els usuaris del qual, a tall d'hipòtesi, tindrien el seu poblat a l'actual puig de Santa Maria. Així doncs, aquest primer nucli estaria estretament lligat a les consideracions topogràfiques abans esmentades, ja que aquest camp de sitges aprofitaria la terrassa natural que, formant una esplanada just a redós del puig, esdevenia molt controlable des del poblat. En total es documentaren unes 16 sitges d'època ibèrica en tot el jaciment, ubicades de manera dispersa. Totes elles presenten una planta circular i una secció en forma d'U, amb un diàmetre d'1 metre a 1'7 metres. Malauradament, a causa de la manca de temps, només es van poder excavar totalment tres sitges i es deixà documentada la resta.

El material arqueològic localitzat a l'interior de les sitges era sobretot ceràmica ibèrica feta a mà, comuna ibèrica (amb alguns fragments pintats), grisa de la costa catalana, vernís negre campaniana B, àmfora ibèrica, àmfora itàlica i restes de fauna (bou, ovicàprid i

[3] PONS E. (1984) op. cit.

porc). Així, aquest conjunt de material arqueològic ens fa pensar que l'amortització de les sitges es produí en l'època ibèrica plena (segles III-II a.C).

El segon moment d'ocupació d'epoca ibèrica el trobem en el sector nord, el qual es va deixar d'usar com a camp de sitges, i s'hi construí una estructura que tancaria algun tipus de perímetre que ens és completament desconegut. La planta original de la constucció ens ha arribat totalment desfigurada, ja que només conserva un tram de mur i per tant és impossible poder-ne establir la funcionalitat (fig. 2). Presenta una llargària d'uns 5'2 metres i té una amplada mitjana d'uns 64 cm. La seva tècnica constructiva és de paret seca, amb pedres calcàries disposades de manera plana formant filades. Ara bé, els seus paraments a banda i banda presenten diferències constructives: per la cara sud, la paret està molt ben bastida, amb un intraplomat completament vertical, fet que ens fa pensar que seria la cara exterior, mentre que per la seva cara nord està més mal aparellada, amb les filades molt mal col·locades, gairebé de forma esgraonada. Es troba assentada directament sobre l'argila natural, amb una trinxera de fonamentació a la banda nord. Aquest mur està edificat sobre una de les sitges del moment anterior i la data de la seva construcció, analitzant els materials de la rasa de fonamentació (àmfora itàlica, àmfora ibèrica, campaniana B, grisa de la costa catalana, comuna ibèrica i ibèrica feta a mà) se situaria entre final del segle II i principi de l'I a.C.

Els estrats que s'associen amb aquesta estructura presenten diferents tipus de material arqueològic. Pel que fa a la fauna, s'han documentat animals adults, les restes dels quals conformen un conjunt on predominen les deixalles de consum, i pel que fa a les espècies hi ha porc, amb un senglar individualitzat, ovicaprí i cabra salvatge, cavall i sobretot bòvids. Els metalls recuperats inclouen un anell de bronze amb decoració geomètrica i escòria de ferro. El material arqueològic més abundant és el ceràmic que inclou peces d'emmagatzematge tipus dòlia i àmfora ibèrica itàlica (Dressel 1 i Dressel 2/4). La vaixella de taula està representada per ceràmica grisa de la costa catalana, ceràmica comuna ibèrica, algunes pintades i altres d'engalba blanca. Pel que fa a les ceràmiques d'importació tenim peces de comuna itàlica, de parets fines i de vernís negre: campaniana A i campaniana B. Aquests materials ens situen en una cronologia aproximada de final segle II a.C. (moment d'inici de producció de les àmfores itàliques Dressel 1) a mitjan segle I a.C. (moment final de les ceràmiques de parets fines i de la campaniana B).

D'aquest mateix moment constructiu, cal esmentar una altra paret, també en el sector nord, seguint una orientació i una tècnica constructiva diferent a l'anterior, que a causa del seu deteriorament i arrasament no ens aporta cap més dada que ens permeti ampliar la informació, ja que els estrats que s'hi associen són iguals als anteriors.

FASE 3: ÈPOCA ROMANA (segles I a.C.- IV d.C.)

En aquest mateix segle I a.C. l'aspecte general del jaciment de la Devesa sofreix un gran canvi, ja que es reestructura funcionalment tot l'indret. En el sector de tramuntana del jaciment s'hi construeix una edificació, de la qual n'ha perviscut només l'angle sud-oest amb dos murs de 6 i 8 metres de llargada, respectivament. Aquest edifici ens ha arribat incomplet i, per tant, no en coneixem la planta original, a causa de l'activitat antròpica ininterrompuda que ha tingut lloc a la Devesa, i sobretot pels rebaixos que s'efectuaren el segle passat durant la construcció de l'actual carretera d'Olot a Girona i que donaren com a resultat la creació d'un gran talús artificial que ha mutilat del tot el jaciment.

Les parets d'aquest edifici tenen una amplada de 60 cm i una profunditat de fonamentació de quasi un metre, dades que ens fan pensar amb la importància constructiva i funcional de l'edifici en qüestió. La tècnica de fàbrica d'ambdós murs és força depurada i estan bastits a base de pedres conglomerades i sorrenques, ben escairades i retocades en totes les seves cares. A la part superior d'aquestes parets, les pedres van lligades amb morter de calç, d'un color blanquinós. En canvi, en la seva fonamentació, són pedres de mesures més considerables i col·locades en sec. Els dos murs presenten rases de fonamentació. En el mur occidental, s'hi intueix una possible obertura d'un 1'20 metres d'amplada, que podria tractar-se de l'accés a l'edifici, el qual en un moment posterior hauria estat tapiat.

Amb aquesta construcció queda amortitzada l'anterior estructura d'època ibèrica (fig. 2), sobre els estrats de la qual s'aboca una gran quantitat de terra i runes per tal d'aixecar el nivell i així poder bastir una nova edificació que modificaria l'aspecte i la funcionalitat de la zona. La part superior d'aquest terraplenament es realitzà a base de pedres que, segurament, provenien del desmuntatge artificial del mur ibèric anterior i que havien de servir a la vegada com una mena de preparació per al paviment de l'àmbit que es projectava. I la part inferior contenia una important quantitat de material arqueològic, sobretot àmfores. A la cara nord del mur ibèric esmentat no es documentà aquest nivell de terraplenament, ja que l'estrat ibèric existent presentava una cota molt més elevada. L'edifici presenta clarament diferenciat el seu espai interior respecte l'exterior, ja que l'espai intern aniria totalment pavimentat amb morter de calç, l'acabat del qual desconeixem, i la cara interna de les parets aniria arrebossada amb estucs pintats.

Pel que fa a l'estudi dels materials, considerarem en primer lloc els elements més representatius dels estrats de terraplenament. La fauna presenta restes de bòvids, porc i

porc senglar, ovicaprins i restes de cavall i avifauna. Les peces de metall trobades són una moneda, un braçalet i una fíbula de bronze i claus de ferro. El material ceràmic està format en primer lloc per nombrosos fragments de dòlies i també hi són molt abundants les restes amfòriques: itàlica, grecoitàlica, bètica, punicoebussitana, tarraconesa, africana i ibèrica. La vaixella de taula també presenta un ampli ventall de formes de vernís negre, tant en campaniana A com sobretot en campaniana B. També hi tenim testimonis de vernissos negres dels tallers occidentals i imitacions locals. Són també relativament importants les ceràmiques comuna ibèrica, d'engalba blanca, ibèrica pintada, grisa de la costa catalana, comuna romana, i ja menys abundant, les parets fines. Només hem documentat un fragment informe de T.S. itàlica. Això ens dóna una datació per aquests estrats de terraplenament que oscil·laria entre mitjan segle I a.C. i darrer quart d'aquest segle. Aquesta cronologia ens ve marcada per la presència quasi nul·la de peces de *terra sigillata* i pel tipus d'estrat, format amb aportacions de terra i runa, per la qual cosa no és d'estranyar la presència d'abundant material ibèric i d'importacions anteriors com els fragments de vernissos negres dels tallers occidentals, campaniana A, campaniana B, àmfora grecoitàlica i itàlica d'època republicana. Aquest estrat s'hauria format en el moment en què es deixen de fabricar formes d'àmfora itàlica que tenim clarament representades com la Dressel I, però que encara estarien en circulació, i quan per altra banda, ja es fabrica l'àmfora bètica Haltern 70, la tarraconesa I i la Dressel 2/4, les dues últimes de factura local.

Pel que fa a les rases de fonamentació dels murs, el material exhumat comprèn bàsicament àmfora itàlica, ibèrica, púnica, vernissos negres dels tallers occidentals, comuna itàlica, comuna ibèrica, grisa de la costa catalana, comuna romana i un morter de producció local. Amb això, la construcció de l'edifici es situaria en un moment immediatament posterior als estrats de terraplenament, durant el darrer quart del segle I a.C., ja que cal tenir en compte, a més dels materials, la seva relació estratigràfica.

Des de mitjan fins a final segle I a.C. i fins l'època baiximperial, al jaciment de la Devesa no hi hagué cap més *facies* constructiva, encara que sí de freqüentació del lloc, ja que s'hi ha localitzat material arqueològic datable dels segles altimperials. I no és fins la primera meitat del segle III d.C. quan l'activitat ocupacional torna a documentar-se, presentant una activitat constructiva molt important, relacionada, segurament, amb un moment en què hi torna haver grans canvis en les estructures polítiques i socioeconòmiques de l'Imperi Romà.

Al sector de tramuntana, s'hi realitzen terraplenaments, datables de la segona meitat d'aquest segle III d.C. i que utilitzen sediments provinents del desmuntatge de l'edifici del

segle I a.C. Aquests serveixen, en part, per edificar una nova estructura. Es reutilitzen els murs que encara restaven en peu de l'anterior edifici i se'n construeixen de nous que modifiquen totalment l'estructuració anterior. Aquesta nova edificació presenta un planta totalment diferent a l'anterior, amb un espai interior compartimentat en diversos àmbits, però que ha arribat fins a nosaltres molt mutilada i malmesa. A més, també modifica l'espai exterior de l'antiga edificació per la seva banda sud. S'ha d'esmentar també que seria en aquest moment quan el possible accés a l'interior de l'edifici del segle I a.C. fou tapiat, ja que en pujar la cota d'ús va perdre tota utilitat. Els seus nivells d'ús no s'han conservat, a causa d'arrasaments posteriors, segurament altmedievals, per la qual cosa se'ns fa difícil poder-ne establir la funcionalitat i la perduració cronològica.

L'estructura que compartimenta l'àmbit original està formada per dos petits trams d'una paret, l'estat de conservació de la qual és molt precari. Manté una sola filada, amb una tècnica constructiva força dolenta, feta a base de pedres rierenques de mida mitjana, sense treballar i col·locades en sec. L'orientació d'aquest mur és de nord a sud i presenta una llargada d'uns 2'50 metres i una amplada d'uns 50 cm. No hi documentàrem cap trinxera de fonamentació. Aproximadament al centre de la paret, aquesta està desmuntada, ja que s'adossa a l'edifici original en un tram on, aquest està rebaixat expressament, segurament per encabir-hi aquesta paret (fig. 2).

El material arqueològic localitzat en els estrats d'aquest moment presenta una gran varietat de classes i formes, ja que es tracten d'estrats d'un mateix anivellament i és per això que els analitzarem tots junts, com un sol conjunt. La fauna està representada per una gran quantitat d'espècies, on predomina l'ovicaprí i el porc (domèstic i senglar); també hi ha bòvids, cérvol, cavall i avifauna. Pel que fa al metall s'han documentat dos fragments de fíbula i un braçalet, ambdós de bronze, una moneda ibèrica (As de Kesse), una moneda romana imperial, una moneda de l'època de Domicià, una de Maximinus Pius i tres monedes romanes més (il·legibles). De ferro s'han trobat claus i fragments d'escòria. Cal destacar la presència d'estuc, el qual està pintat amb diferents colors: blanc, groc, vermell, verd i negre, amb alguns motius vegetals i de franges malgrat que aparegui molt fragmentat (més de 500 fragments).

La resta de material està format per àmfora púnica, grecoitàlica, ibèrica, itàlica, Dressel 2/4, tarraconesa, *gauloise* i africana. La vaixella de taula està representada per ceràmica comuna itàlica, grisa de la costa catalana, comuna ibèrica, d'engalba blanca, de parets fines, comuna romana, campaniana A, campaniana B, T.S. itàlica, T.S. sudgàl·lica., comuna africana de cuina, T.S. africana A i T.S. africana C. La datació d'aquests estrats ve donada en funció de les ceràmiques africanes de la segona meitat del segle III d.C., les

formes Hayes 197 i 23a i Ostia 1 en ceràmica de cuina i la forma Hayes 50 en T.S. africana C. També cal tenir en compte la moneda de Maximí, que ens dóna un *terminus post quem* a l'any 238 d.C. La resta de material present en aquest estrat i de cronologia més reculada, és novament fruit de les aportacions de terra que requeria el terraplenament.

L'altre sector del jaciment en què es documentaren estructures i nivells datables d'aquest moment baiximperial va ser el meridional. És a dir, el que quedaria englobat entre el carrer de la Devesa, el límit oriental i el límit sud de l'excavació. La interpretació final de les troballes està encara en procés d'estudi. A més, fou un sector que no s'excavà en extensió, sinó que només se'n delimitaren els murs i s'hi realitzaren diversos sondejos. Així doncs, només podem dir que es tractaria d'un edifici de proporcions considerables, de planta rectangular i dividit en dues habitacions. Sembla que sofrí diverses reformes, però els seus nivells fundacionals es datarien entre final segle II i mitjan segle III d.C.

FASE 4: ÈPOCA ALT MEDIEVAL (segles V - X)

D'aquesta època trobem dues zones clarament diferenciades al jaciment, tant per la seva ubicació com per les seves característiques (fig. 1). Una zona es troba al sector central del jaciment, i l'altra, al voltant de la torre de planta circular, al sector més occidental del jaciment..

Al sector central trobem diferents estructures, tot i que l'alt grau de destrucció i la precària conservació de totes elles és molt important. Els estrats superficials que cobreixen aquestes restes a hores d'ara encara restes pendents d'un estudi exhaustiu, però en una primera observació sembla que contenen material arqueològic, molt rodat, de diferents èpoques: ibèrica, romana i medieval, fet que no ens permet precisar, actualment, el moment de l'arrasament de la majoria d'aquestes estructures. Així doncs, cobert per aquests estrats superficials, es va documentar un petit enderroc, 4 murs i 3 fogars (fig. 3). Pel que fa als murs, podem parlar d'un tipus de fàbrica molt semblant en tots ells: estan construïts amb pedres calcàries de mida mitjana, lleugerament desbastades i lligades amb morter de calç i una amplada que oscil·la entre els 70 i 100 cm. Ara bé, tres d'ells conserven només una sola filada, fet que fins i tot ens dificulta analitzar, amb claredat, l'orientació i la relació veritable que guardarien entre ells. L'enderroc, que en part cobreix un tram del mur més oriental del sector, podria haver estat fruit del seu desmuntatge.

L'altra paret, que es troba en un estat de conservació una mica millor, està configurada per dos paraments que formen un angle, lleugerament agut, al cantó nord-occidental. El mur

que va en direcció nord-sud té una llargada de 5 metres i una amplada de 60 cm. Ara bé, la seva fonamentació s'eixampla en les últimes filades amb dos esgraons, i dóna a la part més inferior una amplada d'1'20 m. El mur que va en direcció est oest no té la fonamentació esgraonada i té una amplada de 90 cm i una llargària de 2'4 m. L'angle de l'edifici presenta un lleuger engruiximent a la banda exterior per tal d'aconseguir-ne un reforç. Malauradament, la zona que correspondria a l'interior de l'edifici va quedar totalment remoguda pels treballs de la màquina retroexcavadora i per això va ser impossible de detectar-ne el nivell de circulació, ni tan sols les rases de fonamentació, fet que ens anul·la tota possibilitat de donar una cronologia del seu moment constructiu. Per tant, només podem afirmar que es tractaria d'un edifici amb una certa entitat constructiva, la cronologia relativa del qual ens dóna un *postquem* del segle IV i que per la seva tècnica constructiva, semblaria idoni situar en l'època altmedieval.

Tornant a la banda exterior de l'edifici en qüestió, es van documentar, a més dels tres murs, uns petits fogars. Es tracta d'unes estructures de combustió de planta circular, amb un diàmetre aproximat d'1 m i una profunditat de 15 cm. El material recuperat als fogars són petits nòduls d'escòria de ferro. Només un d'ells semblava no estar gaire arrasat i conservava algunes pedres com a límit perimetral, així com també dos forats de pal a uns 20 cm d'aquest límit.

La segona zona del jaciment, que representa també el món altmedieval, és un camp de sitges on es van documentar nou sitges. Vuit d'elles estaven situades just a redòs del basament de la torre circular (només una tallava l'edifici romà del segle I a.C., explicat anteriorment), i queden afectades per la construcció d'aquesta que destrueix, en molts casos, la major part de la planta. Ara bé, sembla que totes elles haurien tingut una planta circular que oscil·laria entre 1'2 i 1'5 m i una secció en forma d'U, amb una profunditat màxima d'1 m.

El material que es va documentar a l'interior de les sitges forma un conjunt força homogeni, si bé hi ha alguns materials d'època romana que creiem que provenen del sediment aportat d'alguna zona propera. Del material recuperat, en destaca quantitativament la ceràmica, seguida de les restes de fauna, algun fragment de vidre i de ferro, 2 agulles d'os i una moneda de plata. Pel que fa a la moneda, trobada en l'única sitja que es va poder excavar en la seva totalitat, és un exemplar curiós a tenir en compte. Es tracta d'un dirham de plata, d'època califal d'Abd al-Rahman III al-Nasir[4] (califa des

[4] Informació oferida per Mercè VILADRICH.

de l'any 929 fins al 961), que es troba en bon estat de conservació, tot i que en aquest primer estudi no se'n pot donar encara la ceca, ni tampoc l'any d'encunyació.

La ceràmica altmedieval forma un conjunt de peces, totes elles fragmentades, de les quals no s'ha pogut remuntar cap de sencera. Tipològicament responen a utensilis de mida bastant petita, la funció dels quals estaria totalment relacionada amb l'ús domèstic. La major part de formes recuperades són olles, de mida mitjana o petita, que es caracteritzen per tenir una vora exvasada, més o menys arrodonida, cos globular, fons recte i un gruix màxim prou important, que en alguns casos supera 1 cm. Hi ha algunes peces que presenten una vora amb motllures a la cara externa que recorden tipologies de formes tardoromanes. La majoria d'olles presenten restes de sutge, fet que demostra la seva utilització per a coure aliments. L'altre grup que segueix en importància quantitativa són les gerres i/o tupins. Tipològicament presenten similituds amb les olles, però conserven un bec a la vora per tal d'abocar-hi el líquid. Tot i que no s'ha conservat cap vora amb més d'un bec, per la forma d'algunes peces, s'endevina l'existència d'alguna d'elles amb quatre becs. Els cossis són les peces que també estan bastant representades. Ténen la vora oberta, de forma recta, amb alguna motllura, la base també recta i són de mida més gran que les olles.

Els tipus de cocció de totes les peces aparegudes és prou variada. No guarda cap relació amb l'aspecte tipològic i se n'han documentat 4 variants: reductora, mixta, és a dir, que combinen la tonalitat grisa i la marró indistintament, de tonalitat neutra i oxidant. Pel que fa a la pasta de la majoria de les peces, presenta una important quantitat de desgreixant de quars blanc i mica, amb menys presència de quars negre. Són pastes de consistència força compacta. Algunes peces, sobretot de cossis, presenten un acabat molt barroer. En canvi, hi ha bastants exemples d'acanalats, que es troben al cos de la peça, alguns dels quals són d'influència islàmica. La presència de ceràmica espatulada és molt escadussera. Només se n'han documentat dues formes i pocs fragments informes. Els fragments que presenten decoració són força escassos. Són decoracions incises, de formes ben variades (estrella, punts allargats, línies concèntriques, ondulacions dobles...). Gran part del conjunt ceràmic està fet a torn lent, però també s'ha trobat alguna peça feta a mà.

Es tracta doncs, d'un conjunt de ceràmica comuna, funcional, d'ús domèstic, amb formes senzilles i acabats poc polits on, a més, no s'ha reconegut cap peça d'importació. Aquestes característiques ens fan pensar en una producció local o d'una zona propera al jaciment, factor que complica la datació exacta del moment d'obliteració de les sitges. Ara bé, podem donar una cronologia que aniria de final segle VIII (recordem les peces amb decoració d'influència islàmica i la mancança total de ceràmica d'època visigòtica que no

ens permet retrassar més la datació) al tombant de l'any mil, moment en què es destrueixen les sitges, a causa de la construcció de la torre circular, en època comtal.

S'ha realitzat un estudi faunístic exhaustiu del conjunt que oferia el rebliment de les sitges, ja que es va creure interessant, pel fet d'haver esdevingut un conjunt tancat. El total de restes analitzades és de 1587 i la composició de les diverses espècies documentades és relativament homogènia. S'evidencia, però, el domini dels ovicaprins domèstics en tots els rebliments de les sitges. Ara bé, cal apuntar també l'elevada representació de les restes de conill i de la major representació relativa de restes de cabra que d'ovella. Els animals representats són el bou, el cavall, el porc, el cérvol, la cabra salvatge i el conill, i hi destaca també la presència de restes d'aus. L'anàlisi qualitativa de les restes i els patrons de representació esquelètica evidencien que la major part de les restes són resultat dels procesos de treball implicats en la preparació de l'aliment per al consum i del mateix consum. En relació a l'estructura de les poblacions animals sacrificades destaca de manera generalitzada el predomini d'individus d'edat adulta. El patró que presenten aquestes restes seria el característic d'una explotació dedicada a l'obtenció d'aliment càrnic, si bé per als ovicaprins caldria suposar també l'explotació de les produccions derivades[5].

FASE 5: ÈPOCA MEDIEVAL COMTAL (segles XI - XII)

És el moment de màxima esplendor de Besalú. Ara bé, a la Devesa, curiosament s'han documentat molt pocs indicis estructurals d'aquesta època. L'única resta conservada, però, és d'una importància molt considerable: es tracta d'una torre circular d'uns 9 metres de diàmetre.

Tal com s'ha esmentat a l'inici del present article, la planta circular de la torre ja s'intuïa sota el paviment original de terra batuda del carrer de la Devesa. La torre estava coberta per un nivell de terra argilosa que contenia material arqueològic que va des de l'època contemporània fins a època romana. Una vegada excavat el seu perímetre exterior, s'evidencià la totalitat de la seva planta, de forma circular i amb un diàmetre d'uns 9 m. Del seu alçat només es conserva la fonamentació i les dues primeres filades. La tècnica constructiva d'aquesta edificació és molt depurada. Les dues primeres filades estan construïdes de forma esgraonada, a base de carreus de pedra granítica molt ben tallats per tots els seus costats i d'una mida regular en tots ells. La fonamentació presenta una alçada

[5] Estudi realitzat per la Dra. Maria Saña, juntament amb D. Franquesa, J. Oltra i E. Verdun del Laboratori d'Arqueozoologia (UAB).

considerable (uns 80 cm) i també està esgraonada respecte a les filades anteriorment descrites. Aquest sòcol està compost per pedres barrejades amb morter de calç, de color blanquinós.

L'interior de la torre està totalment farcit de petites pedres, morter i en algunes parts, ciment. Sembla que l'interior fou recobert en època contemporània (final segle XIX) per tal de crear una base per a un molí de moldre calç o guix. Ara bé, no sabem si sota aquesta argamassa la torre conté estrats d'època medieval o bé, tal com s'ha demostrat en altres construccions molt semblants, es tracta d'un sòcol massís amb un rebliment de pedres i morter de calç.

El que queda ben clar, després de l'excavació de la part externa, és que ens trobem davant d'una torre exempta, de planta circular, molt arrasada, però tècnicament molt ben bastida. Llegint un document datat del 1075, publicat per Montsalvatje[6], veiem que es cita una torre anomenada "Llardera" (*Torrem Lardariam*), que havia d'estar situada en un dels extrems nord-occidentals de la capital comtal, prop del portal anomenat del Vescomte i de la confluència entre el riu Fluvià i la riera de Capellada. El mateix document diu que es tracta d'una torre albarrana, és a dir, situada fora del recinte emmurallat de la població. Així doncs, podem afirmar amb quasi total seguretat que la torre circular de la Devesa es pot identificar amb aquesta torre exempta que documentalment surt citada com a torre Llardera ja en el segle XI.

FASE 6: ÈPOCA BAIX MEDIEVAL (segles XIII-XV)

Les restes d'aquesta època es troben al sector més occidental del jaciment i constitueixen una part de la muralla medieval que encerclava la vila. S'excavaren uns 4'5 m. de llargada, amb una alçada aproximada d'1'5 m., i es diferenciaren dos trams constructivament desiguals. El més occidental presentava un bon estat de conservació i per la seva tipologia podem datar-lo de mitjan segle XIV, moment en què el rei Pere el Cerimoniós ordenà l'ampliació i la reforma de l'antiga muralla de Besalú.

L'altre tram de muralla localitzat es trobà molt malmès, ja que estava totalment inclinat, possiblement per efectes dels terratrèmols del 1427-1428. La tècnica constructiva presenta clares diferències amb el tram abans esmentat: les pedres són més grans i més irregulars, gairebé sense desbastar, la composició del morter de calç és diferent i l'amplada és major.

[6] MONTSALVATJE F. (1899-1919) *Noticias históricas*, Colección Diplomática, X, Olot.

Per això, tot i estar tan properes, creiem que es tractaria de dues construccions diferents, la més antiga de les quals seria aquesta última i que al segle XIV amb la reforma de l'antiga muralla van formar un sol llenç.

FASE 7: ÈPOCA MODERNA (segles XVI-XIX)

D'aquests segles, en tenim constància amb un edifici, només excavat en una petita part, la planta i funcionalitat del qual desconeixem actualment. Sabem que presenta diverses fases constructives, l'última de les quals es pot datar de mitjan segle passat.

FASE 8: ÈPOCA CONTEMPORÀNIA (segle XX)

Són d'aquest moment l'era d'en Xiua i uns magatzems de carbó i alguna altra nau, de poca importància constructiva, darrerament enderrocada. També és en aquest moment quan la torre abans esmentada, ja amb una fesomia totalment diferent de l'original, fou aprofitada (la fonamentació) per servir de base d'un molí per moldre calç i/o guix.

CONCLUSIONS

Els primers moments d'ocupació de la Devesa, cal situar-los entre la segona meitat del segle VII i l'inici del segle VI a.C., en què s'ha localitzat només una estructura excavada vinculada a una ocupació domèstica. Aquesta estructura podria tractar-se o bé d'un fons de fogar (cubeta de combustió) amb un sòl de ceràmica, o bé, d'una estructura d'emmagatzematge que hauria sofert un fort procés de combustió. La caracterització de l'assentament de la Devesa com un lloc d'hàbitat es relaciona, d'una part, amb la ubicació geogràfica de l'assentament en un turó encimbellat sobre el curs del Fluvià, fet corrent dins la cronologia proposada. D'altra part, la seva inclusió en la IIIa etapa de transició entre l'Edat del Bronze i l'Edat del Ferro entraria en les característiques del model general de distribució dels assentaments. És en aquesta etapa quan es consoliden els canvis i coneixements tecnològics, econòmics i socials iniciats a finals del II mil·leni, entre les quals destaca la recerca de llocs d'hàbitat a l'aire lliure amb zones d'obtenció d'aigua properes.

Posteriorment, ja en plena època ibèrica, possiblement s'hauria establert un poblat ibèric al cim del puig de Santa Maria. El lloc de la Devesa, que forma una terrassa natural a

redós d'aquest puig, és utilitzat com a camp de sitges d'aquesta població. L'obliterament d'algunes d'aquestes sitges data entre els segles III-II a.C. Quan almenys alguna zona del jaciment ja no s'usava com a camp de sitges, en el sector nord s'hi construïren dues o més estructures, datables de final segle II, principi I a.C., la funcionalitat de les quals desconeixem a causa del seu precari estat de conservació.

I serà en moments posteriors d'aquest mateix segle I a.C. quan al jaciment de la Devesa sofrirà un gran canvi, i es reestructurarà funcionalment tot l'indret. Aquest fet no és aleatori, sinó que respon al moment en què la romanització a la nostra zona es comença a fer sentir amb més força. En el sector de tramuntana del jaciment, s'hi construeix un important edifici, entre els anys 50 i 25 a.C., del qual només resta l'angle sud-oest. En no conéixer la planta original d'aquest edifici, se'ns fa molt difícil poder-ne interpretar la funcionalitat. Però si es té en compte les consideracions topogràfiques i de situació geogràfica enumerades al principi d'aquest article, no seria gens estrany que es tractés d'algun edifici relacionat amb alguna funció de control i de defensa del territori. Aquesta edificació, a més, no estaria aïllada sinó que l'hem d'entendre relacionada amb una sèrie de canvis socioeconòmics que passen en aquests últims anys del segle I a.C. i dels quals Besalú no n'estaria al marge. S'inicia la romanització del territori, i apareix un nou sistema d'explotació d'aquest, tenint com a eix vertebrador la vil·la. A Besalú n'hi ha documentada una, Can Ring i caldria pensar amb l'existència d'alguna altra. Per altra banda, cal suposar també que l'edifici en qüestió no estaria isolat, sinó que caldria pensar que al cim del puig de Santa Maria existirien altres construccions d'aquesta època.

Des de mitjan-final segle I a.C. i fins a l'època baiximperial, el jaciment presenta una manca de vitalitat constructiva molt significativa, encara que ha aparegut material arqueològic dispers d'aquesta època. I no és fins a la primera meitat del segle III d.C. quan l'activitat ocupacional torna a aparèixer: es reforma l'edifici abans descrit i es basteixen algunes noves construccions. Tota aquesta nova activitat caldria relacionar-la amb els canvis que es produeixen en aquests anys a les estructures polítiques i socioeconòmiques de l'Imperi Romà, els quals provocaran l'aparició d'un nou model d'ocupació del territori. És potser en aquest moment que Besalú es converteix en un important nucli ocupacional (*vicus*), del qual formarien part totes aquestes estructures localitzades a la Devesa.

Coneixem també que en una època posterior, l'altmedieval (segles V-IX), a la Devesa existiren alguns tipus d'estructures. En destaca un edifici, que malgrat el seu mal estat de conservació, podria haver estat de certa entitat. A redós d'aquest es van documentar una sèrie de fogars que podrien formar part d'un petit taller destinat a la manipulació del ferro.

A més, es va poder documentar un altre camp de sitges, el qual es trobava afectat, en gran part, per la construcció de la torre circular

El primer document que ens parla de l'existència de Besalú és de l'any 818 i fa referència al *territorio bisuldunense.* Poc després, l'any 834, surt esmentat com a *Pago Bisuldunense.* I més tard, l'any 858, el trobem en un altre document amb el terme *Bisuldunense Comitatu.* Els tres conceptes territori, pagus i comtat, són ben freqüents en la documentació del segle IX i ténen un significat molt semblant, que designa més una unitat geogràfica que no pas política. Un document de l'any 899 ens reafirma aquesta hipòtesi, ja que esmenta: *in pago sive in comitatus Bisuldunense.* A partir de totes aquestes dades documentals, podem situar el camp de sitges en aquest context històric, entre les darreries del segle VIII i fins a començanent del segle XI. Evidentment, la presència d'un castell i d'un comte pressuposa l'existència d'una població prou important agrupada, segurament, als vessants del puig de Santa Maria, lloc on hi havia aquest primer castell. A més, aquesta hipòtesi es pot reafirmar a través d'un document de l'any 977 on s'esmenta un *suburbio* de Besalú i més tard, un altre document de l'any 998, ens ofereix una menció molt clara d'un barri fora muralles del recinte castral: *in ipso burgo de Bisulduno.*

Ara bé, l'amortització definitiva de les sitges es produeix a la primera meitat del segle XI. En aquest moment, hi ha un canvi estructural i funcional molt important al jaciment de la Devesa, relacionat amb el desenvolupament urbanístic de la vila comtal en aquesta època. Les sitges queden del tot inutilitzades a causa de la construcció de la torre circular que identifiquem amb la torre Llardera, documentada l'any 1075. Es tractaria d'una torre albarrana, amb una funció de control i defensa de la nova vila comtal. Aquesta construcció estaria totalment relacionada amb el moviment constructiu que es produeix al tombant de l'any mil, quan el comtat de Besalú queda totalment consolidat, així com també la capitalitat de la vila de Besalú.

Amb la construcció de la torre tot el jaciment de la Devesa queda afectat, per un gran terraplenament, que comportà l'arrasament i desaparació d'alguns dels nivells i estructures d'èpoques precedents. Així doncs, el jaciment passa a ser una zona fora muralles, que estaria destinada a controlar i defensar la vila i que no estaria ocupada per cap altra construcció. Esdevindria una àrea defensiva que quedaria emmarcada pel nou recinte del castell, la torre Llardera i la porta Vescomtal de la muralla de la vila.

I ja per acabar, només dir que el sector nord de la Devesa sofrí també una altra variació topogràfica durant el segle passat, quan en època de la reina Isabel s'efectuaren uns grans

rebaixos en aquesta zona per tal de construir una carretera que enllacés Olot i Girona (l'actual C-150). Aquests treballs destruïren part dels nivells arqueològics i configuraren l'aspecte actual del jaciment, que quedà tallat per la seva banda nord, sobretot amb la construcció d'un pronunciat talús sobre la carretera.

Així doncs, ens trobem davant d'un jaciment excepcional pel que fa a la seva continuïtat d'ús i a més ens dóna una informació molt valuosa pel que fa el coneixement de Besalú i de la comarca de la Garrotxa en general, ja que ens ajuda a comprendre aquelles èpoques històriques menys estudiades en aquesta contrada. A més cal esmentar que una gran part del jaciment de la Devesa encara resta pendent de ser excavada.

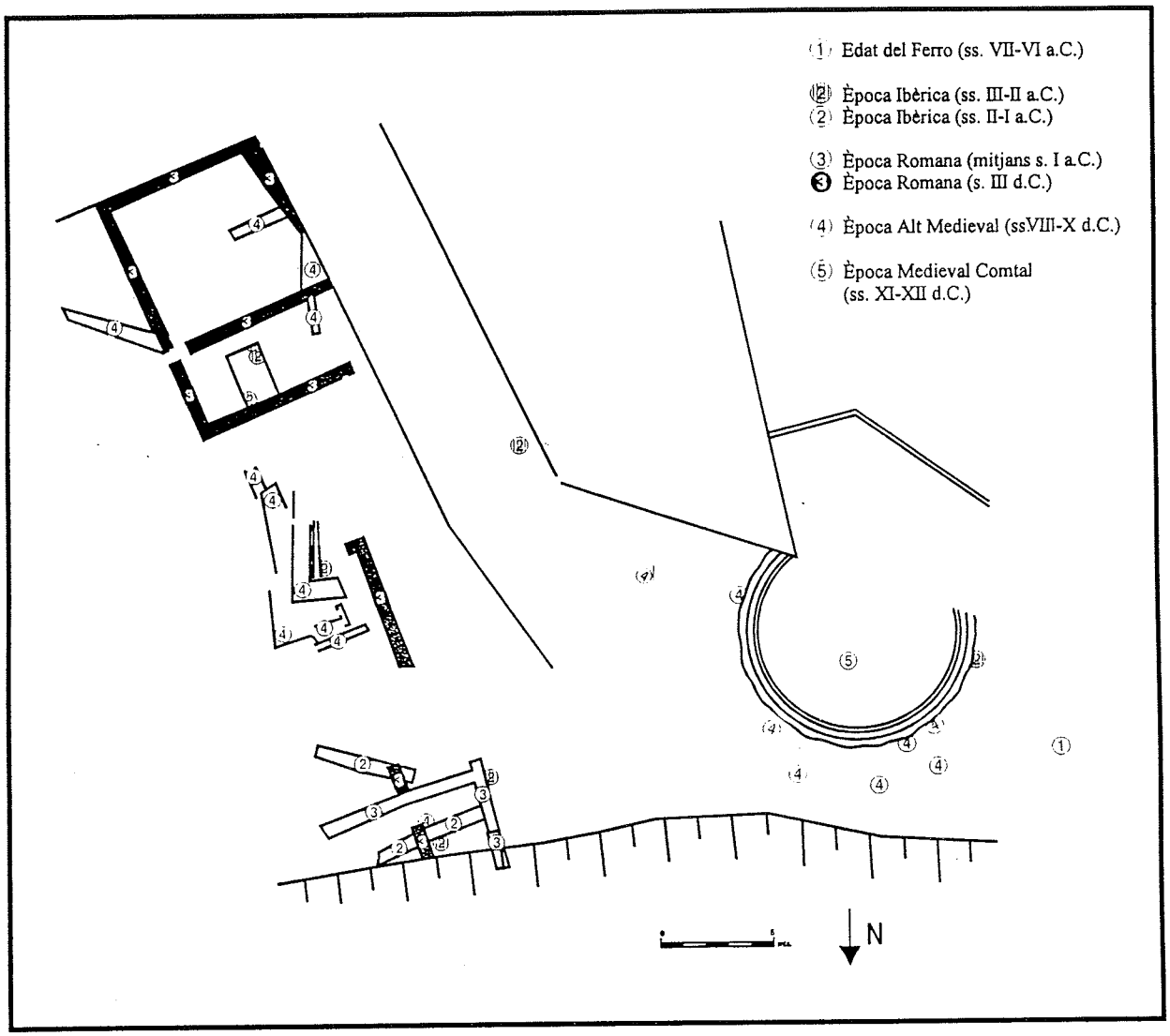

Fig. 1: Planta general de l'excavació de la Devesa (Besalú, la Garrotxa).

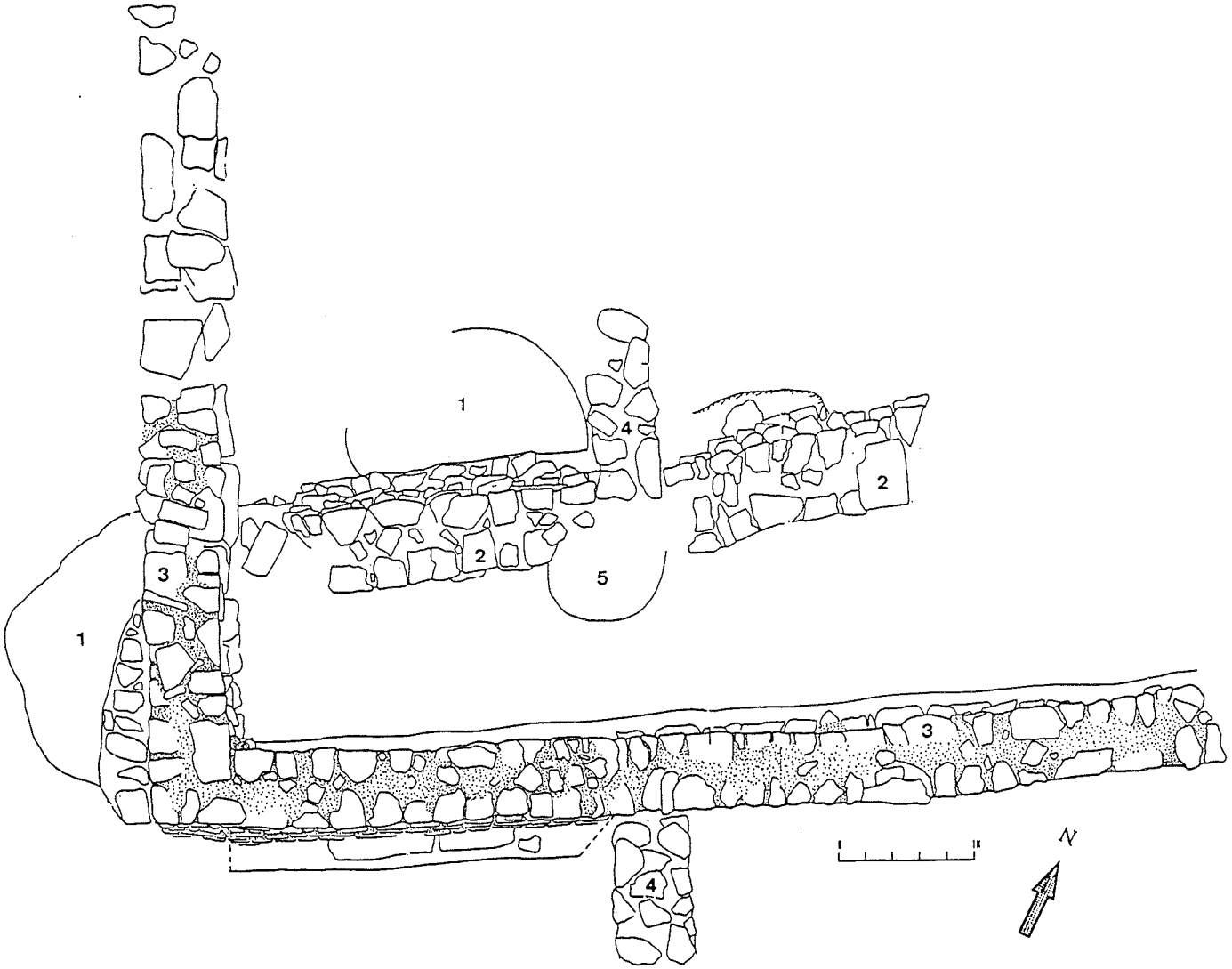

Fig. 2: Planta del sector nord del jaciment de la Devesa. 1. sitja ibèrica, 2. mur ibèric, 3. edifici del segle I a.C., 4. mur baiximperial i 5. sitja altmedieval.

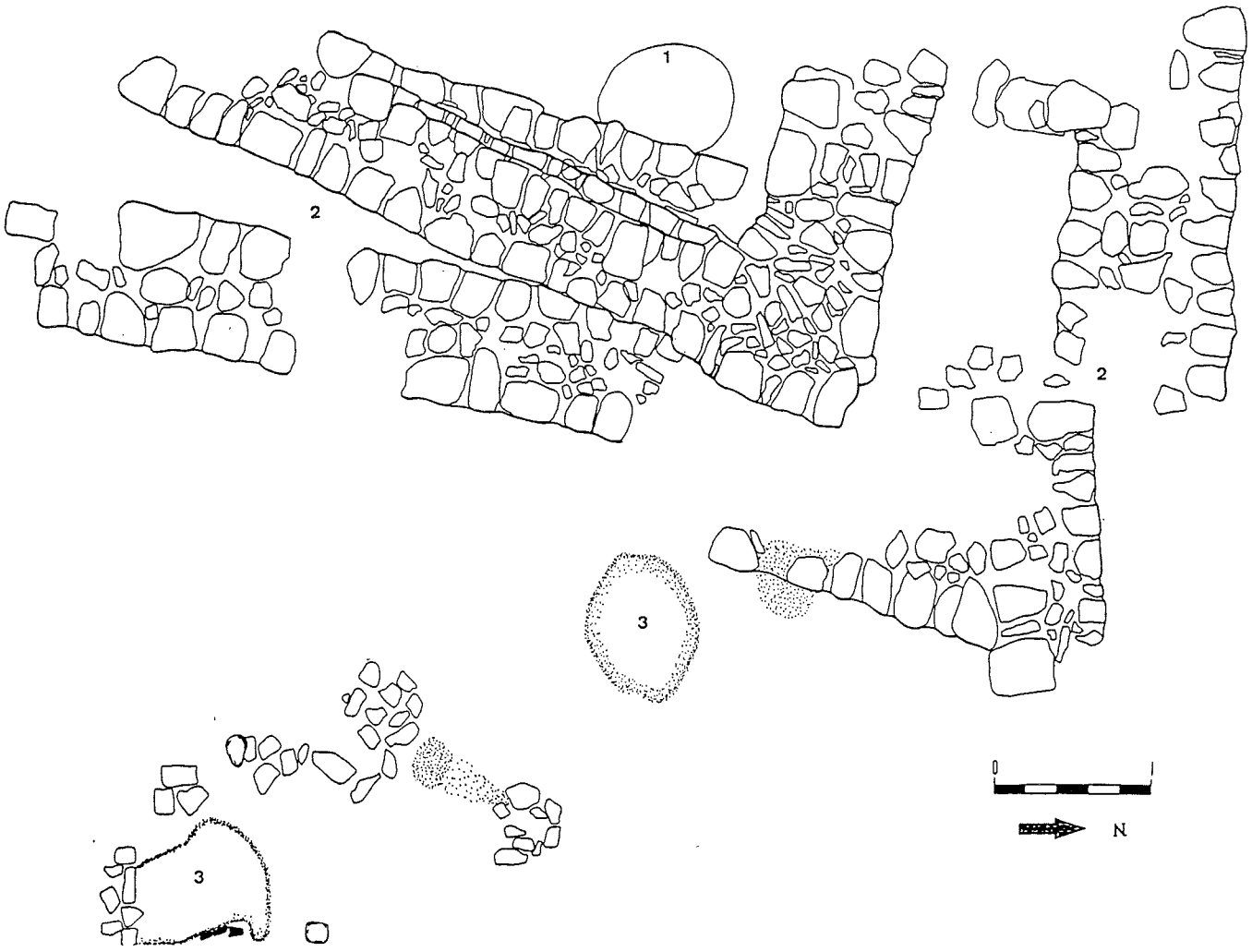
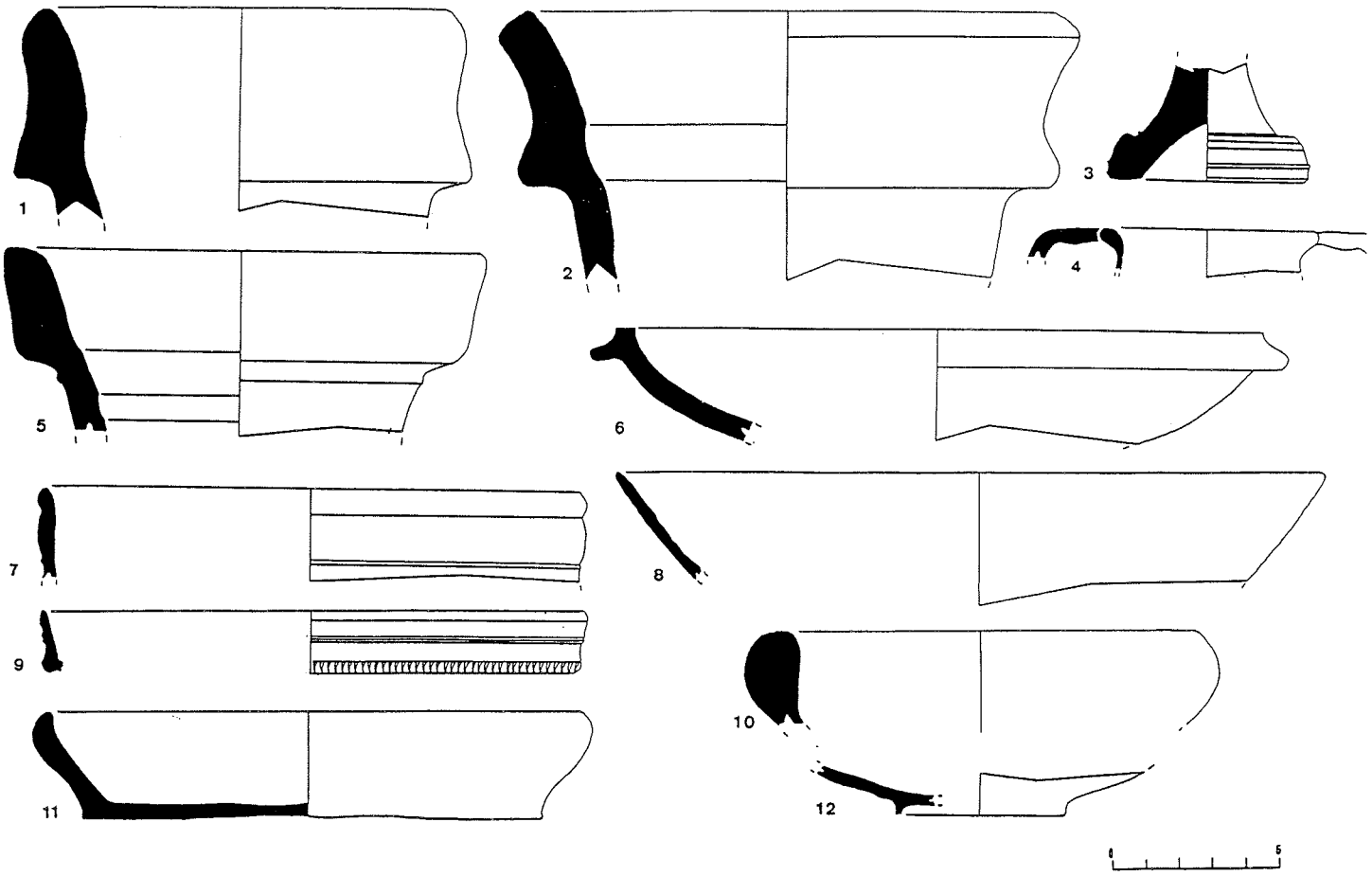
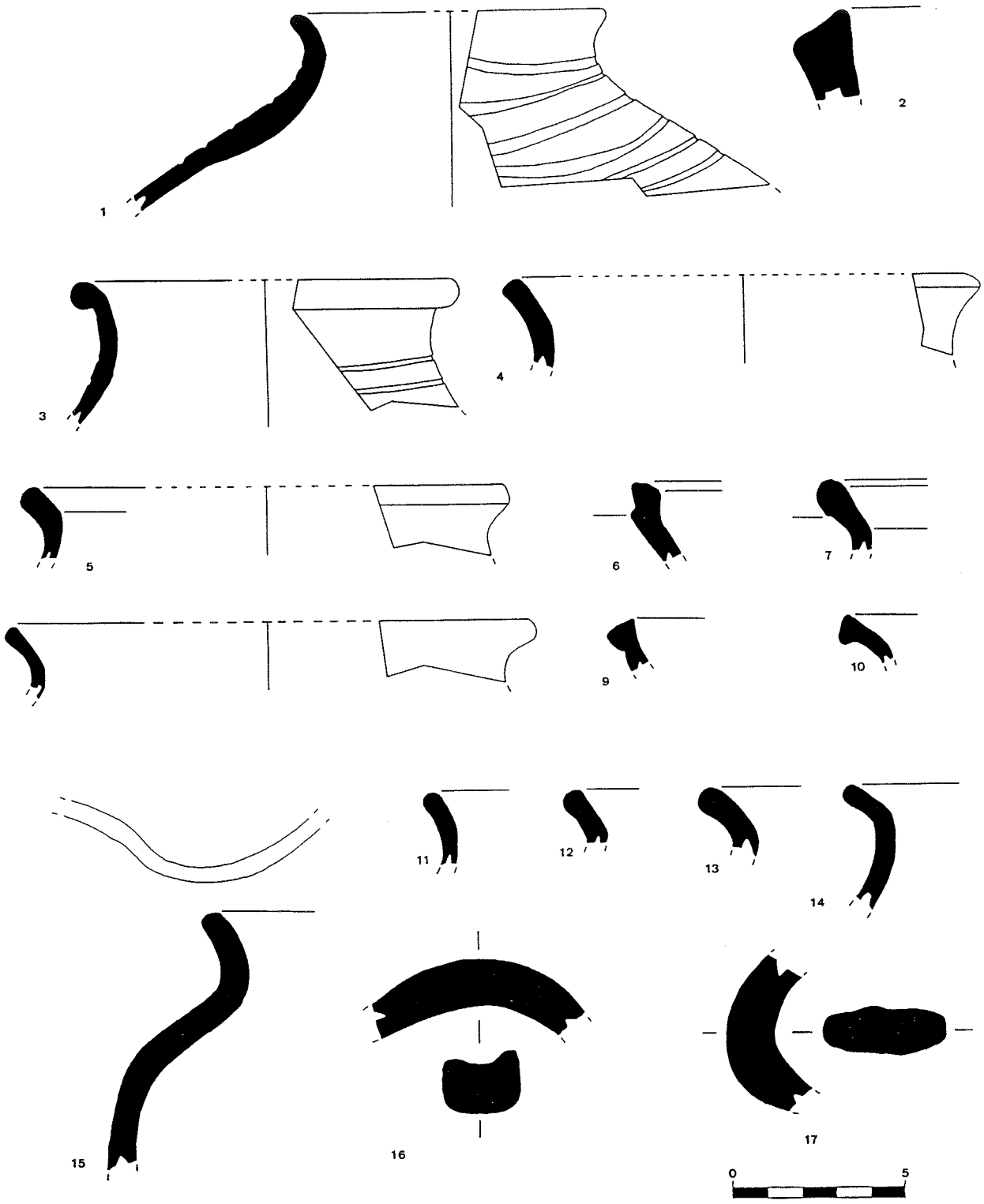

Fig. 3: Planta del sector central del jaciment de la Devesa. 1. sitja ibèrica, 2. estructures altmedievals i 3. fogars altmedievals.

Nivells fundacionals del terraplenament de l'edifici romà: 1. àmfora itàlica Dressel 1, 2. àmfora Dressel 1 tarraconesa, 3. campaniana B, 4. grisa de la costa catalana, 5. àmfora tarraconesa laietana, 6. comuna itàlica.
Nivells de terraplenament i reformes de l'anterior edifici: 7. T.S. sudgàl·lica, 8. T.S. africana, 9. T.S. itàlica, 10. àmfora gauloise 4, 11-12. africana de cuina.

Ceràmica de cocció reductora: 1 i 3. olles amb decoració de línies incises, 2, 6, 9 i 10. cossis, 4, 5, 7, 8, 11 i 14. olles, 15. tupí.
Ceràmica de cocció mixta: 16. nansa de tapadora, 17. nansa de tupí.

Taula de vores (UE 76):

CO1	C04	C05	C09	
				
2	1	1	2	6
D01	D04	D08	D09	
				
1	1	2	3	7
E01				
				
3				3
TOTAL				16

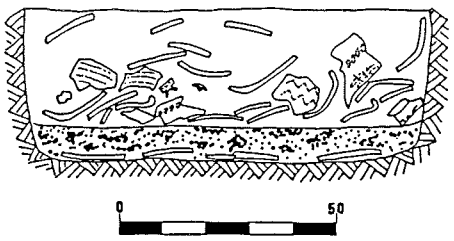
1

Taula de Bases (UE 76):

11A	12A	11B	
			
6	7	1	14
TOTAL			14

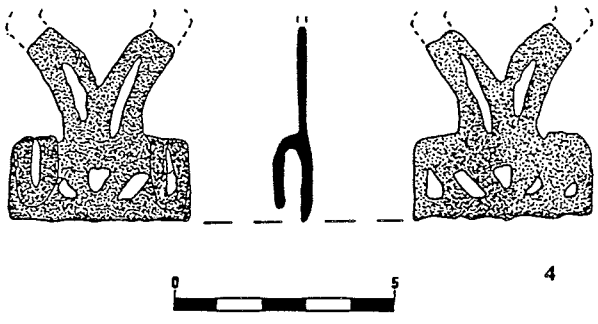
2

Secció estructura de l'Edat del Ferro:

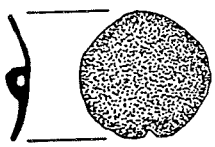
3

Sivella de Bronze (UE 76):

4

Botó de Bronze (UE 76):

5

1. Taula de vores (UE 76), 2. Taula de bases (UE 76), 3. Secció estructura de l'Edat del Ferro, 4. Sivella de bronze (UE 76), 5. Botó de bronze (UE 76).

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA FONT PASQUALA (GUALTA, BAIX EMPORDÀ)

Xavier ALBERCH
Josep BURCH
Ramon JÁRREGA
Josep Ma. NOLLA
Jordi SAGRERA

ELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS

Durant la primera quinzena del mes de juliol de 1996, un equip de la Universitat de Girona, amb el finançament i la col·laboració de l'Ajuntament de Gualta, inicià una campanya d'excavacions arqueològiques en el vessant sud de la muntanya de la Font Pasquala. Els únics elements que permetien suposar l'existència d'un jaciment arqueològic eren, per una banda, un gran mur, d'uns 4 m d'alçada i més d'1,5 m d'amplada, i del qual s'observaven uns quants metres en planta abans de perdre's entre l'espessa vegetació i, per altra banda, la tradició local que parlava de materials antics procedents d'aquest indret.

Una primera inspecció ocular va confirmar aquestes informacions. El gran mur ens permetia pensar en una petita muralla que anava delimitant un suposat recinte que en aquell moment només intuiem, ja que es trobava força emmascarat per la vegetació. També, en aquell moment, vam poder observar la presència, fins a cert punt nombrosa, de ceràmica ibèrica i, fins i tot, cal destacar-ho, algun fragment de ceràmica de vernís negre indeterminat.

Amb aquests precedents es va plantejar una campanya de 15 dies, en la qual es prenia com a principal objectiu establir un primer contacte amb el jaciment i, per tant, definir el tipus d'assentament o estació i donar una cronologia al màxim d'aproximada possible. Per fer efectius aquests objectius, durant el procés d'excavació es van obrir un conjunt de cales. Algunes estaven situades al costat del gran mur de pedra seca i les altres es distribuïen dins i fora del rectangle que aquest marcava. Paral·lelament, es va efectuar una neteja superficial del mur per poder-ne obtenir, almenys en un bon tram, una bona planta.

RESULTATS

A les 9 cales obertes no es va localitzar cap estructura o element constructiu. Només a la cala 3 i per sobre d'un estrat de terra argilosa (1014), es va localitzar un mur de pedra seca de 43 cm d'amplada. Aquest estrat no va donar material ceràmic i, per tant, ha estat impossible de datar-lo. No obstant, creiem que el mur, per la disposició i orientació, fa funcions de trenca-aigües i que té una datació força moderna.

Pel que fa l'estratigrafia de cadascuna de les cales, només a la cala 2 es va registrar superposició estratigràfica. A la resta hi havia un únic estrat superficial que cobria la roca natural. Aquests estrats superficials eren formats per terres argiloses i pedruscall sorgit de la descomposició de la roca mare. Cal dir que allà on hi ha material, aquest és modern (ceràmica vidriada) que dóna datacions molt avançades. No obstant, també cal esmentar que en la majoria d'aquests estrats s'ha recollit material ceràmic d'època ibèrica, especialment àmfores de boca plana i comuna oxidada i de pasta *sandwich*, així com algun possible fragment d'àmfora grecoitàlica

A la cala 2 es va excavar un segon estrat (1010) idèntic en composició i textura a la resta d'estrats, però que contenia, únicament, ceràmica ibèrica (comuna i àmfora de boca plana) i que es lliurava al gran mur que marca un recinte i que constituïa l'eix central d'aquesta intervenció. Aquest mur està format per dos paraments exteriors de lloses, mentre que a l'interior trobem un farcit intern de pedres amuntegades i algun escardís de ceràmica ibèrica. En alçària, el mur s'aixeca amb filades de lloses poc regulars amb addició de tasconets per consolidar-les. L'amplada oscil·la entre el 1,10 i els 2 m i l'alçada màxima conservada és de 3 m. Aquest mur no té un traçat massa recte sinó que el podríem definir com a molt sinuós i marca un recinte força ben definit per dues de les seves cares (nord i oest) i molt mal registrat pels costats est i sud. En tot cas, l'espai interior seria un mica més gran d'una hèctàrea (13.160 m) ja que els costats coneguts medirien 94 m a l'oest i 140 a l'oest. Cal dir que els costats est i sud no repetirien aquestes mateixes mides, ja que els forts pendents que hi ha a llevant i a migdia condicionen molt l'ocupació del terreny.

CONCLUSIONS. ALGUNES HIPÒTESIS

La interpretació que ha de servir per a definir l'estació de la Font Pasquala passa inevitablement per quatre aspectes: la manca d'espais d'habitació, la presència constant, sola o acompanyada de materials moderns, de ceràmica ibèrica, l'existència d'un recinte murat i la situació geogràfica. Així doncs, creiem que la hipòtesi que havíem formulat abans d'iniciar l'excavació (un poblat ibèric subsidiari del Puig de Sant Andreu, semblant al Puig Castellet de Lloret o el Puntal dels Llops pel Tossal de Sant Miquel de Llíria) es pot rebutjar totalment per la manca d'un espai, àrea o estructura que impliqui una ocupació permanent. Pel que fa a la ceràmica, la seva intensa presència en aquest punt, contrastant amb les terres del voltant on no hi ha ceràmica, indica una ocupació clara d'aquest indret, almenys en el segle II a.C., si hem de fer cas de la presència d'àmfora grecoitàlica i ceràmica de vernís negre. Respecte del tercer element, el mur, no tenim cap dubte que és una estructura amb una entitat important que la diferencia d'altres murs de pedra seca que funcionen com a parets de feixa o límits de propietat i que es poden observar per tota aquesta zona. Pel que fa a la situació geogràfica, ja hem parlat de la seva excepcional situació com a punt de domini visual d'una part del litoral, però el que és més important, especialment sobre el puig de Sant Andreu d'Ullastret. De fet, la Font Pasquala no està situada sobre el cim del mateix turó, fet que li atorgaria encara més visibilitat, sinó que està situada en el vessant sud-occidental que mira precisament cap aquest gran poblat, el més important de tot el territori indiget.

Hi ha una qüestió que creiem que és cabdal per a identificar aquest espai: la datació del mur 1003. En aquest aspecte, l'excavació arqueològica no ha donat una solució inalterable, sinó que ens permet efectuar una doble hipòtesi, segons com entenem l'estrat 1010 de la cala 2. Si considerem que aquest estrat no és antic sinó modern, el gran mur al qual es lliura només podria ser un gran límit de propietat, espectacular, amb unes característiques ben particulars, però en definitiva una divisòria dels camps i d'algunes explotacions rurals. Aquesta opció no implica rebutjar la presència o freqüentació d'aquest indret, almenys en el segle II a.C., ja que, en aquest sentit, el material ceràmic és prou clar. Aleshores, hauríem de parlar d'una freqüentació esporàdica, estacional, que potser estaria relacionada amb alguna activitat ramadera o agrícola i que segurament mai no podrem conèixer. Si considerem que l'estrat 1010 és d'època romanorepublicana, el mur 1003, per relació estratigràfica, també ho ha de ser. Per tant, el recinte marcat per aquest mur i per la localització espacial de la ceràmica també és datable en aquest període. Ja hem esmentat que no hi ha cap estructura d'hàbitat i que per tant no pot ser un poblat. També cal afegir que no pot ser un punt de control del territori depenent del Puig de Sant Andreu

perquè precisament el punt controlat no és altre que el mateix Puig. Per tant, la pregunta que ens hem de fer és quin tipus de jaciment pot presentar les característiques que hem anat enumerant. Nosaltres creiem que l'opció més vàlida és la de considerar aquest recinte com un campament o estació militar romà que tenia per missió controlar un territori conquerit i ocupat per la força. Malauradament, les excavacions sobre campaments romans d'època republicana a Hispània són molt escasses i, en la majoria dels casos, efectuades fa molts anys. Per tant, és pràcticament impossible establir paral·lels clars per aquest jaciment si l'interpretem com a campament militar. No obstant, en el territori del nord-est català tenim ben documentats els aixecaments d'estructures defensives durant aquest segle II a.C.: les muralles de mitjan d'aquest segle d'*Emporion* (Sanmartí et al., 1991, pp. 102-112) i les muralles de la segona meitat del s. II aC. de Sant Julià de Ramis (Burch et al., en premsa). Malgrat aquesta coincidència, no són paral·lels clars per al jaciment de la Font Pasquala ja que es tracta de ciutats o nuclis urbans plenament definits. Tampoc ho són algunes torres com la de Falgars a la Garrotxa que tenien funcions de vigilància visual dels territoris ocupats (Tura, 1991, pp. 111-119). Tanmateix, en tot aquest territori s'escampen, aquí i allà, petits nuclis, ben protegits per grans murs que marquen recintes i que han estat interpretats fins a l'actualitat com a poblats ibèrics. Cap d'ells, però, ha està objecte d'excavacions sistemàtiques. Un exemple geogràficament i cronològica molt proper del que estem exposant és el jaciment de Planells a Sant Mori. J. Casas localitzà aquest assentament i l'ha estudiat a partir dels materials ceràmics trobats en superfície. Aquest jaciment es documenta per un mur de "dimensions considerables i de traçat irregular que envolta el turó a excepció del costat nord on, tenint en compte el desnivell que anteriorment hem mencionat, possiblement no hauria estat necessària la construcció d'un mur d'aquestes característiques" (Casas 1991, p. 133). La tècnica constructiva es caracteritza per dos paraments de pedres de mides diverses amb farciment interior. El material superficial, per la seva banda, se situa entre mitjan segle II a.C. i inici del segle I a.C. És a dir, el mateix panorama de la Font Pasquala abans de l'excavació i que presumia l'existència d'un poblat. És per això, que creiem que l'actuació arqueològica a la Font Pasquala pot suposar un punt a partir del qual es pot obrir una nova línia d'investigació que serveixi per reinterpretar jaciments com el de Planells i, potser, algun esdeveniment desconegut però important que va succeir en aquest territori durant mitjan-segona meitat del segle II aC.

BIBLIOGRAFIA

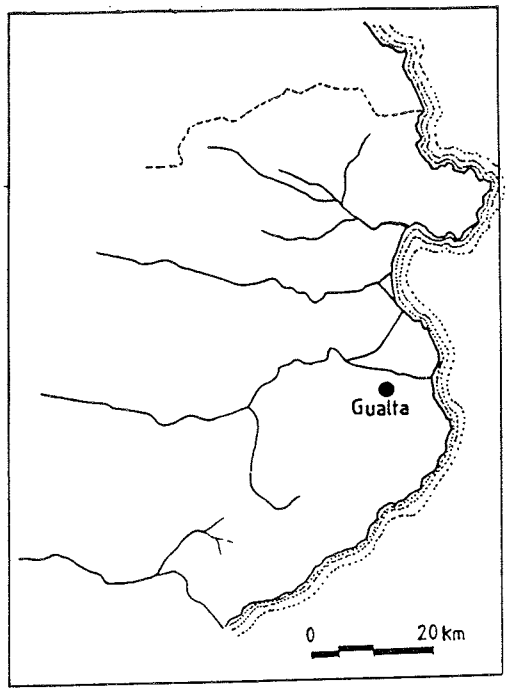
ALBERCH R. (1996) *Gualta*, Quaderns de la Revista de Girona, 63, Girona.

BURCH J., NOLLA J.M., PALAHÍ LL., SAGRERA J. & VIVÓ D. Hallado un fragmento de cerámica ibèrica con decoración incisa en el poblado de Sant Julià de Ramis, *XXXI Congreso Nacional de Arqueologia*, 1998, Cartagena, (en premsa)

CASAS J. (1991) El poblat ibèric de Planells i les sitges dels Bordegassos, (Sant Mori-Vilopriu), *Cypsela*, IX, Girona, pp. 121-140.

SANMARTÍ E., CASTANYER P. & TREMOLEDA J. (1991) Nuevos datos sobre la historia y la topografia de les murallas de *Emporion, Madrider Mitteilungen*, 33, Madrid, pp. 102-112.

TURA J. (1991) Castell de Falgars, una torre romana a la Garrotxa, *Cypsela,* IX, Girona, pp. 111-120.

Planta general

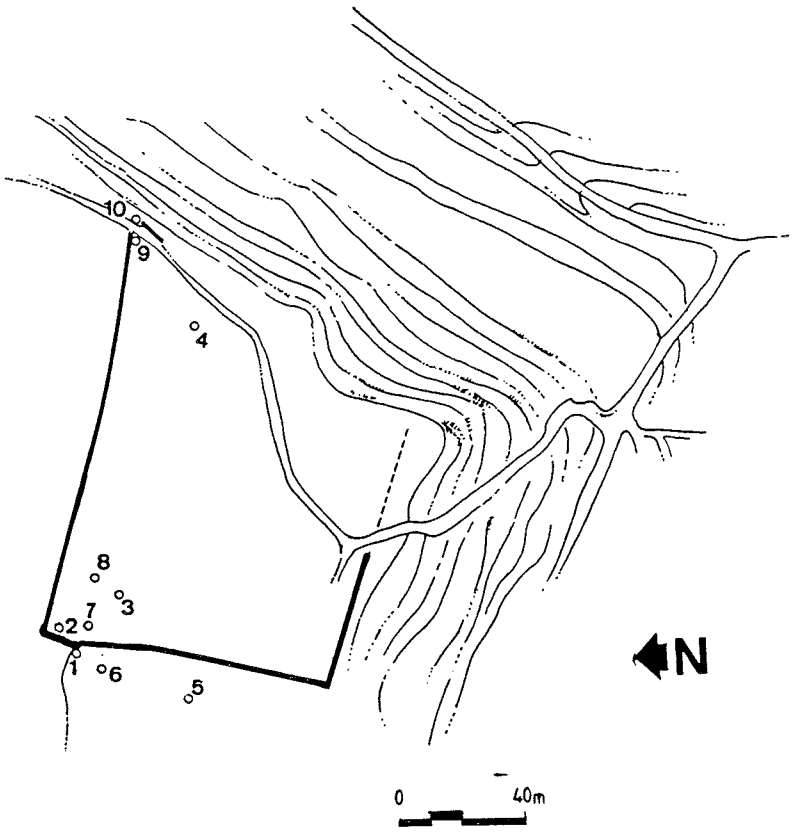

Fig. 1: Situació geogràfica i planta general.

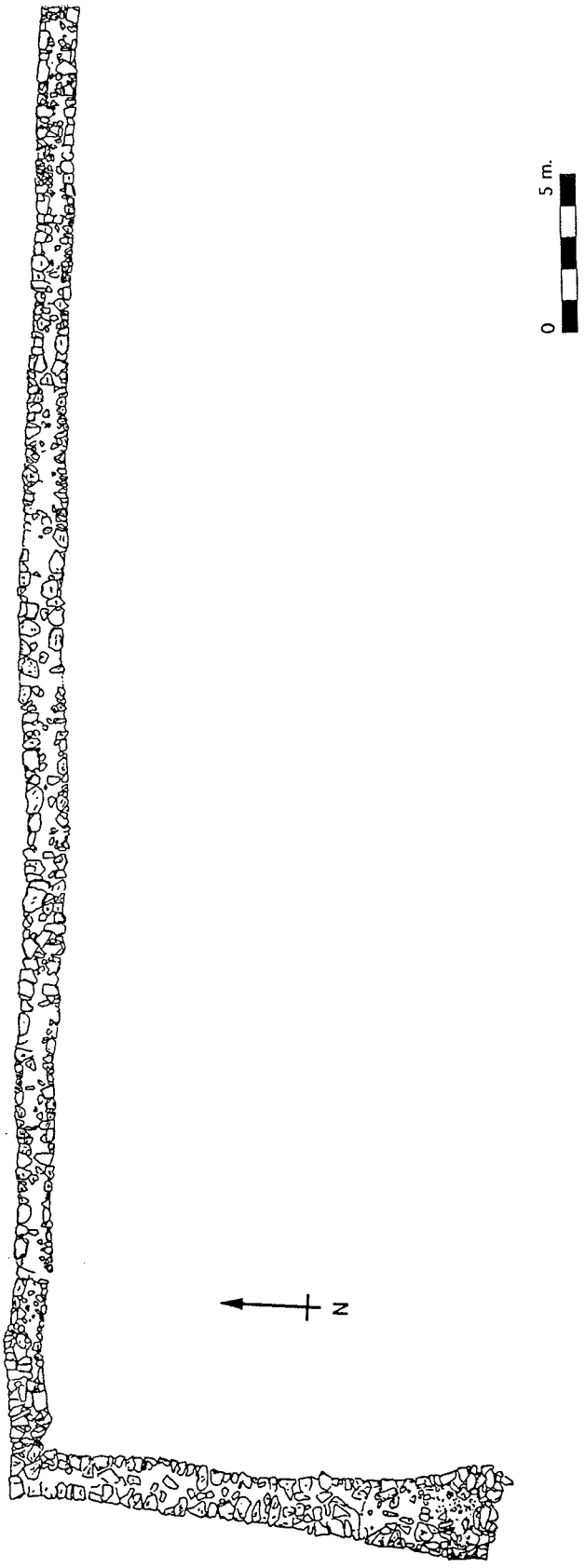

Fig. 2: Zona excavada.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LES EXCAVACIONS DEL CAMP BAIX DE VILAUBA (CAMÓS, PLA DE L'ESTANY)

Pere CASTANYER
Joaquim TREMOLEDA

En aquestes Jornades d'Arqueologia centrarem la nostra atenció únicament en l'estudi i la descripció d'aquelles restes descobertes durant la campanya de 1996 al Camp Baix de Vilauba i que formen part de la vil·la altimperial, atès que l'any 1997 no es va excavar. Fins aquest moment, en aquest sector del jaciment els treballs es limitaven a una intervenció inicial, l'any 1978, que va posar al descobert un conjunt d'àmbits i estructures datables entre els segles I i III, que ara sabem que corresponen a un petit *balneum* associat a l'edificació principal (Roure et al., 1988; Nolla, Tarrús & Chinchilla, 1985, pp. 49-98). No fou fins campanya de 1983, coincidint amb la fi del conveni de col·laboració amb les universitats britàniques, que es va realitzar una ampliació vers el nord de l'excavació inicial. Les principals novetats feien referència a la delimitació definitiva, per la banda nord, del sector termal i, també, a la localització de les restes d'un forn de calç. Més decidida fou l'ampliació realitzada l'estiu de 1996, que abastava una superfície total de quasi 300 metres quadrats i que va permetre de continuar en direcció est els treballs començats l'any 1978 i descobrir un conjunt d'estructures que, efectivament, sembla que poden interpretar-se com a part de les instal·lacions agrícoles de la vil·la.

Contrasta, en relació a la seqüència del Camp Alt, l'escassa sedimentació estratigràfica, que no superava els 30-40 cm de potència. La superficialitat de les restes explica la forta erosió que han patit a causa dels treballs de conreu actuals, que en alguns casos comportaren la desaparició d'algunes parets i paviments. Aquest problema, que afecta també a l'estratigrafia, de vegades molt barrejada, dificulta la datació de les estructures i la determinació de la seqüència temporal entre els diferents àmbits. El fet que el relleu d'aquesta zona baixa era quasi pla devia contribuir a mantenir el mateix nivell de circulació al llarg dels anys, de manera que la superposició de les edificacions no implicava, necessàriament, la pujada del perfil del terreny. No obstant aquests problemes i malgrat

l'excavació d'aquest sector tot just acaba de començar, hem cregut oportú avançar algunes consideracions preliminars, que caldrà confirmar o modificar en els propers anys.

En planta (fig. 1), les restes descobertes ens dibuixen una mena d'àmbits, de forma i dimensions diverses, disposats gairebé a tocar l'angle sud-est de les termes. Actualment no és possible precisar la relació estructural existent entre ambdós sectors perquè el contacte està tallat per la rasa d'espoli de la claveguera que envoltava el perímetre dels banys i que, segurament, devia servir per canalitzar l'aigua d'aquests cap a l'exterior de l'edifici. D'aquesta conducció, en queda només un petit fragment conservat a tocar la carretera actual, però el seu traçat original es pot seguir mercès a la trinxera de robatori que, de retruc, tallà l'extrem oest del mur (UE-909) que limita pel sud-oest el conjunt de restes que ara comentarem. En general, la uniformitat constructiva que presenten les estructures descobertes al Camp Baix sembla indicar que, malgrat reformes i modificacions, la funcionalitat d'aquest sector es va mantenir inalterable al llarg dels anys. En efecte, una simple comparació amb les estructures del sector termal posa de manifest que les diferències amb la *pars urbana* són considerables a pesar de la modèstia general de l'edificació.

Els murs que delimiten aquests àmbits tenen una amplada variable, entre els 40 i 60 cm i l'alçada conservada es redueix, quasi sempre, a una única filada, que correspon a la fonamentació. La construcció està feta amb pedres de petites dimensions, unides en sec, formant un doble parament i, de vegades, amb una mica de reble a la part interior. Més esporàdica és la utilització de blocs més grans. L'escassa fonamentació de les parets i l'absència de morter fan pensar en un tipus de construcció més precària, d'acord amb la funció i utilitat d'aquestes dependències.

Ens ho confirma també la troballa, enmig dels nivells d'enderroc, d'unes teules força més lleugeres que aquelles associades a la construcció del nucli residencial. En efecte, és segur que algunes d'aquestes naus anaven cobertes amb unes teules planes molt més primes, d'aproximadament 1,5 cm de gruix, i encara que no disposem de cap exemplar sencer, possiblement també de dimensions més petites que les habituals. El pes de la teulada era així notablement inferior al tipus tradicional, més gran i robusta i, per tant, la consistència dels murs i l'embigat podia ser també molt menor. La utilització d'aquests materials devia permetre de realitzar una construcció mínimament sòlida i, alhora, reduir de forma considerable les despeses originades per l'obra. Fins avui, la documentació d'aquest tipus de coberta es limita al sector recentment descobert al Camp Baix. La seva associació amb dependències d'ús agrícola, cas de confirmar-se en futures actuacions, pot constituir un

element d'interès per ajudar a determinar la funció de les restes. De moment, desconeixem la troballa de teules semblants en d'altres jaciments de les nostres comarques però tenim algunes hipòtesis en relació a la ubicació del centre terrisser que les fabricava. Entre els materials ceràmics recollits superficialment en els camps on es troba el forn d'Ermedàs, a Cors (Tarrús & Roure, 1983, pp. 26-27; Casas et al., 1990, p. 69) hi hem trobat fragments de teules idèntiques al tipus de Vilauba. Caldrà esperar l'anàlisi de la composició de l'argila per poder-ho afirmar amb arguments més convincents, però la proximitat entre ambdós jaciments és un factor que s'intueix ja com a decisiu. Si la datació que hem proposat en relació al període de funcionament d'aquesta terrisseria, de la segona meitat del segle I fins al segle II (Casas et al., 1995, p. 108), es confirma en el futur, la troballa d'aquestes teules tindrà també un innegable valor cronològic.

Tot i que la sedimentació estratigràfica no és massa important i que les restes es troben molt degradades és possible determinar, dins la utilització global d'aquest conjunt de dependències, diverses fases constructives, evidents per la relació estructural que s'estableix entre els diferents murs però més difícils de copsar quant a la seva datació. L'escassa potència dels nivells arqueològics, que fa que la successió entre els nivells de preparació, ús i abandonament sigui mínima, juntament amb la reutilització continuada de les parets, dificulta encara més la lectura de la fàcies més moderna, que segons els materials ceràmics recuperats no sembla ultrapassar la segona meitat del segle II, és a dir, molt abans que la destrucció i abandonament del nucli residencial que es troba al Camp Alt.

L'àmbit més antic es troba situat a tocar el límit est de l'excavació. Es tracta d'una nau de dimensions considerables (àmbit 62), delimitada, fins avui, només pels costats oest (UE-917, 922 i 923) i nord (UE-925 i 926). A la meitat sud, les reformes posteriors (àmbit 64) han desdibuixat la composició original. L'excavació dels nivells d'argila que hi havia immediatament a sota del paviment ens permet de situar la seva construcció vers la segona meitat del segle I. En efecte, entre les ceràmiques d'importació hem de fer esment de la sigillata sudgàl·lica, amb un repertori formal ben conegut al jaciment i també d'alguns fragments de cuina africana, que ens situen en un context molt semblant a l'edificació del sector residencial nord (Tremoleda, Castanyer & Roure, 1989, pp. 49-69).
Aproximadament al centre d'aquest espai es varen poder localitzar les restes molt perdudes d'un paviment d'*opus signinum*, aïllades i desconnectades, però, dels murs laterals. Els materials recuperats enmig d'aquest picadís són idèntics als de l'estrat inferior. Per damunt d'aquest sòl de circulació s'individualitzaren unes altres dues capes (UE-915 i 916), corresponents, en realitat, al superficial remenat que cobria aquest sector,

amb nombrosos fragments de *signinum* remenats a causa dels treballs agrícoles d'època moderna. Sobta, en comparació amb les altres dependències, l'absència d'un nivell d'abandonament o d'enderroc, fet que podria confirmar que aquest àmbit fou abandonat o reformat poc temps després de la seva construcció.

En un context similar hem de situar les restes, igualment malmeses, d'un paviment conservat a tocar el costat oest de mur 908 (àmbit 60). Aquest espai, encara poc definit, sembla que es perllongava fins a la part posterior de les estructures que formen el complex termal. El sòl, que estava format per una mena de picadís de ceràmica trinxada, sense morter, molt perdut, es detectava també per la presència d'una fina capa d'argila de color vermellós, endurida a causa de l'acció del foc. Per damunt seu, un altre estrat format per cendres i alguns fragments de teules i materials de construcció, marcava clarament el moment d'abandonament. Deixant de banda els estrats superficials, els materials d'aquesta curta seqüència destaquen per la seva homogeneïtat. En efecte, tant en els nivells d'enderroc com en el paviment, la sigillata sudgàl·lica constitueix l'única ceràmica fina d'importació. Sembla lògic suposar que les reformes afectaren, ben aviat, aquest sector. Caldrà esperar a la represa dels treballs per intentar de connectar aquests nivells amb les estructures aparegudes en els anys 1978 i 1983, avui cobertes amb sorra.

Més moderna sembla la construcció de l'àmbit 61, una nau de planta rectangular disposada de nord a sud, que medeix aproximadament uns 12 metres de llargada per uns 5 metres d'amplada. La construcció d'aquesta nova dependència devia suposar una reforma important o potser la destrucció total de l'edificació més antiga, a la qual cobreix parcialment (UE-917-922). Tanmateix, malgrat el lleuger desplaçament del nou límit septentrional (UE-910), sembla que s'intenta seguir l'orientació que marcaven les parets de l'àmbit 62 (UE-925-926). Aquest fet, juntament amb les dades negatives que proporcionà l'excavació de la zona que s'estén més al nord pot interpretar-se, a tall d'hipòtesi, com l'indici d'una àrea oberta, possiblement lliure de construccions, que malgrat les reformes es va mantenir al llarg dels anys. Per la banda sud, el tancament es materialitza amb la construcció d'un mur (UE-909, 920 i 922) d'una longitud notable, però perdut en els seus extrems. A la part central d'aquest àmbit, entre els murs 908 i 921, es va localitzar un nivell d'enderroc, força potent i amb abundants materials ceràmics, concentrat sobretot a la meitat nord, on les teules eren més senceres. Destaca la presència notable de terrissa de procedència nordafricana, del tipus africana A i també de cuina, amb un repertori formal característic del segle II. També cal fer esment de la gran quantitat de restes òssies recuperades, segurament deixalles culinàries acumulades amb

anterioritat a la seva destrucció. Aquest enderroc cobria directament la capa d'argila natural, la superfície de la qual constituïa el sòl de circulació.

Les darreres reformes del sector es concreten en la construcció d'una nova nau (àmbits 64 i 65), igualment de planta allargada però amb l'eix longitudinal orientat d'est a oest, que es superposa i, per tant, inutilitza les restes precedents. Llevat de la planta, definida per una sèrie de murs (UE-918, 919 i 922) fets amb pedres de mides una mica més grans que la resta i incompleta a l'extrem est, ben poca cosa podem afegir en relació a la seqüència estratigràfica recuperada. Únicament hem de fer esment d'algunes teules aparegudes a tocar la zona oest, deslligades de la resta de l'estructura i que no aporten cap informació a nivell cronològic.

L'estat general de les restes descobertes al Camp Baix de Vilauba, força malmeses i incompletes, no ens permet de proposar una restitució fidel de la seva funcionalitat. Les característiques de la construcció, així com també la planta d'aquestes estructures, que dibuixen unes dependències de planta allargada i d'una superfície considerable, fan pensar en les instal·lacions agrícoles de la vil·la, potser magatzems de gra o estables per al bestiar. Amb les dades actuals, l'ocupació d'aquest sector sembla que abasta un període d'aproximadament un segle, que va de la segona meitat del segle I fins a mitjan o final del segle II. Les contínues reformes realitzades, que probablement mantenen amb pocs canvis la funcionalitat inicial, demostren el dinamisme de la vil·la per adaptar-se a les necessitats de l'explotació.

BIBLIOGRAFIA

CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. Mª & TREMOLEDA J. (1990) *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona,* Sèrie monogràfica, 12, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. Mª & TREMOLEDA J. (1995), *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est,* Sèrie Monogràfica núm. 15, Girona.

NOLLA J.Mª, TARRÚS J. & CHINCHILLA J. (1985), La vil·la romana de Vilauba (Camós). La campanya de 1978 i els materials de 1932, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcal de Banyoles* 2, pp. 49-97, Banyoles.

ROURE A., CASTANYER P., NOLLA J. Mª, KEAY S.J. & TARRÚS J. (1988), *La vil.la romana de Vilauba (Camós). Estudi d'un assentament rural (campanyes de 1979-85)*, Sèrie Monogràfica núm. 8, Diputació de Girona, Girona.

TARRÚS J. & ROURE A. (1983), Un forn romà de ceràmica a Ermedàs (Cors), *El Bagant*, 22, pp. 26-27, Banyoles.

TREMOLEDA J., CASTANYER P. & ROURE A. (1989), Vilauba: estudi preliminar del larari de la vil·la, *Cypsela,* VII, 49-69, Girona.

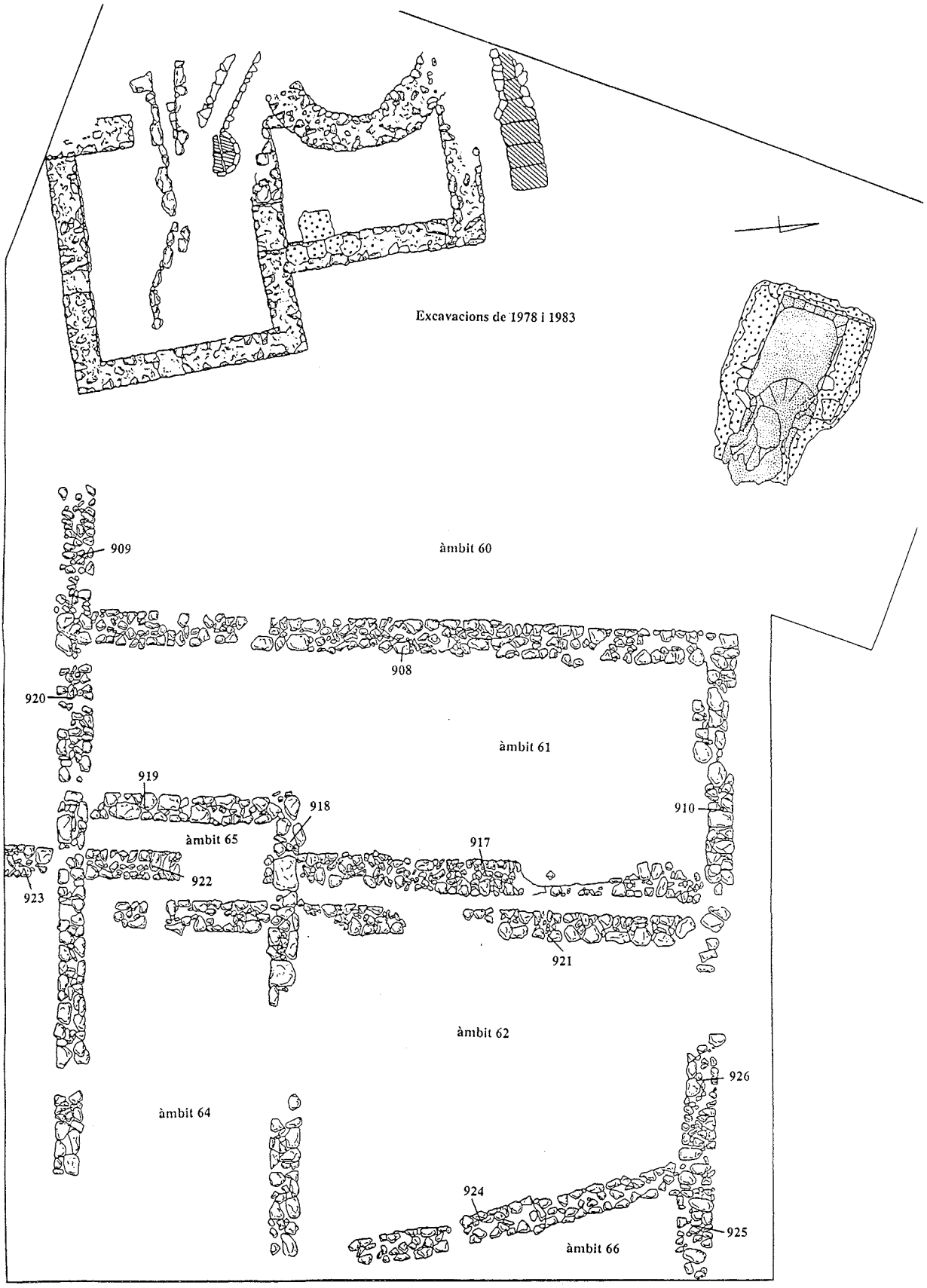

Fig. 1: Planta general de les restes localitzades al Camp baix de Vilauba.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

L'ESTABLIMENT ROMÀ DE SES ALZINES, TOSSA DE MAR (LA SELVA)

Josep BURCH
Josep M. NOLLA
Lluís PALAHÍ
Jordi SAGRERA
David VIVÓ

INTRODUCCIÓ

Amb el topònim de Ses Alzines es defineix un indret boscós integrat dins de l'accidentada i abrupta línia costanera que s'alça al sud del nucli urbà de Tossa de Mar. L'establiment romà es troba a la part alta i més planera del paratge. Tal vegada, el terreny presenta un desnivell cap al sud i l'est que s'accentua en acostar-se al veí torrent d'en Cona per llevant i al mar per migdia. Malgrat l'aparença actual, està molt ben comunicat amb la vil·la dels Ametllers de la qual s'allunya aproximadament un quilòmetre enfilant un camí encara molt utilitzat. També l'afavoreix la proximitat amb el mar. De fet, són 300 metres escassos els que separen les estructures de les cales més properes.

El jaciment es coneix des de fa uns trenta anys. El seu descobridor fou un erudit local, el senyor Fradera. L'home era bosquetà d'ofici, i segurament el qui millor coneixia el terme municipal. Va anar aplegant dades i materials i redactant una mena de diari on no només s'apuntaven dades relatives als jaciments i estacions localitzats, sinó també, les evidències més significatives, les restes estructurals, les troballes més valuoses i la situació, acompanyant-ho de dibuixos i croquis d'estructures i de com s'hi podia arribar. Aquest document, extraordinari i perillós, en un moment donat caigué en diverses mans, fou fotocopiat i va sevir de guia per a diverses actuacions clandestines que han afectat, sobretot, Ses Alzines i la feixa del Gitano, a prop de vinya Badosa (Zucchitello,1978, pp. 36-37. Martín, 1979-1980, pp. 104-105. Casas et al., 1995).

LA RECERCA

L'any 1995, una entitat cultural l'Associació d'Amics de Tossa es va adreçar a la Universitat de Girona amb l'esperança de trobar suport per aturar i avaluar els danys al patrimoni arqueològic tossenc. Havent contactat amb els Serveis Territorials d'Arqueologia de la Generalitat, es va determinar que la Universitat iniciés una primera intervenció a Ses Alzines consistent en la recollida del material que el furtivisme havia deixat escampat sobre el jaciment.

Aquest va ser el punt de sortida per a la redacció d'un projecte de recerca arqueològica. El títol: *El territori de Tossa de Mar a època romana (segles II aC a VIII dC)* resumeix un programa d'actuacions que persegueix dos objectius: la possibilitat d'aprofundir com mai en el coneixement d'un territori abarcable -el de Tossa- i, en segon lloc, aconseguir aturar l'agressió que ha patit aquests darrers anys el patrimoni arqueològic de Tossa de Mar.

El treball de camp incideix especialment en l'excavació completa de dues petites estacions agrícoles -Mas Carbotí i ses Alzines-, tan semblants i amb una mateixa cronologia, per intentar explicar-les per elles mateixes, en relació l'una amb l'altra i cada una amb la gran vil·la dels Ametllers (Zucchitello, 1979, p. 23. López, Zucchitello, Fierro, 1985, pp. 38-44). Resulta imprescindible la prospecció del territori per descobrir-ne o confirmar-ne d'altres, similars o no, i per intentar entendre l'ocupació de l'espai i la seva evolució d'ençà de l'inici de la conquesta romana fins a la fi del món antic.

Fins al 1997, el programa de recerca s'ha concretat en dues campanyes d'excavació arqueològica a Ses Alzines. La primera va tenir lloc entre els dies 29 de setembre i 11 d'octubre de 1996. Es tractava d'obtenir una seqüència estratigràfica completa del jaciment i de perfilar-ne els límits físics. Es va obrir una cala àmplia de sis per quinze metres que englobava la cala furtiva dins el seu perímetre. Paral·lelament es va prospectar l'entorn immediat per tal de localitzar estructures adjacents que es relacionessin directament amb el jaciment.

La segona i més recent es va realitzar l'any 1997, concretament entre els dies 29 de setembre i 9 d'octubre. Es volia enllestir l'excavació dels espais pendents i trobar nous elements que permetessin argumentar la funcionalitat de les estructures ja descobertes. Amb aquesta finalitat es va ampliar i aprofundir arreu la cala oberta l'any anterior. Al final, l'àmbit excavat formava un rectangle de vint-i-dos metres de llarg per onze metres d'amplada.

ELS PRIMERS VESTIGIS

Les dades recollides a Ses Alzines han permès documentar un edifici destinat a l'elaboració del vi. L'establiment va funcionar durant el segle I d.C.i va perdurar fins a finals del mateix segle o potser fins als primers anys del segle II d.C. Després es va abandonar. Es tracta d'un tipus d'establiment que deuria ser freqüent per l'època a la Tarraconesa (López, Batista & Zucchitello, 1987, pp. 319-325). Tanmateix els primers indicis de l'activitat edicícia en el lloc corresponen a un moment anterior a la construcció mateixa de l'edifici o a un estadi inicial molt diferent al de les fases posteriors.

Ja en el 1996 es van trobar una sèrie de cavitats i de rases excavades a la roca natural. La majoria eren regues molt posteriors a l'abandonament de l'edifici. Algunes, es podien relacionar fàcilment amb les trinxeres de fonamentació dels diferents murs. D'altres, en canvi, n'eren anteriors. Més concretament uns sots de planta circular i de fons arrodonit que es varen exhumar sota el nivell de circulació de les cambres 3 i 4. Alguns dels forats quedaven clarament retallats per les rases dels murs de separació de les estances, per tant, havien de ser anteriors. Les mesures conservades oscil·laven entre un metre o un metre i vint centímetres de diàmetre. Pel que fa a la ubicació, feia l'efecte que estaven disposats ordenadament en sentit est-oest.

Durant l'excavació -el 1997- de la cambra de la premsa (fig. 1, núm. 4), es van descobrir noves marques a la roca. Ara eren una rasa en sentit est-oest i un forat de traces quadrades d'uns vuitanta centímetres de costat. També van aparèixer les restes prou ben conservades d'un *dolium* assentat damunt un forat similar als de les estances 2 i 3. Sembla que el dipòsit hauria funcionat durant la fase immediatament posterior, però l'origen es podria relacionar amb un primer edifici destinat a magatzem d'*olia*. En aquest hipotètic cas, la paret meridional de l'habitació 4 n'hauria format part, car el farcit de la rasa de fonamentació era colgat pel nivell on s'enterrava el *dolium* conservat. En canvi, com ja s'ha comentat abans, els murs que compartimenten les estances 2, 3 i 4 serien posteriors.

L'EDIFICI I LA PREMSA

L'estructura general és molt senzilla i recorda enormement la de Mas Carbotí. Consta de quatre estances contigües que es disposen de ponent a llevant arrenglerades amb un porticat que s'obre a migdia del conjunt. Per facilitar-ne la comprensió, les hem numerat

de l'1 al 4. Les habitacions estan encarades cap al sud mirant al porxo i a un pati que, de fet, no s'ha excavat.

És a la façana de migdia on s'obren les portes i segurament també on ho feien les finestres. Pel nord el recinte es tanca amb un mur llis de pedra lligada amb fang. Pels enderrocs, sabem que era l'únic del conjunt que s'havia bastit totalment en pedra.Tots els altres ho havien fet amb tovot o tàpia sobre un sòcol de pedra. No obstant això, la tècnica constructiva i àdhuc, les mesures -al voltant dels 70 cm de gruix-, són molt similars.

Els fonaments s'assenten directament sobre la roca del subsòl que aquí aflora a escassa profunditat. En alguns punts, però, la roca es troba preparada i retallada fins a constituir autèntiques rases de fonamentació. Cal dir que no hi ha banquetes. En el seu lloc s'hi troben els sòcols, molt arrasats, de pedruscall desbastat i lligat amb fang. Els terres conservats van fornits amb terra trepitjada. A la sala més oriental (núm. 4), s'hi localitzà un paviment d'*opus signinum*. La seva presència s'explica per la necessitat d'impermeabilitzar el terra per recollir el most (núm. 6).

L'habitació núm. 1 delimitava per ponent el porticat. No es va excavar totalment per culpa dels arbres que ho dificultaven. Altrament bona part del mur perimetral de ponent havia desaparegut en obrir l'actual camí d'accés. El límit per migdia es desconeixia perquè es perdia el rastre dels murs a l'alçada dels pilars del porticat.

Les habitacions núm. 2 i 3 ocupen l'ala occidental de l'edifici.Dues dependències conformen un espai comú compartimentat. L'accés es realitza des del porxo per una porta oberta en el mur de migdia de l'estança núm.3. Al davant hi ha un graó que permet pujar des del porxo a l'interior. L'habitació de planta rectangular amida 3,65 m per 6m (núm. 3). Des de l'entrada i a mà esquerra hi hauria hagut un pas per connectar amb l'estança núm. 2. Malauradament les restes del mur de separació es conservaven per sota del nivell de circulació.Aquesta nova cambra és més espaiosa encara que molt semblant a l'anterior (4,40 m per 6 m).

La sala núm. 4. és la més àmplia del conjunt i ocupa la meitat de llevant. L'entrada es fa des de la galeria porticada que és a la mateixa alçada. La planta és rectangular i s'allarga en sentit est-oest (9,5 m per 6,20 m). La distribució dels elements interns defineix perfectament la utilització d'aquest àmbit com el d'una premsa de vi, que no es distingeix gaire d'una d'oli. Tota la banda de llevant de l'habitació està sobrealçada uns 50 cm per damunt del nivell de l'entrada. La premsa estava instal·lada sobre la part elevada. El mecanisme deuria ser del tipus més senzill, amb l'arbre encastat a la paret de llevant.

En aquest sector un paviment groller d'*opus signinum* impermeabilitzava i recollia tot el suc de la premsada (núm. 6) que es concentrava en les regues de mitja canya que el mateix terra disposava voltant el perímetre del paviment. La inclinació del sòl el conduïa cap a una canal construïda quasi exclusivament amb trossos de *tegulae* (núm.7) i situada al mig de la sala en direcció est oest. Després girava en angle recte cap el sud. Travessava la paret de migdia i desguassava en un dipòsit encastat en el terra de la galeria exterior. Aquest era una mena de gibrella grossa de la qual se n'ha recuperat algun fragment escadusser (núm. 9).

Des de la canal fins al mur meridional quedava un espai diferenciat pel paviment de terra trepitjada. Al bell mig s'hi localitzava un *dolium* (núm.8). Ja s'ha comentat que podria venir de la fase precedent, però, ara com ara, l'única seguretat és que en aquesta fase estava en ús. Després, en aquest sector, s'hi obrà una refecció que va afectar l'àmbit ocupat pel *dolium* que es va colgar en construir-se un paviment d'*opus signinum*. El nou sòl substituïa el de terra des de la canal fins a la paret de migdia.

Sota el nou paviment i integrat en el reompliment, s'hi va fer la troballa d'un contrapès de la premsa (núm 10). El lloc originari de destí hauria d'haver estat a l'altre extrem de la sala de la premsa, és a dir, prop de l'entrada. Nosaltres pensem que s'hauria d'emplaçar en el punt on es conserven uns forats practicats a la roca del subsòl i que s'han interpretat com les marques deixades pel mecanisme de fixació del contrapès (núm 11).

DE LA FUNDACIÓ A L'ABANDONAMENT

L'estratigrafia del jaciment fou poc complicada. Sobre la roca, apareixien els diferents nivells de terra de poca potència que conformaven la pavimentació de les estances. Malauradament el material d'aquests estrats era tan escàs que no n'ha estat possible la datació. Tot al contrari amb els nivells dipositats sobre els paviments que eren els propis de l'enderroc del sostre i de les parets. Fins i tot s'hi conservaven senyals evidents dels cairats esclafats sobre el terra, la qual cosa ens ha facilitat la restitució de la coberta de l'edifici. Amb tot aquest material s'hi va barrejar una quantitat considerable de ceràmica. Això és el que ha permès afirmar que aquest petit assentament va estar en funcionament durant el segle I d. C. i que es va abandonar a finals d'aquell segle o molt a principis del següent.

BIBLIOGRAFIA

CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J.M.& TREMOLEDA J. (1995) *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*, Sèrie monogràfica, 15, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

LÓPEZ A., ZUCCHITELLO M. & FIERRO X. (1985) Resultats de la primera campanya d'excavacions a la vil·la romana de Mas Carbotí (Tossa de Mar, la Selva), *Informació Arqueològica*, 44, Barcelona, pp. 38-44.

LÓPEZ A., BATISTA R. & ZUCCHITELLO M. (1987) La producción vitivinícola de la Tarraconense. Algunos ejemplos sintomáticos, *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, I Col·loqui d'Arqueologia Romana, Badalona, pp. 319-325.

LÓPEZ A.(1992) Les primeres estratigrafies a la vil·la romana dels Ametllers (Tossa de Mar, La Selva), *Tribuna d'Arqueologia 1990-1991*, Barcelona, pp. 73-95.

MARTÍN M. A. (1979-1980) Dos forns antics de ceràmica: els d'Orriols i Sant Miquel de Fluvià, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV/1, Girona, pp. 104-105.

NOLLA J.M. & CASAS J. (1984) *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona, pp. 208-209.

ZUCCHITELLO M. (1979) Notes d'arqueologia de Catalunya. Tossa, *Informació Arqueològica*, 32, Barcelona, p. 23.

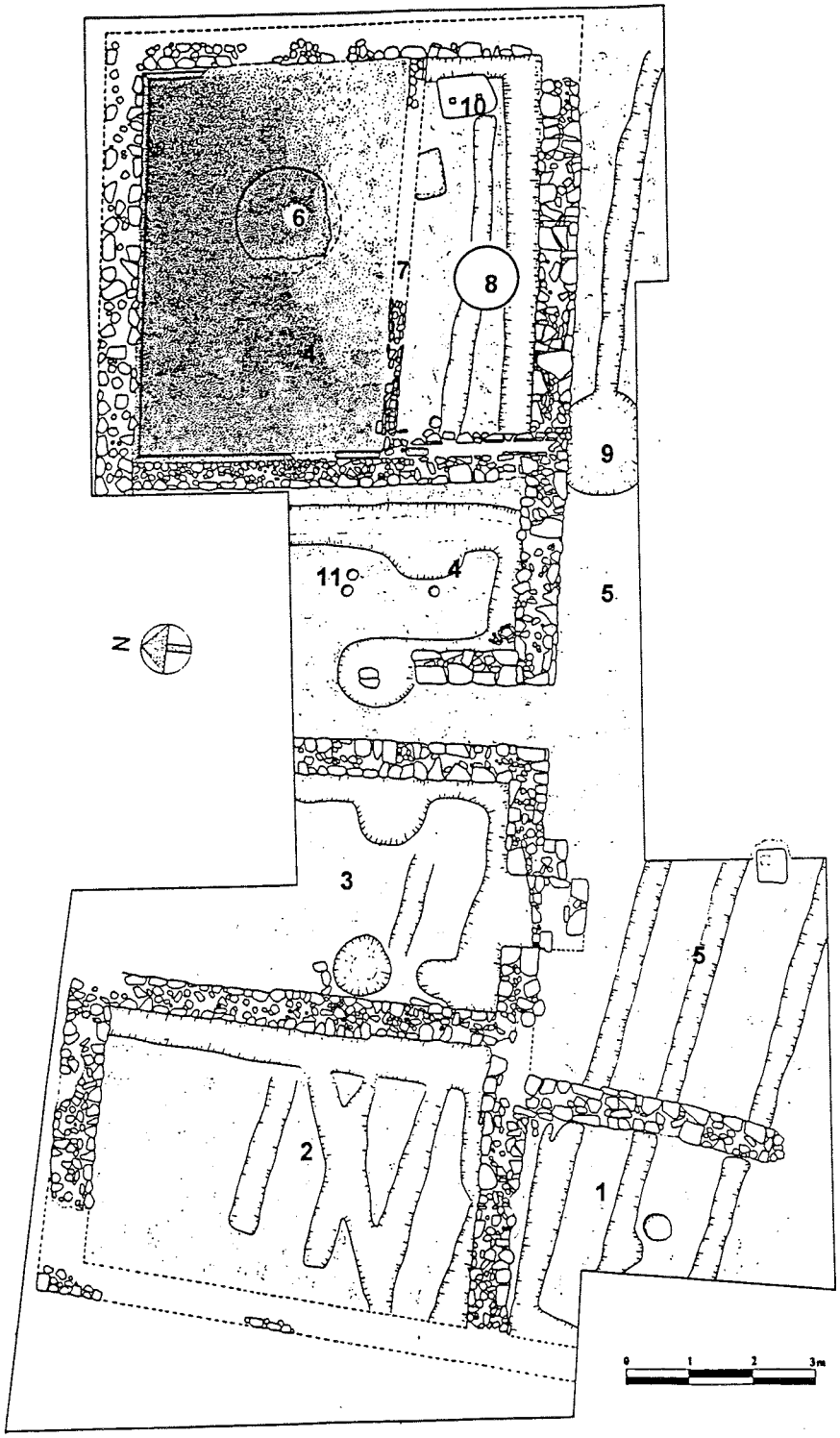

Fig. 1: Planta general de l'edifici romà.

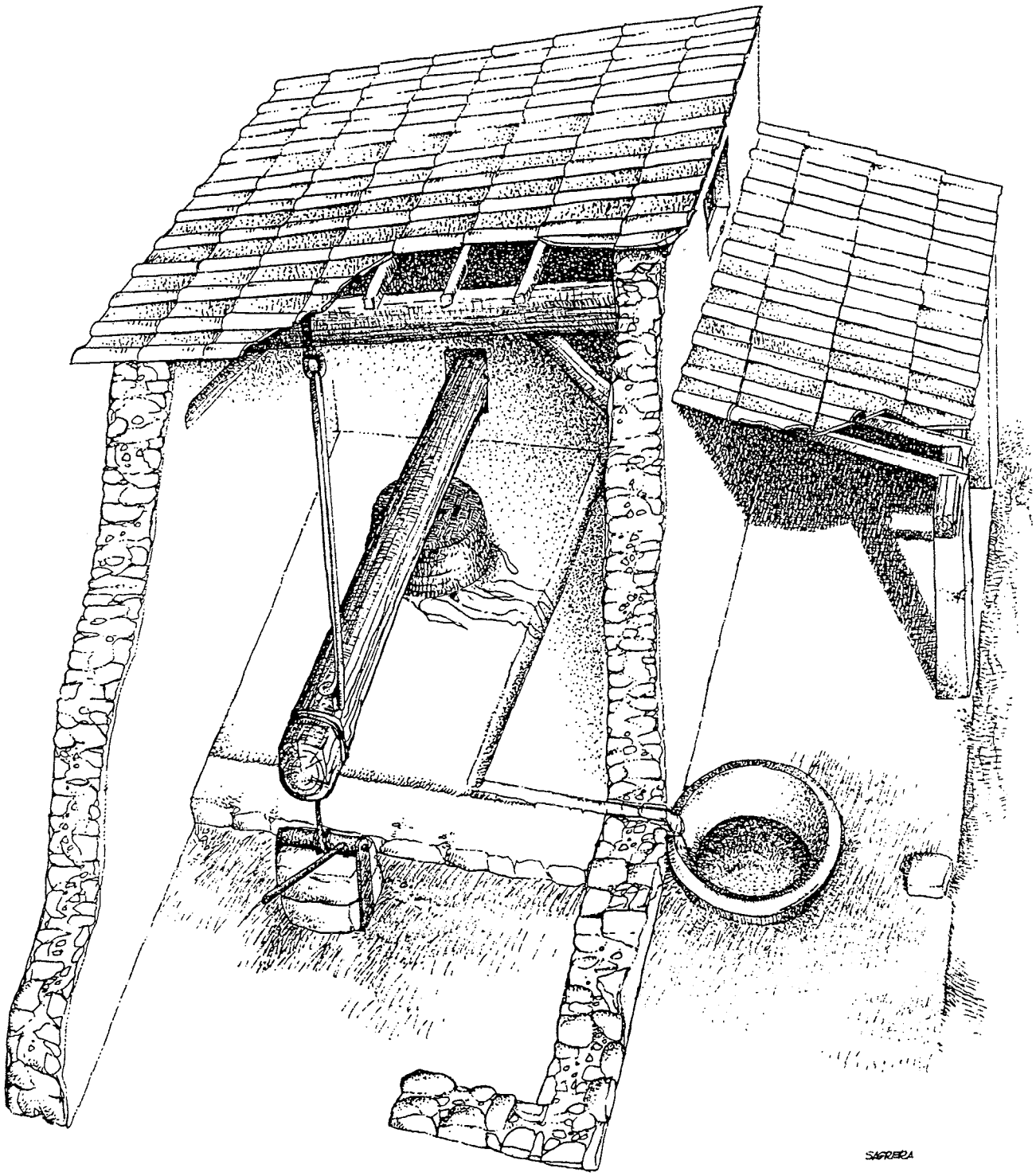

Fig. 2.- Restitució ideal del sector de la premsa de vi.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

DARRERES EXCAVACIONS A L'HORT D'EN BACH (MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA)

Joan LLINÀS
Carme MONTALBÁN
Alons RAMÍREZ

INTRODUCCIÓ

Els mesos d'agost del 1996 i 1997 han continuat les intervencions arqueològiques al jaciment de l'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva). Les zones objecte d'intervenció es trobaven molt a prop dels punts on es van localitzar restes de la vil·la romana de l'Hort d'en Bach, en unes obres l'any 1992 i en dues excavacions d'urgència els anys 1994 i 1995 (Llinàs, Montalbán i Ramirez 1996).

Atès que el jaciment es troba ubicat de ple dins del nulic urbà de Maçanet de la Selva, la seva superfície es troba subdividida i compartimentada en diverses parcel·les, propietats i vies públiques. Els objectius bàsics de les intervencions del 1996 i 1997 han anat encaminats a documentar, tant com sigui possible, la presència de restes arqueològiques en el subsòl dels esmentats solars.

L'indret on es troba el jaciment s'ubica en un dels punts més baixos del sector selvatà de la Depressió Prelitoral Catalana, molt a prop de l'antic estany de Sils, dessecat al segle XIX. És una zona excel·lent per al conreu, amb aigua abundant i una climatologia benigna, sense temperatures extremes i amb un règim de pluges molt apte per al desenvolupament de l'agricultura i la ramaderia.

Un altre dels grans avantatges de què frueix el lloc és la seva proximitat amb el pas de les grans vies terrestres de comunicació: en època romana la Via Augusta i el seu brancal, que conduïa a Barcelona a través del Maresme, i més tard el Camí Reial. Pel que fa al context històric antic de l'indret, cal esmentar també la proximitat de dos centres de població

important d'aquell moment com foren *Blandae* (Blanes) i *Aquae Calidae* (Caldes de Malavella).

L'any 1994 van començar una sèrie d'intervencions arqueològiques sobre el terreny orientades a avaluar l'estat de conservació del jaciment i establir tant com fos possible la seva seqüència històrica. En aquell any es van realitzar tres sondejos (zones 1, 2 i 3) que van confirmar l'existència de restes d'època romana a banda i banda de la carretera C-251. La campanya de 1995 va consistir en l'excavació en extensió de la zona 3 i les troballes van evidenciar que aquell sector havia estat un pati o zona oberta de la vil·la amb un funcionament que, en quatre fases, s'estenia des del canvi d'era fins al baix imperi romà (Llinàs, Montalbán & Ramírez, 1996; Llinàs, Ramírez & Montalbán 1996-1997).

LES CAMPANYES DE 1996 I 1997

Atès que a la zona 3 s'havia arribat arreu a roca mare, les intervencions subsegüents havien d'anar encaminades a demostrar l'existència de restes arqueològiques a d'altres sectors. Així, a les campanyes dels anys 1996 i 1997 s'ha intervingut en cinc noves zones:

-Zona 4. Es tracta del camí d'accés al palau de Foixà per l'oest. Les troballes arqueològiques que s'hi realitzaren van aconsellar la seva subdivisió en quatre sectors, que han estat excavats els anys 1996 i 1997.

-Zona 5. Constituïda per la plaça Sant Jordi, s'hi va fer un sondeig de 5 per 2 metres l'any 1996.

-Zona 6. Espai de petites dimensions situat al nord de la zona 4, on es va fer un sondeig de 2 per 1 metres l'any 1996.

-Zona 7. Situada a tocar de la façana nord del palau, s'hi va intervenir també durant la campanya de l'any 1996.

-Zona 8. Era del palau, excavada l'any 1997.

-Zona 9. Accés per llevant a l'era del palau, començada a excavar l'any 1997.

Els resultats obtinguts han estat enormement positius i han permès reconstruir no tan sols la totalitat de la seqüència cronològica de l'assentament romà, sinó que també han evidenciat que el palau de Foixà, encara actualment habitat, és el continuador directe de la vil·la.

RESULTATS

En aquestes dues campanyes no han estat localitzades restes de les fases I (època romanorepublicana) i II (època d'August), de manera que els vestigis més antics excavats pertanyen a la fase III datada a finals del segle I d.C.

Fase III

La zona 4 aquesta fase està constituïda per un seguit d'estrats de potència irregular, amb grans pendents, ubicats únicament a la banda oest. El seu tret més destacable és que contenen gran quantitat de restes orgàniques i de deixalles de tipus divers, però sobretot escòries de metall. Aquests nivells no estan relacionats amb cap estructura, sinó que més aviat semblarien constituir una bossada formada arran d'uns abocaments que, si més no, revelen que l'establiment romà seguia en ple funcionament i que la zona excavada per nosaltres continuava essent perifèrica.

La datació d'aquesta fase es pot situar a la segona meitat del segle I d.C. La vaixella d'importació predominant és la T.S. sudgàl·lica (Drag.15/17, 18, 24/25 i 27, i Ritt 9b) i, en menor quantitat, T.S. hispànica (Drag. 37) i africana de cuina (Hayes 199). És important destacar la total absència de T.S. africana A, que comença a aparèixer a les darreres dècades del segle I. Entre les àmfores hi ha un predomini total i absolut de les produccions tarraconeses (Dressel 2/4).

Fase IV

Amb posterioritat es detecten nous anivellaments del terreny, que s'han documentat a les zones 4, 6 i, molt probablement, a la 5. Ha estat, però, l'excavació de la zona 4 la que ha permès relacionar-los amb la construcció d'estructures, les més antigues que hem documentat fins ara a l'Hort d'en Bach.

Es tracta de dos murs que delimiten una habitació al centre de la zona i, molt possiblement, una altra a ponent, tal com sembla indicar algun vestigi de continuació d'un dels dos murs, destruït per les reformes posteriors.

En aquesta habitació es construeix un nivell de circulació d'entre 30 i 45 cm per sobre del subsòl natural mitjançant un farcit d'anivellament que hem pogut datar a partir de la segona meitat del segle II d.C. A partir de la cota del nivell de circulació, sense fonaments, es basteixen els esmentats murs, fets a base de pedres lligades amb fang. Si afegim la seva factura descurada i la seva amplada, que no supera els 50 cm, podem

deduir que formen part d'una construcció de dimensions i d'abast considerablement reduïts.

A l'oest de la zona 4 s'amortitza la bossada de la fase III i també s'anivella el terreny. Aquí, però, les preexistències comporten un nivell de circulació lleugerament més elevat (uns 25 cm) que el de la cambra descrita. També trobem anivellaments d'aquest moment a la zona 6, on el subsòl natural sembla estar en una cota més baixa, i potser a la zona 5, relacionats amb la construcció d'una claveguera, l'únic vestigi romà aparegut fins ara en aquesta zona.

Com a dada singular i remarcable, hem d'esmentar que a l'est de la zona 4, el farcit d'aquest moment, assentat sobre el subsòl natural, s'ha trobat cobrint un retall de forma semiesfèrica que es trobava farcit quasi exclusivament per restes de fauna en part cremades i pertanyents amb tota versemblança a un xai. La interpretació d'aquest retall és de moment incerta a l'espera d'un estudi més aprofundit que permeti confirmar o descartar la hipòtesi que podria tractar-se d'algun tipus de ritual.

Tots aquests estrats i estructures els hem de datar a principi del segle III d.C., com indica el predomini total de la T.S. africana A en el camp de les vaixelles d'importació (Hayes 3A, 3C, 8 i 32) i de formes típiques d'aquest moment en ceràmica africana de cuina (sobretot Hayes 23B i 26). També han de ser presos en consideració alguns fragments d'àmfora africana, gàl·lica, bètica i tarraconesa, a més d'alguns exemplars de ceràmica comuna que imiten la forma Hayes 23B d'africana de cuina.

Fase V

Ja des dels primers moments de l'excavació de la zona 4, un cop descobertes les parts superiors de les estructures, es va poder apreciar clarament com la banqueta del mur que la separa de la zona 3, visible ja abans d'iniciar-se els treballs, descansava en part sobre un dels murs de la fase IV, ja inutilitzat. Això ha proporcionat una seqüència temporal clara, que evidencia que les grans parets de pedra lligades amb morter que han anat sorgint en diversos punts del jaciment formaven part d'unes importants reformes estructurals de l'antiga vil·la que s'havien d'ubicar en un moment, com a mínim, posterior al segle III d.C.

La tècnica constructiva d'aquests murs consistia en la realització d'unes profundes rases de fonamentació (entorn dels 75-80 cm) que, ateses les característiques del subsòl, molt argilós, havien de ser considerablement més amples que la paret vista, de manera que les banquetes de fonamentació es troben a ambdos costats del mur i ajuden a marcar els

nivells de circulació corresponents. Feta la rasa, es farcia totalment amb material de construcció, exclusivament pedres de procedència local de mides mitjanes i petites, amb una gran quantitat de morter de calç, cosa que li donava una gran solidesa. A continuació, es procedia a aixecar la paret vista, també de pedres i morter, que tenia una amplada d'uns 80 cm.

Fins ara, en excavació s'han identificat un total de vuit murs pertanyents a aquesta fase, als quals cal sumar els coneguts per informacions orals que asseguren l'existència d'estructures d'aquest tipus sota l'asfaltat de l'avinguda Sant Jordi, en el solar afectat per les obres de l'any 1992 i sota l'edifici de l'actual ajuntament. Això ens esbossa unes reformes d'importància considerable, que afectaren una gran extensió i que significaren un replanteig general de l'assentament, fet que clarament s'exemplifica per la diferent orientació respecte als murs de la fase anterior (fase IV), que no són reaprofitats.

Amb les dades disponibles actualment se'ns dibuixa un edifici format per diverses cambres de planta quadrangular, amb els seus murs formant un escaire perfecte de 90 graus. A la zona 4 coneixem tres dels costats d'una d'aquestes cambres, que conformen una estança de 4'10 metres d'amplada. Els estrats que permeten datar la construcció d'aquesta habitació corresponen a un seguit de farciments de potència diversa segons quin fos el nivell de circulació preexistent. En els llocs on va caldre un reompliment més gran la inestabilitat del terreny es va compactar amb un nivell de *tegulae* i fragments de *dolium*. Dissortadament, no ha estat possible detectar cap mena de pavimentació, atès que els estrats superficials arribaven a asssolir el nivell de la banqueta de fonamentació. Aquest fet també és el responsable que, en gran part del jaciment, la seqüència estratigràfica quedi interrompuda en aquest punt.

La datació d'aquesta cambra es pot situar a partir de la segona meitat del segle IV. El material més significatiu està conformat per T.S. africana D (formes Hayes 59, 61 i fragments amb decoració estampada), T.S. lucente i T.S. paleocristiana grisa.

Altres estances d'aquesta fase de la vil·la, les coneixem d'una manera molt parcial. A ponent de la ja comentada se n'hi obre una que es perd per sota de l'asfaltat de l'avinguda Sant Jordi. Al nord, a la zona 6, apareix un mur que delimita una altra habitació que també es troba afectada per l'esmentat vial públic, el qual travessa diagonalment aquesta zona.

Encara més al nord (zona 7), una altra d'aquestes parets funciona amb la paret posterior del palau de Foixà, que s'utilitza encara actualment. De fet, l'orientació de les parets mestres de la casa segueix a la perfecció la de les estructures de la vil·la baiximperial, fet

que constitueix la primera prova irrefutable que l'edificació medieval deu la seva planificació a la preexistència d'unes construccions anteriors. En canvi al sud de la zona 4 no s'han documentat fins al moment estructures datables en aquesta fase.

Al sud-est de la zona 4 (zona 8) no es va recuperar l'estratigrafia d'aquest moment, ja que el subsòl natural apareix a una cota molt elevada. Tot i així, podem hipotetitzar entorn del fet que es tractés també d'una zona oberta o exterior, atesa la manca de qualsevol tipus d'estructures i l'ús posterior, en època medieval, d'aquest mateix sector com a pati o era. Resta pendent, en aquest sentit, connectar aquesta zona amb la 3, a l'oest i amb la qual tenia diferències estratigràfiques considerables, però que també era una àrea oberta.

Sembla, doncs, que la zona 4 correspondria a una ala d'habitacions afrontada a migdia a una gran àrea oberta, que se'ns comença a dibuixar com un pati interior si tenim en compte les restes destruïdes l'any 1992, les estructures de la zona 1 i, sobretot, el que ha començat a sorgir a llevant, a la zona 9, encara ara en procés d'excavació.

En aquesta zona s'ha localitzat un altre mur de característiques idèntiques a tots els d'aquesta fase que discorre en direcció nord-sud. A simple vista es pot constatar com aquesta estructura continua cap al nord en direcció a la façana del palau de Foixà, amb la qual sembla estar lligat, i es perd cap al sud per sota de l'accés de llevant de l'era del Palau. La funció d'aquesta paret com a estructura perimetral del jaciment podria venir confirmada pels resultats negatius del sondeig realitzat l'any 1997 a llevant i a tocar del mur. L'existència d'habitacions a ponent d'aquesta estructura caldrà confirmar-la amb posteriors treballs.

Així doncs, s'ha documentat de manera certa i provada una gran reforma constructiva de l'antiga vil·la romana, que hem de situar cronològicament pels volts de l'any 400 i que es caracteritza pel seu abast general. Sens dubte, però, la dada més remarcable és que, com veurem, una part de les parets mestres de l'edifici sorgit d'aquesta gran reforma continuaran en ús al llarg de tota l'edat mitjana i fins a l'actualitat sense interrupció. Se'ns documenta així un habitatge que ha estat ocupat més de mil cinc-cents anys.

Fase VI

La documentació d'una fase posterior al Baix Imperi, però clarament anterior al palau de Foixà, tal com avui el coneixem, ha tingut lloc a la campanya de 1997. La localitzem a la zona 4, a la seva banda oriental, la més propera a la façana del palau, i està composta per les restes d'un mur perpendicular i que es lliura contra els fonaments de la cara nord del mur baiximperial que separa la zona 4 de les zones 3 i 8. Aquesta estructura, que s'ha

trobat en un estat de conservació molt deficient, s'assentava directament sobre un nivell de circulació de terra trepitjada que ha proporcionat, entre d'altres materials residuals tardoromans, ceràmica espatulada, pròpia dels segles X i XI. La conservació puntual d'aquestes restes es deu al fet afortunat que foren construïdes previ rebaix del terreny, que va malmetre en aquest sector els estrats fundacionals d'època baiximperial.

La significació d'aquesta troballa és prou evident, ja que ens documenta per primera vegada una fase intermitja entre el moment baiximperial del jaciment i el primer testimoni escrit que ens parla de l'existència del palau de Foixà, datat al segle XII.

Altres troballes d'època medieval es localitzen a la zona 8. Estan constituïdes per una estructura circular de pedres unides en sec que revesteix un retall fet a la roca mare, dues sitges i un estrat ubicat a l'extrem nord-est que anivella el pendent del terreny natural, cobrint parcialment la banqueta del mur baiximperial, i que també ha proporcionat ceràmica espatulada, a banda d'algunes ceràmiques grises típicament medievals.

Més enllà de la façana nord de l'actual Palau de Foixà es van excavar les restes d'un possible mur de pedra lligada amb fang, molt malmès, que per les seves característiques es pot assimilar al localitzat a la zona 4, que acabem d'esmentar. Tot i que cal remarcar que estava mancat d'estratigrafia, hem de pensar que podria pertànyer a aquesta fase altmedieval.

Si tenim en compte que fins al moment no s'han localitzat restes d'època medieval en cap altra de les zones excavades, sembla que els vestigis pertanyents a la fase alt-medieval del jaciment ens documenten una edificació d'extensió més reduïda, que es concentraria a la banda nord de l'àrea ocupada per les construccions del segle V i que la resta ja hauria estat desocupada. En qualsevol cas, però, l'edifici d'aquest moment és més extens que el que el que resultarà de la darrera reforma important documentada (segles XV-XVI). La façana principal d'aquesta última rehabilitació val a dir que també és fruit de la continuïtat de construccions baiximperials i discorre uns quatre metres més al nord.

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS J., MANZANO S. & RAMÍREZ A. (1994) Món ibèric i romanització al terme municipal de Maçanet de la Selva: estat de la qüestió, *Quaderns de la Selva*, 7, Santa Coloma de Farners, pp. 143-150.

LLINÀS J., MONTALBÁN C. & RAMÍREZ A. (1996) Excavacions a la vil·la romana de l'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva, la Selva), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, pp. 196-204.

LLINÀS J., MONTALBÁN C. & RAMÍREZ A. (1998) L'Hort d'en Bach (Maçanet): del segle II a.C. al segle XX, *Quaderns de la Selva*, 10, Santa Coloma de Farners.

LLINÀS J. & RAMÍREZ A. (1994) Primeres excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Maçanet de la Selva, *Gent*, 4, Maçanet de la Selva, pp. 18-19.

LLINÀS J. & RAMÍREZ A. (1994-95) La vil·la romana de l'Hort d'en Bach: una intervenció d'urgència, *Maçanet, Butlletí d'Informació Municipal*, Desembre 1994-Gener 1995, Maçanet de la Selva, p. 6.

LLINÀS J., RAMÍREZ A. & MONTALBÁN C. (1996-97) L'Hort d'en Bach (Maçanet): una vil·la romana a la Selva Interior, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins,* XXXVII, Homenatge al Dr. Pere de Palol, pp. 841-851.

MARQUÈS J. (1983) *Maçanet de la Selva.* Girona.

MERINO J., NOLLA J.M. & SANTOS M. (1994) *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, col. Estudis i Textos, 3, Santa Coloma de Farners.

NOLLA J.M. & RAMÍREZ A. (1995) L'Hort d'en Bach. Un establiment romà a Maçanet de la Selva, TALLER D'HISTÒRIA DE MAÇANET DE LA SELVA: *La nostra vila, Maçanet de la Selva.*

TALLER D'HISTÒRIA DE MAÇANET DE LA SELVA (1988) *El nostre poble de pagès. Maçanet de la Selva.*

TALLER D'HISTÒRIA DE MAÇANET DE LA SELVA (1994) *Maçanet de la Selva*, Quaderns de la Revista de Girona, 50, Girona.

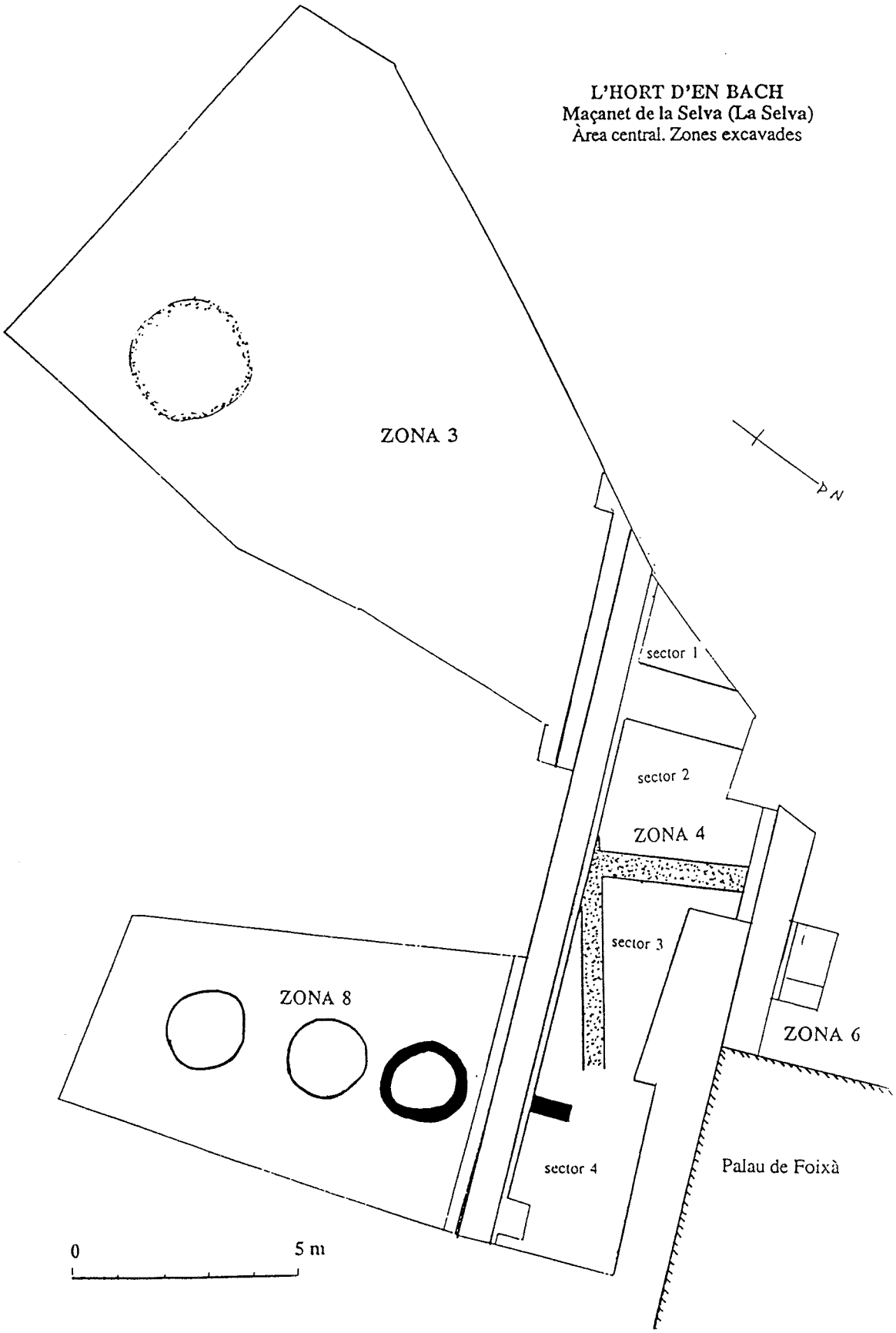

Fig. 1: Estructures de les zones 3, 4, 6 i 8. La fase IV en puntejat, la fase V en blanc i la fase VI en negre.

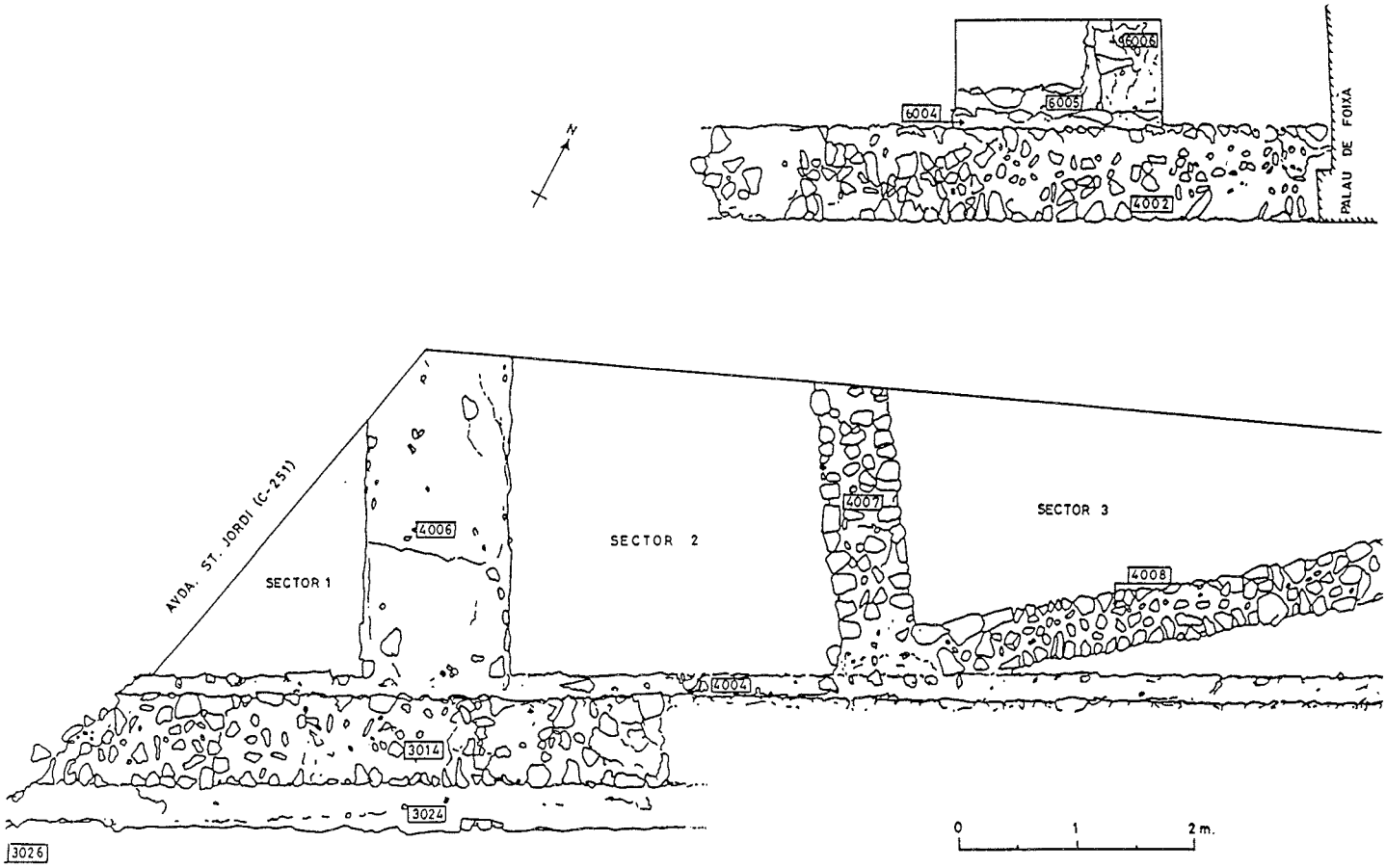

Fig. 2: Excavació de 1996. Planta de les estructures de les zones 4 i 6.

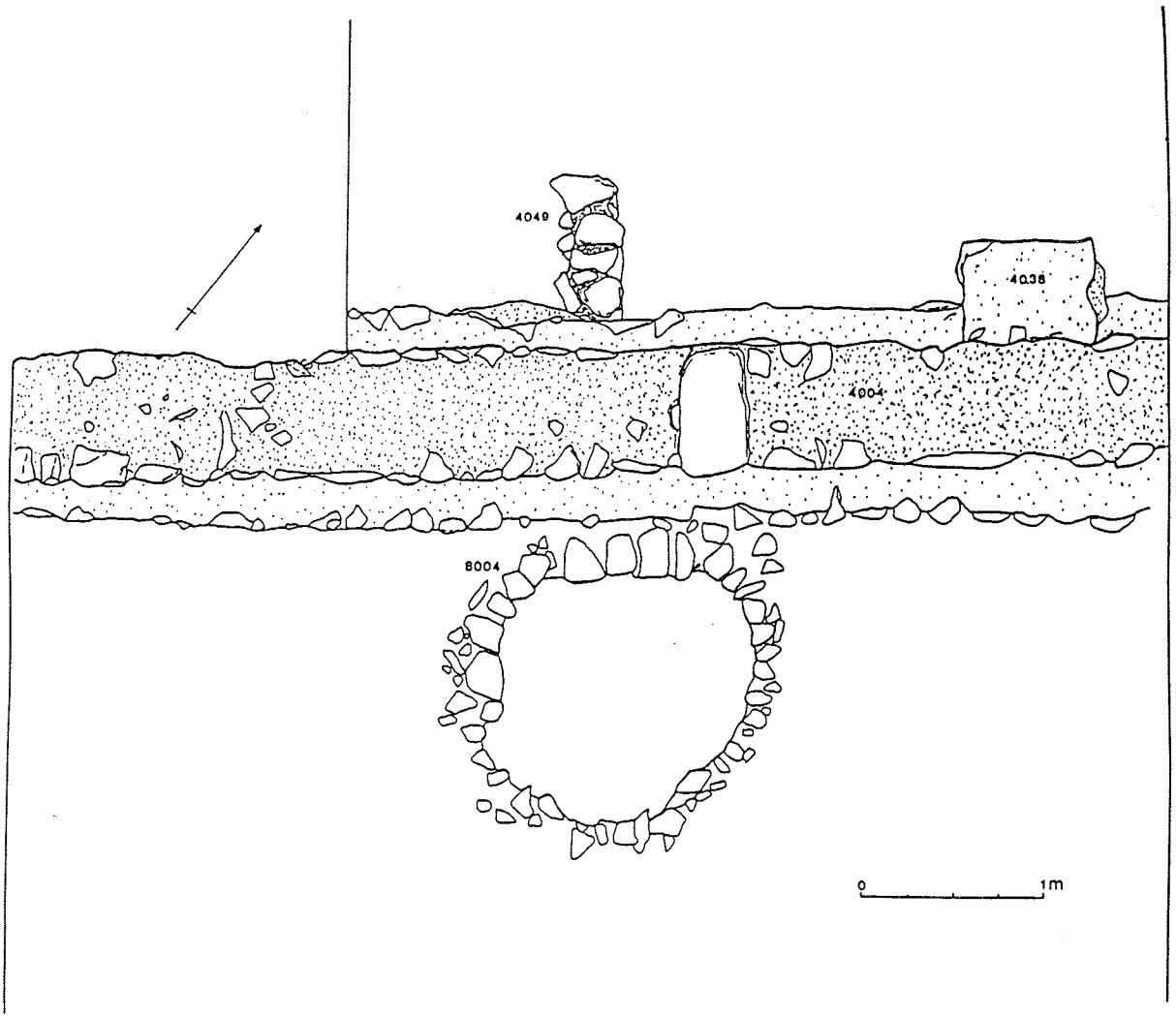

Fig. 3: Excavació de 1997. Planta de les estructures de les zones 4 i 8.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

EL SEGUIMENT D'OBRES DEL PLA DE L'HORTA (SARRIÀ DE TER, EL GIRONÈS)

Lluís PALAHÍ

L'indret conegut com el Pla de l'Horta es situa al municipi de Sarrià de Ter, a uns dos quilòmetres al nord de la ciutat de Girona.

El municipi de Sarrià de Ter ocupa el centre de la petita plana situada al nord de Girona, envoltada per petits turons.

A uns 150 m a l'est de l'indret, hi circula el riu Ter i es situa l'antic gual emprat des d'època antiga per travessar l'esmentat riu.

L'àrea objecte d'estudi es troba delimitada al nord pel barri dels Vinyers, a l'est per la carretera Nacional II, a l'oest per un petit turó on es situa l'autopista A-7, i pel sud pel camí que comunica la carretera Nacional amb la colònia Torras Hostench.

Es tracta d'un espai planer que fins fa pocs anys era ocupat per camps de conreu, a excepció de la zona central, on, des dels anys setanta existeixen tres blocs de pisos.

A principis dels anys setanta, i amb motiu de la construcció d'uns blocs de pisos, es varen posar al descobert les restes d'una gran vil·la romana.

De fet, les restes de l'edifici romà havien estat en part malmeses per la construcció de les fonamentacions dels blocs, però l'aparició de diversos paviments musius que ornaven els terres de diverses cambres de la zona residencial de l'habitatge varen obligar a aturar les obres.

Després de dues campanyes d´excavació, que varen permetre delimitar en certa mesura l´espai ocupat per la vil·la però que ni molt menys la varen posar totalment al descobert, l´edificació fou novament enterrada i deixada altra cop en l´oblit. De totes maneres, la part central de l'habitatge va quedar preservada en construir-hi al damunt un camp de futbol, posteriorment transformat en parc i aparcament de vehicles.

La realització de les infraestructures necessàries per als esmentats blocs de pisos va posar al descobert, uns 50 m a llevant de la part central de la vil·la, restes d´altres edificacions romanes secundàries i diverses urnes cineràries d´època ibèrica.

La vil·la, una de les més importants de les recuperades a les comarques gironines tant per les seves dimensions, com per la seva ubicació i riquesa, va ser fundada en època baixrepublicana i va perdurar fins al segle IV, amb diverses reformes. La més important d´aquestes es produí en època severiana, quan la vil·la adquirí en gran mesura la planta i la distribució que es va recuperar a les excavacions.

Segons sembla, l'habitatge del propietari s´estructuraria al voltant d´un gran pati porticat o peristil. Un segon pati, situat al nord de l'habitatge serviria com a eix vertebrador de les estances productives i de serveis. Les edificacions s´estenien també cap a llevant de l'habitatge principal, com ho varen posar de manifest les restes aparegudes a 50 m de la casa.

Especialment interessant resultava la necròpolis d´incineració d´època ibèrica recuperada a llevant de la vil·la romana i que referma la importància del jaciment.

L´any 1996 es varen iniciar les obres de condicionament de tota la zona del Pla de l´Horta amb vistes a edificar-hi una nova urbanització. Atesos els antecedents de l´indret es va realitzar un seguiment d´obres per intentar delimitar l´espai ocupat per la vil·la romana i la necròpolis ibèrica. Val a dir que l´indret ocupat pel nucli central de la vil·la no es veia afectat per les obres ja que va ser declarat zona no edificable.

El seguiment de les diverses rases practicades per a la col·locació dels diferents serveis públics (clavegueram, telèfon...) no varen donar pràcticament cap resultat positiu. En aquest sentit cal esmentar, però, que aquestes rases afectaven només a la xarxa de carrers, i restaven inexplorades les diverses illes de cases, espais suficientment amplis com per encabir edificis aillats, com forns o magatzems.

El seguiment de tot aquest conjunt de rases realitzades per col·locar-hi les canonades del clavegueram han servit en gran mesura per definir l'espai ocupat per la vil·la. En definitiva, sembla que el nucli principal de l'edificació romana es situa sota la zona actualment conservada com a no urbanitzable. Les estructures aparegudes a llevant del nucli central semblen situar-se essencialment sota els edificis ja existents, i per tant ja han estat en gran mesura destruïdes.

Al sud-est de la vil·la es situava una petita necròpolis, que sembla ser d'època baiximperial, si atenem a l'única tomba que s'ha pogut recuperar en bon estat. Es tracta d'una tomba infantil, amb coberta de *tegulae*. La datació de la tomba en època baiximperial es va poder determinar gràcies al fet de trobar dins la boca de l'infant una moneda d'època de Dioclecià, que ens situa a l'inici del segle IV d.C.

Aquesta necròpolis, la tenim testimoniada, no sols per la tomba recuperada in situ, sinó per la presència als voltants d'ossos i fragments de *tegulae* que devien formar part d'altres tombes, malmeses tant per la construcció de canalitzacions en els darrers anys com pels treballs agrícoles duts a terme a la zona.

La banda de llevant -que es troba a una cota més baixa i les restes, quan han aparegut als altres sectors, ho han fet a escassa profunditat- sembla totalment lliure de restes, ja que totes les rases han donat resultats negatius. A poca fondària es trobava ja el substrat, format per sorres de riu.

A la banda septentrional es va recuperar part d'una tomba, la datació de la qual no està gens clara, i resulta complicat d'establir si era un enterrament simple o formava part d'una necròpolis.

Resulta curiós la poca, per no dir quasi nul·la, presència de materials ceràmics d'època romana a tota la zona. Per norma general, en realitzar-se prospeccions als camps propers a una vil·la o un assentament arqueològic són freqüents les troballes en superfície de materials, sobretot ceràmics, que tot sovint ajuden a localitzar i situar el jaciment. Aquest cas no es produeix aquí. Les raons poden ser diverses. Per una banda, podria ser a causa de la concentració de tots els edificis en una àrea molt restringida, i ja parcialment excavada, no afectada per tant per aquestes obres.

Per altra banda, i aquesta sembla una resposta més plausible, la poca profunditat en què varen apareixer als anys setanta les restes de la vil·la i l'estat tan malmès en què han

aparegut les escasses restes descobertes ara poden aportar una idea al respecte. Els treballs agrícoles devien malmetre en gran mesura les restes més dèbils, com les tombes, però també sembla haver-se produït un gran moviment de terres, potser en construir-se l'autopista, ja que se extragueren les capes més superficials del terreny.

En definitiva, el seguiment arqueològic dut a terme ha permès constatar la no-presència d'estructures a la zona. Aquesta no és una conclusió definitiva, ja que han quedat grans parcel·les -les que seran posteriorment ocupades pels habitatges- sense prospectar, i aquestes ocupen un espai més que suficient per encabir petites construccions, com forns o petits magatzems.

El que sí queda clar, però, és que el nucli principal de l'habitatge es situava a la zona ja excavada els anys setanta i actualment no urbanitzable. Una altra part important, perduda ja per la història, es situa sota els edificis construïts durant la dècada dels setanta.

Podríem considerar que, afortunadament, la part més destacable de la vil·la es situa en un indret on, tard o d'hora (esperem que no molt tard), podrà ser objecte d'excavació i estudi acurat.

Voldríem fer esment també de l'existència a aquesta zona d'una conducció d'època romana en un perfecte estat de conservació. Aquesta no va ser descoberta durant el seguiment d'obres, sinó que era ja coneguda per molta gent del poble des de fa anys, però mai ha estat objecte d'una publicació i ens sembla interessant, com a mínim, deixar-ne constància[1]. Es tracta d'una galeria amb parets construides amb pedra irregular lligada amb morter i amb coberta de lloses. Amb una amplada de 57 cm i una alçada màxima de 1'34 m, aquesta galeria s'estèn al llarg de més de 150 m des de la zona de llevant de la vil·la romana (el darrer tram va desaparèixer en construir-se el camí que actualment uneix Sarrià de Dalt i el Pla de l'Horta) i la riera de can Nadal. A la seva part central va ser destruïda en construir-hi un camí veïnal, incident que donà lloc a la seva descoberta. Només es va poder explorar la part situada a tramuntana d'aquest camí, ja que l'altre tram, tot i la constància de la seva existència, es trobava obliterat pels seus dos extrems.

La galeria es troba pavimentada amb un sòl d'*opus signinum* que presenta una cavitat semicircular a la seva part central per on circularia l'aigua. Hi ha dos elements més que fan remarcable aquesta estructura. Per una banda, l'existència de tot un seguit de blocs

[1] L'exploració d'aquesta galeria es va dur a terme amb la inestimable col·laboració de Gustau Garcia, Ma Francesca Jiménez Sorroche i David Vivó.

que formen una mena d´obstacle enmig del passadís per sota dels quals circula la canalització de *signinum*. Aquests obstacles devien servir per retenir les impureses i deixalles que portés l´aigua. Coincidint amb aquests obstacles es situen, al sostre, lloses que, recolzades sobre les del sostre pròpiament dit, es podien extreure i facilitaven l´accés a l´interior per poder netejar i condicionar la canalització.

La funcionalitat d´aquesta galeria com a claveguera o aqüeducte no és massa clara, tot i que nosaltres ens inclinem per la segona possibilitat, especialment atenent als sistemes de depuració i neteja que acabem d´esmentar.

BIBLIOGRAFIA

NOLLA J.M. (1982-83) Algunes notes entorn de la vil·la del Pla de l´Horta de Sarrià de Dalt, *Annals de l´Institut d´Estudis Gironins,* XXVII, pp.111-124.

NOLLA J.M. & SAGRERA J. (1993) Els mosaics de la vil·la romana del Pla de l´Horta (Sarrià de Ter), *Cypsela,* X, pp.145-158.

OLIVA M. (1970) Descubrimiento de una villa romana con mosaicos en Sarrià de Dalt (Girona), *Revista de Girona,* 52, pp. 67-71.

PALAHÍ Ll. & VIVÓ D. (1994) Anàlisi estructural de la vil·la del Pla de l´Horta, *Annals de l´Institut d´Estudis Gironins,* XXXIII, pp.157-170.

PALAHÍ Ll. & VIVÓ D. (1995) Sarrià en època ibèrica i romana, *Parlem de Sarrià,* 8, pp.11-15.

PALAHÍ Ll. & VIVÓ D. (1995) La vil·la romana del Pla de l´Horta, *Parlem de Sarrià,* 9, pp.11-16.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

L'EXCAVACIÓ DE L'ANY 1997 A LLAFRANC (PALAFRUGELL, BAIX EMPORDÀ)

Joan LLINÀS

El desembre de 1997 va tenir lloc una excavació d'urgència a Llafranc, en un solar a la cantonada dels carrers Isaac Peral i Llevant. La possibilitat de troballes era d'antuvi molt elevada, ja que en un solar veí, que limita amb el nostre per l'est, una urgència duta a terme l'any 1987 posà al descobert diverses estructures i paviments d'època romana (Barti & Plana 1989a). Encara més a l'est, una altra excavació, el 1991, proporcionà també restes romanes de notable importància (Llinàs & Sagrera 1993).

PRIMERES FREQÜENTACIONS

Es va documentar per primera vegada *in situ* a Llafranc una fase anterior a l'hàbitat romà, formada pel farcit d'un retall excavat a la roca natural que es pogué datar vers el segle II a.C. No es relacionava amb cap estructura coneguda ni cap altre tipus d'activitat humana, però ens indica una freqüentació de l'indret, un excel·lent port natural, en un moment en què encara funciona el poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda, ubicat al cim de la muntanya que domina Llafranc (Barti & Plana 1989b, Llinàs 1996).

LA CONSTRUCCIÓ DE L'EDIFICI

El moment de més activitat correspon a les obres de construcció de les estructures principals documentades a la cata (fig. 1, 1), que, amb reformes, continuaran en ús durant un llarg període de temps, i després encara condicionaran les darreres reocupacions de l'indret.

L'estructura de més entitat és el mur U.E. 15. Discorre en direcció est-oest i, descobert en una llargada de 8 m, travessa tota la cata. Està construït a base de pedres unides amb morter de calç i disposades en filades horitzontals que presenten un esgraonament, situat cap al centre del sector excavat, que respon al pendent natural que experimenta el terreny en direcció a la riera, situada a l'est. La poca consistència del subsòl natural, bàsicament sorrenc, obligà als constructors del mur a fonamentar-lo mitjançant una trinxera de més d'1 m de fondària que s'omplí tota de pedra i morter de calç. Finalment, s'anivellaren les irregularitats del terreny natural mitjançant una aportació de terres amb l'objectiu de gaudir de nivells de circulació planers i funcionals a cada estança.

Aquest mur delimita per migdia la zona construïda. Al nord, on hi havia l'interior de l'edificació, s'hi lliura perpendicularment el mur U.E. 22, de pedres lligades amb fang. Es tracta d'un mur separador de dos àmbits, el nivell de circulació original dels quals (una mica més elevat el de l'est que el de l'oest) es constitueix després d'una aportació de terres, ja esmentada, que oculta quasi del tot la darrera filada de pedres de l'estructura.

Al sud del mur U.E. 15, no hi ha més construccions i, a banda dels anivellaments pertinents, hi havia adossat el contrafort U.E. 30, que assegurava una mica més l'establitat de l'edificiació. Finalment, cal esmentar que a l'extrem nord-oest de la cata el mur és solidari amb una altra estructura que sembla idèntica (U.E. 26) i que tancaria el mateix gran edifici per ponent.

El material arqueològic dels farcits d'anivellament permet datar aquestes construccions pels volts de l'any 20 d.C. gràcies a alguns fragments de T.S. itàlica i, en el camp de les àmfores, a la presència de les formes Pascual 1, Dressel 7/11 i Dressel 2/4, aquesta, encara de forma significativa, en poques quantitats. Aquesta cronologia ens relaciona la construcció que ens ocupa amb les descobertes l'any 1991 al proper solar de la cantonada Llevant-Monturiol (Llinàs & Sagrera 1993, p. 107-108), dada que hem de reforçar amb el fet que les estructures que es van descobrir aleshores presenten idèntica orientació que les nostres. Sumant els resultats d'ambdues intervencions arqueològiques se'ns comença a dibuixar una edificació constituïda per estructures d'una entitat considerable que delimiten uns àmbits de gran extensió, els quals, per les seves característiques, hem de considerar molt probablement com a zones d'emmagatzematge. Aquestes habitacions formen part de la gran terrisseria romana de Llafranc, un dels centres actius de la qual se situaria més al nord, on s'han documentat un seguit de forns (Nolla, Canes & Rocas 1982, Barti & Plana 1993, Merino 1996) i un sector destinat a l'assecat de les peces produïdes abans de la seva cocció (Nolla, Canes & Rocas 1982, Nolla & Casas 1984). Més a llevant, en

aquests primers moments hi documentem el que semblen dipòsits de decantació de les argiles (Llinàs & Sagrera 1993, Merino 1996), que poc després, dins del mateix segle I d.C., són amortitzats i convertits en àmbits de magatzem o de producció.

PRIMERES REFORMES

La reforma de datació més antiga la documentem en l'àmbit ubicat al nord-oest de la cata i consisteix en l'aixecament d'un nou nivell de circulació mitjançant una aportació de terres i la consitització d'un senzill sòl de terra i calç, mentre que les estructures que delimiten aquesta cambra (U.E. 15 al sud i 22 a l'est) continuen funcionant sense alteracions. La cronologia d'aquesta primera reforma la podem situar, gràcies a la presència de T.S. sudgàl·lica, en un moment indeterminat de mitjan o del segon terç del segle I d.C. i, per tant, no és gaire posterior al moment fundacional de la construcció. No sembla, tampoc, que la funcionalitat de l'àmbit canviï.

EL SEGLE II

Més abast té la reforma següent, que podem seguir força bé gràcies a l'estratigrafia conservada en l'àmbit del nord-est de la cata, el qual serà objecte d'una important remodelació (fig. 1, 2). En primer lloc, el mur U.E. 22 és desmuntat i amortitzat per tal d'eixamplar l'àmbit uns 95 cm cap a l'oest, on es basteix un nou mur (U.E. 8), molt més senzill, de pedres lligades amb fang. A migdia es desmunta bona part de la paret vista del mur U.E. 15, i el que en resta és reutilitzat com a fonamentació d'un altre mur de nova factura (U.E. 7), constituït per una banqueta de doble paret amb farcit intern de pedres sense lligar i una paret vista feta a base de pedres no gaire grosses i fragments de *tegula*. El sòl d'aquesta nova cambra és un paviment d'*opus signinum* (U.E. 6).

Pel que fa a la datació, la presència de diverses formes de ceràmica africana de cuina i de T.S.Africana A ens situen al segle II d.C., tot i que sense massa precisions. Potser podríem relacionar aquestes reformes amb les identificades a les fases III i IV de l'excavació del 1991 a la cantonada Llevant-Monturiol, en què les construccions d'aquell sector sofreixen uns canvis molt importants, consistents en la transformació de l'ús dels espais en zona d'habitatge (Llinàs & Sagrera 1993, pp. 110-123). Els paral·lelismes amb la nostra excavació vindrien reforçats pel fet que l'única habitació que hem preservat es pavimenti amb *opus signinum*, tal com passava amb les cambres documentades el 1991.

ABANDONAMENT I REOCUPACIÓ

La següent actuació que detectem té un abast general. El sector sembla abandonar-se i és parcialment objecte d'espoli, tal com demostra un gran retall que destrueix quasi del tot l'ambit nord-oest, un petit sector del nord-est i una part del mur U.E. 15 que, malgrat la seva solidesa, és destruït en alguns punts fins a nivell de fonaments. Aquest retall és obliterat per un estrat de sorra que s'estén també per tota la banda sud de la cata. Tot i la seva homogeneïtat, aquest nivell és una sedimentació natural fruit d'un abandonament temporal de la zona que, segons es deprèn dels materials arqueològics, fou molt curt en el temps.

Immediatament després té lloc una reocupació parcial i molt pobra de l'indret. En primer lloc, s'anivella tota la zona amb l'aportació d'una capa de terra que oculta del tot les sorres de sedimentació. Tot seguit, s'aixequen unes estructures a redós i, per primer cop, a migdia de l'única part del mur U.E. 15 que encara roman en relatiu bon estat de conservació, és a dir, a l'extrem oest de la cata.

L'estructura principal que es va documentar és el mur de tanca oriental d'aquesta nova construcció (U.E. 14), bastit amb *tegulae* sense lligar i del qual es conservava només una filada i una petita part de la segona. El mur no presenta fonamentació i es lliura pel nord al mur U.E. 15, que en aquest sector, com hem dit, es conservava encara força bé i que serà utilitzat de paret mestra. Per la banda oest se li lliura el mur U.E. 17, construït exactament amb la mateixa tècnica i amb el qual funciona. Tota la resta de la cata romandria sense construccions (fig. 1, 2).

Se'ns esbossa així una estructura molt fràgil i francament inestable, recolzada en les restes malmeses d'una antiga construcció, sense fonaments i amb simples nivells de circulació de terra trepitjada. Aquesta construcció tindria un mínim de dues habitacions, una al nord i l'altra al sud, separades per l'envà U.E. 17, i s'estendria cap a l'oest del sector excavat, vers una zona arqueològicament desconeguda.

La datació d'aquestes reformes es va poder establir amb fiabilitat, gràcies a les característiques del material arqueològic que s'hi va recuperar. El conjunt estava compost en el camp de la vaixella d'importació per T.S. africana C i T.S. lucente, que ens situen en un moment proper a l'any 300 o, a tot estirar, als primers anys del segle IV.

La pervivència de Llafranc a partir d'aquest moment no ha estat massa ben documentada, tot i que és inqüestionable. En excavació, les troballes més destacables provenen d'un indret ben proper, el núm. 8 del carrer Llevant, solar que limita amb el nostre per la banda est. En aquest punt hom va poder recuperar nivells datables al segle IV i relacionats amb estructures d'hàbitat (Barti & Plana 1989a) que, malauradament, no van poder ser documentades a la resta de solars excavats ja que havien desaparegut a causa de les construccions modernes. Hem de pensar, doncs, que les nostres troballes estan relacionades amb les de més entitat que es van localitzar al solar veí.

L'ABANDONAMENT DEFINITIU

Una bona part de l'àmbit excavat, finalment, va preservar uns nivells d'abandonament que ja semblaven definitius. Es tracta de l'enderroc de les estructures de la darrera fase de reocupació i d'un estrat general localitzat a la banda nord, oest i central de la cata. Alguns fragments de T.S. africana D i de T.S. paleocristiana van proporcionar una datació que no podia ser anterior a les darreries del segle IV i que, molt probablement, es trobi dins del segle V sense majors precisions.

BIBLIOGRAFIA

BARTI A. & PLANA R. (1989a) Noves aportacions a l'estudi del jaciment romà de Llafranc, *Cypsela*, VII, pp. 137-146.

BARTI A. & PLANA R. (1989b) Sant Sebastià i Llafranc: dos exemples del poblament antic al terme de Palafrugell, *Palacio Frugelli,* 1, pp. 36-44.

BARTI A. & PLANA R. (1993) La terrisseria d'època romana de Llafranc (Palafrugell, Girona), *Cypsela,* X,pp. 87-99.

LLINÀS J. (1996) Els segles III-II a.C. a Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell). Hàbitat, sitges i abandonament, *Estudis Guixolencs*, XI, Homenatge a Lluís Esteva i Cruañas, pp. 35-46.

LLINÀS J. & SAGRERA J. (1993) Una construcció alt-imperial a Llafranc. Fases, estratigrafia i materials, *Cypsela*, X, pp. 105-127.

MERINO J. (1996) Intervenció d'urgència a Llafranc, xamfrà dels carrers Monturiol i Xàvega (Palafrugell, Baix Empordà), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, pp. 188-195.

NOLLA J.M., CANES J.M. & ROCAS X. (1982) Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), *Empúries*, 44, pp.147-183.

NOLLA J.M. & CASAS J. (1984) *Carta arqueològica de les comarques gironines*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

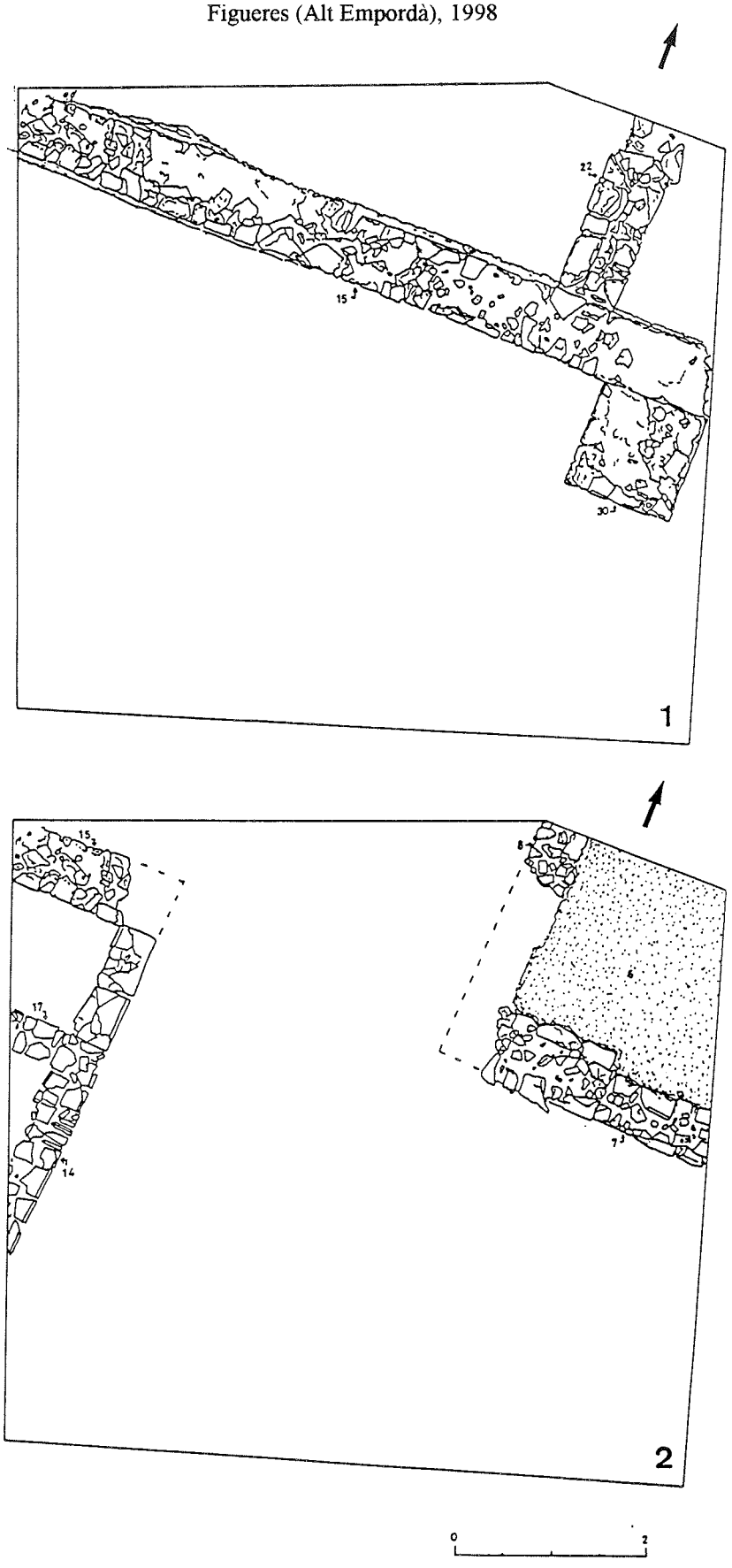

Fig. 1: 1. Planta de les estructures fundacionals (segle I d.C.). 2. Planta de les reformes tardanes (segles II-IV d.C.)

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

EL REBAIX D'UNA PART DE LA VIL·LA ROMANA DE VILARENYS (VALL-LLOBREGA, BAIX EMPORDÀ)

M. José CAJA

ANTECEDENTS

L'assentament es localitza en el quilòmetre 40 de la carretera comarcal C-255 Girona-Palamós, entre el puig Maruny al nord i el puig Manxa al sud, en el paratge anomenat d'antic Vilarenys. Està delimitat a l'est per les naus industrials que donen a la carretera en el mencionat punt quilòmetric.

El jaciment es troba en un suau vessant sobre substracte argilós de sedimentació, en un indret que domina tot el pla de l'Aubi vers el mar. Els turons adjacents corresponen als darrers contraforts de les Gavarres que, amb el massís de Begur del costat de mar, conformen l'anomenat "corredor de Palafrugell", veritable via de comunicacións nord-sud. De fet, als peus de l'assentament transcorre l'antic camí ral.

Tot plegat conforma una ubicació idònia i típica per a una vil·la destinada a les tasques agrícoles, ben comunicada, prop d'una riera, amb fonts naturals i abundant aigua al subsòl. La seva posició permetia alhora un accés als recursos propis de la baixa muntanya.

Ens trobem davant una vil·la romana ocupada entre els segles I i VI d.C., sense que la recollida de materials que hem portat a terme aporti nous indicis en aquest sentit[1].

[1] CAJA M.J & ROCAS (1991) Excavacions d'urgència a Vall-llobrega, *Revista de Girona*, 149, Girona, pp. 18-19; CAJA M.J & ROCAS (1992) La vila romana de Vilarenys (Vall-llobrega). Actuació d'urgència de 1991, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, pp 100-106; i CAJA M.J, CASADEVALL J. & TABERNERO E. (1994) Vilarenys (Vall-llobrega,Baix Empordà): Actuacions 1992 i 1993, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*,

Voldríem afegir que no tenim per la zona cap altre jaciment d'època romana que estigui ben delimitat i, molt menys, que presenti amb tota seguretat les característiques d'extensió i traçat estructural com el que ens ocupa.

EL REBAIX

El mes de març de 1997 vàrem tenir notícia que s'estaven removent terres al nord de la parcel·la que ocupa la vil·la de Vilarenys (Vall-llobrega). Ens hi presentàrem la Sra. Montserrat Mataró i jo mateixa. De les primeres observacions deduírem:

1- Que les obres de la parcel·la havien afectat el terreny arqueològic i havien fet un gran rebaix fins arribar a la cota de la carretera.
2- Que segons els plànols de l'assentament, aquestes obres havien afectat set murs detectats en diferentes campanyes d'excavació i no sabem quants d'altres no detectats prèviament.
3- La terra remoguda en anivellar el terreny s'havia escampat sobre el jaciment, i es taparen les rases i les estructures arqueológiques de forma poc acurada i s'obriren camins perquè passessin els camions que anaven a tirar més terra per sobre el jaciment.

En definitiva una agressió a un jaciment arqueològic perfectament evitable amb una excavació d'urgència ja que l'INCASOL, organisme que va gestionar la venda de la parcel·la afectada, tenia un coneixement exhaustiu del jaciment (memòries de tres campanyes d'excavació i plànols de delimitació).

INTERVENCIÓ

Vist l'estat de la qüestió, ens dedicàrem a netejar les estructures que les obres havien deixat al descobert per poder dibuixar la secció de tot el jaciment pel nord.

Torroella de Montgrí, pp. 124-129.

Descripció de les estructures

E1) Secció transversal d'un mur de pedra seca de 60 cm d'ample.

E2) Secció transversal d'un mur, també de 60 cm d'ample, fet amb pedra i rajol i unit amb morter de calç.

E3) Bossa de terra de color cendrós amb runa (pedra i rajol) procedent de l'enderroc del mur E2.

E4) Nivell residual d'un paviment de morter de calç.

E5) Paviment de morter de calç.

E6) Secció transversal d' un mur de pedra amb morter de calç.

E7) Pedres procedents de l'enderroc de diversos murs.

E8) Secció transversal d'un mur de pedra i morter de calç.

BIBLIOGRAFIA

BADIA J. (1977) *Arquitectura medieval de l'Emporda*, I, p. 445.

CAJA M.J. & ROCAS X. (1991) Excavacions d'urgència a Vall-llobrega, *Revista de Girona*, 149, pp. 18-19.

CAJA M.J. & ROCAS X. (1992) La vil·la romana de Vilarenys (Vall-llobrega). Actuació d'urgència de 1991, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, St Feliu de Guixols, pp 100-106.

CAJA M.J., CASADEVALL J. & TABERNERO E.(1994) Vilarenys (Vall-llobrega, Baix Empordà): Actuacions 1992 i 1993, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, pp.124-129.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LA PRESÓ VELLA DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG
Mireia TEIXIDOR

A inicis de l'any 1997, entre els mesos de gener i febrer, es va dur a terme una excavació arqueològica d'urgència a la Presó Vella de Castelló d'Empúries (Alt Empordà). La intervenció anava dirigida a obtenir dades relatives a l'evolució historicoarquitectònica d'aquest edifici carcerari, actualment de propietat municipal, que havien de servir com a punt de referència en un futur projecte de difusió i restauració. L'edifici, en desús des que fou abandonat com a presó, s'havia anat deteriorant fins al punt d'haver perdut bona part de teulat i primer pis. La rellevància d'aquesta construcció, una de les poques obres del gòtic civil català que es conserven, mereixia una ràpida actuació per tal de frenar-ne la pèrdua definitiva. La proposta d'excavació, elevada a l'Ajuntament per part de les sotasignants, fou acollida amb interès i transmesa al Servei d'Arqueolgia de la Generalitat, el qual va subvencionar una part de les despeses.

La Presó Vella de Castelló d'Empúries, de la qual disposàvem d'algunes notícies documentals abans de començar els treballs arqueològics, és una obra del segle XIV que cal veure en íntima connexió amb l'edifici de la Cúria, amb el qual constitueix una unitat arquitectònica des del moment de la seva concepció. La Cúria, o sala on es jutjaven les causes comunes del comtat d'Empúries, es troba annexa a la Presó pel costat de migdia, amb la qual forma un únic cos de planta rectangular, amb planta baixa i dos pisos a la part de la Cúria, i només un pis, a la Presó. La connexió d'ambdós edificis es fa encara més evident si tenim en compte que l'entrada original a la Presó es feia només a través d'una porta interior a la qual s'arribava després de travessar la planta baixa de la Cúria. A la Presó és on trobem les diverses cel·les que custodiaven els presos a l'espera de sentència. Les cel·les de la planta baixa estan organitzades al voltant d'un pati central, des del qual s'accedeix a cadascuna d'elles i els proporciona llum i ventilació. El mateix pati dóna llum a les estances del pis superior excepte a les cel·les de la façana est, la qual ve del carrer.

L'any 1859, els comtes d'Empúries (ara ducs de Medinaceli) varen vendre aquest immoble a l'Ajuntament pel valor de 3.667 reals, després de funcionar uns segles com a presó del comtat, i com a tal, va seguir funcionant fins ben entrat el segle XX.

Amb la finalitat d'aconseguir els objectius previstos, es proposaren tres punts d'intervenció: l'àmbit 1 -espai de pas entre la Cúria i la Presó-, i les cel·les 4 i 6. D'aquests tres espais, no es va poder excavar l'àmbit 1 a causa del mal estat de conservació en què es trobava l'escala que accedeix al primer pis i que hauria pogut fer perillar els treballs arqueològics.

LA CEL·LA 4

En un estudi documental realitzat sobre la Presó, es va confirmar una subvenció concedida l'any 1974 per la *Comisión de Educación y Acción Cultural*, procedent de la partida de *Monumentos Arqueológicos*, que anava destinada a un seguit de treballs de consolidació i restauració de l'edifici. Aquests treballs, supervisats per Miquel Oliva i Prat, afectaren de manera important aquesta cel·la que fou rebaixada aproximadament uns quatre metres de fondària, fins a sorgir el nivell freàtic. Els resultats d'aquest buidat propiciaren la descoberta d'una àmbit subterrani, interpretat com a cel·la de càstig, i d'un important conjunt ceràmic datable entre els segles XVI i XVIII[1]. Un cop finalitzats els treballs, i a causa del progressiu deteriorament de l'edifici a conseqüència de la manca d'interès per part de l'Administració, la cel·la es va anar omplint, novament, de l'enderroc dels pisos superiors i de la teulada i de runa diversa. L'existència d'aquesta cel·la subterrània és la que va motivar, doncs, l'excavació d'aquest àmbit, tot i ser conscients que la seva estratigrafia estava formada bàsicament per nivells de reompliment.

Aquesta cel·la, a la qual hem donat el número 4, és la primera que trobem quan accedim al pati central. Està situada a l'extrem nord-est de la Presó, té una planta trapezoïdal i una superfície aproximada d'uns dotze metres quadrats que la fa, juntament amb la cel·la 6, la més gran de les cel·les de la planta baixa. Hem de suposar que el seu paviment, a diferència de la resta de cel·les de la planta baixa, i pel fet de disposar d'una cel·la subterrània, hauria estat fet a base de rajols o llates de fusta, suportats en un primer moment sobre cairats també de fusta[2], i posteriorment, sobre una volta de rajol, tal com es

[1] Actualment aquest material arqueològic es troba guardat, en part, en els magatzems del SAM i del Museu d'Art de Girona, i en una altra, exposat en les vitrines del mateix museu.
[2] S'ha arribat a aquesta conclusió a partir de l'observació dels seus murs, que encara conserven els forats on reposaven els cairats.

dedueix dels testimonis que queden d'aquests dos tipus de sostre en els paraments est i oest de l'àmbit.

En el moment d'iniciar l'excavació, però, el paviment ja havia desaparegut a causa de l'esfondrament de la volta de la cel·la subterrània en algun moment que desconeixem, encara que dins d'aquest segle i abans de la restauració de l'any 1974[3]. D'aquí que el primer nivell documentat es tracti de l'esmentat reompliment, que tenia les seves cotes superiors a l'alçada del llindar de la porta i un total de quatre metres de fondària, a partir dels quals va començar a aflorar la capa freàtica. Del conjunt es van arribar a diferenciar tres nivells d'enderroc i runes, amb gran quantitat de material de construcció: rajols, teules, restes de cairats de fusta, algun carreu de pedra de Vilacolum i sorra i calç en abundància. La quantitat de material ceràmic era reduïda, mentre que destacava l'abundància de material modern: plàstics, llaunes o papers. El darrer d'aquests estrats d'enderroc, però, presentava alguna petita diferència respecte als dos primers consistent en la desaparició dels materials moderns i una major presència de material ceràmic.

Per sota d'aquest nivell de reompliment, i segurament a partir del punt on finalitzaren els treballs de l'any 1974, es van identificar dues altres unitats estratigràfiques sense alteracions de materials moderns. Ambdues estan en relació als nivells d'enderroc de la volta inferior de la cel·la, constituïdes per terres argiloses amb components sorrencs i abundants carbonets. La seva datació ha estat possible gràcies a l'important conjunt ceràmic aparegut[4]: plats i escudelles amb decoracions de reflex metàl·lic i blau i daurat, amb motius, entre d'altres, de quadrícules rombals i fulles de card, que ens situen en ple segle XVI. És doncs a partir de l'excavació dels nivells d'enderroc de la volta que s'ha pogut datar la seva construcció i, així, per extensió, les voltes del mateix tipus de la resta de cel·les, disposades en un moment important de reformes de l'edifici, durant el qual es va substituir l'antic sistema de cairats, propi de l'obra original del segle XIV. D'aquest moment cal també considerar la construcció d'uns murs de rajol aplacats a les parets perimetrals de la cel·la, per tal d'assegurar el pes de les voltes.

[3] Ens consta que, per transmissió oral, que gent gran de la vila sap de l'existència d'un "pou" que donava a un soterrani on tancaven els presos, el qual molt probablement es refereix a la cel·la subterrània i a l'obertura, segurament un trampa, a través de la qual s'accedia des del pis de la cel·la superior.

[4] Cal tenir en compte que a causa de l'aflorament del nivell freàtic només es va poder continuar excavant en una cala d'un metre quadrat, fet que limità molt la quantitat de material sorgit.

LA CEL·LA 6

A diferència de la cel·la anterior, aquesta, situada a l'extrem nord-est de l'edifici, amb entrada per la façana nord del pati, va presentar una seqüència estratigràfica molt més complexa, relativa al moment fundacional de la Presó i a les preexistències constructives de l'edifici. La cel·la, de planta trapezoïdal, és una de les més grans, amb un total de nou metres quadrats de superfície. Els murs perimetrals originals eren a base de carreus de pedra de Vilacolum, com la resta de l'obra del segle XIV, enlluïts amb morter de calç[5]. La caiguda del revocat de morter fa que actualment puguem observar el parament d'aquests murs, excepte el de la façana nord, el qual va ser folrat amb una paret de rajols quan es va substituir el primer sostre de cairats per la volta de rajols, per tal de fonamentar-la, tal com també hem observat a la cel·la 4. Aquesta volta, orientada sobre un eix est-oest, també està totalment enrunada, de manera que hom pot veure el recolzament dels murs del pis superior sobre la planta baixa.

A l'inici de l'excavació de la cel·la, aquesta es trobava pavimentada amb un sòl que aparentava ser de lloses de pedra, però que en el moment d'extreure va resultar ser de grans carreus, fet que donava una potència al paviment d'uns 25 cm, a més d'una gran solidesa[6]. Les pedres, col·locades seguint filades en sentit nord-sud, eren del mateix tipus que els carreus de les parets, la qual cosa va fer pensar que hi havia sobrant d'aquest material. Ni la preparació de morter del paviment, ni l'anivellament inferior, però, varen proporcionar material ceràmic que pogués datar-lo[7]. No obstant això, el fet de ser l'únic paviment documentat en l'excavació de la cel·la, sumat a la cronologia de l'estrat immediatament inferior a l'anivellament, van portar a considerar-lo del moment fundacional de l'edifici, el qual hauria perdurat fins al final gràcies a la seva solidesa.

Totes les obres que es realitzaren posteriorment dins la cel·la no varen alterar de forma important aquest paviment. Durant la substitució del sostre de cairats per la volta de rajols, els constructors varen considerar necessari reforçar els murs perimetrals de la cel·la i

[5] El mur est no conserva restes de l'enlluït en tota la meitat inferior, de manera que hom pot veure les pedres del parament original, en dues de les quals es conserven les restes d'un joc del marro. La situació d'aquests taulers de joc, en posició vertical, fa pensar que aquestes pedres són reaprofitades d'un altre lloc, ja que la seva posició correcta per al joc és en horitzontal, sobre un sòl pla. S'han trobat altres jocs similars a aquests al monestir de Sant Pere de Rodes, sobre el pòdium del claustre i en el replà de l'escala d'entrada al pati del Palau de l'Abat.

[6] Abans d'extreure el paviment, totes les pedres foren numerades a fi de poder-les tonar a col·locar en el seu lloc un cop acabada l'excavació.

[7] És interessant destacar que entre les restes ceràmiques recuperades hi havia una vora d'un *kalathos* ibèric i un fragment informe d'àmfora indeterminada, elements molt residuals en el context medieval de la Presó. També es va recuperar, en un estrat inferior, un fragment informe de TS Africana D, totalment descontextualitzat.

construïren unes banquetes a nivell de fonamentació dels murs, la qual, cal dir, era poc destacable. Per això fou necessari aixecar les filades del paviment just arran de les parets per tal de poder inquibir les banquetes, les quals s'adossaren només als murs nord, sud i oest, la qual cosa regruixí la seva base. Un cop acabada l'obra, el paviment es va reparar, fet que modificà sensiblement la seva disposició original, detall que ja s'observava abans d'iniciar l'excavació. Aquesta i altres reformesa expliquen la presència de materials fins al segle XVIII en diversos punts en què el paviment es troba alterat.

Per sota de l'anivellament del sòl de carreus, es va documentar un únic estrat, associat al moment fundacional dels murs de la cel·la; es tracta d'un reompliment de superfície irregular i compactada, sobre el qual es recolzen directament les escasses fonamentacions dels esmentats murs. Afortunadament, la seva datació fou possible gràcies a la presència d'abundant material ceràmic, entre aquest els plats de verd i manganés que ens situen en un context del segle XIV. Aquesta cronologia ens aproxima al moment inicial de construcció de la cel·la 6 i, per extensió, al de la Presó. Sobta que, durant la llarga vida de l'edifici, prop de cinc segles, els nivells fundacionals es mantinguessin pràcticament inalterats. És evident que la robustesa del paviment de carreus de pedra va tenir-hi molt a veure.

A continuació, i ja d'un moment anterior a la construcció de la Presó, es va individualitzar un conjunt de diversos reompliments per aixecar el terreny, amb presència abundant de runa i terres diverses, i amb una alçada total d'uns tres metres. La seva datació, a partir de la ceràmica en verd i maganés, decorada amb orles més simples que en l'estrat de fonamentació de la cel·la, sembla que ens estaria situant en un moment més reculat dins del segle XIV. La presència d'aquests estrats ens està informant que el sòl original del lloc havia de ser molt més baix que el de la Presó, i que en un moment determinat, que coneixem gràcies a la documentació, es va decidir aixecar-lo uns metres, fet que comentarem a les conclusions i que té a veure amb la urbanització de la zona a principis del segon terç del segle XIV.

La confirmació d'aquest supòsit ve donada per la troballa d'un mur, a uns quatre metres sota el sòl de la Presó, orientat de nord a sud, que conservava només 60 cm d'alçada, construït en encofrat. Aquesta estructura va aparèixer directament coberta pels reompliments abans esmentats i associada a un estrat amb restes de carbons, de terres i ceràmica cremada que pot considerar-se del moment de destrucció del mur, amb el mateix tipus de ceràmica en verd i manganés que en els estrats superiors. En la seva fonamentació, però, excavada pràcticament dins del nivell freàtic, l'absència d'aquesta

ceràmica ens va fer recular la datació del mur amb anterioritat a l'inici d'aquesta producció. La presència d'un nou tipus ceràmic, amb uns trets uniformes, de cocció reduïda i decorada amb una orla impresa a rodeta[8], que té uns paral·lels idèntics en la ceràmica de pasta calcària decorada amb *molettes* dels tallers de terrissa de Marsella al segle XIII (Marchesi, Thiriot & Vallauri 1997, p. 295, fig. 263), ens va proposar una datació per aquesta estructura dins del segle XIII.

LA PRESÓ VELLA DES DEL SEGLE XIV FINS AL SEGLE XVIII

L'excavació d'aquestes dues cel·les, juntament amb una anàlisi arquitectònica detallada de l'edifici tal com ens ha arribat avui dia, confrontada amb una anàlisi documental aprofundida dels documents conservats (Pujol 1996, pp. 25-48), ens han permès d'aproximar-nos a la seqüència evolutiva de la Presó al llarg dels segles en què aquesta restà en funcionament. Abans, però, cal parlar de l'emplaçament d'aquest edifici en el marc urbà contemporani a la seva construcció. Gràcies a un recent estudi (Puig 1996a, pp. 47-77), sabem que la plaça al nord de la qual es troba situada la Presó és el resultat d'un projecte del comte Pere I d'Empúries, d'inicis del segon terç del segle XIV. Aquesta plaça, la plaça del Gra, es va formar després que l'esmentat comte decidís enderrocar el vell castell comtal que hi havia en el lloc, arrendar el solar restant a una sèrie de paraires, i d'aquesta manera constituir el centre neuràlgic del mercat del gra a la vila. Aquesta dedicida política urbanística anava d'acord amb el creixent moment comercial de la població i suposava un important increment de les arques comtals, molt més que mantenir un vetust castell. L'empresa va desfigurar en gran manera la topografia de l'extrem nord-oriental del nucli emmurallat on es trobava el castell, nucli que s'ha anomenat Puig del Mercadal. En aquest extrem, en el vessant d'un petit turó, el terreny era desnivellat i en pendent, per la qual cosa fou necessari aportar terres per tal d'aconseguir un sòl uniforme on disposar la plaça. Així s'expliquen els tres metres de terres de reompliment que trobem per sota dels nivells de fonamentació de la Presó que cobreixen les restes de les construccions existents prèviament a aquest edifici.

Sobre aquestes construccions, que hem datat al segle XIII gràcies a les conclusions extretes en l'excavació de la cel·la 6, hem de dir que es trobaven extramurs del vell nucli del Puig del Mercadal, pròximes a la muralla. La cota de profunditat en què es fonamenta el mur descobert en el subsòl de la cel·la 6, a 9'66 metres s.n.m., ens situa a l'extrem septentrional de la base de l'esmentat puig, possiblement en correspondència a un raval

[8] Els motius representats són majoritàriament vegetals i geomètrics, de llarga tradició decorativa, ja des

que degué créixer a banda i banda del camí que des d'aquest nucli sortia en direcció a Vilanova de la Muga i Peralada -camí que va quedar absorbit pel creixement urbà baixmedieval, convertit en un carrer amb sortida al portal de la Verge Maria de la nova muralla. Malgrat trobar-se extramurs, la proximitats d'aquestes construccions a la zona urbanitzada va provocar que fossin enderrocades i afectades per l'anivellament de la plaça del Gra. En el moment de construir la Cúria i la Presó, l'any 1339, segons els documents, aquestes restes ja es trobaven colgades sota uns tres metres de terra, almenys en bona part de la superfície de la Presó, excepte en l'espai de la cel·la 4, on l'important desnivell fou aprofitat per a construir una cel·la subterrània.

L'obra de la Presó i la Cúria es van plantejar de forma conjunta, com a dues parts d'una mateixa unitat arquitectònica. Per això ambdós edificis, amb entrada per la plaça del Gra, on hi havia la façana de la Cúria, es trobaven connectats per una porta interna. L'obra original del segle XIV és totalment feta a base de carreus de pedra de Vilacolum, amb alguns altres de granit, molt probablement procedents de l'enderroc del castell comtal, pedra que sabem que fou aprofitada com a material de construcció per a obres posteriors. Tant un edifici com l'altre constaven, en aquest moment, de planta baixa i pis. Pel que fa a la Presó, amb pis només a la façana nord i est, s'ha mantingut pràcticament inalterada la planta baixa d'aquesta estructura primigènia, amb les cinc cel·les que donen al pati central, dotades d'estretes portes[9] i petites finestres per on entrava l'escassa llum provinent del pati. Des de la Cúria, abans d'arribar al pati de la Presó, es passava a una estança fosca, àmbit 1, des de la qual s'accedia a un àmbit de distribució, àmbit 2, que permetia l'entrada al pati i també al pis superior. Pel que fa al primer pis, més alterat per les reformes posteriors, només hi havia tres estances connectades pel mateix àmbit 2, la funció específica de les quals desconeixem, però que creiem d'ús privat del carceller i per a la cuina, que, segons els documents, sabem que es trobava en aquest pis.

Tot i que els documents parlen d'una important reparació o reconstrucció l'any 1361, pocs anys després de l'inici de les obres, no hem pogut detectar cap refoma atribuïda a aquest moment. Sembla ser, però, que els treballs consistiren, bàsicament, a reparar els teulats, fet que, evidentment, no és possible documentar en el subsòl de les cel·les 4 i 6. L'excavació d'aquestes cel·les, en canvi, ha posat de manifest l'existència d'una sèrie de reformes al segle XVI, de les quals no tenim cap traça documental, i que semblen consistir en la substitució dels vells sostres de cairats per voltes de rajols. Aquest supòsit

d'època antiga fins a l'època medieval, representats en pintures, teixits o manuscrits.

[9] Un element que tenen el comú les parts integrants de l'edifici del segle XIV són les portes d'escassa altura i una amplada de 60 cm a l'exterior, totalment emmarcades amb els mateixos carreus de l'obra, amb una llinda recta i el llindar relativament aixecat.

ve confirmat per la datació de les restes de l'enderroc de la volta de l'àmbit del soterrani de la cel·la 4 i de les banquetes que es construïren a la cel·la 6 per tal de reforçar la fonamentació dels murs per suportar la volta. Tot i que no en tenim certesa documental, suposem que també serà a partir d'ara que reestructuraran els àmbits i els accessos de la Cúria i la Presó. La connexió interna entre Cúria i Presó es veurà disminuïda per l'obertura d'un portal dovellat a la façana est de la Presó, des del carreró de la Presó, que donarà directament a l'àmbit 2 de la planta baixa, la funció del qual, com a espai de distribució, es traslladarà a l'àmbit 1, on es construirà una escala per accedir al primer pis. En aquest nivell, l'antic àmbit 2 del primer pis passa a convertir-se en una cel·la, l'àmbit 10, que impedeix l'entrada a les habitacions de la façana nord, a les quals ara només pot arribar-se des d'una mena de passadís o galeria coberta construïda sobre l'extrem sud del pati i les cel·les de la façana est, àmbit 14 i 13 respectivament. També sobre la cel·la 11 es construeix una mena de terrabastall, la funció del qual creiem que podria estar en relació a la cuina, probablement instal·lada en aquest àmbit en l'última època[10]. L'obra d'aquest moment, que també afecta la Cúria, es reconeix per estar feta amb rajols, especialment a la de façana.

Queda, per últim, analitzar les darreres reformes a l'edifici, de les quals tenim una important referència documental l'any 1730. Les obres efectuades en aquesta època no afecten l'estructura de l'edifici, sinó que fan referència a treballs de manteniment i reparació. És possible que d'aquesta època, o uns anys abans, sigui la construcció de les comunes amb què estan dotades les cel·les de la planta baixa i la del primer pis. A nivell arqueològic, només s'han recuperat materials d'aquesta època en relació a la comuna de la cel·la 6; la que existia a la cel·la 4 va perdre's amb l'enderroc de la volta inferior, tot i que el tub de desguàs que va aparèixer entre les pedres del mur sud fan suposar que es trobaria adossada en aquest lloc. Des del 1730 fins al 1859, any en què l'Ajuntament passa a ser el propietari de la Presó, encara amb la funció de custodiar els presos, no tenim cap altra notícia documental de l'edifici, que suposem que es va abandonar a la fi del segle passat o durant aquest segle.

[10]El supòsit que la cuina es trobés en l'àmbit 11 explicaria que la finestra que dóna al carrer és molt menys reforçada que les de la resta d'estances.

BIBLIOGRAFIA

MARCHESI H., THIRIOT J. & VALLAURI L. (1997) *Marseille, les ateliers de potiers du XIIIe s. et le quartier Sainte-Barbe (Ve-XVIIe s.)*, Documents d'Archéologie Française (dAf), Paris.

PUIG AM. (1994a), Els edificis de la Presó i la Cúria de Castelló d'Empúries, *El Salner*, 0, Castelló d'Empúries, pp. 7-8.

PUIG AM. (1994b) Dues taules medievals del joc del marro a l'antiga presó de Castelló, *El Salner*, 0, Castelló d'Empúries, pp. 16-17.

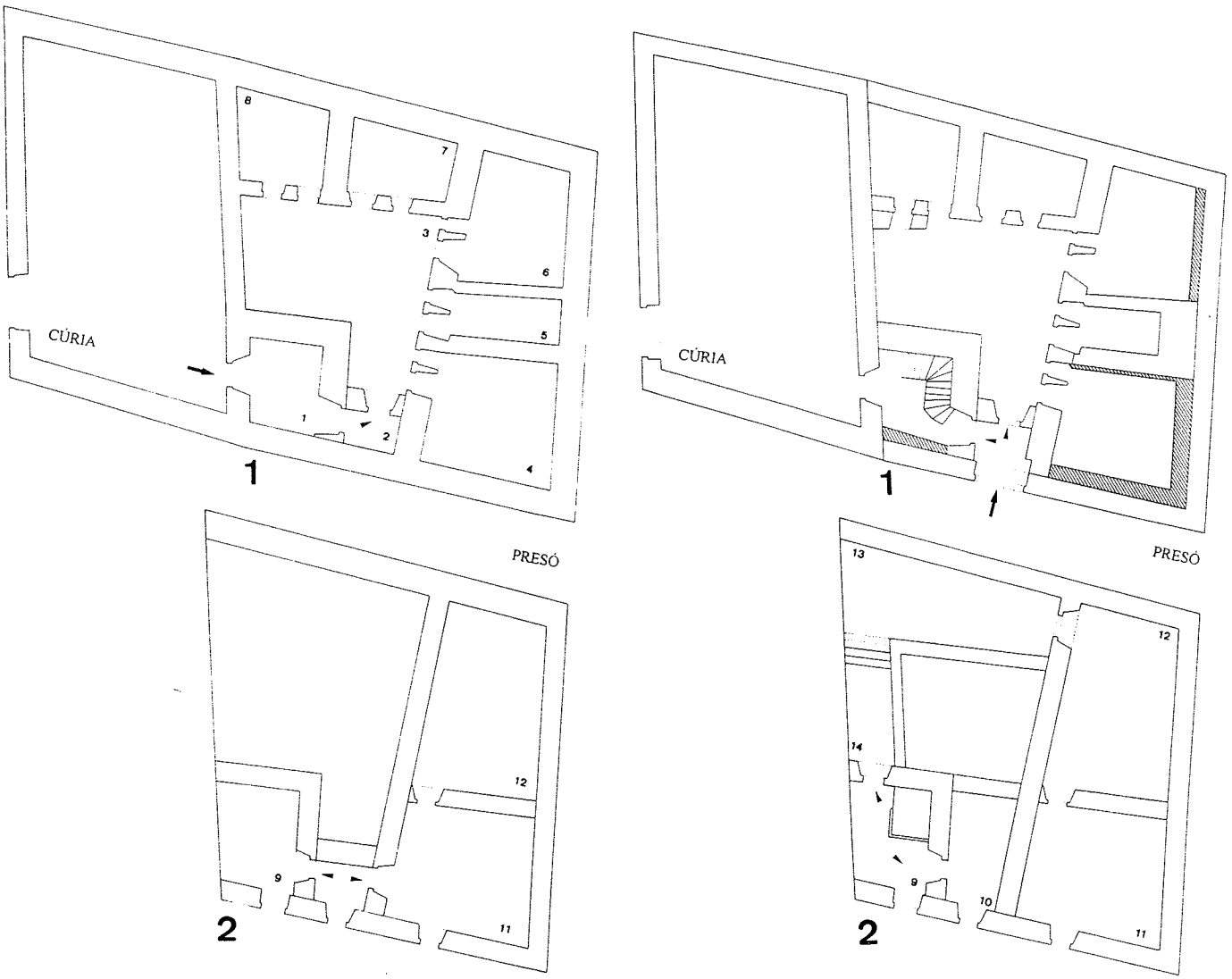
PUIG AM. (1996a) La *villa Castilione* en el *territorio Petralatense*. La seva topografia urbana i el castell de Castelló, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29, Figueres, pp. 47-77.

PUIG AM. (1996b) L'emplaçament dels palaus comtals a la vila de Castelló. Des del castell del Puig del Mercadal fins al palau d'Enric II, *El Salner*, 2, Castelló d'Empúries, pp. 13-24.

PUIG AM. & TEIXIDOR M. (1997) Els materials ceràmics més significatius trobats a l'excavació de la Presó Vella de Castelló, *El Salner*, 3, Castelló d'Empúries, pp. 12-25.

PUIG AM. & TEIXIDOR M. (1998) Excavacions a la Presó Vella de Castelló d'Empúries. L'evolució historicoarquitectònica de la *Domus Curie Seu Carcellarie* des del segle XIV, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 30, Figueres, pp. 147-183.

PUJOL M. (1996) La Cúria i les presons de Castelló d'Empúries en els documents, *El Salner*, 2, Castelló d'Empúries, pp. 25-48.

SEGLE XIV **SEGLE XVI**

Distribució dels àmbits de la Presó a planta baixa (1) i pis (2), segons la planta de l'edifici al segle XIV i després de la reforma del segle XVI.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CASTELL DE LLÍVIA (LA CERDANYA)

Sara ALIAGA
Gemma CABALLÉ
Carme SUBIRANAS

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

L'ocupació del puig del castell de Llívia presenta una successió cronològica molt àmplia. En època ibèrica ja es parla de *Kere* i en el període d'ocupació romana es coneix la *Julia Lybica*, amb referències de geògrafs de l'època. Tot i que al castell no s'han pogut documentar restes que es corresponguin amb aquests períodes, per troballes materials en el turó i a les seves vessants, així com material dispers en el mateix castell, sobretot d'època romana, es pot suposar que hi degué haver un assentament, d'hàbitat o de caire defensiu, en aquests períodes.

Les primeres referències documentals on trobem el castell de Llívia són d'època visigoda, el 672, amb una revolta del duc de Narbona per independitzar-se del poder reial. Posteriorment, ja en el moment de l'ocupació àrab a la península, trobem també referències documentals d'una rebel·lió del cabdill bereber de Llívia, *Munnuz*, contra el poder de l'emir de Còrdova, Abd-al-Rhaman I, situada l'any 731.

A partir del retrocés del domini àrab al nord de la península, la nova organització del territori a partir dels comtats carolingis (783-785) inclourà Llívia en el comtat de Cerdanya, i el castell serà capital i zona de residència dels comtes de Cerdanya, fins al 1118, quan per raons de parentiu passarà al comtat de Barcelona.

Un fet important per la importància a nivell territorial del castell de Llívia serà la fundació de Puigcerdà per part del rei Alfons El Cast, el 1177, que anà eclipsant el paper de capitalitat que havia tingut Llívia fins aquell moment. Si aquest fet marcà el desenvolupament polític de Llívia, socialment hi hagué un fet també molt important, quan el 1257 l'aleshores rei Jaume El Conqueridor autoritzà la població a construir les seves cases al peu del puig del castell, sense oblidar ni deixar de banda els habitacles del recinte murat de la vessant del turó on havien estat fins aquell moment, perquè en cas de conflicte s'hi poguessin refugiar. Aquesta disposició reial no va fer que es perdés interès pel control del castell de Llívia, que sempre va

importància defensiva del castell, ja que trobem en la documentació disposicions reials a partir de finals del segle XIII, a través d'impostos de manteniment (el que s'anomena *recollita*) on la població dels voltants havia de participar en la consevació, vigilància i defensa del castell, a més de mantenir els habitatges del puig. Aquest interès dels diversos monarques per la conservació i control del castell de Llívia es veié reforçada al 1351 quan el rei Pere III disposà que el veguer de Cerdanya residís al castell de Llívia i en tingués cura, amb jurisdicció sobre tots els habitants de la Cerdanya, excepte els de Puigcerdà.

La documentació ens permet seguir una successió cronològica constant al llarg de l'Edat Mitjana de l'ocupació del castell de Llívia fins que arribem al darrer terç del segle XV. És en aquest moment quan, el 1462,el rei Joan II signa el Tractat de Baiona amb Lluís XII de França, pel qual el rei francès l'ajudarà en el conflicte que té amb la Generalitat, empenyorant el Rosselló i la Cerdanya. Un cop acabat el conflicte i vencedor Joan II, els *gentils hòmens* de les dues zones, entre els quals hi havia Damià Descatllar, castlà del castell de Llívia, es rebel·len, el 1472, contra el poder del rei francès. Aquest volia anul·lar la revolta i controlar el territori que considerava seu amb diversos setges contra el castell de Llívia que finalitzaren el 1479 amb la seva presa i destrucció.

Tot i que es pot interpretar aquest fet com el final de la utilització del castell com a zona defensiva i administrativa, a partir de la intervenció arqueològica s'han pogut documentar nivells d'utilització del castell durant el segle XVII. Aquesta aniria relacionada amb activitats de caire militar, bàsicament amb la Guerra dels Segadors. No tenim documentació que ens parli concretament del castell però sí de l'activitat militar a Llívia i a la Cerdanya. No obstant això, el que ens sembla interessant és que en finalitzar la guerra, amb el Tractat dels Pirineus (1660) es pacta que no es podrà fortificar ni Llívia ni cap altre lloc de la seva batllia i que es limita al turó del castell. Això ens fa suposar que el que no volen els francesos és tenir un enclau militar i estratègic tan important com podia haver estat el del castell.

MOTIUS I OBJECTIUS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

Davant l'evident interès històric del jaciment i de les possibilitats turístiques que ofereix la zona, l'Ajuntament de la vila de Llívia, amb el finançament conjunt del Consell d'Europa, va engegar el projecte d' excavació arqueològica i de consolidació de les estructures conservades de la fortificació.

El castell de Llívia, igual que el turó on està situat, ha estat sempre un lloc on, al costat de les evidències documentals, s'han localitzat de forma fortuïta diverses troballes arqueològiques que abarquen des de l'època romana fins al segle XVII. La importància arqueològica d'aquest jaciment és, doncs, prou evident, ja que presenta una continuïtat d'ocupació extraordinària.

La primera menció documental de l'existència d'una fortificació a l'indret on avui es troben les restes del castell data de l'any 627 i continuà com a plaça forta fins l'any 1479, quan, segons la documentació escrita, fou destruït pel rei francès Lluís XI. A partir d'aquest moment s'ocuparà de manera més o menys continuada com a punt estratègic i plaça forta fins al segle XVII, moment en què sembla que s' abandonà definitivament.

Fou per aquest motiu que a partir de l'any 1994 l'Ajuntament va tirar endavant el projecte, i es van iniciar les campanyes d'intervenció arqueològica. Aquestes intervencions s'han dut a terme anualment durant un mes, amb la presència de quatre arqueòlegs i amb l'ajut d'una màquina excavadora. La intervenció compta amb el suport científic del Departament d'Història Medieval Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, el qual proporciona diversos grups d'estudiants per al treball de camp. El projecte d'excavació arqueològica del castell de Llívia, presentat el 1995, contemplava la consolidació de les restes aparegudes durant la intervenció arqueològica i sota aquest supòsit es projectaren els treballs arqueològics. Aquesta tasca va ser assumida per la Diputació de Girona que va proposar un dels seus tècnics i el va dotar d'una assignació pressupostària.

Si bé els objectius arqueològics plantejats el 1995 han estat assolits, no podem dir el mateix des del punt de vista arquitectònic. La consolidació que s'ha dut a terme fins al moment no ha seguit el ritme requerit a partir de les restes aparegudes durant l'excavació arqueològica i a hores d'ara desconeixem quin futur tenen.

L'equip director del projecte arqueològic desconeix si n'existeix un de similar referent a la consolidació arquitectònica, la qual cosa implica la degradació de totes les restes documentades durant les successives campanyes d'excavació arqueològica.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

Les intervencions arqueològiques realitzades al castell de Llívia han posat de manifest la complexitat interpretativa de les diverses fases cronològiques documentades al jaciment, a causa de la superposició d'ocupacions des d'època altmedieval fins al segle XVII (fig. 1). Les diverses fases d'ocupació del lloc es posen clarament de manifest a partir de l'excavació arqueològica i s'observa sobretot a la meitat sud del fortí. A partir de la fase més antiga, les posteriors ocupacions es construeixen per damunt del nivell d'enderroc de la fase anterior. Aquest fet ha permès documentar les restes dels murs de les diverses fases que quedaren soterrats amb l'enderroc. En aquest sentit, les estructures de les fases més antigues només quedaren afectades per la construcció de nous murs que baixen fins a la roca natural. Malgrat això, en alguns casos, els murs més moderns s'assenten sobre els més antics.

A mesura que a nivell estructural s'observen noves fases de construcció, també es fa evident que aquestes no mantenen els nivells d'ocupació anteriors, sinó que s'instal·len directament sobre els nivells d'enderroc anteriors. Aquest fet complica força la interpretació cronològica de les diverses fases, ja que en molts casos es fa difícil la diferenciació dels nivells d'enderroc, alhora que les fases més modernes implicaren un arrasament dels nivells d'ocupació més antics.

Pel que fa a estructures, s'han documentat tres fases clares. Aquestes fases es sobreposen, alhora que defineixen tres maneres diferents de distribució interna de l'espai del fortí. La primera fase definiria una fortificació orientada de forma diferent a les següents, amb espais rectangulars construïts a base d'esquists irregulars lligats en sec. Els murs d'aquesta fase resulten afectats (tallats) per la construcció de la muralla que defineix externament el castell. La cronologia d'aquesta fase inicial correspondria als segles IX-X.

La segona fase, construïda per sobre l'enderroc dels murs anteriors, vindria ja definida per l'estructuració quadrangular del fortí, que perdurà fins al final. Els murs interns, a base d'esquists irregulars lligats en sec, defineixen espais rectangulars i s'adossen a la muralla que defineix externament el fortí. La seva cronologia correspondria als segles XI-XIII.

La tercera fase, superposada a l'anterior, torna a definir internament espais rectangulars, d'orientació i mesures diferents. Els murs que la conformen estan construïts a base d'esquists irregulars lligats amb calç que s'adossen també a la muralla. La seva cronologia va del segle XIII al XV, amb un aprofitament de les estructures fins al segle XVII.

És força evident l'empremta deixada al castell durant tota l'Edat Mitjana. Tant els materials arqueològics com la majoria d'estructures documentades corresponen a aquest moment. Així mateix, la distribució interna del fortí s'ha de relacionar amb aquest llarg període d'ocupació i sobretot amb l'espai cronològic que va dels segles XIII al XV.

Un altre dels espais importants que val assenyalar és el fossat. Es tracta d'un fossat excavat a la roca natural de licorelles i de 8 metres d'ample (a la part superior) per 5 metres de profunditat, la qual cosa el fa especialment espectacular. Les parets externes d'aquest fossat estan definides combinant el treball a la roca natural, tallada en forma d'una gran paret, i la construcció de mur per donar una alçada uniforme a causa del desnivell de la roca. En aquest cas el mur es construeix a base d'esquists disposats més o menys en línies horitzontals lligats amb calç.

La cronologia d'aquest fossat caldria situar-la en l'última fase medieval del castell, entre els segles XIII i XV. La seva estratigrafia (d'una potència de 5 metres) està composta íntegrament per enderroc, del qual es poden definir dos nivells diferents.

En el primer (en cotes superiors), s'observa de manera gairebé única la presència d'esquists irregulars, corresponents probablement a l'enderroc de les parets externes del castell. En el segon, a banda dels mateixos esquists s'hi documenta gran quantitat de material de granit treballat -dovelles, muntants de portes, llindes, bases de columnes-, que correspondrien als diferents elements com ara obertures i elements decoratius. Per la seva tipologia, aquests elements podrien situar-se a l'època gòtica. També és important la presència de gran quantitat de projectils de granit per a les catapultes o ginys que defensaven el castell a finals del segle XV. Per tant, la gran destrucció del fortí a finals del segle XV sembla reflectir-se també a la zona del fossat, on anà a parar gran part del material d'enderroc provinent de les parets que defineixen el castell.

Cal destacar també la presència de dues cisternes dins el recinte castral. La primera, ja coneguda i buidada a principis de segle, està situada aproximadament al centre de l'espai que delimita el fortí. Es tracta d'una cisterna de grans dimensions, de planta rectangular i excavada a la roca, amb les parets internes recobertes amb morter hidràulic. La coberta de la cisterna és de volta, construïda a base d'esquists disposats a *plec de llibre* i lligats amb calç. A la volta, s'hi troba una obertura quadrada que serviria tant per a l'entrada natural d'aigua com per extreure'n. Internament la cisterna té també entrades d'aigua a cadascun dels angles.

La cronologia d'aquesta cisterna és per ara incerta. Malgrat tot, no cal oblidar que la presència d'algun tipus de dipòsit d'aigua dins d'un castell és bàsica des del primer moment de la seva construcció, i pot haver patit modificacions al llarg del temps.

A banda d'aquesta cisterna central, les intervencions arqueològiques han posat al descobert l'existència d'una altra cisterna situada a l'extrem nord-est del fortí, dins d'un espai delimitat per dos murs interns i l'angle que forma la muralla en aquesta zona.

Igual que l'anterior, també està excavada a la roca natural i coberta per una volta amb esquists disposats a *plec de llibre*. Les parets interiors estan també cobertes amb morter hidràulic. Aquesta cisterna no ha estat encara excavada, ja que l'ensorrament de part de la volta requereix una intervenció de consolidació abans d'iniciar-hi els treballs arqueològics.

Durant les dues campanyes d'excavació dutes a terme fins ara, sembla força evident que existí un moment d'arrasament molt important a finals del segle XV, que coincideix amb la notícia documental que parla d'una destrucció total l'any 1479. Aquest fet es posa de relleu sobretot a la zona nord-oest del castell, on la roca natural apareix gairebé per sota mateix del nivell superficial de terra vegetal. Cal tenir en compte que aquest és el lloc on la roca apareix a les cotes més altes. Per aquest motiu, s'ha pogut comprovar el total arrasament de les estructures existents en aquest lloc i evidentment de qualsevol rastre d'ocupació per sobre de la roca natural. En alguns casos s'ha pogut distingir l'empremta de calç que dóna testimoni de l'existència de murs a la zona.

La contrastació del material arqueològic documentat amb les diverses fases definides per estructures sobreposades sembla indicar que al castell de Llívia s'hi poden documentar quatre fases d'ocupació, però només tres fases estructurals diferents. Tot i això, el que sí s'ha pogut observar és l'existència de diverses reparacions al tram sud-est de la muralla, fetes a base de totxo massís que correspondrien al segle XVII. Això podria explicar-se pel fet que aquesta darrera ocupació hauria reaprofitat i/o refet estructures construïdes en època medieval. Així, en època moderna s'hauria ocupat sobretot la zona sud de l'espai fortificat, molt menys arrasat que el sector nord.

L'existència d'aquesta fase moderna implica en alguns casos la desaparició de paviments o sòls corresponents a la baixa edat mitjana. Sembla tractar-se d'una ocupació puntual, si bé molt intensa. No ens pot passar per alt la importància que tingué la data de 1659 i el Tractat dels Pirineus per a la vila de Llívia. Les dades arqueològiques confirmen una activitat bèl·lica important al turó del castell durant el segle XVII (fig. 2).

En tota l'extensió que ocupa el castell de Llívia s'observa un desnivell molt pronunciat de sud a nord. Aquest fet implica una gran diferència estratigràfica entre diverses zones. Així, mentre que a la meitat sud hi ha una gran potència estratigràfica que permet diferenciar quatre fases, a la zona nord-oest la presència gairebé superficial de la roca i els nivells d'arrasament de les estructures només permet observar l'existència de la fase en què els murs foren destruïts, sense evidències de moments anteriors.

És important assenyalar que paral·lelament als treballs arqueològics que es duen a terme al castell de Llívia es fa especialment necessària una recerca documental exhaustiva que torni a revisar els diversos documents que mencionen l'existència d'un enclau defensiu al

turó del castell, des d'època romana fins a finals del segle XV. Així mateix, caldria iniciar una recerca que permetés corroborar documentalment la utilització del fortí en època moderna, tal com sembla reflectir-se a partir de l'arqueologia. En aquest sentit ens consta l'existència d'abundant documentació referent a tota la línia fortificada del Pirineu, especialment afectada durant el segle XVII. Aquesta sembla una època particularment important al territori de Llívia, amb un fet essencial per al futur de la vila de Llívia: el Tractat dels Pirineus (1659).

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1973) *Els Castells Catalans*, IV, p. 698.

AA.VV. (1995) *Catalunya Romànica*, Enciclopèdia Catalana, VII, Barcelona.

ALIAGA S., CABALLÉ G., CAMPILLO J. & SUBIRANAS C. (1998) *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al castell de Llívia (la Cerdanya). Campanyes 1995-1996*, Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya, (inèdita).

ANGLADA M. (1962) *Vint-i-cins anys a Llívia*, Biblioteca Selecta, 332, Barcelona.

BARAUT C. (1985) *El Llibre Ferrat. Privilegis i ordinacions de la vila de Llívia*, Patronat del Museu de Llívia.

COROMINAS J. (1965): *Estudis de toponímia catalana*, I, Barcelona.

DELCOR M. (1972) *Livia, ancienne capitale de la Cerdagne. De l'antiquité à l'occupation arabe d'après les témoignages litteraires (extrait des Mëlanges offertes à E.Griffe)*, Toulose.

MARTÍ J. (1926-28) *Dietari de Puigcerdà amb sa vegueria de Cerdanya i sotsvegueria de Vall de Ribes*, I.
MIQUEL F. (1947) *Liber Feudorum Maior*, Barcelona.

SANABRE J. (1956) *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*, Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona, Barcelona.

SERRA i VILARÓ J. (1950) *Baronies de Pinós i Mataplana*, III, Barcelona.

VILLANUEVA J. (1821) *Viaje literario por las iglesias de España*, X, València.

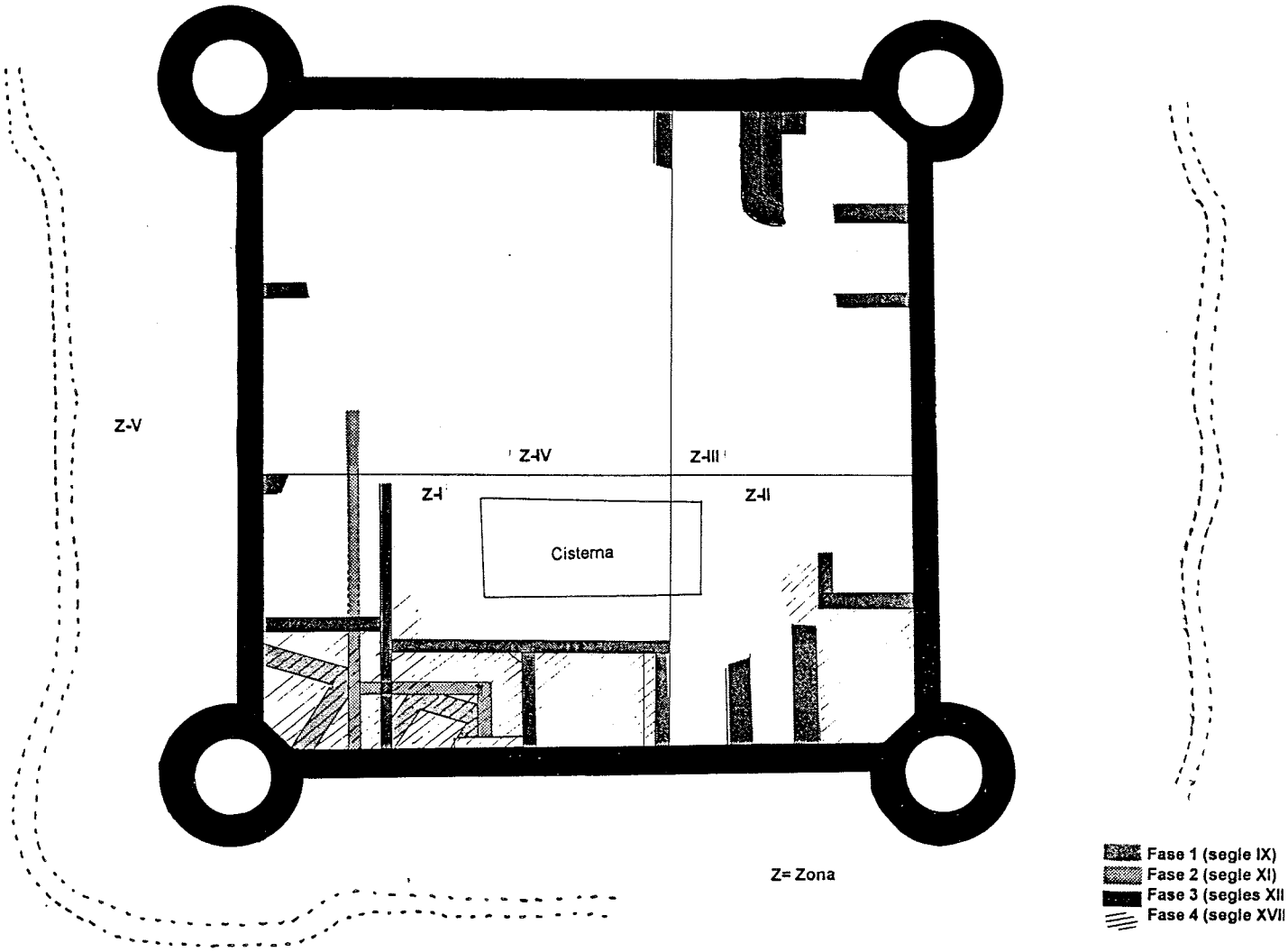

Fig. 1: Planta del castell de Llívia. Senyalització de les zones i les fases cronològiques.

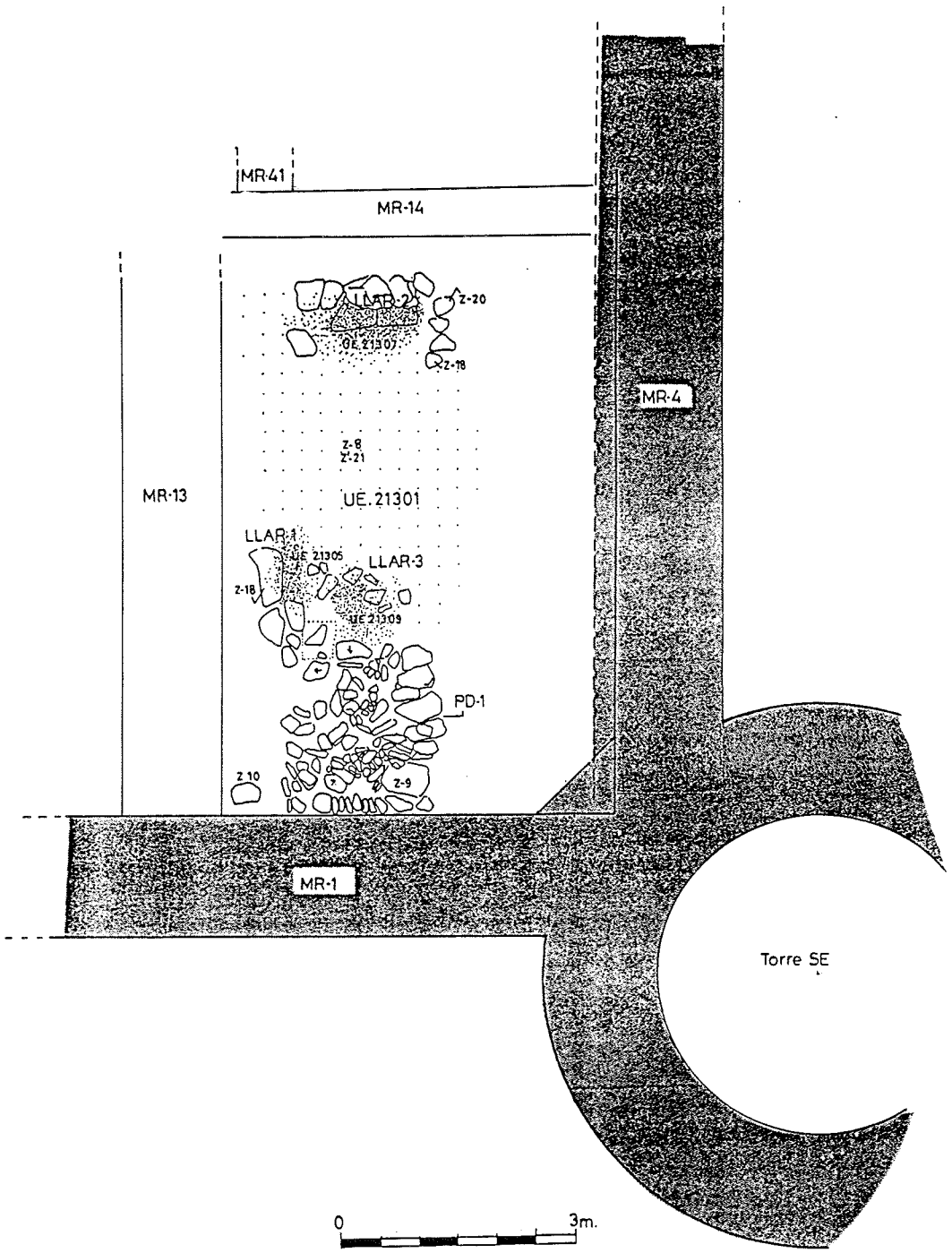

Fig. 2: Planta del sector 213. Ocupació del segle XVII.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

EL CASTELL DE MONTSORIU, RESULTATS DE LES DARRERES CAMPANYES D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA (ARBÚCIES, LA SELVA)

Gemma FONT
Joaquim MATEU
Sandra PUJADAS
Josep M. RUEDA
Jordi TURA
Museu Etnològic del Montseny

El castell de Montsoriu es troba situat en el límit dels termes municipals d'Arbúcies i Sant Feliu de Buixalleu (la Selva), en un dels darrers contraforts del massís del Montseny. El castell apareix documentat per primera vegada a principi del segle XI, encara que hi ha referències del topònim des del 923. La història de Montsoriu anirà fortament lligada a la de la família vescomtal de Cabrera, des del segle XI fins ben entrat el segle XV.

En aquests dos darrers anys s'han dut a terme dos camps de treball d'arqueologia i dues campanyes d'excavació programada. El treballs han servit per aprofundir en el coneixement del primitiu castell roquer (segles X-XI) i en la distribució i funcionalitat dels espais del pati d'armes. En el present article presentem els resultats preliminars de dues estructures posades al descobert en el decurs de les intervencions arqueològiques.

LA CAPELLA PREROMÀNICA I LES PINTURES ROMÀNIQUES DEL PRIMITIU CASTELL ROQUER

En el transcurs de les campanyes dels anys 1996-1997 continuaren les tasques d'excavació del recinte sobirà del castell de Montsoriu, on aparegueren una sèrie de noves construccions que ens permeten ampliar el coneixement sobre el primitiu recinte dels segles X-XII.

Aquest primitiu recinte fortificat situat dalt del turó representa plenament la tipologia de castells anomenats roquers, caracteritzats per la seva localització enlairada, per la seva adaptació al terreny i pel traçat irregular de la seva construcció.

L'element més destacat del primer recinte és la torre de l'Homenatge datada constructivament a l'entorn de la segona meitat del segle X, tot i que el tipus de carreu de la part superior, més regular, fruit possiblement d'una antiga restauració, recorda el d'època plenament romànica.

Aquest recinte estava format, a més de la torre, per una plataforma d'anivellament en el sector est (sobre la qual possiblement descansava un mur de tancament), una cisterna i una petita sala, actualment molt malmesa i dissimulada entre les construccions de final del segle XIII i principi del segle XIV.

En el transcurs de l'excavació del camí d'accés al recinte sobirà, l'any 1996, es localitzà un element essencial per a la comprensió de l'estructura d'aquest primitiu castell roquer: les restes del basament de l'absis d'una petita capella castral, d'epoca preromànica. La capella es trobava seccionada per la muralla est del recinte sobirà. Per aquest motiu aparegué l'absis a la part externa del recinte i la nau a l'interior de l'àrea d'accés al recinte.

Tenim documentada la capella al castell de Montsoriu, dedicada a Sant Pere, per primera vegada l'any 1198, tot i que segurament ja devia existir al 1053, moment de la primera menció documental del castell. Podem datar la construcció d'aquesta capella cap a final del segle X, o com a molt a inici del XI, per comparació de la planta i de l'estil arquitectònic amb esglésies empordaneses com Santa Maria de Panissars, Sant Quintí dels Banys d'Arlès (al Rosselló), Santa Margarida d'Empúries, Santa Maria de Vilajoan, l'església del Terrer ... Totes aquestes són esglésies d'una sola nau, o de tres naus (com és el cas de Santa Maria de Panissars i Sant Quintí), amb la planta de l'absis ultrasemicircular, amb santuari obert mitjançant un arc triomfal, en el qual domina l'arc amb perfil de ferradura. Tots aquests temples es situen cronològicament al voltant del segle X, dins el grup de temples de l'Empordà i del Rosselló en els quals les capçaleres ultrasemicirculars substitueixen els santuaris carrats.

No trobem cap paral·lel dins l'arquitectura religiosa en el Montseny que sigui comparable a la petita capella castral de Montsoriu. Els santuaris montsenyencs datats en època preromànica corresponen a la tipologia de planta absidial rectangular o bé, ja entrat el

segle XI, els de planta semicircular. La capella més pròxima geogràficament que presenta una estructura semblant a la capella descoberta a Montsoriu és Santa Maria del Castell del Far al municipi de Llinars del Vallès.

L'església de Santa Maria del Far, igual que la capella de Montsoriu, manté la seva història estretament lligada a la del castell. Aquesta capella es troba situada a l'interior del castell del Far, a l'angle sud, i devia correspondre a la primera fase constructiva del castell. Presenta una estructura arquitectònica mínima, marcada per un espai força reduït i un seguit d'estructures que l'envolten. L'absis és en forma de ferradura i amida 1,4 m de diàmetre i la llargada total de la capella és de 6 m. La descripció de la capella castral de Santa Maria del Far presenta nombroses analogies amb el petit santuari de Montsoriu.

La capella preromànica de Montsoriu està situada al recinte sobirà del castell. El santuari es troba ubicat a l'extrem sud-est del turó, a tocar la torre de l'Homenatge i arran del pendent natural del mateix turó. Les seves petites dimensions són condicionades en part per la manca d'espai físic apte per a la construcció que hi devia haver dalt del turó en aquesta època (fig. 1).

L'església es troba orientada cap a l'est i és probable que tingués la porta d'accés oberta a ponent.

La capella és d'una sola nau i es caracteritza per tenir l'absis en forma de ferradura, és a dir: absis de mig punt lleugerament ultrapassat. La nau amida 3,40 m de llargada per 2,60 m d'amplada i l'absis amida 2,30 m de llargada per 2,60 m d'amplada màxima; així doncs la llargada total de la capella és de 5,70 m. La unió de la nau amb la capçalera es fa mitjançant un possible arc de mig punt o arc triomfal, del qual només en resten els basaments. Part dels fonaments de la capella es troben excavats a la mateixa roca del turó. El sòl es presenta enllosat en l'absis i pavimentat amb terra batuda a la nau. Cal destacar la presència de dues banquetes laterals a la nau, d'uns 40 cm d'amplada.

En el terra de l'absis es conserven les marques de morter de l'encaix de l'antiga pedra d'altar. Aquest encaix és de forma lleugerament trapezoïdal, d'1,3 m de llargada per 1,2 m d'amplada. La disposició d'aquesta marca d'altar, molt arran el mur final de l'absis ens fa pensar en un tipus de culte on el sacerdot es situava d'esquenes als feligresos. L'altar i la nau es troben separats per un petit esglaó situat exactament a la base de l'arcada o possible arc triomfal que separa els dos espais.

Els murs actuals no aixequen més de mig metre en la seva part interna, i en alguns punts arriben a un metre per la banda externa. L'amplada dels murs laterals és d'uns 90 cm i en l'absis els murs arriben a medir 75 cm de gruix. Els murs foren construïts amb aparell de petits blocs de pedra d'esquist del mateix turó, trencats bastament, però de mides homogènies, amb tendència a la forma quadrangular, i relligats amb morter molt compacte. Els murs de la capella anaven tot ells arrebossats de morter de calç, tant per la part interna com per l'externa.

Desconeixem el tipus de coberta de la capella, però és probable que fos amb volta de mig punt, ja que la gran amplada dels murs de l'absis i de la nau, de quasi bé un metre, fa pensar que estaven concebuts per suportar el gran pes d'una volta de pedra.

La capella preromànica fou enderrocada en un moment imprecís entre la darreria del segle XII i l'inici del segle XIII, per tal de reformar i ampliar el primitiu recinte. Hem de pensar que ja en aquest moment el pati d'armes (segon recinte emmurallat) estaria en funcionament i fou l'espai on es traspassà l'edifici de culte.

Amb aquesta reforma de final del segle XII i principi del segle XIII, el recinte sobirà fou transformat, la capella preromànica fou arrassada quasi bé fins als seus fonaments i es construí al damunt de la seva nau el mur que delimita les construccions de la banda est del recinte sobirà, i uneix la torre de l'Homenatge amb la torre mitjana, traçant una línia defensiva de sud a nord que alhora servia per protegir el camí d'accés al recinte sobirà.

El camí d'accés a aquest recinte també va patir transformacions. El camí, que en alguns trams és esglaonat, en altres retallat a la roca o simplement aprofitant els desnivells, es bifurca i s'eleva cap a la part més enlairada del turó amb una escalinata. Les escales construïdes amb rierencs i pedres ben escairades condueixen a una segona porta, de la qual en l'actualitat només resta visible la polleguera.

Superada aquesta segona entrada, l'accés al recinte sobirà es feia per un camí retallat a la roca, el qual passa per sobre l'antiga capella ara ja enderrocada.

En el moment d'anul·lació de la capella preromànica, fou reomplerta amb diversos materials, per tal d'anivellar-la i poder-hi construir a sobre. Així es reomplí de pedres, possiblement dels mateixos murs de la capella, fragments de ceràmica, i fragments de morter pintats, que devien recobrir les parets internes de la capella.

Aquests fragments d'estucat representen una de les troballes més valuoses fetes els darrers anys al castell. Les restes pictòriques del castell de Montsoriu han estat datades en un primer moment a la primera meitat del segle XII, però no descartem que siguin d'una època anterior. Són fragments decorats del revestiment mural intern, sobre morter, de mida petita, que oscil·len entre els 3 i els 30 cm. Els fragments de morter localitzats fins ara no presenten decoracions antropomorfes o zoomorfes reconeixibles. La majoria són decorats amb colors plans, sense profunditat però molt vius i brillants. Hi ha una gran varietat cromàtica. Així trobem colors com vermell, verd, groc, blau grisós, negre i blanc. Alguns fragments tenen petites decoracions amb puntets o ratlletes a manera de flors o possibles dibuixos geomètrics, i d'altres tenen dibuixades lletres en color negre sobre fons blanc.

La gran fragmentació de les pintures fa que sigui molt difícil la reconstrucció mural de la capella. A més no disposem de tot el conjunt, ja que és molt probable que la resta de pintures que devien cobrir la part alta dels murs i l'absis no s'hagin conservat o bé que encara restin soterrades sota el talús.

El Centre de Restauració de Sant Cugat, a través del Servei d'Assistència als Museus de Girona, començà una petita campanya d'extracció i consolidació de les restes pictòriques que encara restaven intactes en els murs de la capella. La pintura que ha pogut ser arrencada in situ correspon a les parts basals de l'absis, la qual cosa ens fa suposar que es tracta dels cortinatges o d'elements de decoració menors.

LA CISTERNA CENTRAL DEL PATI D'ARMES I EL SISTEMA DE RECOLLIDA D'AIGUA

Els sistemes d'estratègia militar en època medieval feien que en el plantejament defensiu dels castells tingués gran importància la construcció d'estructures per a l'autoabastament, com ara cisternes, magatzems de gra, forns ..., per tal de poder resistir un llarg setge.

Les cisternes dels primers castells roquers seran generalment construccions senzilles, buscaran essencialment la funcionalitat i s'adaptaran a les irregularitats de l'indret on es situïn. En el cas de Montsoriu, la primitiva cisterna del castell roquer dels segles X-XI es situa en l'actual recinte sobirà al peu de la torre de l'Homenatge i es troba retallada a la roca del turó.

A mesura que l'espai arquitectònic del castell augmentava, en relació a la importància política i econòmica de la família Cabrera, els sistemes de recollida d'aigua es feren més elaborats i complexos. Es construïren cisternes en els diferents recintes defensables.

La importància que en època medieval tingué l'obtenció de recursos hídrics per a l'autoabastament es manifesta, en el cas de Montsoriu, en la construcció de la gran cisterna del pati d'armes, element central al voltant del qual s'estructuren les construccions que conformen el recinte.

L'any 1997 s'iniciaren els treballs d'excavació de la zona central i sud-oest del pati d'armes, zona de residència i de serveis del castell. En aquest sector ja es coneixia la presència de com a mínim tres cisternes: la central del pati, una de petites dimensions situada en l'interior d'una de les torres cilíndriques que flanquegen el pati d'armes, i una construcció situada en l'extrem oest, reutilitzada per a altres funcions posteriorment, però que encara conserva la volta i l'arrebossat hidràulic.

El pati d'armes és el segon recinte emmurallat del castell i se situa en un nivell intermig dins l'estructura escalonada de Montsoriu. Es tracta d'una esplanada en el centre de la qual es troba la gran cisterna de recollida d'aigua pluvial. Al voltant d'aquest gran espai es distribueixen les sales nobles del castell: la capella d'època gòtica, les cuines, el menjador-sala, les estances... La cisterna i aquestes edificiacions formen part d'un mateix conjunt arquitectònic força complex.

La cisterna es troba construïda just al centre del que anomenen pati porticat. Aquest espai es troba tancat per una línia de murs, amb una sèrie de columnes fetes amb blocs de granit que sostenien la coberta, formada segurament per una encavallada de fusta i teula àrab. L'espai porticat servia alhora de passadís que comunicava les diferents dependències del pati. La galeria o passadís cobert, del sector oest, es trobava tot ell pavimentat amb rajoles disposades en forma d'escaleta, de la mateixa manera que ho trobem en totes les habitacions nobles. Les estances que es troben en la zona perimetral del pati d'armes (cuina, menjador, capella gòtica...) tenen accés directe al passadís porticat o galeria que encerclava la gran cisterna central.

La zona pròpiament dita del pati del recinte pati d'armes, originàriament, es trobava coberta per un magnífic enllosat de marbre, del tipus que s'anomena "marbre de Gualba". En general, les lloses de marbre estaven disposades sobre una capa de terra solta, amb petits fragments de pedra anivellant la roca mare. Aquest enllosat tan sols es conserva en

la zona nord-oest, a tocar el talús de la torre de l'homenatge, ja que segurament fou expoliat en els primers temps d'abandonament del castell.

La cisterna central del pati d'armes és la més gran de tot el conjunt i recollia l'aigua de pluja provinent dels teulats dels edificis que l'envoltaven. La cisterna és de grans proporcions: amida 12 metres de llarg per 5 d'amplada. La seva profunditat és superior als 5 metres, tot i no haver pogut arribar a la base en aquesta darrera campanya (fig. 2).

La construcció de la cisterna es féu retallant la roca mare: s'obrí una gran cavitat just al centre mateix del pati d'uns 8,5 m d'amplada per 13 de llargada, al centre d'aquest gran esbornac es construí la cisterna del pati d'prmes. El parament dels murs que la formen, així mateix com la volta, es troben construïdes amb grans blocs de granit perfectament retallats, de forma rectangular i rejuntats amb morter. Com la resta de cisternes del castell, el seu interior anava recobert de morter hidràulic del qual se'n conserva pràcticament la totalitat. En la cala realitzada a l'interior de la cisterna aparegueren grans blocs de pedra treballada procedents de la mateixa coberta.

L'excavació del reompliment situat entre la roca retallada i els murs de la cisterna ens proporcionà material ceràmic dels segles XIII-XIV (diversos fragments de verd i manganès català) que ens permet situar cronològicament la seva construcció, en plena època de renovació i ampliació de l'estructura arquitectònica del castell.

L'aigua emmagatzemada en aquesta cisterna provenia de l'aigua de la pluja que davallava dels teulats de les edificacions que envoltaven el pati cobert. L'aigua era recollida per mitjà d'una sèrie de canals ceràmics que baixaven pels murs per després anar soterrats per sota del paviment enllosat del pati d'armes. Les canalitzacions desembocaven en dos pous de decantació, situats un a cada extrem curt de la cisterna. Es tracta de dues estructures excavades a la roca i de forma rectangular. Al fons d'aquests pous es sedimentava la sorra o altres impureses i l'aigua neta passava a la cisterna a través d'un vessador situat a la part més alta de la volta de canó que cobreix tota la cisterna.

El pou de decantació del sector sud de la cisterna amida 2,30 m d'amplada per 1,55 m de llargada i 1,14 m de fondària. El seu interior es troba recobert de morter hidràulic a les parets i el fons és de rajoles de forma quadrada. Originàriament es trobava cobert per una volta rebaixada de pedra (granit) amb una entrada de forma quadrada situada en un extrem per on s'accedia al seu interior per la seva neteja. Desemboquen en aquest pou un total de tres boques d'entrada d'aigua provinents de les canalitzacions corresponents als canals

núm. 1, 2, 3-4.

El pou de decantació del sector nord de la cisterna amida 1,30 per 85 i 1,10 m de fondària i el paviment a diferència del pou sud era format per lloses de pedra.

L'excavació d'aquests dos pous no ha aportat dades pel que fa a l'època de la seva construcció. El pou sud havia estat rebentat pels clandestins i el pou nord, tot i que es trobava intacte, es trobava reomplert de terra, sense cap presència de material ceràmic que ens aproximés a una datació del rebliment.

En el sector excavat del pati d'armes es descobrí un complex entramat de canalitzacions subterrànies que portaven l'aigua, provinent dels teulats, en direcció als pous de decantació i la cisterna. En total aparegueren 3 canalitzacions de conducció d'aigua a la cisterna i 2 de desguàs en direcció a l'exterior del castell. Els resultats són preliminars, ja que encara s'ha de finalitzar l'excavació d'aquesta àrea i acabar de comprovar el recorregut exacte d'aquestes conduccions.

Els canals presenten una tipologia quasi bé idèntica, i únicament varia el tipus de coberta (en lloses de pedra o bé en teula). Són estructures de secció quadrangular, (excepte una que és en forma de cubeta), i de traçat lineal, part de les parets i el sòl de les quals estan impermeabilitzades amb morter hidràulic Tot els canals es troben retallats a la roca mare, igual que la cisterna i els dos pous de decantació. De les canalitzacions de recollida d'aigua excavades fins ara, tres desemboquen en el pou de decantació de la zona sud-oest de la cisterna (pou sud).

Les altres dues canalitzacions desemboquen en una petita cubeta de secció quadrada retallada a la roca i recoberta de morter hidràulic a la seva base. En el límit d'aquest petit pou amb el mur del pòrtic aparegué un aixernedor de pedra. Es tracta d'una pedra de forma rectangular, poc treballada, amb un forat circular descentrat. L'aixernedor permetia el pas de l'aigua cap a l'exterior del castell, travessant subterràniament el paviment del menjador-sala i el de la torre de planta rectangular de la muralla oest del pati d'armes, en la base de la qual i des de l'exterior encara avui dia és visible un gran canal de desguàs, per on l'aigua era evacuada en cas de sobrecaptació d'aigua a la cisterna central.

Malgrat que encara no s'ha completat l'excavació de tota la superfície del pati d'armes, podem ja entreveure la gran complexitat del sistema de recollida i aprofitament de l'aigua de pluja. Creiem que la construcció del recinte del pati d'armes suposava l'existència d'un

projecte arquitectònic definit, ja que tot el conjunt d'edificacions sembla que fou construït en el mateix moment cronològic.

BIBLIOGRAFIA

CATALÀ P. (1981) *Castells i torres de Catalunya*, Barcelona.

COLL J. (1994) *El castell de Montsoriu*, Breda, Parròquia de Santa Maria de Breda.

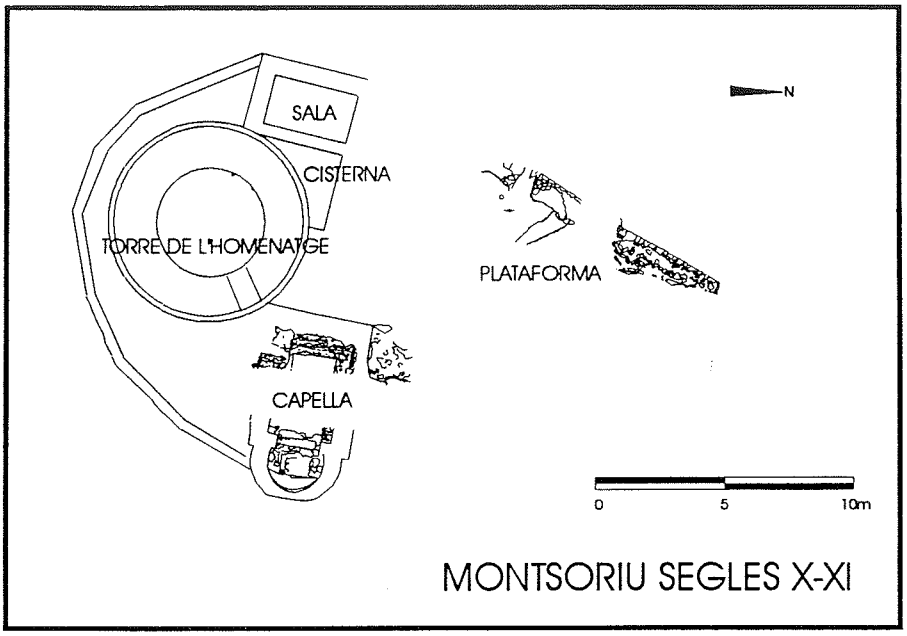
EQUIP BROIDA (1986-87) Ús de l'espai en els castells i torres dels segles XIV i XV, *Acta Mediaevalia,* annex III, Barcelona.

FONT G., MATEU J., PUJADAS S., RUEDA J.M. & TURA J. (1996) El castell de Montsoriu, *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners.

FONT G., MATEU J., PUJADAS S., RUEDA J.M. & TURA J. (1997) *Informe arqueològic de la campanya d'excavacions de 1997 al Castell de Montsoriu.*

RIU M. & BOLÓS J. (1986-1987) Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals. Castells, guaites, torres i fortaleses de la Catalunya Medieval, *Acta Mediaevalia*, annex 3, Barcelona.

SUNYOL M. (1991) Santa Maria del Castell del Far, *Catalunya romànica*, XVIII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 377.

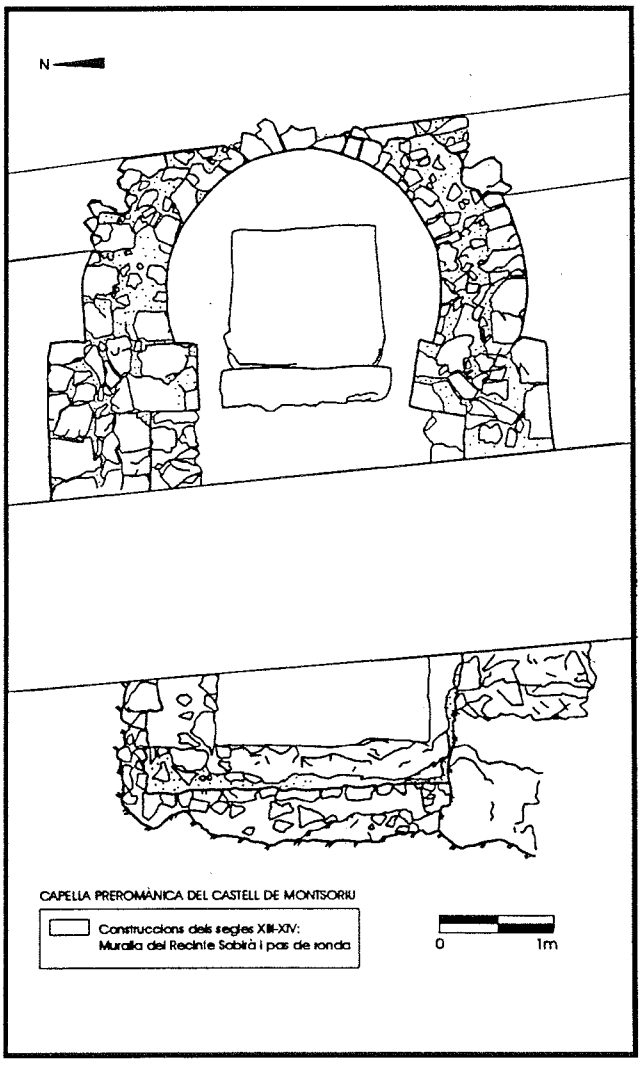

Fig. 1: Planta de les estructures corresponents al castell dels segles X-XI, i de la capella preromànica.

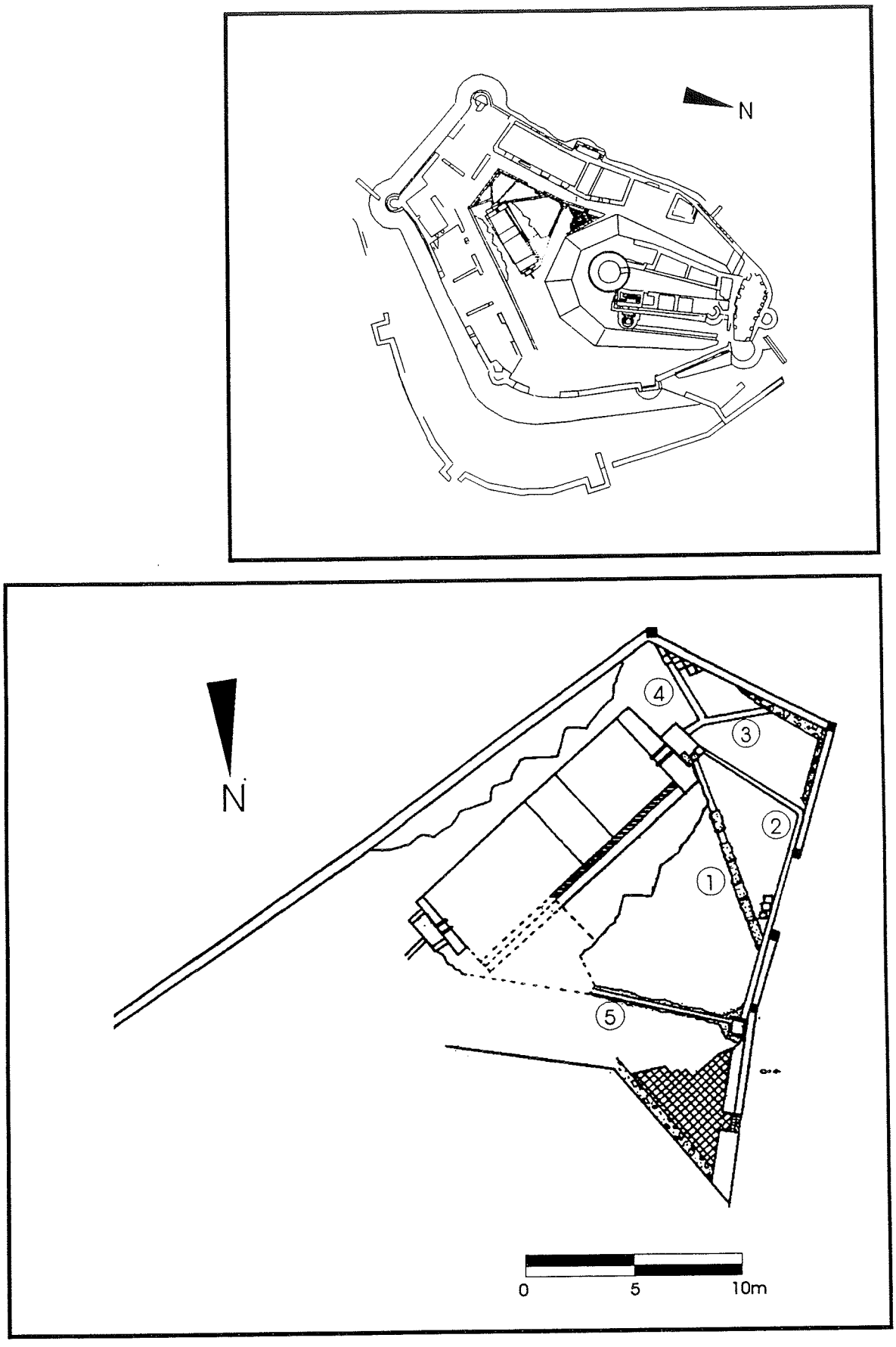

Fig. 2: Planta-esquema de la cisterna i les canalitzacions.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

EL MONESTIR DE SANT QUIRZE DE COLERA (RABÓS D'EMPORDÀ, ALT EMPORDÀ). ESTRUCTURES ARQUITECTÒNIQUES I FUNERÀRIES

Dolors CODINA
Bibiana AGUSTÍ
Mireia TEIXIDOR

INTRODUCCIÓ

En aquest article es presenten els resultats obtinguts al llarg de la primera campanya arqueològica al monestir de Sant Quirze de Colera, que ja foren exposats en la *Tribuna d'Arqueologia* d'enguany (Codina et al., 1998). Ens ha semblat d'interès incloure-hi els resultats antropològics obtinguts fins ara i l'anàlisi de les peces escultòriques trobades fins al moment.

El monestir de Sant Quirze de Colera es troba situat en el terme municipal de Rabós d'Empordà, a l'Alt Empordà. S'hi accedeix des del nord pel coll de Banyuls, des del sud-oest per la carretera que ve de Rabós i per el sud-est per la carretera que ve de Vilamaniscle. El monestir queda situat en una vall al bell mig del Parc Natural de les Alberes. La seva ubicació geogràfica, en una via d'accés fronterera (Rosselló-Alt Empordà), és la clau per compendre la importància del monestir i la seva rellevància estratègica en certs moments de la seva història (fig. 1).

El cenobi fou construït al mig d'una vall, sobre un petit turó, delimitat per dues torrenteres, una que voreja el monestir a la seva part septentrional i una altra situada a migdia de la construcció monàstica.

SANT QUIRZE DE COLERA EN ELS DARRERS ANYS

Les primeres notícies ens arriben des del diari Los Sitios (14-7-1943) a mitjan d'aquest segle, on es denuncia el mal estat de conservació de les restes del monestir. L'any 1987, la Generalitat inicia negociacions per adquirir-lo. L'any 1993 la família Nouvilas, propietària fins aleshores del conjunt, comença a parlar de donació del monestir. Finalment el 28 de desembre de 1994, es produeix la cessió del cenobi al municipi de Rabós.

En els anys 1973-1974 el doctor Miquel Oliva i Prat es fa càrrec de les primeres intervencions, de les quals tenim constància fotogràfica. Hi hagué una segona intervenció dirigida pel senyor Pere Freixes entre els anys 1975 i 1976. Finalment l'any 1984 es procedí a una primera consolidació dels murs de la fortificació del monument així com a un buidatge sistemàtic dels reompliments del claustre, de davant de casa de l'abat i de la fortificació. El problema d'aquestes campanyes anteriors és que distorsionen totalment la informació arqueològica.

Hem d'agrair al senyor Salvador Famoso, contractista de la campanya del 1984, la donació voluntària de part del material ceràmic d'aquesta intervenció al SAM, així com l'accés al seu propi material fotogràfic.

És doncs l'any 1997 quan finalment es posa en marxa una intervenció arqueològica en el monestir, realitzada pel Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura. Aquesta actuació s'inclou en el projecte de recuperació i consolidació del monument, promogut per la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya.

Aquesta primera campanya, que va començar l'1 d'agost i va durar fins al 23 d'octubre de 1997, tenia com objectiu l'excavació del claustre i de l'exterior dels absis central i meridional (fig. 2).

Presentem aquí, doncs, els primers resultats obtinguts a la campanya del 1997. Aquest resultats, a l'igual que les hipòtesis que plantegem, són preliminars i estan evidentment supeditats als de campanyes posteriors.

METODOLOGIA I SISTEMES DE REGISTRE

La metodologia emprada ha consistit a aplicar el sistema Harris d'excavació en extensió, considerant com unitats aïllades les estructures funeràries. L'espai afectat ha estat dividit en 5 zones:

Zona 1: Claustre
Zona 2: Antic accés al claustre des de l'est
Zona 3: Refectori
Zona 4: Espai davant la casa de l'abat
Zona 5: Exterior dels absis

La zona 1 i la zona 5 han estat excavades en aquesta campanya. La resta, que ja havien estat buidades en les intervencions anteriors, només han estat objecte d'una neteja.

Pel que fa a la planimetria, s'ha treballat amb un sistema de quadrícula a partir de la paret est del refectori per tal que, en possibles campanyes posteriors, pugui tenir continuïtat. Aquesta tasca l'han realitzada Lluís Sant i Pilar Camps, tècnics del Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

El sistema de registre es basa en:
-fitxa d'unitat estratigràfica
-inventari d'UE
-fitxa d'estructura funerària
-fitxa d'antropologia física
-fitxa de fotografia
-fitxes de material ceràmic, lític, metàl·lic, faunístic...
-fitxa de premsa

INTRODUCCIÓ HISTÒRICA I PRIMERS RESULTATS

Al segle X, el moviment reformador monàstic de l'església està estretament lligat amb el moviment de repoblació iniciat al Pirineu Central. La fundació de monestirs per part de comunitats benedictines és un fenomen molt estès en aquest moment. En aquest context, el paper de l'església és fonamental com a institució que actua alhora de cos diplomàtic i de generador ideològic.

Deixant de banda els orígens llegendaris del monestir de Sant Quirze i dels seus fundadors Libunci i Assinari, el primer document en el qual hi ha constància escrita de Sant Quirze és un text datat de l'any 844 segons el qual Alaric, comte d'Empúries, té un conflicte d'interessos territorials amb Guiemon, abat de Sant Quirze. Aquest document presenta, però, una gran controvèrsia, ja que Monsalvatje al 1896 afirma que alguna de les parts hauria estat falsificada. Així el primer text, l'autenticitat del qual no sembla deixar dubtes, és un document del 927 en el qual Sant Quirze ja hi apareix citat.

A nivell arqueològic hem pogut observar l'existència de tres àmbits situats cronològicament entre els segles IX-X: una església primitiva, unes estructures relacionades amb ella i una necròpolis.

-L'església primitiva: únicament en resta, segons es desprèn de la intervenció arqueològica, un absis semicircular de grans dimensions i la part est del mur de migdia de la nau. En l'estat actual de les excavacions podem pensar que aquest cenobi presentava una sola nau. Una intervenció arqueològica a l'interior de l'església podria solventar aquest dubte. Aquesta primera construcció està edificada directament sobre el sòl natural i construïda amb esquistos i fíl·lites disposats en *opus spicatum* (Vendrell,1997).

La primera església hauria estat consagrada l'any 935 pel bisbe Guiu de Girona, i dedicada als sants Quirze, Benet i Andreu. Entre els paral·lels arquitectònics s'hi troba Sant Pere de Rodes, amb un absis més petit que el de Sant Quirze, i la nau en negatiu a partir del posicionamnent de les tombes antropomorfes. L'equip de Sant Pere de Rodes (1995) data aquesta església de final del IX. Una altra referència és la de Sant Andreu del Coll on hi ha també una església preromànica consagrada l'any 995 i una construïda a sobre, datada del segle XII. Ambdues serien, com la de Sant Quirze, esglésies d'una sola nau amb un absis semicircular, orientades cap a l'est.

-En relació al cenobi, s'ha localitzat part d'una construcció que s'imbrica amb l'extrem sud de l'absis en direcció a migdia. D'aquesta estructura només és visible la cantonada. La funció d'aquest mur no ha pogut ser determinada, ja que hi ha una edificació posterior construïda al damunt.

-Lligada a la creació d'aquest monestir benedictí com a nucli de repoblament, s'ha pogut constatar, a nivell arqueològic, l'existència d'una necròpolis que ocuparia tota la vessant de migdia del turó. Així, vers l'est s'estendria fins a l'exterior de l'absis. A ponent trobem

estructures funeràries sota l'actual refectori i al sud n'observem fins a tocar la casa de l'abat. No s'exclou el fet que aquesta necròpolis pugui tenir una extensió més gran.

Les tombes són antropomorfes, tallades a la roca, amb una diferenciació tipològica apreciable entre les que estan situades cap a migdia de la necròpolis i aquelles que estarien a tocar el mur meridional de l'església primitiva. Així, les del nord, són grans tombes tallades a la penya, molt profundes, i amb unes espatlles i una capçalera molt marcades; en canvi, les que estan a migdia són molt menys treballades, poc profundes i molt estretes. Totes les fosses estan orientades est-oest, amb el cap de l'individu a ponent.

La gran extensió coneguda d'aquesta necròpolis, juntament amb el fet que hi ha una representativitat demogràfica real que inclou dones, homes i infants, ens fa pensar que probablement en aquest cementiri s'inhumava tota la població de la vall i no tan sols la comunitat monàstica. Els cossos s'inhumaven amortallats amb un sudari, sense agulles per fixar-lo, deixant el mort molt comprimit en decúbit dorsal, i en cap cas trobem aixovar funerari.

Del segle XI tenim documentats arqueològicament tres àmbits: l'església de nova planta, les construccions monàstiques i la necròpolis.

-L'església de nova planta respon a la transformació del cenobi primitiu dels segles IX-X en una església abacial de 3 naus. La construcció d'aquesta església, que és la que es coneix actualment, podria deure's a un creixement econòmic -tal com descriuen els textos- que féu necessària una ampliació del monestir. Aquesta nova església fou consagrada l'any 1123 per Berenguer, bisbe de Girona.

La nova església es construeix sobre l'anterior, sense seguir exactament el mateix eix. Per a la seva construcció s'utilitza majoritàriament pedra local, així com algunes peces d'aportació forània. Es reconeixen esquistos, fil·lita, marbre, quars, bretxa, calcàries nummulítiques i granit (Vendrell, 1997).

-Construccions monàstiques: En aquest període hi ha una important edificació al voltant del nucli de l'església. Es construeix el primer claustre, del qual actualment només queda dempeus el podi de la galeria nord i les seves arcades, així com la base dels murs intern i extern de la galeria de llevant. El parament utilitzat és novament de fil·lites sense treballar, disposades en paret seca i combinades amb bretxa. Els capitells són tallats en bretxa,

sense cap tipus de decoració i de forma piramidal inversa. Els fusos de les columnes són de marbre.

Aquest claustre presenta, doncs, tres galeries: la nord, l'est i l'oest. La galeria oest, la retrobem a partir de l'alçat intern del costat oest de la galeria nord. En aquest parament s'observa l'inici de la volta de la galeria, que actualment està tapiat. No hi ha evidència del seu mur extern. De la galeria del costat est, se n'ha localitzat la cantonada nord del mur del podi. Al sud hi ha un mur de tancament del claustre, el qual actua bé com a mur de contenció o de delimitació de la necròpolis, bé com a estructura d'aterrassament per salvar el pendent sobre el qual s'edifica el claustre.

Correspon a aquest moment d'expansió un accés al claustre des de l'exterior. L'entrada està situada al sud d'una edificació monàstica de petites dimensions, ja utilitzada en el segle XI i reutilitzada en època moderna com a estructura d'emmagatzematge. Molt probablement la seva funció seria la de la cel·la del porter, ocupada "*per un monjo d'edat, ple de seny, que sàpiga rebre encàrrecs i donar-los, i d'una maduresa que el guardi de rondar d'un cantó a l'altre. Aquest porter, cal que tingui la cel·la vora la porta, perquè els qui arribin trobin sempre a punt qui els respongui. I així que algú truqui o que algun pobre demani, que contesti Deo gratias o Benedict, i que, amb tota la dolcesa del temor de Déu faci depressa l'encàrrec amb tot el fervor de la caritat*". (Regla de Sant Benet: 139). Des d'aquí, l'accés es desvia cap al nord en direcció al transsepte i entra a l'angle nord-est del claustre mitjançant un llindar obert en el mur extern de la galeria est.

El segle XII representa un moment clau per a l'expansió del monestir de Sant Quirze de Colera. Les fonts documentals parlen de nombroses adquisicions territorials que amplien de manera important les possessions monacals.

A l'igual que en les dues fases anteriors, tornem a tenir 3 àmbits molt diferenciats: l'àmbit de l'església amb les seves reformes, la construcció de noves dependències monàstiques i el quasi abandó de l'espai intern del claustre com a necròpolis.

-Reformes de l'església: Es produeix l'esfondrament i la posterior reconstrucció de l'angle nord-oest de l'abacial, així com part de la volta de coberta. Amb aquesta reconstrucció, però, es redueix la longitud de la nau fins als darrers pilars de sosteniment. Per a aquesta obra s'aprofiten nombrosos carreus caiguts, com es pot observar a la façana de ponent. No es té cura, però, de la seva disposició original, en la qual l'element de bretxa tenia un rol decoratiu. S'afegeixen alguns elements decoratius a les finestres de l'absis, que es

revesteixen amb esquistos que contrasten amb la pedra vermellosa, i s'obre una finestra circular a la capçalera de la nau, per sobre de la coberta de l'absis central.

-Les noves dependències monàstiques: s'inicia la construcció de l'edifici rectangular del refectori partint de l'angle sud-est de l'església i salvant un important desnivell del sòl natural.

La renovació del claustre també té lloc en aquest moment. Es mantenen l'estructura i els elements decoratius de la galeria nord i es construeix una nova galeria a ponent, la fonamentació del podi de la qual ha estat localitzada. A aquesta galeria li correspon l'arcada que es conserva en el mur nord, les lloses de coberta visibles en el mur per sobre l'arcada, el mur extern que coincideix amb el mur est del refectori i els capitells calcaris que coneixem amb representacions zoomorfes, antropomorfes i vegetals. La galeria de llevant aprofita les mateixes estructures que en el període anterior, que conserva la fonamentació del mur intern i extern, així com alguna llosa de coberta, evident encara en el mur extern del transsepte meridional. Pel que fa a la galeria sud, l'únic indici de la seva existència es troba en el mur meridional que podria correspondre al podi intern, sense que s'hagi conservat una referència correcta per al mur extern.

-La necròpolis: La segona i tercera fases arquitectòniques engloben una mateixa etapa funerària dividida en dues subfases, una primera anterior als murs del claustre del segle XI i una segona anterior al segle XII-XIII. L'espai del cementiri es troba restringit a l'interior de les galeries i al pati central, i constitueix una de les últimes fases funeràries. En aquest moment, les tombes presenten cobertes i ortostats de lloses i molt sovint es produeixen reinhumacions en tombes de períodes anteriors (s.IX-XI). Els individus apareixen inhumats en decúbit dorsal, orientats est-oest i sense aixovar funerari. En cap moment no es reconeix cap espai de circulació ni cap senyalització de les sepultures.

La reinhumació es presenta en forma de:

-Dipòsits secundàris de petites dimensions al costat de la tomba reutilitzada, on apareixen els ossos agrupats, totalment inconnexos.

-Reordenació del contingut de la tomba, on els ossos del primer individu inhumat s'arraconen als peus o a la capçalera per tal de deixar espai a una nova inhumació.

-Nova utilització de la tomba. L'últim individu inhumat apareix cobert amb sediment i restes dels individus inhumats amb anterioritat. Per tant no hi ha ni reordenació ni selecció de les restes existents.

Situem l'inici de la quarta fase a final del segle XIII, moment en què té lloc la construcció de l'edifici que tanca el conjunt monàstic pel sud, destinat a dependències monacals, bé sigui amb la funció de sala capitular, bé com a habitatge de l'abat, o ambdues funcions al mateix temps. Aquesta edificació comporta la remodelació de l'espai meridional del claustre amb la construcció d'un accés que comunica el nou edifici amb l'església. És amb aquesta finalitat que s'obre un pas en el mur sud que delimita el claustre, i que s'adapta una estructura esglaonada que salva el desnivell del sòl natural i condueix fins al mur de migdia de l'església.

La funció sepulcral de la zona del claustre és ja només esporàdica i es limita a dues estructures: fosses de planta rectangular, de grans dimensions i molt profundes tallades a la roca, que han estat localitzades en el sector est de la galeria nord. Aquestes fosses actuen com a ossaris i s'ha pogut observar la utilització de taüts de fusta, els claus de ferro dels quals s'han conservat.

L'accés al claustre des de l'exterior, el trobem desplaçat al nord, i queda situat entre el mur sud del transsepte i l'antiga dependència monàstica del sector est, transformada en estructura d'emmagatzematge. El paviment d'aquest accés correspon al que resta de la fonamentació del mur de la nau de l'església dels segles IX-X. Aquest pas s'utilitza després de l'amortització de l'accés del segle XI.

Aquesta fase s'emmarca dins el regnat de Jaume I, durant el qual la Corona catalanoaragonesa aconsegueix un poder notable de cara a l'exterior. D'una banda, les conquestes de Mallorca i València engrandeixen enormement el territori. De l'altra, però, el poder exterior queda limitat per salvaguardar la pau interna. Aquest és el resultat del tractat de doble renúncia de Corbeil (1258) que van signar Jaume I i Lluís IX de França, descendent de Carlemany, segons el qual el rei franc renunciava als seus drets sobre els comtats de Barcelona, Besalú, Rosselló, Conflent, Urgell, Empúries, Girona, Osona i Jaume I renunciava las seus drets sobre Carcassona, Adge, Foix, Béziers, Nimes, Narbona i Tolosa.

A la mort del rei Jaume, el seu regnat es divideix entre els seus dos fills, i queden Pere II el Gran com a rei de Catalunya, Aragó i València i Jaume II de Mallorca com a rei de Balears, Montpeller, Rosselló, Cerdanya i Conflent. El conflicte no tardà a arribar. Per bé que en un principi Pere II aconsegueix que el seu germà li juri vassallatge, tot seguit Jaume II hi renuncia i s'alia amb el rei franc, al qual ajuda a creuar el Rosselló en la croada proposada pel Papa el 1285. En aquest moment l'església catalana està dividida:

alguns clergues i frares reconeixen el nou rei imposat pel Papa (Felip III l'Ardit) i ajuden les tropes en el seu pas per l'Albera. Molt probablement, els monjos de Sant Quirze fossin protagonistes en aquest fet d'armes[1], quan a principis de juny Felip el Bell (fill de Felip l'Ardit) passa pel coll de la Maçana en lloc de passar pel de Panissars, per entrar a Figueres. Finalment l'exèrcit franc es retira, delmat per la pesta i assetjat pels exèrcits catalans, vençut, ara sí, en el coll de Panissars el 4 de setembre de 1285[2].

A l'estiu de 1288 Jaume de Mallorca envaeix de nou l'Empordà amb el suport dels soldats del rei de França. Després de la presa dels castells de Rocabertí, Requesens, Cabrera i Quermansó, les tropes ocupen i saquegen el monestir[3].

Les accions bèl·liques de final segle XIII inicien una època de conflictes continuats que provoquen la fortificació del monestir. A nivell arqueològic trobem la construcció d'un fossat a l'est dels absis de l'església, tallat a la roca mare, que segueix, a ponent, la silueta dels absis del monestir i que a migdia queda tancat per un mur de pedra seca. A nivell documental, el cronista de la *Gesta Comitum Barcinonensium* (capítol 8, pp. 98-99), utilitza el terme *tentoria* -campament precari- per descriure l'estada de les tropes al monestir durant la incursió de l'any 1285; d'altra banda parla d'*habitatio* -campament estable-, quan ens descriu la instal·lació de les tropes en el cenobi l'any 1288. Hem de suposar, per tant, que fou en aquesta darrera campanya quan es dipositaren les bales de catapulta[4] en el fossat.

L'existència de màquines de setge -fonèvols- està testimoniat des de final del segle IX a l'Europa occidental, en el marc de les invasions normandes[5]. Aquest tipus de màquines que s'anomenen de gronxador, eren lleugeres i d'un estil molt simple (Viollet-Le-Duc, 1862, p. 220; Finò, 1977, p. 97). Amb el començament de les operacions militars a Terra Santa es marca l'inici del renaixement de les tècniques de setge: és a partir de la segona croada (1147-1149) que la durada dels setges s'allarga i per tant les màquines de projectils esdevenen una veritable arma d'artilleria. A mitjan segle XIII el pes de les bales de pedra augmenta entre 40 i 100 quilos[6], com a conseqüència de la substitució de la tracció

[1] Les cròniques catalanes *Gesta comitum Barcinonensium*, capítol 34, p. 79, parlen de les tropes que entren i profanen el monestir, les relíquies i destrueixen la documentació escrita.
[2] MUNTANER R. *Crònica*, capítols CXXII-CXXII; i *Gesta Comitum Barcinonensium,* capítol 34, Ed. L. Barrau i Dihigo & J. Massó i Torrents, Barcelona 1925, p. 79.
[3] *Gesta Comitum Barcinonensium,* capítol 7, Ed. L. Barrau i Dihigo & J. Massó i Torrents, Barcelona 1925, p. 98.
[4] Projectils esfèrics tallats en pedra calcària i granítica. Les seves dimensions varien entre 40 i 60 cm de diàmetre i aparegueren apilades al fons del fossat.
[5] ABBON, *Le siège de Paris par les Normands*, chant I, vers 363 a 366, Ed. H Waquet, pp. 42-43.
[6] Trobem paral·lels de l'arsenal de Sant Quirze al castell de Carcassona, assetjat per les tropes de rei de França al 1240 i composat per bales de pedra, amb un pes que oscil·la entre 41 i 97 quilos (Poux, 1922,

humana pels estris de contrapès. Aquest pes era avaluat abans de cada llançament a fi de calcular la distància entre la catapulta i l'objectiu[7]. L'aparició del contrapès mòbil entre 1230 i 1260 n'augmentà el potencial destructiu i ja es poden enderrocar grans construccions, com ho mostra el setge del castell de Bellême (Orne, Anjou) per les tropes del rei de França l'any 1229, o el castell de Carcassona (Aude, Languedoc) pel vescomte Raymond Trencavel l'any 1240 (Finò, 1977, pp. 99, 149-158, 216-220).

El canvi de segle ve marcat per les iniciatives abacials de Raimon de Bianya i de Berenguer de Vilatenim, que s'encarreguen de reparar el monestir i de dotar l'església *"(...) gentem Francorum dirutum inveniens in parte reparavit ecclesiam luminibus libris et multis aliis perornavit (...).*[8]

L'arribada del segle XV inicia un període de decadència amb la marxa i la posterior instal·lació a Castelló d'Empúries de l'abat de Sant Quirze. En aquests moments al monestir ja només hi viuen 3 monjos. És segurament durant aquest segle quan té lloc l'amortització del fossat i el seu reompliment.

Amb el decret de Felip II, l'any 1592, el conjunt monàstic de Sant Quirze de Colera passa a dependre de Sant Pere de Besalú. Ja en el segle XVII la casa de l'abat, a l'igual que totes les dependències adjacents, queden reconvertides en masia. És en aquest moment quan es construeix un pou amb mur de pedra seca al centre del fossat. Molt probablement aquest pou abastava d'aigua la masia.

ANÀLISI DE LES PECES ESCULTÒRIQUES

Les peces escultòriques que s'han analitzat pertanyen a la col·lecció privada Ramon Fina i Nouvilas (Castelló d'Empúries) i al dipòsit del SAM. En primer lloc trobem tres capitells procedents del claustre que podem datar entre els anys 1170 i 1180. El primer d'aquests capitells fou trobat durant la campanya d'excavacions a la zona sud-oest del claustre: "...el tambor conté una representació de parelles de lleons drets, enfrontats a les cares, que ajunten les potes alçades sota el dau central i es giren vens els angles on comparteixen els

p. 279). Un altre paral·lel el trobem al castell de Montsegur, assetjat entre 1241 i 1244, en el qual les bales pesen entre 23 i 78 quilos (Sarret, 1976, p. 124).

[7] Aeginus COLONNA, *Traité d'armement* 1285.

[8] AGUSTÍ B, CODINA D, DELHOUME D; LORÉS I & TEIXIDOR M. (1998) Sant Quirze de Colera entre els segles XII i XIV. D'edifici religiós a fortificació militar, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueres (en premsa).

caps"[9]. Trobem l'origen del tema d'aquest capitell en l'escultura rossellonesa del segon terç del segle XII. El segon capitell té influència de la darrera escultura tolosana de la sala capitular de Santa Maria de la Daurada de Toulouse. És un capitell de tipus mixt amb una combinació de tipologia vegetal i coríntia. El tercer és un capitell figurat, amb personatges masculins asseguts als angles que sotmeten parelles de dracs que els flanquegen. Aquest té els seus orígens en la representacions rosselloneses de la segona meitat del segle XII.

Comptem també amb tres làpides sepulcrals, la més antiga de les quals, datada entre el darrer quart del segle XII i primer quart del segle XIII, correspon a la representació frontal de tres personatges drets que per la indumentària i el pentinat poden identificar-se com a monjos. (Montsalvatje, 1896, pp. 74-75). La segona làpida conté una inscripció sepulcral gravada en llatí, referida a l'abat Raimon de Bianya, mort l'any 1296 i que havia governat el monestir des de l'any 1270. L'última làpida correspon a un relleu, on l'abat Berenguer de Vilatenim apareix ajegut sobre el cadafalc envoltat per la comunitat monàstica. Podem datar-la l'any 1320, data de la seva mort.

VALORACIÓ ANTROPOLÒGICA

Hem observat una correlació entre les fases funeràries i les arquitectòniques, que han condicionat l'espai sepulcral. D'aquesta manera hem observat com la fase I correspon al volum més important d'estructures funeràries (66) 36 de les quals només contenien restes humanes. D'aquestes, 32 corresponien a adults i 4 a infants. A causa de la mala conservació de les restes no hem pogut precisar ni l'edat ni el sexe de molts adults. No obstant hem reconegut dos adults joves, dos entre 25-40 anys, 3 madurs (40-60) i un senil (major de 60). Tots els infants han mort entre 1 i 6 anys.

Dins la segona fase funerària trobem 18 individus, 16 dels quals són adults. Els dos infants són menors de 10 anys.

La tercera fase engloba 7 individus corresponents a 5 estructures. D'aquest 6 són adults i un infant mort entre 3 i 5 anys.

En totes les fases hem pogut reconèixer individus d'ambdós sexes, dada que ens indica que la necròpolis era el referent d'una comunitat més àmplia que la monacal, especialment durant la primera fase.

[9] Agustí et al., 1998, op. cit.

Totes les classes d'edat es troben ben representades excepte els nadons i els adolescents entre 10 i 18 anys.

CONCLUSIONS

Les contínues transformacions del monestir estan directament relacionades amb les circumstàncies històriques per les quals travessa: des de l'establiment de la comunitat monàstica benedictina i la seva expansió en els segles IX-X, passant per un moment àlgid tant políticament com econòmica en els segles XI-XII, fins que els fets bèl·lics li prenen el caràcter religiós per a transformar-lo en un important enclau militar a partir del segle XIII.

Així veiem com la planta ideal de monestir que s'assoleix en el moment de plenitud del romànic, queda inoperant davant el nou caire defensiu que s'imposa des de les darreries del segle XIII en el conjunt de Sant Quirze.

BIBLIOGRAFIA

AA. VV. (1990) Sant Quirc (o Sant Quirze) de Colera, *Catalunya Romànica, Alt-Empordà*, V-IX, Barcelona, pp. 753- 773.

CODINA D., AGUSTÍ B. & TEIXIDOR M. (1998) Rabós d'Empordà. Sant Quirc o Sant Quirze de Colera, *Catalunya Romànica*, 27, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 166-68.

AGUSTÍ B., CODINA D., DELHOUME D., LORÉS I. & TEIXIDOR M. (1998) Sant Quirze de Colera entre els segles XII i XIV. D'edifici religiós a fortificació militar, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, (en premsa).

CODINA D., AGUSTÍ B. & TEIXIDOR M. (en premsa): Sant Quirze de Colera, 1997. Primers resultats, *I Simposyum d'Arqueologia Medieval*, Congrés d'homenatge al Dr. Manel Riu, Berga 1998.

CODINA D., AGUSTÍ B. & TEIXIDOR M. (en premsa): Primers resultats de l'excavació del monestir de Sant Quirze de Colera, *Tribuna d'Arqueologia*, 1997-98.

FINÒ J.F. (1977) *Forteresses de la France médiévale*, Paris.

MONREAL L. (1971) *Ingeniería militar en las crónicas catalanas*, Real Academia de las Buenas Letras, Barcelona.

MONTSALVATJE F. (1896) *Monasterios del antiguo condado de Besalú*, VIII, Olot.

SANT BENET (1996) *Regla de Sant Benet*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VENDRELL M. (1997) *Monestir de Sant Quirze de Colera. Materials de construcció. Patologies. Suggeriments de conservació*, Universitat de Barcelona, Inèdit.

VIOLLET-LE-DUC, (1862) *Dictionnaire de l'Architecture*, 5, Paris.

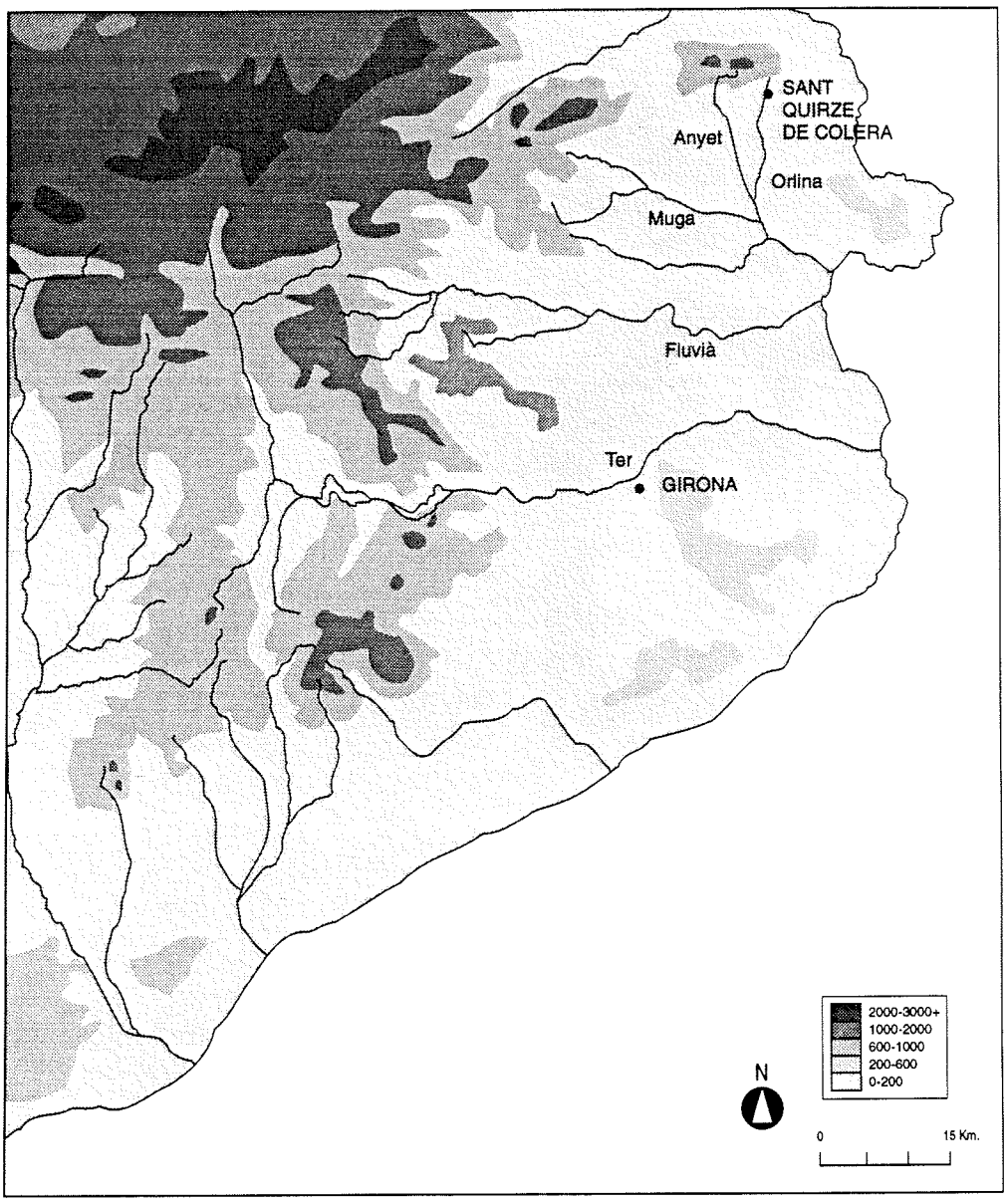

Fig. 1: Situació geogràfica del monestir de Sant Quirze de Colera (Rabós, Alt Empodà).

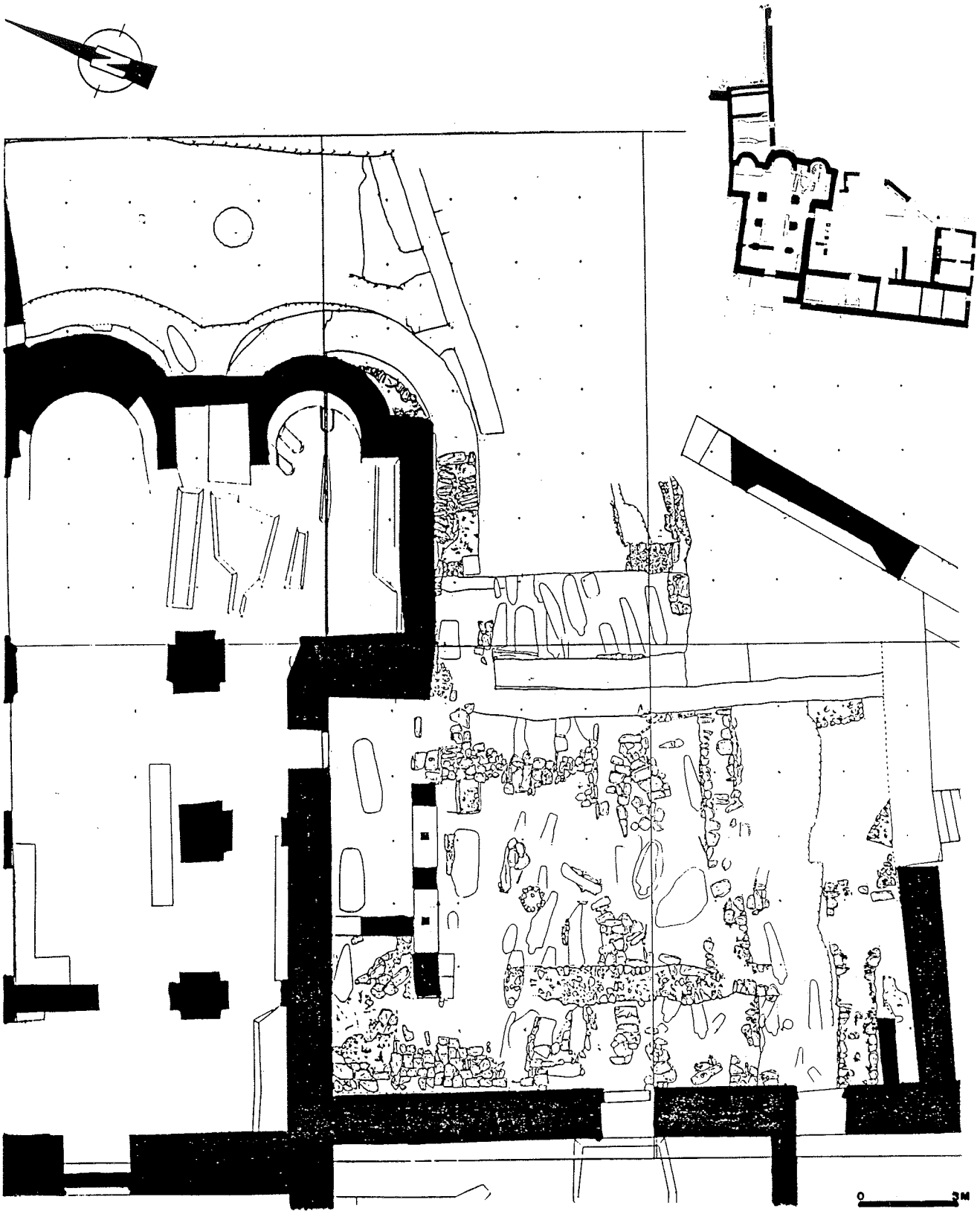

Fig. 2: Planta general del monestir de Sant Quirze de Colera i de les zones on s'ha intervingut.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

MONESTIR DE SANT PERE DE RODES (PORT DE LA SELVA, ALT EMPORDÀ)

Joan LLINÀS

Les excavacions a Sant Pere de Rodes en els anys 1996 i 1997 es van limitar a la realització de sondejos puntuals en indrets afectats per les obres de restauració. S'intervingué en tres zones que mai no havien estat objecte d'investigació arqueològica: l'anomenada sala capitular (zona 12), les cambres modernes adossades i superposades al claustre superior (zona 13) i el sector ocupat per la planta inferior del campanar i el locutori (zona 14).

ZONA 12

La zona 12 és una sala allargassada ubicada al costat de llevant del claustre superior. En el moment d'iniciar-se els treballs presentava l'aspecte que li havien deixat les reformes dels segles XVII i XVIII, compartimentada en cinc cambres i amb un únic accés des de l'ala sud del claustre superior. S'intervingué en dues d'aquestes cambres mitjançant sengles sondejos. El primer s'ubicà a la banda sud-oest de l'habitació situada més al centre i el segon al racó nord-est de l'habitació més septentrional. L'excavació dels sondejos i l'anàlisi de les estructures conservades van permetre esbrinar l'evolució d'aquest petit sector del monestir des del segle X al XVIII.

Primerament, cal destacar la lògica troballa de la part superior de la volta de l'ala est del claustre inferior, del segle X, amb les restes dels farcits d'anivellament de l'esquena de la volta i de preparació de la primitiva coberta, de la qual no es localitzà cap vestigi.

Aquest espai esdevingué lloc d'habitació al segle XII, quan es bastí el claustre superior a sobre de l'antic, que el colgà totalment. El nou claustre es construí una mica desplaçat en

planta en direcció a ponent respecte a l'antic, de manera que quedà un espai buit i edificable just sobre l'ala est del claustre inferior i a llevant i a tocar del superior. Aquest espai, de planta rectangular i molt allargassat, fou aprofitat per aixecar-hi una nova ala, compartimentada en cinc habitacions comunicades entre si i separades amb senzills envans de pedra lligada amb fang. Una porta, avui cegada i quasi irreconeixible, comunicava aquest sector del monestir amb el vèrtex nord-est del claustre superior.

Les evidències arqueològiques d'aquesta nova fase les trobem en els estrats d'anivellament descoberts just sobre les restes relacionades amb la volta del claustre inferior, i que van proporcionar materials situables en aquest moment. La confirmació arqueològica de la cronologia medieval de tots els murs, tant dels perimetrals com dels envans de separació d'àmbits, implica que potser hauríem de descartar el funcionament de la zona 12 com a sala capitular del monestir, ja que les cinc petites cambres en què es trobava subdividida impedirien aquesta funció.

La darrera fase de funcionament de la zona està relacionada amb les reformes d'època moderna (segles XVII-XVIII) que sofreix el sector. Aquí les trobem evidenciades en forma de noves pavimentacions amb els seus anivellaments, una claveguera, refeccions dels envans i obertura de noves portes, arcs i finestres en els murs perimetrals, sobretot el de llevant.

ZONA 13

Està formada pel cos d'edificacions dels segles XVII-XVIII que es dreça adossat i sobreposat al claustre superior. Els treballs es van centrar a les cambres que s'ubicaven a sobre mateix de les ales nord i oest de l'esmentat claustre, en un sector que es trobava afectat de ple per les obres de restauració. S'obriren dos sondejos, un sobre cada ala, i els resultats van permetre establir dues fases en l'evolució històrica d'aquest sector.

La primera fase està relacionada amb el bastiment del claustre superior, al segle XII. Atès que els sectors sondejats es trobaven sobre les ales nord i oest d'aquest claustre, era lògica la troballa de la part superior de les respectives voltes i dels farcits d'anivellament de llurs esquenes. Alhora, aquests farcits degueren servir de preparació de les cobertes, que foren desmuntades al segle XVII, amb la construcció de les habitacions dels nivells superiors.

La segona fase de funcionament de la zona correspon a la construcció i al funcionament d'aquestes habitacions. La vitalíssima fase constructiva que s'esdevé al segle XVII a Sant Pere de Rodes la trobem enormement exemplificada en el bast cos de construccions que es drecen al voltant i a sobre el claustre. L'excavació va posar en evidència com al segle XVII es realcen els murs del perímetre claustral i es basteix un pis d'habitacions superposat a les seves ales nord i oest, que estava dotat fins i tot d'una infraestructura de clavegueram.

Les restes pertanyents es aquest moment van arribar força malmeses a causa tant dels espolis realitzats mentre el monestir va romandre abandonat com de les diverses restauracions contemporànies, que n'han manllevat alguns elements. Així, a banda de l'esmentada claveguera, l'unic vestigi de pavimentacions modernes que es va poder identificar foren les restes de preparació d'un paviment, datables al segle XVIII.

ZONA 14

L'anomenat locutori és en origen una cambra (subdividida en dues en un moment indeterminat) de 17 per 4'5 m que s'estén entre el campanar a tramuntana, la torre de defensa a migdia i l'ala oest del claustre superior a llevant. A ponent s'hi estén el pati d'entrada, de manera que la paret que delimita la zona per aquesta banda fou la façana principal del monestir fins a la construcció posterior de l'actual cos d'entrada, fet determinà que aquí es localitzessin els accessos bàsics al clos monàstic.

Els treballs d'excavació consistiren en l'obertura d'un sondeig a l'extrem nord de la zona. Conjuntament amb l'anàlisi de les estructures conservades de la cambra, els resultats van permetre esbrinar la història del "locutori" del monestir, des dels seus moments incials, al segle X, fins a l'edat moderna.

La cambra primitiva

A una primera fase, de la segona meitat del segle X, pertanyen els dos grans murs de llevant i de ponent, que delimiten una estança molt allargassada que s'estenia entre l'església i la torre de defensa. Aquest espai configurava bona part de la façana oest del monestir i tancava per aquesta banda la zona del claustre primitiu, que es trobaria a una cota considerablement més baixa. En aquests murs s'hi aprecien filades d'*opus spicatum*, i la part interna del de ponent presenta un sistema d'arcades cegues de mig punt, que tant servien per recolzar l'antiga volta, avui desapareguda, com d'element decoratiu.

En aquests moments, l'accés al monestir es feia mitjançant una porta oberta a l'extrem nord d'aquesta façana, porta que, a través d'un petit túnel amb volta de canó, aconduïa al claustre inferior i al transsepte de l'església, i era plenament independent de la nostra estança. Aquesta, situada a una cota força més elevada, s'estendria en aquest punt en un segon pis sobre l'esmentat túnel d'entrada, tot i que el desnivell de la roca mare fa que, a tota la resta de la cambra, el nivell de circulació s'ubiqui ja directament sobre del subsòl natural i no permeti l'existència d'una planta inferior.

El sondeig va provar com la pavimentació original d'aquesta cambra era una senzilla capa de terra argilosa premsada que no s'estenia per la totalitat del sòl, sinó tan sols al nord i a l'est, on la roca mare baixava més, mentre que a ponent i a migdia seria la mateixa roca, retallada, la que exerciria de nivell de circulació.

El segle XII

Les importants reformes esdevingudes amb la construcció del campanar i del claustre superior, al segle XII, remodelaren plenament l'estança. Al nord, la construcció del nou campanar utilitzà com a fonamentació el sector de l'antiga porta d'accés i cegà el túnel d'entrada. La nostra cambra es trobà així escapçada per la planta inferior del campanar, a la qual s'accedia mitjançant un porta oberta en el mur de nova factura que separava els dos nous àmbits.

La inutilització de la vella porta d'accés al monestir obligà a obrir-ne una de nova uns 6 m més a migdia, de manera que la zona 14 s'obrirà a l'exterior i esdevindrà a partir d'ara una mena de "vestíbul" del monestir. Així mateix, a llevant, la construcció del nou claustre directament a sobre de l'antic, facilità l'obertura d'un nou accés a través del mur de llevant.

La nova cambra es cobrí amb una volta de canó que descansava a llevant en un revestiment interior de la paret en forma d'arcades cegues adossades. A la paret de ponent, en canvi, es produí el fet contrari, ja que l'obertura de la porta principal obligà a destruir les arcades cegues que hi havia, i que només es conservarien a la planta inferior del campanar.

Les noves estructures descansen directament sobre la roca mare mitjançant una petita trinxera de fonamentació que retalla la pavimentació primitiva. El nou paviment és de calç

i es localitza només on el pendent de la roca mare és més pronunciat, és a dir, a l'extrem de llevant.

El segle XIV

Aquesta senzilla pavimentació fou després remodelada, quan el nivell del sòl s'elevà mitjançant un farcit i unes banquetes de pedra seca a tot volt de les parets de la cambra, elements que serviren de suport a un nou paviment, d'argila premsada. A la banda oest de la cambra es bastiren ara unes estructures que relacionem amb la necessitat de salvar el desnivell existent entre el llindar de la porta d'entrada i l'esmentada pavimentació, ja que conformen un replà.

La datació d'aquestes reformes fou facilitada per dues monedes: un diner de tern encunyat a Barcelona durant el regnat de Jaume II (1291-1327), que ens dóna un terme *post-quem* prou clar, i un diner de billó ric del comte Hug IV d'Empúries (1200-1230), més antic.

Darreres reformes

Una nova refecció del sòl de la cambra n'aixecà una mica més el nivell de circulació amb el realçament de les banquetes i la col·locació d'un paviment de lloses de pissarra, que ens ha arribat considerablement malmès. Hem d'ubicar aquestes reformes en una època força tardana, a partir del segle XV. Malgrat les successives pujades del nivell del sòl mitjançant les noves pavimentacions, la porta d'accés a la planta inferior del campanar continuà encara en ús, ja que s'aprecia clarament com les noves banquetes en respectaren plenament el pas, que es realitzaria ara mitjançant un petit escaló de baixada.

Aquesta porta fou inutilitzada una mica més tard, ja que apareixia cegada amb un aparell de pedra i morter i el forat de l'escaló farcit amb terra. Aquest accés fou substituït per una altra porta, de majors dimensions, ubicada un metre cap a l'oest de l'antiga, i que el posterior robatori de llindes i brancals ens han fet arribar en la forma d'un gran esvoranc. Potser calgui relacionar aquesta reforma amb la refecció parcial del paviment de lloses mitjançant una pavimentació de rajoles de ceràmica que hem de situar en un moment força tardà, vers el segle XVII. Aquesta fou la darrera obra realitzada en aquesta cambra abans de l'abandó del monestir a les acaballes del segle XVIII.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1990) *Catalunya Romànica*, IX, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

ADELL J.A., LLINÀS J., MATARÓ M, RIU E. & SAGRERA J. (1996-97) Sant Pere de Rodes (Catalunya). La cel·la i el primer monestir (s. IX-XI), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVIII, pp. 1415-1443.

BADIA J. (1981) L'arquitectura medieval de l'Empordà, II-B, Girona.

LLINÀS J., MONTALBÁN C., PALAHÍ L. & SAGRERA J. (1996) Monestir de Sant Pere de Rodes (Port de la Selva, Alt Empordà). Campanyes de 1994 i 1995, *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, pp. 266-276.

MATARÓ M., BURCH J., CARRASCAL C., PUIG A.M., VIEYRA G. & RIU E. (1994) Sant Pere de Rodes. Les excavacions del 1990 al 1992 i les propostes del Pla Director, *Tribuna d'Arqueologia, 1992-1993*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 139-156.

PUJADES J. (1831) *Crónica universal del Principado de Cataluña, escrita a principios del siglo XVII*, VII, Barcelona.

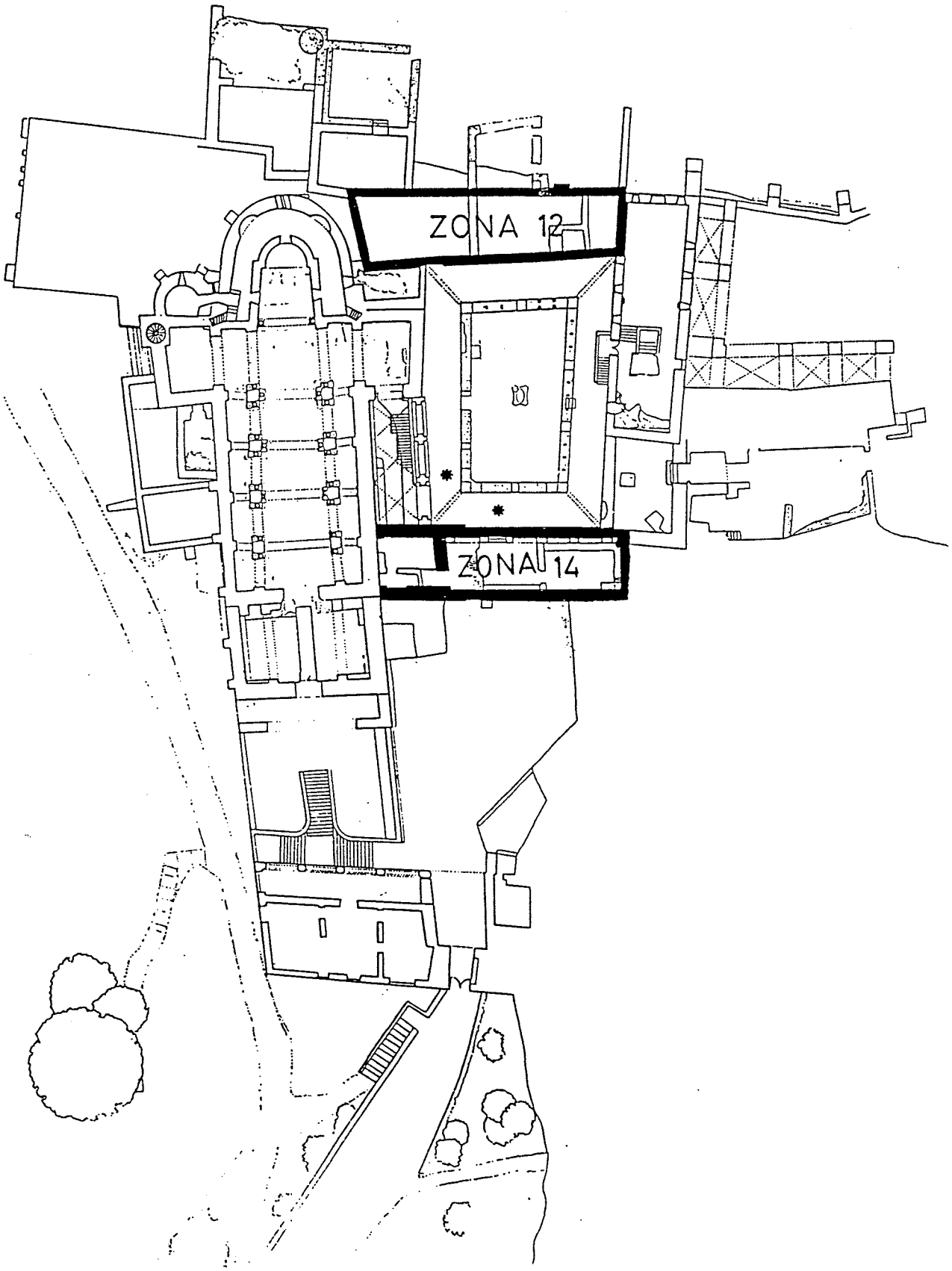

Fig. 1: Situació de les zones 12 i 14 i dels sondejos de la zona 13 (asteriscs).

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

SANT LLORENÇ DE SOUS (ALBANYÀ, ALT EMPORDÀ)

Josep M. VILA

SITUACIÓ

Sant Llorenç de Sous o del Mont és una antiga abadia benedictina construïda, a uns 800 m d'altitud, en un pla de la muntanya de la Mare de Déu del Mont, a la serralada pre-pirinenca, sobre un basament de formació calcària i una àrea coberta de boscos d'alzina i pi.

LA INTERVENCIÓ: SECTOR D

Els treballs de recerca arqueològica realitzats al monestir de Sant Llorenç de Sous se situaven en el marc del projecte de restauració que portava a terme la Diputació de Girona. L'excavació es va iniciar el 1984 i fins al 1995 es va dur a terme mitjançant camps de treball, primer de Patrimoni i posteriorment d'Arqueologia, organitzats per l'Institut Català de Serveis a la Joventut de la Generalitat de Catalunya.

Un cop finalitzats els camps de treball, el 1996 es va dur a terme una petita intervenció, finançada pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, encaminada a la finalització de l'excavació de l'anomenat sector D. A partir d'aquest moment es pot considerar abandonada la recerca arqueològica en el jaciment.

Es defineix com a sector D, l'ala del monestir situada a l'est del claustre. Es tracta d'un cos rectangular de 16 per 5 m en què l'excavació arqueològica ha permès documentar una seqüència estratigràfica força significativa de l'evolució històrica del conjunt monàstic.

Fase I: cel·la monàstica (?- segle XI)

Aquesta fase ve determinada pel funcionament d'un mur principal (U.E. 294) que travessa el sector de nord a sud i al qual es lliuraria un altre de menor (U.E. 845) formant algun tipus d'estructura completament destruïda en el moment de construcció del claustre. Associats a aquesta fase hi ha una sèrie de nivells d'utilització molt arrasats per totes les construccions posteriors. Es fa difícil interpretar en el moment actual, i sense cap altra estructura relacionada, la funcionalitat d'aquests dos murs. El més probable és que es tracti de construccions atribuïbles a la cel·la monàstica situada a l'entorn de l'església de Sant Llorenç del Mont que apareix esmentada en la documentació escrita en el segle X, sense que es pugui precisar gaire més en aquest sentit.

Fase II: construcció del monestir (segle XI)

La construcció del monestir de Sant Llorenç de Sous, i sobretot la del seu gran pati central, va suposar un notable moviment de terres en tota la zona, especialment pel que fa a la necessitat de corregir el pendent de la muntanya per tal de crear un pati relativament pla entre els dos edificis que componien el segon conjunt monàstic i que es trobaven situats a extrems oposats del recinte: l'església al nord i l'aula monàstica al sud.

En el sector que ens ocupa, la construcció de la nova església va obligar a l'enderrocament de l'antic mur U.E. 294 i a la construcció d'una segona línia de muralla (U.E. 202) més avançada que sortia de l'arrencament de l'absis sud de l'església i que enllaçava amb l'aula monàstica, amb la qual cosa es definia el tancament oriental del conjunt.

A la vista de l'excavació arqueològica, el procés constructiu del mur U.E. 202 sembla ser el següent. En una primera fase es construeix una banqueta de fonamentació a la part baixa del vessant, a l'est del mur U.E. 294, que servia per anivellar el pendent de la muntanya i crear una base plana i sòlida sobre la qual s'inicia la construcció d'un primer tram de muralla. A continuació es va procedir a l'abocament massiu de terres a l'oest del nou mur per tal d'anivellar el sector a banda i banda de les restes de l'antic mur de tancament U.E. 294. Aquesta actuació tenia com a finalitat determinar la fonamentació del mur i generar una superfície plana suficientment àmplia com per poder continuar l'aixecament de la resta de la muralla. A aquesta segona fase constructiva correspon una pastera (U.E. 830) per a la preparació de la calç documentada durant la campanya de 1995.

Fase III: monestir-1 (segles XI - XIII)

Aquesta fase ve determinada pel funcionament del mur U.E. 202 com a tancament est del recinte monàstic. Aquesta muralla arrenca de l'exterior de l'absidiola sud de l'església romànica i continua paral·lela al mur actual fins a l'alçada del mur meridional del sector que sembla tallar-la. En el moment de funcionament d'aquest mur no existia l'actual separació provocada pel mur U.E. 249 i el sector arribava fins a l'alçada de l'església romànica. No sabem tampoc si existia cap mena de tancament per l'oest, tot i que sembla que la muralla només tancava un gran pati central situat entre l'església, al nord, i les dependències monàstiques situades a la part més baixa.

L'excavació arqueològica en aquest sector ha permès documentar, tot i que molt malmeses per les utilitzacions posteriors del recinte, les restes d'algun tipus d'edificació adossada a la muralla i de la qual només es conserven restes del seu mur de tancament nord (U.E. 285), així com part del seu paviment d'utilització (U.E. 810). L'existència d'aquestes edificacions, les dimensions i la utilització de les quals ens és desconeguda, posa en evidència la presència de construccions en l'interior del gran pati monàstic, edificis que van desaparèixer completament amb la construcció del claustre. Es tractaria probablement de construccions de poca entitat relacionables amb l'emmagatzematge d'aliments o amb el tancament de bestiar.

Fase IV: monestir-2 (segles XIII -XVI)

Aquesta fase ve determinada per la construcció, al segle XIII, de l'estructura arquitectònica actual del monestir amb l'edificació del claustre i l'ampliació de les dependències monàstiques al seu voltant. Com a conseqüència d'aquesta operació es va avançar novament la muralla oriental, l'arrencament de la qual ocultarà part de l'absidiola sud de l'església i que enllaçarà amb els nous edificis construïts a l'est de l'antiga aula monàstica. D'altra banda, el recinte del sector es tancarà per la banda occidental a causa de la construcció del claustre de Sous.

Pel que fa a la seva utilització durant aquesta fase, és difícil de determinar, tot i que sembla que es tractava d'una mena de pati descobert, almenys pel que fa a la zona estudiada. En el cas del sector D-1 (el tram septentrional de l'àrea), la documentació de l'arrencament d'un arc en el seu mur nord indica que devia tenir algun tipus de coberta pròpia, tot i que no sabem si en aquesta fase encara es conservava.

Resulta evident que la construcció del claustre i dels edificis annexos va suposar també la destrucció de totes les estructures preexistents en l'interior del pati del monestir i que componen la fase anterior.

Fase V: abandonament (segle XVI-1835)

A partir del segle XIV, el monestir inicia una crisi profunda que s'agreujarà especialment amb la destrucció que va patir el recinte com a conseqüència dels terratremols que van afectar la zona de la Garrotxa en el període 1427-1429. Tots els intents de reconstrucció del conjunt sembla que van fracassar i el monestir va romandre definitivament abandonat a partir de mitjan segle XVI, tot i que va mantenir, molt precàriament, la seva funció parroquial. Aquesta situació d'abandonament es va mantenir fins a mitjan segle XIX moment en què es va restaurar la parròquia.

Durant aquest període es devien enrunar parcialment els murs perimetrals del sector formant un enderroc que se sobreposaria als nivells d'abandonament propis del moment. Aquest nivell de runa i una part indeterminada dels d'abandonaments, degué ser extret en el moment de condicionar el sector com a cementiri parroquial cap al 1835. D'altra banda, l'estudi arqueològic dels materials recuperats situa la formació dels estrats d'abandonament conservats (U.E. 240 i 260) en els segles XV-XVI. Aquest fet reforça la idea d'una neteja dels nivells superiors i més tardans de l'abandonament que el més lògic és que es realitzés el 1835.

Fase VI: cementiri 1 (1835- ?)

A partir de 1835 el conjunt monàstic de Sous (a excepció de l'antiga església que es trobava completament coberta de runa), es transforma en església parroquial i rectoria del veïnat de Sous. Aquesta remodelació comporta tota una sèrie de reformes i canvis de funcionalitat de les antigues estances monàstiques a la llum de les necessitats de la nova utilització. En aquest sentit, el recinte que comprèn el sector D es va transformar en el cementiri parroquial.

Els enterraments corresponents a aquesta fase estan excavats en el nivell d'abandonament del monestir al segle XVI i per sota ja es poden observar alguns elements arquitectònics pertanyents a les fases anteriors del monestir. Es tractaria d'enterraments en fossa i amb caixa de fusta, normalment amb una orientació nord-sud, en què el cap se situava tant al nord com al sud, tot i que habitualment la cara es trobava girada a l'est. En aquesta primera fase l'accés al cementiri es realitzava des de l'interior del claustre, a través de l'antiga porta medieval d'entrada al sector.

Fase VII: cementiri 2 (? - 1940)

Es tractaria de la darrera fase d'utilització del cementiri abans del seu abandonament a l'inici dels anys 40. La tipologia de tombes i la seva orientació no canvia de manera clara, tot i que

s'observa un increment de les inhumacions realitzades amb el cap al sud, fet provocat molt probablement pel canvi en l'accés a l'interior del cementiri que en aquesta fase es realitza des de l'exterior del recinte, a través d'una porta oberta en el límit meridional del mur de tancament.

Fase VIII: abandonament (1940-1992)

Després de la Guerra Civil de 1936-39 es perd el culte a la parròquia de Sous i només s'utilitzarà de manera puntual el cementiri durant un període que no va gaire més enllà de 1950. En aquesta fase es documenta l'enrunament progressiu tant de l'edifici de l'església com de les parets perimetrals del cementiri.

Fase IX: excavació (1986-1996)

Durant aquest període (tot i que amb un parèntesi entre 1987 i 1992 en què no s'hi va realitzar cap actuació), es va procedir a l'excavació arqueològica del sector al temps que es realitzaven treballs de consolidació dels coronaments dels murs perimetrals del recinte, especialment a la banda oriental i meridional.

FASE X: abandonament (1996- ?)

A partir de la finalització de la darrera campanya d'excavacions arqueològiques realitzada el mes d'agost de 1996, la intervenció al monestir de Sous ha cessat completament i s'ha reiniciat el procés d'enrunament progressiu de les estructures aturat en el moment d'iniciar-se la restauració del conjunt. La vegetació, que tants esfoços havia costat eliminar, torna a poblar la totalitat de les antigues dependències monàstiques i el monument, actualment molt més accessible a causa de les millores efectuades a la carretera d'accés, pateix un notable procés de degradació antròpica, molt més important en el present a causa de la posada a la vista de la major part dels antics paraments abans protegits per la runa de segles...

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1993-94) Arqueologia Medieval a Catalunya: Recull d'intervencions, 1990-93, *Acta Mediaevalia*, 14-15, pp. 419-420.

AMIGÓ J., LLOPART J., TIÓ X. & VILA J.M. (1992) Excavacions al monestir de Sous (Albanyà, Alt Empordà), *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, pp. addenda.

AMIGÓ J., GÓMEZ A., MORER J., TIÓ X. & VILA J.M. (1997) La Ceràmica medieval del monestir de Sant Llorenç de Sous, *Taula Rodona de Ceràmica Medieval Catalana*, Barcelona, 15-16 de novembre de 1994, pp. 177-197.

PADILLA J.I. coord (1995-1996) Arqueologia Medieval a Catalunya: Recull d'intervencions, 1994, *Acta Mediaevalia*, 16-17, pp. 328-329.

VILA J.M., GÓMEZ A. & MORER J. (1996) Darreres intervencions al monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà / Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia*, 1994-95, Barcelona, pp. 133-141.

VILA J.M., GÓMEZ A. & MORER J. (1996) El Monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà, Alt Empordà), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, pp. 277-288.

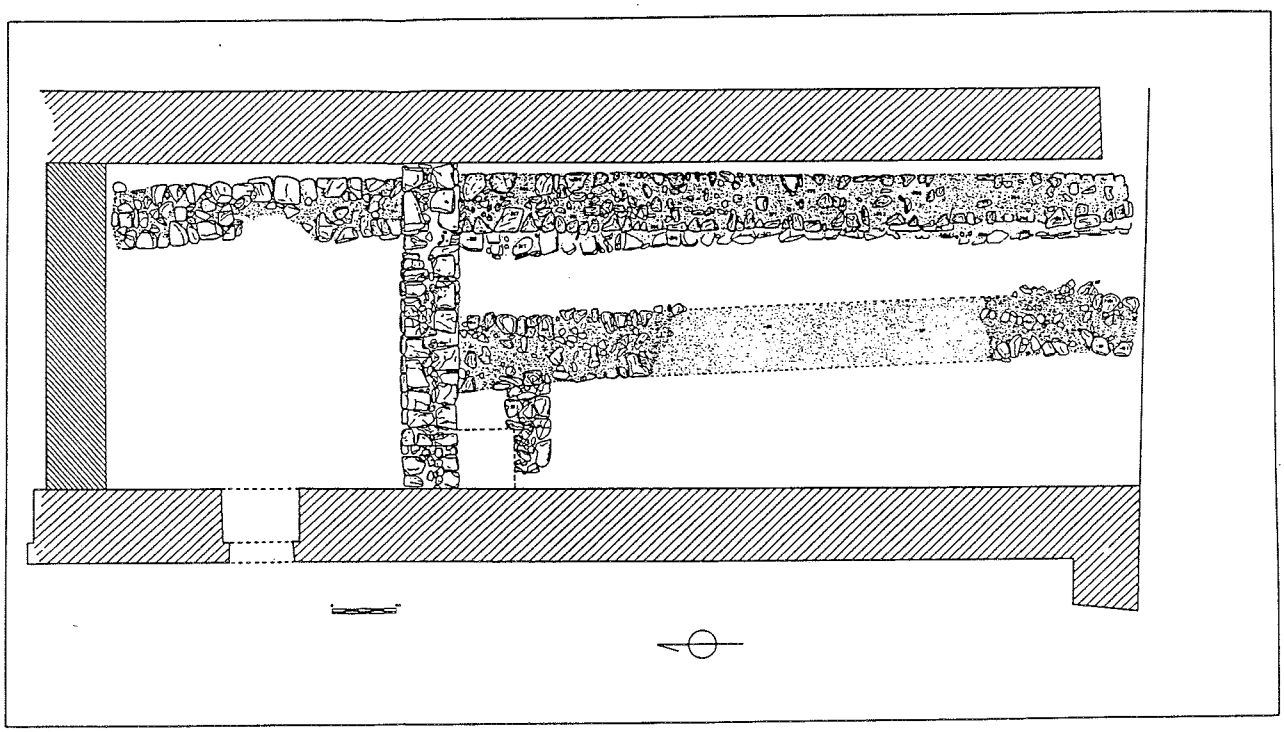

Fig. 1: Planta final del Sector D. S'observen els tres tancaments successius corresponents a la fase pre-romànica (al centre), al segle XI i al segle XIII (en trama).

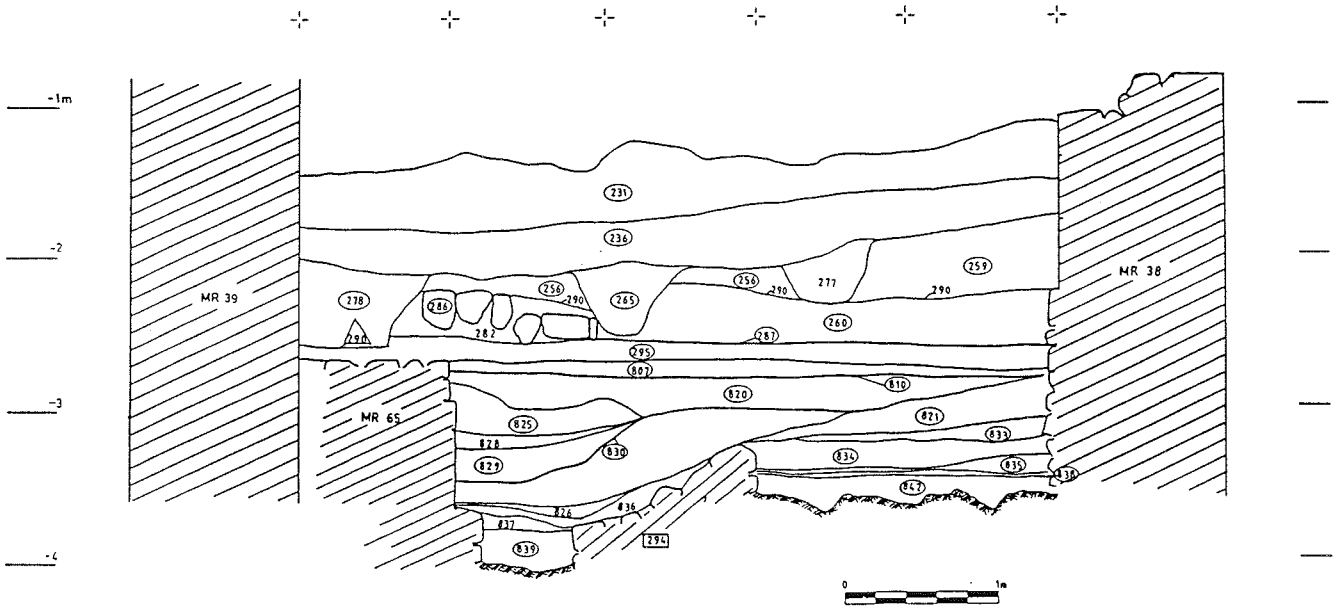

Fig. 2: Secció est-oest del tram meridional del sector en el que es pot observar la seqüència estratigràfica complerta.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

INTERVENCIÓ A LA NECRÒPOLIS DE SANTA MARIA DE RIPOLL (RIPOLLÈS)

Bibiana AGUSTÍ[1]
Meritxell SURIÑACH[2]

La intervenció arqueològica es va realitzar amb caràcter d'urgència en dues fases entre els mesos de juny i setembre de 1996 i va tenir lloc amb motiu de les obres de pavimentació de la plaça de l'Abat Oliba de Ripoll, constituïda per una gran esplanada davant l'entrada de l'església abacial de Santa Maria.

El complex monàstic de Santa Maria de Ripoll havia estat objecte amb anterioritat d'algunes intervencions arqueològiques, en resposta a diversos interessos arquitectònics i culturals que ens han proporcionat informació per a poder contrastar els nostres propis resultats.

L'estudi que presentem en aquestes jornades correspon, en gran part, al treball que vam elaborar per a la revista *Empúries* (Agustí & Suriñach, en premsa).

MARC HISTÒRIC DEL MONESTIR DE SANTA MARIA

El monestir de Ripoll fou fundat cap al 879 pel comte Guifré el Pilós, dins el marc de repoblament del territori, que el dotà inicialment amb els predis de les valls de Ripoll i Sant Joan. El primer abat va ser Gréixer Daguí, en espera que regís l'abadia Radulf, fill de Guifré, que finalment va preferir el bisbat d'Urgell. El 885 el comte creà el monestir de Sant Joan (originàriament Sant Joan de Ripoll), per a la seva filla Emma. Les successives donacions permeteren ben aviat construir una nova església, consagrada el 888. La protecció comtal i el ràpid increment del patrimoni fou causa d'un nou creixement del monestir, que reféu i consagrà una nova església el 935 i una altra, de cinc naus, el 977

[1]Arqueòloga. Museu d'Arqueologia de Catalunya -Girona, Laboratori d'Antropologia i Paleopatologia del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

(obra d'Arnulf, abat de Ripoll i bisbe de Girona). Paral·lelament, el 890 es construí i es consagrà l'església de Sant Pere, veïna del monestir, com a parròquia dels homes i servents establerts a la vall i propietat del cenobi.

El moment de major prestigi cultural s'adquirí en temps de l'abat Oliba. Oliba amplià l'església d'Arnulf amb un transsepte de set absis i amb una nova façana flanquejada per dos campanars, consagrada el 1032. Dona una gran empenta al seu escriptori i fundà, entre d'altres, el priorat de Montserrat. Mort Oliba, hi hagué un període de torbacions a causa de les intromissions dels comtes de Besalú, que resolgueren també els comtes de Besalú, Bernat II, Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV, que donaren nou impuls a l'escriptori d'on sorgiren peces fonamentals de la historiografia catalana.

A mitjan segle XII, amb l'auge del taller d'escultura, es construí la portada romànica del monestir. Éssent abat Ramon de Berga (1172-1205), s'inicià la construcció del claustre, que continuà fins al segle XV. En el segle XIII comença el declivi de l'esplendor del monestir. La repartició dels béns entre els càrrecs monàstics (cambrer, infermer, cellerer) provocà canvis arquitectònics en el monestir: els monjos crearen cases independents entorn de l'edifici i visqueren més com a canonges amb patrimoni propi que com a monjos. El terratrèmol del 1428 va ser fatal per al monestir: caigueren les antigues voltes (que foren substituïdes per unes altres de gòtiques) i s'enderrocà el campanar.

Els darrers segles de vida monàstica es caracteritzen per les lluites amb els habitants de Ripoll, que volen alliberar-se de la tutoria del monestir. El 1835, arran de l'exclaustració, foren incendiats l'església i el monestir i es dispersà la comunitat. En l'incendi es destruí tot l'arxiu documental, i se salvaren només els documents que es trobaven en aquell moment a Barcelona, i que ara es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En l'últim quart del segle XIX, s'inicien les obres de restauració del monestir. Des de l'any 1851, la Comissió de Monuments de Girona s'ocupa de la protecció i conservació del que quedava del monestir. El 1885, el bisbe de Vic, Josep Morgades, inicià la restauració de l'església i el claustre. Per aquestes dates (1885), una part de les dependències del monestir ja estan destinades a la casa de la vila i els terrenys convertits en places i carrers (Mirambell, 1978).

[2]Arqueòloga. Museu d'Arqueologia de Catalunya -Girona (q.e.p.d)

LA INTERVENCIÓ DE 1996

El motiu de la intervenció arqueològica fou el seguiment de les obres de pavimentació de la plaça de l'Abat Oliba, que afectaven tota l'esplanada que es troba davant l'entrada de l'església de Santa Maria, amb una extensió d'uns 3700m2. Una gran part de l'àrea afectada correspon a una necròpolis amb diverses fases d'utilització:

1) un nivell superficial consistent en restes aïllades dins de sediments molt remenats i barrejats per actuacions urbanístiques anteriors;

2) un segon nivell, cronològicament més antic, format per estructures funeràries ben individualitzades, ubicades en sediments no alterats per actuacions urbanístiques. En aquest segon nivell, tant la presència d'estructures muràries com les agrupacions de tombes delimitaven els espais funeraris, la qual cosa ens conduí a distingir diversos sectors que vàrem anomenar A, B, C i D segons ens allunyàvem de la porxada de l'església (fig. 1).

El sector A comprèn l'espai de forma triangular que hi ha entre la façana principal del monestir (façana sud) i el canal (U.E. 1). Les estructures funeràries localitzades en aquest sector tenen totes una mateixa orientació, amb el cap a l'oest i els peus a l'est, disposició paral·lela a la de la façana principal del monestir i sota el vessant de la teulada del porxo. En registràrem 4 de completes (dues en cada fase dels treballs arqueològics). Es tracta de les següents: E.F. 1, E.F. 2, E.F. 35, i E.F. 36. Forma part del sector A la U. E. 17, estructura murària que vam documentar en dues fases, corresponents a les dues fases en què es dividiren els treballs arqueològics. Es tracta d'un mur força rudimentari de mig metre d'amplada, aproximadament.

El sector B, immediatament a la banda sud del canal (U.E. 1), es delimita per diferències no tant estratigràfiques com per la tipologia de les estructures funeràries i per límits físics marcats pels murs que hem definit com a U.E. 13 (límit sud) i U.E 12 (límit est). Acaba, per la banda sud, poc abans d'arribar a l'entrada de l'edifici de l'Arxiu-Museu, que és, a la vegada, el que marca el límit oest. Inclou les estructures funeràries E.F. 4, E.F. 5, E.F. 14, i E.F. 15.

El sector C, situat immediatament al sud de la U.E. 13, i a continuació del sector B. Destaca un sediment molt diferent del situat al nord (del del sector B), compost per un nivell important de terra cremada, cendres i carbons, que li donen un color negre molt

característic, que es disposa irregularment, i que arriba a afectar la zona on apareixen algunes estructures funeràries (especialment les E.F. 24 i E.F. 25). Inclou les estructures funeràries E.F. 10, E.F. 17, E.F. 22, E.F. 23, E.F. 24, E.F. 25, i E.F. 26, totes antropomorfes.

El sector D limita, al nord, per l'acabament de l'U.E. 12, mur que, a la vegada, coincideix amb l'acabament dels fonaments de l'antiga fàbrica tèxtil. La seva delimitació pel sud i per l'est és molt més difosa, i es basa sobretot en l'absència d'estructures funeràries "in situ" i també absència d'unitats estratigràfiques clares. Hi són abundants les restes humanes i materials procedents dels nivells superiors de l'antic cementiri parroquial, inconnexes i remenades, que hem definit com U.E. 4 i que no és exclusiva d'aquest sector, sinó que hi és en tots els nivells superiors. Hi apareixen les estructures funeràries E.F. 18, E.F. 19, E.F. 20, E.F. 21 (excavades durant la primera fase de treballs arqueològics), i E.F. 31, E.F. 32, E.F. 33.

Les estructures funeràries

Es tracta d'estructures funeràries molt simples: la més senzilla és la caixa de lloses, ja sigui en la seva morfologia antropomorfa, ja en la forma de fossa amb parets laterals revestides de lloses. Les peces utilitzades en la seva construcció solen ser lloses calcàries o bé grans rierencs allargats, que presenten almenys una cara aplanada. Destaquen tres tipus d'estructures funeràries amb tipologia ben diferenciada:

Caixa antropomorfa

Té una grandària reduïda i el perfil s'ajusta a la forma del difunt que s'hi diposita, delimitant amb pedres la capçalera i fent cunya cap als peus (EF8, EF10, EF15, EF17, EF18, EF19, EF22, EF24, EF25, EF26) (fig. 2). La majoria d'aquestes estructures han estat utilitzades només en una ocasió i cobertes amb diverses lloses col·locades directament sobre les parets laterals de la caixa. Formen dues agrupacions en la zona central i distal de la necròpolis. Tipològicament, la seva datació pot situar-se entre el segle X i el segle XII.

Caixes amb lloses laterals

De contorn rectangular o lleugerament ovoide. La seva construcció ha resultat de delimitar les parets laterals amb lloses o grans rierencs, mentre que els límits de la capçalera i dels peus resten difosos. Aquestes estructures han estat utilitzades en diverses ocasions, i poden ésser ben reconegudes les restes humanes del darrer dipòsit. Les inhumacions es troben separades entre elles per una capa de calç i morter que es reconeix en el sediment.

Tres d'aquestes estructures es troben agrupades entre el grup anterior i el canal de la fàbrica (E.F. 4, E.F. 5, E.F. 14, E.F. 15). La seva datació és clara i ens ve donada per una moneda de bronze associada a l'individu 2 de l'E.F. 5, i que correspon a la segona meitat del segle XII.

Fossa simple

La fossa simple és freqüent en aquesta necròpolis amb una morfologia diversa. D'una banda, observem un tipus de fossa simple delimitada per petits rierencs o fragments de lloses (E.F. 32, E.F. 33, E.F. 34, E.F. 35, E.F. 36), i de l'altra, les que no presenten un límit clar de la fossa (E.F. 30, E.F. 31, E.F. 1). Ambdós tipus poden presentar-se agrupats (E.F. 30, E.F. 31, E.F. 32, E.F. 33, E.F. 34) darrere l'estructura murària U.E. 11, o bé adossats al mur del porxo (E.F. 1, E.F. 35, E.F. 36). Normalment hem pogut observar una coberta d'aquestes estructures consistent en un túmul de pedres de volum mitjà (entre 5 i 25 cm) de tota mena (rierencs o altres). L'associació d'algunes d'aquestes fosses amb el mur del porxo d'entrada al monestir ens dóna una datació *postquem* del segle XV, si prenem com a referència la data de construcció d'aquest porxo. En canvi, pel que fa a l'agrupació d'estructures a l'oest de la U.E. 11, no comptem amb elements de datació que no siguin la similitud tipològica amb les primeres.

Pel que fa a la coberta de les estructures funeràries es donen diferents pautes:

-En els casos de les caixes antropomorfes cobertes amb lloses, hem observat una desconnexió de les articulacions més fràgils i un aplatiment toràcic i coxal, junt amb una sedimentació argilosa molt fina que degué anar-se filtrant per les juntes de les lloses de manera progressiva, ha permès la desconnexió articular al mateix temps que es produïa el reompliment de la fossa. En aquests casos les restes antropològiques solen trobar-se en un estat de conservació acceptable.

-Les fosses amb coberta de túmul, en canvi, han provocat una fragmentació més gran de les restes òssies en esfondrar-se sota el seu propi pes al mateix temps que es produïa la putrefacció i desaparició de les parts toves del cadàver. És per això que en aquests casos les connexions articulars han restat en la seva posició original, en detriment, però, de la conservació òssia.

La posició de l'individu

Tots els individus dels quals hem pogut registrar la posició original havien estat dipositats en decúbit dorsal dins l'estructura funerària. Les cames normalment estan estirades, juntes a nivell de genolls i dels peus, excepte pel que fa a dos casos en què es troben semiflexionades cap a un costat i que, segons hem pogut constatar, corresponien a

individus amb alteracions patològiques de l'extremitat inferior (E.F. 4 i E.F. 34) (Agustí & Suriñach, 1997). En la posició dels braços hem observat petites variacions, si bé el més freqüent és que es trobin doblegats sobre el tòrax o l'abdomen. Amb els braços semiflexionats sobre els coxals només hem reconegut dos individus, i ambdós formen part de la mateixa estructura funerària; es tracta dels individus 2 i 3 de l'E.F.5, de sexe masculí i edat madura. Una altra posició repetida i propera en l'espai funerari és la que presenten els individus de les caixes antropomorfes E.F. 24 i E.F. 17, ambdós masculins i d'edat madura o senil, la particularitat dels quals és que presenten el braç esquerre flexionat sobre ell mateix, amb la mà sobre l'espatlla.

No obstant no haguem pogut constatar l'evidència de fíbules en més estructures funeràries que l'E.F. 26 i probablement l'E.F. 1, la posició de la majoria dels individus amb braços creuats sobre l'abdomen o el tòrax i les cames i els peus junts ens fan pensar en la possibilitat que l'ús de la mortalla fos generalitzat.

Els materials associats als dipòsits funeraris

Pel que fa als materials associats a les estructures funeràries, no podem parlar d'objectes d'ornament o de peces de vestuari en cap cas. En canvi, és rellevant el fet de constatar alguns objectes que es troben directament relacionats amb les estructures sepulcrals (directament amb l'individu o amb el túmul de coberta) i que ens interessen per la seva significació pràctica o ritual.

Mereix especial atenció una moneda va ser localitzada sobre les vèrtebres cervicals de l'individu 2 de l'E.F. 5. Es tracta d'una moneda de coure corresponent al regnat d'Alfons I el Cast, comte de Barcelona (1154-1196). Atès que la mandíbula va aparèixer desconnectada de la seva articulació amb el temporal, no podem precisar si el dipòsit original fou sobre el mentó o dins la boca, ambdues posicions habituals per al dipòsit de l'òbol. Aquest costum té les seves arrels en el rituals funeraris del món grecoromà i constitueix una clara pervivència pagana en un món plenament cristianitzat.

La presència d'alguns fragments de ferro de forma allargada a la necròpolis de Ripoll no es pot relacionar amb claus procedents de la caixa mortuòria o taüt de fusta, atesa la morfologia de les fosses i el petit nombre de claus; no obstant això, tenint en compte que no tots s'han d'haver conservat, podem pensar en la presència de taüts a partir de l'evidència de claus de ferro en el cas de fosses simples (un a l'E.F. 33) i en el cas de les caixes amb lloses laterals (dos a l'E.F. 5). En el cas de l'E.F. 22, l'altra possibilitat

interpretativa és que els claus (almenys dos) es corresponguin a part de la plataforma o llitera amb la qual es descendia el difunt a la fossa.

Les petites peces allargades de bronze poden correspondre a fíbules destinades a subjectar la mortalla. D'aquestes, n'hem documentat una d'uns 3 cm en l'E.F. 26. L'evidència de restes informes de coure en altres estructures funeràries (E.F. 1 i E.F. 26) no es poden associar directament a fíbules. En el túmul de l'E.F. 25 ha estat localitzat un petit ganxo de coure que podria estar associat a una peça circular perforada de ceràmica oxidada, de la qual desconeixem la funció.

Han aparegut també bocins d'escòria de ferro entre el material del túmul de coberta d'algunes estructures funeràries (E.F. 32, E.F. 33 i E.F. 34). Els fragments ceràmics solen ser de superfície grisa, informes i d'un gruix al voltant de 5-7 mm. En un sol cas, la coloració interna és ataronjada, a la resta el color interior i exterior és uniforme. No hi sol haver més d'un recipient per estructura funerària (E.F. 5, E.F. 15, E.F. 25, E.F. 19, E.F. 32), excepte pel que fa a l'E.F. 31, on hi ha presència de dos objectes recipients, ambdós de ceràmica grisa.

Els fragments faunístics, ja siguin peces dentàries, ja fragments ossis, per bé que no són molt nombrosos, es troben dispersos per tota la necròpolis, associats tant a estructures de fossa simple (E.F. 1, E.F. 31, E.F. 32, E.F. 34), a caixes de lloses laterals (E.F. 4, E.F. 5), com a caixes antropomorfes (E.F. 17, E.F. 25 i E.F. 26). Es tracta de restes corresponents a suids i ovicàprids preferentment.

Pel que fa a material malacològic, hem localitzat un sol objecte. Es tracta d'una petxina de pelegrí (*Pecten jacobaeus*), sencera, que presenta dues petites perforacions simètriques prop de la xarnera. Aquest objecte va aparèixer associat a les restes òssies de l'E.F. 12, estructura molt deteriorada, supervivent d'un nivell funerari posterior al de les caixes antropomorfes, estructura que hem localitzat molt parcialment i totalment alterada. La presència de petxines de pelegrí en l'àmbit funerari medieval és un tipus d'ofrena social que identifica l'individu que la posseeix amb un cristià que ha assolit, en algun moment de la seva vida, la peregrinació a Santiago de Compostel·la.

Pel que fa al vidre, només comptem amb alguns fragments informes que han aparegut en el reompliment d'una caixa antropomorfa (E.F. 19) i en una fossa simple (E.F. 1).

EL CONJUNT POBLACIONAL

Ens trobem davant d'un sector de la població inhumada en una necròpolis de llarga duració. En la distribució general dels grups d'edat i sexe de la població destaca en primer lloc el petit efectiu representat per la població infantil, amb un 10.8% del total davant d'un 89.2% d'adults. Entre la població adulta crida l'atenció el grup d'entre 40-60 anys, representat per 10 individus (un 27% del total), seguit pel grup d'adults entre 20-40 anys (un 18.9%).

Per bé que la distribució per sexes és similar quan es tracta d'individus adults d'edat indeterminada o els adults d'entre 20 i 40 anys, en canvi, pel que fa al grup d'adults joves (18-20 anys), l'absència d'individus masculins enfront de 3 individus femenins es fa ben palesa, així com succeeix en el grup d'adults d'entre 40 i 60 anys, on destaca l'efectiu de 9 individus masculins per només 1 de femení, o també el grup d'individus senils, on només els homes, amb 2 individus es troben representats. Observem per tant, una major predisposició de les dones de la nostra mostra a emmalaltir i/o a morir joves, mentre que els homes presenten una major supervivència.

El grup representat pels individus immadurs deu ser encara menys representatiu que el conjunt d'adults, si recordem que sovint els cementiris medievals han comptat amb àrees reservades als infants o almenys als nadons. Dels quatre individus que hem pogut reconèixer, dos es trobaven entre els 5 i els 10 anys en morir, mentre que els altres dos eren adolescents entre 15 i 18 anys.

En l'estudi paleopatològic destaquen les alteracions degeneratives articulars, freqüents, que afecten especialment els individus masculins majors de 40 anys. Les lesions per traumatisme ossi afecten les extremitats d'individus d'edat madura i senil i estan associades en dos casos a alteracions artròsiques. En la patologia oral, s'evidencia nombroses pèrdues *antemortem*, un important desgast de les corones i un nombre important de càries que afecta especialment les molars.

CONCLUSIONS

Relacionant les estructures funeràries amb les estructures muràries podem determinar diferents moments d'ocupació de la necròpolis. Aquesta diferenciació es dedueix, sobretot, de les variacions en la tipologia funerària, però també en el contingut d'alguns

enterraments i en les dades obtingudes per les diferents cotes de profunditat en què apareixen els enterraments.

1. Els sectors C i D comprenen les tombes més antigues. En ambdós sectors les inhumacions eren antropomorfes. Les reutilitzacions hi són absents i trobem enterraments amb llosa de coberta i amb túmul.

2. El sector B, amb fosses rectangulars delimitades per lloses o grans còdols laterals, hi ha casos de reutilitzacions de les estructures funeràries; la seva cronologia és precisa, gràcies a la troballa d'una moneda del segle XII.

3. El sector A, amb tombes associades al mur del porxo, d'orientació paral·lela a aquest, i amb una delimitació molt precària. La seva orientació és també completament diferent a la de la resta d'enterraments.

Les estructures muràries guarden relació amb la diferenciació tipològica i cronològica dels enterraments en la seva distribució dins la necròpolis. Hi ha un mur més antic (U. E. 13), que delimitaria en direcció est-oest i que separaria les tombes dels sectors B i C.

El mur definit com a U. E. 12, més modern que l'anterior, guarda una estreta relació amb el paviment que se li adossa a l'est (U. E. 16), i junts, tindrien diferents funcions:

-com a camí que condueix directament cap a la porta principal del monestir, travessant la zona cementerial.

-com a separació (en direcció nord-sud) d'aquesta zona cementerial en dues parts. Documentalment s'explica que s'enterrava els parroquians a l'oest i els transeünts o forasters a l'est d'aquest camí (Agustí & Suriñach, 1997). La part que correspondria als enterraments situats a l'est es deuria destruir amb la construcció de la fàbrica tèxtil, o posteriorment (als anys 70), amb les obres de remodelació urbanística de la plaça, quan es comunicà la plaça del monestir amb la de l'ajuntament, i en quedar separada només per una zona enjardinada.

-delimita tot l'espai de la necròpolis, agrupant els sectors B, C i D.

Es pot parlar d'una diferenciació de l'espai, en funció de la condició "social" dels individus inhumats, pel que fa a cronologies medievals. És en base a aquest conjunt de dades que considerem l'àrea excavada en aquesta intervenció de 1996 com a cementiri parroquial, completament diferenciat del que seria el cementiri monàstic.

La majoria de les estructures tenen un caràcter individual, tot i haver estat aprofitades per a ser reutilitzades en algunes ocasions (sector B). Els individus es troben en decúbit dorsal i les variacions en la col·locació de braços i cames resulten poc significatives. La posició

esquelètica i la presència de petites tiges metàl·liques suggereixen l'existència de mortalla en el moment del dipòsit.

Com és habitual en necròpolis medievals, les troballes de material arqueològic associat als enterraments són molt escadusseres. Això no obstant, hem de destacar-ne la importància, que ens aporten una valuosa informació referent a la pervivència de rituals funeraris d'origen pagà, tant en l'ofrena de la moneda com en la disposició de tombes sota la teulada de la porxada del monestir. Sense oblidar, encara que no pugui classificar-se de ritual pagà, la presència d'una petxina de pelegrí associada a un enterrament.
Pel que fa a l'orientació de les tombes, observem lleugeres variacions, però es manté gairebé sempre (als sectors B, C i D) el seguiment de l'eix longitudinal de la nau central del monestir. Pel poc marge de variació i el poc nombre de tombes excavades, no creiem convenient fer una valoració específica més extensa d'aquest fet.

L'anàlisi antropològica ha pogut individualitzar un total de 37 individus, alguns dels quals amb molt mala representació esquelètica, fet que produeix un biaix important en els resultats globals. L'estat sanitari, pel que fa a l'esquelet postcranial, és generalment bo per als individus més joves, mentre que el grup de madurs i senils presenten alguns senyals de traumatismes (consolidats i, per tant, amb relativa supervivència), així com alteracions degeneratives pròpies d'individus en edat avançada. El mal estat de les peces dentàries recau novament en els individus madurs i senils que concentren les nombroses pèrdues *intra-vitam* i les cavitats d'origen fistulós, mentre que els més joves conserven la majoria de les peces dentàries.

La intervenció arqueològica de 1996 a la plaça del monestir no ha documentat la totalitat dels enterraments ni, segurament, de les estructures del jaciment, sinó tan sols la part afectada pel rebaix de terres dut a terme com a preparació de la remodelació urbanística de la plaça. La informació que tenim de la necròpolis és només parcial. Per informació oral, sabem que l'àrea cementerial del monestir era molt més extensa de com es pot imaginar a partir de les dades aportades per les intervencions arqueològiques, i s'espera que futures intervencions puguin augmentar el coneixement actual.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1978) *Revista de Girona*, XXIV, 83, Diputació de Girona, Girona.

AA.VV. (VIGUÉ J. dir.) (1987) *Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopèdia Catalana, X, El Ripollès, Barcelona, p. 334.

AA.VV. (1987) *Commemoració del Centenari de la Restauració del Monestir de Ripoll (1886-1986)*, Diputació de Girona, Girona, p. 88.

AGUSTÍ B. & SURIÑACH M. (1997) *Memòria de les excavacions arqueològiques a la plaça del Monestir de Santa Maria de Ripoll (El Ripollès). Juny-setembre de 1996*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, inèdita.

AGUSTÍ B. & SURIÑACH M. (1997) Santa Maria de Ripoll: Població i pràctiques funeràries medievals, *Empúries*, (en premsa).

ARTIGAS J. (1886) *El monasterio de Santa María de Ripoll*, Associació d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona.

BARRAQUER C. (1906) *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, I, Barcelona.

CASTELLS R., CATLLAR J. & RIERA J. (1994) *Ciutats de Girona del segle XVII al XX*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Diputació de Girona, Girona.

CARDINI F. (1989) Peregrinos y viajeros en la Edad Media, *Acta Mediaevalia*, 10, Barcelona, pp. 101-106.

LINDER G. (1977) *Moluscos y caracoles de los mares del mundo*, Ed. Omega, Barcelona.

LOPEZ A., CAIXAL A. & FIERRO J. (1993) Materiales para el conocimiento de la difusión de las producciones grises/oxidadas medievales de las comarcas barcelonesas, *IV C.A.M.E*, Alacant.

OLIVA M. (1953) Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona en 1953, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, VIII, CSIC, Diputación Provincial de Gerona, Girona, pp. 296-327.

OLLICH I. (1986) Arqueologia i antropologia física. La població i el ritual funerari a Osona a través de les necròpolis medievals, *Cota Zero*, 2.

OLLICH I. & VIVES E. (1993-94) Arqueologia de la mort: una perspectiva de la història medieval, *Acta Mediaevalia*, 14-15, pp. 277-290.

PELLICER J. M. (1888) *Santa Maria del Monasterio de Ripoll*, Mataró.

PUIG i CADAFALCH J. (1909) *L'arquitectura romànica a Catalunya*, I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

RAGUER T. (1923) Els carrers de Ripoll, *Scriptorium*, Ripoll, pp. 2-3.

RIPOLL E., CARRERAS T. & NUIX J. M. (1978) Notes preliminars sobre les excavacions arqueològiques a la basílica de Santa Maria de Ripoll, *Revista de Girona*, XXIV, 83, Diputació de Girona. Girona, pp. 223-270.

RIPOLL E., CARRERAS T. & NUIX J. M. (1982) Necròpolis de Santa Maria de Ripoll, *Excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers deu anys*, Generalitat de Catalunya. Barcelona.

RIU M. (1981) L'enterrament núm. 66 de Sant Sebastià del Sull i la seva peça de ceràmica grisa, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 2, pp. 213-219.

ROIG J., COLOL J.M. & MOLINA J.A. (1995) *L'església vella de Sant Menna. Sentmenat: del segle V al XX. 1.500 anys d'evolució històrica*, Ajuntament de Sentmenat.

VIVES E. (1990) *La població catalana medieval. Origen i evolució*. Ed. Eumo, Col·lecció Referències, 8, Vic.

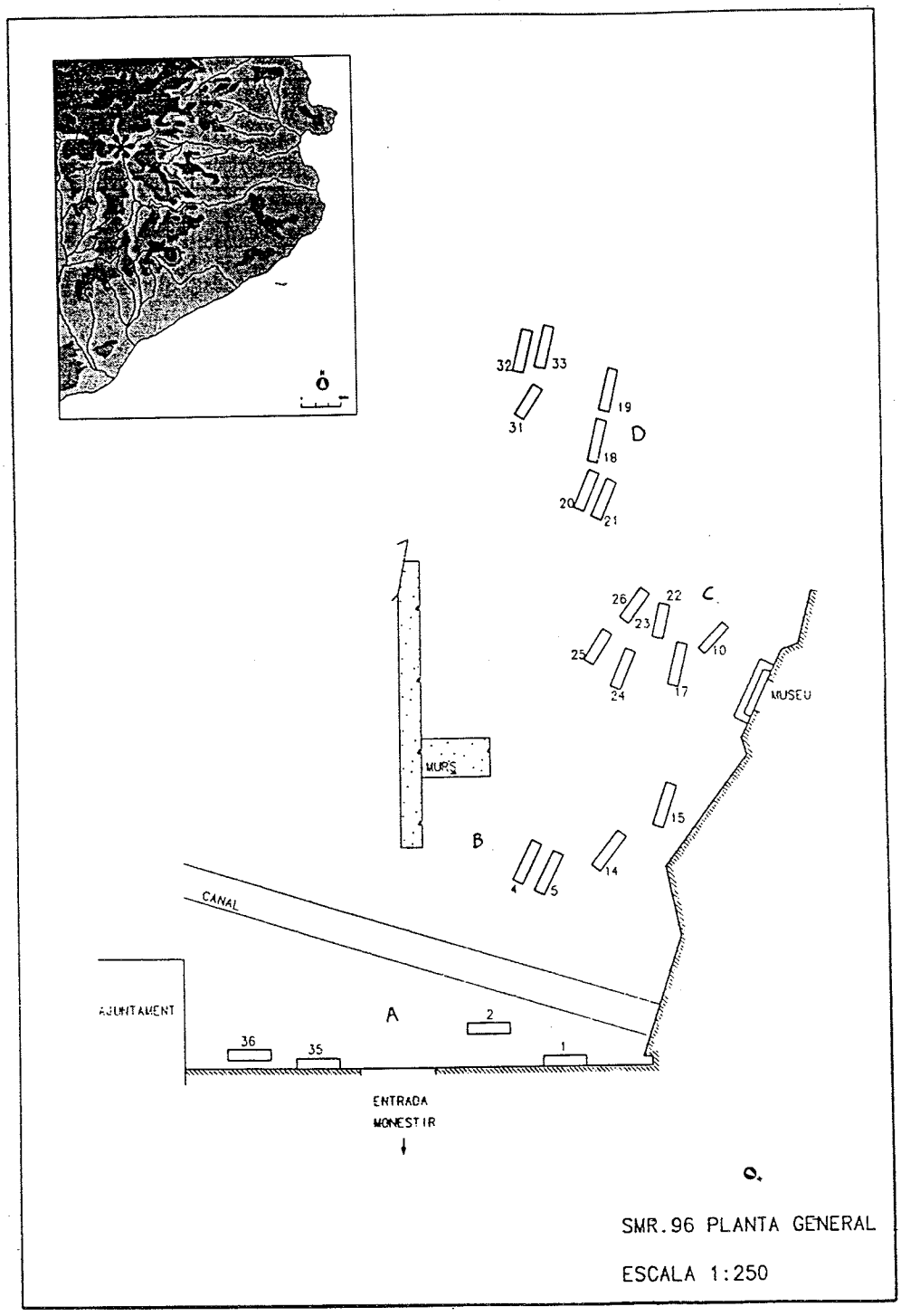

Fig. 1: Planta general de la intervenció, on es distingeixen els sectors A, B, C i D que responen a les diferents agrupacions d'estructures funeràries.

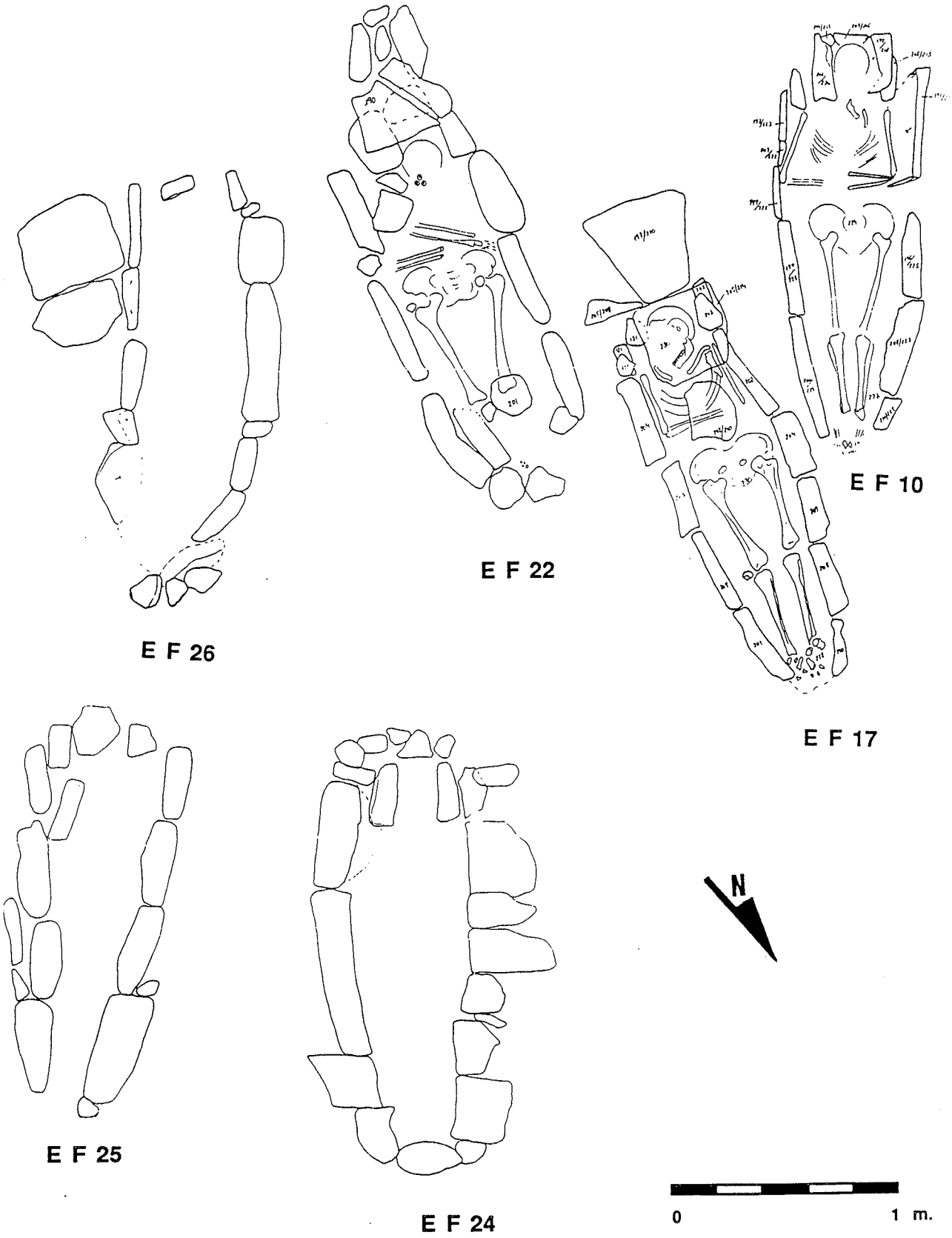

Fig. 2: Agrupació d'estructures funeràries del sector C. Podem observar la tipologia de caixa de lloses antropomorfa.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

INTERVENCIÓ A L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANT ANIOL DE FINESTRES (LA GARROTXA)

Joaquim ESTEBA

SITUACIÓ

Sant Aniol de Finestres és municipi de la Garrotxa, situat al límit de la Selva i el Gironès. A 415 metres d'altitud, comprèn l'alta vall de la riera de Llémena, accidentada per la serra de Finestres, entre les fosses de Santa Pau i Mieres al nord i nord-est, i les valls d'Hòstoles i de Llémena al sud-oest i sud.

Mapa: 295M781. Situació geogràfica segons les coordenades UTM: X: 465750; Y: 4660100.

JUSTIFICACIÓ

Els treballs arqueològics portats a terme entre els mesos de febrer i març de 1997 a l'església parroquial de Sant Aniol de Finestres s'inclouen dins el projecte de remodelació del temple per part del bisbat. Durant els treballs de restauració, aparegué un mosaic d'*opus signinum* amb decoració de tessel·les blanques irregulars a la zona de la capçalera, just per sota de l'altar, per la qual cosa els Serveis Territorials decidiren de fer-hi un estudi arqueològic.

LA INTERVENCIÓ

L'abastament d'aigua determina els llocs d'establiment dels grups sedentaris. La necessitat de disposar de reserves d'aigua de manera constant farà que es cerquin capes

freàtiques per a la realització de pous, junt a tota una sèrie de sistemes de captació inspirats, dins el món romà, en les intal·lacions ja conegudes pels grecs.

Al restaurant Can Tura de Sant Aniol, situat al marge dret de la carretera, un cop passat el pont, aparegué una estructura d'habitació en l'actual corral del mateix mas després que s'hi realitzessin unes obres d'arranjament del camí que condueix a les masies ubicades a l'est de la vall des del poble de Sant Aniol. Així mateix, al camp que hi ha sota el garatge de Cal Sastre, antic hostal de dalt del poble, varen aparèixer, a nivell superficial, tot un seguit de materials ceràmics, entre els quals destaquen la comuna ibèrica a mà i fragments d'àmfora, així com de fauna.

D'aquesta manera, cal considerar la possibilitat que la zona ja fos ocupada com a mínim amb anterioritat a la romanització i, per tant, no s'ha de guaitar la troballa efectuada a l'interior del temple cristià com a excepcional o aïllada.

Els treballs arqueològics es centraren en el presbiteri del temple, amb cinc fases d'ocupació i reformes documentades des d'època romana republicana fins als anys quaranta del nostre segle. Tanmateix, aquest treball s'enfocarà en les tres primeres, això és, des de final del segle II-principi del segle I a.C. al segle XI, amb un *hiatus* cronològic entre la primera i la segona fase.

Fase I

El forat que varen practicar els obrers a l'hora de treure l'altar va permetre que aflorés un mosaic d'*opus signinum* pel qual ens vam situar, sobretot per la tècnica emprada, en època romana baixrepublicana

Aquesta primera fase es caracteritza per una cambra o habitació rectangular d'uns 3,40 metres de llargada amb una orientació nord-est / sud-oest, de la qual només es conserva un parell de pedres del mur nord, unides en sec i sobre les quals s'entrega el paviment. Aquest és decorat amb tessel·les blanques irregulars de pedra calcària, amb alguna de negre, que ens data l'estructura des del segle II al segle I a.C. Aquestes tessel·les representen un motiu geomètric molt característic, definit per una retícula central de 2,60 metres de llargada, emmarcada per un meandre de greques de 42 centímetres d'amplada. Tenim un paral·lel a la Neàpolis d'Empúries, si bé és diferent en dimensions. Tot i que aquest darrer és més estilitzat quant al motiu, la decoració segueix el mateix patró. Entre les greques i el mur de la cambra hi ha un espai de mosaic llis de 38/40 centímetres d'amplada. Per tant, el motiu restaria centrat a l'estructura.

Estem davant de l'exemple de pavimentació de mosaic més antic del món romà, aspecte que ens documenta un nucli clàssic de població romana a la zona. Aquesta tècnica, molt arrelada a les ciutats, tot i que també són presents a tot el territori, s'ha de vincular amb l'arribada d'immigrants itàlics a partir del darrer quart del segle III a.C. En aquest sentit, només cal observar les nombroses inscripcions llatines que es distribueixen sobre algun d'aquests paviments.

En qualsevol cas, la distribució del mosaic durant els últims segles de la República i l'època Augustea és un fenomen eminentment urbà encara que es comença a constatar el seu desenvolupament en algunes *villae* o establiments marcats per una forta impromta comercial de l'extraradi de la ciutat, en àrees amb una població romana molt nombrosa o molt romanitzada.

Molts dels *opus signinum* estan destinats a cambres especialitzades com magatzems o dipòsits sobretot per la impermeabilitat que confereix la seva superfície, tot i que, d'altres exemples estan situats en habitacions de caire privat i, en aquests cassos, decorades. Si bé en un primer moment els motius decoratius són de caràcter senzill, basats en filades de tessel·les distribuïdes a intervals regulars, reticulat, etc, característics a final del segle II o molt a començament del segle I a.C. A mesura que s'avança cap al canvi d'Era, assoleixen major complexitat i riquesa ornamental. Ara bé, aquest tipus de pavimentació és més difícil de constatar en edificis públics, si bé aquest és, creiem, el cas que aquí ens ocupa (Ramallo, 1985, p. 46).

L'existència d'un llac subterrani a pocs metres vers l'oest (d'on s'extreu, actualment, l'aigua embotellada de Sant Aniol), així com el naixement d'un dels afluents de la Llémena a pocs metres cap al sud, just a l'entrada del poble, ens porta a considerar que estem davant d'un santuari dedicat, en aquest cas, a les nimfes o donzelles que habiten els camps, els boscos i les aigües. La seva situació sobrealçada respecte de la vall, així com el fet d'ocupar el mateix espai sagrat on s'ubicarà en segles posteriors un temple cristià, ens ajuda a ratificar la hipòtesi que es tracta d'un *sacellum*, edifici que representaria la supervivència d'aquest vell culte de les aigües.

Aquests santuaris comprenen una capella, una cova o un dipòsit o bassa dins la qual brollaria una font i que formaria part del mateix ritual, elements que, a Sant Aniol de Finestres, no es poden documentar a nivell estructural.

S'han constatat molts "santuaris de les aigües" o temples, ja siguin urbans o no, que disposen de fontanes, cisternes (vegeu l'*Asklépeion* emporità), o banys a l'entrada per tal de fornir d'aigua els oficiants per a les lustracions rituals obligatòries o bé per rentar-se les mans durant el culte. La presència de la font a l'interior del recinte, doncs, no és una qüestió obligatòria (Aupert, 1991, pp. 185-192).

D'aquesta manera, suposem que l'ablució es faria, en el cas de Sant Aniol, al mateix naixement que resta més al sud, ja davant del temple, i aquesta purificació es representaria de manera simbòlica. Ara bé, la presència d'algun tipus de receptacle per a l'aigua davant mateix del *sacrum* de Sant Aniol no és una qüestió a ometre ja que els diferents estudis geològics realitzats a la zona han establert que hi passava aigua subterrània provinent del llac.

Fase II

La segona fase està definida per la primera estructura del temple cristià, documentada cronològicament a partir de les fonts escrites. Aquesta s'esmenta en un privilegi de Carles el Simple, datat l'any 922 i en el qual s'indica que va ser donada, segons disposició testamentària, a la seu gironina. Per tant, tenim la primera església cristiana de Sant Aniol de Finestres datada, com a mínim, i a falta de material arqueològic que ens pugui precisar més aquesta cronologia, de la primera meitat del segle X. Així doncs, es constata un hiatus entre l'estructura romana i la nova fase.

El nou temple, tal com indica la litúrgia cristiana, pren una nova orientació, est-oest, amb la qual cosa, a la banda de ponent, el mur de tancament talla part del mosaic republicà de la primera fase. Aquest mur, de 72 centímetres d'amplada, de pedra unida amb calç, defineix la paret mestra respecte de l'estructura o mur absidiat pròpiament. Es tracta d'una capçalera d'absis de mig punt allargassat, la construcció de la qual implica l'espoli dels murs que restaven de la cambra pertanyent al santuari romà. D'aquest procés tenim evidències en el robatori d'una part del mur nord efectuat a través de la rasa (practicada directament sobre l'argila natural), del mateix i el successiu reompliment definit per una composició de llims, barrejada amb calç i pedres, així com algun fragment d'*opus signinum*. El tram sud de la capçalera del temple no el tenim documentat ja que, segons l'orientació que pren l'estructura, segueix per sota de la sagristia, la qual, per falta de temps, no es va poder excavar en la seva totalitat.

El nivell de circulació de la construcció cristiana podria tenir la mateixa cota de l'*opus signinum* constatat per a la seva reutilització. Aquest fet es ratifica per l'aparició d'un

fragment de greca clavat enmig de la retícula amb una intenció clara de seguir la mateixa direcció que aquella (vegeu la planta del mosaic). Tanmateix, no apareix la impromta de l'altar d'una manera molt clara. Per tant, hom pot pensar que la pavimentació d'època romana hauria servit com a nivellació per a la cota de circul·lació de l'església encara que, i tenint en compte que els altars en els temples de mitjan segle X apareixen contra la paret del fons de l'absis o lleugerament avançat (cal tenir present que en aquesta època la litúrgia es feia d'esquenes als creients), i, essent precisament en aquesta banda on el mosaic no té continuació, podria molt bé considerar-se que aquest fos l'emplaçament original de l'altar.

Si observem la seva disposició sobre el terreny i prenem com a referència l'estructura del segle XI, observarem com els fonaments del temple del X es desvien més cap a l'eix est-oest respecte de la segona (segle XI). L'art del primer romànic (o finals del preromànic) es caracteritza, sobretot, per ser un moment de tempteig, determinat per la topografia del lloc. D'aquesta manera, la desviació de l'absis cap a la dreta, obeeix a raons pràctiques d'aprofitament del terreny.

Estem davant d'un moment social òptim després de la ruptura de dependència del regne carolingi, amb el successiu repoblament, tot i que lent i desigual, a àmplies àrees del país junt a un desvetllament econòmic que es tradueix en una munió de petites edificacions religioses o reedificacions, generalment rurals. L'emplaçament de l'església del segle X directament sobre un santuari pagà s'ha d'interpretar com una victòria de la nova religió respecte d'aquella gentil.

Fase III

A partir del segle XI l'església sofreix una sèrie de reformes que, a nivell estructural, afectaran la construcció del segle X. Les alteracions produïdes durant la nova centúria per la desvinculació gradual dels comtats catalans respecte de la monarquia franca i la compartimentació dels territoris musulmans després de la desmembració del califat són clarament perceptibles en el camp de l'arquitectura. Malgrat aquest clima, contradictori a simple vista, l'augment de riquesa i de població es tradueix en un augment del nombre de llegats amb diners en efectiu als monestirs i esglésies en construcció i renovació, així com d'edificis civils.

Els sentiments religiosos que semblen emergir porten als comtes a aixecar nous monestirs, a renovar temples parroquials o bé a construir-ne de nous. És en aquest clima

quan comencen a estendre's els nous estils, importats encara que renovats amb la vella tradició artística del país.

Una d'aquestes tendències està constituïda per l'arquitectura de filiació llombarda (o d'estil llombard, classificat per Josep Puig i Cadafalch com el primer estil romànic), amb les característiques lesenes i arcuacions cegues que decoren l'exterior de l'edifici, sobretot la part posterior de l'absis.

A nivell arqueològic, tota aquesta sèrie de reformes es constaten, sobretot, en l'ampliació de l'espai amb el que això comporta. Si bé moltes esglésies dels segle IX-X varen ser transformades en època romànica, Sant Aniol s'aproxima més en el cas documentat a la capçalera de Bellcaire d'Empordà. A l'hora de realitzar les diferents reformes i/o reconstruccions, es mantenen aquelles estructures preromàniques englobades en els interiors de les noves edificacions per ésser, posteriorment, espoliades o destruïdes. Així, veiem que part del mur 120 (corresponent a l'absis del segle X), es troba per la seva banda nord, just a l'alçada d'on aquest s'entrega al mur de tancament. La nova fonamentació (definida per un aparell de pedres irregulars, de diferent mida unides amb morter de calç i amb d'altres molt més petites que actuen com a falcates), queda ampliada vers el nord cobrint part del mur de tancament (MR-123), de la capçalera del temple del segle X, així com del mur absidiat 120.

Per la seva banda sud, els fonaments tallen l'extrem del mur 123 tot i que no queda clara la seva posició respecte del mur 120 ja que, com hem dit més amunt, aquest continua per sota de l'actual sagristia.

Una vegada tenim els fonaments, sobre els quals s'aixecarà la nova construcció, definida per un aparell de carreus petits, ben escairats i allargats, observem com la cota de circulació puja el seu nivell respecte del que serà la nau.

El punt de referència d'aquest nou anivellament continua essent el paviment romà d'*opus signinum*. Sobre aquest s'entrega una capa de calç molt dura i de gruix variable (entre 2 i 12 centímetres). Aquesta preparació de calç cobreix l'estructura del temple del segle X així com bona part de la fonamentació pertanyent al segle XI. A partir d'aquí es realitza la preparació pròpiament sobre la qual s'assentarà el nou paviment, a base d'un empedrat que cobrirà tota aquesta preparació de calç anterior, el mosaic republicà i les fonamentacions.

Aquest empedrat es complementarà amb una capa de sorra amb pedres de mida petita barrejades pel costat est i amb un morter de calç poc compacte per l'oest.

Aquesta preparació queda completament coberta per una nova capa de calç, també molt compacta i que sembla que es tracta de la darrera preparació del paviment pròpiament dit, és a dir, l'anivellament de la preparació (l'empedrat), sobre la qual s'assentarà el nou paviment i que tindria la mateixa cota que l'actual nau de l'església. D'aquesta nova pavimentació no tenim cap indici a excepció d'un pedaç molt petit d'argila cremada i que podria correspondre a aquest nou sól.

A partir d'aquest moment no tenim cap constància arqueològica ni documental respecte del temple cristià. A partir del segle XIV, *Sancti Andeoli* apareix esmentada en el *Llibre Verd* del capítol de Girona formant part del terme del castell de Finestres juntament amb les parròquies de Santa Maria de Finestres, Santa Maria de Santa Pau, Sant Esteve de Llémena i Sant Andreu de Sobre-roca, així com el veïnat de les Medes.

Ja en el primer quart del segle XV, tota aquesta zona es veurà afectada per una sèrie de terratrèmols i la consegüent ruïna de moltes edificacions, tant civils com religioses. Al llarg de l'any 1432, els diferents delegats episcopals recorreran un total de 407 esglèsies, on 77 prendran alguna anotació. Entre aquestes hi ha les que fan referència a Sant Aniol de Finestres, escrites per Juan Casanovas, declarada *maiore parte postratam*, és a dir, no apta per a la realització del culte. A partir d'aquest moment, l'església serà objecte de noves reformes i canvis d'estructura fins a l'actualitat.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1984) *Catalunya Romànica*, IV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 315-316.

ABAD L. (1989) El mosaico romano en el País Valenciano: los mosaicos de *Opus signinum*, *Mosaicos romanos, Actas de la I Mesa Redonda Hispano-Franca sobre Mosaicos Romanos,* Madrid, pp. 159-167.

AUPERT P. (1991) Les thermes comme lieux de culte, *Les Thermes Romains, École Française de Rome*, 142, Roma, pp. 185-192.

BARRAL X. (1981) *L'Art Pre-romànic a Catalunya,* Barcelona.

BOLÓS M. del (1964) La Garrotxa, *Geografia de Catalunya,* Barcelona, pp. 385-408.

CASAS J. & NOLLA J. M. (1984) *Carta Arqueològica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

FONTSERÉ E. & IGLÈSIES J. (1971) *Recopilació de dades sísmiques de les Terres Catalanes entre 1100 i 1966*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona.

JUNYENT E. (1975) *Catalunya Romànica. L'arquitectura del segle XI*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

JUNYENT E. (1983) *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del Romànic*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

RAMALLO S. (1985) *Mosaicos romanos de Carthago Nova (Hispania Citerior)*, Consejería de Cultura y Educación de la Comunidad Autónoma, Murcia.

RAMALLO S. (1989) Nuevos mosaicos en el área de Cartagena, *Mosaicos romanos, Actas de la I Mesa Redonda Hispano-Franca sobre Mosaicos Romanos,* Madrid, pp. 67-83.

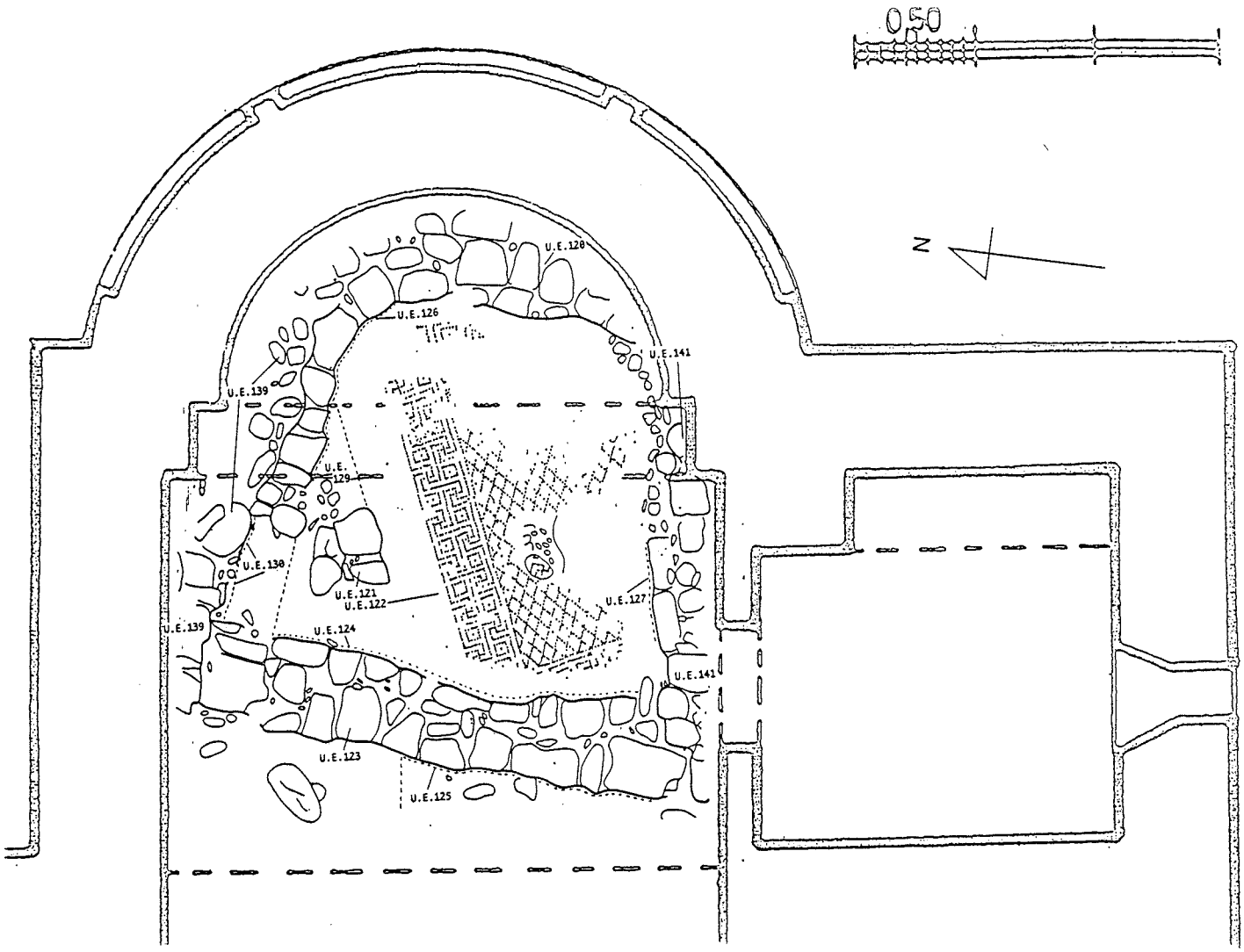

Fig. 1: Planta general corresponent a la primera i segona fases.

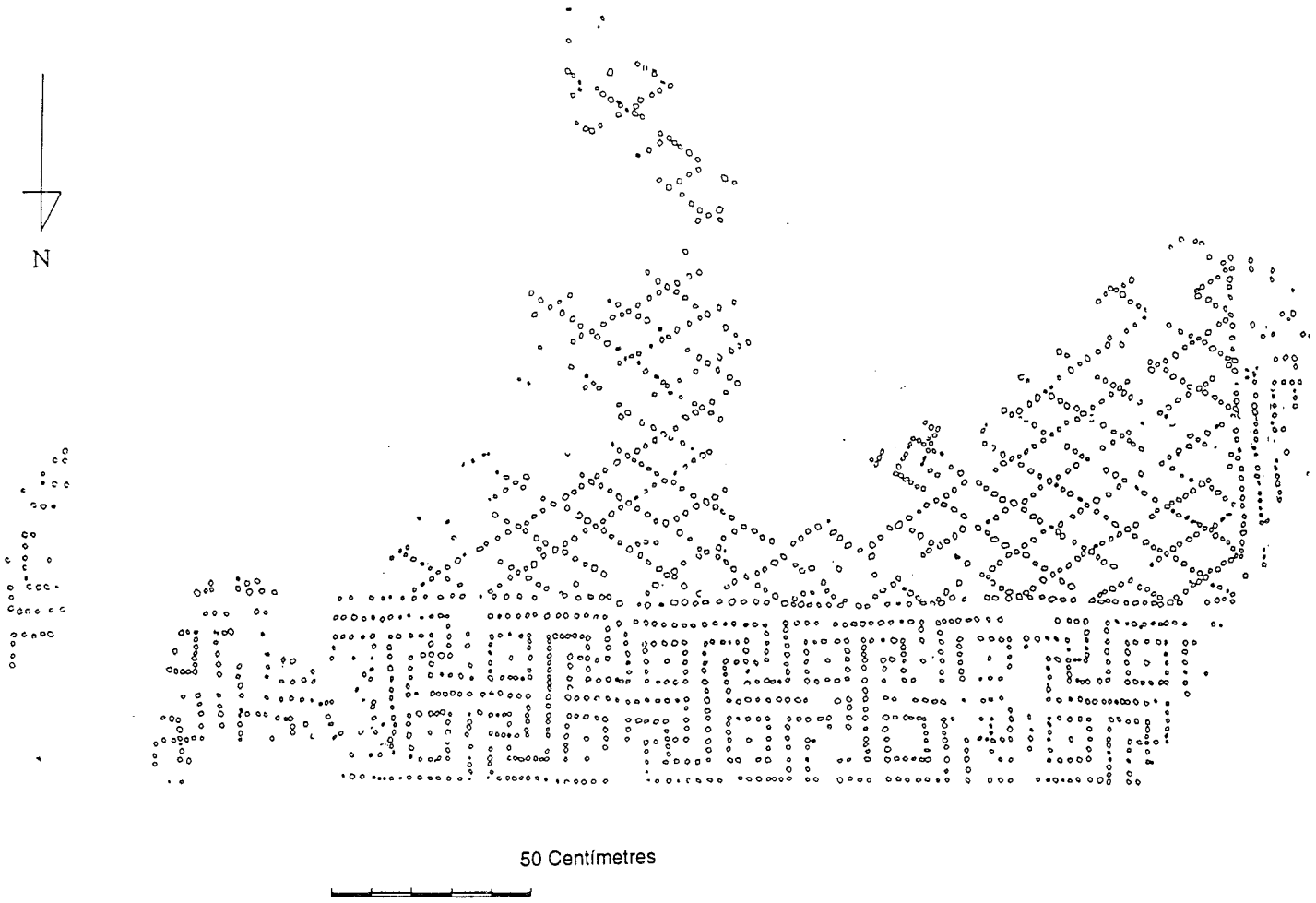

Fig. 2: Mosaic d'*opus signinum* amb decoració geomètrica a base d'un meandre de greques amb quadres intercalats que emmarca una retícula central de rombes irregulars fets amb tessel·les blanques -i una de negre-. Aquest estil és característic dels segles II-I a.C.

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A SANTA EUGÈNIA DE SAGA (GER, LA CERDANYA)

Sara ALIAGA

L'església de Santa Eugènia de Saga es troba situada al llogaret de Saga (Ger, La Cerdanya), actualment ocupat per tres masos, al nord-est de Ger. La parròquia de Saga apareix esmentada en l'acta de consagració de la Seu d'Urgell (segle X). Fou una possessió de l'abadia de Sant Miquel de Cuixà. Arquitectònicament és remarcable la seva senzillesa amb una única nau capçada per un absis semicircular amb finestra central del segle XI i reformada en el XII i un frontispici modern de petites dimensions. No obstant, la portalada, situada al mur meridional, construïda en marbre rosa d'Isòvol, presenta arquivoltes i està profusament esculturada.

L'any 1991, amb motiu de les primeres accions per restaurar-la, membres del Servei d'Investigacions Arqueològiques de Girona feren un petit sondeig a l'exterior de l'absis, on aparegueren dues tombes de lloses, la fonamentació de l'absis i un mur relacionable, possiblement, amb una antiga sagristia.

Al novembre de 1996 es van dur a terme dos sondeigs a l'interior de l'església, amb motiu del projecte de pavimentació definitiva per part de la Diputació de Girona. Aquesta institució va cofinançar els treballs amb el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

El primer sondeig, realitzat a l'absis, va posar de manifest l'existència, sota el paviment del segle XII, de tres estructures d'enterrament antropomorfes retallades al subsòl. La direcció de les tres era est-oest amb el cap a ponent. La que es localitzava més a llevant conservava les restes d'una dona adulta, la tomba situada al centre corresponia a un individu infantil i la tercera aparegué buida. El poc material arqueològic exhumat i les característiques de les estructures semblen situar-les entre els segles IX i X. Petits

sondeigs dins d'aquest demostraren que les estructures estaven retallades en el subsòl natural (argiles terciàries) i que el nivell freàtic era molt proper, atès que van ser coberts per l'aigua. Tanmateix, a nivell estructural va aparèixer un absis semicircular anterior a l'actual també romànic i la fonamentació de l'absis (60 cm amplada).

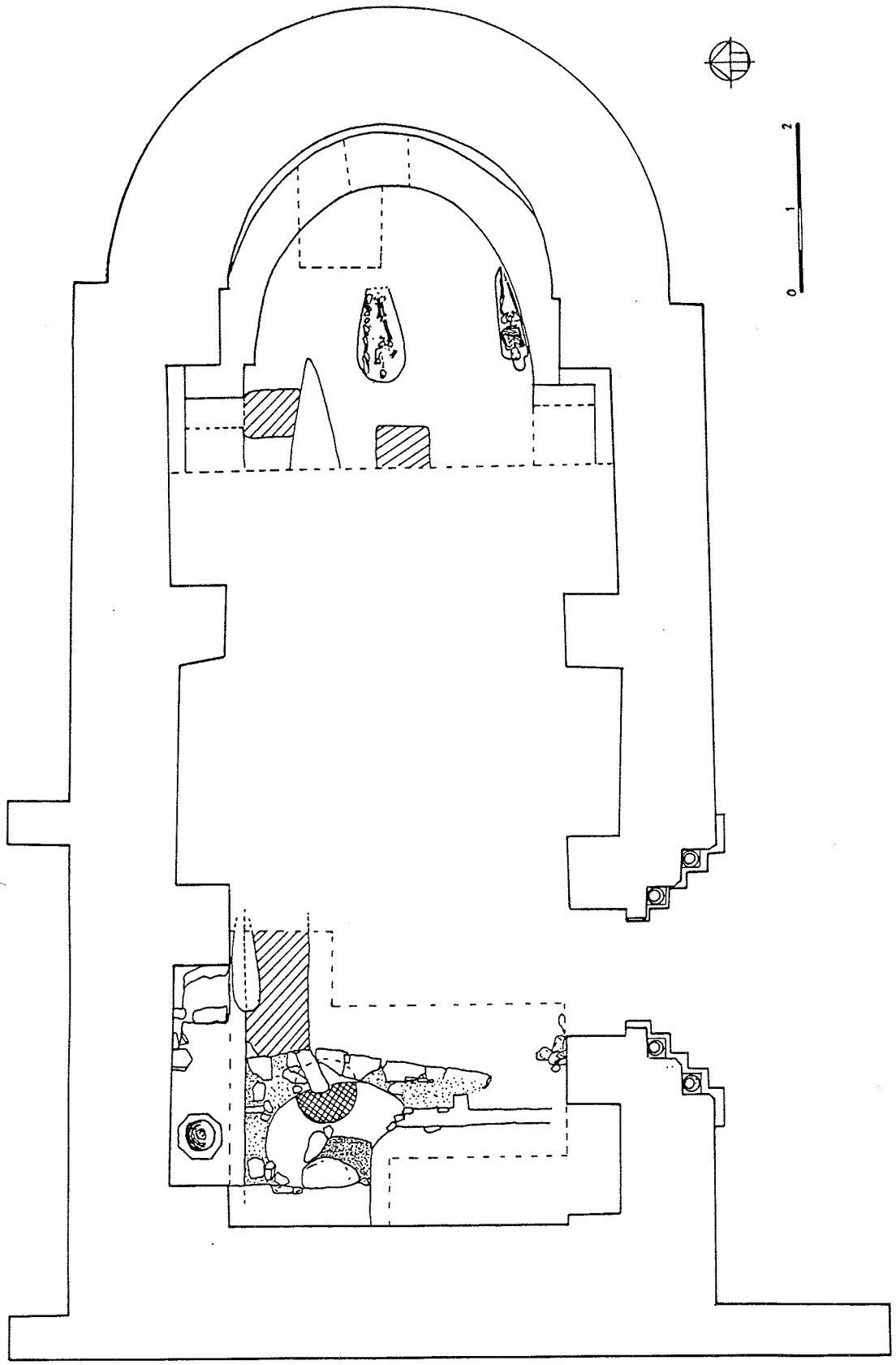
El segon sondeig s'obrí a la paret de tramuntana, a l'alçada de la porta. Aquí va aparèixer, en un primer nivell, una estructura d'enterrament antropomorfa i un mur paral.lel al mur de ponent. En un segon nivell aparegué una fossa rectangular buida, així com una sitja colmatada amb pedres, creiem que de l'època de funcionament de l'església romànica que no va poder ser completament excavada en trobar-se plena d'aigua.

CONCLUSIONS

Els sondeigs realitzats posen de manifest que l'església de Santa Eugènia de Saga descansa directament sobre el subsòl original d'argiles, el qual ocasionà al llarg del temps els problemes visibles de manteniment de l'estructura de l'església atès que el nivell freàtic és molt a prop de la seva fonamentació.

L'excavació de l'absis demostra que n'existí un de semicircular anterior sobre el qual descansa l'actual que és fruit de reestructuracions interiors de l'església en el segle XII.

Les estructures d'enterrament semblen datar-se, per la morfologia i els escadussers fragments ceràmics apareguts, als segles X-XI, en un moment anterior al de la construcció de l'actual església romànica i indica l'existència d'un edifici anterior desaparegut.

Planta general de l'excavació.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CENTRE HISTÒRIC DE BESALÚ (LA GARROTXA): CARRER DEL PORTALET, CARRER DEL PONT VELL, CARRER MAJOR, CARRER TALLAFERRO I CARRER DE LA DEVESA

Cesc BUSQUETS
Montse FREIXA[1]

La importància històrica i patrimonial que presenta el nucli antic de la vila de Besalú no ha estat mai posada en dubte, ans el contrari. Ara bé, la seva importància com a jaciment arqueològic en potència encara no havia estat del tot demostrada. Si més no, només ens hem de capbussar en la història de les investigacions que s'hi han realitzat per tal d'observar com l'arqueologia ha estat -i és- una de les assignatures pendents per conèixer molt més profundament l'evolució històrica de la vila que va ser capital d'un extens comtat.

Els pocs treballs arqueològics que s'han dut a terme fins ara han ajudat pràcticament només a documentar més profundament l'època medieval a Besalú, època força coneguda ja a partir de la documentació escrita, recurs que la historiografia ha utilitzat tan bé per explicar l'evolució històrica d'aquest comtat. Ara bé, creiem que per tal d'arribar a conèixer més profundament les arrels i el substrat a partir del qual s'originà i s'erigí Besalú com a capital de tot un ampli territori, l'eina a utilitzar només pot ser la metodologia arqueològica (a causa de la manca gairebé absoluta de documents escrits d'aquestes èpoques), amb la qual també podrem arribar a comprendre més profundament la vida quotidiana que ha existit a Besalú al llarg dels temps.

Així, aquest present treball vol donar a conèixer els primers resultats obtinguts en quatre intervencions arqueològiques realitzades darrerament en el centre del nucli antic de la vila. Amb això, pretenem que es reflexioni sobre els resultats que s'hi han obtingut i hom

[1] Voldríem agraïr la col·laboració en la redacció d'aquest article de Marta Fàbregas.

s'adoni de l'avanç en el coneixement històric que es pot aconseguir amb l'arqueologia, si existeix la voluntat de planificar-ne una sèrie d'intervencions, ben organitzades metodològicament, que evitin que es destrueixi o s'ignori el patrimoni cultural existent en aquest jaciment tan peculiar i interessant com és Besalú.

Les intervencions a què ens referirem s'han dut a terme al carrer del Portalet, al carrer Pont Vell, al carrer Major, al carrer Tallaferro i al carrer de la Devesa.

L'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER DEL PORTALET

Aquesta actuació es realitzà amb motiu de la pavimentació del carrer del Portalet. Es portà a terme durant els mesos de novembre i desembre de 1996 i fou dirigida per Montserrat Freixa. L'àrea d'actuació es dividí a efectes tècnics en dos trams: el primer anava quasi des de l'inici del carrer (des de la plaça Major) fins a trobar la muralla per la banda de riu (direcció nord-sud); i el segon tram, des d'aquest punt i fins Sant Julià, discorrent paral·lel al riu Fluvià (direcció est-oest).

Primer tram

El tram més interessant és el primer, on es documentaren les fases successives d'ús del carrer i que foren en total tres.

Primera fase

La primera fase, cronològicament parlant, es correspon a la darrera fase de pavimentació del carrer. És datable d'època contemporània i està configurada per la construcció d'una claveguera que corre adossada al mur oest (mur de la Cúria) i que en part rebenta el paviment més antic, el consegüent aixecament del nivell format per material i terra i tot això cobert pel darrer paviment sobre el qual es circulava.

Segona fase

Anteriorment, el nivell de circulació venia determinat per un paviment (que no s'ha trobat en molt bon estat de conservació) al qual van associades també la corresponent preparació i una claveguera subterrània que corre pel mig del carrer (rebentant en aquest cas un paviment més antic d'època medieval). La datació d'aquest segon paviment és d'època moderna (segles XVI-XVIII) tal com ens constata el material ceràmic.

Un dels aspectes més interessants és que en aixecar el nivell per posar-hi el paviment d'època moderna, aquest afectarà directament l'arc del carrer, i en provocarà l'aixecament de la volta a fi de poder circular-hi com es venia fent anteriorment. A partir de l'observació de les estructures associades als elements de l'arc, en aquesta nova fase veiem que es construeix un nou mur que continua la línia del mur que discorre per la banda est del carrer (existent ja en època més antiga), perllongant el límit en direcció nord i es pot observar, a més, que les noves estructures van lligades a la base de les façanes actuals.

Interpretem això com l'evidència arqueològica d'un possible creixement de la vila de Besalú cap aquesta zona, o si més no, una remodelació urbanística de l'esmentat sector.

Tercera fase

La fase més antiga correspon de nou a un paviment i la seva preparació assentada sobre el terreny natural (format per la terrassa al·luvial). Aquest empedrat també està afectat per la construcció de la claveguera d'època moderna i moltes de les pedres que el formen han desaparegut. Tipològicament és diferent als anteriors, està fet amb pedres de dimensions més reduïdes i lligades amb morter de calç. Aquest paviment es relaciona amb la construcció del primer arc del Portalet i amb la primera fase del mur de la banda est del carrer, i tots dos formen part d'una mateixa unitat constructiva datable d'època medieval.

Segon tram

Pel que fa al segon tram del carrer (que discorre paral·lel al Fluvià) i sobre la terra verge de la terrassa fluvial, ha aparegut un estrat amb material d'època medieval que no es pot associar a cap estructura, només a estrats irregulars dels quals no es pot donar cap interpretació funcional. L'única evidència estructural del tram és una cisterna amb un reompliment de material datable de finals del segle XIX, inicis segle XX, que queda amortitzada (o coberta) per un paviment que estava a la vista fins al moment de la intervenció i paral·lelitzable al paviment d'època contemporània (núm. 1) del tram 1.

Per altra banda, també disposem de documentació escrita: un document del 30 de desembre del 1447 en què es fa referència a la reparació de les muralles del nucli després dels terratrèmols del 1427-1428. L'aspecte més interessant del document és que traça un recorregut des del portal de "Rocafort" en sentit de les agulles del rellotge i documenta un mur "prop de la boca del Ganganell", una torre "prop de l'anomenat portal d'en Closes" i un mur des d'aquest portal "fins al portal de la *Scola* dels jueus". A través d'aquestes dades i d'un estudi més aprofundit en els arxius, podrem tenir més coneixement de com

funcionava tot el carrer: de les cases i del portal que es citen i així podrem reconèixer l'actual ubicació dels llocs dels quals parla el document.

Així doncs tot el treball arqueològic ha estat molt positiu ja que ha permès posar al descobert i interpretar tot un seguit de restes que ens permeten una millor interpretació del carrer i del portal anomenat del Portalet.

L'EXCAVACIÓ EN EL CARRER DEL PONT VELL I EL CARRER MAJOR

Aquesta actuació arqueològica vingué motivada per les obres d'instal·lació de les conduccions de gas natural en aquests dos carrers del nucli antic de Besalú. Aquests treballs es portaren a terme durant els mesos d'octubre i novembre de 1996 i foren dirigides per Cesc Busquets.

Les tasques arqueològiques que se'n derivaren es limitaren a realitzar un seguiment de les obres a mesura que s'anaven obrint les rases necessàries per a la gasificació. Aquestes rases mesuraven uns 60 cm d'amplada per uns 80 cm de profunditat. En aquells punts on apareixien indicis arqueològics, aquests tan sols es documentaven (tant les estructures com els materials), i no es realitzava enlloc una veritable excavació.

Ara bé, malgrat tot això, les troballes arqueològiques foren prou destacables i interessants, i es localitzà tot un seguit d'estructures i nivells datables de diverses èpoques (des de la Romana fins a l'època Moderna).

Carrer del Pont Vell

Les obres de gasificació afectaren la totalitat del carrer de Pont Vell, és a dir, des del pont Romànic fins a la plaça de la Llibertat (d'est a oest). S'hi realitzà una rasa principal, a la banda de les façanes més meridionals del carrer (les del costat del Fluvià) i un seguit de petits brancals transversals. Aquest carrer es pavimentà durant la dècada de 1960 a base de petits còdols lligats amb formigó. La preparació d'aquest paviment té una fondària d'uns 60 cm i des d'aquest punt les rases només s'aprofundiren uns quants cm més. Els resultats arqueològics, però, foren molt positius en localitzar-se tot un seguit d'estrats i estructures:

1. En el carreró del Pont Vell, un petit carrer transversal del carrer principal, situat just a redós del pont, s'hi trobà un important mur format per carreus de calcària de dimensions considerables, tallats i desbastats lleugerament per alguns de les cares i lligats amb morter de calç blanc. Només es pogué documentar part de la seva planta, però se'n desconeix l'amplada real, ja que la rasa mesurava un metre i el mur per la seva banda oest era continuava. Tampoc poguerem saber l'alçat que conservava.

Els estrats que cobrien aquesta estructura - i per tant l'amortitzaven- donaren un material aqrqueològic de cronologia molt moderna (sobretot ceràmica vidriada). Ara bé, la factura tan depurada que presentava el mur i la seva tècnica constructiva, fan que el considerem d'època medieval, sense poder-ne concretar més la cronologia.

Podria tractar-se, per la solidesa que presentava, d'alguna part estructural del pont Vell de Besalú, ja que coneixem per documentació que s'anà reformant al llarg dels segles i que originalment tenia més arcs del que ara es veuen.

2. En el carrer del Pont, entre el carrer de la Baixada del Pont i la placeta de l'Abat Oliba, es localitzà una altra estructura just en el tall de la rasa. Per tant, només en coneixem l'alçat, però no la planta. Es tractava d'un mur fet de filades (se'n conservaven tres) de carreuons molt ben escairats i desbastats, lligats amb un morter de calç. No existia cap estrat arqueològic associat en aquesta estructura, però pel tipus de parament que presentava podria datar-se de l'època medieval o baixmedieval. Es tractaria d'un mur pertanyent a part d'una façana d'alguna casa d'aquestes èpoques.

3. Al llarg de tota la rasa principal es detectaren diferents estrats d'època Moderna, els quals no es van poder interpretar a causa de la manca d'estructures que s'hi relacionessin.

4. En una de les rases transversals, situada a davant del carrer de la Miqwé, s'hi trobà un nivell de carbons i cendres, barrejats amb argila marró. Aquest estrat no contenia cap material arqueològic, cosa que ens fa molt difícil poder donar una cronologia concreta a aquest possible nivell d'incendi.

5. Aproximadament a partir de l'alçada del carreró dels Jueus i fins a la part més meridional del carrer del Pont, va aparèixer una important seqüència estratigràfica relacionada amb estructures arqueològiques. Es tractava dels diferents nivells del paviment del carrer. En primer lloc, es documentà un paviment format per un nivell de calç i terra batuda, datat del segle XIX. Aquest, cobria un altre nivell de pavimentació

construït a base de rierencs lleugerament escairats de forma rectangular i colocats verticalment, datable dels segles XVII-XVIII.

Aquest darrer paviment en cobria un tercer molt més antic. El localitzàrem pràcticament en l'angle que fa el carrer del Pont per dirigir-se cap a la plaça de la Llibertat, en un punt on l'amplada de la rasa del gas s'amplià fins gairebé a 1'2 m. I va ser per aquest motiu que fou el paviment del qual es pogué detectar un tram més extens. Estava fet també, a base de rierencs, de mida més petita i allargassats, sense escairar i colocats en forma vertical. La disposició en què estaven colocats els rierencs no era fortuïta sinó que responia a la idea de realitzar dibuixos geomètrics mitjançant cercles entrellaçats. Aquest paviment es recolzava sobre el terreny natural, per tant era el més antic que es conservava. Associat a ell, es va documentar una clavaguera, de secció en forma de caixa i feta de pedres, que devia funcionar contemporàniament al paviment.

Es localitzaren alguns fragments de ceràmica (grisa medieval) en el rebliment dintre la clavaguera, que daten aquesta i el paviment a l'època medieval. A més, per la tècnica constructiva que presentava la pavimentació, podem afirmar que es tractaria del nivell de carrer dels segles XIII-XIV.

També associat a aquest darrer paviment trobàrem una altra estructura. Es tracatava d'un mur del qual documentàrem part de la seva planta i del seu alçat. Estava bastit amb pedres molt ben escairades i llises, lligades amb abundant morter de color rosat. Tenia una banqueta de fonamentació, construïda a base de dues filades que sobresortien uns centímetres del parament exterior. Es tractaria, doncs, d'un angle de la façana exterior d'una casa que funcionaria amb el paviment medieval i, per tant, la fundació del qual s'ha de datar del mateix moment, és a dir, als segles XIII-XIV.

Carrer Major

L'altre carrer del centre històric de Besalú que quedà afectat per aquestes obres d'instal·lació del gas natural fou el tram més sud-est del carrer Major, fins a la plaça de la Llibertat. Es realitzà una sola rasa principal, quasi bé en el centre del carrer i de mesures molt semblants a les anteriorment descrites. El paviment del nivell actual del carrer està format per una capa no gaire gruixuda de formigó i, per contra del que es podia pensar en un principi, el seu subsòl està pràcticament sense tocar. Aquest fet provocà que amb l'obertura de la rasa es posessin al descobert nombroses restes arqueològiques, totes elles adscrites curiosament al període romà.

Així, el seguiment arqueològic donà uns resultats molt positius, ja que es documentaren de nord-oest a sud-est tot un seguit d'estructures i nivells arqueològics. Ara bé, les especials característiques de la intervenció fan que sigui impossible donar una interpretació (funcional, espacial...) d'aquestes troballes i només podem descriure'n les característiques constructives i emmarcar-les en el seu context històric, sense poder aportar gaires més dades:

1. En els primers 3'5 m es localitzà un mur que ocupava pràcticament la totalitat de la rasa (d'uns 60 cm d'amplada), i se'n desconeix la seva planta original. Tampoc pogérem saber l'alçada que conservava, ni la seva orientació. Estava bastit amb pedres rierenques, col·locades en sec. S'hi associava un nivell arqueològic que no s'excavà totalment.

2. Més endavant, es documentà un altre fragment de mur (amb una llargada d' 1'6 m), de característiques diferents a l'anterior. Aquest, estava construït amb blocs de pedra local, col·locats formant filades i units amb un morter de calç blanca. En desconeixem la planta, l'alçat i l'orientació original. Associat a ell apareixia un nivell arqueològic, a la part oriental de la rasa, que semblava un possible paviment de calç o guix (no s'excavà).

3. Més cap al sud-est, es localitzaren tot un seguit de murs durant 7 m, que ocupaven tota l'amplada de la rasa. Aquest fet, impossibilità el poder determinar la direcció que portava cadascun d'ells, la seva planta o el seu alçat original. Les característiques tècniques que presentaven eren molt similars a les de l'anterior mur descrit. Els pocs nivells arqueològics que poguérem individualitzar semblaven indicar-nos que estàvem davant d'uns estrats d'enderroc (tègules col·locades planes...).

4. Just al centre del carrer Major es trobà un altre tram de mur d'uns 3 m, de factura diferent als anteriors. Estava bastit amb pedres més ben desbastades i se'n veien unes quatre filades d'alçària. Associat a ell, es localitzà part d'un paviment d'*opus signinum* i un estrat format per tègules i fragments de ceràmica i àmfora molt ben col·locats.

5. en els darrers 8 metres de la rasa, en el carrer Major, abans d'arribar a la plaça de la Llibertat, es detectaren dos nous fragments de mur, el darrer dels quals anava relacionat amb una clavaguera, també d'època romana. Estaca construïda a base de lloses planes, formant una secció en forma de caixa i lligades amb morter de calç. El seu fons era també de calç i presentava una preparació a base d'un nivell de pedruscall.

El material arqueològic que s'exhumà en tota aquesta actuació fou prou abundant i és gràcies a aquest que podem datar, almenys aproximativament, els moments d'abandonament i d'ús de les estructures localitzades. Així, foren els materials ceràmics els més representatius i dintre d'aquest grup les següents classes: àmfores africanes, àmfora Almagro 51, àmfores tarraconeses (sobretot Pascual 1), ceràmica de parets fines, comuna romana, grollera reduïda (a destacar una forma amb nansa de ferradura), africana de cuina (a destacar una vora de Hayes 31/ una tapadora Hayes 196/ una vora de Hayes 183), T.S. sudgàl·lica (a destacar una base d'un bol Drag. 24/25), T.S. hispànica, T.S. africana A (a destacar una base de Hayes 6B/ una vora de Hayes 183) i T.S. africana D (a destacar una forma Hayes 58B).

Aquest repertori ceràmic és força variat i el seu ventall cronològic va desde mitjan segle I d.C. (T.S. sudgàl·lica Drag. 24/25), fins ben entrat el segle IV d.C. (T.S. africana D Hayes 58B/ àmfora Almagro 51/ ceràmica grollera amb nansa de ferradura). Ara bé, la gran majoria de materials ens situen entorn al segle III d.C.

CONCLUSIONS

Els resultats obtinguts amb l'actuació arqueològica al carrer del Pont Vell i al carrer Major es poden considerar molt positius i fins i tot, sorprenents.

Així, en el carrer del Pont Vell s'ha pogut documentar part d'una important estructura que demostra arqueològicament que el pont medieval (almenys la seva factura gòtica) inicialment era més llarg, i que quedà absorbit un dels seus arcs per alguns edificis del carrer del Pont. Aquest fet demostraria la relació existent entre la rasant del pont i el creixement del carrer.

La troballa de diferents nivells de pavimentació del carrer ens indiquen com aquest ha estat important històricament com a via de circulació per entrar i sortir de la vila de Besalú. Aquesta importància com a lloc de pas va fer que l'entrada al pont es fortifiqués i quedés integrat a les muralles del segle XII. Protegit per la muralla, es desenvolupà al seu voltant un barri comercial que estava sota el domini directe del rei. Els jueus escolliren aquesta zona com a lloc preferent de residència i amb la construcció de la sinagoga es consolidà com a call, durant ja aquest segle XII.

Aquest barri tenia com a eix longitudinal el carrer del Pont i es correspondria a l'època baixmedieval (segles XIII-XIV) les façanes de cases documentades durant la intervenció arqueològica. En el cadastre de 1735, el carrer s'anomena "de la puente" i s'hi relacionen un total de 15 cases (4 d'elles en ruïna). Al segle passat, aquest carrer formava part de la carretera d'Olot a Girona, que travessava el pont i entrava a Besalú per la porta de la muralla que encara es tancava cada nit. En aquells moments el carrer era d'una amplada similar a la del pont i la circulacióde vehicles, cada vegada més intensa, portà a l'Ajuntament a acordar el 7 d'octubre de 1857 la modificació de les alineacions de les cases, eixamplant el carrer. Aquestes modificacions portaren a enretirar algunes de les façanes i a elevar el nivell de circulació del carrer (fets que queden del tot demostrats arqueològicament).

Ara bé, cal fer especial menció a les troballes del darrer tram del carrer Major, ja que es tracta d'estructures i nivells arqueològics d'època romana. Considerem aquest fet com una gran novetat en el camp de la investigació històrica de Besalú, ja que fins aquest moment el coneixement del món romà en aquesta zona es limitava a troballes disperses i quasi mai contextualitzades. Fou una pena que no es pogués realitzar una excavació sistemàtica d'aquest carrer, ja que amb tota seguretat hauria pogut aportar moltes dades novedoses a l'entorn de la Besalú romana.

Alguns autors havien associat Besalú amb un possible nucli romà (*Baecula*, *Sebendunum*), però mai no s'havia pogut demostrar res amb exactitud, ja que només s'havien trobat indicis aïllats (a Sant Vicenç, pou de la plaça Major, puig de Santa Maria, carretera de Figueres, can Ring...). Mai s'havien realitzat troballes associades a estructures, almenys en el centre històric de la vila.

Així, creiem que a partir de la intervenció en el carrer Major, a més de la del carrer Tallaferro (que seguidament s'explicarà) i la de la Devesa[2], s'ha de començar a plantejar la hipòtesi que ens trobem davant d'un nucli pobalcional de certa importància que podria presentar una possible organització urbanística. I és precisament aquest fet, que ens porta a pensar que podria tractar-se d'un *Vicus* que quedà del tot estructurat en l'època baiximperial. Això podria explicar com segles després Besalú arriba a ser un *pagus* i un *comitatus*, i que es convertís posteriorment en capital d'un comtat amb un vast territori.

[2] Intervenció que serà també presentada en aquestes Jornades.

L'EXCAVACIÓ EN EL CARRER TALLAFERRO I CARRER DE LA DEVESA

Aquesta intervenció també estigué motivada per les obres d'instal·lació de les canalitzacions de gas natural en aquests carrers. En tenir el precedent de les troballes arqueològiques realitzades durant l'obertura del carrer Major i del carrer del Pont Vell, l'empresa Gas Natural, S.D.G., encarregà el seguiment arqueològic de les obres a l'empresa ATICS, S.L., que es portà a terme sota la direcció de Cesc Busquets, durant el mes de juny de 1997.

Igual que en les altres dues intervencions citades, es tracatava solament de documentar les possibles troballes arqueològiques (tant mobles com immobles) que es veiessin afectades per la construcció i obertura de la rasa de gasificació, sense realitzar cap excavació pròpiament dita.

Carrer Tallaferro

Les obres en el carrer Tallaferro consistiren en l'obertura d'una rasa principal a la banda de les façanes occidentals i tot un seguit de petites rases transversals. Es començà just a la plaça de la Llibertat (on es deixà la conducció de gas durant les anteriors obres) i es féu arribar fins al carrer de la Devesa.

En el tram de carrer més meridional, és a dir fins al portal de la Força no es documentaren gaires restes arqueològiques, sobretot a causa que durant la dècada de 1960 aquest sector es pavimentà de nou a base de petits còdols lligats amb formigó. La preparació d'aquest paviment té una fondària d'uns 60 cm i des d'aquest punt les rases només s'aprofundiren uns 40 centímetres més. Tot i això, en aquest tram es localitzaren les següents restes, seguint la direcció sud-nord:

1. Es localitzà una estructura que semblava formar un angle d'una construcció. Estava construïda a base de pedres de mida mitjana (lligades amb molt morter de calç. A causa de la poca superfície visible, no coneixem més dades sobre aquesta estructura, ni és possible saber-ne la cronologia (no es pogueren excavar els estrats que s'hi associarien) ni la seva funcionalitat. Ara bé, podria tractar-se del basament d'un arrencament d'arc, ja que per documentació escrita sabem que fins al segle passat les façanes de les cases del carrer Tallaferro anaven porticades.

2. Més cap al nord de la rasa es documentà una altra estructura formada per lloses, lligades amb morter. Les seves dimensions no es pogueren establir a causa de la poca amplada de la rasa, però sí la seva fondària: només conservava una única filada, recolzada sobre l'argila natural. La seva cronologia no es pogué determinar amb certitud, però per les característiques tècniques de la construcció sembla ser que seria anterior al segle XIX i se'n desconeix la funcionalitat.

3. També es localitzà un estrat molt fèrtil pel que fa a material arqueològic. No s'hi pogué veure cap estructura arqueològica que s'hi associés, però el material que es trobà (ceràmica grisa medieval) dóna una datació d'època medieval.

4. Entre el carrer Rocafort i el portal de la Força es documentaren diversos trams dels antics paviments del carrer Tallaferro. Així, per sota la preparació de l'actual es detectà un paviment format per pedres rierenques lligades amb sorra, disposades verticalment. Una vegada s'aixecà aquest enllosat, es documentà el seu nivell de preparació, que contenia algun material arqueològic, que ens dóna una datació del paviment entre els segles XVII-XVIII. I per sota d'aquest estrat, encara es localitzà una altra pavimentació anterior. Aquest paviment estava compost per còdols arrodonits, de mides petites i lligats també amb sorra. Però a diferència de l'anterior els còdols no estaven disposats verticalment, sinó d'una manera més planera. Es trobava assentat directament sobre l'argila natural, fet que dificulta la seva datació, però per la tècnica amb què està construït podria tractar-se del paviment del carrer baixmedieval..

5. Just abans del portal de la Força es trobraren restes del que havia estat una antiga claveguera. Era feta de pedra, amb lloses ben tallades lligades amb un morter de calç. La seva secció era en forma de caixa i en el seu interior es pogué excavar un nivell de rebliment. Aquesta claveguera funcionaria segurament amb el paviment dels segles XVII-XVIII abans descrit, ja que podem situar-ne el *post quem* cap al final del segle XVII (ceràmica blava catalana d'influència Renaixement).

6. Ja en el portal de la Força, documentàrem una estructura que sembla que formaria part de la fonamentació d'aquesta porta de la muralla altmedieval de Besalú. Es tractava d'uns carreus de dimensions considerables i molt ben debastats per totes les seves cares. Ara bé, no localitzàrem cap estrat que s'hi associés.

El sector més de tramuntana del carrer Tallaferro, és a dir, des del portal fins al carrer de la Devesa, les restes arqueològiques que aparegueren foren de més notable consideració.

Aquest tram no està pavimentat amb còdols, sinó només amb un nivell de formigó, cosa que ha fet que el seu subsòl no s'hagi vist tan afectat. Les troballes que s'efectuaren poden resumir-se en:

1. Localització al llarg d'uns 40 metres de diversos trams d'un gran mur. Aquest aparegué a molt pocs centímetres per sota el nivell actual del carrer, i no es documentava cap estrat arqueològic associat a ell, a causa que els nivells que el cobrien eren els de la preparació del paviment de formigó actual. A més, no es pogué realitzar en cap tramada la seva completa excavació, ja que les canonades del gas natural s'instal·laren pel damunt, sense afectar-lo.

Aquest llarg mur arrencava directament del portal de la Força, i en els seus primers metres es conserva una bona alçada per damunt del nivell actual de paviment. La seva orientació era nord-sud i estava compost per grans blocs de pedra (alguns de sorrenca i altres de rierenca), debastats i tallats per alguna de les seves cares i lligats tots ells amb un morter de calç de color blanc. No vàrem poder apreciar en cap punt la seva amplada real, ja que la rasa mesurava uns 60 cm d'amplada i la construcció l'ocupava pràcticament tota. Tampoc vàrem poder documentar el seu alçat conservat,ni esbrinar si estàvem a nivells de fonamentació o no.

La interpretació que podem donar a aquest sòlid mur no és altra que el ser part de la muralla, continuació cap a la banda de tramuntana de la del portal de la Força..És a dir, que es tractaria segurament d'un fragment de la primera muralla medieval del poble de Besalú, datada del segle XI.

2. Documentació, en aquells punts on l'anterior mur no s'havia conservat o havia estat destruït, d'un nivell arqueològic compost per una terra argilosa, de color marró fosc, amb restes de carbons i algunes pedres soltes, amb material arqueològic d'època romana.

L'estudi d'aquest material donà una cronologia des del segle II-I a.C. (ceràmica campaniana B) fins als segles III-IV d.C. (àmfora africana), i no es pogué aportar cap més dada a tot aquest nivell arqueològic.

Carrer de la Devesa

Al final del carrer Tallaferro, la instal·lació de la xarxa de gas natural continuà uns metres més, en direcció al carrer de la Devesa. La rasa que s'obrí era de la mateixa amplada que en l'anterior carrer i la metodologia que s'emprà a nivell arqueològic també va ser la

mateixa. Aquest carrer estava pavimentat només amb una capa de formigó, sota la qual aparegueren tot un seguit d'estrats i estructures arqueològiques:

1. Els estrats que es localitzaren quedaven totalment descontextualitzats, a causa de la poca profunditat de la rasa i dels rebaixos que s'efectuaven amb una màquina retroexcavadora. Tan sols ens limitàrem a documentar i recollir el material arqueològic que anava apareixent.

De l'estudi d'aquest material es desprèn que el ventall cronològic que abasten aquests nivells se situa des de l'època romana (segles II-I a.C.) fins a la medieval (segles XI-XIII).

2. Quant a les estructures, es van poder detectar i documentar parcialment dues sitges. Pel poc que es pogué veure, es tractava de dues sitges de planta circular (mesures desconegudes) i secció en forma d'U. Ambdues estaven retallades a l'argila natural i els seus rebliments es deixaren sense excavar. Pel poc material que s'extragué d'aquests rebliments, sembla ben clar que s'obliteraren cap a finals del segle III a.C. o durant el segle II a.C.

És a dir, que es localitzaren dues sitges ibèriques, pertanyents amb tota seguretat al camp de sitges d'aquesta època que es documentà quan es realitzà l'excavació arqueològica en el jaciment de la Devesa, situat a la banda de tramuntana i oriental del carrer.

CONCLUSIONS

La intervenció arqueològica en el carrer Tallaferro i en el carrer de la Devesa ha aportat nova informació per a conèixer l'estructuració urbana de Besalú, sobretot en època moderna i medieval.

Així, el primer tram del carrer Tallaferro, des de la plaça fins al portal de la Força, surt documentat fins a finals del segle XIX com a "carrer de les Grades", i canvia el nom en aquelles dates amb motiu d'un homenatge al comte de Besalú. Aquest carrer formava part de l'accés a la vila en direcció Figueres i aquesta situació privilegiada (a l'igual que passava en el carrer del Pont) ens queda demostrada arqueològicament amb la documentació de diversos nivells de pavimentació del carrer. A més, els porxos de llurs cases (en l'inici d'aquest tram per la banda més meridional, es localitzà el basament

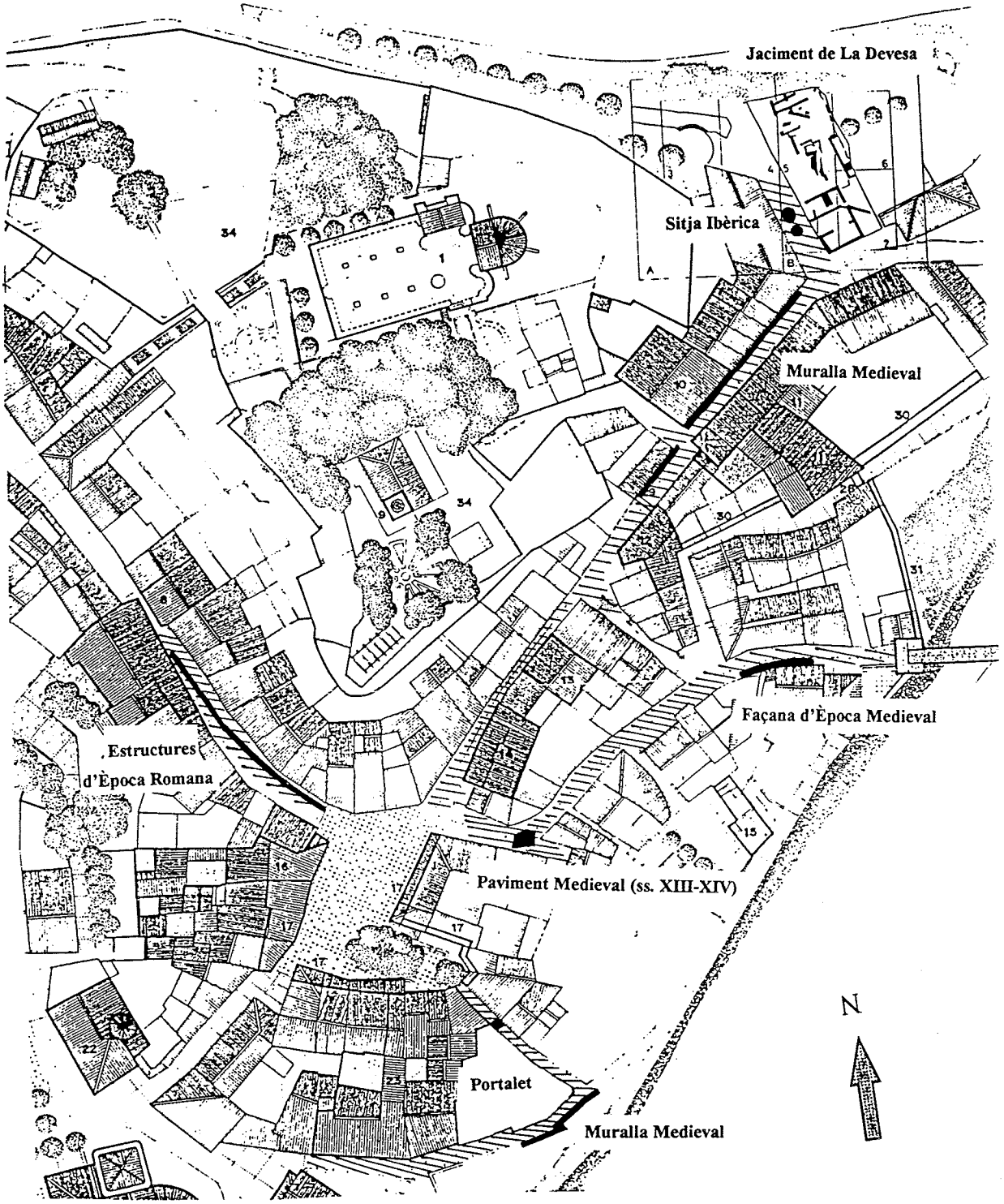
d'almenys un d'ells), ens parlen de la seva importància comercial, que es mantingué fins al segle passat, quan es construí la nova carretera d'Olot a Girona.

El segon tram d'aquest carrer, des del portal fins a la zona de la Devesa, era l'eix longitudinal d'un dels barris medievals inicials de la vila de Besalú: la Força. Així, aquesta tramada de carrer es coneixia amb el nom del "carrer de la Força". Aquest nom venia donat per tractar-se del primer recinte fortificat de la vila. El llarg i sòlid mur localitzat en aquest tram formaria part d'aquesta primera muralla, datada del segle XI. Fou en aquest moment quan el castell vell de Besalú s'amplià i se'n construí un de nou. Aquesta ampliació devia ocupar l'espai que hi havia als peus del castell vell, estenent així, les seves dependències (la creixent complexitat de l'administració comtal fou la causa d'aquest fet), i formant tot un nou barri fortificat. Aquesta nova muralla devia tancar el camí que anava a Figueres amb dues portes, la porta Vescomtal i el portal de la Força, i era el llenç de muralla documentat durant la intervenció, el tram que unia les dues portes (tot i que de la porta Vescomtal no se n'ha conservat cap resta).

Cal destacar també, la important troballa d'estrats d'època romana en aquest sector de tramuntana del carrer Tallaferro. La documentació d'aquestes restes ajuda a refermar la hipòtesi que Besalú en aquesta època fou un nucli ocupacional d'una certa entitat (recordem les troballes abans esmentades al carrer Major i en el sector de la Devesa).

Les restes arqueològiques localitzades en el carrer de la Devesa s'emmarquen totalment dintre el context del jaciment de la Devesa[3]. Així, les dues sitges ibèriques que es van trobar formaven part del camp de sitges d'aquesta època que s'estenia per tot aquest sector, ja que coincidien tant en la tipologia com en la cronologia de la seva obliteració. La resta de nivells arqueològics documentats en aquest carrer, tot i estar descontextualitzats, també queden clarament emmarcats dintre el mateix jaciment.

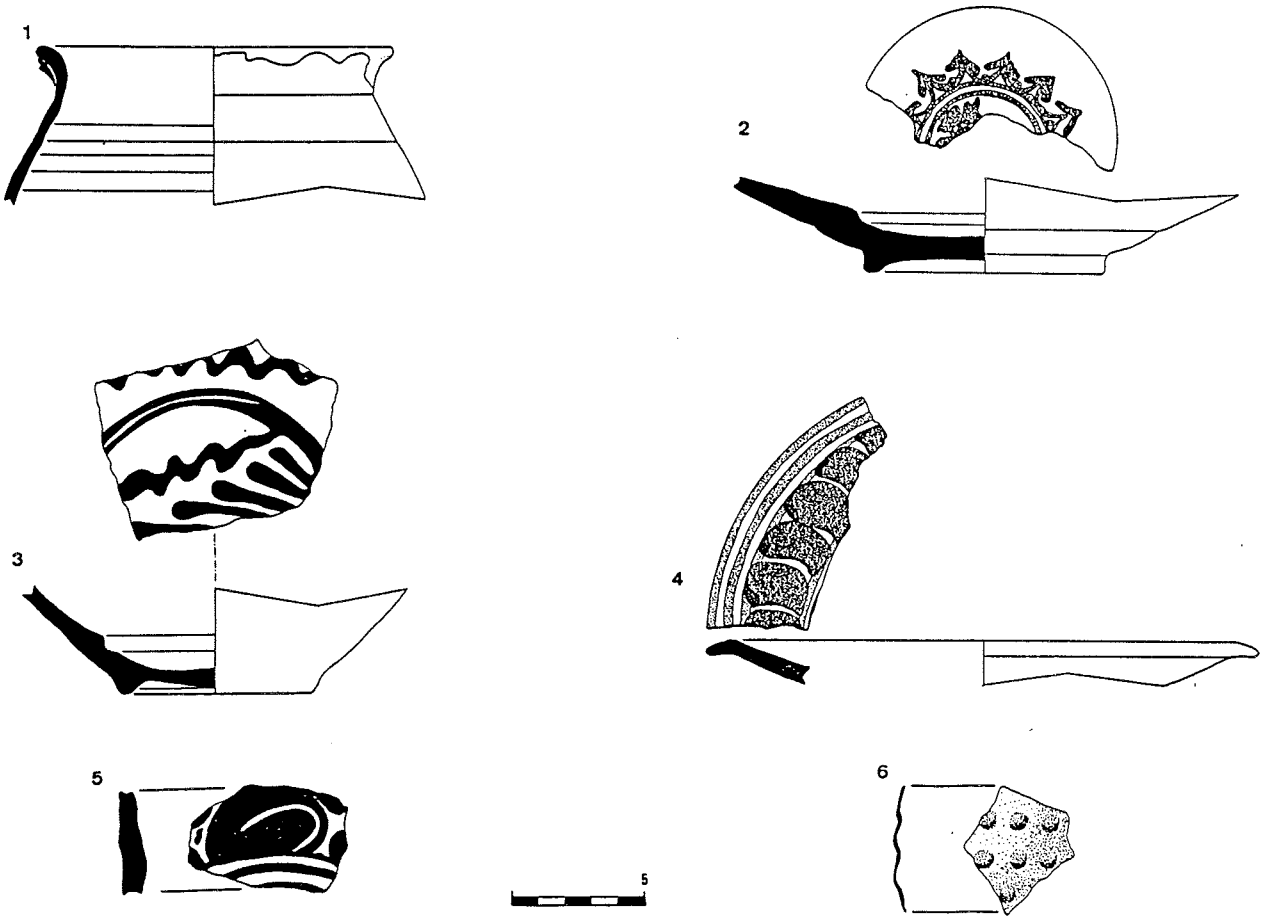
[3] La intervenció arqueològica en el jaciment de la Devesa serà també presentada en aquestes Jornades.

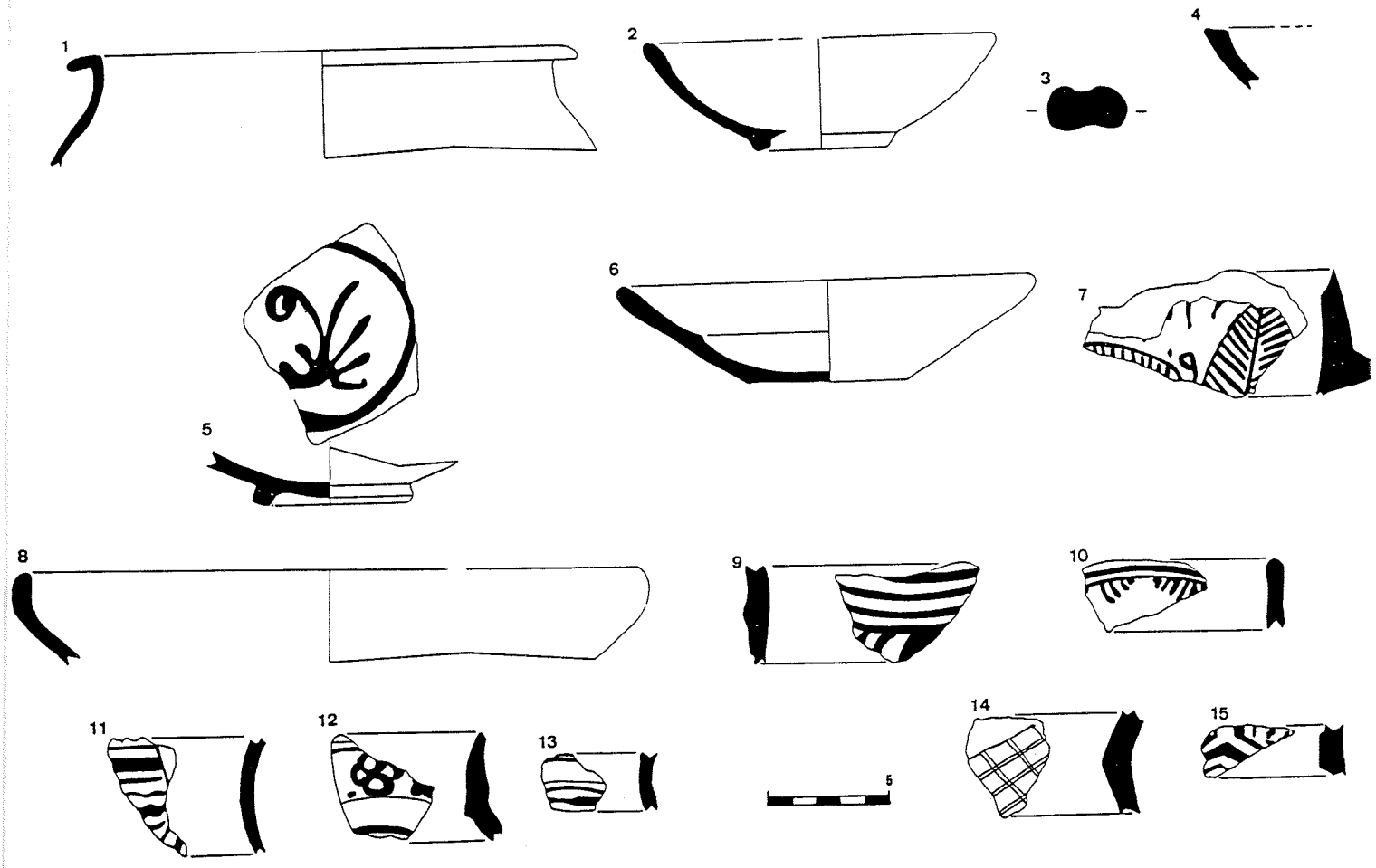
Planta general del centre històric de Besalú. Situació de les intervencions arqueològiques al carrer del Portalet, carrer Major, carrer del Pont Vell, carrer Tallaferro i carrer de la Devesa.

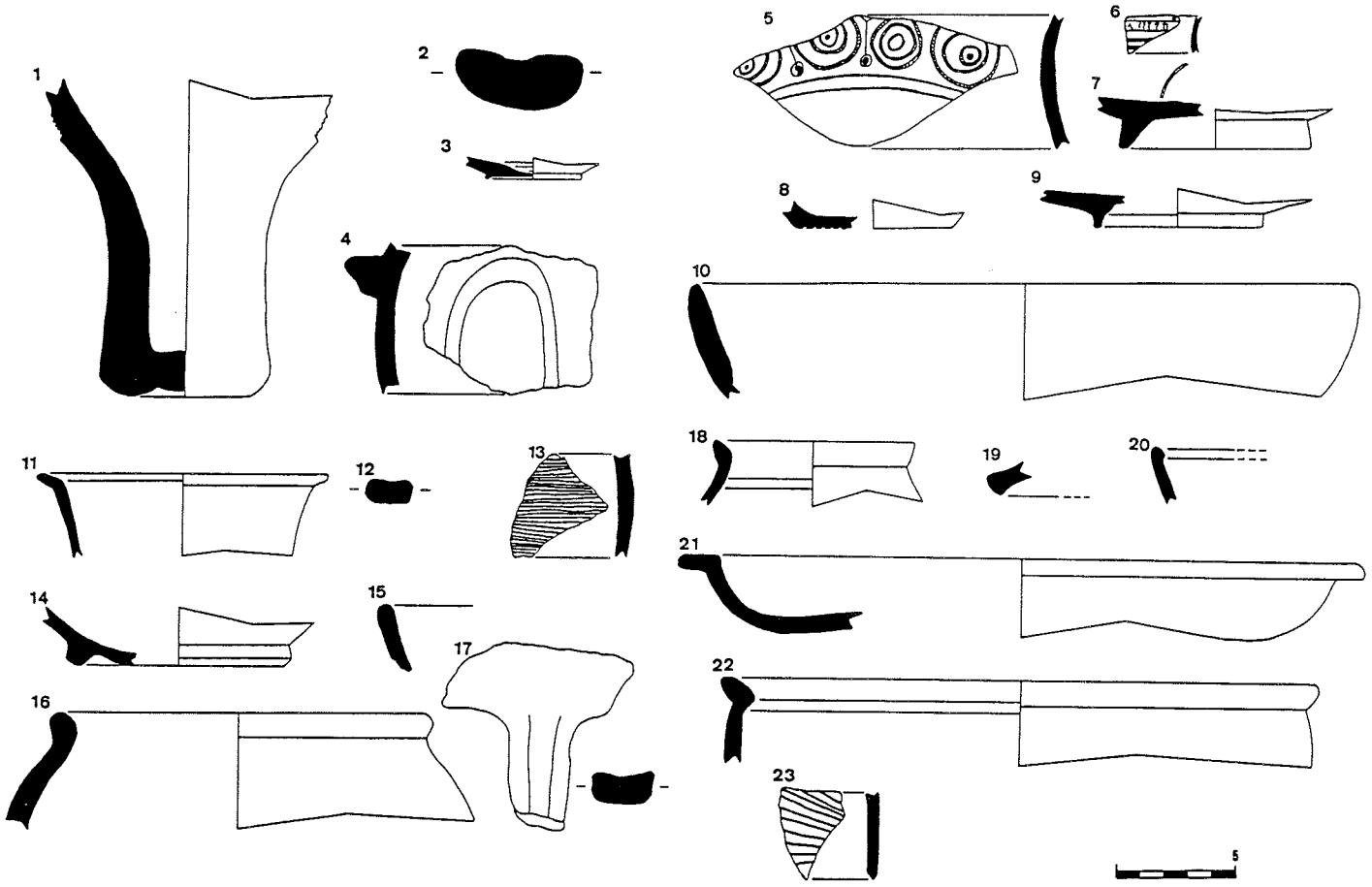
Planta del sector occidental de l'excavació del carrer del Pont Vell: 1. edifici medieval, 2. paviment medieval, 3. claveguera medieval, 4. paviment dels segles XVII-XVIII.

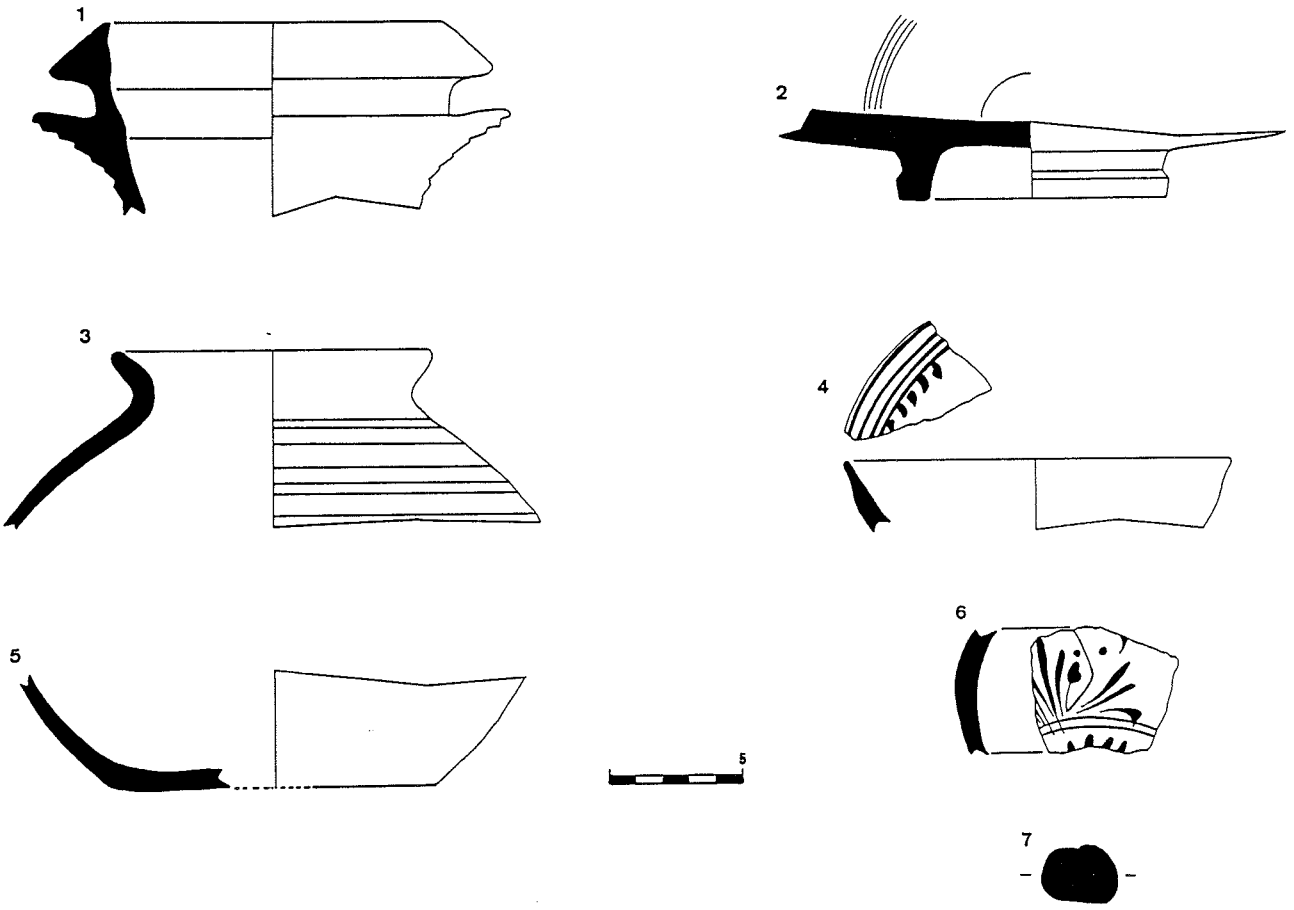
Carrer del Portalet: 1 i 3. ceràmiques vidrades, 2. ceràmica blava d'influència francesa, 4. ceràmica blava catalana de la ditada, 5. ceràmica blava catalana de la figueta, 6. vidre baixmedieval.

Carrer del Pont Vell: 1, 2, 5, 6 i 8. ceràmica vidrada, 3 i 4. ceràmica reduïda moderna, 7. ceràmica blava de Barcelona, 9 i 10. ceràmica blava catalana, 11, 14 i 15. ceràmica de reflex metàl·lic, 12 i 13. ceràmica blava catalana d'influència del Renaixement.

Carrer Major: 1. àmfora Almagro 51, 2. àmfora Pasqual 1, 3. parets fines, 4. grollera reduïda amb nansa de ferradura, 5. T.S. hispànica, 6 i 7. T.S. sudgàl·lica, 8, 10, 19 i 22. africana de cuina, 9 i 20. T.S. africana A, 11 a 18. comuna romana, 21. T.S. africana D.

Carrer de la Devesa: 1. àmfora grecoitàlica, 2. campaniana B.
Carrer Tallaferro: 3 i 5. olla de cocció reductora baixmedieval, 4. ceràmica blava catalana, 6. ceràmica de reflex metàl·lic, 7. ceràmica vidrada.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL MOLÍ D'EN RIBES (PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ)

Ma José CAJA

PROLEGÒMENS

El 25 de març de 1997 se'm va encarregar determinar l'interès arqueològic del molí d'en Ribes, situat al polígon industrial de Sant Joan i actualment propietat del Super Stop S.A.

Vam començar l'excavació el 28 de març, i es perllongà fins al 25 d'abril, en coordinació amb el Serveis d'Arqueologia de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat que ens va concedir el permís d'excavació. L'Ajuntament de Palamós ens facilità la màquina excavadora així com dos obrers procedents de la brigada municipal, a més de la contratació d'un camió cisterna. A més, vàrem tenir la col·laboració del bussos i arqueòlegs, Raül Mata Solsona i Joan Santaolaria Sarabia, ambdós d'inestimable ajuda per poder determinar l'estat de conservació de les estructures hidràuliques submergides.

BREU HISTÒRIA

Durant els segles mitjans de l'Edat Mitjana serà molt important la difusió del molí hidràulic, ja que constituirà un dels avenços tècnics més destacats.

Inicialment les comunitats pageses construeixen molins d'aigua de propietat comunal. A cada comunitat familiar li corresponia un nombre determinat d'hores per moldre el blat (tandes).

Aquests molins d'aigua van passar a mans dels monestirs o dels senyors laics que se'ls van apropiar totalment o parcialment en el procés d' ensenyorització. Els pagesos portaven el seu gra i pagaven per moldre una quantitat, la maquila. Els senyors solien llogar

aquests serveis a moliners que, a canvi d'una renda, es quedaven amb una part de la maquila. Així, el molí, a més de proporcionar una renda, va ésser una font important de control senyorial.

Aquest molí, segons Pere Trijueque[1], es coneixia antigament com el molí de Palomar, i s'anomenà per primera vegada en els capbreus dels anys 1511 i 1531, on figura com a propietat del mas Ribes i, per tant, com a domini del castell de Vila-romà. El 1426, Agustina, vídua d'en Ramon de Palomar, va vendre el molí (juntament amb el mas Palomar) a Antoni Riba. El 1478, tota la propietat passà a Joan Ribes que li dóna el nom definitiu.

A mitjan segle XVIII, el molí funcionava i comprenia part de la bassa i dels recs Madral i de l'Estallador, la casa del molí i la del moliner juntament amb la quadra, tal com figura en un inventari de l'any 1758 (fig. 1). El molí d'en Ribes, rebia l'aigua de la riera Aubi (Vallmalera) per la resclosa situada darrere del mas Ribes. Aquesta resclosa donava lloc al rec del Molí que alimentava el molí d'en Ribes i ,despres d'aquest , el d'en Carles i , encara més avall , el molí de la Bassa, per acabar finalment al mar.

ESTAT INICIAL

Ens trobàrem amb l'edifici del molí , adossat a la casa del moliner , formant un únic bloc de dues plantes. Aquest conjunt havia "patit" una restauració a fons l'any 1973 que va modificar substancialment l'edifici en el seu interior, i va canviar totalment la distribució de les habitacións i forjats però, malgrat tot, va conservar el volum extern original i alguns elements constructius d'interès, a més de la distribució en alçat de dues plantes . Tanmateix constatàrem que el semisoterrani es va omplir amb runes de la darrera restauració, fet que l'inutilitzà.

S'havia omplert l' espai de les rodalies amb terra i pedres per anivellar-lo respecte el sòl actual de les naus industrials, i es va deixar l'edificació enfonsada respecte al nivell d'utilització de l'edifici. Aquest fet comportà seriosos problemes de drenatge i la demolició parcial de les parets de la bassa.

[1] TRIJUEQUE P. Els molins fariners de la Batllia de Palamós, *Estudis sobre el Baix Empordà*, 13.

ACTUACIONS

Primerament vàrem plantejar una gran cata al sud que vàrem denominar sector 1, situada entre el primer i tercer contrafort (fig. 2).Vàrem extreure l'estrat recent de pedres i terra que tenia una profunditat d'aproximadament 1 m i trobàrem un segon estrat de fang marró fosc (70 cm) que pertanyia a la terra de jardí (la darrera utilització de l'edifici va ésser com a restaurant). Sota aquesta capa varen aparèixer les estructures de la presa que regulava la sortida del rec (vegeu descripció en el capítol corresponent) i del canal que travessava la casa. Aquestes estructures eran omplertes per un estrat de runa i escombraries de profunditat indeterminada, ja que en aquesta alçada apareixia el nivell freàtic que va dificultar considerablement la feina.

Arribant a aquest punt sol·licitàrem a l'Ajuntament un camió cisterna per aspirar l'aigua i intentar rebaixar el nivell freàtic i així poder documentar els arcs de la presa de sortida, encara que fos només per unes hores . El camió va carregar 7 cisternes de 6.000 litres cadascuna. Com a conseqüència el nivell va baixar 1'20 metres i vam poder documentar els arcs de la presa de sortida i el canal de comunicació que passa sota el molí, i es va apreciar també el terra que cobria les conduccions. L'endemà el nivell freàtic es va recuperar.

Després vàrem començar els sectors 2 i 3 (fig. 2) en la quadrícula projectada sobre la façana nord de la casa.

El sectors 2 i 3 corresponen a les estructures aparegudes sota el forn fora de la bassa i el sector 3 correspon a la bassa i els sifons d'alimentació del canal que travessa el molí (fig. 2).

En els sectors 2 i 3, quant a estratigrafia, trobàrem un superficial de reompliment, com en el sector 1, però aquí amb un gruix de 40 a 70 cm. Després aparegué en el sector 2 una terra marró per sobre i entre les estructures. En el sector 3 hi havia una gran quantitat de dexailles i enderrocs amb una potència de 1 a 3 metres fins al nivell dels sifons (ja que la bassa fou utilitzada com a escombrera en els anys 50) .El darrer metre de terra que colmatava la bassa era un llim compacte, propi del nivell freàtic. Seguint un criteri operatiu vàrem renunciar abaixar-lo. Comprovàrem la profunditat de la bassa (4 metres) només en un sector reduït seguint la paret abans que s'inundés i després vàrem tornar a tapar-lo.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

La bassa (sector 3)

Queden drets dos grans panys de paret que formen un angle de 140°. Aquestes parets conserven en part un enlluït d'argamasa i es sustenten en dos grans murs de maçoneria que, alhora, estan formats per l'adossat d'altres dos murs més petits (s'aprecien almenys tres etapes constructives diferents). Fa la impressió que la bassa tindria una forma poligonal, com la del molí de Sant Just Desvern, de la mateixa època que el molí d'en Ribes. Quant a les dimensions, la bassa té 4 metres de profunditat i els murs que la formen una amplada variable entre 120 i 80 cm. En algunes zones es conserven només uns 50 cm d'amplada però podrien ésser part de la construcció de comportes per a regar. La bassa està foradada per dos sifons.

Els sifons

Són dos finestrals que penetren en forma de cunya a les parets de la bassa. Es troben cadascun en una paret prop d'on es forma l'angle i comuniquen l'aigua de la bassa amb la del canal que passa sota el molí. Les dimensions del forat exterior són idèntiques (1 per 1'10 metres). Aquestes dimensions es redueixen en pendent de forma prismàtica, de secció lleugerament rectangular, fins a tenir 25 cm de costat (fig. 2). Estan recoberts en un primer tram amb argamassa i llosa de terrissa. En un dels sifons s'hi ha reutilitzat com a llinda una antiga pedra de molí de 132 cm de diàmetre. Darrere s'observen els fragments d'un altra de mides reduïdes. Els dos sifons són a un metre d'alçada respecte al fons de la bassa.

Els forns i els canals de rec (sector 2)

En aquest sector ens trobem amb dues etapes constructives clarament diferenciades. Per un costat tenim dos murs de pedra, un de 45 cm d'ample i altre de 60 cm. El més estret surt directament de la bassa en direcció est i en una altra etapa constructiva es va trencar per a realitzar la boca d'alimentació posterior al forn. L'altre mur surt en l'actualitat de la base del forn abans mencionat i va en direcció est. També podem veure restes d'una comporta per regular el pas de l'aigua , fet que ens va fer pensar que aquest dos murs podrien ésser restes dels canals de reg dels camps adjacents, ja que l'aigua del molí podia servir eventualment per a regar. L'altra etapa constructiva la formen el forn (fet de maçoneria, de secció semicircular lleugerament oblonga) i la seva boca d'alimentació per sota, on es feia el foc.

El canal sota el molí

Connecta la sortida d'aigua de la bassa, mitjançant els sifons, amb la presa de regulació exterior. És un túnel de volta de canó, les parets del qual estan formades per petits carreus de pedra més o menys quadrangulars i amb un sostre de volta fet amb dovelles de pedra col·locades a sardinell. També s'aprecien dos forats simètrics als costats de la paret del túnel que podrien ser el suport de la roda. Quant a mesures, la secció es de 2 m per 1'30 m (probablement més fondo, però no s'ha pogut verificar per l'abundant fang) amb una longitud de 5 m.

Conjunt de la presa de regulació de sortida de l'aigua (sector 1)

Aquest conjunt el formen les canalitzacions de sortida del canal principal. En la seva boca s'obre un mur que envia l'aigua a la sortida formada per dos arcs, que s'insereix en un mur de 45 cm d'amplada per 4 m de llarg (a la part descoberta). El mur és de maçoneria, l'arc més gran amb una llum de 1'50 m.

L'espai que va des de la façana per on surt el canal principal fins als arcs abans descrits està cobert per un sòl de lloses de pedra, disposades a sardinell. L'accés a aquestes estructures, atès el nivell freàtic, ha estat molt complicat. Al final del mur on s'insereixen els arcs hi ha una escala amb quatre esglaons, revocats amb argamassa i rematats amb lloses de fang.

Possiblement totes les estructures anteriorment descrites hi són des de l'època de construcció del molí, ja que són les estructures bàsiques de l'hidràulica del molí, malgrat que hagin hagut de reparar-se repetidament a causa de l'extensió cronòlogica del seu funcionament. Igualment també s'observen modificacions en els forats de la façana principal. És interessant ressenyar que tots els contraforts situats al sud i a l'est de l'edificació són posteriors, tal com ho demostra el fet de recolzar-se en els murs de la façana i, sobretot, perquè la seva cimentació està més elevada que el nivell original del terra.

HIPÒTESI DE FUNCIONAMENT

Les estructures descobertes durant l'excavació (sobretot elements hidràulics) donen una idea clara del funcionament del molí d'en Ribes, malgrat que es va desmuntar el mecanisme durant la darrera restauració (1973).

L'aigua arribava al molí procedent del rec del Molí, prèviament estancada en la resclosa que hi ha darrere el turó del mas Ribes. Aquest rec anava a parar a la bassa ,on s'emmagatzenava per posar en funcionament el molí o per alimentar els canals que regaven els camps. La bassa és una peça bàsica en el funcionament dels molins,més encara en els que s'alimenten de rieres de cabals estacionals o intermitents, ja que assegura el subministrament d'aigua.

Mitjançant un sistema de sifons (2 en aquest cas), es feia passar l'aigua de la bassa al canal que travessava la casa, on estava instal·lada la roda, l'eix de rotació de la qual penetrava per un dels costats del semisoterrani, on es trobaven les rodes dentades que movien el mecanisme que posava en funcionament les moles, ubicades a la planta baixa.

La quadra, que tenia entrada pròpia des de l'exterior, era a la planta baixa i també comunicava amb l'estança de moldre mitjançant una porta , ja que una vegada acabat el procés, la farina es carregava per ésser transportada..

L'aigua, una vegada accionada la roda, anava al sistema de preses de sortida i seguia el seu camí cap al molí d'en Carles, a Sant Joan de Palamós.

CONCLUSIÓ

Proposàrem que es conservessin totes les estructures abans descrites ja que consideràrem que el molí d'en Ribes conservava elements interessants per a la seva declaració com a Bé Cultural Catalogat d'Interès Local.

Malauradament l'Ajuntament de Palamós, malgrat l'oposició manifiesta dels habitants de Sant Joan i els informes que vàrem emetre, decidí el mes de juny del mateix any enderrocar tota la part visible del molí i va deixar la part subterrània "intacta" sota una capa de formigó.

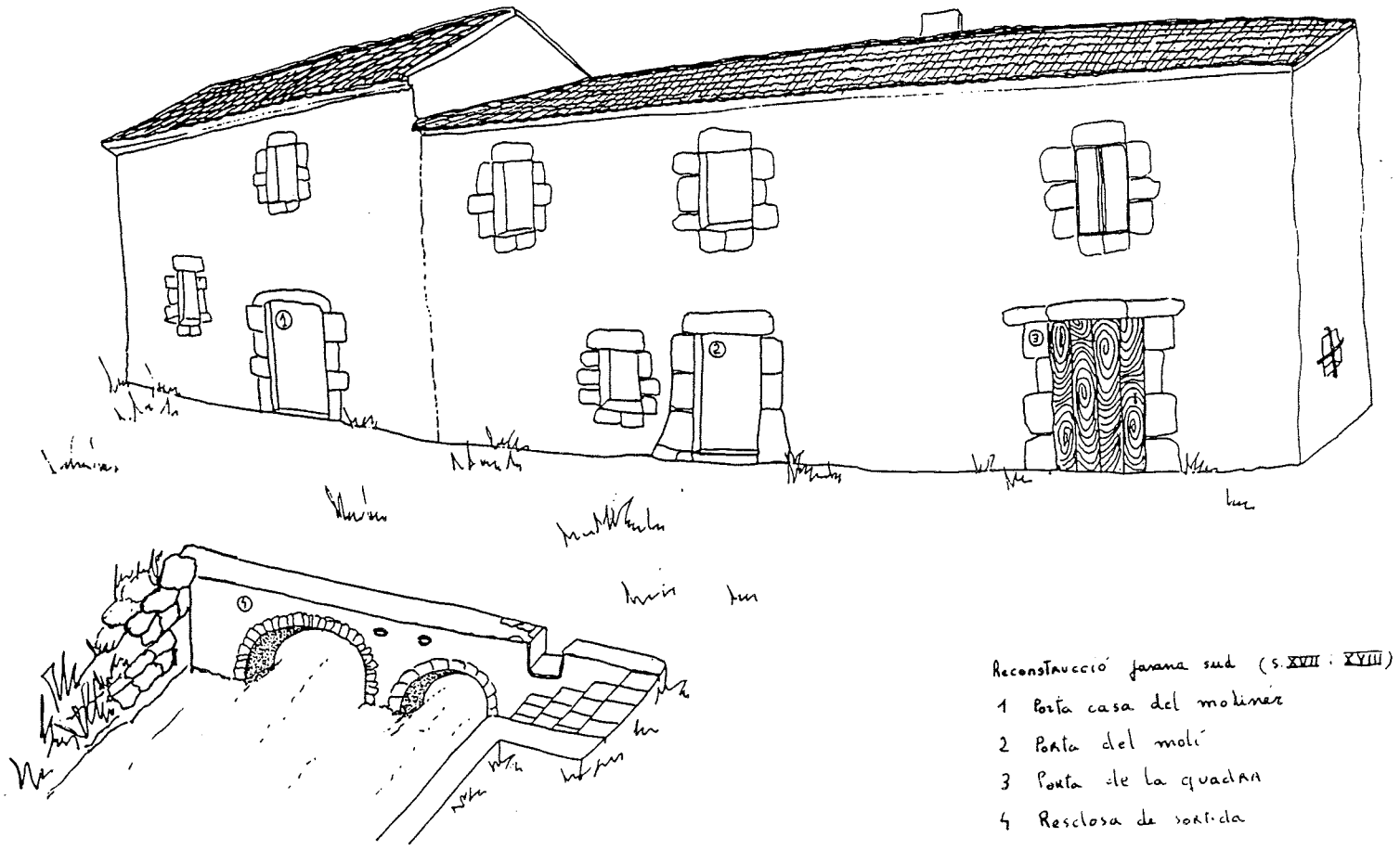

Fig. 1: Reconstrucció de la façana sud del molí (segles XVII-XVIII).

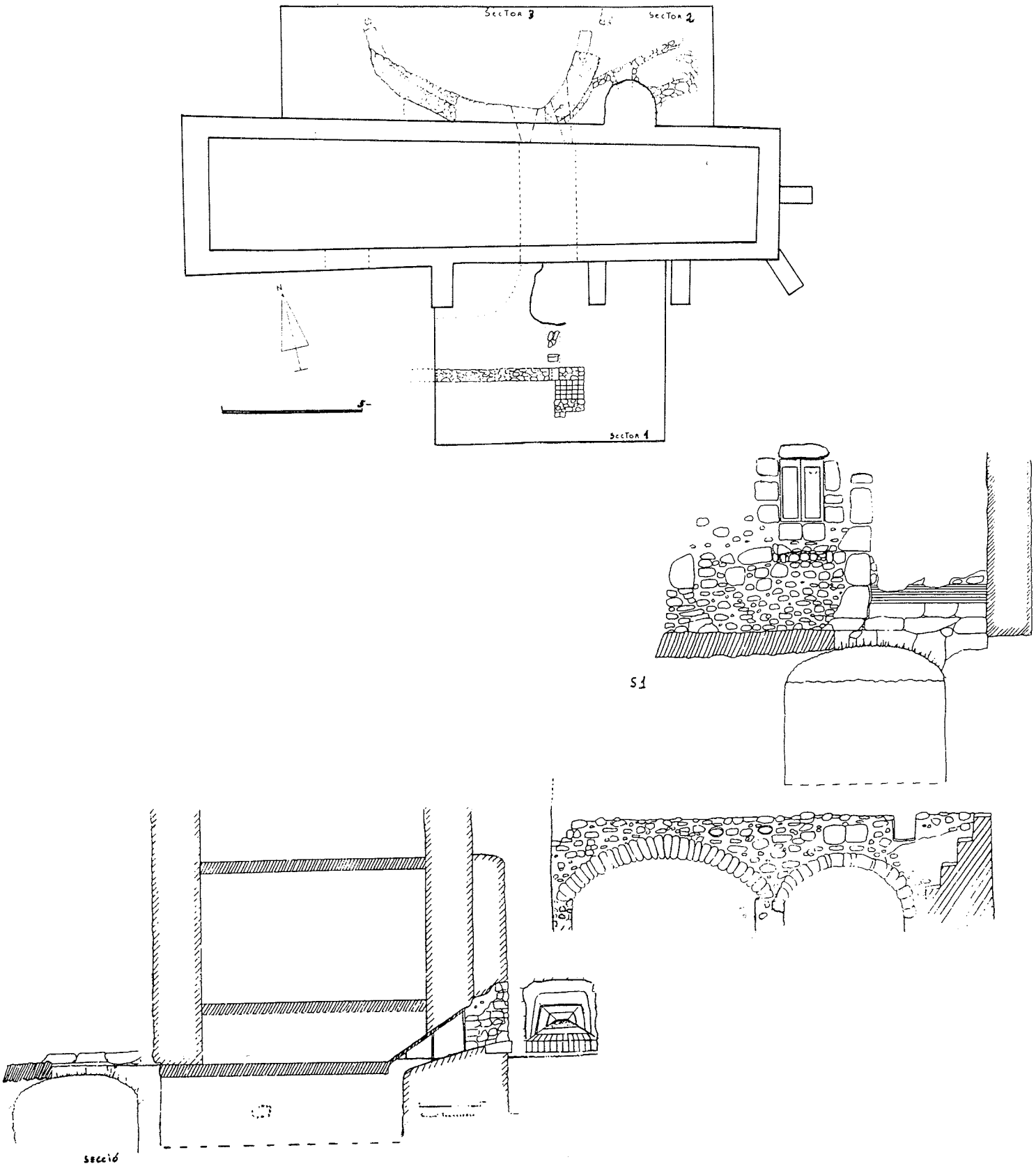

Fig. 2: Planta i secció de la intervenció.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER DE LA BARCA NÚMS. 2, 4, 6 i 8 (GIRONA, EL GIRONÈS)

Daniel PUNSETI

La intervenció arqueològica de control i seguiment de l'immoble situat entre el carrer de la Barca i el carrer Sant Narcís es va desenvolupar entre els mesos de novembre i desembre de 1997. Aquesta intervenció fou motivada per l'inici de les obres de preveien construir un edifici de promoció particular de vell nou. El projecte arquitectònic preveia obrir un seguit de rases i pous de fonamentació que sostindrien tota l'estructura: un edifici de quatre plantes d'alçada.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I CONTEXT HISTÒRIC

El carrer de la Barca es troba ubicat al costat de la plaça de Sant Feliu, extramurs de la Força Vella, i forma part de la primera gran expansió de la Girona medieval cap al nord. De fet, el carrer de la Barca està situat damunt l'areny, damunt dels sorrals que l'Onyar i la riera de Galligants han anat dipositant als seus marges. Fins l'últim terç del segle XI, l'areny nord de Girona restà deshabitat i tan sols el creuava la Via Augusta, actual pujada del Rei Martí. No serà fins gairebé entrat el selge XII que aquesta zona, entorn de la col·legiata de Sant Feliu, es comença a urbanitzar i adquireix un gran dinamisme constructiu.

A principis del segle XIII, tot aquest sector ja apareix urbanitzat i possiblement ja presentava una fesonomia no massa diferent de l'actual. De fet, al Cartoral de Carlemany (I, núm. 412) s'esmenta que al 1223 es construeix un mur de contenció que funcionava com una mena de cinturó que tancava l'eixample urbà del burg de Sant Feliu i que servia per aguantar les revingudes dels rius.

A partir d'aquest moment i fins als nostres dies, el carrer de la Barca no patirà cap canvi urbanístic considerable, tan sols durant el segle XVI, en què les illes de cases que es

situen entre aquest carrer, el Sant Narcís i la zona del Pou Rodó es veuran rehabilitades seguint un pla arquitectònic uniforme. De fet aquesta realitat respon al fet que els immobles situats en aquesta zona quedaren greument malmesos durant la Guerra Civil catalana (1462-72)[1] i no es rehabilitaren fins al segle XVI, moment en què el Principat experimenta els primers símptomes de recuperació econòmica i demogràfica.

ELS RESULTATS

Els precedents

D'antuvi es pensava que el solar que ha estat objecte de seguiment formava part de la necròpolis romana de la ciutat de *Gerunda*. Aquesta hipòtesi venia corroborada per les troballes que s'havien efectuat el 1984 i el 1986. En ambdues campanyes, localitzades en solars veïns, s'havien descobert diverses tombes d'inhumació i restes d'estructures d'època romana (Bastit et al.,1986).

Un cop finalitzada la nostra intervenció, podem afirmar que possiblement la necròpolis nord de la Gerunda romana s'acabava prop de l'actual carrer Sant Narcís. Aquí la roca mare fa un fort desnivell cap a l'oest. Pensem que a les riostres i els pous de fonamentació que limiten amb el carrer Sant Narcís, la roca mare sortia a uns 230 cm, mentre que a les riostres i pous de fonamentació que limiten amb el carrer de la Barca, la roca mare sortia a més de 500 cm. Si és així no fora extrany pensar que en època romana aquesta zona estigués sotmesa a les freqüents crescudes de l'Onyar.

La fase 1 (fig. 1)

El fet que la intervenció s'hagi hagut d'efectuar a través del seguiment de rases de fonamentació ha migrat en certa mesura la localització de troballes. Les restes d'estructures més antigues s'han localitzat a la zona 1, 3 i 5.

A la zona 1 es van trobar les restes d'un forn fet amb carreus de pedra sorrenca. Es conservava part de la volta (UE 1003 i 1006) i la solera (UE 1007). La part interior d'aquest estaba obliterat amb cendres i alguns fragments de ceràmica i a la seva part sud-oest es podia apreciar la boca d'entrada. La datació ens és desconeguda ja que no s'ha trobat cap fragment ceràmic que ens ajudi a afinar la seva cronologia. Sabem que va estar funcionant amb anterioritat al segle XVI, ja que les cendres que l'obliteraven estaven

[1] A mitjan segle XV, i com a conseqüència de la Guerra Civil Catalana (1462-72), els barris situats extramurs de la Força Vella, burg de Sant Feliu i Sant Pere, van patir greus destrosses. Entre el 9 i 29 de maig de 1462, l'exèrcit antijoanista, aixecat pel Consell de Cent del Principat i comandat pel comte de Pallars, va atacar la ciutat de Girona, ja que al recinte de la Força Vella (antic perímetre murat de la Gerunda romana) es trobava la reina, esposa de Joan II, i el seu fill Ferran, lloctinent de Catalunya. Després d'aquest primer setge hi hagué un segon al 1463 i un tercer al 1467.

tallades per una canal a la base de preparació de la qual i van aparèixer diversos fragments de ceràmica de reflexos metàl·lics.

A la zona 3 (3000-4000) es van poder documentar les restes del que possiblement seria una forja o foneria de ferro. Vam poder excavar part d'un mur (UE 3008) i les restes d'una canal feta amb peces de ceràmica i fragments de teula.(UE 3009). El mur estava construït seguint la tècnica de trencajunts, feia 64 cm d'amplada i més de mig metre d'alçada. Les pedres, en gran majoria rierencs, estaven reajuntades amb argila de color marronós-granatós. No es conservava en la seva llargada original ja que restava tallat, tant a la seva part nord com a la seva part sud, per dos murs de fases posteriors.

Com ja hem dit, la canal estava construïda amb peces ceràmiques i fragments de teula. Tenia un lleuger pendent cap a l'oest i estava obliterada per una gruixuda capa de ferro. El nivell de circulació que hi funcionaria i que s'adossava amb el mur descrit anteriorment (3008) també es va poder localitzar. Aquest no contenia cap fragment ceràmic que ens permetés de datar-lo fiablement, tenia un color negrós i estava ple d'escòria de ferro (UE 3011).

La datació concreta d'aquest conjunt ens és desconeguda, però sabem del cert que va ésser construït amb anterioritat al segles XVI-XVII, ja que el mur 3007, construït en aquesta època, talla la part nord del mur 3008.

A la zona 5 es va documentar un pou fet amb rierencs de diferents mides i reajuntats amb morter de calç (UE 5004). Aquest té un fondària de 130 cm i restava obliterat per un estrat ple de ceràmica (UE 5005). La data de construcció del pou ens és impossible de saber, però sí que sabem el moment en què va deixar d'utilitzar-se, el moment en què es va colmatar. Segons l'estudi del material ceràmic recuperat al seu interior (UE 5005) sembla que va entrar en desús durant la segona meitat del segle XVI o al primer quart del segle XVII. Aquesta data ens ve determinada per la troballa de dos fragments de ceràmica de reflexos metàl·lics amb decoració de triple pinzell-pinta.

Sembla ser que aquest pou es va obliterar en un moment determinat i de cop, ja que es van trobar fragments de la mateixa peça ceràmica a la part superior i a la part més inferior de l'estrat 5005. Al mateix moment en què s'oblitera el pou es construeixen dos murs perpendiculars a sobre (5002 i 5003), aquests, però, ja pertanyen a la segona fase.

La fase 1a

A part de la fase 2 en si, s'ha documentat una fase intermèdia que s'hauria de documentar a part. Es tracta de la fase 1a.

Es tracta d'un mur localitzat a la zona 4 (4003). Té una orientació d'est a oest i és completament paral·lel al mur 5002-6001 de la fase 2. No sabem el moment de

construcció ni el seu moment d'abandonament, tan sols podem dir que restava cobert pel nivell de circulació-paviment modern de l'habitatge núm. 4 i que tallava els estrats contemporanis al mur 3008 de la fase 1.

D'aquesta fase també s'ha de mencionar una canal (UE 1013) apareguda a l'interior del forn de la zona 1. La seva base està feta amb rajoles i les parets amb pedra calcària, rierencs i petites rajoles unides amb morter. El nivell de preparació d'aquesta (UE 1015) ens dóna una data de construcció de principis del segle XVII. Ara bé el seu nivell d'amortització (UE 1014) també ens dóna una cronologia similar. En ambdós estrats hi ha aparegut ceràmica de reflexos metàl·lics, en el 1015 de triple pinzell pinta.

La fase 2 (fig. 2)

Aquesta fase és la més generalitzada a tot el solar, ja que es tracta de la construcció de les parets de tot l'immoble enderrocat. Totes les parets tenen una amplada similar, estan fetes amb el mateix tipus de morter, la mateixa pedra i la mateixa tècnica. Estem parlant dels murs 1011, 1016, 2007-3007, 5002-6001, 8001, 9001 i 5003-7001. Es tracta d'una construcció unitària planificada en un moment determinat del segle XVI. Aquesta construcció donarà forma a quatre habitatges, els núm. 2, 4, 6 i 8 del carrer de la Barca.

Podem datar el moment de construcció d'aquestes parets a través del farcit del pou, ja que es va obliterar per tal de poder construir a sobre seu els murs 5002 i 5003. Si recordem el material aparegut en l'estrat de rebliment (UE 5005), ens donava una cronologia de segle XVI. El moment inicial d'aquesta fase s'ha de datar durant aquest moment. És clar que els nivells de pavimentació-circulació documentats (1001-1008,...) no corresponen a un moment tant reculat sinó que possiblement s'hagin anat refent al llarg del temps.

BIBLIOGRAFIA

BASTIT C., GENÍS Mª T., LLORENS J.Mª & RODRÍGUEZ A. (1986) Les intervencions arqueològiques a la Plaça de Sant Feliu (Girona), *Tribuna d'Arqueologia*, XXIV, Barcelona.

BATLLE C. (1990) *Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XIII al XV*, Ed. Vicens-Vives.

CANAL J., CANAL E., NOLLA J.Mª & SAGRERA J. (1995) La ciutat de Girona l'any 1535, Ajuntament de Girona, Girona.

CANAL J., CANAL E., NOLLA J.Mª & SAGRERA J. (1998) La ciutat de Girona en la primera meitat del segle XIV, Ajuntament de Girona, Girona.

FABRE J. (1986) *Girona entre 4 rius*, Ajuntament de Girona.

MASIÀ A. (1943) *Gerona en la Guerra civil en tiempo de Juan II*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.

PLA J.M. (1984) *Girona en el transcurs del temps*, Ed. Dalmau Carles, Girona.

SALRACH J.Mª & DURAN E. (1982) *Història dels Països catalans, Dels origens a 1714*, Editorial Edhasa, Barcelona.

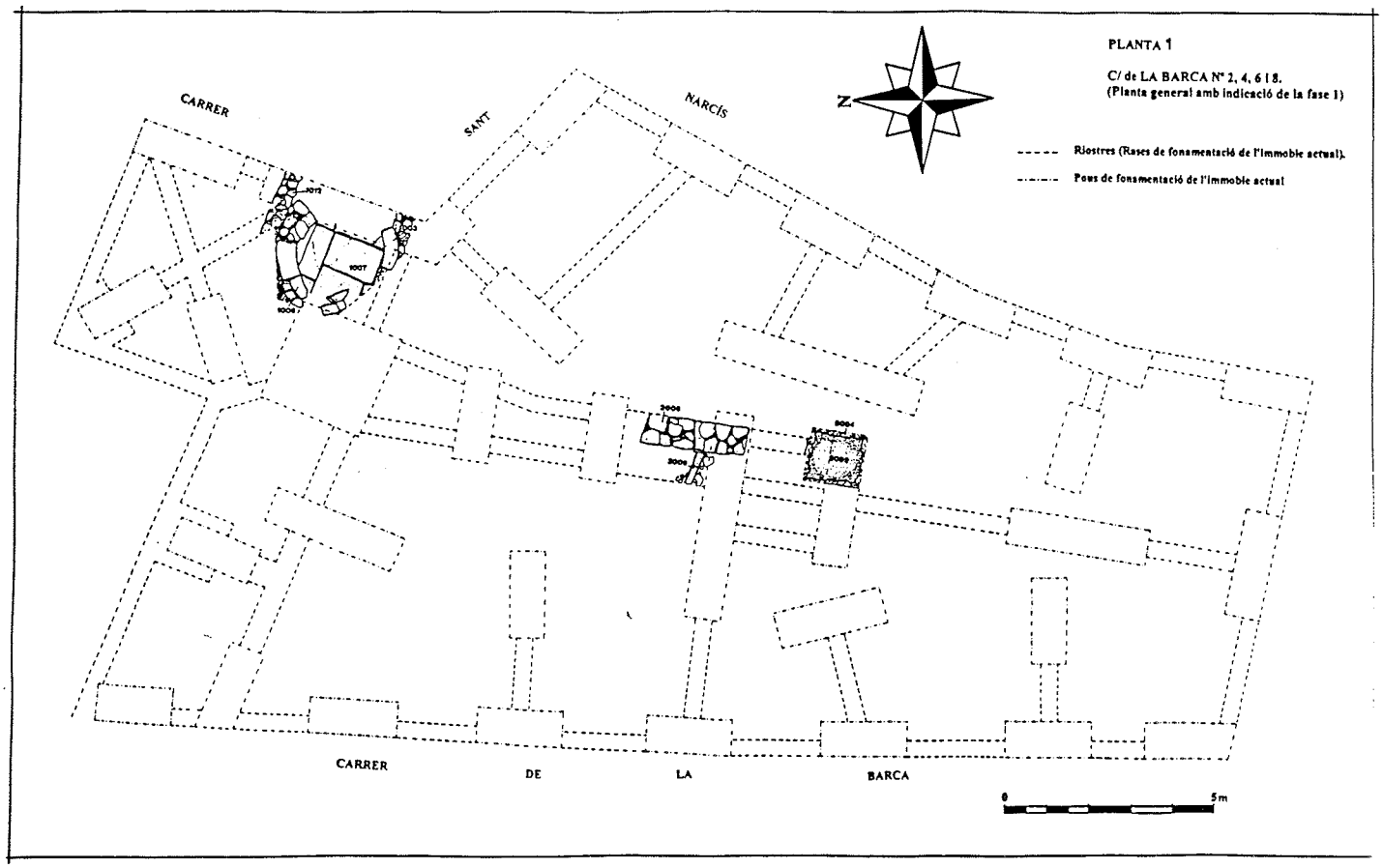

Fig. 1: Planta general amb indicació de la fase 1.

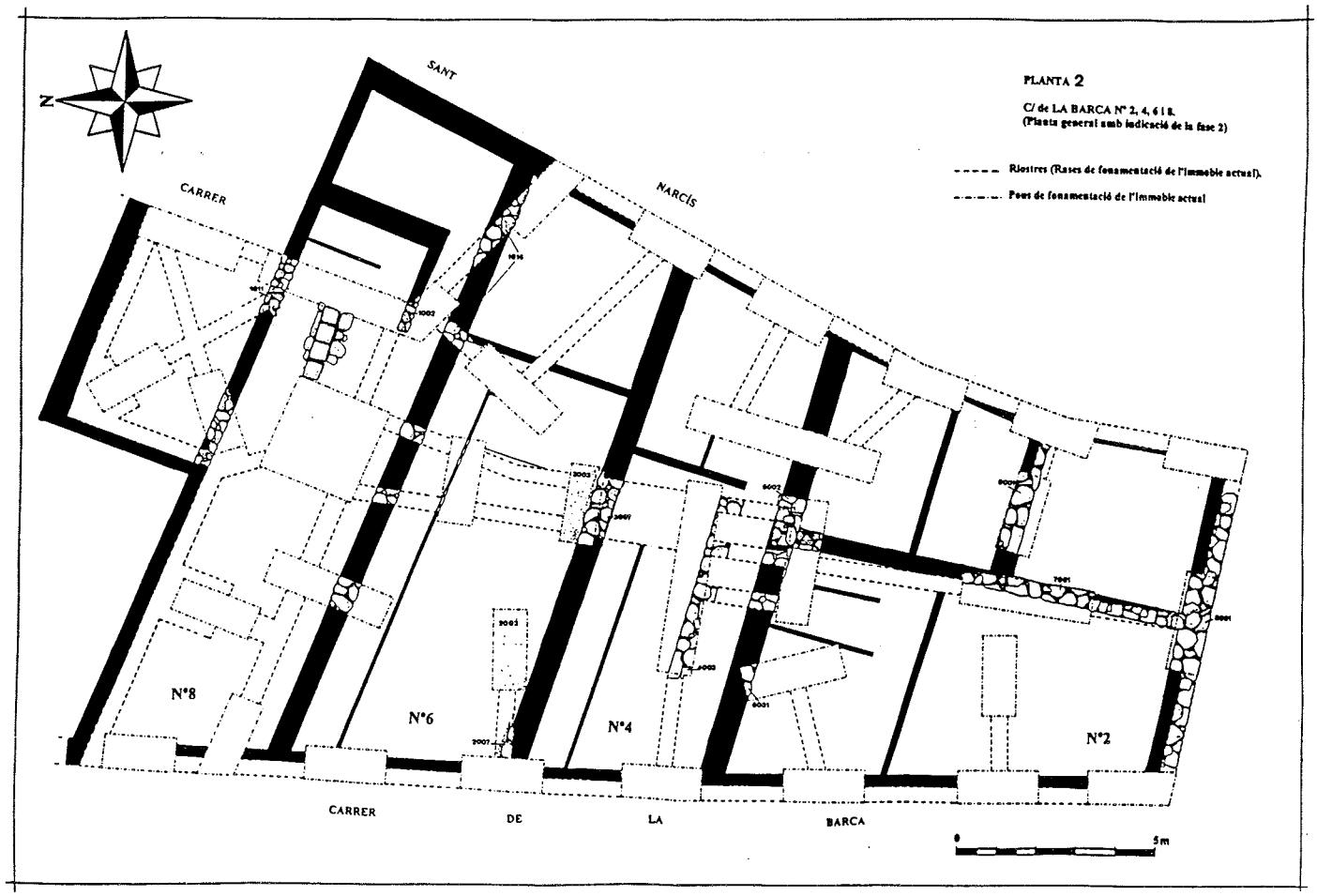

Fig. 2: Planta general amb indicació de la fase 2.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

TRES INTERVENCIONS MENORS A LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ): LA BARBACANA DEL PORTAL DE MAR, EL SAFAREIG DEL JARDÍ DEL GOVERNADOR I EL CAMP DE TREBALL

Anna Ma PUIG

Durant el bienni 96-97, al marge de les campanyes previstes en el conveni entre el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Girona i l'Ajuntament de Roses, exhaurit l'any 1996, s'han dut a terme a la Ciutadella altres treballs arqueològics de menor entitat. Entre els mesos de març i abril del 1996 es realitzava el seguiment de les obres del *Projecte de la zona d'accés a la Ciutadella de Roses*, dels arquitectes Mar Pèlach i Joan J. Albors, que contemplava l'adequació d'un nou passeig a tota la façana de mar de la Ciutadella de Roses, entre els baluards de Santa Maria i Sant Joan, treballs a càrrec de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat. Tot i que l'espai quedava sobre la zona que hem de considerar platja antiga, i que, a més, havia estat molt alterat en època moderna per la construcció de la Ciutadella, la possibilitat que poguessin aparèixer restes arqueològiques era elevada. Calia intervenir més encara, ja que s'havia de recuperar el que quedava de la barbacana que protegia el Portal de Mar d'entrada al recinte, la qual coneixíem gràcies a gravats militars antics i a fotografies de principi de segle.

La segona de les intervencions que ens ocupa és el control arqueològic de l'enderroc del safareig del Jardí del Governador, realitzat el mes de febrer de l'any següent. Aquesta construcció es trobava emplaçada al centre del que els documents anomenen Jardí del Governador, ampli espai no urbanitzat, que s'havia disposat sobre les runes d'un sector de la vila medieval enderrocat l'any 1645 a conseqüència de l'explosió d'un polvorí en el marc de la Guerra dels Segadors. El sector en qüestió es troba a l'extrem més nord-occidental del jaciment, punt on les darreres campanyes arqueològiques havien començat a

descobrir l'entramat de cases i carrers medievals. La construcció del safareig, posterior a mitjan segle XVII, quedava per damunt de les runes medievals i impedia seguir excavant en extensió la totalitat de la vila, a la vegada que desfigurava la comprensió de les restes.

La darrera de les intervencions que es va realitzar l'any 1997 va ser el camp de treball, adreçat a la joventut interessada a participar en la descoberta arqueològica del jaciment. El primer dels torns, durant la primera quinzena de juliol, anava adreçat a joves a partir de 12 anys i fou endegat per l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Roses i La Torna -Associació d'Educació Social, Serveis a la Juventut i Animació Sociocultural-, amb el suggerent títol de *Descoberta Arqueològica a la Ciutadella de Roses*. El segon torn, per a participants entre 20 i 30 anys, estava organitzat pel mateix Ajuntament i la Secretaria General de Joventut de la Generalitat.

LA BARBACANA DEL PORTAL DE MAR

L'important rebaix de terres efectuat durant les obres del passeig de la façana de mar de la Ciutadella va suposar un atent seguiment arqueològic, ja que si bé semblava difícil que poguessin aparèixer construccions associades a algun dels antics assentaments del solar, ja que ens trobàvem en la zona de platja, no descartàvem la possibilitat que apareguessin restes d'embarcacions o d'alguna estructura associada al port medieval. Els resultats, però, foren totalment negatius al respecte; creiem que la mateixa construcció de la Ciutadella, amb els seus terraplenaments i muralles, en degué destruir les restes. Un cop rebaixat el terreny a la cota que es necessitava per al passeig, amb l'extracció de terres i runes modernes, va aparèixer la grava i la sorra de platja i el nivell freàtic. Excepte materials recents[1], no va recuperar-se material arqueològic d'entitat, excepte algunes bales de canons d'artilleria.

L'única estructura que es va descobrir fou la barbacana -obra exterior de fortificació de la porta de la muralla-, de la qual en fou possible resseguir detalladament la planta gràcies a la documentació gràfica de què disposàvem. Aquesta obra, segons s'entreveu en els plànols militars que es conserven entre els segles XVI i XVII, havia anat evolucionant al llarg del temps, cosa que havia fet més complexa la seva estructura. En el seu traçat original, que es suposa de finals del XVI o primera meitat del XVII, consistia en un cos

[1] Cal dir que les terres que s'extreien havien estat aportades en èpoques recents, ja que el nivell original de la façana de mar de la Ciutadella era més baix que el que teníem en el moment de començar les obres. Una cala ran de la muralla havia permès descobrir que la seva banqueta de fonamentació es trobava a uns tres metres de profunditat.

trapezoïdal amb una porta d'accés a la façana de ponent, el qual tancava un pont fix que connectava amb el tram de pont llevadís del portal. En aquest moment, no era l'única protecció de la façana de mar de la Ciutadella: unes barreres tancaven el pas en els extrems de ponent i llevant d'aquesta façana i un camí cobert travessava per damunt de la platja fins arribar a la porta de la barbacana. Aquesta planta es mantindrà inalterable al llarg del segle XVII i només variaran les fortificacions avançades de la platja. No és fins a mitjan segle XVIII, segons els plànols conservats, que la barbacana evoluciona fins adoptar la seva planta final. Ara el cos primigeni es complementa amb un petit fossat que amplia la barbacana per ponent i per llevant fins arribar al baluard de Santa Maria. El pont interior, tal com ens ha arribat avui dia, constava d'un part fixa feta d'obra, de planta trapezoïdal i amb dos ulls, i una part mòbil, de fusta, desapareguda. L'entrada a la barbacana tenia un altre pont, d'un sol ull, també fet d'obra.

L'excavació va permetre també descobrir una part del baluard de Santa Maria, enderrocat als anys 60 durant el projecte d'urbanització del solar de la Ciutadella; la resta queda encara sota les cases que es construïren en aquest lloc. També fou possible destapar la part inferior del Portal de Mar, colgat per l'enderroc de la barbacana, fet que deixà a la vista l'atalussament de pedra carreuada sota el portal i els basaments dels pilars adossats al marc de la porta.

EL SAFAREIG DE JARDÍ DEL GOVERNADOR

Aquesta construcció, com dèiem, quedava per damunt de les restes excavades de la vila medieval, concretament, tal com sabem pels gravats militars, just per sobre de les runes de l'edifici de l'antic hospital, proper a l'encreuament entre el braç nord-sud del carrer de la Creu i el carrer de l'Hospital, punt que coincideix on comença l'ampliació urbana baixmedieval. La impossibilitat de seguir excavant en aquest sector de la vila va portar a plantejar-nos el seu enderroc, previ informe favorable de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat i l'acord de l'Ajuntament de Roses. No fou, però, l'únic factor que fou considerat, ja que amb el seu enderroc es feia més comprensible la trama urbana medieval al visitant.

És probable que el safareig, punt central d'abastament d'aigua per al reg del Jardí del Governador, juntament amb aquest jardí, fos construït durant el anys en què la plaça de Roses fou ocupada i restaurada pel poder francès, el qual la va posseir des de la seva caiguda en el setge de 1645 fins l'any 1660. No tenim, però, cap representació gràfica

d'aquesta obra fins l'any 1693 en gravats militars francesos, a través dels quals s'aprecia la planta del jardí, d'uns 4.500 metres quadrats de superfície, amb les parcel·les en què estava subdividit i el safareig que s'aixecava a la part central. A tall d'hipòtesi, suggerim que el jardí, juntament amb tot el sistema de reg i canalitzacions, fou obra d'un enginyer francès, al qual es va encarregar la tasca de reconvertir una àrea que fins ara havia estat ocupada per les cases de la vila medieval, en un espai més lúdic.

L'edifici del safareig consta de dos cossos: el més meridional, amb una porta a la façana de ponent, de planta baixa i cobert segurament amb teulada, té una superfície hàbil d'uns 37 metres quadrats, i en el seu interior hi ha el pou, del qual s'extreia l'aigua per omplir el safareig a través d'una canalització; el segon cos, adossat a l'anterior al nord, és el safareig pròpiament dit, amb una superfície de 27 metres quadrats i una capacitat aproximada de 25 metres cúbics. Des d'aquí l'aigua vessava a unes canalitzacions que distribuïen l'aigua per tot el jardí, de les quals s'han descobert algunes restes malmeses.

EL CAMP DE TREBALL

El camp de treball a la Ciutadella de Roses partia amb uns objectius previs: difondre el conjunt històric i monumental del recinte, apropar els participants del camp a l'arqueologia i recuperar uns edificis, coberts de runa i maleses, al circuit de visita de la Ciutadella. Aquestes tasques no havien d'interferir ni en la investigació endegada en les excavacions del conveni del 1993-96, ni en els treballs de neteja i condicionament que porta a terme la brigada del monument. Finalment, però, l'escassa durada del camp, sense continuïtat en anys posteriors, i l'edat del primer torn de joves, al voltant de 12 anys, no va permetre netejar de runa els edificis que es pretenien, i només fou possible intervenir en un àmbit adossat a l'angle sud-oest de la muralla medieval i en una part del superficial del carrer Ganyut de la vila medieval. L'activitat arqueològica es va plantejar en funció de l'edat i els coneixements dels joves de cadascun dels torns, organitzant una sèrie d'activitats específiques per a ambdós grups. No obstant això, un programa conjunt establia una sèrie de tasques dirigides a preparar els joves de forma elemental tant sobre el treball arqueològic de camp com de laboratori i apropar-los als sistemes d'excavació i de registre, planimetria, fotografia, neteja de material, siglatge, classificació i inventari, i posterior restauració i consolidació, a més de concienciar-los cap a un ús correcte de les instal·lacions, de les eines de treball i del seu manteniment i conservació.

Cadascun del participants va rebre una carpeta amb documentació diversa sobre la Ciutadella i el treball que havien de realitzar: planimetria actual del recinte, plànols històrics diversos, dibuixos de material i bibliografia, així com un sistema de fitxes de registre arqueològic, confeccionades per a l'ocasió, i amb les quals s'haurien de familiaritzar. Amb aquest material es varen realitzar diverses sessions de treball per donar a conèixer el conjunt de la Ciutadella i els diversos jaciments que es conserven en el seu interior. Paral·lelament en varen fer una sèrie d'activitats complementàries, al marge de les realitzades per les monitores en altres horaris, i que consistiren en visites guiades a altres jaciments del municipi i de la comarca, així com tallers de ceràmica i dibuix.

BIBLIOGRAFIA

PUIG A.M. (1997) *Memòria d'Excavació. La barbacana del Portal de Mar de la Ciutadella*, març-abril 1996, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, inèdita.

PUIG A.M. (1997) *Memòria d'Excavació. Control arqueològic de l'enderroc del safareig del Jardí del Governador*, febrer 1997, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, inèdita.

PUIG A.M. (1997) *Memòria d'Excavació. Camp de treball a la Ciutadella de Roses, 1997*, juliol 1997, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, inèdita.

Fig. 1: Emplaçament de les intervencions menors realitzades a la Ciutadella en el bienni 96-97: 1. la barbacana del Portal de Mar, 2. el safareig del Jardí del Governador, 3. el camp de treball.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

EL CAMÍ FORTIFICAT BAIXMEDIEVAL I EL BALUARD DEFENSIU DEL SEGLE XVII (HOSTALRIC, LA SELVA)

Gemma FONT
Sandra PUJADAS

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

La Vila d'Hostalric, a la comarca de la Selva, es troba situada a la vall de la Tordera, a l'esquerra del riu, en la seva confluència amb la riera d'Arbúcies. El poble s'aixeca al cim d'un escarpament basàltic, l'altura del qual arriba a 168 m.s.n.m., de forma allargassada en sentit est-oest, sobre la vall de la Tordera i lleugerament corbat, gairebé a l'entrada meridional del pla de la Selva.

La vila fortificada i el castell formaven part d'un mateix sistema defensiu que permetia dominar pel cantó de migjorn la Tordera, i pel cantó de tramuntana l'antiga via romana convertida durant l'edat mitjana en camí ral o la via de comunicació més recta entre Barcelona i Perpinyà.

El jaciment es troba situat en un vessant del turó on es bastí el castell primitiu, en la seva cara nord. L'àrea afectada per la intervenció arqueològica correspon a l'espai intermig entre la torre de Barcelona, situada a peu de l'antic camí ral, i la fortalesa actual. És un espai d'uns 105 metres de llargada que guanya el pendent del turó sinuosament.

DADES HISTÒRIQUES

La situació privilegiada d'Hostalric, dominant la via de comunicació que en l'antiguitat

fou anomenada Via Augusta, principal via de pas entre el Pirineu i les comarques meridionals de Catalunya, n'ha fet un dels punts privilegiats on es poden trobar testimonis d'una ocupació humana gairebé continuada des de l'època ibèrica fins al moment actual:

-segle II a.C.: assentament ibèric al turó del castell.
-1106: Guerau Pons, vescomte de Girona, jura a Ramon Berenguer III, comte de Barcelona, no edificar durant la seva vida cap castell en el lloc anomenat *Quota* o *Ostalrich.*
-1145 : primera menció documental d'una fortalesa a Hostalric: *Castro Ostalrico.*
-1285: durant l'atac de Felip l'Ardit de França, Hostalric és la base de les tropes de Pere el Gran per a la defensa per terra de Barcelona, un cop caiguda Girona en mans dels francesos.
-Jaume II ordena l'enderrocament de les fortificacions que el comte d'Empúries i vescomte de Cabrera, Ponç Hug IV havia bastit. La intervenció de la reina Blanca evità el compliment de l'ordre i finalment el rei autoritza el comte a conservar i ampliar lliurement les fortificacions.
-1392 : Joan I dóna el privilegi a Bernat IV de Cabrera per a refer i tenir en bon estat les muralles i el fossat del castell. Per tal de fer front a les despeses de l'obra, el rei concedeix al vescomte el poder de cobrar impostos en un termini de 10 anys.
-1459: Joan II autoritza a Bernat Joan de Cabrera a reparar i conservar les muralles i fossats de la vila.
-1462-1472: durant la Guerra Civil, la importància de la possessió d'Hostalric resultava de la seva posició estratègica, no del seu valor militar, ja que a final segle XV les seves fortificacions estaven molt abandonades. Al 1462 la Generalitat manà als habitants d'Hostalric netejar els fossats i reparar les muralles. La fortificació mancava de merlets, mantelets i verdesques, a més s'havien de reparar els camins coberts i part de la fonamentació de les muralles, els fossats estaven quasi cegats i les portes no tenien ponts llevadissos, la guarnició era només de 60 homes de guerra.
-1585: s'atorga privilegi per a reparar els murs de la vila.
-1694-95: durant el regnat de Carles II, els francesos tornen a envair Catalunya. La vila i el castell d'Hostalric, reformats segons les tècniques de Vauban, són presos per les tropes de Noailles. Les fortificacions del vell castell dels Cabrera són destruïdes i refetes almenys dues vegades.
-1696: el virrei Francisco de Velasco ordena condicionar les defenses d'Hostalric segons projecte de l'enginyer militar José Chafrion. Les obres avancen molt lentament. Velasco ordena: "... *perfeccionar los parapetos que se han desmoronado, reforzar las palizadas,*

allanar las explanadas, abrir más troneras en la muralla antigua, acabar de cerrar con estacas y parapetos las runas del castillo y mejorar los almacenes y cuarteles...". Chafrion opina d'Hostalric que: *"... si debe ser cuartel fuerte le basta estar ceñido su recinto con la entrada cubierta que se ha hecho el año pasado y la estacada (...) y perfeccionado ahora los parapetos que se han desmoronada, reforzar las palizadas, allanar las esplanadas y abrir más troneras en la muralla vieja y acabar de cerrar con estacas y parapetos las ruínas del castillo haciendo y mejorando los almacenes y cuarteles que se reducirá el gasto a poco más de mil doblones ...".*

-1697: Darmstadt, el cap dels aliats amb els catalans, veient que els francesos es dirigien a Hostalric de nou, va arrasar totes les fortificacions del castell.

-1705-1714: mancada de defenses, Hostalric no juga un paper destacat en la Guerra de Successió. Al 1713 les tropes de l'arxiduc Carles lliuren el castell a Felip V.

-1719-1754: es construeix l'actual castell, s'atribueix el projecte a J. P. de Verboom.

-1790: el viatger F. de Zamora descriu el castell com quasi arruïnat.

-1809-1810: les tropes napoleòniques ataquen, assetgen i prenen el castell.

-1929: la guarnició del castell es trasllada i Hostalric deixa de ser zona d'interès militar.

-1963: Hostalric és declarat Monument històricoartistic nacional.

-1967: comencen les obres de rehabilitació del castell.

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

El projecte municipal de rehabilitació de les muralles i zona d'accés al castell motivà la intervenció arqueològica que es realitzà durant l'any 1996. La intervenció arqueològica es centrà en dues zones d'actuació: el camí fortificat i el baluard defensiu del segle XVII.

Sector 1. Camí fortificat d'accés al castell

El castell baixmedieval i la vila fortificada d'Hostalric constitueixen una sola unitat defensiva. El camí fortificat és l'element que uneix aquestes dues àrees. La muralla de llevant que protegeix la vila per flanc de la Tordera s'allarga fins al peu del castell. D'aquest mur, que apareix a la cartografia antiga, només se'n conserva l'angle d'unió amb el mur del camí. També per la banda de ponent el pany de muralla que seguia el camí ral s'uneix al camí fortificat. A mig turó, les dues muralles s'apropen, i formen un estret pas en forma d'angle, a pocs metres del qual se situa l'entrada primitiva del castell, flanquejada per dues torres.

Aquestes dues torres són de planta circular, fonamentades directament sobre la roca, construïdes en parament irregular amb pedres de mida mitjana i lligades amb morter de calç. Les dues torres estan unides per un pany de muralla en el qual encara es conserva les restes del basament de l'antiga entrada flanquejada al castell. La torre 1 es trobava unida al castell d'època medieval per un pany de muralla que s'hi entregava directament. La part conservada d'aquest mur medeix 65 cm d'amplada, i malgrat el seu mal estat de conservació, medeix 33 m de llargada.

Per la banda de llevant, el camí es trobava protegit per un pany de muralla paral·lel a l'anteriorment descrit, que arrenca de la torre 2 i puja en sentit ascendent fins la part més enlairada del turó. Es conserven 40,34 m de mur, i medeix 1,24 m d'amplada. Al llarg d'aquest pany de mur, es descobriren un total de 5 troneres (espitllera per arma de foc), algunes de les quals conserven l'arrancament o la volta sencera.

Aquest conjunt d'estructures foren bastides en època baixmedieval. Sabem que entre els anys 1306 i 1392 es portaren a terme obres d'enmurallament a la vila. És probable que en aquests moments s'aixequessin les torres cilíndriques de protecció del camí al castell.

Cal inscriure en un moment cronològic posterior (segle XVI-XVII), l'obertura de les troneres de la muralla de ponent, ja que corresponen a arma de foc. Recordem que el mateix enginyer militar, J. Chafrion, al 1696 ordenava obrir més troneres a l'antiga muralla.

Sector 2. Defenses del castell d'època moderna

El sector 2 correspon a les estructures defensives bastides a final segle XVII i que almenys foren destruïdes i refetes en dues ocasions. Coneixem per les notícies històriques que quan el general francès Noailles prengué la vila i el castell d'Hostalric (1694), aquest ja havia estat reformat segons les tècniques de Vauban.

A finals del segle XV, amb el canvi en les tècniques militars i d'armament (aparició de l'artilleria de projectils metàl·lics), les antigues fortificacions i torres rodones quedaren obsoletes, ja que no podien resistir els bombardejos. A partir d'aquest moment i al llarg dels segles XVI i XVII apareix un nou tipus de fortificació més adaptat als nous temps. Es passà de les viles encerclades per murs alts i torres circulars a les fortificacions on predomina la horitzontalitat, amb murs de gran gruix, de poca alçada i terraplens. S'hi

construeixen baluards de planta pentagonal i puntes triangulars fets de pedra i rajol a l'exterior que eliminen tos els punts morts, de manera que des de qualsevol punt interior es podien defensar totes les parts exteriors de la fortalesa.

Aquest és el cas d'Hostalric. Com veurem, les estructures del sector 2 es corresponen perfectament a aquesta nova filosofia de defensa. El canvi d'estratègies militars comportà no solament l'aixecament de les noves construccions sinó també la inutilització de les antigues: la muralla oest i les dues torres mitjanes van ser totalment arrasades, i a la part superior, les noves estructures s'aixecaren per sobre de les antigues, fent desaparèixer una de les torres rodones que apareixen en la cartografia antiga. Malgrat tot, és possible que el camí d'accés i l'entrada al recinte continués passant per aquest sector, cosa que explicaria l'obertura de les troneres al mur de ponent en un moment tan avançat en el temps.

El sector 2 el constitueix una muralla defensiva del tipus Vauban formant angles a la part exterior. La muralla està formada pel mur i un pas de ronda. El mur té una alçada màxima per la seva part externa de 1,50 m. Presenta banqueta de fonamentació que sobresurt per la part externa uns 25 cm del mur que medeix entre 65 i 75 cm d'amplada. El parament és de pedruscall de mida petita lligat amb morter. No s'assenta sobre la roca, sinó que ho fa sobre una capa de morter disposada directament sobre el sediment (terra molt argilosa), i en alguns punts ho fa sobre un nivell de grans blocs que servirien d'aterrassament i d'anivellament del propi pendent natural del turó. Les cantonades de la muralla defensiva, tant a l'interior com a l'exterior, estan reforçades amb rajol.

En el sector de llevant d'aquesta muralla s'ha detectat la presència de 63 forats de pal corresponents a una empalissada, els forats són de forma rectangular amb els angles arrodonits de mides variables (10 per 10 a 20 per 15). Aquesta palissada apareix documentada al 1695. El pas de ronda és de terra batuda, i conserva en alguns punts una fina capa de morter. En el sector central es troba l'entrada al recinte, formada per una escalinata, per on s'efectua l'accés actual

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1991) Hostalric, *Catalunya Romànica*, V, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

BEDÓS-BONATERRA S.C. (1995) *Projecte bàsic i d'execució de la segona intervenció a la muralla d'Hostalric*, Generalitat de Catalunya.

BONET A. (1991) *Cartografia Militar de Plazas Fuertes y Ciudades Españolas, siglos XVI-XIX*, Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales, Madrid.

CATALÀ P. & BRACONS M. (1971) Castell i vila fortificada d'Hostalric, *Els castells catalans*, 3, ed.Rafael Dalmau, Barcelona.

COROLEU J (1888) Algunos datos para la història de Hostalric, *Asociación Literaria de Gerona. Certamen de 1887*, Girona.

LLORENS J.M. (1994) Hostalric, *Atles de les ciutats de Girona. Segles XVII-XIX*, II, Girona.

SANTPERE S. (1899) El castillo de Hostalrich, *Asociación Literaria de Gerona. Certamen de 1898*, Girona.

URGELLÉS M. (1888) *Hostalrich. Memorias de la Guerra de Independencia*, Impremta de Jaume Jepus, Barcelona.

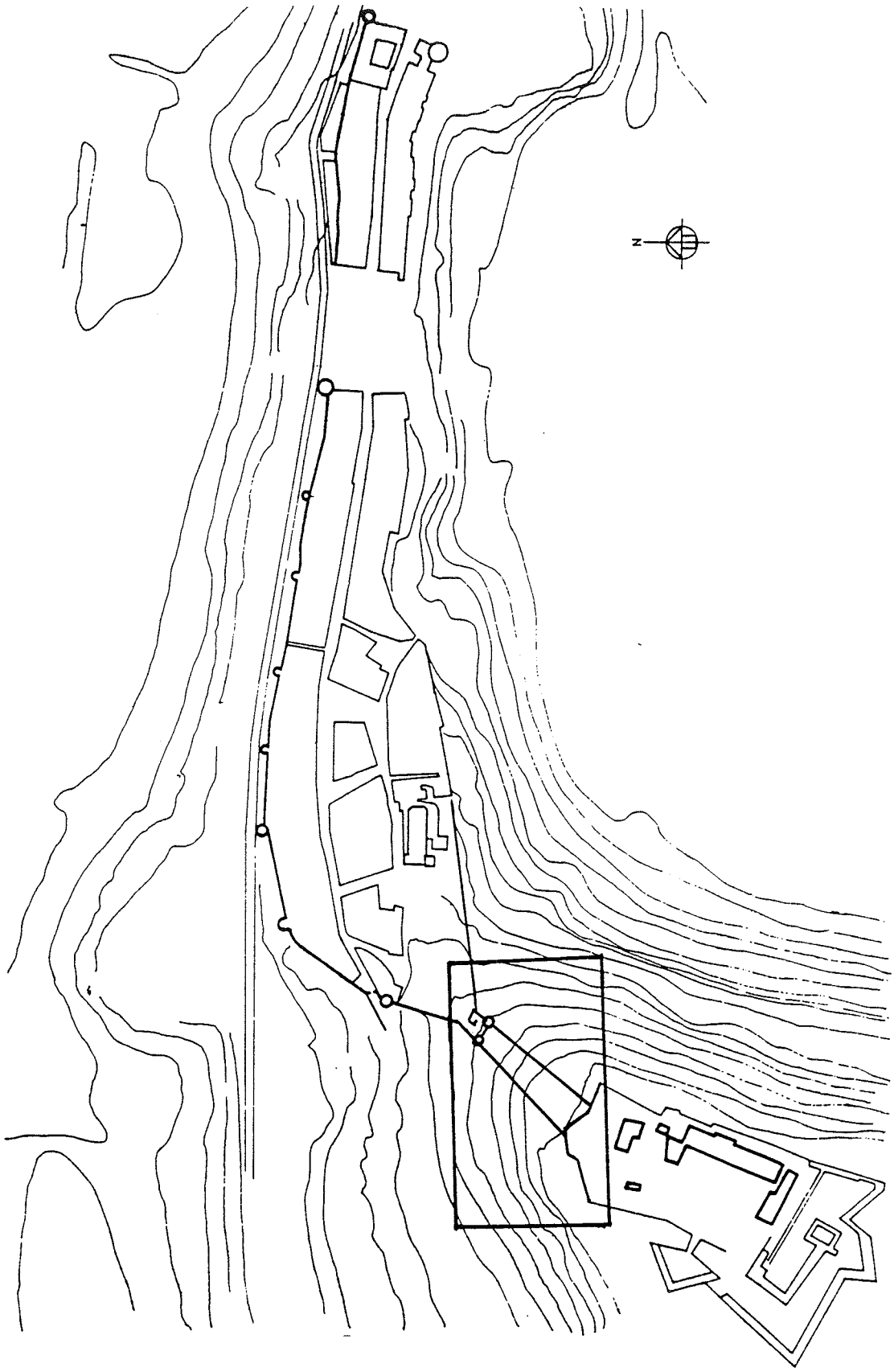

Fig. 1: Plànol de la vila i castell d'Hostalric. Situació del camí fortificat i del baluard defensiu.

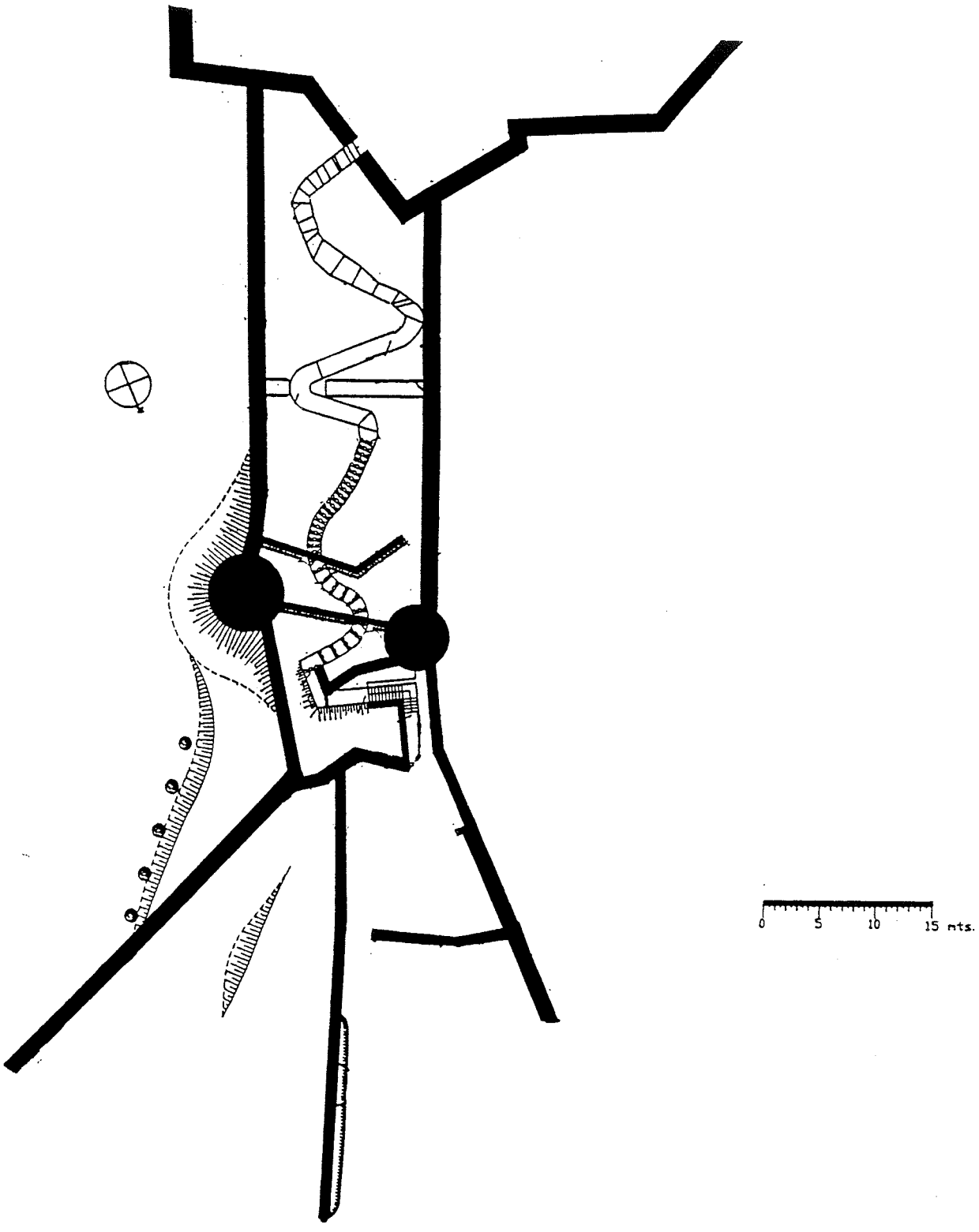

Fig. 2: Plànol del camí fortificat i del baluard defensiu.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

SOBRE L'ANTIGA CLAVEGUERA DE PALAMÓS (BAIX EMPORDÀ)

M. José CAJA

ANTECEDENTS

El dia 28 de novembre de 1997 informàrem al Servei d'Arqueologia de Girona de l'aparició d'uns murs pertanyents a la xarxa de clavegueram del segle XVIII. L'arqueòloga territorial de Girona, Sra. Monserrat Mataró, es posà en contacte amb l'Ajuntament de Palamós, promotor i executor de l'obra, i els comunicà l'obligació de documentar el descobriment de les esmentades estructures. Seguidament m'encarregà aquest informe.

Després del contacte del Servei d'Arqueologia amb l'Ajuntament i després d'haver rebut personalment l'encàrrec , el dia 1-11-97, els Serveis Tècnics de l'Ajuntament es posen en disposició de col·laborar, per documentar al més aviat possible les estructures . Em van facilitar les fotografies dels murs de la canalització, abans que els desmuntessin. També vàrem anar, la Sra. Teresa Freixas i jo mateixa, a prendre cotes i mesures per fer els croquis número 1 i 2. Des de l'Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Palamós em facilitaren el plànol de 1901 (fig. 1) en què s'aprecia la secció del rec del Molí. Vull agrair al Sr. Pere Trijueque, historiador local i regidor de l'Ajuntament de Palamós, que em proporcionés la documentació del segle XVIII que s'ha utilitzat en aquest informe

UBICACIÓ DE LES ESTRUCTURES

La paret de la claveguera s'ubica a la cantonada de la avinguda Onze de Setembre amb el passeig del Mar, al peu de les escales del carrer del Perill, i sembla que continua en direcció al port per l'avinguda Onze de Setembre (fig. 2) fins al norai situat sota l'actual Terrassa dels Pescadors, on desguassa al mar. Molts testimonis afirmen que fa uns anys,

quan es varen construir els sobreeixidors del passeig del Mar, va aparèixer un altre tros de l'antiga claveguera del rec del Molí.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

El dia 28-11-97 m'informen de l'aparició d'uns murs a les obres que fa l'Ajuntament per a la canalització de les aigües del rec del Molí. Aquests murs s'havien descobert el dia abans i quan vaig anar a l'obra només restava un dels murs de la claveguera que més tard, també va ser parcialment desfet.

Les estructures aparegudes pertanyen a una claveguera formada per dues parets laterals d'aproximadament un metre d'amplada cadascuna amb una llum de dos metres i coberta amb una lleugera volta amb secció d'arc carpenal. Les parets estan fetes amb pedra i calç, rematades amb carretals paral·lelipèdics de 100 x 50 x 25 cm aproximadament, ja que no tots són idèntics.

A la part final de la rasa, en direcció a les escales del carrer del Perill, es veu que la paret fa una corba en direcció a l'esmentat carrer, on augmenta l'amplada de la claveguera. A la meitat d'aquesta tramada, s'aprecia un petit mur perpendicular a les parets que té la meitat de l'alçada de la llum del canal.

El sòl de la claveguera estava empedrat, segons afirma una sèrie de testimonis. Quan jo hi vaig anar, ja l'havien tapat amb una capa de ciment, necessària per assentar els cubs prefabricats que han de contenir els tubs de l'obra moderna.

EL RECORREGUT

El rec del Molí surt de l'estallador del mas Resclosa, seguint el rec madral que pren les aigües de la riera Aubi. Aquestes aigües es van separar de la riera per poder regar i per fer funcionar els molins fariners que hi havia en el seu curs (molí d'en Ribes, molí d'en Carles, molí de l'actual carrer Cervantes).

Aquestes, però, no foren les úniques aigües que portava l'esmentat rec ja que també rebia les aportacions de l'aiguavessant de la Fosca, del carrer que baixa de Sant Joan, de la riera vella i dels recs madrals de tot el vessant de llevant. És a dir, feia el recorregut des del mas

Resclosa, passant per Sant Joan paral·lel al costat dret a la carretera d'entrada a Palamós des de Palafrugell, i fent un gir a l'esquerra al final del seu recorregut per desguassar al norai de la platja (fig. 2).

DATACIÓ I BREU HISTÒRIA DE LA CLAVEGUERA

El rec del Molí causava, amb els seus descontrols estacionals, inundacions als camps propers, i es feien malbé les collites. La primera notícia que tenim de la construcció d'una canalització o claveguera figura en un protocol notarial de Palamós, amb data de 4 de gener de 1704, conservat a l'Arxiu Històric de Girona (AHG-302). És un requeriment pel qual es notifica a Pere Carles la protesta dels seus veïns per la inundació dels seus camps.

L'esmentat requeriment va provocar que el 21 d'abril de 1704 es dictés una sentència arbitral (AHG-302) en la qual forcen a Pere Carles i als seus successors que mantinguin els recs ben nets. En aquest protocol també s'hi llegeix: " *S'ha de fer una clavaguera de 80 canes de llarg, començant a la vora del mar, sota la muralla de l'església de Palamós, al costat de unes roques fins al riu*[1]*, per on sia més convenient. La clavaguera haura de tenir 5 pams de llum d'ample i 8 pams d'alçada, covrint-la en volta grassa i empedrant-la per baix. Les parets dels costats hauran de tenir 5 pams de gruix i s'haura de fer un colador o retxa, per la part del riu, i per la part de mar una cadira per quant convinga tapar l'aigua del mar.*"

En el mateix protocol ens consta també la concòrdia per construir la claveguera a l'"*arena del mar*"[2] que no canvia massa els continguts anteriors però matisa que "*l'obra haurà d'estar feta l'agost de l'any 1705. El preu acordat fou de 185 lliures.*"

En data 28 d'agost de 1716 (Establiment de terres; AHG-317) "*Josep Moret te que enfondir lo restant de la riera Vella per que puga enbocar al Riu i tenir el curs necesari i mantenir la amplaria del camí que va de Palamós a Calonge.*"

L'11 de setembre de 1716 (AHG-317) "*S'ha de fer una paret al principi de la clavaguera, per la part del riu, ja que quant es va fer la clavaguera es va fer dita paret per que l'aigua emboques facilment. La paret s'ha de fer per a conduir l'aigua del riu fins al mar*".

[1] El riu seria la conducció lliure de la riera del Molí d'en Carles que s'ajuntava amb la riera Vella en el lloc que ens ocupa per desembocar en el mar.
[2] Es refereix a la Platja.

El 17 de juliol de 1746 (AHG-346) "*que l'any 1745 es va construir una paret en el riu que té 31'5 canes catalanes.*"

Veiem, doncs, que s'obliga a tenir acabada la construcció de la claveguera durant l'any 1705. Al llarg del mateix segle es faran una sèrie de modificacions, la darrera de les quals, coincidint totalment amb les restes materials trobades (mides i forma), és del 27 de maig de 1764 (AHG-369) i es refereix als pactes entre els regidors de Palamós i Domingo Carles per a la construcció de la paret de la claveguera, necessària per a desviar les aigües del rec del Molí que causen danys: *"Domingo Carles s'obliga a construir una paret de pedra y calç des de la boca de la clavaguera que prend l'aigua del rec del Molí,fins a trobar l'hort que fou de de Joan Tuebols .-També fara una volta amb paret de remate de la clavaguera o sia on desemboca al mar, junt el noray de pedra que es sota la casa de Martí Garrell*[3] *(actual bar els Pescadors).- Els regidors donaran a Domingo Carles 2 lliures i 10 sous per cada cana cubica de paret fabricada.- Domingo Carles fara una paret de carretals a la vessant de ponent de la clavaguera , pel lloc on no esta cuberta de sorra ,desde la punta de la paret vella de la clavaguera fins al noray. Serà de 10 pams d´amplada i l'altura serà la de la volta, possat en talud.- Els regidors donen permís a Domingo Carles per a poder treure la pedra de la pdrera que hi ha sote l'estudi dels minyons"*(actual emplaçament de la Gorga).

[3] Prop de l'actual Terrassa dels Pescadors

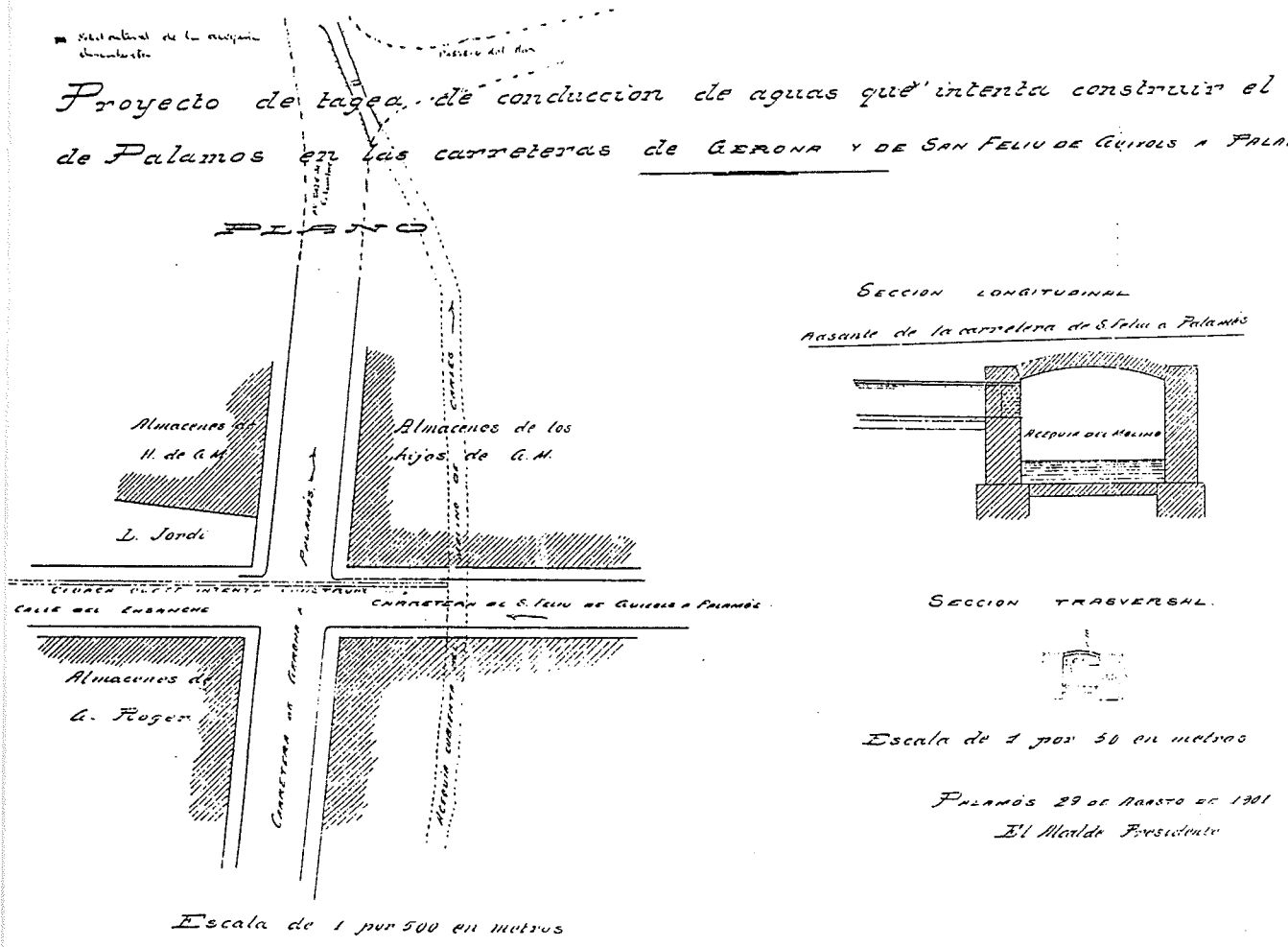

Fig. 1: Plànol del projecte de la claveguera de l'any 1901.

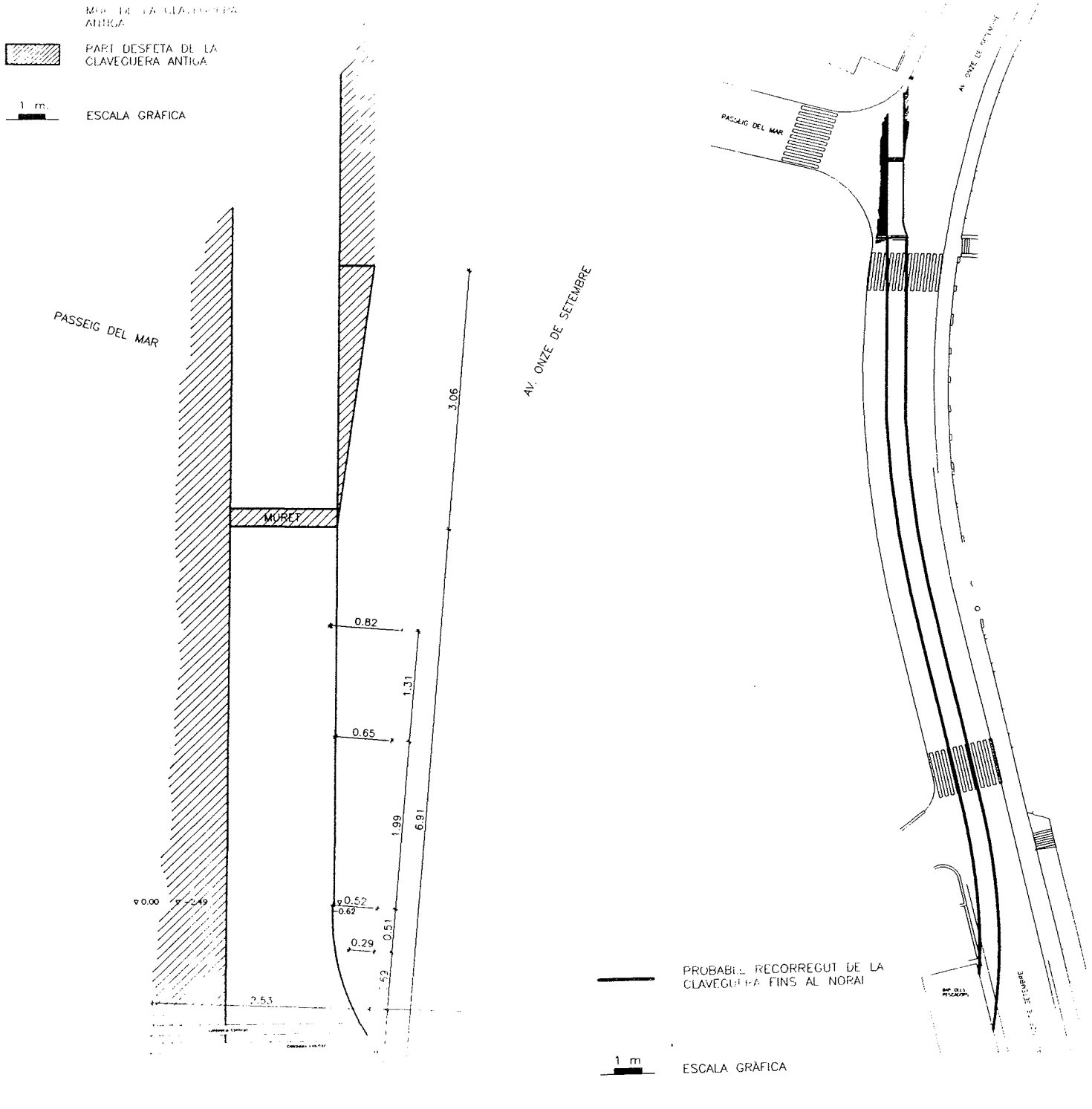

Fig. 2: Ubicació i recorregut de la claveguera.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DE LES OBRES DE LA NOVA CASA DE CULTURA A LA PLAÇA MAJOR (LLANÇÀ, ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG

El seguiment arqueològic realitzat el mes de desembre de 1997 en el solar de la plaça Major núm. 3 de Llançà, on actualment es construeix la Casa de Cultura de la vila, va consistir en una sèrie de rases per determinar l'existència de restes relacionades amb l'edifici i l'entorn de l'antiga església de Sant Vicenç, sembla ser situada en les proximitats del lloc. Sobre aquesta església romànica, totalment enderrocada, alguns autors opinen que es trobava emplaçada a tocar de la torre-campanar que encara avui es conserva dempeus a l'extrem sud-est de la plaça, coneguda també amb el nom de Torre de la Plaça, únic vestigi del temple romànic. Altres autors opinen, però, que l'església es trobava al costat del castell-palau de l'abat, és a dir, sota l'actual església de Sant Vicenç, més al nord, i que s'hauria enderrocat en el moment de construir aquesta nova parròquia. En conseqüència, la torre-campanar no tindria res a veure amb l'església de Sant Vicenç, sinó que es tractaria d'una torre de defensa o vigilància, de les quals tenim altres exemples en diferents punts de la costa, construïda per a protegir els habitants de la vila dels atacs per mar. Al marge de la controvèrsia, la situació del solar que calia prospectar, just al sud de l'esmentada torre, oferia moltes possibilitats de trobar-hi restes arqueològiques.

La primera de les rases es va traçar en sentit est-oest, en tota la llargada del solar, just en el punt on anava la fonamentació de la façana de la nova Casa de Cultura, d'uns 30 metres de llargada per poc més d'un metre d'amplada, aproximadament. L'excavació va posar al descobert, immediatament, el mur de la façana nord i est de l'antic Centre Cultural, construït en el primer quart d'aquest segle, a més d'unes modernes edificacions que s'hi adossaren. Aquests murs, però, es fonamentaven sobre uns anteriors, seguint el mateix traçat, i que resultaren ser, amb tota probabilitat, les parets que delimitaven un rec de desguàs d'aquesta zona abans de la construcció del Centre Cultural, quan l'espai estava ocupat per horts al segle passat. A l'extrem de llevant d'aquest rec es va recuperar la boca

de sortida d'una claveguera, que hi vessava, coberta amb volta, i amb l'entrada tapada amb unes reixes de ferro de barrots simples. Aquesta claveguera, orientada en sentit nord-sud, provenia de la zona de la plaça.

Tant els murs del rec, com la volta de la claveguera quedaren afectats per la construcció de l'edifici del Centre, i es van colgar amb runa i terra, entre la qual s'ha recollit material molt divers. La presència d'abundants restes humanes, totalment inconnexes i molt disperses, així com la troballa d'algun fragment de ceràmica medieval, fa pensar que en el moment de les obres de principis de segle, i segurament ja abans, amb la construcció del sistema de clavegueram de la plaça i horts, es va afectar l'àrea d'un cementiri, possiblement annex a l'església de Sant Vicenç. Això explicaria la gran abundància de restes humanes escampades per tot l'espai més immediat a la torre.

Pel que fa a la resta del solar, es varen obrir quatre rases més. La primera es va excavar a continuació de la rasa gran, en el seu extrem est i en sentit nord-sud, d'uns cinc metres de llargada per quasi un metre d'amplada, fins arribar al subsòl. Es va posar al descobert la façana est del Centre, construïda sobre el terreny natural del lloc, el qual es va presentar uniforme fins arribar al nivell freàtic. No s'ha determinat l'existència de restes arqueològiques, excepte algunes restes humanes molt disperses.

Les altres tres rases, de superfície similar a l'anterior, es van excavar de forma indiscriminada per la resta del solar. Una es va obrir al centre de la meitat est del solar, i les altres dues, paral·leles, al seu extrem sud, just a tocar del pàrquing veí. A tot arreu va aparèixer el mateix tipus de reompliment estèril, fins arribar al subsòl argilós on ja apareix l'aigua, a una profunditat aproximada de poc més d'un metre i mig.

En resum, excepte a l'extrem nord del solar, on apareixen elements arqueològics dispersos i molt alterats, que podrien correspondre a un antic cementiri relacionat amb l'església romànica de Sant Vicenç, a la resta la prospecció va resultar totalment estèril, per la qual cosa fa pensar que aquest espai, ocupat per horts al segle passat, hauria estat lliure de construccions. En relació a aquest supòsit, és significativa l'absència de material ceràmic en totes les rases obertes en aquest extrem del solar.

BIBLIOGRAFIA

CLAVEGUERA J. (1986) *Llançà. Notes històriques*, Barcelona, Salvat de.

PUIG AM. (1997) *Memòria d'Excavació*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, inèdita.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

EL CAMP DE TREBALL DESENVOLUPAT AL CAMÍ DE MASVALLS (CELRÀ, EL GIRONÈS)

Lluís PALAHÍ
Ferran CODINA

L'anomenat camí de Masvalls es situa al sud del nucli urbà de Celrà i rep el seu nom de la riera i el veïnat que es situen a prop i, en el tram conegut circula d'oest a est durant més de 300 metres fins que es perd en una zona boscosa. Cal esmentar que aquest camí segueix pràcticament sempre una inclinació ascendent cap a llevant, pendent que en alguns casos arriba a ser força pronunciat.

Segons N. Amich (Amich, 1991) el camí arribaria per la seva banda de ponent fins al castell de Mas Serra, i de fet en aquesta direcció s'observen restes d'alguns trams empedrats i murs de contenció que, efectivament, podrien correspondre al mateix camí que aquí analitzem. Esmenta el mateix autor dues dades interessants per tal de datar l'esmentat camí. Per una banda, el nom que molta gent del poble li dóna de *camí romà* i per l'altra, el topònim que rebia la zona davant del castell de Mas Serra i que era el de *quatre camins*, indicació de l'existència a l'indret d'una cruïlla important de vies i topònim que tot sovint feia referència a camins d'època romana.

L'esment que fa N. Amich al mateix article d'un document del segle X es parla de l'existència d'una *strata* (topònim tot sovint associable en aquella època alt-medieval amb camins romans) resulta més confusa, ja que com el mateix autor reconeix, podria fer referència a l'anomenat *camí d'Empúries* que devia circular per una zona propera.

L'any 1997 l'Ajuntament de Celrà va decidir realitzar un camp de treball amb l'objectiu de netejar i condicionar, encara que fos parcialment, aquest camí. L'esmentat camp de treball es va desenvolupar al llarg de la segona quinzena del mes de juliol del mateix any amb nois i noies d'entre 12 i 14 anys i va permetre condicionar un tram d'uns 60 metres.

En el tram analitzat, el camí, amb una amplada que oscil·la entre els 2 i els 2´40 m, apareixia empedrat amb rierencs de mida mitjana (d´entre 30 i 70 cm de longitud) col·locats molt junts, amb petites pedres per rejuntar les més grans, emprades com a enllosat, i lligades amb terra.

Els rierencs estaven col·locats molt junts, domaven un màxim de solidesa i evitaven al màxim els espais només amb terra. Aquests haurien estat els punts més dèbils i els indrets per on abans s´hauria començat a malmetre el camí.

A banda i banda del camí es situaven dos murs de contenció de dimensions i funcionalitat molt diferent. El situat a tramuntana, amb una alçada que arribava als 2 m, estava construït a base de pedres irregulars carejades només per la banda que donava al camí, de mida mitjana, lligades en sec i amb petites pedres per rejuntar. La seva funció no era només de delimitació del camí, sinó sobretot de mur de contenció, ja que cap a aquesta banda el turó seguia pujant. Prova de la necessitat d´un mur de contenció a aquesta banda és que en alguns punts aquest havia cedit a la pressió exercida per la terra i els arbres situats darrere seu i havien aparegut dos grans esvorancs a la construcció.

El mur havia estat trencat a la part central del tram excavat per obrir-hi un petit camí que s´enfilava bosc amunt, actualment en desús i totalment emboscat. A la banda de llevant, on el camí feia una doble corba cap al nord i altra cop cap a l´est, punt de fort pendent, el mur pràcticament era inexistent, ja que no tenia al darrere cap terraplè que contenir.

El mur de migdia tenia una alçada només de mig metre. Construït amb la mateixa tècnica emprada per bastir el mur de tramuntana, era molt més baix, ja que la seva funció era només de delimitar el camí. L'única funció pràctica d´aquest mur era la de servir de límit a l´empedrat i impedir al mateix temps que les riuades i el pas dels carros el malmetessin, ja que si el mur no hagués existit, aquest s´hauria anat esllavissant amb el pas del temps, per efecte del pas de vehicles i, sobretot, per l´erosió i la pluja.

A la part baixa del camí eren encara perfectament visibles les roderes dels carros que havien transitat per la via, clarament impreses als rierencs que conformaven l´enllosat.

A l´extrem de llevant, punt on el camí pujava abruptament l´enllosat del terra es trobava molt malmès als laterals, i es conservava molt millor a la part central. Aquest fet és normal si tenim en compte que el pendent brusc facilitava que les pedres es desenganxessin amb

més facilitat i a més l´efecte erosionador de les pluges es deixaria notar molt més als laterals, on l´existència dels dos murs de contenció hi facilitaria l´acumulació de l´aigua.

Just abans d´iniciar-se aquest canvi brusc de pendent, el camí presentava una bifurcació cap a migdia, fruit d´una remodelació posterior a la construcció del camí. Aquesta era apreciable per diverses raons. Per una banda, el mur de migdia es desviava cap al sud, i trencava l´alineació originària. Per altra banda, el paviment era en aquesta zona diferent. Estava constituït per pedres molt petites i, sobretot, per terra. Els rierencs reapareixien uns 5 m a llevant de la bifurcació i només a la banda nord, espai ocupat pel camí originari.

La construcció d´aquesta bifurcació es deu segurament a la pròpia orografia del terreny. El canvi brusc de pendent devia fer terriblement costós el trànsit de vehicles, especialment si anaven molt carregats, de manera que la bifurcació el que feia era crear una corba més ampla, però també més planera, per tornar a enllaçar posteriorment amb el camí original un cop superat aquest punt.

Coincidint amb aquesta doble corba i el canvi brusc de pendent, a la part alta per migdia del camí, uns deu metres a l´est de la zona netejada, es va trobar una estructura, que també es va condicionar en un intent d´esbrinar-ne la seva possible utilitat. Aquesta es situava a la part alta del camí per la seva banda sud, i aprofitant el doble gir del camí, n'utilitzava els murs de migdia com a murs perimetrals per les bandes oest i nord. L´estança quedava tancada pel sud per un mur de forma més o menys semicircular. Com aprofitava parcialment els murs ja existents del camí, la tècnica emprada era la mateixa que la utilitzada per construir aquests, és a dir pedres irregulars, de mida mitjana, carejades només parcialment i lligades en sec. A la part interior de l´estança es varen recuperar diversos blocs caiguts de les parets, però no es va poder apreciar en la neteja l´existència de cap nivell de circulació.

El camí continuava cap a llevant de la zona netejada i es conservava algun tram on encara resulten ben visibles tant els murs de límit com l´enllosat.

Es plantegen, però, tot un seguit de qüestions referents a aquesta via que resulten difícils de respondre. A on portava el camí? Per què estava tan ben construït si era un simple camí de muntanya? I, sobretot, a quina època pertany?.

Són totes qüestions de difícil resposta en l´estat actual del coneixement de la via i del seu entorn. Són diverses les persones que han intentat trobar les restes d´algun jaciment

d´època ibèrica o romana aprop de la zona on es perd el camí, sense resultats positius. Per altra banda, i atenent la circumstància que uns 30 m al nord de la zona netejada es conserven encara avui les restes d´un forn de calç d´època moderna, s´ha especulat amb la possibilitat que el camí no fos tan antic com tradicionalment s'ha cregut i la seva construcció estigués relacionada amb l´existència de l´esmentat forn. De ser així, a la zona on desapareix el camí hauria de trobar-se la pedrera que abastia l´esmentat forn, però no se n´han localitzat traces. De fet, aquesta pedrera no pot situar-se gaire més enllà, ja que una major distància entre pedrera i forn disminuiria la rendibilitat de les instal·lacions.

El lloc on actualment nosaltres apreciem el final del camí no devia ser el seu final real, i, potser s´estenia molt més enllà. Per altra banda es té sempre la tendència a pensar que el paisatge sempre era el mateix, quan realment no era així. El que actualment nosaltres veiem com una zona boscosa, amb alguns camps dispersos, podria presentar en època antiga i medieval un aspecte completament diferent, i de fet sembla que la zona era ocupada fins no fa gaires dècades per vinyes. Un camí de muntanya no havia de dur forçosament a una població o una vil·la sinó que podia conduir als diversos camps i plantacions.

El sistema constructiu del camí és essencialment una qüestió pràctica. De fet, i aquesta és una de les causes de la dificultat d´atribuir al camí una ubicació cronològica precisa, les tècniques constructives per delimitar els camins de muntanya han variat molt poc des d´època romana fins pràcticament el moment en què es va començar a emprar l´asfalt. Allà on la roca natural aflorava a la superfície aquesta era retallada i aplanada, i es convertia en el millor dels nivells de circulació. On aquestes circumstàncies no es donaven i hi havia una capa de sediment, o es condicionava construint senzills camins de terra, o es construien camins empedrats com el que aquí analitzem. El fet d´optar per un sistema o altre depenia de diversos factors i no només de la seva suposada importància. En llocs amb pendents abruptes resultava molt més adequat l´ús de l´empedrat, ja que així s´evitava que l´erosió, sobretot provocada per la pluja fes clots que malmetessin la via i que dificultessin el pas de vehicles. Aquest fet era especialment important si el camí estava principalment destinat a la circulació de productes i no només de persones.

La construcció de murs per delimitar els camins empedrats resulta també important en zones en pendents, ja que el pas de vehicles aniria desplaçant les lloses lateralment i desmuntant l´obra. A més en aquest cas era imprescindible la construcció d´un mur de contenció a la banda de tramuntana per evitar les esllavissades de terra. Prova de la raó eminentment pràctica de l´existència d´aquest mur és el fet que al llarg del recorregut la

seva alçada s´adaptava sempre a la del talús que suportava al darrere. Si es tractés d´una simple delimitació, hauria estat suficient la construcció d´un petit muret, com succeeix a la banda de migdia.

La tècnica constructiva emprada per bastir els murs és així mateix utilitzada encara avui dia per construir els famosos murs de feixa, presents a molts camps i turons, tant per delimitar parcel·les com per a funcionar com a murs de contenció.

Resulta, per tant, aventurat intentar datar en base a aquestes dades el moment de construcció del camí i la seva funció. Però disposem d´algunes dades indirectes que podrien ajudar-nos, com a mínim, a avançar una hipòtesi de treball.

Celrà és un municipi que ha estat molt ric en el descobriment de posssibles jaciments arqueològics, especialment d´època ibèrica i romana, la majoria d´ells malauradament encara sense estudiar i per tant molt desconeguts. Són molts els indrets on amb simples prospeccions visuals s´ha pogut recollir gran quantitat de materials d´època antiga. La dispersió dels materials trobats semblen indicar l´existència d´un important hàbitat en època ibèrica. En l´estat actual del coneixement resulta impossible aventurar si existia a l´indret un autèntic poblat ibèric o si s´hi ubicaven diversos assentaments destinats a l´explotació del territori i depenents del proper i importantíssim poblat de Sant Julià de Ramis. Com ja hem dit, la gran dispersió de les troballes semblaria indicar aquesta segona hipòtesi (per altra banda seria difícilment explicable l´existència de dos poblats tan aprop, especialment ateses les grans dimensions del de Sant Julià de Ramis).

Més clara resulta la situació de la zona en època romana. Excavacions com les de can Espolla -si bé molt limitades quant a les seves dimensions i resultats- permeten, però, definir la zona com d´explotació eminentment agrícola amb presència d´algunes vil·les rústiques (sense que es pugui descartar la presència d´algun habitatge més luxós).

El que es pot extreure d´aquestes dades és que en època antiga la zona de Celrà era intensament ocupada i que el territori estava especialment apte per a l´agricultura. En aquest context, la presència no d´un, sinó de diversos camins, més o menys arranjats, no ha de sorprendre. La pervivència d´antics camins iberoromans en època medieval i fins i tot moderna no resulta gens estranya (com a anècdota es pot esmentar que l´actual autopista A-7 ressegueix en diversos trams l´antiga Via Augusta romana, que a la vegada no feia més que adequar i resseguir un antic camí natural conegut a les fonts com el camí

d´Heracles). De tota manera és ben cert que a manca de noves dades això no deixa de ser una hipòtesi de treball.

Sigui antic, medieval o modern, el camí va patir diverses reparacions i alguna reforma com ho demostren l´obertura d´un nou ramal per evitar la forta corba de llevant, o l´obertura del desviament que condueix cap al forn de calç, així com l´ensorrament parcial del mur nord per obrir un petit camí que s´enfila bosc amunt.

BIBLIOGRAFIA

AMICH N. (1991) Nous descobriments en el municipi de Celrà (el Gironès), *Cypsela*, IX, pp. 209-226.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LES EXCAVACIONS AL PORT D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ)

Xavier NIETO
Xim RAURICH
Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya
Museu d'Arqueologia de Catalunya

Als anys trenta, els enginyers forestals, en fixar les dunes de davant d'Empúries, varen crear una barrera que de llavors ençà ha impedit que el malecó del port i el mar fossin visibles des de bona part de la neàpolis, cosa que va provocar un canvi substancial en el paisatge emporità.

Aquesta barrera artificial de sorra i vegetació ha condicionat la topografia arqueològica d'Empúries en delimitar per l'est la zona que quedaria tancada amb una tanca, juntament al camí construït posteriorment. Dóna la impressió que a aquestes barreres artificials n'hi ha afegit una altra, però aquesta en el camp de la investigació arqueològica, de tal forma que els estudis arqueològics dedicats a la seva infraestructura portuària i a la seva façana marítima són escassísims, quan és evident que l'evolució històrica d'aquesta ciutat està estretament lligada i condicionada al trànsit marítim (fig.1).

ANTECEDENTS DE LES ESTRUCTURES PORTUÀRIES

La Palaiàpolis

Des dels inicis de la investigació arqueològica a Empúries s'ha considerat que la depressió existent entre la Neàpolis i la Palaiàpolis, actualment terres de conreu, hauria estat ocupada en l'Antiguitat pel port. Relacionat amb el port, hi hauria la construcció coneguda com el malecó, datable, a proposta de Sanmartí, d'inicis del segle I a.C. (Marcet & Sanmartí, 1989, p.116). Els estudis més recents s'han centrat en la investigació geològica per tal d'explicar el procés de colmatació del port a partir dels sediments del Fluvià i de la sorra d'aportació eòlica (Marquès & Julià, 1983; Marzoli, 1995). Pel que fa

els estudis de les estructures arquitectòniques han estat molt escasses i puntuals, però entre aquestes cal esmentar l'excavació per part de l'enginyer Ferrer d'un mur perpendicular a l'extrem sud del malecó, amb el qual probablement formaria un angle, i que –com aspecte més important- ens informaria de la penetració màxima del mar per la banda oest del malecó. Les restes encara visibles d'aquest mur tenen gran semblança amb el malecó. Finalment, cal esmentar un treball que consistí en l'excavació d'una rasa des de la platja travessant l'actual carretera fins el port avui colmatat, amb l'objectiu de trobar algun tipus de barrera natural o artificial que n'hagués provocat el procès de colmatació. Els resultats foren negatius atès que no s'aconseguí detectar cap element en el subsòl.

Riells-la Clota

S'inciaren als anys setanta uns treballs subaquàtics per part de F. Foerster. La continuació dels treballs va permetre identificar la zona com un port de la veïna ciutat romana d'Empúries (Nieto & Nolla, 1985). Es tractaria d'un port dotat fins i tot d'un recinte fortificat per a la seva defensa, fent-nos pensar que es tractava de quelcom més important i estable que un fondejador d'utilització esporàdica. A partir de l'estudi de l'evolució d'aquest espai, es pensa que en època romana el mar arribaria més a l'interior que l'actual carretera, arribant fins al promontori conegut com el Corral d'en Pi, on es situarien les esmentades defenses i que s'endinsaria en el mar enmig de la zona portuària. El port de Riells-la Clota oferia moltes més garanties per a la seguretat de les naus, en temporals tramuntana o llevant, que no pas el port de la Palaiàpolis

La Neàpolis

Les prospeccións dutes a terme pel Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya en la façana marítima de la Neàpolis, l'any 1996, va permetre detectar uns centenars de blocs de pedra de grans mides i perfectament esquadrats. Es tracta dels restes d'una construcció de grans dimensions vistos el nombre de blocs locatitzats (fig.3).

Aquella descoberta va motivar les actuacions sistemàtiques en aquesta zona, en constatar l'existència d'unes noves estructures, el coneixement i estudi de les quals ha de posar de manifest una realitat de la façana marítima d'Empúries més complexa del que fins el moment hom havia suposat (Nieto & Raurich,1998).

LA QÜESTIÓ TOPOGRÀFICA

La paleotopografia terrestre

Sembla abastament provat per les prospeccions geològiques, que el que sempre s'ha vingut considerant com el port d'Empúries, o sia, la zona entre la Palaiàpolis i la Neàpolis, havia estat una zona coberta d'aigua, i que Sant Martí era una illa o una península. Igualment, l'itsme que uneix la Neàpolis de les Muscleres Grosses, no hauria existit en l'Antiguitat, atès que també els informes geològics mostren que no hi havia tanta sorra, i que probablement la costa estaria més terra endins (fig.2).

La topografia submarina

Les Muscleres Grosses estan formades per dos grups de roques independents. Un d'ells està unit a terra ferma per l'esmentat itsme, i és una zona molt batuda per les ones, fet que crea grans cavitats que faran despendre'n alguns fragments. L'altre grup de roques presenta un perfil escarpat en tot el seu contorn, però en el seu extrem nord es prolonga sota l'aigua uns vint-i-cinc metres. Entre ambdos grups de roques es crea un canal paral·lel a la costa, i d'una amplada variable d'entre 15 i 20 m. El resultat és una doble barrera paral·lela a la costa, d'una longitud total d'uns 175 m i col·locada de tal manera que durant els temporals, la barrera més exterior faria de trencaones protegint l'interior. És significatiu no haver trobat en aquest canal més que sis blocs, la qual cosa ens fa pensar que no hi hauria pogut haver cap construcció en la zona de les roques unides a terra, ja que hi haurien quedat atrapades, quan la majoria d'elles es troben en la zona de la barra rocosa que mira vers la platja.

LA CAMPANYA DE 1996

Durant aquesta campanya es va descartar que el blocs descoberts procedissin de l'explotació de les Muscleres Grosses com a pedrera, ni que tampoc fossin el carregament d'una embarcació. El gran nombre de blocs, així com l'enorme àrea on apareixen fan desestimar les anteriors hipòtesis. Igualment, es descartava la hipòtesi que formessin part del forro del malecó encara conservat, atès que bona part d'aquest presenta un treball molt més acurat que els que encara romanen *in situ*..

D'entrada es prenia com a hipòtesi la possibilitat que es tractés bé d'una edifició de tipus commemoratiu o d'un far, bé d'una més àmplia estructura portuària. Així, el gran nombre de blocs i la seva dispersió a l'entorn de tota la zona paral·lela a la costa, a banda i banda

de l'actual itsme que uneix la platja amb les Muscleres Grosses, ens feu pensar que es tractava d'una estructura portuària artificial (fig. 3).

Els treballs arqueològics ens varen permetre arribar a diverses conclusions a resaltar. D'una banda, els blocs treballats, apareixen irregularment amuntegats els uns sobre els altres, oferint l'aspecte d'un enderroc. En alguna ocasió, damunt d'aquests blocs caiguts, i prop de la roca submergida, trobem algunes roques naturals amb forma de bolet invertit, que s'han d'interpretar com el resultat de l'erosió de la roca que amb posterioritat a la destrucció de les estructures portuàries hauria caigut al damunt d'algun dels blocs. Aquest fet ens fa pensar que en època romana existia una important perllongació de la llengua de roca avui submergida, que hauria estat utilitzada com a fonamentació de les construccions arquitectòniques (fig. 3).

També en el decurs de la prospecció de la zona es va localitzar un pedra treballada, de forma cilíndrica, d'uns 50 cm de diàmetre que hem classificat com a tambor de columna i juntament amb ella un altre bloc de planta quadrangular que podria interpretar-se com una base.

LA CAMPANYA DE 1997

L'objectiu que ens proposàrem dur a terme en el decurs de la campanya de 1997 era intentar delimitar els dics que podrien tancar aquest port per la banda nord i pel sud. Partint de la base que les Muscleres Grosses i la construcció que soportaven eren el límit est del port, i la presència de la neàpolis per l'oest, calia prospectar allà on per intuïció i lògicament en base l'informació que ens aporten la topografia submarina del lloc i les fotografies aèries dels diferents vols on s'aprecien taques fosques, que indiquen la presència d'algunes alineacions molt diferents de la resta del sector, on el fons és totalment sorrenc.

Amb aquest objectiu es varen practicar diversos sondeigs:

Sondeig 1

Partíem de la hipòtesi que el possible dic a localitzar hauria d'arrencar de l'extrem nord de les Muscleres Grosses per anar en direcció al malecó romà existent i per tant aquest sondeig es va concebre com una rasa perpendicular al possible dic. Va posar al descobert, sota un important estrat de sorra i una lleugera capa d'argila, un gran amuntegament de

pedres de grans dimensions, de contorn irregular, tot i que en algunes d'elles s'observava l'acció de l'home en forma d'angles desbastats. Fou necessari desplaçar aquestes enormes pedres irregulars per descobrir que s'assentaven sobre la roca natural, al damunt de la qual s'havien fet aportacions d'argamassa, formada per una barreja de sorra, calç i petits còdols. L'argamassa en algunes zones apareixia encara adherida a la roca natural unint al mateix temps alguna de les pedres que es varen col·locar al damunt.

Cal tenir en compte que la roca natural sobre la qual està adherida l'argamassa presenta un estat de conservació magnífic així com el seu color natural, la qual cosa ens indica que hauria estat sempre enterrada, ja que del contrari serien presents l'acció del mar. Això indica que en el moment de dipositar l'argamassa sobre el fons es va buscar conscientment el subsòl rocós i que fou necessari eliminar no únicament la vegetació sinó també la sorra que tapava la roca per aconseguir l'adherència de l'argamassa al fons marí. Afortunadament Vitrubi, en *Els Deu Llibres d'Arquitectura*, ens informa de la manera d'aconseguir-ho, i només cal recordar les excavacions de Cesarea (Israel) per comprovar l'existència en època romana de tècniques eficaces per a construir obres submarines importants (Raban, 1985).

Es bàsic indicar, per al coneixement de la topografia antiga i per a la justa valoració històrica d'aquesta obra, que la roca natural va aparèixer a una fondària, respecte el nivell actual del mar, que oscil·la entre 5,5 i 6 m, calat més que suficient per a garantitzar el pas d'embarcacions, fins i tot en el cas d'acceptar una certa variació en el nivell del mar.

Sondeig 2

Les proves aportades pel sondeig 1 quant a l'existència d'una construcció artificial motivaren la decisió de realitzar un nou sondeig en la mateixa línia que l'anterior, però més proper al malecó, amb l'objectiu de corroborar la troballa anterior i principalment per a conèixer l'orientació exacta d'aquest dic.

El lloc es revelà enormement difícil per a treballar, atès que en les successives regeneracions de la platja pròxima i l'acció dels successius temporals que han anat arrossegant mar endins la sorra aportada artificialment a la platja ha produït, amb el pas dels anys, una acumulació de sorra de color groc, d'uns dos metres de potència que unit als quaranta centímetres de gruix de la sorra gris, pròpia de l'indret, produeix una alçada total de sorra d'uns 2,5 m. La enorme dificultat que suposa realitzar un forat a la sorra, provocà que per evitar les esllavissades calgués fer un con de 7 m de diàmetre. Sota aquests potents estrats de sorra, va aparèixer un nivell d'1 m de gruix compost per argila

molt fina i depurada, de color gris i amb petites partícules negres, cendres amb tota seguretat i amb escassos restes vegetals, resultat de les aportacions fluvials.

Per sota d'aquest estrat va aparèixer un nou estrat de sorra, aquest cop de no més de 20 cm i per sota una capa de restes vegetals submarins, bàsicament de posidònia oceànica, que cobria unes pedres similars, tot i que de menors dimensions, a les localitzades en el sondeig 1.

La dificultat que suposa treballar en les condicions de l'estratigrafia ressenyada, va motivar que en el nivell arqueològic, el sondeig tingués només 1 m2, del tot insuficient per a poder interpretar de forma precisa. La fondària en què van començar a aparèixer les pedres és de 6,40 m respecte el nivell del mar actual, i desconeixem a quina fondària exacta es troba el nivell arqueològic corresponent al fons del port en època romana, però de tota manera intuïm que ha de ser superior als 7 m.

Els sondeigs 3 i 4

Es varen realitzar dos sondeigs més al nord del sondeig núm. 2 formant per tant una línia paral·lela al malecó amb l'objectiu bàsic de comprovar l'estratigrafia de la zona i poder localitzar el nivell arqueològic que correspondria al fons del port. Desgraciadament les dificultats produïdes per l'estratigrafia foren les mateixes que en el sondeig núm.2, la qual cosa impedeix que en aquest moment puguem dir quina és l'orientació exacta de la construcció localitzada en el sondeig núm 1. Aquests treballs, a part de proporcionar-nos una experiència valiosíssima per a decidir quin serà en el futur la metodologia d'excavació a utilitzar, ens ha ofert unes altres dades que considerem importants: excepte el sondeig 1, en què la capa d'argila és de poc gruix, a el resta aquesta capa grisa cobreix totalment les pedres per la qual cosa la seva aportació no es va produir immediatament després de l'enderroc, ja que sobre les pedres s'observà una capa formada per rizomes de posidònia oceànica i altres plantes submarines, i sobre elles un estrat de sorra. Entre les pedres inferiors i barrejades amb elles es localitzaren alguns escassos objectes arqueològics, que de moment creiem més prudent no interpretar: un fragment d'un element arquitectònic decoratiu de marbre blanc i també del mateix material, un fragment decorat que podria pertànyer a una escultura i alguns fragments de paret d'àmfora d'incerta classificació (fig. 4).

En el sondeig 3, el gruix de la capa d'argila és de 1,5 m i el nivell del fons del port en època antiga es troba a una fondària superior als 7,50 m.

En l'estat actual de la nostra investigació resulta prematur interpretar l'estrat d'argila gris i negra, que sorprèn pel seu gruix i enorme extensió, però creiem convenient recordar que a partir d'estudis portats a terme en la zona del Garraf i del Penedès s'arriba a la conclusió que en els segles VII-VIII es produí una generalització de la activitat ramadera que originà que àmplies zones boscoses de Catalunya fossin cremades per ampliar les zones de pastura (Esteban et al. 1994). Aquesta desforestació desencadenà uns processos erosius tant importants que s'arribà a detectar un increment dels deltes del Besòs i del Llobregat.

HIPÒTESIS DE TREBALL

Basant-nos en allò anteriorment comentat estem treballant, doncs, en la hipòtesi de l'existència d'un port artificial a Empúries. És d'hora per poder precisar la forma del port, però seria possible creure que el límit per l'oest es situaria en les Muscleres Grosses. El seu límit nord seria plausible que fos una línia que des de l'extrem nord de les Muscleres aniria en direcció al malecó que encara es conserva. Pel que fa al sud, no disposem de proves arqueològiques segures, però podríem proposar una línia formada des de l'extrem sud de les Muscleres fins unir amb la ciutat en les proximitats de l'angle sud-est de la ciutat.

És massa aviat per donar una datació d'aquest nou port, atès que no disposem de cap prova arqueològica segura, però basant-nos en el coneixement que actualment es té de l'evolució històrica de la ciutat romana, creiem que una obra d'aquesta mida s'hauria realitzat en un moment de gran puixança econòmica de la ciutat, en un període que es situa entre inicis del segle II i darrer terç del segle I a.C. Lògicament, la construcció d'aquesta obra estaria més propera a l'inici d'aquest període que no al final.

Pel que fa el moment final res podem aportar a partir d'aquestes campanyes arqueològiques. De tota manera és evident i documentat la importància de la flota comtal a inicis del segle IX. És lògic pensar que en l'antic port romà, en millor o pitjor estat de conservació, podria ser la base adequada per a la instal·lacions de flotes que actuarien en el marc de les lluites contra els sarraïns. Sens dubte l'existència d'aquest port en l'alta Edat Mitjana justificaria la capitalitat d'Empúries. Posteriorment, quan la capitalitat del comtat passa a Castelló, és probable que el port ja no estigués en un adequat estat de conservació, o fins i tot ja abandonat, atesa la manca de referències del port en la documentació medieval.

És segur que l'activitat dels ports de Riells i el de la Neàpolis coincidiren cronològicament i no podem descartar que també en el mateix moment romangués encara alguna utilització de l'antic port situat a la Palaiàpolis . De tota manera es tracta d'una infraestructura portuària excessiva per a les necessitats de la ciutat i que només és comprensible acceptant que la ciutat té un important paper com a distribuïdor de mercaderies i que l'activitat portuària no estava relacionada estrictament amb les necessitats de la ciutat, sinó d'unes necessitats externes.

L'elecció de la ciutat com a port pel desembarcament del 218 a.C. es basa en una relació concreta entre la ciutat i Roma, però no cal oblidar les qüestions geogràfiques que situen Empúries en un lloc magnífic en el marc de les rutes de navegació que uneixen la Península Itàlica amb la Ibèrica.

Si unes circumstàncies alienes a les necessitats intrínseques de la ciutat motivaren un hiperdesenvovolupament portuari, i en conseqüència un creixement econòmic i urbanístic, és ben lògic pensar que la desaparició d'aquelles circumstàncies favorables, igualment també alienes a la ciutat, en provocarien la decadència econòmica. A partir de les dades de la campanya de 1997, podem descartar que la colmatació del port no fou el motiu de la finalització de la infraestructura portuària. En aquest procés, és imprescindible ressenyar la decisió política que suposa l'increment de les operacions militars en el centre d'Europa que motiven uns canvis en els eixos comercials i rutes comercials. Narbona i Arles, millor emplaçades en aquesta nova conjuntura política i econòmica, rellevaran Empúries en el paper de port principal en aquest sector de la Mediterrània.

BIBLIOGRAFIA

ESTEBAN A., RIERA S., MIRET M. & MIRET X. (1994) Transformacions del paisatge i ramaderia a la costa catalana del Penedès i Garraf (Barcelona), a l'alta Edat Mitjana, *IV Congrès d'Arqueologia Medieval Espanyola* (Alacant, 1993), III, Alacant, pp. 647-655.

MARCET R. & SANMARTÍ, E. (1989) *Empúries*, Barcelona.

MARQUES M.A. & JULIÀ, R. (1983) Características geomorfològicas y evolución del medio litoral de la zona d'Empúries (Girona), *VI Reunión do Grupo Español de Traballo do Quaternario, Quadernos do Laboratorio Xeoloxico de Laxe*, Santiago de Compostela, pp. 155-165.

MARQUES M.A. & JULIÀ R. (1983) Coastal problems in Alt Empordà, Catalonia, *Coastal problems in the Mediterranean sea* (Venice, 1982), Bologna, pp. 83-93.

MARZOLI D. (1995) Küstenforschung im Ampurdán, *Madrider Mitteilungen*, 36, Mainz, pp.233-241.

NIETO F.J. & NOLLA J.M. (1985) El yacimiento submarino de Riells-La Clota y su relación con Ampurias, *VI Congreso Internacional de Arqueologia Submarina* (Cartagena, 1982), Madrid, pp. 265-283.

NIETO X. & RAURICH X. (1998) La infraestructura portuaria ampuritana, *III Jornades d'Arqueologia Subaquàtica*, València, 1997, pp. 57-76.

RABAN A. (1985) Harbour Archaeology, *BAR, International Series*, 257, Oxford.

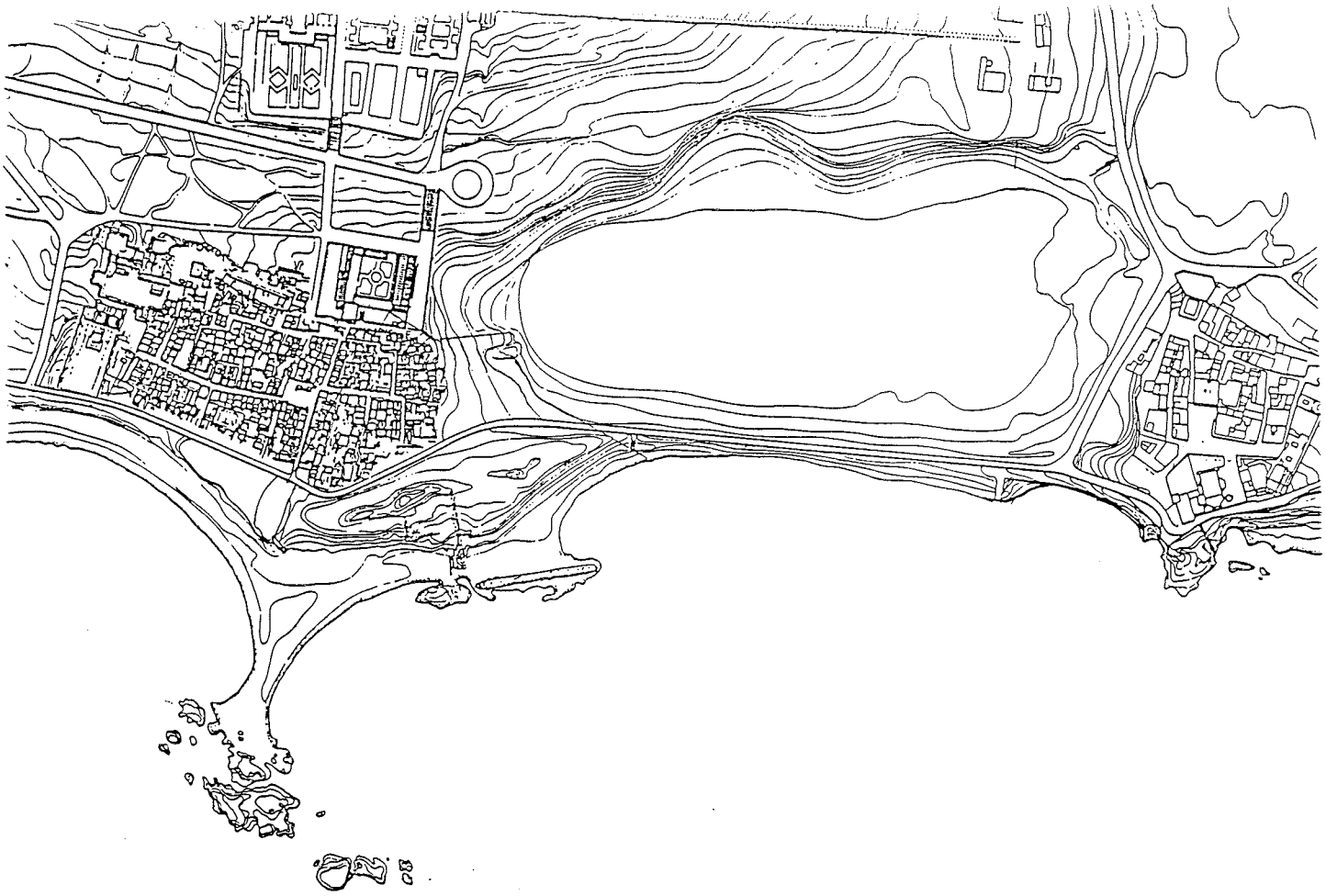

Fig. 1: Façana litoral d'Empúries, en l'actualitat.

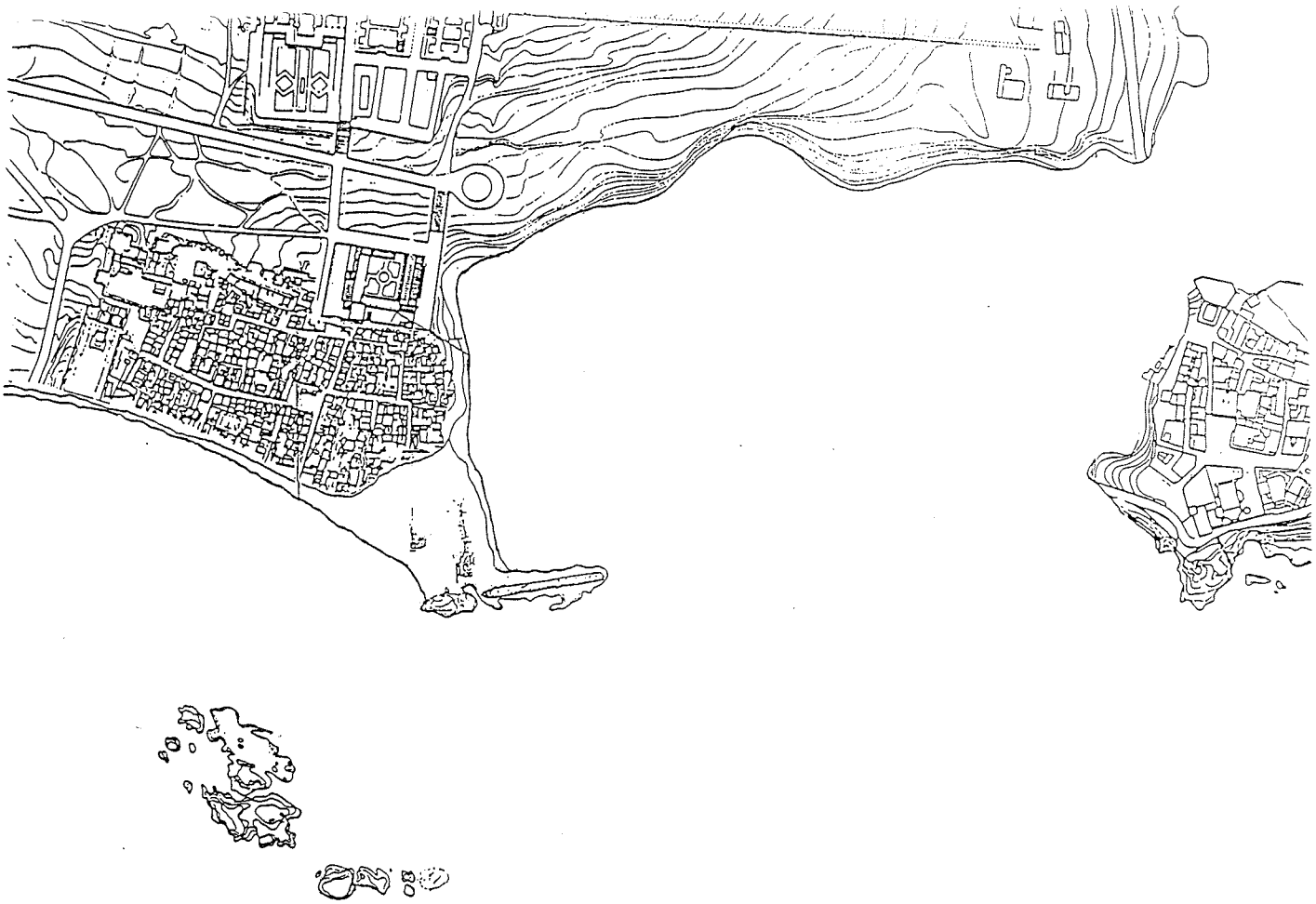

Fig. 2: Hipòtesi de la façana marítma d'Empúries a l'Antiguitat

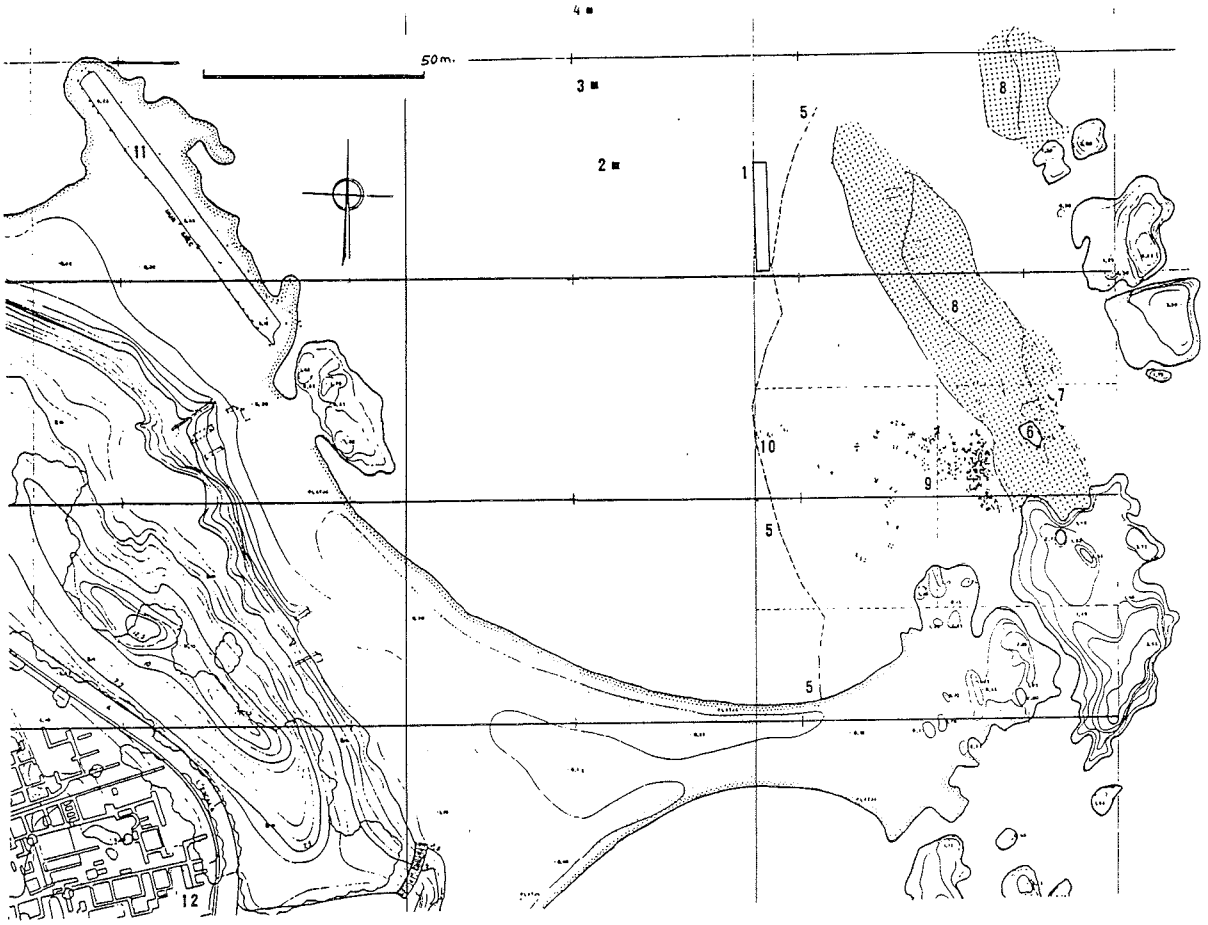

Fig. 3: 1-4.- Sondeigs campanya de 1997; 5.- línia que delimita l'àrea on apareixen blocs; 6.- Roca actualment emergida; 7.- Blocs apareguts al canal ; 8.- Roques submergides, erosionada per l'acció del mar; 9.- Concentració de blocs; 10.- tambor i base de columna; 11.- Malecó.

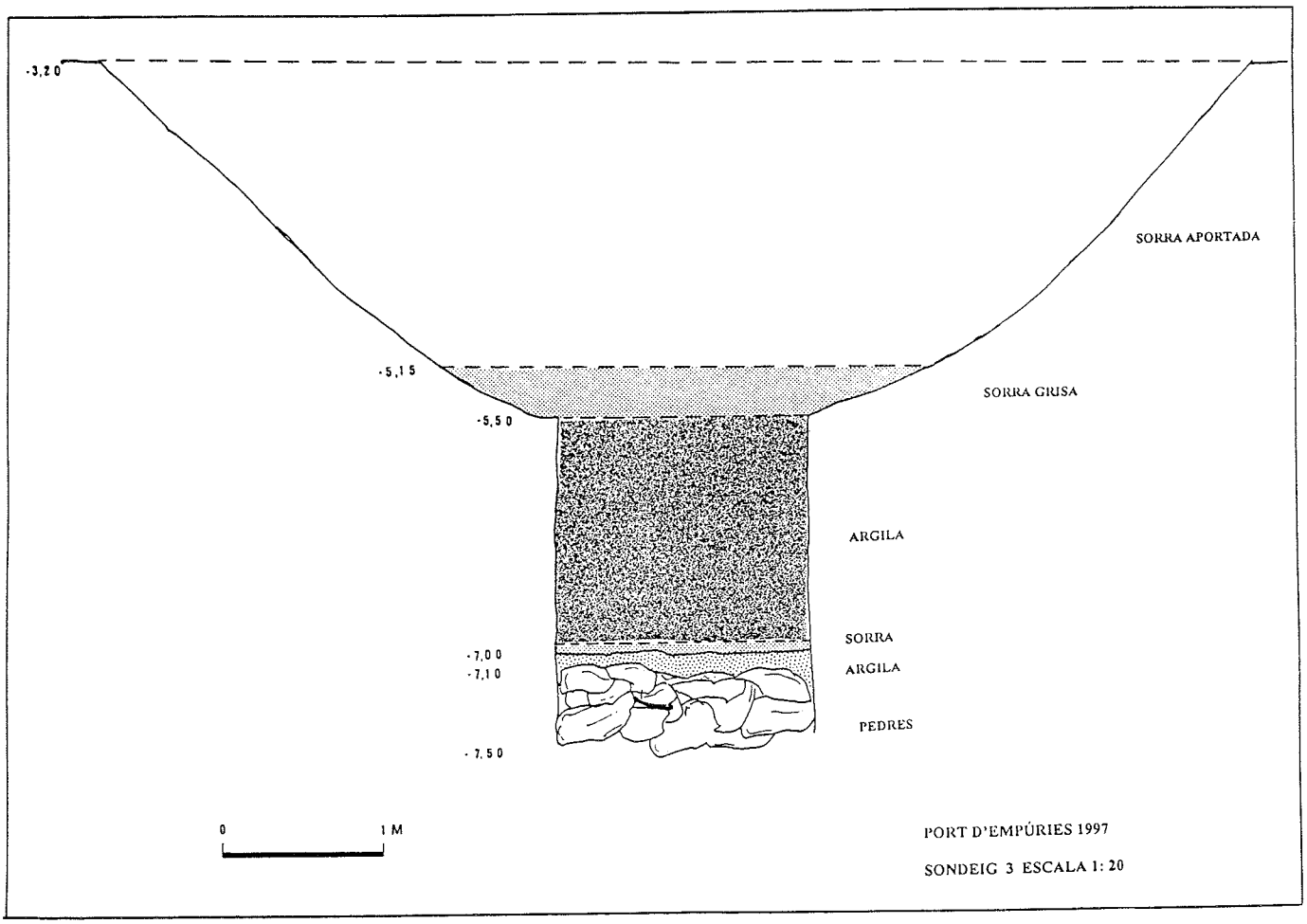

Fig. 4: Estratigrafia del sondeig núm. 3 (campanya 1997).

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA A LA PLATJA DE TORRE VALENTINA (CALONGE, BAIX EMPORDÀ)

Xavier NIETO
Xim RAURICH

ANTECEDENTS

Amb data de 31 d'octubre de 1996, Damià Ponjoan, veí de Sant Antoni de Calonge i mariscador de professió, va declarar davant la Capitania Marítima de Palamós la troballa de quatre canons de ferro en aigües de la platja de Torre Valentina. Josep Marsal, capità marítim de Palamós, va comunicar al CASC, mitjançant ofici del dia 4 de novembre de 1996, l'esmenatada troballa amb l'objectiu que el nostre centre actués en aquest afer.

Posats en contacte amb el Sr. Ponjoan, s'acordà dur a terme una primera immersió d'inspecció amb l'objecitu de fer-nos una idea de les característiques de la troballa. Atès que els canons no estaven coberts per la sorra, i, fins i tot, en condicions d'aigües clares eren visibles des de la superfície, no calia realitzar-hi cap sondeig.

Es concretà en dues ocasions, al mes de gener i febrer, una sortida que fou impossible a causa del mal estat de la mar, que n'impedia la visibilitat. Aquesta sortida d'inspeccció s'hagué de posposar ja que el CASC iniciava, a començament del mes de març, una campanya d'excacavacions d'urgència al derelicte Presido, a l'Estartit (notícia del qual també es presenta en aquestes Jornades). Atès el calendari d'actuacions del CASC per a la campanya de 1997, es va programar l'actuació en aquest jaciment per al principi del mes de juliol.

Amb data de 20 de juny de 1997, el Sr. Ponjoan es posa novament en contacte amb el CASC per fer saber que en una immersió per veure en quin estat es trobaven els canons, va observar que dos d'ells tenien passades dues grans cadenes amb els corresponents grillets, que algú havia col·locat amb la idea de fer-ne l'extracció. De forma immediata es

varen fer els passos necessaris per garantir la seguretat del jaciment i evitar el seu espoli. Es comunicà la situació a la Brigada de Patrimoni dels Mossos d'Esquadra així com als responsables, membres d'un club d'immersió de Palamós, que tenien coneixement de l'existència dels canons. Segons digueren, pretenien fer-ne l'extracció, però l'enorme pes de casdacun els ho impossibilità, ja que no reeixiren en cap dels intents. Per conversa telefònica, els responsables del club varen assegurar que no tornarien a actuar. El que havien fet era remoure un dels canons, ja que en alçar-lo uns metres mitjançant un globus d'aire, va acabar caient capgirat al fons, extrem que s'observava clarament pel tipus de concrecions, diferents a les que s'havien format en la part que normalment no estava colgada per la sorra.

El vaixell Thetis i el CASC es varen desplaçar a Calonge el dia 8 de juliol amb l'objectiu d'aprofitar-hi l'estada per realitzar totes les tasques de documentació arqueològica que calguessin i que ens permetessin saber amb més precisió les característiques del jaciment i programar pel futur noves actuacions, si aquestes no es podien realitzar totalment durant aquesta setmana de juliol.

El 30 de juny de 1997, el director general de Patrimoni Cultural concedia el permís per a la prospecció subaquàtica entre els dies 7 i 11 de juliol de 1997.

DESCRIPCIÓ DEL JACIMENT I ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA

El jaciment, tal com havia comunicat el Sr. Ponjoan, estava format, a partir de la prospecció visual únicament per l'agrupació de quatre canons de ferro, en una àrea reduïda, aproximadament 20 m2, on se'n trobaren 3, i el quart estava situat a 25 m de distància d'aquesta agrupació (fig.1).

Es va practicar un seguit de sondeigs amb mànega de succió tot a l'entorn dels canons a la recerca de possibles restes de fusta de l'embarcació, però no en va aparèixer cap. Els sondeigs varen evidenciar una estratigrafia composta per un primer nivell de 40-50 cm de sorra de platja, per sota la qual apareixen gran nombre de còdols i pedres de dimensions variables, aportades probablement per la riera de Calonge, situada molt aprop d'on es situa el jaciment. Per sota d'aquest nivell de pedres, apareixia una altra capa de sorra molt més endurida i compactada. Els sondejos es feren fins a una fondària d'un metre, sense que enlloc aparegués cap tipus d'estructura o element significatiu.

Els sondejos ens varen permetre observar que en tota aquesta àrea, el fons del mar es remou amb gran facilitat quan hi ha temporal de llevant o de garbí (molt freqüents en aquesta zona de la costa), la qual cosa facilita amb el pas del temps la destrucció de qualsevol tipus de resta arqueològica. En tots els sondeigs, i entre el nivell de pedres, han aparegut gran quantitat d'objectes i deixalles contemporànies, fins i tot per sota de la cota on es troben els canons.

Aquesta dinàmica del mar és el que ha permès que ara els canons estiguin destapats, ja que alguns dels darrers temporals els hauria descolgat, a l'espera que en un temps proper poguessin tonar a ser colgat per un altre temporal.

Els canons són de ferro, d'unes dimensions idèntiques, mesuren 3,20 m de llargada i un diàmetre màxim de 68 cm. Tots presenten els munyons que encasten el canó a la curenya. La concreció que tenen al damunt, que és d'un gruix molt considerable, impedeix observar cap detall heràldic o inscripció que permetés associar-lo a una cronologia. L'únic que s'observa és l'existència d'un cordó de reforç, de 4-5 cm d'amplada a la part propera a la boca, poc abans d'iniciar-se la inflexió cap a l'obertura. Tampoc cap fragment ceràmic no ens serviria per a datar-lo atesa la remoció dels sediments.

En aquest punt, no ha calgut fer cap altre treball arqueològic.

CONCLUSIONS I PROPOSTES D'ACTUACIÓ

Pel que fa a l'intent d'aproximar cronològicament aquests canons només podem que dir que per les seves dimensions es podrien situar en l'ampli espai de temps que va entre el segle XVII i inici del segle XIX. Caldria esperar si és possible retrobar alguna informació de tipus històric o arxivístic sobre l'enfonsament d'aquest vaixell, la qual cosa és més probable que en algun tipus de document de l'època, però seria més complex saber si encara existeix i on es troba.

A hores d'ara el CASC, ateses les característiques del jaciment i les condicions de conservació dels canons, no té previst realitzar-hi cap altra actuació arqueològica. Podem considerar que les restes arqueològiques conservades no es troben en perill de destrucció (només podem preveure que en determinats períodes quedin colgats de sorra, cosa que no els afecta en absolut). El perill d'espoli creiem que és molt reduït, atès que la dificultat

tècnica per extreure'ls és gran si no es disposa dels mitjans adequats, i d'altra banda, l'actuació del CASC amb el Thetis ha fet que a la zona ja se sàpiga que és un jaciment controlat i conegut, i per tant, és poc probable que se n'hi doni cap altre intent.

En els darrers dies, el consistori de Calonge, mitjantçant comunicació escrita del seu alcalde, ha reiterat el seu interès perquè es dugui a terme l'extracció i la recuperació dels canons amb l'objectiu d'exposar-lo al municipi, "el qual estaria disposat a fer front a les despeses de la seva restauració". A hores d'ara, però, no s'ha concretat cap tipus d'acord pel que fa l'assumpció de les despeses que originarà. Cal tenir en compte que és absolutament necessari i obligatori, abans de l'extracció, tenir assegurat tècnicament i econòmicament el llarg procés de conservació.

Des del punt de vista tècnic, el CASC està duent a terme la restauració d'un canó de característiques similars. En un període d'un any o dos, aquest canó podrà ser exposat on es decideixi, ja que s'haurà eliminat el procés d'oxidació del ferro i s'haurà aconseguit que el metall del canó tingui un nou equilibri fisicoquímic adequat per al nou mitjà atmosfèric al qual es trobarà exposat.

A hores d'ara, doncs, si bé es disposen dels coneixements tècnics per dur a terme aquesta actuació, caldria només adequar les nostres intal·lacions -de forma provisional mentre duri el procés de conservació- per poder acollir els quatre canons de Torre Valentina, si és que finalment es considera d'interès la seva extracció i conservació i posterior exposició.

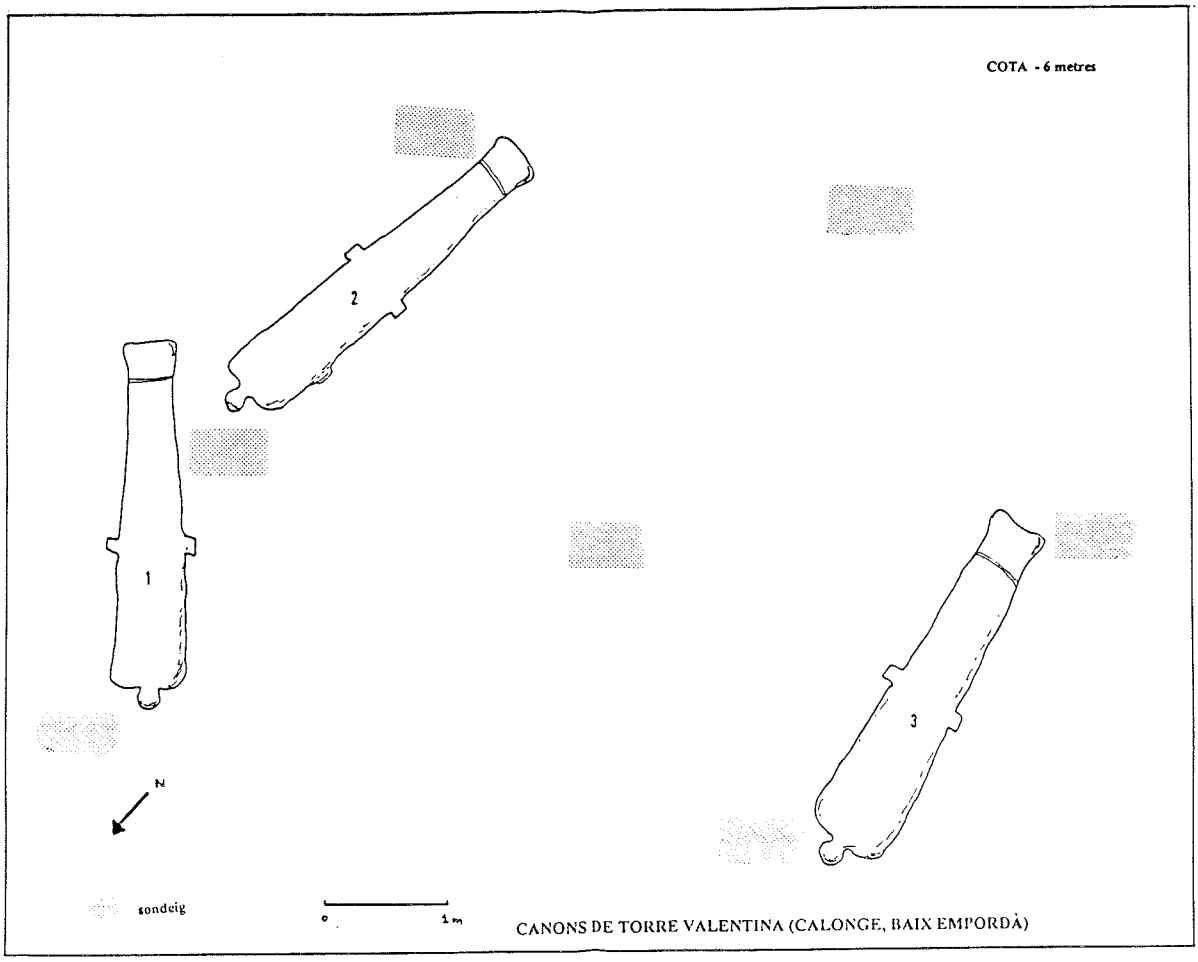

Fig. 1: Plànol de tres dels canons.

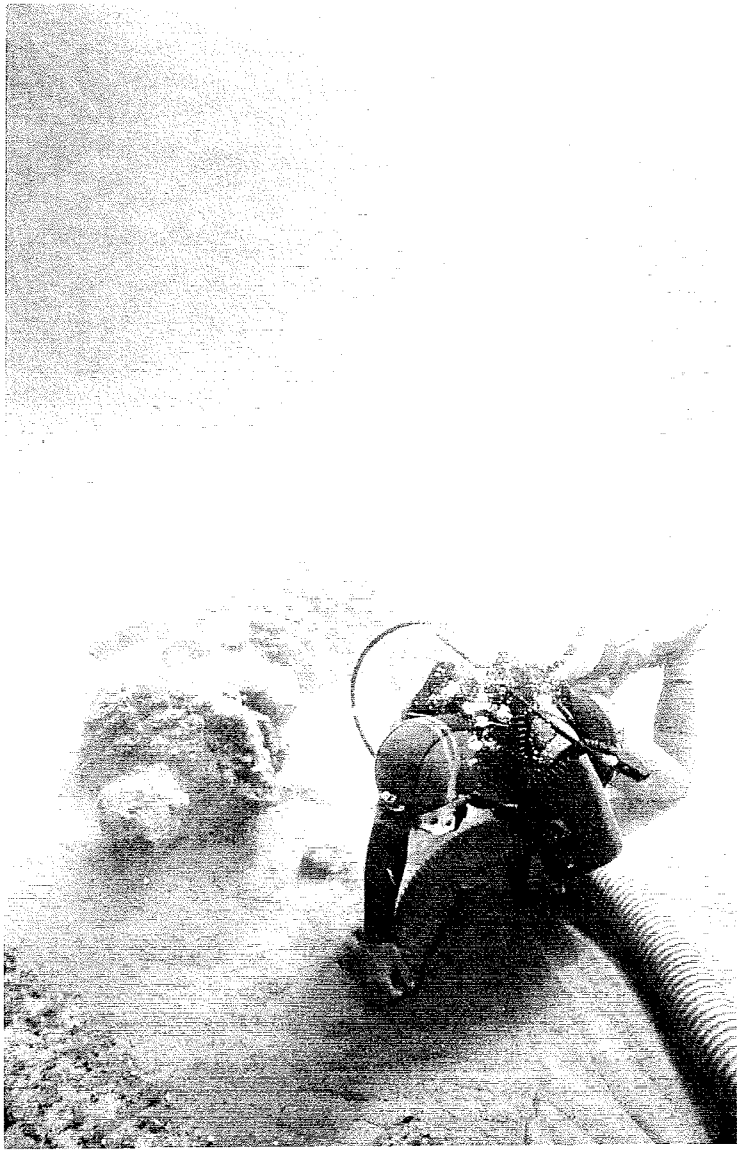

Fig. 2: Sondeig a l'entorn del canons.

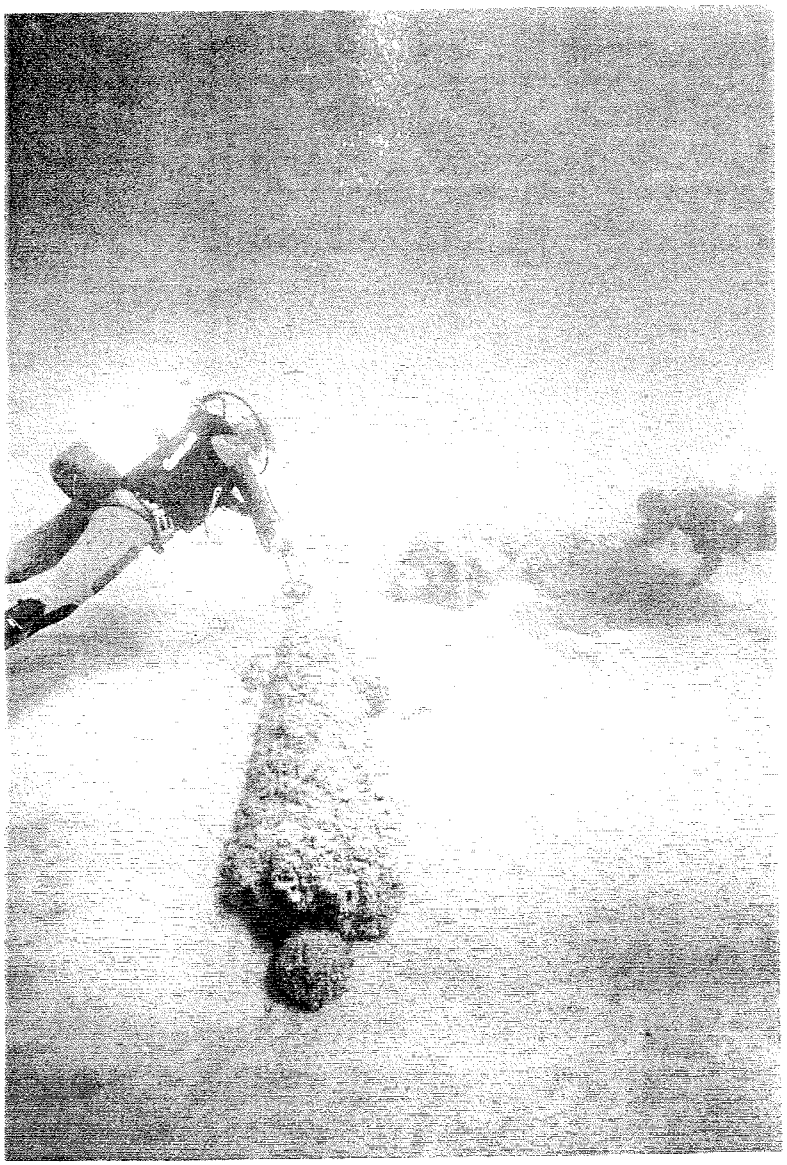

Fig. 3: Ús del detector de metalls.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

L'EXCAVACIÓ D'URGÈNCIA DEL DERELICTE PRESIDO (L'ESTARTIT, BAIX EMPORDÀ)

Xavier NIETO
Xim RAURICH

EL DESCOBRIMENT DEL JACIMENT

A les acaballes del mes de setembre de 1996, Salvador Coll i Joaquim Aragonès, guardes del Parc Natural de les Illes Medes, varen informar al CASC de la troballa que va dur a terme Telesforo Bardina, pescador de l'Estartit, d'uns lingots de plom que havia arrossegat mitjançant les gàbies amb què es pesquen petxines davant del Ter Vell, a la platja de l'Estartit.

Després de convèncer el pescador de l'interès de conèixer la ubicació del jaciment, el dia 10 d'octubre de 1996, els senyors Coll i Aragonès varen retrobar-lo. Ateses les característiques d'aquest es va veure l'interès i la necessitat d'una inspecció per part del CASC abans de finalitzar la campanya de l'any 1996.

El dia 23 d'octubre de 1996, el CASC va desplaçar el vaixell Thetis al jaciment i es va inspeccionar. El resultat va ser positiu en el sentit que realment es tractava d'un jaciment compost exclusivament per una gran acumulació de lingots de plom, amb inscripcions referents al pes i al productor i que serien les úniques restes d'un vaixell que hauria naufragat en aquell indret. Tampoc no varen aparèixer altres restes arqueològiques que ens permetessin una primera aproximació cronològica.

Ateses les condicions favorables per a un possible espoli (poca fondària, facilitat d'accés, sediments de poca potència i el gran nombre de submarinistes en aquella zona), es considerà imprescindible dur a terme una actuació d'urgència amb anterioritat a l'arribada massiva de submarinistes a l'Estartit, a partir de les vacances de Pasqua. D'aquesta manera es cursà la pertinent sol·licitud el 24 de febrer de 1997.

EL DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS

L'actuació es va realitzar entre el 10 i el 21 de març de 1997. A banda dels membres del CASC, també hi varen participar els arqueòlegs Paco Romero i Toni Palomo. També varen col·laborar-hi estretament Salvador Coll i Joaquim Aragonès, les persones que havien donat a conèixer el jaciment. Les tasques subaquàtiques es realitzaven en torns d'una hora i mitja, matí i tarda, amb tres submarinistes a cada torn. Els treballs es van planificar en unes fases molt concretes:

1. Delimitació de l'àrea on apareixien els lingots, mitjançant el detector de metalls. Es va delimitar inicialment una àrea d'aproximadament uns 350 m2 on calia fer l'excavació. Es tractava incialment d'una àrea molt àmplia, on es detectaven zones amb més acumulació que en d'altres i on el material estava més dispers. En aquest jaciment, a causa del tipus i la potència del sediment que el cobria, el detector de metalls es va convertir en una eina molt útil.

2. Extracció del sediment que colgava els lingots de plom. Es varen utilitzar dues mànegues d'aire i una d'aigua que varen permetre extreure el sediment que cobria tot el jaciment amb força rapidesa.

3. Documentació de les restes: es va instal·lar una quadrícula de 15 m2 que permetia realitzar la documentació gràfica cada m2, i dur a terme, tot desplaçant-la, la cobertura general del jaciment. Paral·lelament, es duia a terme una cobertura fotogràfica de cadascun d'aquests m2. El dibuix es realitzà a escala 1:10 (fig.1). Es numeraren, a sota l'aigua, cada un dels lingots mitjançant unes etiquetes plàstiques.

4. Extracció dels lingots de plom: el resultat fou de 167 lingots de plom, d'un pes d'entre 37 i 42 quilos, que calia remuntar a bord del vaixell Thetis i posteriorment transportar-los als magatzems del CASC a Girona. S'utilitzà un sistema consistent a lligar tots els lingots en una corda que era remuntada pel cabrestant del mateix vaixell, i que un cop a l'alçada de la borda del vaixell, eren recuperats i col·locats en uns palets. Arribats a port, un camió grua recollia els palets fins a Girona, amb un pes global estimat al voltant de 6500 quilos.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

Un cop excavat tot el jaciment, podem dir que l'extensió on han aparegut els lingots amida uns 25 m de llarg per 12 d'amplada. S'ha pogut constatar que hi ha àrees on els lingots han patit una dispersió, bé sigui per les gàbies dels pescadors de petxines o bé en el moment de la destrucció del vaixell (fig. 1).

Tal com s'ha explicat, el conjunt del material arqueològic recuperat és únicament lingots de plom, en un nombre de 167 (fig. 2). A aquest cal afegir-hi els 4 que ja es tenien als magatzems del CASC d'ençà el sondeig de l'octubre de 1996, així com els 2 que estan dipositats a casa de S. Coll i Q. Aragonès. En resum, es disposa de 173 lingots.

Tots tenen unes característiques semblants, d'uns 65 cm de llargada per 12 cm d'amplada, amb una secció semicircular, una cara planera -amb una lleugera curvatura vers l'interior, i una altra cara totalment arrodonida. A la cara planera és on es troben totes les inscripcions.

També la inscripció és sempre la mateixa, **Presid°**, tot i que en ocasions no està del tot ben impresa i només se n'arriben a llegir les primeres lletres. L'altre element comú són les xifres. D'una banda, les marques corresponents al pes, en xifres romanes, que varien en cada un d'ells, i després una cartel·la, apareixen les numeracions de l'1 fins al 5, en xifres àrabs. A hores d'ara no podem conèixer què significa, però podria fer referència al motlle o a l'operari de la fundició, o fins i tot a una partida de la comanda. Pel que fa el pes, oscil·la entre 35 kg i els 45 kg.

Finalment, tots els lingots presenten en la seva cara planera un forat de secció quadrada, que porta una direcció inclinada, que interpretem que hauria estat la marca deixada per algun tipus de ganxo o eina similar per, tot fent palanca, extreure el lingot del motlle.

Per les característiques del jaciment, cap altre tipus de material arqueològic no ha estat documentat, ja que els fragments de ceràmica, tota ella molt rodada, no era segur que formessin part del derelicte ja que els temporals remouen constantment el fons.

Es varen realitzar algun sondeig que va mostrar que per sota el nivell on es trobaven els lingots, no hi havia cap altra resta arqueològica: tot era un estrat de sorra i fang, totalment estèril arqueològicament.

PRIMERES CONCLUSIONS

L'excavació d'aquest derelicte ha permès recuperar un important conjunt de lingots de plom que eren transportats per un vaixell. Tal com els primers sondejos semblaven mostrar, no s'ha conservat cap altra resta arqueològica que permeti situar cronològicament aquest jaciment. La zona on es produí el naufragi està situada en una àrea oberta als vents del nord i del sud i als freqüents temporals que els acompanyen. A la poca fondària, tan sols 7 metres, l'efecte dels temporals és notable, amb la qual cosa, és del tot normal que amb els anys les restes anessin desapareguent i que només en restés el plom, que pel seu pes, no era possible de remoure. Durant els dies en què s'ha treballat en aquest indret, hem pogut constatar com afecta una forta tramuntanada, ja que el cobreix de sorra de forma molt ràpida.

A hores d'ara podem considerar que els lingots de plom és l'únic testimoni del naufragi que es produí. Els embats del mar haurien fet desaparèixer tota la resta. A falta d'estudi i anàlisis pertinents, no podem donar cap tipus d'informació sobre l'origen del plom ni del centre productor, ni tan sols de la cronologia. L'única hipòtesi es basa en apreciacions epigràfiques de les marques. S'ha d'intentat també obrir una via de recerca en els arxius locals de Torroella per veure si apareix alguna referència sobre naufragis en aquest indret, que dissortadament no ha estat positiva, i no se n'ha retrobat cap esment escrit.

Igualment s'han iniciat contactes amb diversos instituts i centres miners de l'Estat, entre ells l'Instituto Tecnológico y Geominero, així com en bibliografia especialitzada per conèixer alguna altra referència a la marca Presidº, que sembla evident que es tracta d'una abreviatura

En aquest estat de la recerca, s'ha pogut conèixer el més que probable orígen d'aquests lingots. Al poble d'El Fondón, a la província d'Almeria, existien unes mines de plom i dues foneries, una de titularitat pública, propietat del rei, en un indret que s'anomenava Presidio de Andarax, que ja són recensades per Pascual Madoz en el seu *Diccionario geogràfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. En aquella zona es documenta l'exportació de plom cap a França, i en concret cap al port de Marsella al llarg del segle XIX. Dissortadamnet, encara no hi ha gaires estudis especialitzats sobre la producció i la comercialització d'aquest lingots de plom.

En unes primeres apreciacions de caire històric, tot sembla indicar que el lingots procedents d'aquelles mines i foneria, destinats cap a França haurien, naufragat a la costa de l'Estartit.

BIBLIOGRAFIA

MADOZ P. (1845-1850) *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, Establecimiento literario-tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti, 11 vols.

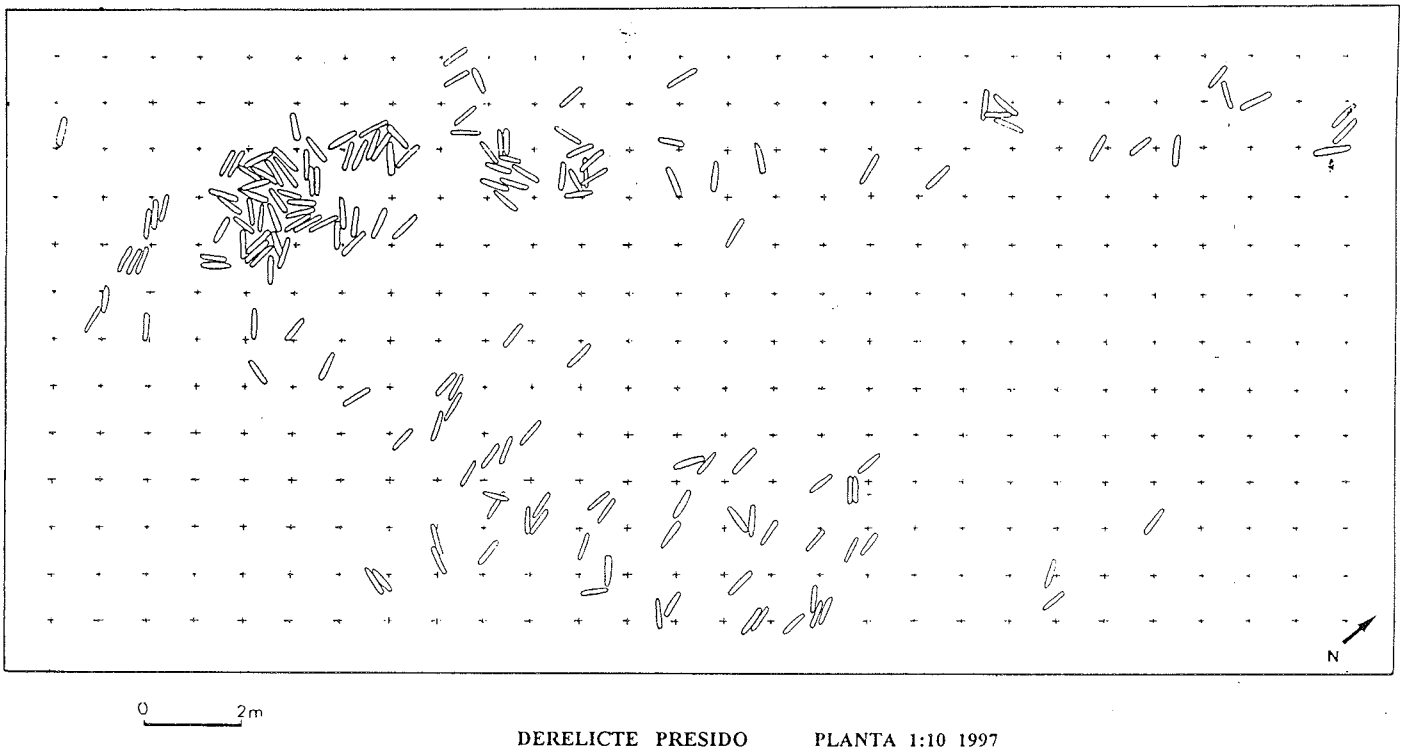
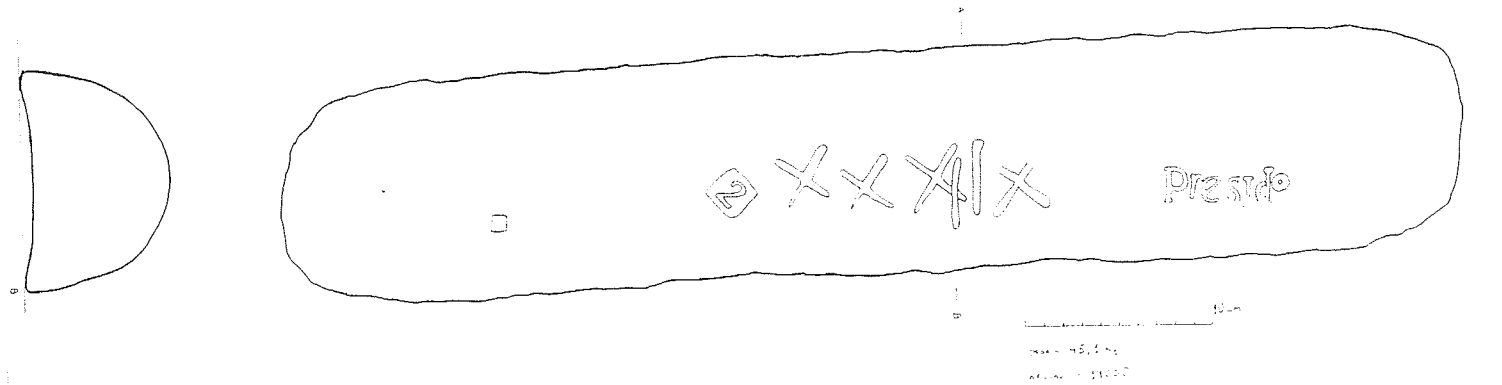

Fig. 1: Panta general de la dispersió dels lingots de plom.

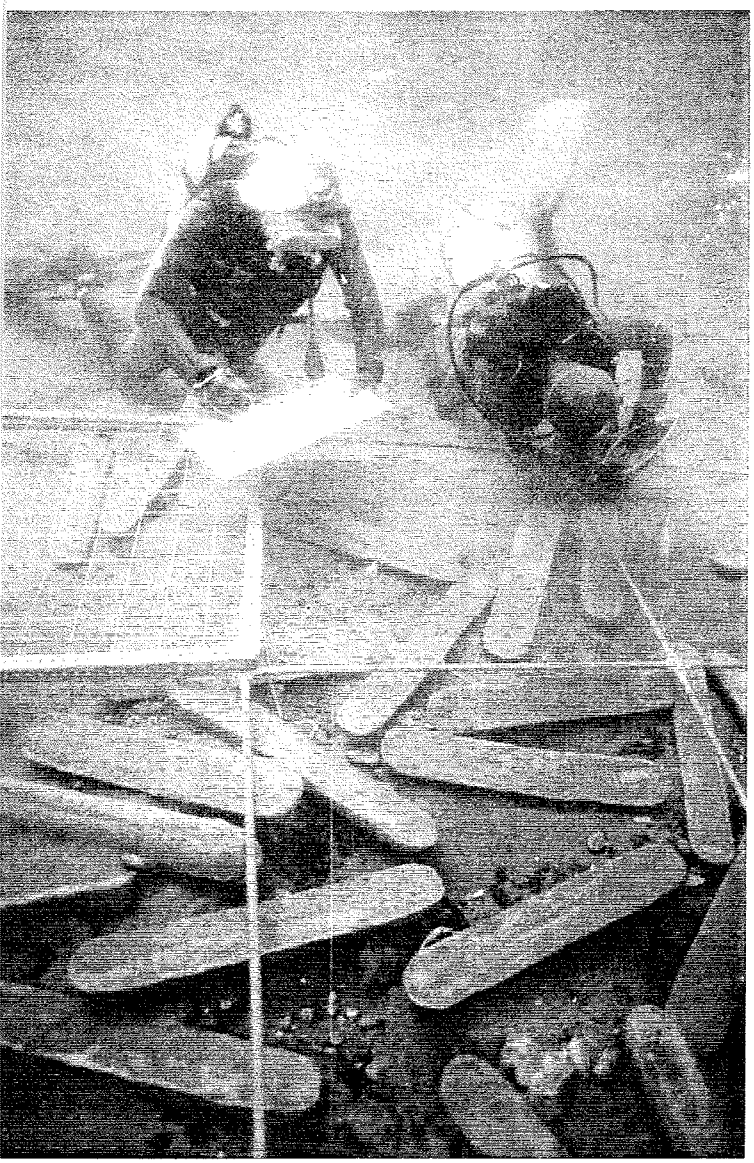

Fig. 2: Dibuix d'un dels lingots i fotografies del procés d'excavació.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LES CAMPANYES DE RESTAURACIÓ DE DÒLMENS A L'ALBERA (SERRA DE RODES, CAP DE CREUS)

Josep TARRÚS
Enric CARRERAS
Pere GAY[1]

INTRODUCCIÓ

L'any 1994 el GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional) es va plantejar iniciar unes noves campanyes de restauració de dòlmens a l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus, que s'han allargat fins l'any 1997. Durant aquests darrers tres anys s'han restaurat o consolidat els següents monuments megalítics: dòlmens de Cabana Arqueta (1994); Solar d'En Gibert, Estanys II i Font el Roure (1995); Canadal, Estanys I, Coll de Madàs I, les Morelles, Girarols I (1996); menhir de la Casa Cremada, dòlmens de Comes Llobes de Pils, Coma de Felis, Vinyes Mortes I, Vinyes Mortes II, Puig Margall i la cova-dolmen de la Riera Quarentena (1997).

Aquesta iniciativa suposava prendre el relleu a la feina feta 10 anys abans (1984-1986) per Josep Tarrús i Júlia Chinchilla sobre els sepulcres megalítics del Solar d'En Gibert, Barranc, Gutina, Tires Llargues, Fontanilles, Salt d'En Peió, Arreganyats i Font del Roure. També era la continuació natural de la primera campanya del mateix grup del GESEART (1987-1988), que va consistir en el redreçament dels menhirs dels Palaus (Agullana), dels Estanys II (la Jonquera) i dels Rocs Blancs (Espolla).

Ja en la primeres restauracions (1984-1988), es va comptar amb l'ajuda de la Diputació de Girona, del Servei d'Arqueologia i dels l'ajuntaments d'Espolla i la Jonquera. Aquesta col·laboració s'ha refermat en la campanya actual (1994-1997), ahora que s'ha ampliat

[1]Membres del GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional).

amb la participació del Consell Comarcal de l'Alt Empordà, del Parc Natural de l'Albera i de l'Associació Albera Viva, que s'han encarregat, essencialment, de la retolació dels monuments.

El casos dels ajuntaments de Pau i de Roses, que s'han preocupat de finançar directament la restauració dels monuments megalítics del seu terme municipal, és exemplar i la millor aportació d'aquest any 1997. Sens dubte, que els mateixos ajuntaments comencin a valorar aquestes tombes o menhirs prehistòrics i es facin càrrec de la seva necessària restauració és el camí més segur per assegurar la seva perdurabilitat.

LES DARRERES INTERVENCIONS: 1996-1997

El dolmen de Canadal (la Jonquera)

La restauració d'aquest monument, feta a la tardor de 1996, era problemàtica, tant pel seu estat ruïnós com perquè no comptàvem amb una excavació prèvia fiable que ens pogués guiar en la interpretació de la seva arquitectura. Per això, vàrem pensar que el millor era deixar-lo tal com estava en la fotografia i planta de M. Cazurro, l'últim investigador que l'havia vist dempeus, l'any 1912, sense afegir-hi cap deducció per la nostra banda. El procés seguit fou el següent:

-Tot primer es varen netejar les bardisses que cobrien les restes del dolmen i també tota una àrea de 25 m al seu voltant per poder treballar amb comoditat i fer-lo també més visible dins del bosc de sureres on és.
-A continuació es varen retirar a un costat del dolmen, amb l'ajuda d'una màquina, la coberta i la llosa lateral esquerra tombada. D'aquesta manera es recuperaren els trossos de coberta que estaven dins de la cambra i es va poder netejar del tot el seu interior.
-Després es varen estendre, en la superfície neta del voltant del dolmen, tots els fragments recuperats de la coberta, per tal de mirar si enganxaven. Vàrem tenir èxit, perquè es va localitzar un gran fragment de la vora anterior i alguns de petits de la vora del darrere d'aquesta coberta.
-Una vegada se li va preparar un solc per encaixar-la, seguint la direcció marcada a la planta de M. Cazurro, es va posar dempeus la llosa lateral de l'esquerra, fixant-la amb tascons de pedra i ciment. Se li va donar també la inclinació que semblava tenir en la fotografia de l'any 1912.
-El següent pas va ser la restauració del mur de pedra seca que feia el paper de suport

lateral dret. Per tal de dissimular aquesta paret se li va afegir un petit túmul de pedregar, fent servir blocs de les rodalies.

-El problema que teníem ara era que el gran fragment de coberta conservat passava per ull entre els suports, perquè li mancaven parts del davant i del darrere. Per esmenar-ho es va construir una prima base de ciment armat amb varetes de ferro que anava des del mur de pedra seca a la llosa lateral esquerra. Aquesta base queda gairebé invisible sota la coberta i ha permès enganxar-hi sense perill el gran bocí del davant i els petits trossos del darrere. Per a unir-los es va utilitzar una cola de picapedrer, de dos components, derivada de l'araldit.

-Per acabar, es varen col·locar al seu lloc els fragments de la llosa-llindar i es va refer part del túmul de la banda esquerra i del darrere de la cambra amb pedregar dels voltants del dolmen.

-Finalment, es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats el dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El dolmen del Estanys I (la Jonquera)

La restauració d'aquest monument, feta a la tardor de 1996, era problemàtica, perquè implicava el remenament de força lloses de la cambra (coberta, frontal i laterals), refer la zona d'accés i obturar de nou la part davantera del túmul. De totes maneres, per sort, comptàvem amb un model local de la seva tipologia arquitectònica (l'arca amb vestíbul-pou del Salt d'En Peió), cosa que facilitava la seva interpretació arquitectònica. El procés seguit fou el següent:

-Tot primer es varen netejar les bardisses que cobrien les restes del dolmen i del seu túmul per a poder treballar amb comoditat i fer-lo també més visible dins del bosc de sureres on és.

-A continuació es va retirar a un costat del dolmen, amb l'ajuda d'una màquina, el gran fragment de coberta, que estava col·locat damunt la llosa frontal en posició horitzontal i no perpendicular com havia de ser.

-D'aquesta manera es va poder netejar l'espai obturat per pedres i terra que hi havia entre la llosa frontal i la llosa lateral dreta. Igualment tot l'interior de la cambra va ser netejat de pedres fins arribar a la base del nivell sepulcral, ja excavat l'any 1983.

-Llavors es va posar vertical la llosa lateral dreta, una mica inclinada cap endins de la cambra, amb l'ajuda d'una màquina. Tant aquesta llosa com la frontal varen ser fixades (amb ciment i pedres) dins del seu solc d'implantació. Feta aquesta operació, l'espai entre

la llosa frontal i la lateral dreta va recuperar la seva amplada original, que el feia apte com a punt d'entrada de les inhumacions a la cambra (al Salt d'En Peió aquest espai -idèntic- quedava obturat per una llosa-porta abatible).

-El següent pas va ser la restauració del mur de pedra seca i de les dues lloses que conformaven el vestíbul-pou de la zona d'accés, dins del túmul·la llosa davantera del vestíbul estava partida per la meitat i va ser enganxada amb una cola de picapedrer.

-Tota la zona davantera del túmul, on havia estat practicada la trinxera d'excavació l'any 1983, va ser reomplert amb blocs de granit i quars de les rodalies, fins que va recuperar la seva fesomia original.

-Per acabar, es va col·locar al seu lloc el gran fragment de coberta, de forma perpendicular a la cambra, tapant la seva part esquerra. Se la va fer volar el suficient, per damunt de la capçalera, perquè fos viable l'accés pel vestíbul-pou.

-Finalment, es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats del dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El dolmen de Coll de Madàs I (la Jonquera)

La restauració d'aquest monument, feta a la tardor de 1996, no semblava complicada, una vegada es va aconseguir fer pujar una màquina al replà elevat on era. D'aquesta manera, ens asseguràvem que podríem moure la seva gran coberta, tombada sobre les lloses de la cambra.Per altra banda, disposàvem dels resultats i experiències de l'excavació de 1981, cosa que ens facilitava la comprensió de l'arquitectura original del monument.El procés seguit fou el següent:

-Tot primer es varen netejar les bardisses que cobrien les restes del dolmen i també tota una àrea de 25 m al seu voltant per poder treballar amb comoditat i fer-lo també més visible dins del bosc de sureres i de cirerers d'arboç on és.

-A continuació es va retirar la gran llosa de coberta al costat esquerra del dolmen, amb l'ajuda d'una màquina excavadora, vigilant de no fer-la malbé. D'aquesta manera es va poder accedir a l'interior de la cambra per a treballar-hi amb comoditat.

-Llavors es varen retirar els blocs moderns (posats pels vinyataires), que cobrien en part les restes de la capçalera i de la llosa lateral esquerra, i es va uniformitzar la seva superfície interna de terra.

-Atès que tant la capçalera com el lateral esquerre estaven molt arranats, calia suplementar-los amb una paret seca o amb una llosa falsa, per tal de poder-hi recolzar la coberta desplaçada. En aquesta ocasió vàrem optar per suplir per l'exterior la llosa lateral esquerra

amb dues petites lloses de pissarra, que no oculten la llosa arranada original. La capçalera, la vàrem deixar tal qual, perquè, amb el costat esquerre arranjat, no era necessària per a suportar el pes de la coberta.
-Aquesta decisió va venir forçada en veure que si hi posàvem murs de pedra seca, per la part exterior del lateral esquerre i de la capçalera, la cambra del dolmen prenia un aspecte exagerat de barraca de vinyataire i a més les veritables lloses originals quedaven invisibles des de fora.
-Una vegada reforçada la llosa lateral dreta, es va col·locar la coberta de la cambra al seu lloc, amb l'ajuda de la màquina excavadora.Una vegada situada, tot el conjunt va quedar enfortit i l'aspecte final ens va semblar força encertat i coherent amb el que devia de ser l'estructura original del dolmen.
-Per acabar, es va refer part del túmul de la banda esquerra, del darrere i del davant de la cambra, amb pedregar dels voltants del dolmen. També es va arranjar la paret de terraplè que suportava el túmul pel costat frontal esquerre.
-Finalment, es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats del dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El dolmen de les Morelles (Espolla)

La restauració d'aquest monument, feta a la tardor de 1996, implicava diversos treballs complicats, com ara la reposició de la capçalera i la necessària remoció (per tal de redreçar-les fins al seu lloc original) de les lloses laterals de la cambra, força inclinades cap endins.Igualment, calia treure del marge i posar damunt la cambra la gran coberta del dolmen i finalment refer la paret seca del costat dret del corredor.

Per tal de poder treballar amb seguretat es va fer pujar una màquina i una grua fins al dolmen, perquè ens ajudessin a estirar i col·locar al seu lloc la coberta de la cambra, i també per poder redreçar les lloses laterals amb comoditat.El procés seguit fou el següent:

-Tot primer es varen netejar les bardisses que cobrien les restes del dolmen i també tota una àrea de 25 m al seu voltant per poder treballar amb comoditat i fer-lo també més visible dins de l'espessa màquia brolla de garrics on és.
-A continuació, amb l'ajuda de la màquina, es varen redreçar les lloses laterals de la banda dreta i del costat esquerre, una mica inclinades cap endins, conservant sempre la seva direcció primitiva. Llavors, va ser possible col·locar, altre cop, la capçalera al seu lloc original. Aquesta es trobava, encara, on la vàrem deixar el 1980, uns 2 m per darrere de la

cambra. Totes les lloses laterals i també la capçalera varen ser reforçades, introduint falques i ciment a les ranures de sustentació.
-Amb l'ajuda d'una grua potent, que es va haver de desplaçar també fins al dolmen, vàrem poder estirar i col·locar damunt la cambra la seva gran coberta, sense massa problemes, malgrat les 4,5 TM que pesava.
-El darrer pas va ser la reconstrucció del costat dret del corredor, amb un mur de pedra seca, que es va alçar fins al mateix nivell de les lloses del seu costat esquerre. Netejant aquest costat esquerre es va localitzar una altra llosa, mig regirada i integrada al túmul que, una vegada resituada, perllongava el passadís mig metre més.
-Finalment es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats del dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El dolmen de Girarols I (Espolla)

La restauració d'aquest monument, feta a la tardor de 1996, no semblava, d'entrada, gaire problemàtica, perquè l'havíem excavat dues vegades (1979 i 1988) i pensàvem que ja coneixíem perfectament la seva arquitectura i les possibilitats de restauració que oferia. Per tal de poder treballar amb comoditat i seguretat es va fer pujar una màquina fins al dolmen, perquè ens ajudés a remoure i col·locar al seu lloc la coberta de la cambra.

La nostra sorpresa va ser gran quan, una vegada retirada aquesta coberta de la cambra, situada a la seva dreta sobre el túmul, ens vàrem trobar amb un gran fragment de la primera llosa lateral dreta. Aquesta llosa es va poder afegir en aquest suport lateral, cosa que va canviar força la fesomia i l'altura del megàlit.El procés seguit fou el següent:

-Tot primer es varen netejar les bardisses que cobrien les restes del dolmen i també tota una àrea de 25 m al seu voltant per poder treballar amb comoditat i fer-lo també més visible dins de l'espessa brolla de garrics on és.
-A continuació es varen retirar a un costat del dolmen, amb l'ajuda de la màquina, el gran fragment (li manca part de la seva banda esquerra) de coberta de la cambra. En aquest moment es va descobrir el fragment de la primera llosa lateral dreta de què parlàvem.
-Després es va enganxar amb una cola de picapedrer (araldit) aquest fragment retrobat damunt del que quedava "in situ" de la primera llosa lateral dreta.
-Amb l'ajuda de la màquina es varen poder alçar fins a la seva posició original la capçalera, força inclinada cap endins; les dues lloses laterals dretes, una mica desplaçades cap enfora, i també la llosa lateral esquerra, molt inclinada cap endins de la cambra. Les

lloses que tanquen l'entrada de la cambra es varen haver de remoure, seguint el redreçament dels ortostats laterals corresponents, sense que perdessin, però, la seva direcció original.
-El problema que teníem ara era que el gran fragment de coberta conservat passava per ull entre els suports, perquè li mancava una part de la seva banda esquerra. Per esmenar-ho es va utilitzar una llosa clavada del túmul, que en sobresortia just per darrera de la llosa lateral esquerra, per tal de recolzar-hi la coberta.D'aquesta manera, amb l'ajuda de la màquina, es va col·locar la coberta de la cambra, fent-la descansar sobre la capçalera, la primera llosa lateral dreta (reconstruïda) i sobre aquesta llosa suplementària del túmul.
-Tot seguit es va posar dempeus, dins d'una ranura excavada al terra, el fragment de llosa-porta conservat, per tal d'assegurar la seva permanència en el sepulcre i alhora fer visible la seva situació original.
-El darrer pas va ser la reconstrucció del costat dret del corredor de paret seca, deixant la banda esquerra, consolidada, tal com s'havia conservat.
-Finalment es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats del dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El menhir de la Casa Cremada I (Roses)

Els dia 27 de gener de 1997, membres del GESEART (Enric Carreras i Josep Tarrús) varen realitzar una nova visita al menhir per tal de netejar-lo, buscar la zona d'implantació, dibuixar-lo i fotografiar-lo. Ens varen acompanyar personal del Parc Natural de l'Albera que es varen encarregar de desbardissar-ne l'entorn.

Sortosament es va poder localitzar la zona original d'implantació, que encara conserva tres fillols, dos a la banda est i un a l'oest.No es va descobrir ,però, cap element arqueològic (ceràmica, sílex, etc) a la base del menhir, que pogués confirmar la seva cronologia prehistòrica.

Encara hi vàrem tornar, al menhir, el dia 3 de març de 1997, ara amb Pere Gay i el paleta que ens havia d'ajudar a redreçar-lo. Ens posem d'acord en què essencialment cal respectar els fillols i l'orientació primitiva del menhir. Es discuteix si s'hi podrà arribar o no amb una grua. Davant les dificultats del terreny s'opta finalment per a assajar d'aixecar-lo manualment.

El dia 24 d'abril de 1997, el menhir va ser aixecat manualment, amb un tràctel i un ternal,

i es va deixar dins de la seva zona d'implantació, entre els tres fillols descoberts el passat 27 de gener, una mica inclinat. D'aquesta manera va quedar a punt per a poder-lo redreçar manualment, sense cap perill, durant la festa megalítica prevista per al dia 11 de maig de 1997. La part enterrada és de 50 cm i la part visible de 2,40 m (fig.1).

Així doncs, el diumenge 11 de maig de 1997, es va celebrar la festa prevista i es va acabar de posar dret el menhir, amb cordes. Hi varen participar voluntaris de Roses i d'arreu. Aquesta festa va ser organitzada per l'Ajuntament de Roses, amb la col·laboració d'Albera Viva i del Geseart. De la neteja i adequació del seu accés i també la retolació del monument, se n'encarregà també l'Ajuntament de Roses .

El dolmen de Comes Llobes de Pils (Rabós)

La restauració d'aquest monument, feta a la tardor de 1997, comportava diverses tasques complicades, sobretot perquè el monument estava situat prop d'un cim elevat i de difícil accés:

-Retirar la coberta, estintolada contra les dues lloses laterals dretes de la cambra, sense que es trenqués.
-Restaurar la primera llosa lateral dreta, trencada per la meitat d'antic, per tal que pogués ajudar a sostenir el pes de la coberta.
-Reposar la coberta damunt de la cambra, sostenint-la sobre la capçalera i els dos laterals de cada costat.
-Restaurar els murs de pedra seca del corredor, en especial la banda esquerra, molt feta malbé, i restaurar les filades del costat dret, força ben conservat.
-Reposar una de les cobertes del corredor, ja dibuixada per I. Macau i que s'havia conservat a la seva esquerra.

El primer intent de restauració d'aquest dolmen, fet abans de l'estiu, va resultar un fracàs. Es va intentar de muntar una bastida i de remoure la coberta amb un ternal i un tràctel. Per una mala disposició de la bastida, la coberta va tombar damunt de la primera llosa lateral esquerra i la va trencar en dos trossos.Ara teníem un fragment d'aquest lateral dins la cambra sota de la coberta, que també havia caigut a dintre.

Davant d'aquest panorama, el mes de setembre de 1997, es va optar per contractar un nou paleta, perquè l'anterior no sabia com resoldre el problema.Amb aquest nou professional es va decidir de fer servir una grua potent, proveïda de cadenes, que pogués enfilar-se fins al dolmen i assegurar així els treballs de restauració necessaris.

El procés seguit, que ha comportat 5 dies de treball intens entre els mesos de setembre i octubre de 1997, fou el següent:

-Tot primer es varen netejar les bardisses que cobrien les restes del dolmen i també tota una àrea de 25 m al seu voltant per a poder treballar amb comoditat.
-A continuació, amb l'ajuda de la grua, es va retirar la coberta, tombada dins la cambra, i es va deixar ajaguda al costat esquerre de la cambra.
-Després es va treure el fragment del primer lateral esquerre de l'interior de la cambra i es va ajuntar amb el tros que restava *in situ* amb una cola de picapedrer (araldit).
-Es va consolidar l'interior de la cambra amb diversos puntals telescòpics, per tal que suportessin el pes de la coberta pel costat dret i també n'alliberessin, de moment, la llosa lateral esquerra trencada, que acabàvem d'afegir.
-Llavors es va posar la coberta, al seu lloc, damunt la cambra, recolzant-la sobre els dos laterals posteriors i sobre els puntals telescòpics de la part davantera.
-Amb l'ajuda de la grua es va col·locar la coberta el corredor (amb taulons) per damunt de la llosa-porta, de l'entrada de la cambra, que es va alçar i fixar en una ranura, darrere de la llosa-llindar que la falcava, arran de terra.
-El següent pas va ser la reconstrucció dels dos costats del corredor, refent els seus murs de pedra seca i apujant les seves filades fins que varen poder sostenir la coberta del corredor.En aquest moment, es varen retirar els taulons que l'aguantaven i aquesta coberta va reposar finalment sobre la part final del passadís.
-Va ser necessari després reomplir els darreres dels murs de pedra seca del passadís amb blocs i terra, refent en part el túmul originari que hi devia haver.
-El darrer pas va ser la restauració del primer lateral dret de la cambra, suplementant-lo amb una llosa exterior, que era prou forta com per ajudar a suportar el pes de la coberta.En aquest moment es varen retirar ja els puntals telescòpics de l'interior de la cambra i es va deixar que la coberta s'aguantés sola damunt dels laterals i la capçalera de la cambra.
-Finalment es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats del dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El dolmen de Coma de Felis (Rabós)

La restauració d'aquest monument, feta a la tardor de 1997, es va plantejar essencialment com una consolidació de la cambra i de les lloses de la banda esquerra del corredor,

perquè el monument es conservava en força bon estat. El procés seguit fou el següent:

-Tot primer es varen netejar l'espessa brolla de garrics i d'argelagues que cobria el dolmen, d'ençà dels treballs de 1988. Es va retirar la vegetació d'una àrea de 25 m al seu voltant, respectant les 3 parets de vinya que van a morir a la cambra pel nord, oest i est.
-Després es varen consolidar les lloses de la cambra i les del corredor amb blocs i falques, per tal de donar-los més consistència.
-Finalment es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats del dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El dolmen de Vinyes Mortes I (Pau)

Entre els dies 27 octubre i el 13 de novembre de 1997 (durant 6 dies sencers), membres del GESEART (Enric Carreras, Pere Gay i Josep Tarrús), es varen encarregar de coordinar la restauració d'aquest dolmen. Aquesta restauració va ser finançada per l'Ajuntament de Pau i va comptar amb el permís del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Es va comptar amb l'ajut d'un paleta, tres manobres i d'una màquina excavadora.El procés seguit va ser el següent:

-Després de retirar de la cambra els fragments de coberta (G1 i G2) que hi restaven, es varen posar dretes les lloses de la cambra que estaven inclinades o regirades, és a dir, totes excepte el segon lateral esquerre (B).Per fer-ho va ser necessari excavar al seu darrere fins trobar la base de cada llosa i poder així remoure-la. Entre les lloses A/B es varen localitzar dues falques, que obturaven l'espai que deixaven.
-En canvi, el forat existent entre les lloses E/F es va solucionar amb un mur de pedra seca. Totes les lloses de la cambra varen ser fonamentades amb falques i ciment, per assegurar-ne l'estabilitat. A la base de la cambra, s'hi va posar una capa prima de ciment per tal d'evitar el perill -per a la seva estabilitat- que podrien suposar futures excavacions clandestines.
-Després de molts treballs es varen poder enganxar -amb una cola de picapedrer i varetes metàl·liques camuflades dins de ranures- tots els fragments de la coberta (G1-G4). Amb l'ajuda de la màquina excavadora va ser reposada al seu lloc, després de suplementar amb ciment les lloses que tenien l'extrem superior trencat.També se li va refer amb ciment un forat que hi quedava a costat esquerre.
-Al davant de la cambra no hi quedaven restes del corredor, per la qual cosa es va insinuar la seva presència amb un talús baix (tres filades) de pedra seca, que servia també per a

sostenir la massa del túmul.
-Al túmul, se li varen retirar les masses de terra aportades per una màquina d'Icona al seu costat esquerre (nord-oest) i així va quedar arrodonit. La seva part frontal es va restaurar amb un mur baix de pedra seca (tres filades), per tal de mostrar el possible anell de contenció original i facilitar així la comprensió del monument.
-Finalment es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats el dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El dolmen de Vinyes Mortes II (Pau)

Entre els dies 28 octubre i el 13 de novembre de 1997 (durant 6 dies sencers), membres del GESEART (Enric Carreras, Pere Gay i Josep Tarrús) es varen encarregar de coordinar la restauració d'aquest dolmen.Aquesta restauració va ser finançada per l'Ajuntament de Pau i va comptar amb el permís del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Es va comptar amb l'ajut d'un paleta, tres manobres i d'una màquina excavadora.El procés seguit va ser el següent:

-Tot primer es va arrabassar el suro del darrere de la capçalera i es varen retirar de la cambra els fragments de lloses (E' i H) que hi restaven i també es varen traslladar al davant del dolmen les lloses tombades F i G. Tot seguit es varen buscar les bases de les lloses A, D i E, per tal de poder-les bellugar - amb la màquina excavadora- i posar-les verticals al seu emplaçament original.
-A continuació es varen situar al seu probable lloc -on encaixaven perfectament- les lloses F i G, una a l'entrada de la cambra i l'altra a l'inici de la banda dreta del corredor. Totes aquestes lloses es varen fonamentar amb falques i ciment, per tal d'assegurar-ne l'estabilitat. El terra de la cambra es va cobrir amb una fina capa de ciment per tal d'evitar el perill de futures excavacions clandestines.
-Entre les lloses C i B de la cambra es va descobrir una petita llosa clavada, que servia per a omplir l'espai que deixaven entre elles. En reposar la llosa F, bessona de B en el bec de la cambra, vàrem haver d'omplir l'espai entre E i F amb un mur de pedra seca. Cal observar que entre C i D, per darrere de la capçalera, hi havia una llosa prima i llarga, inclosa en el túmul,que obturava aquest espai.
-Entre la llosa D i l'E, es va poder observar que el túmul finalitzava amb un mur de pedra seca molt ben format amb quatre filades conservades, que devia de reforçar el seu encaix. Els fragments de lloses E' i H, els vàrem deixar sobre el costat dret el túmul, perquè no casaven amb les lloses E i B, a les quals segurament pertanyien.

-El corredor, per davant de les lloses A i G, es va continuar amb un talús baix (tres filades) de pedra seca, que servia també per a sostenir la massa del túmul i marcava el possible inici de seu recorregut.
-El túmul va ser arrodonit, aportant terra i pedres a la seva banda esquerra i retirant les parets de vinya que l'emmascaraven per darrere de la capçalera. La seva part frontal es va restaurar amb un mur baix de pedra seca (tres filades), per tal de mostrar el possible anell de contenció original i facilitar així la comprensió del monument.
-Finalment es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra, per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats del dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

El dolmen de Puig Margall (Pau)

Els dies 13 i 17 de novembre de 1997, membres del GESEART (Enric Carreras, Pere Gay i Josep Tarrús), es varen encarregar de coordinar la restauració d'aquest dolmen. Aquesta restauració va ser finançada per l'Ajuntament de Pau amb el permís del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.Es va comptar amb l'ajut d'un paleta, tres manobres i d'una màquina excavadora.El procés seguit va ser el següent:

-Per començar es varen retirar amb la màquina excavadora la coberta i la llosa lateral dreta (C).Es varen deixar ajagudes en aquest costat dret. La capçalera (B) es va aixecar de dins de la cambra i es va posar al seu lloc, en posició vertical, ben falcada i amb un fonament de ciment. Després es va buscar la base de la llosa lateral esquerra (A) i es va poder observar que la seva meitat davantera estava clavada dins d'una ranura de la roca.
-Per aquesta causa només va fer falta posar-la vertical dins de la ranura, per estar segur que ocupava la seva posició original, ajudant-la amb noves falques. La llosa C es va col·locar llavors dreta, falcant-la amb pedres i ciment, recolzant-la amb la massa de terra i pedres del túmul, refet en aquesta banda dreta.
-En aquest moment es va tornar a situar la coberta al seu lloc original, damunt de les tres lloses de la cambra, on encaixava perfectament.
-No quedava cap senyal del possible corredor de lloses d'aquest dolmen, per la qual cosa va ser substituït per un petit talús de pedra seca (3 filades), que servia per sostenir el túmul i donar idea de la forma original del monument.
-Va ser necessari refer la massa del túmul per la banda dreta, que estava molt destruït. En aquest cas no es va simular el anell de contenció, potser fet amb un mur perimetral de pedra seca.
-Finalment es va tornar a emplenar la base de la cambra amb una capa de 10 cm de terra,

per tal d'evitar que les pluges la descarnessin. Igualment, es va llançar força herbicida al túmul i voltants immediats el dolmen per evitar que els rebrots de garric no malmetessin els treballs de restauració fets.

CONSIDERACIONS FINALS

Les intervencions del GESEART per a la restauració de monuments megalítics a l'Alt Empordà, durant els anys 1996-1997, s'han estès per diversos municipis de tota l'àrea de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus (la Jonquera, Cantallops, Espolla, Rabós d'Empordà, Pau i Roses).

Aquestes actuacions s'han pogut dur a terme gràcies al suport i confiança del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i a la col·laboració de la Diputació de Girona i dels ajuntaments de la Jonquera, Cantallops, Espolla, Pau i Roses. També hi ha participat de manera activa el Parc Natural de l'Albera, l'associació Albera Viva i el Consell Comarcal de l'Alt Empordà, tant a nivell d'efectius humans com encarregant-se de tasques concretes (adequació dels camins, retolació, compra de maquinària, organització de les festes d'inauguració, etc).

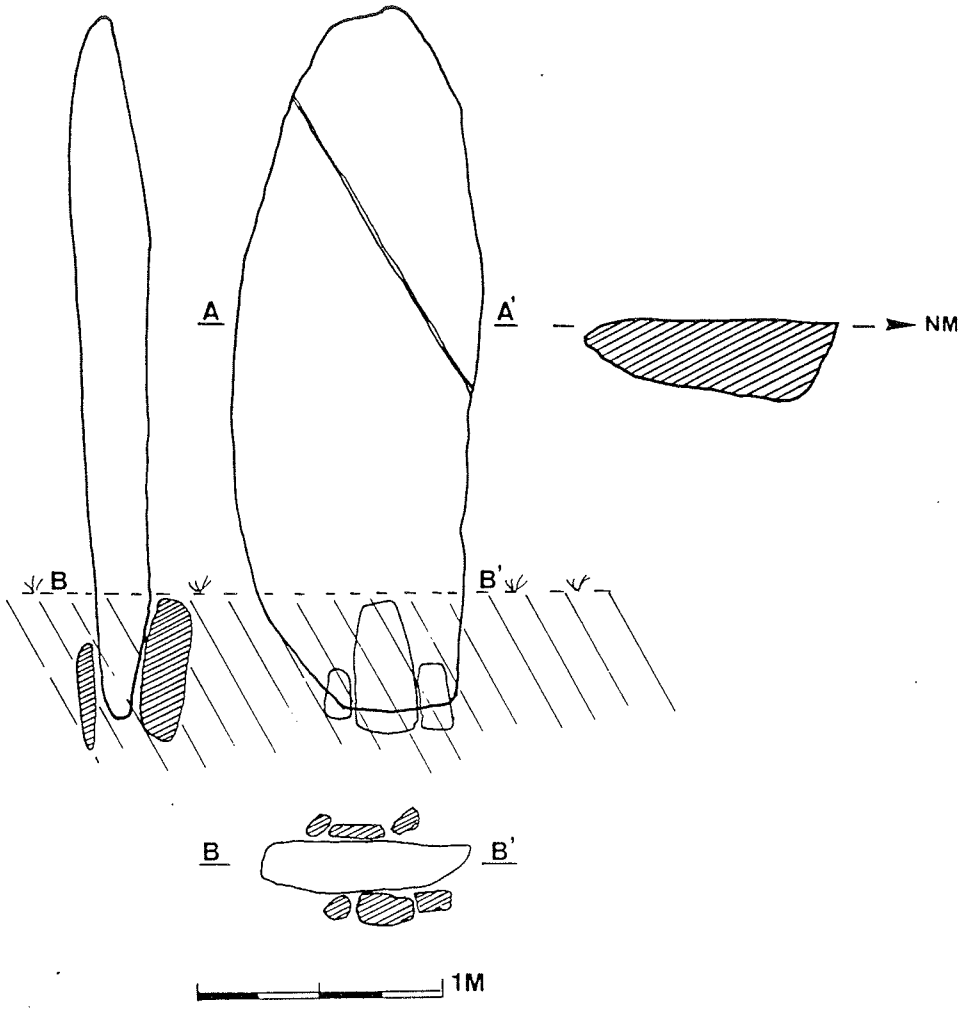
La filosofia de les consolidacions-restauracions realitzades pel GESEART ha estat sempre la del màxim respecte pel que quedava d'original a cada monument. No s'hi han afegit mai elements moderns, només s'han redreçat i consolidat les lloses, la situació original de les quals no oferia cap dubte raonable.El mateix s'ha de dir pel que fa als murs de pedra seca d'alguns corredors, remuntats només dues o tres filades per tal de consolidar-los i fer-los més comprensibles per al visitant.

És per això, també, que les adequacions dels túmuls, sovint arrasats, han estat mínimes.No s'han refet els possibles anells de contenció exteriors (murs de pedra seca o lloses clavades), davant la manca d'elements originals fiables. En algun cas s'ha indicat, davant l'entrada del corredor, la probable existència d'aquests murs de contenció externs del túmul. De la mateixa manera, alguns corredors desapareguts han estat marcats amb una simple filada de pedra seca. Aquesta filada se situava, en talús no a plom, per darrere dels suports davanters de la cambra, per evidenciar que no es tractava de cap element antic, sinó d'una simple indicació didàctica.

S'ha tingut especial cura a refer les cobertes o les lloses suport que per accions diverses,

naturals o no, havien quedat esmicolades a l'entorn del dolmen. En aquesta feina de restauració arqueològica, sens dubte la més enutjosa, s'hi han invertit força hores, però els resultats obtinguts en alguns casos (cobertes refetes de Canadal i Vinyes Mortes I, lloses enganxades com les del vestíbul dels Estanys I, el segon lateral dret de Girarols I i el corredor de Vinyes Mortes II) han compensat sobradament l'esforç.

Pensem que el camí encetat, ja fa anys, d'apostar per la restauració dels monuments megalítics de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus, en el marc d'un parc cultural amb elements d'interès natural i històric, comença a donar els seus millors fruits. D'aquesta manera volem conceptuar la creixent conscienciació dels ajuntaments locals envers el patrimoni megalític del seu terme (els exemples de Pau i de Roses són paradigmàtics) i també l'èxit dels nombrosos itineraris, ara existents, per a visitar-lo. Confiem que aquesta tendència es refermi d'ara endavant i que la feina de tots ajudi a conservar un quants segles més aquest impressionant patrimoni col·lectiu que són els dòlmens, els menhirs i les roques amb gravats de l'Alt Empordà.

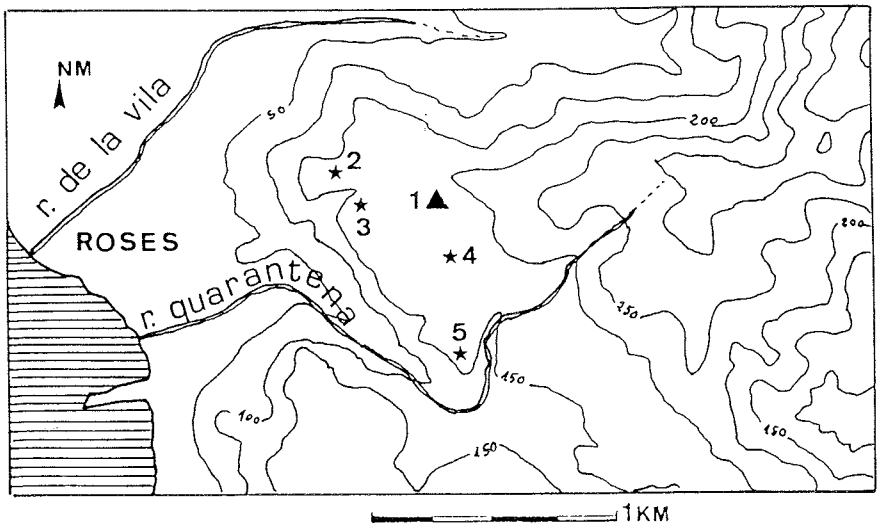

Fig. 1: Situació del menhir de la casa Cremada I (núm 1), enmig de la zona megalítica del serrat de la Torre del Sastre de Roses, del dolmen del Llit de la Generala (núm. 2), del dolmen del Turó de l'Home (núm. 3), del dolmen de la Casa Cremada (núm. 4) i del dolmen de la Creu d'En Cobertella (núm. 5).
Planta de la cara est i alçat (1:25) del menhir de la Casa Cremada I de Roses. Es pot observar la posició original dels fillols.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

NOVES DADES SOBRE L'OCUPACIÓ DEL TERRITORI PROPER A L'*OPPIDUM* D'ULLASTRET (BAIX EMPORDÀ) DURANT L'ANTIGUITAT

Rosa PLANA[1]
Jorid CARAVACA[2]
M.Aurora MARTIN[3]

Per tal de comprendre el paper i la funció de l'*oppidum* d'Ullastret des d'una perspectiva territorial s'han iniciat els treballs de prospecció sistemàtica entorn d'aquest jaciment. L'objectiu de la primera campanya (estiu 97) era la prospecció del territori proper a l'*oppidum*, és a dir els termes municipals d'Ullastret i de Serra de Daró. Les dades obtingudes sobre l'ocupació del sòl durant l'Antiguitat permeten conèixer certs elements relatius a l'estructura del poblat i a l'organització del territori rural immediat durant el període ibèric, també s'han obtingut noves dades sobre el poblament d'època romana, factor que permet copsar, encara de forma parcial, els canvis ocasionats per la romanització. L'anàlisi del poblament s'ha complementat amb l'estudi de les vies de comunicació, les quals faciliten la comprensió de l'ordenació del territori i del funcionament de l'espai rural.

Ens limitem aquí a presentar els resultats globals d'aquesta primera campanya de prospecció, els quals revelen tota una sèrie d'aspectes fins ara inèdits o escassament tractats :

A/ L'existència d'un hàbitat *extra-muros* molt dens, factor que obliga a replantejar la qüestió de l'hàbitat concentrat. En efecte, els resultats de la prospecció en els sectors immediatament fora muralles, complementats amb les informacions proporcionades pels sondejos realitzats per M. Oliva per les rodalies del poblat amb l'objectiu de localitzar la

[1] Universitat de Pau (França).
[2] Col·laborador del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.
[3] Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Ullastret.

necròpolis, indiquen que l'hàbitat no es concentrava exclusivament a l'interior de l'*oppidum*, sinó que existien barris exteriors.

Una certa densitat d'hàbitat *extra-muros* caracteritza tota la vessant meridional del Puig de Sant Andreu (núms. 17, 57, 58). En superfície es localitzen restes de murs i sabem que algunes cales obertes aquí per M. Oliva van posar al descobert restes d'habitacions i de sitges. El material ceràmic pertany als segles IV-III a.C. Un fenomen similar s'observa en el pla immediat a la vessant Est del Puig (núm. 21) on, a més d'una gran densitat de material en superfície, sabem que M. Oliva va localitzar restes d'habitacions davant del Pou del Glaç i a proximitat de la riera de Salsà, amb materials dels segles IV-III a.C. Per la banda oest (núms. 42, 62), les troballes no són uniformes, però coneixem l'existència d'habitacions *extra-muros* enfront de la torre 1 i en el sector de l'istme (núm. 62).

B/ La forta densitat de l'ocupació suburbana en època ibèrica, ja que ha estat possible de localitzar un nombre important d'indrets ocupats en un radi de 400 / 500 m del poblat. Les terres que envolten l'*oppidum* es trobaven, en conseqüència, intensament urbanitzades : existència d'un probable barri industrial (escòries de ferro en superfície, notícies antigues de la descoberta d'un forn de ceràmica) al nord-oest de l'istme del Puig de Sant Andreu (núms. 22-A, 22-B), presència d'establiments que podrien tenir una funció agrícola (núms. 36, 48, 48-A, 48-C) a les bandes oest i sud-oest del poblat, indicis d'ocupació al nord del Puig de Sant Andreu (núms. 37, 38), els quals són ara per ara difícils d'interpretar.

C/ L'existència de jaciments rurals d'època ibèrica, els quals estaven sens dubte vinculats a l'explotació agrícola del territori. El nombre d'aquest tipus de jaciment és encara molt feble, atès que la campanya de prospecció s'ha centrat en el sector immediat a l'*oppidum*. Les campanyes futures aportaran noves indicacions per tal d'avaluar la veritable importància de l'ocupació rural del territori en època preromana.

Coneixem, de moment, dos indrets (núms. 6, 35) i un altre de probable (núm. 39) que presenten una certa densitat de material ibèric en superfície. El lloc de implantació i el tipus de material podrien indicar una funció agrícola.

D/ La densitat del poblament dispers d'època romanorepublicana, factor que ens pot ajudar a comprendre el fenomen de romanització d'aquest sector del Baix Empordà. Un cert nombre de jaciments (núms. 31 / 32, 49, 52) presenten en superfície material d'època republicana. Cal destacar dos aspectes : presència important de ceràmica comuna ibèrica i

troballa freqüent de restes de *tegulae*. Sembla tractar-se de petites unitats d'explotació agrícola.

E/ La dimensió important dels assentaments ocupats durant l'època imperial romana, ja que els tres establiments que coneixem d'aquest període tenen una talla entre un quart i mitja ha. (núms. 6-1 / 6-2, 7, 56). Cal també assenyalar una particularitat dins del lloc d'implantació d'aquests jaciments : la seva posició al costat d'un camí, el qual divideix l'assentament en dues parts. Podem suposar que aquests jaciments són establiments agrícoles (*villae* ?).

F/ El reconeixement i la restitució del traçat viari que va poder funcionar durant l'Antiguitat possibilita una millor integració de l'hàbitat antic dins del marc de l'organització del territori. El Camí d'Empúries ha estat reconegut sobre el terreny en els dos termes municipals objecte de la prospecció. Certs trams presenten un bon estat de conservació, i queden visibles restes de la calçada i de les roderes (núms. 20, 24, 26, 27, 29, 30). Futurs sondejos ajudaran a precisar la cronologia, les refaccions eventuals i la forma de construcció de la via.

Un ramal del camí d'Empúries es dirigeix vers l'*oppidum* tot travessant el puig Torrecuques (núm. 19). La via està parcialment conservada. Un rebaixament del terreny ha posat al descobert, a 75 m de la porta 1 del poblat, un tram empedrat (núm. 25) que es dirigeix en línia recta vers l'entrada de l'*oppidum*. Per bé que ignorem la seva cronologia exacta, aquest camí podria ser d'època preromana; el camí mesura 2,60 m d'amplada, mida que es retroba en alguns carrers de l'aglomeració.

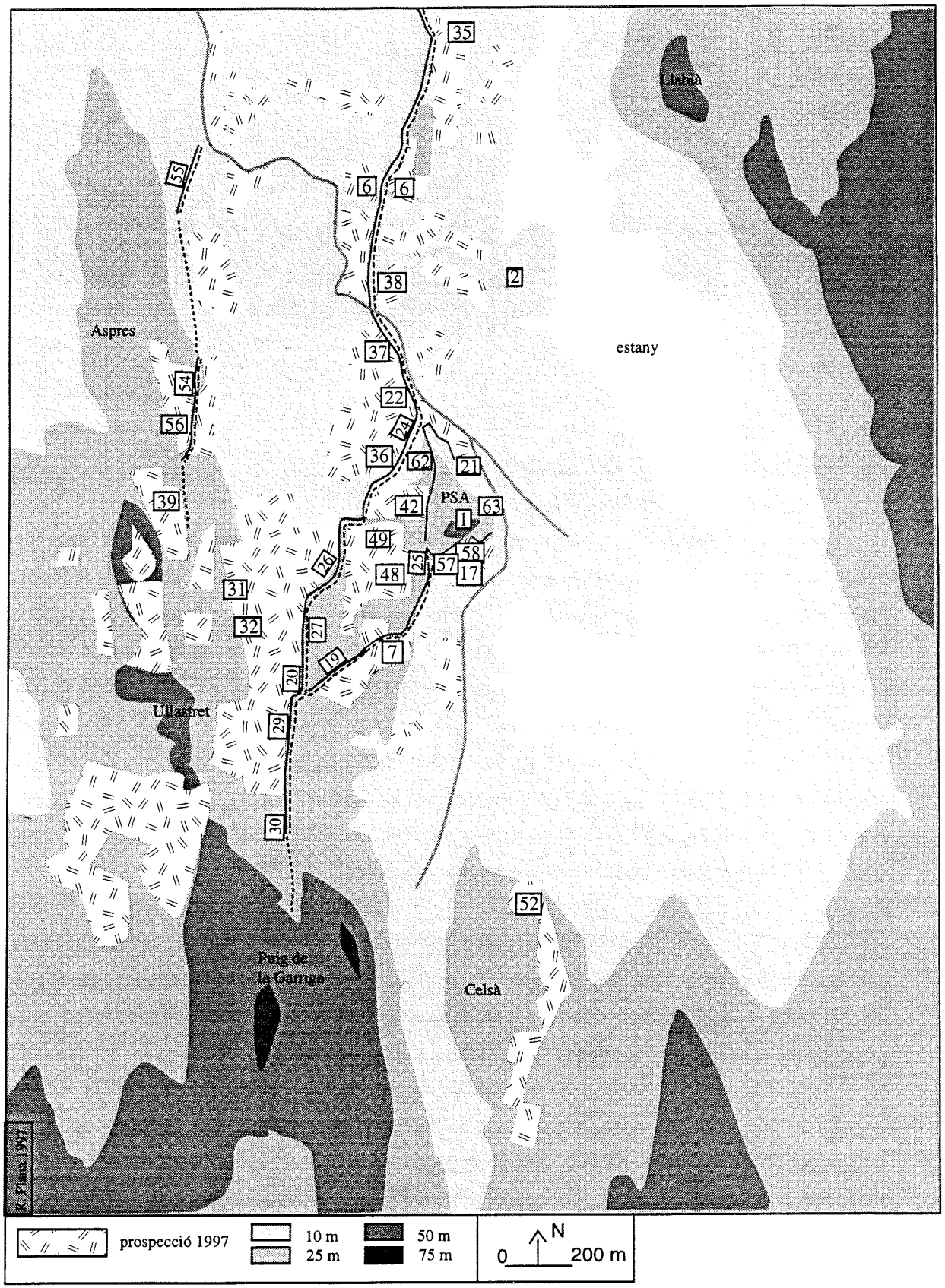
Un camí tallat a la roca i amb restes de roderes ha estat identificat en la zona dels Aspres, actualment inutilitzat (núm. 54, 55). El camí segueix una orientació nord-sud i un traçat paral·lel a la carretera actual que uneix els pobles de Serra de Daró i Ullastret.

Aquests camins tenen una aparença antiga. Es tracta probablement de tres eixos que van poder assegurar l'essencial de les comunicacions durant l'Antiguitat. Sols la realització d'excavacions pot aportar noves dades respecte al seu període de funcionament, però cal insistir en el fet que un cert nombre de jaciments antics es situen per les seves rodalies, factor que pressuposa un paper estructurador dins de l'organització del territori.

Els resultats d'aquesta primera campanya de prospecció sistemàtica, bé que encara molt parcials perquè representen une superfície reduïda de territori (77 ha), són altament

positius atès el potencial arqueològic del territori en questió. L'interès d'aquest treball està també en líexperimentació d'un mètode d'investigació arqueològica que permet restituir el poblament rural des d'una perspectiva diacrònica, fet que ha de permetre una aproximació al caràcter, a la densitat i a la distribució del poblament, a la dinàmica de l'ocupació del territori durant l'Antiguitat i l'època medieval. La correlació entre dades arqueològiques i dades sobre el paleo-paisatge aportarà finalment indicacions més precises sobre la configuració i el funcionament real d'aquest sector del Baix Empordà.

El projecte de prospecció sistemàtica de l'entorn d'Ullastret (part central de l'Empordà) preveu l'anàlisi exhaustiva d'una superfície àmplia de territori : 15 km est-oest / 14 km nord-sud, en total 210 km^2 (termes municipals d'Ullastret, Serra de Daró, Fontanilles, Gualta, Palau-sator, Forallac, la Bisbal, Corçà, Rupià, la Pera, Foixà, Ultramort, Parlavà i part dels termes de Pals i de Torroella de Montgrí).

Resultat de les prospeccions de l'any 1997 a l'entorn d'Ullastret.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

PROSPECCIÓ GEOFÍSICA PER RADAR EN EL PATI D'ARMES DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)

Lluís MARÍ

PLANTEJAMENT DE LA PROSPECCIÓ

La prospecció geofísica per radar ha estat plantejada per conèixer la planta de les estructrures que podien estar situades en el subsòl del pati d'armes del vast conjunt històricoarqueològic de la Ciutadella de Roses. El georadar, en aquests casos, en visualitzar els registres en temps real, permet ajustar i modificar els paràmetres de la prospecció en funció dels resultats que es van obtenint.

Els treballs s'han centrat en l'espai que havia ocupat el Pati d'Armes, així com alguns dels edificis de la ciutadella. La zona que s'investiga, com que no compta amb elements que s'interposin en el traçat de les línies de prospecció, es va configurar com un espai únic de gairebé 300 metres de llarg per 120 d'amplada màxima.

Els perfils electromagnètics s'han enregistrat a partir del pas de l'antena sobre línies de prospecció disposades en dos sentits: longitudinal i travesser, amb una separació de 4 metres entre línies contigües. En la superfície prospectada -superior als 36.000 m2-, s'ha obtingut un total de 11.866 metres lineals de perfil.

El pas següent: l'anàlisi i la interpretació dels perfils electromagnètics requereix una fase prèvia d'eliminació dels senyals que poden ser atribuïts a causes externes, tals com brusquetats en el moviment de tracció de l'antena, obstacles que s'interposin en el camí, forats o ondulacions del terreny, així com la posterior visualització individualitzada de tots els registres, tant en suport paper com en el monitor de TV-després d'haver aplicat el filtratge corresponent.

Els senyals individualitzats corresponen a anomalies clarament diferenciades, però no posseeixen igual entitat ni corresponen a un mateix origen. Per això, aquests senyals s´han classificat en quatre grups principals, atenent a la seva morfologia: des de les que mostren una resposta nítida, que es reflecteix en profunditat, i que es caracteritza per l'amplitud del senyal que en alguns casos arriba als 5 metres (fig. 1 A), fins aquells que es presenten com una simple ruptura en l'estratigrafia i que es visualitzen amb molt poca entitat i amplitud (fig. 1 B).

Completada la caracterització de totes les anomalies enregistrades, s'han situat en planta, en la posició exacta que ocupen en la retícula de prospecció. Tot seguit les plantes d'anomalies s'han superposat per comprovar si cadascun dels tipus d'anomalies es comportaven de manera similar o mostraven distribucions diferents.

En aquesta fase de l'estudi ja ha estat possible establir que totes les anomalies es distribueixen en les mateixes zones (fig. 2), i per tant s'ha pogut regionalitzar l'espai prospectat, i individualitzar els sectors que presenten un major nombre d'alteracions en el subsòl, diferenciant-los d'aquells altres que mostren una absència quasi total d'alteracions.

DISTRIBUCIÓ DE L'ESPAI

La planta final d'alteracions ha mostrat l'existència d'una àmplia superficie lliure d'anomalies importants -encara que el subsòl es mostrava alterat, i tal vegada havia estat reblert-, que ocupava la part central del pati d'armes.

Al voltant d'aquest espai central s'ha individualitzat una sèrie de grups d'anomalies que, tant per la posició que ocupen com per la seva morfologia, podien associar-se, en principi, a algunes de les estructures documentades en anteriors actuacions (fig. 3):

Conjunt A

Grup d'anomalies que configura un rectangle d'aproximadament 97 metres de llarg per 27 d'ample. El costat est limita amb el front de l'excavació de la vil·la romana. En el costat oest les alteracions acaben delimitant una línia molt ben definida, més enllà d'on hi ha el buit central. Les anomalies d'aquest, tant per la seva tipologia com per la posició que ocupen, poden associar-se a estructures de la vil·la romana.

Conjunt B

Situat davant del conjunt A, del qual està separat per un espai sense anomalies d'uns 16 metres d'amplada. Les anomalies visualitzades configuren un espai trapezial de 40 m en els costats menors per 72 i 64 en els costats llargs. Cal destacar que les anomalies situades en la meitat sud es caracteritzen per la seva quantitat i tenir una major entitat.

Conjunt C

Anomalies que es distribueixen al llarg d'un espai en forma de L. Les anomalies es presenten en dos grans grups: el primer disposat en paral·lel al traçat de la muralla medieval, però a uns 12 metres de mur defensiu; el segon grup es situa molt aprop d'una construcció més moderna.

Conjunt D

Grup d'anomalies situades al nord del barri hel·lenístic, amb les quals gairebé es relacionen. A la planta, algunes anomalies semblen seguir el traçat d'algunes construccions hel·lenístiques.

Conjunt G

Anomalies que corresponen, sens dubte, a la paret de tancament d'un edifici militar, en una de les fases més modernes de la Ciutadella. Una part de l'edifici encara resta dempeus.

Conjunt I1 i I2

Aquestes anomalies destaquen per mostrar una forta resposta en els registres. Aquesta entitat i la posició que ocupen podien fer creure que corresponen a estructures relacionades amb l'accés a la Ciutadella. Amb tot, no es pot descartar que puguin correspondre a fases més antigues.

CONCLUSIONS

La prospecció per radar, com ja s'ha esmentat, tenia com a fi regionalitzar el pati d'armes de la Ciutadella, situant els sector buits d'anomalies dels que podien estar ocupats per alteracions associables a estructures arqueològiques. Assolida aquesta part del treball, la informació continguda en el registres pot ser emprada en la investigació posterior d'aquests mateixos sectors, o per comprovar dades de les quals es tenen escasses referències.

Així, és conegut que una part de la Ciutadella està asentada sobre una antiga riera, la qual va ser desviada en construir el recinte. A partir de la informació dels registres electromagnètics, podríem establir -a tall d'hipòtesi- que el traçat de l'esmentada riera podria correspondre a l'espai buit situat entre els conjunts A i B.

Quant al conjunts I1 i I2, s'ha senyalat que podrien estar relacionats amb l'accés a la Ciutadella. Amb tot, sembla que en aquest punt no hi havia cap tipus de construcció cronològicament associada a la Ciutadella pròpiament dita, o a una fase posterior; per tant es pot plantejar que les alteracions corresponen a etapes més antigues. En aquest cas, un simple sondeig en els punts on s'han situat aquestes alteracions confirmarà si poden correspondre al port d'època romana.

El mateix es pot dir del conjunt C, situat davant de la muralla medieval. En aquest cas el sondeig haurà de confirmar si es tracta d'algun element relacionat amb la muralla: fossat defensiu, etc., o bé es tracta d'un traçat més antic.

Així doncs, a la Ciutadella de Roses, com en altres recintes, la prospecció geofísica en extensió ha permès solucionar els problemes puntuals que es plantejaven; però al mateix temps ha proporcionat noves dades que, moltes vegades, serveixen d'orientació per a futures actuacions.

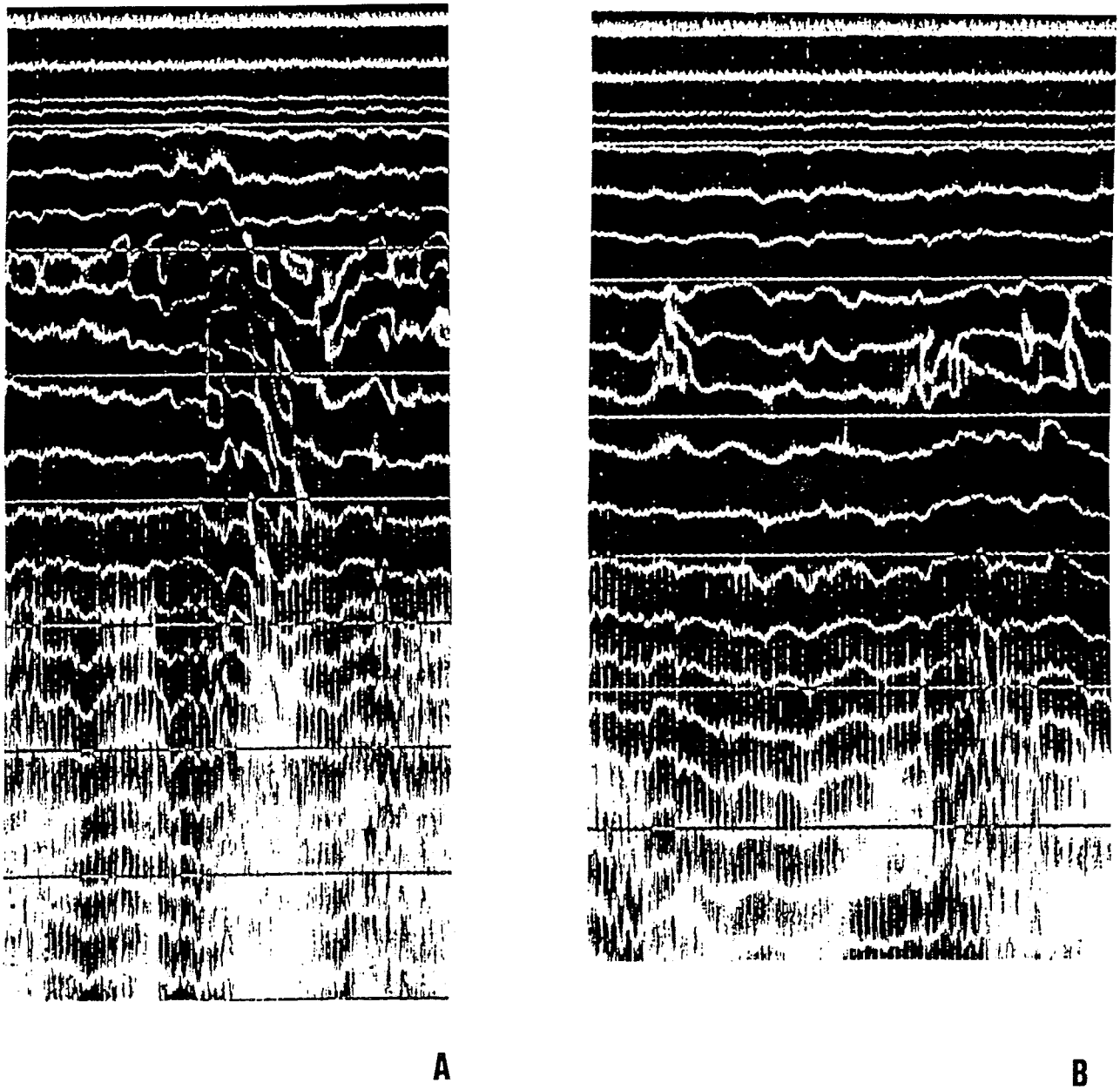

Fig. 1: Reproducció de dues de les anomalies individualitzades: A. Estructura important, B. Simple ruptura en l'estratigrafia.

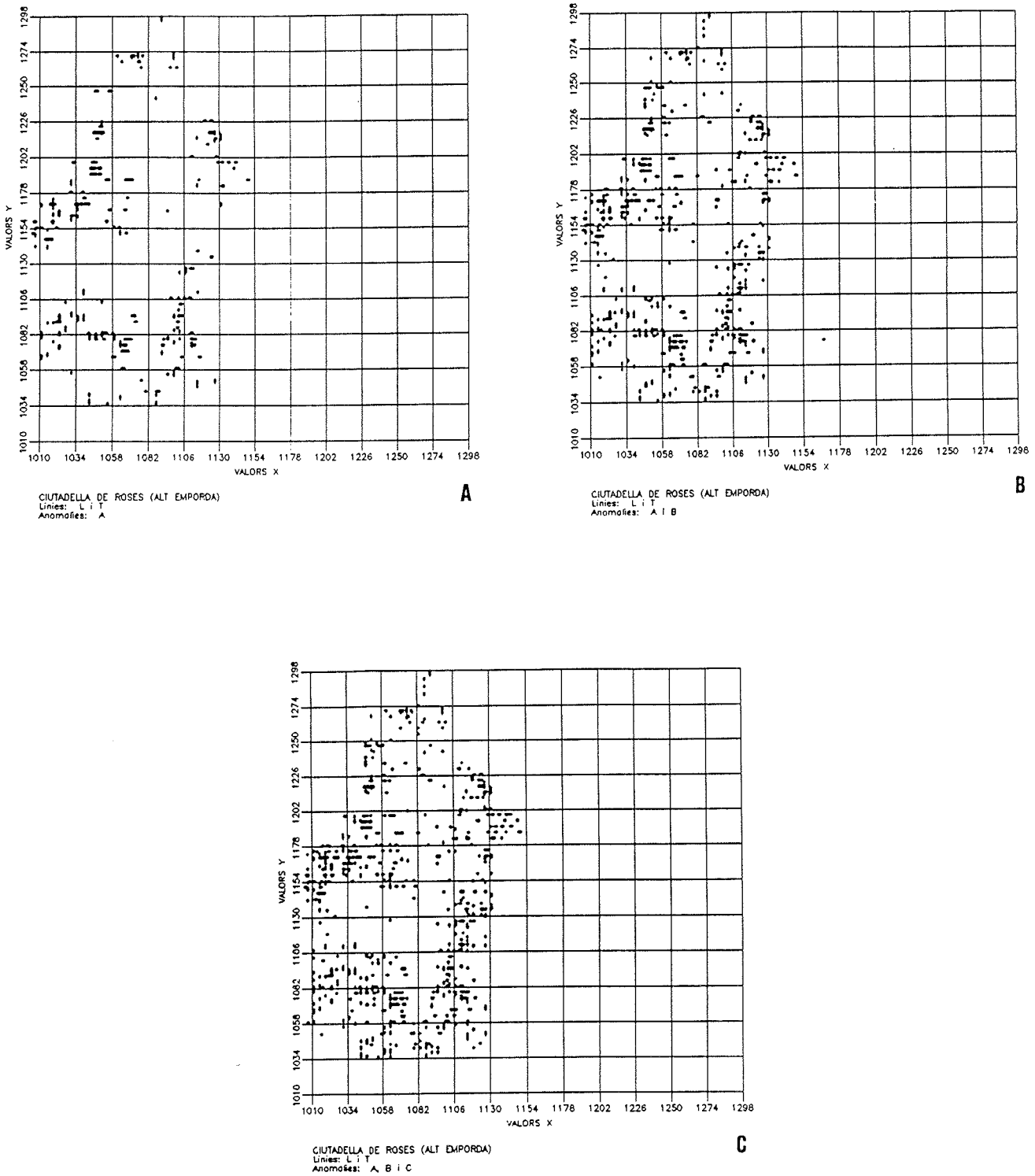

Fig. 2: Distribució de les anomalies en planta segons la seva entitat.

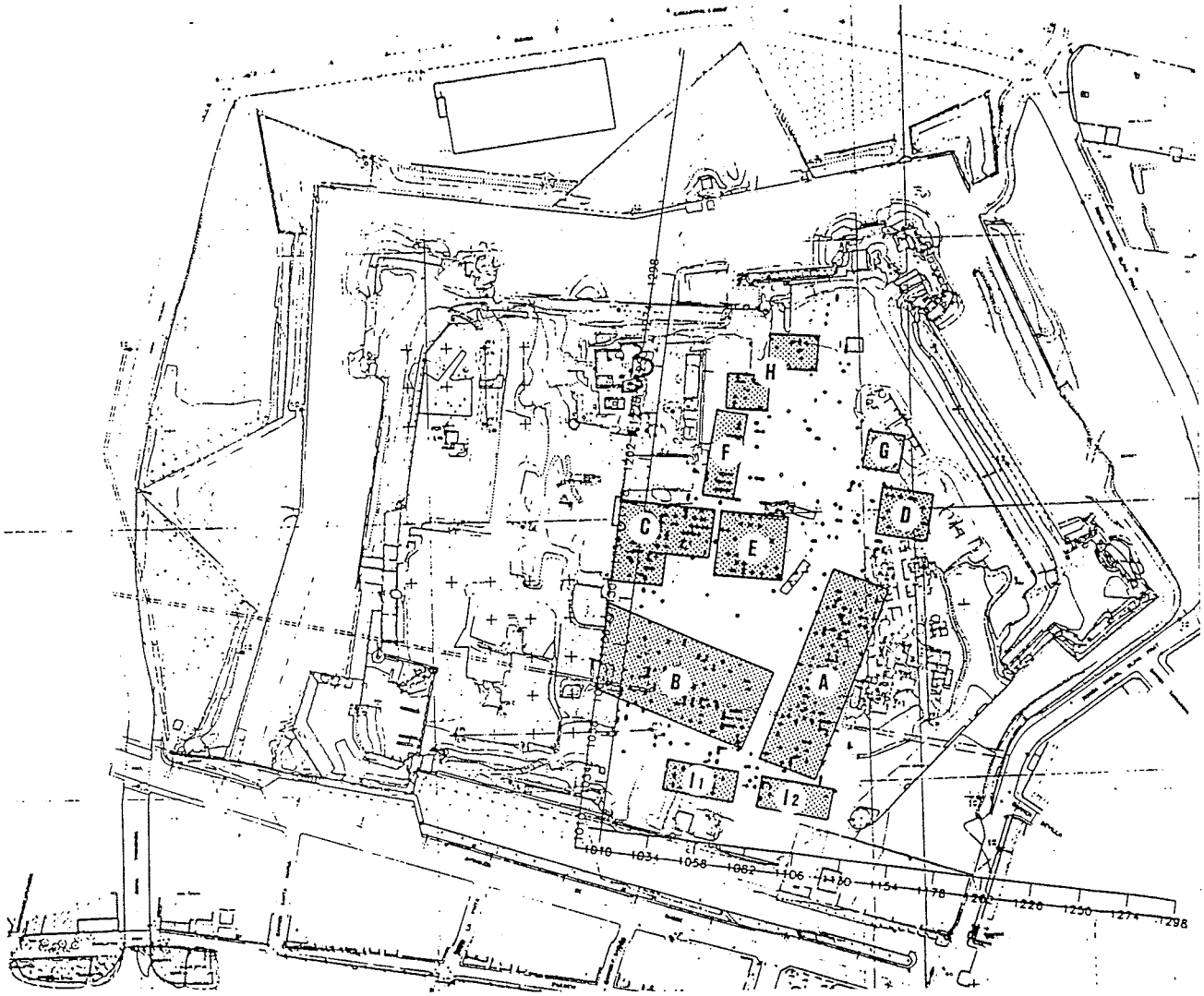

Fig. 3: Regionalització dels sectors segons les anomalies detectades.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

COMPROVACIÓ ARQUEOLÒGICA DELS RESULTATS DE LA PROSPECCIÓ GEOFÍSICA A LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG

Entre finals de novembre i primers de desembre del 1996, un cop finalitzada la cinquena campanya d'excavacions a la Ciutadella, es van realitzar una sèrie de sondejos per tal de comprovar els resultats de la prospecció geofísica efectuada a l'estiu del mateix any en tota la zona del pati d'armes. Amb els resultats de la prospecció a la mà, i en base a la disposició de temps que hi havia per fer aquests treballs, quinze dies en total, es va optar per intervenir en aquells punts on s'havia detectat un major nombre d'anomalies, així com en aquelles zones on aparentment no hi havia restes. D'aquesta manera, el que es volia era comprovar l'eficàcia del sistema de prospecció i verificar la regionalització de l'espai susceptible de contenir restes arqueològiques.

En conseqüència, es varen obrir un total de tres rases, amb una superfície de 400 metres quadrats, repartides a la meitat sud del pati d'armes, entre els conjunts A, B i C (fig. 3 de l'article anterior). La primera de les rases, de 50 metres de llargada per 3 d'amplada, travessava els conjunts A i B en sentit est-oest, així com l'espai lliure d'anomalies situat entre ambdós conjunts, identificat amb el curs de la riera que antigament passava pel centre de la zona del parti d'armes. El superfícial de la rasa fou totalment exacavat amb màquines, i només es va arribar fins a nivell freàtic en tres petits sondejos de 6 metres quadrats de superfície, dins la mateixa rasa. També s'efectuaren dos altres sondejos, més al sud d'aquesta intervenció, per tal de comprovar unes determinades anomalies del conjunt B. Els resultats d'aquests treballs confirmaren la validesa dels resultats de la prospecció en aquest espai, almenys pel que fa a l'enregistrament de dades. Efectivament, allà on el radar no havia detectat restes, no fou possible documentar cap construcció, i, també a la inversa, els espais suposadament ocupats, ho estaven. No obstant això, no

foren correctes les associacions fetes *a priori* per part dels prospectors, que relacionaven, per exemple, les anomalies del conjunt A amb la vil·la de salaons (edifici A). A més, la major part de les anomalies detectades varen resultar ser, en realitat, importants concentracions de runes, segurament acumulades en tot el front de mar del pati, a conseqüència de l'enderroc dels llenços de migdia i part del de llevant de la muralla del segle XVI, als anys 60.

La segona de les rases, de 50 metres de llargada per 4 d'amplada, es va traçar de forma paral·lela a l'anterior, uns quaranta metres més al nord, travessant d'est a oest l'espai lliure d'anomalies entre el conjunt B i els C i E (fig. 3 de l'article anterior). El superficial també fou extret amb màquines, aprofundint fins a nivell freàtic només en dos sondejos de 6 metres quadrats de superfície repartits al llarg de la rasa. Contràriament al que s'esperava, en un dels sondejos es va documentar una estructura, a la cota d'1 metre s.n.m., que continuava sota els límits de la cala, troballa que porta a revisar les conclusions de la prospecció, almenys en aquest punt, encara que, segons els prospectors, el subsòl d'aquesta gran àrea buida, d'una superfície superior als 3.500 metres quadrats, s'havia mostrat alterada en alguns punts. Seria necessari ubicar aquesta resta sobre la quadrícula topogràfica de la prospecció, i veure si és possible identificar-la amb algun dels perfils que tallen aquesta zona de nord a sud.

En el conjunt C, a tocar la muralla medieval, es realitzaren també dos sondejos, que no varen proporcionar més dades que una gran densitat d'acumulació de runes. A la *Memòria* de la prospecció es considerava que aquest conjunt podria estar relacionat amb el recinte medieval, però els resultats obtinguts durant l'excavació no contrastaren aquest supòsit. Aquesta presència important de runes i la seva concentració just a l'angle entre els edificis coneguts com a arsenal i drassanes, i la muralla medieval, podria tenir a veure, molt probablement, amb els enderrocs d'aquests edificis.

Pel que fa a la intervenció més septentrional de la campanya, la rasa oberta a continuació de la muralla hel·lenística, en direcció al sud, es va limitar a resseguir-ne el perímetre, a fi de veure la magnitud de la seva estructura i poder comprovar, en relació a aquesta, les anomalies que apareixen en aquesta zona. Tant aquí, com en els conjunts E, F i H, així com en els D i G, la dispersió d'anomalies detectades ens està constatant, de fet, el que ja suposàvem des que començaren els treballs al pati d'armes l'any 1993: la presència de restes constructives d'alguna de les antigues ocupacions d'aquest subsòl, de les quals ja tenim constància a nivell arqueològic. La trama de la prospecció, així com la ja coneguda superposició d'estructures des d'època hel·lenística fins a època visigòtica en aquest espai

del pati d'armes, ens fa impossible determinar en relació a quina de les ocupacions cal relacionar les restes detectades, si no és a través d'una excavació arqueològica.

En conclusió, i a grans trets, es pot considerar que la prospecció geofísica ha estat vàlida a l'hora de concretar les grans regions lliures d'anomalies del pati, salvant l'excepció esmentada. Si tenim en compte l'antiga topografia del lloc, així com les conclusions arqueològiques a les quals s'ha arribat a partir de les campanyes realitzades en el pati, considerem, però, que s'hauria de matisar bona part de les conclusions exposades a la *Memòria* de la prospecció geofísica. La proposta és la següent: les anomalies dels conjunts A i B s'han de veure en relació als moderns enderrocs de la muralla, mentre que al nord d'aquests, les alteracions del subsòl responen, de forma no determinable, a les diverses antigues ocupacions del lloc. L'espai buit entre aquestes dues zones, així com els situats més al nord, es correspon amb la desembocadura de la riera i l'antiga platja, on s'ha situat el port antic, ocupat en els seus marges de llevant i ponent per construccions, algunes d'elles fonamentades ja damunt de l'espai de platja. Tal és el cas de l'edifici A.

BIBLIOGRAFIA

PUIG A.Ma (1997) *Memòria d'Excavació. Seguiment arqueològic dels resultats de la prospecció geofísica per radar,* desembre 1996, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, inèdita.

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

LA PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA A LA DÀRSENA ESPORTIVA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)

Xim RAURICH
Toni PALOMO

INTRODUCCIÓ

La realització de prospeccions arqueològiques subaquàtiques dutes a terme pel Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya al nord de l'actual port de Roses ha estat motivada per la futura construcció d'una nova dàrsena. La zona prevista de construcció portuària es va considerar com una àrea de risc arqueològic, atesos els coneixements previs arran de les tasques de realització de la carta arqueològica subaquàtica de Catalunya per part del CASC, durant l'any 1992.

La Comissió Territorial de Patrimoni de Girona, l'11 de març de 1997, va aprovar l'expedient del projecte d'infraestructura de la dàrsena esportiva del port de Roses, amb la condició que es fes una prospecció arqueològica adequada.

Aquesta situació va motivar l'elaboració d'un conveni de col·laboració entre la Comissió de Ports de Catalunya (organisme interessat en la construcció de la dàrsena) i el Museu d'Arqueologia de Catalunya-CASC per portar a terme una prospecció arqueològica subaquàtica que definís la ubicació i la importància de les restes existents, així com que evalués, si calia, la problemàtica dels possibles jaciments.

Aquest conveni ha permès el finançament per part de la Comissió de Ports de Catalunya i del CASC, amb antelació a l'adjudicació de les obres de la dàrsena, fet que ha possibilitat realitzar les tasques de prospecció i de valoració arqueològica en condicions ideals.

Aquesta intervenció tenia com a precedent la campanya de prospeccions duta a terme pel CASC, a la zona de construcció d'uns espigons de canalització de l'aigua de la riera Quana (Roses) cap al mar. Aquesta actuació es va dur a terme durant els mesos de gener i febrer de l'any 1995 on es van prospectar 14.490 m2 (Nieto & Raurich, 1998). Aquests treballs van permetre constatar la no-existència de restes arqueològiques destacables fet que no va fer necessària una actuació de conservació o d'excavació de cap jaciment.

ÀREA A PROSPECTAR

Delimitació de l'àrea a prospectar

La superfície a prospectar mitjançant recursos subaquàtics abraça aproximadament uns 35.450 m2. Cal dir que es va valorar tant la superfície dels dics com dels seus vessaments. D'altra banda la superfície afectada en la zona terrestre de la platja de la Perola comprenia 41.250 m2. Pel que fa a la zona que s'haurà de dragar en el futur es contempla en el conveni una actuació d'un arqueòleg durant els treballs de construcció de la dàrsena.

L'anàlisi del projecte ens va permetre subdividir l'àrea afectada pels treballs en 8 sectors d'actuació (fig.1).

Problemàtica arqueològica prèvia

Dins del marc d'actuació general del CASC es va comenar la realització de Carta Arqueològica Subaquàtica, la qual va permetre detectar en la zona propera on es construirà la futura dàrsena esportiva del port de Roses una sèrie de jaciments, i n'ha permès avaluar amb precisió l'impacte. Aquest fet ha provocat la necessitat de dur a terme una prospecció sistemàtica a la zona afectada. L'objectiu preventiu de la carta arqueològica va permetre ja a l'any 1995 desenvolupar treballs de prospecció en l'àrea afectada pels espigons de canalització de la riera Quana (Nieto & Raurich, 1998).

D'altra banda, no cal insistir massa en el fet que tota la zona de la façana marítima de la vila de Roses és una àrea amb un gran potencial arqueològic a causa d'una llarga ocupació humana ja documentada d'ençà el segle V a.C., al barri hel·lenístic, i amb continuació en els períodes romans, medievals i moderns. Les excavacions a l'interior de la Ciutadella, l'existència del poblat visigot de Puig-Rom, el castell de la Trinitat, el nou emplaçament de la vila fora de les muralles de la Ciutadella a partir dels segles moderns, etc, pot fer

preveure que qualsevol remoció del subsòl en bona part de l'actual municipi de Roses, pot implicar la documentació d'algun tipus de restes arqueològiques.

També s'havia documentat en una actuació d'urgència -duta a terme durant l'any 1993- motivada per la construcció de l'emissari submarí d'aigües residuals, una gran quantitat de material ceràmic i algunes restes de fustes destinades a la construcció de vaixells. Aquesta actuació, però, es féu en una zona molt propera a l'assentament grec i romà, per la qual cosa s'ha considerat que es tractava de l'àrea de fondejador de Rhode (Pujol, 1994).

L'existència del derelicte Roses II - que fou excavat l'any 1982- datable d'inicis del segle XIX, emplaçat a pocs metres de distància de l'actual platja enfront de la riera Ginjolers (Nieto, 1984), donava també una idea de possibles característiques d'altres jaciments.

En definitiva, la gran quantitat de jaciments arqueològics coneguts en zones relativament properes a l'indret on es projecta la nova dàrsena esportiva del port de Roses feia preveure l'existència d'altres. Això feia més que justificable i imprescindible una actuació de prospecció per tal d'assegurar un control i protecció del patrimoni arqueològic.

INFRASTRUCTURA, RECURSOS HUMANS i METODOLOGIA

Les característiques de la prospecció va fer necessària la utilització d'una àmplia infraestructura material (vaixell Tethis, barca pneumàtica de suport, pantalà mòbil per a la instal·lació de motobombes, etc) i humana (contracte de cinc arqueòlegs, durant dos mesos i mig, que s'afegiren als membres del CASC)

Prospecció subaquàtica

El precedent de la prospecció dels espigons de la riera Quana (CASC, 1995), on es va desestimar una prospecció geofísica, va fer optar per una prospecció mitjançant la realització de sondeigs. El rebuig de la prospecció geofísica va estar motivada per l'elevat pressupost, la manca de fiabilitat dels resultats i la poca de fondària en molts dels espais prospectables.Les batimetries realitzades en l'àrea afectada per les obres presenten unes fondàries que oscil·len entre els 2 metres i el 12 metres. Els subsòl està constituït per prades de posidònia oceànica, per la barreja de fangs amb posidònia podrida i en molt pocs casos zones de sorral·la metodologia de prospecció emprada es va haver d'adaptar a diferents factors:

1. Les característiques dels jaciments potencialment presents. L'objectiu dels treballs no era documentar restes aïllades de material arqueològic, sinó que s'havia de centrar en la localització d'evidències arqueològiques contextualitzades. La metodologia de treball es va adaptar a la possible detecció de restes de construccions arquitectòniques, derelictes, carregament de vaixells...

2. La gran superfície a prospectar. Aquest fet es va veure matisat per les possibles evidències arqueològiques (vaixells, murs...) que es podien detectar i que feien determinar un programa de prospeccions àgil i realitzable.

Atesa aquesta problemàtica es va determinar utilitzar la realització de sondeigs d'1 m2, organitzats per tal de poder documentar les restes amb fiabilitat (fig. 2). La realització d'un sondeig d'un metre quadrat es va prendre com a unitat bàsica de prospecció ja que permetia documentar correctament alguna resta tant en sentit vertical com horitzontal. D'altra banda, la presència de les seccions possibilitava l'anàlisi de l'estratigrafia i la possible presència d'evidències significatives (carbons, ceràmica, fustes aïllades...) d'algun derelicte.

Amb aquest objectiu es va estructurar la superfície mitjançant dues solucions diferents:

1. Quadriculació de l'àrea afectada en grans quadres amb unes dimensions mínimes de 50 m2. La quadriculació es realitzà mitjançant la projecció de línies paral·leles (de 50 metres de llargada) successives a partir de punts situats pel topògraf. La distància entre línies va ser de 10 metres, que es van reduir a 5 metres quan les evidències arqueològiques ho precisaven. Els sondeigs es realitzaren cada 10 metres. Alternativament les línies eren sondejades en nombres senars o bé parells. D'aquesta manera es podia realitzar un mostreig sistemàtic de manera geomètrica, seguint una retícula regular. Cal destacar que la freqüència dels sondeigs es podia reduir a 5 metres, de la mateixa forma que la distància entre línies.

2. Subdivisió de l'àrea afectada utilitzant radials. Aquesta solució només la van prendre en el sector 6 on la superfície a prospectar es presentava en una forma geomètrica circular. Així doncs, després de localitzar el punt central d'aquesta àrea es van poder projectar sistemàticament radials equidistants .

3. Prospecció de tipus visual en superfície. Realitzada en els carrers generats durant l'estructuració de l'espai (quadriculació, projecció de radis). D'aquesta manera es podrien avaluar certes troballes en superfície que fessin necessària una prospecció concreta. Aquests tipus d'actuació es feia en certs casos amb el detector de metalls.

Prospecció terrestre

La metodologia emprada en la prospecció de la Platja de la Perola (sector VII) es va organitzar d'una forma similar a la subaquàtica. Els criteris d'avaluació de les restes arqueològiques potencials en la platja van ser els mateixos que en la prospecció subaquàtica. Es va quadricular en grans quadres de 20 metres de llargada per 10 metres d'amplada i es va realitzar un sondeig de 3m2 en l'angle nord-oest amb l'ajuda d'una excavadora realitzant un mostreig sistemàtic de manera geomètrica, seguint una retícula regular.

Cal destacar que la possibilitat de treballar amb una màquina excavadora va permetre realitzar sondeigs de més grans dimensions i fondària (fig. 3).

Registre del treball

La descripció dels treballs realitzats en cada sondeig va ser registrada en una fitxa on s'especifica la ubicació del sondeig, les seves dimensions, la descripció dels treballs i el material recuperat.

DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS SUBAQUÀTICS

Els sondejos en els diferents sectors, varen permetre constatar la inexistència de grans restes arqueològiques, feta excepció de nombrosos fragments ceràmics, d'època medieval i moderna descontextualitzades, però ens indiquen una activitat en aquells períodes. És interessant remarcar la inexistència de materials arqueològics romans o anteriors, que permetin constatar-ne una presència o activitat remarcable al llarg de l'Antiguitat, tal com es dóna en la zona més propera a la Ciutadella, gràcies als treballs de seguiment de l'emissari d'aigües residuals (Pujol, 1994) .

Es va detectar un sol jaciment, que anomem **Perola V**, en l'àrea del futur dragat de les noves infraestructures portuàries, ja que les dades arqueològiques recollides a la Carta Arqueològica feien necessària una actuació de valoració arqueològica més aprofundida. Per abraçar tot aquest sector es van projectar 6 línies de 50 metres separades entre elles

per 5 metres i orientades est-oest. Els sondeigs es van realitzar cada 5 metres per tal de cobrir l'àrea amb més precisió. La fondària va ser de 2 metres. Donada la impossibilitat de treballar amb el Thetis fondejat sobre l'àrea prospectada es van utilitzar les motobombes del pantalà mòbil.

Els treballs de prospecció del sector van permetre des d'un bon principi localitzar tota una sèrie d'indicis que permetien preveure la troballa d'un derelicte. Els sondeigs de la zona E del sector van localitzar un estrat a un 10 cm profunditat caracteritzat per nombrosos fragments de carbons i restes de ferro molt alterat. Aquestes evidències es repartien en una superfície d'un 150 m2. D'altra banda cal destacar la troballa en el sondeig A15 després d'extreure una prima capa de llims de 5 cm d'un estrat caracteritzat per nombrosos rierencs de sílex barrejats amb posidònia. La granulometria d'aquests rierencs és diversa, i oscil·la entre 5 i 20 cm de diàmetre. La seva presència és contínua fins haver donat per acabat el sondeig. Cal destacar que aquests còdols són estranys del context geològic de la zona, de fet no existeix cap presència d'aquests tipus de material en la forma que es presenta a les comarques catalanes. Cal plantejar-se la possibilitat que es tractés d'un carregament o bé el llast d'alguna embarcació. Malgrat això no es va detectar cap altra evidència arqueològica per afegir més dades a aquesta troballa.

L'actuació que es realitzà en les restes descobertes va consistir en una avaluació de les dimensions de l'embarcació, l'estat de conservació, les característiques del carregament. La metodologia utilitzada de prospecció del derelicte es va desenvolupar en dues fases:

a) Delimitació de la superfície. Es va netejar el sediment dipositat sobre la posidònia (nivell I) fins arribar a un estrat de color fosc (nivell II) que delatava la presència de fustes, matèria orgànica i restes d'objectes metàl·lics. D'altra banda es van delimitar en superfície tant els elements estructurals de l'embarcació com els del carregament.

b) Prospecció de l'interior de l'embarcació. Es va excavar una clara (espai entre quadernes), fet que va contribuir a la delimitació de la mànega, a valorar la conservació de la fusta i conèixer el reompliment del derelicte.

Les primeres conclusions és que el Perola V és una petita embarcació que no supera els dotze metres d'eslora i que de mànega conserva aproximadament 2 metres. Cal dir que l'eslora no es va poder determinar amb precisió ja que les restes semblen patir un bussament cap el oest. La part conservada es tracta del fons del buc i no semblen

conservar-se elements de l'obra morta. D'altra banda tampoc hem localitzat elements de la sobreestructura.

Com a elements transversals es van delimitar amb precisió un total de 12 quadernes, algunes de les quals fracturades. El gruix màxim de la quaderna és de 30 cm i l'ample de 14 cm i estan separades entre elles (clara) per 20 cm. Cal destacar que la prospecció de l'interior de l'embarcació es va fer en el centre d'aquesta on les quadernes estaven disposades molt més properes en comparació de les parts més distals del buc. El folre té un gruix de 3,5 cm i en general es troba en bon estat de conservació. Pel que fa al carregament cal destacar que en el centre de l'embarcació apareix una massa informe molt concrecionada i alterada de ferro, que podria tractar-se de la santabàrbara de l'embarcació on s'emmagatzemava la munició. D'altra banda, com a elements integrants del carregament es van recuperar alguns fragments de ceràmica vidrada moderna i restes d'objectes metàl·lics com claus i beines d'estris de tall.

Tant els elements estructurals com els del carregament permeten adscriure cronològicament l'enfonsament de l'embarcació en època moderna. Les seves dimensions i la presència de la santabàrbara fan pensar que es podria tractar d'una barca militar armada amb canons com les utilitzades pels grans vaixells de guerra durant bombardejos d'instal·lacions costaneres d'infanteria .

SECTOR VII (Platja de la Perola)

Per abraçar tot aquest sector es van projectar 3 línies de 210 metres separades entre elles per 10 metres. Es van realitzar els sondeigs cada 20 metres amb l'ajuda d'una excavadora. Els sondeigs es van donar per acabats en el moment que apareixia la roca mare. La profunditat variava entre 175 cm i 200 cm. Durant els treballs de prospecció no es va recuperar cap resta arqueològica destacable. La prospecció ha permès reconèixer la línia costanera rocosa original. L'estratigrafia general d'aquest sector és la següent:

Nivell I. Estrat de sorra d'una potència variable, producte de les regeneracions modernes de la línia costanera. Pateix en fondària un augment de matèria orgànica en descomposició.
Nivell II. Subsòl rocós amb suau pendent cap a mar.

CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA DEL DERELICTE PEROLA V I CONCLUSIONS

La nombrosa documentació històrica sobre el paper de la Ciutadella en fets bèl·lics, reflecteix abundants situacions on el paper de l'armada en els conflictes és destacable. L'excavació del derelicte Roses II (Nieto, 1984), vaixell enfonsat durant els fets de la Guerra d'Indepedència i emplaçat a poca distància davant de la riera Gingolers és un d'aquests testimonis redescoberts per l'arqueologia subaquàtica. El derelicte Perola V podria tractar-se d'una altra dada de la dilatada història de la Ciutadella de Roses durant la Guerra d'Independència 1808-1814. Texts contemporanis a aquest esdeveniment relaten diversos fets que podrien tenir relació amb aquest jaciment:
"30 de noviembre de 1808...En el espaldón del mar, han abierto los enemigos algunas troneras, pero no se descubren los cañones; tienen solo uno pequeño que tienen escondido y que lo sacan cuando alguna lancha pretende acercarse a la plaza..." (*Diario de un sitiado*, 1926, p.22).

"30 de noviembre de 1808... que en la noche de la tramontanada desapareció la única lancha cañonera de a 18, pero que hará lo posible para habilitar alguna, y luego que el tiempo lo permita, procurará molestar al enemigo en el pueblo..." (*Diario de un sitiado*, 1926, p.22).

Sembla que l'armada anglesa aliada a les tropes espanyoles durant el setge de la Ciutadella de Roses utilitzava com a mitjà d'aproximació petites embarcacions (llanxes) per bombardejar la costa ja que els grans vaixells de guerra no s'arriscaven a apropar-se a terra. Les tropes enemigues des de la costa preparaven canons mòbils per dissuadir aquests atacs. Les dimensions del derelicte Perola V permeten plantejar la hipòtesi que es tractés d'una llanxa canonera enfonsada durant un enfrontament amb tropes franceses. Malgrat això, només una excavació arqueològica acurada, una anàlisi del carregament i de l'arquitectura de l'embarcació i una recerca arxivística podrà permetre elaborar una interpretació contrastada.

En termes més generals podem concloure que les prospeccions dutes a terme permeten completar les informacions extretes dels treballs realitzats durant l'any 1995. Es constata que aquesta àrea no va ser utilitzada com a zona de fondejador a diferència de altres espais, com davant de la Ciutadella on s'ha recuperat gran quantitat de material arqueològic datable entre el segle V a.C i el VI d.C.

Per altra banda, les prospeccions de la platja de la Perola (Sector VII) han permès contrastar que aquest espai no era utilitzable per varar les embarcacions ni per fondejar-les, ja que la costa era molt accidentada i rocallosa. Texts moderns i comunicacions personals de la gent gran de Roses no fan més que refutar la idea que aquesta part de la façana costanera no era utilitzable fins les modernes regeneracions de les platges.

Pel que fa la troballa del Perola V s'ha de contextualitzar possiblement dins d'uns esdeveniment bèl·lics, on aquesta embarcació va ser enfonsada d'una forma traumàtica. Els futurs treballs de dragatge a la cota -3 m de la nova dàrsena ha de contemplar com apareix en el conveni de col·laboració, el seguiment dels treballs de dragatge mitjançant un arqueòleg especialitzat. Aquest punt és especialment important ateses les troballes potencials que es poden realitzar. La carta arqueològica té registrat un derelicte sota del pantalà nord de la platja de la Perola, on semblen conservar-se peces d'artilleria.

PROPOSTES D'ACTUACIÓ

A hores d'ara es proposen dues possibilitats que garanteixin la seva conservació:

1r. La preservació *in situ* de les restes de l'embarcació: caldrà redefinir el projecte dels pantalans interiors del port (projecte encara en curs), i pel cobriment del derelicte amb materials resistents com podrien ser sacs de sorra, que allunyin el perill de destrucció. A la vegada, es fa necessària una actuació curosa de la draga per conservar l'àrea i la generació d'un suau talús que impossibilités l'erosió posterior del jaciment. Cal dir que aquesta possibilitat té com a inconvenient que l'erosió contínua tendeix a equilibrar els pendents, fet que podria posar en perill el jaciment en un marge de temps molt petit. La proposta de conservació passa per un estudi de viabilitat de la protecció per part dels enginyers de la Comissió de Ports de Catalunya amb col·laboració amb els arqueòlegs del CASC.

En definitiva, es garantiria la conservació del jaciment i no s'excavaria les restes del derelicte.

2n: L'excavació: Davant d'aquesta problemàtica l'excavació arqueològica del derelicte permetria en un espai de temps limitat, excavar i recuperar l'estructura de l'embarcació. Les dimensions del vaixell, que no supera els 12 metres d'eslora per 2 metres de mànega, permet avaluar amb certa precisió que els treballs a realitzar no superarien els dos

mesos. Una actuació d'aquest tipus ha de contemplar, a part de l'excavació i registre del derelicte, la conservació de la seva estructura. Existeixen dues possibilitats de realització:
a: Recuperació i restauració de l'estructura de l'embarcació i conservació de la fusta per mitjans químics.
b: Recuperació de l'estructura de l'embarcació i conservació de les restes en una rasa a la sorra, en una zona que no estigués afectada per l'obra, fet que la conservaria, per tant, en el mateix mitjà en què es troba.

Aquesta problemàtica, i la decisió que es prengui, s'ha d'inserir necessàriament dins d'un projecte de gestió del patrimoni global de les restes i la seva inclusió dins d'una solució museogràfica.

BIBLIOGRAFIA

Anònim (1926) *Diario de un sitiado (relación histórica de los sucesos ocurridos en Roses con motivo del sitio y rendición de la Plaza a los franceses en el año 1808)*, Ed. La Comarca, Figueres.

CASC (1995) *Memòria de la campanya de prospeccions a la Riera Quana (Roses)*, gener-febrer de 1995, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, inèdita.

NIETO X. & RAURICH X. (1998) La carta arqueològia subaquàtica. Recerca i gestió, *Tribuna d'Arqueologia*, 1996, Barcelona.

PUJOL M. (1994) L'emissari submarí d'aigües residuals de Roses, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques Girona*, Torroella de Montgrí 1994, pp 87-91.

RAURICH X. (1998) La prospecció arqueològica subaquàtica d'urgència en la futura dàrsena esportiva de Roses (Catalunya), *III Jornades d'Arqueologia Subaquàtica*, València, 1997, pp.169-180.

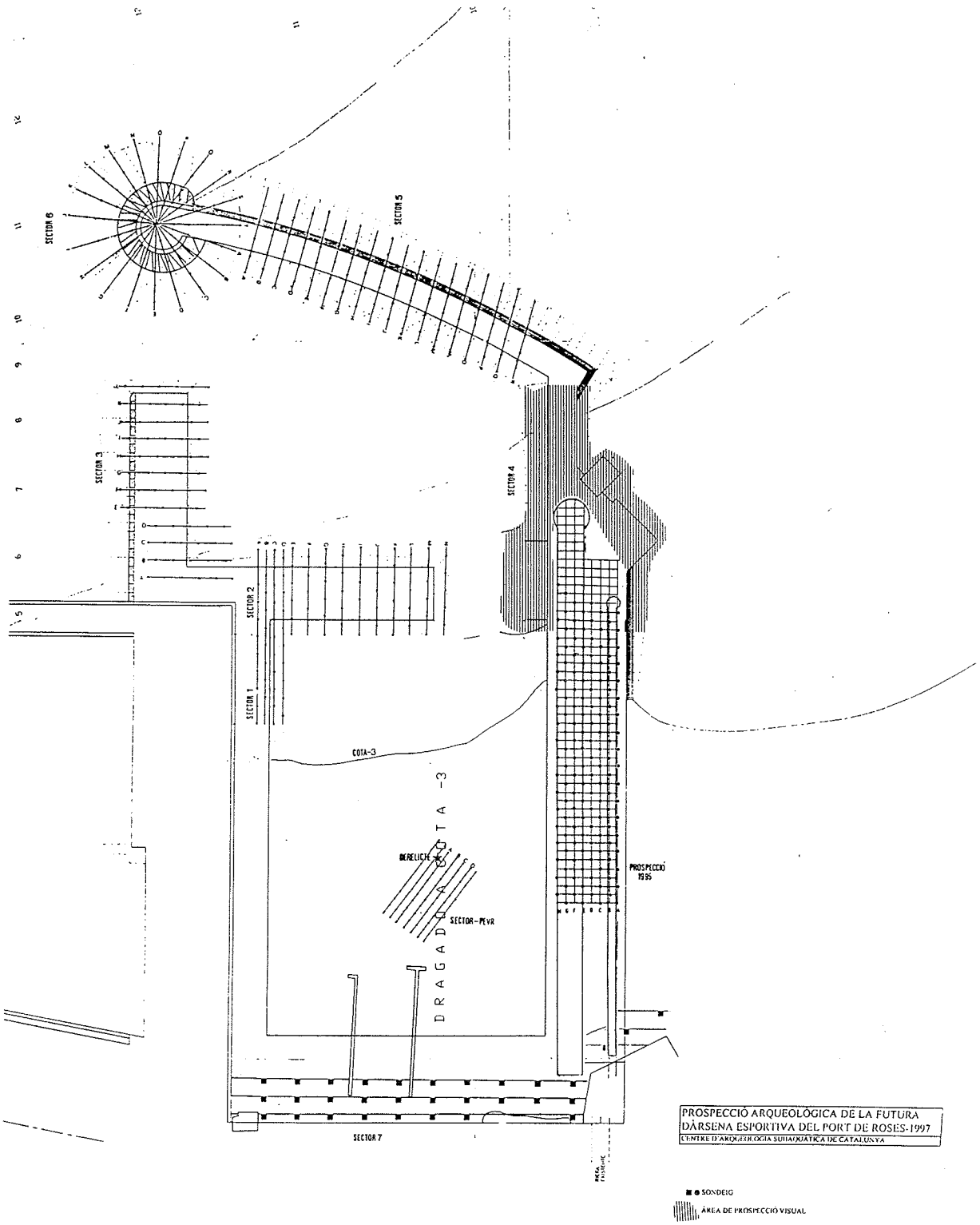

Fig.1: Plànol de la zona afectada, amb indicació dels sectors i de diferents sondeigs.

Fig.2: Realització d'un dels sondeigs.

Fig.3: Seguiment del sondeig a la Platja de la Perola (Sector VII).

IV JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA
Figueres (Alt Empordà), 1998

L'INVENTARI DEL PATRIMONI HISTÒRIC, ARTÍSTIC I ARQUEOLÒGIC DE LA COMARCA DE LA SELVA: NOUS JACIMENTS ARQUEOLÒGICS

Joan LLINÀS
Jordi MERINO

El proppassat any 1996, el Consell Comarcal de la Selva va iniciar l'inventari de tots els elements que formen el patrimoni històric, artístic i arqueològic de la comarca. Els principals objectius que s'han fixat són: fer un catàleg unitari de tots els elements, facilitar posteriors treballs de recerca, garantir la seva protecció i salvaguarda, permetre'n una millor gestió i rendibilització i donar-los a conèixer d'una manera atractiva i rigorosa. Fins al moment, producte d'aquest treball, s'ha publicat el primer volum de l'inventari, que inclou el sector oest, i s'ha tancat el segon volum, que fa referència al sector sud. Així mateix, han aparegut quatre itineraris temàtics sobre el patrimoni històric de la comarca.

Dins l'inventari s'han inclòs elements molt diversos. A grans trets, són els següents: tots els jaciments arqueològics, tots els edificis religiosos i militars i tots aquells elements civils que, en base a les seves característiques arquitectòniques o a la seva importància històrica, tenen un interès especial. Com a marge cronològic, i tenint en compte la importància que va tenir el modernisme a la comarca, s'han fixat els primers decennis del nostre segle.

Atès el volum d'informació que suposa un inventari d'aquestes característiques, s'ha dividit la comarca en quatre sectors, per tal de fer més àgil el procés de treball i la seva publicació. Fins al moment, s'han tancat dos sectors: l'est, que inclou els municipis de Caldes de Malavella, Riudarenes, Riudellots, Santa Coloma de Farners, Sils i Vilobí i el sud, que inclou Blanes, Fogars de Tordera, Lloret de Mar, Maçanet de la Selva, Massanes, Tossa de Mar i Vidreres. Actualment, s'està treballant en els dos sectors

pendents: l'oest, que, a grans trets inclou la zona de les Guilleries, amb els municipis d'Arbúcies, Breda, Hostalric, Riells i Viabrea, Sant Feliu de Buixalleu i Sant Hilari Sacalm i, finalment, el sector nord, que inclou Amer, Anglès, Brunyola, la Cellera, Osor, Sant Julià de Llor-Bonmatí i Susqueda. Els elements que presentem corresponen als dos primers sectors, l'oest i el sud.

El procés de confecció de l'inventari ha comportat fins al moment la documentació i la publicació de 8 nous jaciments arqueològics. També hem cregut oportú ressenyar 12 jaciments més que, malgrat que ja havien estat objecte de publicació, aquesta és molt recent o bé ha calgut revisar o modificar substancialment la informació que se'n tenia. Hem de donar les gràcies per la informació proporcionada a Josep Vilà (Fogars de Tordera), Josep Tello (Maçanet de la Selva), Mario Zucchitello (Tossa de Mar) i Narcís Gascons (Vidreres).

JACIMENTS INÈDITS

1. Torre d'en Gelmar (Fogars de Tordera). Construcció fortificada medieval de planta quadrada localitzada en un turó sobre la vall de la Tordera. Se'n conserva tot el perímetre, i especialment la part est que presenta un sòcol de pedra i morter, amb espitlleres, i la resta aixecada amb paret de tàpia. A l'interior, embardissat, només és possible veure-hi un pou. Tot el conjunt està envoltat d'un fossat.

2. Oest de Martorell-5 (Maçanet de la Selva). Dispersos per tota la carena allargassada de turons que separa el corredor de l'Empalme (lloc de pas del Camí d'Heracles i de la Via Augusta) i la depressió de l'estany de Sils, a l'oest de la parròquia de Martorell de la Selva, s'han documentat els darrers anys sis punts on s'ha pogut recollir ceràmica antiga. Quatre ja havien estat publicats (Llinàs, Manzano & Ramírez, 1994, pp.144-145), mentre que els altres dos restaven inèdits. Un d'ells és Oest de Martorell-5, situat al vessant de migdia d'un turó, on es pot recollir en superfície ceràmica comuna ibèrica. No hi ha estructures visibles.

3. Oest de Martorell-6 (Maçanet de la Selva). En un vessant inclinat cap al sud-oest, localitzat a les elevacions de llevant de l'Empalme, s'hi ha documentat ceràmica ibèrica en superfície, sense estructures visibles.

4. Marges de can Torrelles (Riudarenes). Sitja ibèrica localitzada en un marge al costat de Can Torrelles de l'Esparra. No s'ha documentat cap altra resta pels voltants, per la qual cosa es desconeix si formava part d'un jaciment més extens, cosa ben probable.

5. Camps d'en Sans (Tossa de Mar). Als entorns de can Sans d'Aiguabona han estat localitzats fragments de ceràmica romana en superfície que indiquen l'existència d'una possible vil·la.

6. Petja de Sant Martí (Vidreres). Inscultures constituïdes per un seguit de creus gravades a la superfície plana d'una roca granítica, situada al sud del terme, en plena Serralada Litoral.

7. Puig Castellar (Vidreres). Torre rodona emplaçada dalt del turó del mateix nom. Se'n conserven les filades inferiors, amb una banqueta ben visible. La paret ressegueix un diàmetre d'uns 7 metres. La construcció podria estar relacionada amb el veí castell de Sant Iscle.

8. Jaciment romà de Salitja (Vilobí d'Onyar). Probable vil·la romana identificada per fotografia aèria, situada al nord de Salitja i possiblement força ben conservada. En els camps on s'ha localitzat, s'hi pot recollir ceràmica romana.

JACIMENTS RECENTMENT PUBLICATS O REVISATS

9. Oest de Martorell-1 (Maçanet de la Selva). Al cim de la carena de turons, en un lloc proper a la urbanització Maçanet Residencial Park, s'han recollit alguns fragments de ceràmica (àmfora ibèrica i comuna oxidada). No hi ha estructures visibles (Llinàs, Manzano & Ramírez, 1994, p.144).

10. Oest de Martorell-2 (Maçanet de la Selva). Està situat en una petita elevació, on es construí una torre d'alta tensió, fet que pot haver malmès part del jaciment. Pels voltants de la torre s'aprecia ceràmica comuna ibèrica i àmfora ibèrica i romana. Sense estructures (Llinàs, Manzano & Ramírez, 1994, p.144).

11. Oest de Martorell-3 (Maçanet de la Selva). Ubicat al cim d'un petit turó amb un bon domini visual sobre el pas de l'Empalme. S'hi han recollit en superfície

exclusivament fragments de *tegula* romana, que podrien fer pensar en un possible punt de control de la Via Augusta (Llinàs, Manzano & Ramírez, 1994, pp.144-145).

12. Oest de Martorell-4 (Maçanet de la Selva). Situat en una elevació a sobre mateix de l'Empalme, s'hi han recollit materials del període ibèric final i d'època romanorepublicana (ceràmica a mà, comuna oxidada, àmfora ibèrica i itàlica, dolium...) (Llinàs, Manzano & Ramírez, 1994, p.145).

13. La Parcel·la de Montbarbat (Maçanet de la Selva). A la part alta de la urbanització Montbarbat es va localitzar un mur i restes de material arqueològic, que podem situar al moment ibèric final (Burgueño & Vila, 1996, p.71). La construcció d'un xalet va destruir aquestes restes i es desconeix si n'hi ha més pels voltants.

14. Puig Marí (Maçanet de la Selva). Les estructures que hi ha al cim del Puig Marí no pertanyen a un hàbitat ibèric, com s'havia dit, sinó a una torre quadrada de les línies civils de telegrafia òptica, que va estar en funcionament entre 1848 i 1862 (Llinàs, Llorens & Merino, 1996, p.129).

15. Turó de Sant Jordi (Maçanet de la Selva). Al cim del turó, hom localitzà durant les obres de restauració del castell de Torcafelló diversos materials d'època ibèrica i romana, entre els quals destaquen quatre monedes de bronze del segle IV dC i ceràmica diversa. Podria tractar-se d'un hàbitat malmès per les obres del castell i de les construccions posteriors (Llinàs, Manzano & Ramírez, 1994,p.144; Ramírez, 1998).

16. Pont de la riera de Vallcanera (Sils). Pont de pedra medieval, construït els segles XIII o XIV, per on passava el Camí Reial. De doble vessant i d'un sol ull, fou destruït per una rierada l'any 1971 i actualment només queden restes d'un dels estreps (Llinàs, 1991).

17. Agulla de Pola (Tossa de Mar). La torre de guaita del segle XVI que hi ha en aquest indret es fonamenta sobre una fortificació quadrangular que està lligada amb un mur d'aparença sòlida que presenta filades d'*opus spicatum* i que, per tant, coincideix amb un esment documental de l'any 966 (Zucchitello, 1998, pp.107-109).

18. Gorg Gitano (Tossa de Mar). En un turó amb bona visibilitat es troben les restes d'una torre rectangular de pedra seca. El seu estat de conservació és dolent, tot i

que s'hi aprecien restes d'un talús. No se'n té documentació escrita, però hom l'ha datat als segles XI-XII (Zucchitello, 1998, pp.110-112).

19. Vilademont (Tossa de Mar). Restes d'una església de pedres lligades amb fang, d'una nau rectangular i absis semicircular. Se'n desconeix del tot la història i l'advocació, sense proves atribuïda a Sant Pere. Per les seves característiques es pot datar vers el segle XI (Zucchitello, 1998, pp.104-106).

20. Sant Llop de Sant Dalmai (Vilobí d'Onyar). Santuari romànic reaprofitat al segle XIX com a estació de la línia militar de telegrafia òptica (Llinàs, Llorens & Merino, 1996, p.126). D'aquesta època (i no medieval, com s'ha dit tradicionalment), és el fossat que l'envolta, així com la torreta de rajol que hi ha al cim de la nau.

RESUM DELS ELEMENTS

Tipus	Civil	Militar	Religiós	Arqueol.	TOTAL
Zona 1	178	17	19	23	237
Zona 2	129	15	40	46	230
Total	**307**	**32**	**59**	**69**	**467**

Cronologia	Antic	Medieval	Modern	Contemp.	TOTAL
Zona 1	22	79	78	58	237
Zona 2	46	59	74	51	230
Total	**68**	**138**	**152**	**109**	**467**

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS J. (1991) El pont de pedra de la riera de Vallcanera, *Quadern de Sils*, 9, pp.12-13.

LLINAS J., LLORENS J.M. & MERINO J. (1996) La telegrafia òptica a la Selva (1848-1862), *Quaderns de la Selva*, 9, pp.115-137.

LLINÀS J., MANZANO S. & RAMÍREZ A. (1994) Món ibèric i romanització al terme de Maçanet de la Selva. Estat de la qüestió, *Quaderns de la Selva*, 7, pp.143-150.

LLINÀS J. & MERINO J. (1998) *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Vols. 1 i 2, Consell Comarcal de la Selva-Diputació de Girona, Santa Coloma de Farners.

RAMÍREZ A. (1998) El castell de Torcafelló: estat de la qüestió, *Quaderns de la Selva*, 10 (en premsa).

ZUCCHITELLO M. (1998) *Tossa: la formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII)*, Quaderns d'Estudis Tossencs, 5, Tossa de Mar.

A LA MEMÒRIA DELS ARQUEÒLEGS

Miquel Llongueras

Meritxell Suriñach

A en Miquel Llongueras

Vaig conèixer en Miquel Llongueras quan treballava de conservador al Museu Arqueològic de la Diputació de Barcelona i de professor ajudant d'Història a la Universitat de Barcelona. Era l'any 1969, quan començava el meu periple en aquest món.

Em sobtà una conferència que va impartir en el Museu Arqueològic sobre l'historiador Gordon Childe. En aquells moments jo ja m'interessava pel període Neolític i m'agradà com va tractar les teories d'aquest autor, clau en l'estudi del Neolític en aquells moments.

Més tard el retrobaria i el descobriria com a persona en el seu pas com a cap del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, compartint moments curts, però densos i decisius, amb llargues converses que continuarien quan va esdevenir director de Programa d'Arqueologia Urbana. Posteriorment, va ocupar la plaça de regidor de l'Ajuntament de Barcelona i president del districte de les Corts.

Cal recordar el seu pas per les Universitats de Barcelona i Autònoma, el Museu Arqueològic de Barcelona, on va exercir de conservador, com a secretari de la revista *Empúries* i dels cursos internacionals del jaciment del mateix nom. Va ser nomenat cap del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, tècnic del Servei de Museus i director del Programa d'Arqueologia Urbana.

No hem d'oblidar la seva tasca investigadora centrada en els treballs sobre el món neolític, com la Bòbila Madurell, la Balma de l'Espluga o la cova del Toll.

En el últims anys va dedicar-se plenament a la política, però va mantenir l'interès i la preocupació per l'arqueologia.

La seva vida professional va ser molt activa. El podem recordar en qualsevol de les facetes que va exercir, des d'investigador, ensenyant, gestor o polític, però per a mi també va exercir de company i d'amic, i és en aquestes facetes que el vull recordar.

Ramon Ten i Carné
Cap del Servei d'Arqueologia
Barcelona, octubre de 1988

A la Meritxell Suriñach

En aquestes *Quartes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* molts de nosaltres ens adonarem que resta un seien buit i, quan hi hagi una pausa, ens mancarà veure i sentir una riella autèntica, que ens feia girar el caps i notar tota la presència d'una amiga de cabells rossos i mirada transparent. Pels passadissos també anyorarem aquella conversa distesa i alegre, tot fumant una cigarreta, o aquell comentari irònic i sarcàstic deixat anar quan menys ho esperàvem.

I tota aquesta buidor la sentirem al recordar la nostra estimadíssima Meritxell, que es va morir el passat mes d'agost després d'haver aconseguit fer el cim a la muntanya del Mont Blanc.

Els que vàrem tenir la sort de conèixer-la i disfrutar de la seva amistat, sabem quines eren les seves dues passions més aimades: la muntanya i l'arqueologia. La primera se l'ha endut per sempre i la segona, com tota cosa estimada, li feia sentir aquells sentiments tan contraposats d'amor i odi.

Amor, per que s'estimava amb bogeria aquesta professió, fins al punt que per a ella cada excavació era una nova il·lusió, com si es tractés de la seva primera feina. I a més, aquesta il·lusió la sabia transmetre a la gent que l'envoltava ... o almenys a aquells que volien sentir-la. Només cal recordar amb la passió que va treballar a la seva comarca que tant estimava, el Ripollès (Carta Arqueològica, Setcases, castell de Mataplana, monestir de Ripoll) o arreu del nostre país (Sadernes, Berga, Vilafranca, Vallès, Girona...).

Odi, perquè sota l'aparença d'una noia alegre, optimista i dòcil (qualitats que molta gent cregué com a úniques i massa superficials i que algunes vegades feren que se la menysvalorés professionalment) existia una Txell amb unes idees i uns principis molt clars. Fou molt crítica vers la situació dels arqueòlegs i de l'arqueologia a les nostres comarques, fet que algunes vegades provocà la pèrdua del su optimisme. Només la veiérem plorar dues vegades, ambdues per l'arqueologia i ambdues pel Ripollès ...

Ara bé, mai tindrem prou paraules per descriure amb exactitud tal com era la Txell, però el seu record mai ens deixarà i, per tant, sempre podrem tenir un somriure als nostres llavis. Per sempre, els teus amics arqueòlegs.

Cesc Busquets